ÉMILE ZOLA

RÓMA

HÁROM VÁROS

FORDÍTOTTA
BARTOS ZOLTÁN

1

Éjjel sokat késett a vonat Pisa és Civitavecchia között, úgyhogy Pierre Froment abbé, huszonöt órai fárasztó út után, csak reggel kilenc órakor érkezett meg végre Rómába. Mindössze egy bőröndöt hozott magával, könnyedén ugrott le az érkezők tömegének kellős közepébe, félretolta az odasietők hordárokat, ő maga vitte könnyű poggyászát, alig várva, hogy végre egyedül legyen és körülnézhessen. Közvetlenül az állomás előtt, az Ötszázak terén, a járda mentén nyitott kis fogatok sorakoztak; Pierre beült az egyikbe, maga mellé helyezte poggyászát, és megadta a címet a kocsisnak:

- Giulia utca, Boccanera-palota.

Szeptember harmadika volt, hétfő, derült egű, lágy, könnyű reggel. A kocsis, ragyogó szemű, fehér fogú, gömbölyű kis ember, rámosolygott a papra, mikor a kiejtéséből ráismert, hogy francia. Ostorával rácsapott sovány gebéjére, és a tiszta, vidám római kocsik gyorsaságával útnak indultak. De szinte nyomban hátrafordult - épp csak egy kicsi tér bokrai mellett haladtak el, s máris a Termák terén voltak -, és mosolyogva a romokra mutatott ostorával:

- Diocletianus termái! - szólott az udvarias kocsisok rossz franciaságával, hogy megnyerje utasa tetszését, és lehetőleg lekösse magának.

A Viminale magasságából - ezen a szinten feküdt az állomás - a kocsi gyors ügetéssel gördült lefelé a meredek, lejtős Nazionale utcán. A kocsis minduntalan hátrafordult, s ugyanazzal a mozdulattal rámutatott egy-egy épületre. A széles útnak ezen a szakaszán csupa új ház emelkedett. Jobbra, távolabb, sűrű facsoport zöldellt, amely fölé végtelen hosszú, csupasz, sárga épület magasodott, alkalmasint zárda vagy kaszárnya.

- A Quirinale... a király palotája - magyarázta a kocsis. Pierre egy hét óta, amióta elhatározta, hogy Rómába utazik, buzgón tanulmányozta a város topográfiáját térképeken és könyvekben. El is tudott volna igazodni, akár kérdezősködés nélkül is, így aztán egy magyarázat sem találta készületlenül. Csak a hirtelen lejtők lepték meg, az egymásba olvadó dombok, amelyek teljesen teraszossá tették az egyes városrészeket. A kocsis hangja élesebb lett, ostora nagyobbat lendült, amint kissé gúnyosan jegyezte meg egy nagy, egészen új, szobrokkal, faragásokkal és oromfalakkal díszített, óriás kőépületre mutatva:

- A Nemzeti Bank!

Lejjebb, amint egy háromszögű térre fordultak, Pierre feltekintett, és elragadtatva szemlélte a magasban a sima fallal körülzárt függőkertet, melyből magas, erőteljes, évszázados píniaernyő emelkedett a tiszta ég felé. Úgy érezte, hogy Róma büszkesége és gráciája sugárzik belőle.

- Az Aldobrandini-kert és palota!

Még lejjebb egy villanásnyi látomás végképp elbűvölte. Egy fehér tér lent, az utca hirtelen kanyarulatánál, valóságos nap-kút, tele vakító aranyporral; és a reggel dicsfényében hatalmas márványoszlop emelkedett a magasba, napkelet felőli része aranyfényben úszott évszázadok óta. Meglepődött, mikor a kocsis megnevezte - mert nem így képzelte, nem ide, ebbe az árnyak környékezte vakító gödörbe:

- Traianus oszlopa!

A lejtő alján még egy utolsót kanyarodott a Nazionale utca. A kocsis újabb neveket kiáltott hátra: a Colonna-kastély, kertjét szegélyező karcsú ciprusokkal; a Torlonia-palota, amelynek nyilván a tatarozására készültek, mert több fala ki volt bontva; a csupasz és félelmetes,

csipkézett falú palota úgy állt ott, mint egy tragikusan szigorú középkori erőd, amelyet ott-felejtettek a ma polgári életében. Pierre meglepetése nőttön-nőtt a váratlan jelenségek láttára. Hanem akkor döbbent meg csak igazán, amikor a kocsis diadalmasan rámutatott ostorával a Corsóra, egy hosszú, keskeny utcára, amely nem volt szélesebb a párizsi Saint-Honoré utcánál; bal oldala fehér volt a napsütéstől, jobbról pedig fekete az árnyéktól, míg távoli végén fényes csillag gyanánt tündökölt a Popolo tér. Ott van tehát a város szíve, a híres sétahely, az eleven út, amelyen átáramlik Róma egész vére?

A kocsi már a Nazionale utca folytatásán: a Vittorio Emmanuele úton haladt. A régi várost az állomástól az Angyal-hídig ez az útvonal vágta ketté. Balról a Jézus-templom abszcisszája fehéren ragyogott a reggeli derűben. Lejjebb, a templom és a nehézkes Altieri-palota között, amelyet sohasem mertek lerombolni, összeszorult az utca, a kocsi nyirkos, fagyos árnyékba jutott. A Jézus-templom homlokzata előtt, a térségen újra ragyogott a nap, és szétteregette aranyabroszát; míg a távolban az árnyékba fúló Aracoeli utca mélyén ismét napsütéses pálmák tűntek elő.

- Amott a Capitolium! - mondta a kocsis.

A pap gyorsan előrehajolt. De csak egy zöld foltot látott a homályos folyosó végén. Szinte borzongott a meleg fény és hideg árny váratlanul változó, ellentétes hatása alatt. A Venezia-palota és a Jézus-templom előtt úgy érezte, mintha régen múlt napok éjszakájának hidege terülne a vállára; azután minden téren, az utak minden kiszélesedésénél megint fénybe léptek, az élet szelíd, vidám meleg derűjébe. A sárga napsugarak valósággal zuhogtak a háztetőkről, és elmetszették a lilás árnyakat. A homlokzatok között nagyon kéken, nagyon szelíden látszott az ég. Pierre úgy érezte, hogy sajátságos íze van a levegőnek is, valami ismeretlen gyümölcs íze, és ez csak fokozta benne a megérkezés lázát.

A Vittorio Emmanuele út szabálytalan vonala ellenére is szép, modern utca. Pierre bízvást bármelyik nagyobb városban képzelhette volna magát a hatalmas épületek láttára. Mikor azonban elhaladt a Cancelleria épülete - Bramante remekműve - előtt, a római reneszánsz jellegzetes emléke újabb csodálkozást váltott ki belőle, eszébe jutottak a már látott hatalmas, nehéz paloták, meztelen architektúrájukkal, óriás kőkockáikkal; kórházhoz vagy börtönhöz hasonlít valamennyi. Sose hitte volna, hogy ezek a híres római paloták ilyen fantáziátlanok, bájtalanok, hogy ennyire híjával vannak a külső pompának. Kétségkívül nagyon szépek, és idővel majd jobban megérti őket, de ezen még majd gondolkoznia kell.

A kocsi hirtelen elhagyta a népes Vittorio Emmanuele utat, kígyózó, szűk utcákba fordult, ahol csak nehezen haladhatott. Nyugalom és kopárság fogadta őket a szunnyadó, hideg óvárosban, amint kiértek a napsütésből és az újváros forgatagából. Pierre-nek eszébe jutott a buzgón tanulmányozott térkép, és sejtette, hogy közelednek a Giulia utcához, egyre növekvő kíváncsisága már szinte fájt, kétségbe volt esve, hogy nem láthat, hogy nem tudhat egyszerre többet. Az indulás óta érzett lázas izgalom, a meglepetés, hogy végül is egészen másmilyen-nek talált mindent, mint ahogy képzelte, a képzeletét érő megrázkódtatások fölkorbácsolták szenvedélyét - hevesen vágyott rá, hogy azonnal és egészen kielégítse kíváncsiságát. Alig múlt kilenc óra - előtte az egész délelőtt, hogy bemutatkozzék a Boccanera-palotában -, miért ne vitesse el magát most mindjárt a klasszikus helyre, a hegyre, ahonnan belátható a hét dombon elterülő egész Róma? A gondolat egyre jobban ingerelte, végül is határozott.

A kocsis most már nem fordulgatott hátra, Pierre kénytelen volt fölállani, hogy odakiáltsa az új címet:

- San Pietro in Montorio.

A kocsis előbb csudálkozott, mintha nem értené jól. Ostorával jelezte, hogy a mondott hely nagyon messze van. A pap azonban nem tágított, mire a kocsis előzékenyen mosolygott, és barátságosan bólintott. Jó, jó! Ő megy szívesen!

A ló gyorsabb ügetésbe fogott a keskeny utcák útvesztőjében. Magas falak közé szorított utcán haladtak végig, amelybe a napvilág úgy szűrődött be, mint a gödör fenekére. Az utca végén azonban hirtelen napsütésbe értek ismét, s IV. Sixtus régi hídján átkeltek a Teverén, jobbról és balról új rakpartok terültek el, rajtuk az új építkezések, a friss gipsz rendetlen nyoma. A másik oldalon elébük tárult a Trastevere: azt is felforgatták; a Gianicolo oldalán haladt fölfelé a kocsi, széles úton, amely nagy táblákon hirdette, hogy Garibaldi nevét viseli. Egy jó gyermek büszke mozdulatával mondta meg a kocsis a diadalmas út nevét:

- Garibaldi utca.

A ló meglassította lépteit, Pierre gyermekes türelmetlenséggel nézegetett hátra, hogy minél jobban lássa a kibontakozó, szélesen elterülő várost. Sokáig tartott az út fölfelé, mindig újabb városnegyedek tűntek föl, egészen a távoli dombokig. Pierre úgy érezte, egyre fokozódó, szívdobogtató izgalmában, hogy elrontja élvezetét, ha így felaprózza a részletekben eléje táruló láthatárt. Egyszerre akart gyönyörködni az egész látványban, és Rómát, a szent várost, egyetlen tekintettel óhajtotta összefogni, átölelni. Uralkodott magán, és megállotta, hogy - bármennyire szerette volna - egyszer sem fordult hátra.

Széles terasz nyúlt el a magasban. A San Pietro in Montorio-templom állítólag azon a helyen áll, ahol Szent Pétert megfeszítették. A térség kopár és vöröses, kiégette a nyári nap heve; mögötte kissé távolabb a Paola-kút tiszta, morajló vize hull örökös frisseséggel a díszkút három medencéjéből. A teraszt szegélyező korlát mentén, a Trastevere felett, turisták állnak sorban, sovány angolok, szögletes németek, szemükben a hagyományosan áhítatos bámulattal, kezükben az útmutató könyvvel, amelyet unos-untalan megnéznek, hogy ráismerjenek a műemlékekre.

Pierre könnyedén leugrott a kocsiból, otthagyta bőröndjét az ülésen, és intett a kocsisnak, várja meg. A kocsis beállt a várakozó fogatok sorába, nem szállott le a bakról, bölcsen üldögélt a verőfényben, lehorgasztotta fejét, mint lova, mindketten előre belenyugodtak a megszokott, hosszas várakozásba.

Pierre egész lelkével és látóképességével nézett, szűk, fekete reverendájában odatámaszkodott a korláthoz; láztól égő kezét idegesen szorította össze. Róma! Róma! A Cézárok városa, a pápák városa, az örök város, amely kétszer hódította meg a világot, hónapok óta tartó forró álmodozásának városa... Végre itt van előtte! Láthatja! Az előző napok viharai lehűtötték az augusztusi nagy meleget. A csodálatosan szép szeptemberi reggel hűvösen ragyogott a felhőtlen, végtelen, halványkék ég alatt. Édes enyheségben lebegett Róma, az álmok Rómájának párája szállott a fényes reggeli nap felé. Finom, kékes köd lebegett az alacsony fekvésű városrészek tetőin, alig észrevehető, leheletkönnyű; a végtelen Campagna és a távoli hegyek halvány rózsaszínbe vesztek. Pierre eleinte semmit sem különböztetett meg, nem akart részleteknél időzni, hogy az egész Rómának szentelhesse magát, az eleven kolosszusnak, amely itt terül el előtte, nemzedékek porával borított talajon. Minden évszázad megújította dicsőségét, mintegy az örök fiatalság nedűjével. És legjobban megragadta, szívét hangosabban dobogtatta, hogy a reggeli üdeségben, a szinte anyagtalan, lebegő derűben, az új élet mosolygó reménységében láthatja Rómát, éppen úgy, ahogy kívánta, egy szép nap tiszta reggelén.

Ahogy ott állt Pierre, mozdulatlanul, szemben a fenséges horizonttal, forró kezét összekulcsolva, néhány pillanat alatt átélte élete utóbbi három évét. Milyen rettenetes volt az első, melyet neuillyi kis háza mélyén, zárt ajtók és ablakok mögött töltött, lesújtva, mint a halálra

sebzett állat. Halott lélekkel, vérző szívvel jött vissza Lourdes-ból, por és hamu volt csak, semmi más. Csönd és éjszaka borította hitének és szeretetének romjait. Napok és hetek teltek így, nem érezte ereiben a vér lüktetését, egyetlen fénysugár sem jelent meg, hogy elhagyottsága homályát bevilágítsa. Gépiesen élt, várta, hogy bátorsága visszatérjen, és folytathassa életét az ész nevében, amely rákényszerítette, hogy mindent föláldozzon. Miért nem volt erősebb, ellenállóbb, miért nem alakította életét szép csendben új meggyőződéséhez? Ha már nem dobta el a reverendát, hűségből egyetlen szerelméhez és esküszegéstől való irtózásból, miért nem szentelte magát a papoknak is megengedett tudományok egyikének: a csillagászatnak vagy a régészetnek? De valaki zokogott benne, bizonyosan az édesanyja, valami végtelen, mardosó, kielégítetlen, kétségbeesett gyöngédségvágy. A magány szüntelenül sajgó nyílt sebe gyötörte, amelyet a diadalmaskodó ész méltósága sem gyógyított meg.

Egy őszi estén, esős, szomorú napon, a véletlen egy öreg lelkésszel, Rose abbéval, a Saint-Antoine negyed Szent Margit-templomának vikáriusával hozta össze. Meglátogatta Charonne utcai, földszinti, nedves lakásában, melynek három szobáját a vikárius a szomszédos utcákból felszedett elhagyatott gyermekek menhelyévé alakította át. Ettől a pillanattól kezdve megváltozott Pierre élete, új, mindenható érdeklődés foglalta el, lassanként szenvedélyes segítőtársa lett az öreg lelkésznek. Hosszú volt az út Neuillyből a Charonne utcáig. Eleinte csak hetenként kétszer tette meg. Később mindennap reggel ment el hazulról, és csak este tért vissza. A három szoba nemsokára kevésnek bizonyult; kibérelték az első emeletet is, Pierre fönntartott magának egy szobát, és gyakran ott aludt; minden jövedelmét a szegény gyermekeknek adott gyorssegélyek emésztették föl; az öreg lelkész elragadtatva, könnyekig meghatottan fogadta a fiatalos odaadást, sírva ölelte meg Pierre-t, és a Jóisten gyermekének nevezte.

Akkor ismerte meg Pierre a nyomort, a förtelmes, kegyetlen nyomort, és abban élt két éven át. Az utcán fölszedett kisgyermekekkel kezdődött az egész: mikor a menhelyről tudomást szereztek a kerületben, a szomszédok könyörülete hozzávezérelte a kisfiúkat, leányokat, utcára került gyerekeket, akiknek apja és anyja dolgozott, ivott vagy meghalt. Gyakori volt, hogy az apa eltűnt, az anya áruba bocsátotta testét, iszákosság és dorbézolás vert tanyát a munkátlan otthonokban, és mint a vízbe esett fészek fiókái, a gyermekek éheztek, fáztak künn az utcán, sok közülük a bűn útjára tért. Egy este, a Charonne utcában, egy társzekér kerekei alól két kisfiút mentett ki Pierre; testvérek voltak, de a címüket se tudták megmondani, isten tudja, honnan jöttek! Máskor pedig egy kisleányt hozott haza karján, alig hároméves, szőke kis angyalt; sírva találta egy padon, a gyerek azt mondta, hogy az édesanyja otthagyta. Később, kényszerűségből, a fészekből kivert, szánalmas és sovány fiókák kedvéért a szülőkkel is érintkezésbe lépett; az utcáról behatolt a lakásokba, napról napra mélyebbre szállt a nyomornak ebbe a poklába, míg végre megismerte minden rémségét, vérző szívvel, döbbent szorongással, tehetetlen, hiábavaló irgalommal.

Milyen rettenetes utazásokat tett e két év alatt a nyomor városában, az emberi szenvedés és kétségbeesés feneketlen mélységében, mely egész lelkét fölkavarta! A Szent Margit környékén, a tevékeny, munkás Saint-Antoine-negyed szívében, mennyi piszkos házat fedezett föl, mennyi levegőtlen, nyirkos, sötét sikátort, amelyekben szerencsétlen, mérgezett emberek tömege gubbasztott és haldoklott. A rozoga lépcsőkön megsiklott az ember lába a szennykupacokban. Minden emeleten ugyanaz a piszok, nyomor és a legförtelmesebb promiszkuitás. Az ablakok hiányoztak, a szél dühöngve fújt be, az eső patakokban ömlött be. Sokan ott aludtak a csupasz kövön, és sohasem vetkőztek le. Semmi bútor, semmi fehérnemű, valóságos állati élet, ki-ki úgy segít magán, ahogy tud, teljesen az ösztönök és lehetőségek véletlenére bízva magát. Egy halomba verődve különböző nemű, különböző korú emberek, akik megfosztva a legszükségesebbtől, állati sorba süllyedtek vissza, s végtelen nyomorukban a gazda-

gok asztaláról lesöpört morzsákat is elmarták egymástól. S az emberi lény e lecsúszásában az volt a legrettenetesebb, hogy nem mezítelen, szabad vademberek lettek, akik az őserdőben vadásznak, és eszik meg a zsákmányt, hanem civilizált emberből vadállattá lett, züllésének minden borzalma bepiszkította, elcsúfította, elgyöngítette, a világ legkirályibb városának rafinált fényűzése közepette.

Pierre minden családban ugyanarra a történetre bukkant. Eleinte, míg tart a fiatalság és jókedv, bátran vállalják a munka törvényét. Azután jön a fáradtság: örökösen dolgozni, anélkül hogy valaha is jómódban élhetnének. Mire való? A férfi inni kezd, hogy valami öröme is legyen az életben, az asszony ráun a háztartás gondjaira, gyakran szintén ivásnak adja magát, és a gyermekek sorsát a véletlenre bízza. A siralmas körülmények, a tudatlanság és a helyszűke megteszi a többit. Leggyakrabban a munkanélküliség a főbűnös: nemcsak a megtakarított pénzt fogyasztja el, hanem a bátorságát is elveszi az embernek, és hozzászoktatja a lustálkodáshoz. Hetekig üresek a műhelyek, a kar elgyengül. A lázasan tevékenykedő Párizsban lehetetlen munkát találni. Este a férfi sírva tér haza, hiába kínálgatta erejét, még utcaseprésre se alkalmazták, mert minden hely be van töltve, és mindenüvé protekció kell. Nem rettenetese, hogy a világváros utcáin, ahol milliók ragyognak és csengenek, van ember, aki munkát keres, hogy enni tudjon, és nem talál munkát, és nem eszik! Az asszony nem eszik, a gyermekek sem esznek. Az éhség, a nyomor, azután a lázadás, minden társadalmi kapcsolat szétzúzódik a rettenetes igazságtalanság súlya alatt, mely halálra ítéli a szerencsétlen gyöngéket. Az öreg munkás, aki ötvenévi kemény munkával minden tagját tönkretette, anélkül hogy egy fillért is félretehetett volna, vajon milyen nyomorult fekvőhelyen fog meghalni, milyen fészer mélyén? Le kell-e ütni bottal, mint a veszett állatot, mikor eljön a nap, hogy már nem dolgozhat tovább, s ennie sincs mit többé? Majdnem mind kórházban halnak meg. Mások eltűnnek, nem tudni, hova, elragadja őket az utca szennyes hulláma. Egy reggel, rettenetes nyomortanya mélyén, rothadó szalmán Pierre egy éhen halt embert fedezett föl, ott feküdt már vagy egy hete, és a patkányok kirágták az arcát.

Az elmúlt tél egyik estéjén csordultig megtelt a szíve szánalommal. Télen förtelmes a nyomorgók szenvedése a fűtetlen viskókban, amelyek repedésein behatol a hó. A Szajna zajlik, a földet jég borítja, sokféle ipar kénytelen beszüntetni a munkát. A tétlenségre kényszerített rongyszedők utcáiban mezítlábas sihedercsoportok csatangolnak éhesen, köhögve, alig felöltözködve, és arat köztük a tüdővész. Látott három napja éhező családokat, asszonnyal, öthat gyermekkel, ahogy összebújtak, hogy melengessék egymást. Egy rettenetes estén egy fasor végében elsőnek hatolt be a rémület tanyájába: egy anya megölte öt gyermekét és önmagát kétségbeesett éhségében - néhány óra hosszat egész Párizs borzongott a nyomor e drámáján. Egyetlen bútordarab, egyetlen ruhanemű sem maradt utánuk, nyilván mindent eladtak darabonként a szomszéd zsibárusnak. Csak a szeneskályha füstölgött még a szobában. Félig üres szalmazsákon feküdt az anya, háromhónapos csecsemőjét szoptatva. Emlőjén egy csöpp vér serkedt, a szegény kis halott arrafelé nyújtotta mohó száját. Két szép, szőke kisleány, három- és ötévesek, egymás mellett aludták örök álmukat, míg két idősebb fiúcska közül az egyik falhoz kuporodva, fejét tenyerébe hajtva semmisült meg, a másik pedig a földön vergődhetett, úgy érhette a halál, mintha térdén csúszott volna az ablak felé, hogy kinyissa. Az odasereglő szomszédok elmesélték a mindennapos, rettenetes esetet: lassú pusztulás: az apa nem kap munkát, lehet, hogy részeges is; a háztulajdonos nem akar tovább várni, és kidobással fenyegeti a házaspárt, az anya elveszti fejét, meg akar halni, elhatározza, hogy gyermekeit is megöli, míg az apa reggel óta hasztalan rója az utcákat. Mikor a rendőrbiztos kiszállt, éppen akkor jött haza a szerencsétlen férj, és ahogy látta és megértette a történteket, leroskadt, mint a lesújtott barom, és halottkiáltó jajszóval üvölteni kezdett, hogy vele sírt az egész elszörnyedt utca.

A halálraítéltek rémséges ordítását, az éhség, elhagyatottság iszonyatos ordítását Pierre magával vitte, ott dobolt fülében és szívében, és aznap este sem enni, sem aludni nem hagyta. Lehetséges-e ilyen borzalom, ilyen kifosztottság, ilyen halálos nyomor itt, a gazdagságban fuldokló, az élvezetektől megrészegült, milliókat tékozló nagy Párizs kellős közepén? Hogyan?! Egyfelől szédítő vagyon, beteljesült, haszontalan szeszélyek, minden boldogsággal betetőzött életek! Másfelől meg az elkeseredett szegénység, sem betevő falatja, sem reménysége nincs: gyermekeikkel együtt halálba menekülnek az anyák, mert kiapadt emlőjükből már csak a vért adhatják éhes porontyaiknak. Pierre föllázadt, érezte a jótékonyság hiábavalóságát, gúnyját. Mire való tenni, amit tesz: fölszedni az utcáról a kisdedeket, támogatni a szülőket, meghosszabbítani az öregek szenvedését? A szociális építmény alapjában rothadt, minden sárba és vérbe fog omlani. Az igazság hatalmas erejének kell elsöpörnie a régi világot, hogy felépüljön az új! E pillanatban oly világosan érezte a jóvátehetetlen szakadást, az orvosolhatatlan bajt, a nyomorúság halálos rákfenéjét, hogy megértette az erőszakosokat, és ő maga is készen állott a romboló és tisztító viharra, a föld tűzzel-vassal való újjáteremtésére, mint ahogy hajdan a rettenetes Isten is tüzet küldött az elátkozott városokra.

Ezen az estén Rose abbé meghallotta zokogását, és fölment hozzá, hogy atyailag megfeddje. Szent életű, szelíd és örök reményű öregember volt. Istenem! Hogy lehet ennyire kétségbeesni, mikor ott az evangélium! Hát a bölcs mondás: „Szeressétek egymást!” - nem elég a világ üdvözülésére? Az öreg abbé félt az erőszaktól, és azt mondta, hogy bármilyen nagy is a baj, hamar végeznének vele, ha visszatérnének az alázatosság, egyszerűség és tisztaság korába, mikor még a keresztények ártatlan testvérekként éltek. Milyen gyönyörűen festette le az evangéliumi társadalmat, és derűs nyugalommal vázolta megújulását, mintha álma már holnap megvalósulhatna. És Pierre végül elmosolyodott, gyönyörűségét lelte a szép, vigasztaló mesében, annyira vágyódott menekülni a borzalmas nap lidércnyomásától. Sokáig beszélgettek, és a következő napokon is visszatértek az öreg pap kedvenc témájára. Kifogyhatatlanul sorakoztatott fel mindig újabb részleteket, beszélt a szeretet és igazság hamarosan bekövetkezendő uralmáról, a derék ember megható meggyőződésével és azzal a hittel, hogy nem hal meg, míg meg nem látja Istent a földön.

Pierre átalakuláson ment át akkor. A jótékonyság gyakorlása a szegény városnegyedben végtelen meghatottságot keltett benne, szíve megrendült, halálosan megsebezte a nagy nyomorúság, melyen, legnagyobb kétségbeesésére, soha nem tud segíteni. A fölébredt érzés olykor józan eszét is elhomályosította; visszatért belé gyermekkora egyetemes gyöngédségvágya, melyet anyja oltott bele, mesebeli kielégítésére várt, ismeretlen hatalmak segítségére. Félt a tények durvaságától, gyűlölte őket, és végül valóban fokozódó vágyat érzett a szeretet által való üdvözülésre. Úgy gondolta, ideje elhárítani az elkerülhetetlennek látszó, félelmes katasztrófát: osztályok testvérgyilkos háborúját, amely el fogja söpörni a fölhalmozódott bűneiért halálra ítélt régi világot. Abban a meggyőződésben, hogy az igazságtalanság tetőpontra hágott, hogy nemsokára üt a bosszú órája, mikor a szegények osztozkodásra kényszerítik a gazdagokat, szívesen álmodott békés megoldásról, minden ember békecsókjáról, az evangéliumi tiszta erkölcshöz való visszatérésről, úgy, ahogy Jézus tanította. Eleinte kétségek gyötörték: lehetséges volna-e a régi katolicizmus megújhodása, vissza lehet-e téríteni az őskereszténység ártatlanságához, ifjúságához? Tanulni kezdett, olvasott, kérdezősködött, egyre inkább lelkesedett a kereszténységszocializmus eszméiért, melyek az utóbbi években sok port vertek föl; a nyomorultak iránt érzett borzongó szeretetében, fölkészülve a testvériség csodájára, lassanként eltűntek értelme aggályai, és meggyőzte magát arról, hogy Krisztus másodszor is meg fogja váltani a szenvedő emberiséget. Végül kialakult benne az a világosan megfogalmazott meggyőződés, hogy a megtisztított és eredetéhez visszavezetett katolicizmus lehet az egyetlen paktum, a végső törvény, amely megmenti a jelenlegi társadalmat, lecsilla-

pítja a fenyegető, véres válságot. Mikor két évvel ezelőtt, a primitív bálványimádás láttára, fölháborodva és örökre meghalt hittel, de az embernek az istenség után való vágyakozásától zaklatott lélekkel elhagyta Lourdes-ot, kiáltás tört föl szívéből: „Új vallás kell!" És ma úgy érezte, hogy felfedezte ezt az új vallást, vagyis inkább megújult vallást: a társadalom üdvének szolgálatát, amely az emberiség boldogságára használná az egyetlen fennmaradt erkölcsi hatalmat, a legcsodálatosabb eszközt, amit valaha a népek kormányzására kovácsoltak.

A lassú átalakulás időszakában Rose abbén kívül még két ember gyakorolt reá döntő befolyást. Egy jótékonysági ügyből kifolyólag lépett érintkezésbe Bergerot püspökkel, akit a pápa kardinálisnak nevezett ki csodálatos, tiszta élete jutalmául - környezete makacs tiltakozása ellenére is, akik szabadgondolkodót gyanítottak a híveit atyaként irányító francia főpapban: s Pierre még tüzesebben lelkesedett a püspökkel való érintkezés hatása alatt. A lelkek pásztora egyszerű és jó vezér volt, éppen olyan, amilyennek Pierre a jövő közösség vezérét kívánta. Még nagyobb hatással volt apostoli munkálkodására Philibert de la Choue vicomte, akivel különböző katolikus munkásegyesületekben találkozott. A katonás viselkedésű, nemes és hosszúkás arcú, szép vicomte - egyetlen szépséghibája lapos, kicsi orra volt, ami mintha félénk természetének veresége lett volna - a francia kereszténységszocializmus legtevékenyebb harcosa volt. Nagy birtokkal és nagy vagyonnal rendelkezett, bár szerencsétlen mezőgazdasági vállalkozások állítólag már felényire apasztották vagyonát. Megyéjében mintatanyákat állított föl, és ott alkalmazta kereszténységszocialista gondolatait; de vállalkozását nemigen koronázta siker. Hanem azért ez arra jó volt, hogy megválasztották követnek, és a képviselőházban nagy beszédekben fejtette ki programját. Fáradhatatlan buzgalommal vezetett zarándoklatokat Rómába, gyűléseken elnökölt, előadásokat tartott, és ahogy környezetében bizalmasan kifejtette: egészen a népnek szentelte magát, mert csak a nép meghódítása biztosíthatja az egyház diadalát... Ez az ember nagy hatást gyakorolt Pierre-re. Azokat a tulajdonságokat bámulta legjobban benne, melyekről úgy érezte, hogy őbelőle hiányoznak: a szervezőképességet, a harcos, szívós akaratot, amelynek egyetlen célja, hogy Franciaországban ismét visszaállítsa a keresztény társadalmat. A fiatal pap sokat tanult tőle, de mindazonáltal szentimentális álmodozó maradt, és megvetve a politika szükségességét, egyenesen az általános boldogság jövendő eszményében élt. A vicomte azonban véglegesen be akarta fejezni a 89-es szabadelvű eszmék lerombolását, a múlthoz való visszatérés céljából felhasználva a társadalom kiábrándulását a demokráciából és az ellene érzett haragot.

Pierre-re gyönyörű hónapok következtek. Soha neofita nem élt odaadóbban a mások boldogságának. Csupa szeretet volt, valósággal lángolt apostoli szenvedélyében. A nyomorúságban élő nép, a munka nélküli férfiak, az éhező anyák és gyermekek, akiket látogatott, egyre szilárdabbá tették meggyőződését, hogy új vallásnak kell születnie, máskülönben a lázongó világ erőszakos halált hal. Eltökélt szándéka volt, hogy minden erejével sietteti az őskereszténység feltámadását és az isteni beavatkozást. Katolikus hite azonban nem éledt föl, éppúgy nem hitt a dogmákban, misztériumokban, csodákban, mint eddig. Beérte azzal az egyetlen reménnyel, hogy az egyház még tehet jót, ha kezébe veszi a föltartóztathatatlan modern demokratikus mozgalmat, s ezáltal megakadályozza a nemzeteket fenyegető szociális katasztrófát. Lelke megnyugodott, mióta föladatául tűzte ki a külvárosok éhes és zúgolódó tömegének visszatérítését az evangéliumhoz. Dolgozott, és ezáltal kevésbé gyötörte a Lourdes-ból hozott iszonyú üresség, minthogy nem tépelődött, már nem emésztette a szorongó bizonytalanság. Az egyszerű kötelességteljesítés derűjével mondta miséit. Sőt végül már a misztériumot, melyet hirdetett, és minden misztériumot általában szimbólumnak tekintett, a gyermekkorát élő emberiségre nézve szükséges szertartásnak, melyet majd később el lehet hagyni, ha az emberiség felnő, megtisztul, kiművelődik, és elbírja a meztelen valóság ragyogását.

Pierre egy reggel segítőkészségében és abbeli vágyában, hogy világgá kiáltsa meggyőződését, íróasztalához ült, és könyvet kezdett írni. A mű gondolata oly magától értetődően pattant ki belőle, mint szívének kiáltása, minden irodalmi szándék távol állott tőle. Egy álmatlan éjszakán lángoló betűkkel rajzolódott a sötétségbe a könyv címe: *Az új Róma.* Ezzel mindent megmondott, hiszen az örök és szent Rómából kellett kiindulnia a népek megváltásának. Ott él az egyetlen tekintély, a megújhodás csak a megszentelt földön születhet meg, ott, ahol a katolicizmus vén tölgye kisarjadt. Két hónap alatt megírta könyvét, amelyet már egy éve készített magában - habár maga se tudott róla -, a jelenkori szocializmus tanulmányozása közben. Valóságos költői forrongás zajlott benne; néha úgy érezte, hogy álmodja a teleírt lapokat, melyeket belső és távoli hang diktál neki. Sokszor fölolvasta az előző nap írt részleteket Philibert de la Choue vicomte-nak, aki propaganda szempontjából élénken helyeselte, mert szerinte meg kell hatni a népet, hogy föl lehessen lelkesíteni; jó volna jámbor és mégis szórakoztató dalokat is írni, hadd énekeljék a műhelyekben. Bergerot püspök meg sem vizsgálta a könyvet a dogmák szempontjából, úgy elérzékenyítette a minden lapról áradó irgalmas jótékonyság égő lobogása. Sőt olyan meggondolatlanságot is elkövetett, hogy helyeslő levelet írt a szerzőnek, és fölhatalmazta, hogy előszóként csatolja művéhez. A mű júniusban megjelent - és az Index kongregációja azonnal tilalommal sújtotta. Ennek a könyvnek a védelmére sietett a fiatal lelkész Rómába, telve lelkesedéssel, meglepetéssel, égve a vágytól, hogy hitét diadalra juttassa, és elszántan, hogy önmaga védje meg ügyét, még a Szentatya előtt is, mert meggyőződéssel hitte, hogy valójában a pápa eszméit fejezte ki művében.

Pierre mozdulatlanul állott a korlát mellett, a vágyva vágyott és megálmodott Róma előtt, míg újból átélte az utolsó három év történetét. Mögötte gyors egymásutánban kocsik érkeztek, kocsik távoztak, felvonultak a sovány angolok és nehézkes németek, és az útmutató könyvben megszabott öt percig figyelmesen szemlélték a klasszikus kilátást. A kocsis és lova még mindig előzékenyen vártak, lehorgasztották fejüket a napsütésben, mely a padon maradt bőröndöt is átmelegítette. Pierre úgy érezte, még keskenyebbé vált fekete talárjában, szinte megnövekedett, amint ott állt finom mozdulatlansággal, teljesen elmerülve az eléje táruló látványban. Lourdes óta nagyon megfogyott, arca beesett lett. Mióta megint győzedelmeskedett benne anyja szelleme, mintha megkisebbedett volna az apjától örökölt magas, egyenes homlok, jóságos, kissé erős szája, végtelen gyöngédséget sugárzó finom álla pedig előreugrott, jobban kifejezte lelkét, amely ott égett szeme irgalmas tüzében is.

Ó, milyen gyöngéd és rajongó szemekkel nézte Rómát, könyvének Rómáját, az új Rómát, amelyről álmodott. Előbb az összkép ragadta el, a kissé fátyolos, gyönyörű reggeli világításban - most azonban már részleteket különböztetett meg, elidőzött az épületeknél. Gyermekes örömmel élvezte, hogy mindent fölismer, mivel oly tüzetesen tanulmányozta térképen és fényképeken valamennyit. Lent, a lábai előtt, a Gianicolo alján a Trastevere terült el régi, vöröses házak tömkelegével, melyeknek napégette palatetői eltakarják a Tevere partjait. Innen, a terasz magasságáról nézve, kissé meglepte, milyen lapos is Róma. Mintha a madártávlat simára egyengetné, alig domborodik ki a hét híres domb, hullámaikat alig lehet észrevenni a homlokzatok kiszélesedő tengerében. Amott jobbra, az Albai-hegyek kékes távolából, sötétlila színűen emelkedik ki Aventinus, félig lombok közt rejtőző, három templomával; ott volt a Palatinus is, ciprussorral, feketén rojtozva. Mögötte a Coelius sejlik, csak a Mattei-kert és palota fái látszanak halványan a nap aranyporában. Szemközt, nagyon messze, a város másik végén csak a Santa Maria Maggiore két kupolája és karcsú tornya jelzi az Exquilinus csúcsát, míg a Viminale dombján csupán a fényben elvesző fehéres tömbök apró, barna barázdákkal csíkolt összevisszaságát látni; ez is új építkezés lehet, elhagyatott kőbányához hasonlatos. Sokáig kereste a Capitoliumot, ám nem fedezte föl. Igyekezett tájéko-

zódni, végül elhitette magával, hogy a Santa Maria Maggiore előtt ott látja a harangtornyot, amott azt a szerény, szögletes tornyot, amely majdnem elvész a szomszédos tetők között. Balról következett a Quirinale, rá lehet ismerni a királyi palota hosszú homlokzatáról, erről a keményen sárgálló lapos kórház- vagy kaszárnyahomlokzatról, melyet számtalan, szabályos ablak tört át. De amint megfordult, hirtelen látomás bénította mozdulatlanná. A városon túl, a Corsini-kert fái fölött, föltűnt Szent Péter temploma. Mintha a növényzeten nyugodna, és a tiszta kék égben maga is olyan égszínkéknek látszott, hogy beleolvadt a végtelenség azúrjába. Tetejében a fényben ragyogó fehér lanterna mintha csak oda lenne akasztva.

Pierre nem fáradt bele, és szeme szüntelenül járt a láthatár egyik végétől a másikig. Elnézte a városokkal teleszórt Szabin- és Albai-hegyek büszke grációját, előkelő csipkézettségét, az eget körülzáró koszorúját. A római Campagna végtelen lépcsőzete kopáran, méltósággal terült el, mint a halál pusztája: a mozdulatlan tenger zöld síkja. Végül megpillantotta Caecilia Metella sírjának alacsony, kerek tornyát, mögötte keskeny, sápadt vonal jelezte az antik Via Appiát; vízvezetékek töredékeivel volt teleszórva a rét, a letűnt világok porában Pierre tekintete megint végigsiklott találomra a város épületein. Itt, egész közel, a folyóra néző loggiájáról jól felismerte a Farnese-palota hatalmas vörhenyes tömbjét. Amott, az alig látható alacsony kupola, alighanem a Pantheon. Tekintete hirtelen a San Paolo fuori le Mura fehér falaira vetődött, olyanok, mintha valami óriás csűrt tartanának, aztán a San Giovanni in Lateranót koszorúzó szobrokra, melyek a távolból oly könnyednek látszanak, oly kicsinek, mint a bogarak, azután a dómok sokaságára: a Jézus-templom, a San Carlo, a Sant'Andrea della Valle, a San Giovanni de' Fiorentini; aztán annyi emléktől sugárzó épület, az Angyalvár csillogó szobrával, a Medici-villa, mely uralkodik az egész város felett, a Pincio terasza, ahol a ritka fák között márvány fehérlik, és a távolban a Borghese-kert széles árnyai rekesztették be zöld csúcsokkal a láthatárt. De a Colosseumot hiába kereste. Az enyhén fújó északi szél lassanként szétszakította a reggeli párát. A távoli ködből a friss napsütés tengerében egész városnegyedek emelkedtek ki erőteljesen. Imitt-amott a házak kevéssé megkülönböztethető sokaságában egy-egy fehér fal ragyog, ablaksor tündöklik, kert vet fekete foltot; megdöbbentően erős színárnyalatok. Az utcák, terek összevisszasága, számtalan háztömb, minden irányban szétszórva, összeolvadt és elhalványult a nap eleven dicsfényében. A tetőkről fehér füst szállott föl, és lassan haladt az ég végtelen tisztasága felé.

Pierre-t azonban, valami titkos sugallatra, már csak az óriás láthatár három pontja érdekelte. Amott a keskeny ciprussor, mely feketén rojtozza körül a Palatinust, az izgatta. Mögötte ürességet látott, a Cézárok palotái eltűntek, romba dőltek, porrá lettek az idők folyamán. Fölidézte őket, látni vélte, amint aranyló kísértetként, sejtelmesen és remegve magasra emelkednek a reggel pompás bíborában. Tekintete azután ismét Szent Péter templomára esett; még ott állott a dóm, és oltalmazta a Vatikánt, amelyről Pierre tudta, hogy ott van egészen közel, a hatalmas épület oldalához tapadva, ott látta diadalmasan, égszínű kéken, szilárdan és hatalmasan, mint óriáskirályt, aki uralkodik a városon, és mindenünnen örökösen látható. Aztán megint szembefordult a várossal, a Quirinale felé, és a király palotáját lapos, alacsony, sárgára meszelt kaszárnyának látta. És a szimbolikus háromszögben, a Tevere fölött egymásra tekintő három csúcsban kibontakozott előtte Róma évszázados történelme, állandó megrázkódtatásaival, egymást követő fölkeléseivel = az antik Róma, a paloták és templomok tömkelege, amely a császári hatalom és pompa szörnyűséges virágát bontakoztatta ki, a középkorban diadalmaskodó pápai Róma, a világ ura, amely megterhelte a kereszténységet a visszahódított szépség kolosszális templomával; és a mai Róma, amelyet nem ismert, amely nem is érdekelte, és melynek hideg, csupasz királyi palotája oly szegényes benyomást keltett: a kellemetlen, bürokratikus kísérletezés gondolatát, a szentségtörő modernség próbálkozását az egyedülálló várossal, melyet meg kellett volna hagyni a jövendő álmoknak. Pierre igyeke-

zett megszabadulni a tolakodó jelen kínos benyomásától, egyáltalán nem akart elidőzni az új városnegyednél, a sápadt, kétségkívül épülő városkánál, melyet ott látott kialakulni a Szent Péter körül, a folyóparton. Megálmodta és még mindig álmodja az ő új Rómáját, még akkor is, ha itt van a szeme előtt az évszázadok porában megsemmisült Palatinus, a Szent Péter templomának hatalmas árnyékában alvó Vatikán és az újrafestett, kitatarozott Quirinale, amely polgárian uralkodik a minden oldalról éledő új városnegyedeken, melyek belehasítanak a reggeli nap fényében ragyogó régi város vörös tetőrengetegébe.

Az új Róma - könyvének címe - megint ott lobogott szeme előtt, és most más álmok ragadták magukkal. Újra átélte könyvét, mint ahogy az imént újra átélte életét. Lelkesedésből írta, fölhasználva a véletlen összegyűjtött följegyzéseket. És kézenfekvő volt, hogy három részre osztotta föl: múlt, jövő és jelen.

A múlt az őskereszténység rendkívüli története volt; a lassú fejlődés, amely ebből a kereszténységből kialakította a jelenlegi katolicizmust. Kimutatta, hogy minden vallási evolúció mögött gazdasági kérdés rejtőzik, és az örök baj, az örök harc lényegében mindig szegények és gazdagok között zajlott. A zsidóknál, közvetlenül nomád életük után, mikor meghódítják Kánaánt, és megszületik a tulajdon, kitör az osztályharc. Vannak gazdagok, és vannak szegények, ekkor kerül napirendre a szociális kérdés. Az átmenet hirtelen történt, a dolgok új helyzete oly rohamosan rosszabbodott, hogy a szegények, akik még emlékeztek nomád életük aranykorára, csak annál erősebben szenvedtek és követelőztek. Jézusig a próféták valamennyien lázadók, akik a nép nyomorából bukkannak föl, elmondják szenvedéseit, szidalmazzák a gazdagokat, minden rosszat jósolnak nekik, büntetésül igazságtalanságukért és könyörtelenségükért. Jézus maga is csak az utolsó közülük, és úgy jelenik meg, mint a szegények jogainak eleven követelése. A próféták szocialisták és anarchisták voltak, akik társadalmi egyenlőséget prédikáltak, és azt kívánták, ha a világ nem megfelelő, le kell rombolni. Ő is a gazdagság gyűlöletére tanítja a nyomorultakat. Minden tanítása fenyegetés a gazdagság, a tulajdon ellen; és ha az általa megígért mennyei birodalmon az evilági békességet és testvériséget értik, az csak a pásztorélet aranykorához való visszatérést jelenti, a keresztény közösség álmát, ahogy azt az ő nyomában tanítványai megvalósítani látszottak. Az első három század alatt minden egyes egyházközség kommunista kísérlet volt, igazi közösségi lét, melynek tagjai az asszonyokon kívül mindent közösen bírtak. Az apologéták és az egyház első atyái bizonyítják: a kereszténység abban az időben csak az alázatosak és szegények vallása volt; a római társadalom ellen küzdő demokrácia, szocializmus. Mikor ez a pénztől megrothasztott társadalom elbukott, sokkal inkább az árfolyamok, a csaló bankok, pénzügyi csődök okozták vesztét, mint a barbárok beözönlése és a keresztény termeszek őrlő munkája. Mindennek a pénz az alapja. Újabb tanúbizonyság volt erre az, amikor a kereszténység a történelmi, szociális és emberi körülmények következtében végre győzedelmeskedett, és államvallásnak nyilvánították. Hogy győzelmét végképpen megszilárdítsa, kénytelen a gazdagokkal és hatalmasokkal tartani; érdemes megnézni, hogy milyen elmeéllel, mennyi szofizmával igyekeznek az egyházatyák kimutatni az evangéliumban, hogy Jézus védi a tulajdont. A kereszténységre nézve ez politikai életszükséglet volt, csak ezen az áron vált katolicizmussá, egyetemes vallássá. Nyomban kialakul a félelmes gépezet: a hódítás és kormányzás fegyverneme - legfölül a hatalmasok, gazdagok, akiknek kötelessége osztozkodni a szegényekkel, de akik semmit nem tesznek ezért; alul vannak a szegények, a dolgozók, akiket beletörődésre, engedelmességre tanítanak, odaígérik nekik a jövő birodalmat, az isteni és örök kárpótlást. Bámulatos építmény! Századok óta fennáll, pedig csupán a földöntúli ígéretekre épült, a halhatatlanságnak és az igazságosságnak az embert gyötrő olthatatlan szomjára.

A könyv első részét, a múlt történetét Pierre kiegészítette egy tanulmánnyal, amelyben nagy vonásokkal jellemezte a katolicizmust napjainkig. Mindenekelőtt Szent Péterről írt, aki nyug-

talanul, mit sem tudva, isteni sugallatra fölbukkan Rómában, valóra váltja a régi jóslatot, mely szerint a Capitolium örök életű. Azután az első pápákról, akik csupán temetkezési egyletek vezetői voltak, majd lassan kialakult a mindenható pápaság, állandó hódító harcot folytat az egész világon, és szüntelenül igyekszik valóra váltani világuralmi álmát. A középkorban, a nagy pápák idejében, az egyház már azt hiszi, hogy célt ért, és korlátlan ura minden népnek. Ugye, az abszolút igazság úgy kívánná, hogy a pápa főpap és a világ királya legyen, uralkodjék minden ember lelkén és testén, mint maga az Úristen, akinek helytartója? A mérhetetlen és logikus törekvés megvalósult már egyszer Augustusszal, aki császár és főpap volt, a világ ura. A régi Róma romjaiból föl-fölbukkan Augustus dicsőséges alakja, és nem hagyja nyugodni a pápákat; Augustus vére lüktet ereikben. De a római császárság bukása után megoszlott a hatalom, felezni kellett; átadni a császárnak a világi kormányzást, és csak a felszentelés jogát megtartani felette - isteni megbízásból. A nép Istené, és a pápa Isten nevében a császárnak adta a népet, de vissza is vehette. Korlátlan hatalom, melynek borzalmas fegyvere az ex-kommunikáció; legfelsőbb uralom, mely a pápaságot a császárság reális és végleges birtoklása felé vezeti. Végeredményben a pápa és császár örökös civódásának tárgya: a nép; a népet vitatták egymástól, a szenvedők és alázatosak tehetetlen tömegét; a nagy némát, melynek gyógyíthatatlan nyomorát csak tompa morgás árulta el olykor. A saját érdekében úgy rendelkeztek vele, mint a gyermekkel. És az egyház valóban elősegítette a művelődést, szolgálatokat tett az emberiségnek, bőségesen osztott alamizsnát. Legalábbis a kolostorokban örökké visszatért a keresztény közösség álma: az összegyűjtött kincsek egyharmada a szertartások céljait szolgálta, a másodikat a papok kapták, a harmadikat a szegények. Ez volt a leegyszerűsített élet, a hívek számára - addig is, amíg elérik a mennyek hallatlan boldogságát -, így adják meg a földi vágyaktól nem zaklatott lét lehetőségét. Adjátok hát nekünk a földet, három részre osztjuk az evilági javakat, és meglátjátok, milyen aranykor uralkodik majd az egyetemes beletörődésnek és engedelmességnek közepette!

A továbbiakban Pierre bemutatta, mekkora veszedelmek támadtak a pápaságra középkori mindenható uralma végén. A reneszánsz majdnem elsöpörte a pápaságot, minden fényűzésével és kicsapongásával együtt, annyira pezsgett az örök emberi természetből kibuggyanó eleven életerő, amelyet századokon keresztül megvetettek, halottnak tartottak. Még fenyegetőbbek voltak a nép, a nagy néma dübörgő ébredései; úgy látszott, hogy kezd megoldódni a nyelve. A reformáció úgy robbant ki, mint az ész és az igazságosság tiltakozása, figyelmeztetés az evangélium félreismert igazságaira; és hogy megmentsék Rómát a teljes pusztulástól, szükség volt az Inkvizíció konok védekezésére, a tridenti zsinat lassú és makacs munkálkodására, mely megerősítette a dogmát, és biztosította a világi hatalmat. A pápaság akkor két évszázadig tartó békességbe és jelentéktelenségbe jutott, mert a szilárd abszolút monarchiák, amelyek megosztoztak Európán, most már megvoltak nélküle, már nem reszkettek az ex-kommunikálás erőtlenné vált villámcsapásaitól; a pápát csak szertartásmesternek tekintették, aki bizonyos rítusok végzésével van megbízva. Megbillent a nép birtoklásának az egyensúlya: a királyok még mindig Istentől kapták ugyan a népet, de a pápának csak az volt a feladata, hogy egyszer s mindenkorra rögzítse az adományozást, de semmilyen körülmények között sem avatkozhatott az államok kormányzásába. Róma sohasem került ilyen távol a világuralom évszázados álmának megvalósításától. És amikor a francia forradalom kitört, tartani lehetett attól, hogy az emberi jogok kinyilvánítása megöli a pápaságot, az Isten kegyelméből a nemzetek fölé rendeltség isteni jogának birtokosát. Milyen kezdeti nyugtalanság, düh, kétségbeesett védekezés lett úrrá a Vatikánban a szabadság eszméje, a fölszabadult ész új credója és az önmagára ébredt emberiség ellen! Ez lett a nyilvánvaló vége a császár és a pápa között a népért vívott hosszú küzdelemnek; a császár eltűnt, és a nép, amely immáron szabadon rendelkezett önmagával, ki akart kerülni a pápa hatalma alól is, s ebben a váratlan megoldásban úgy látszott, hogy óhatatlanul összeomlik a katolicizmus egész antik építménye.

Pierre azzal fejezte be könyvének első részét, hogy utalt az őskereszténységre, szembeállította a jelenlegi katolicizmussal, amelyben a gazdagok és a hatalmasok diadalmaskodnak. A római társadalmat, amelyet Jézus lerombolt a szegények és megalázottak nevében, a katolikus Róma a pénz és a gőg politikájával évszázadokon át újra fölépítette. Milyen szomorú irónia, hogy tizennyolc század evangéliuma után a világot megint az ázsió, a csaló bankok, a pénzügyi katasztrófa teszi tönkre annak a rettenetes igazságtalanságnak az érdekében, hogy néhány ember szinte belefulladjon a gazdagságba, míg milliónyi testvére éhen hal. A nyomorultak megváltását elölről kell kezdeni! E borzalmas dolgokat azonban Pierre irgalmas, szelíd hangon, reménységtől áthatva írta meg, úgyannyira, hogy forradalmi veszélyességük eltűnt. Egyébként a dogmát sehol sem támadta meg. Könyve csak az apostol költői, szentimentális formában megírt jajkiáltása volt, és csak a felebaráti szeretet tüze lobogott benne.

Ezután következett a könyv második része, a jelen: a mostani katolikus társadalom tanulmányozása. Pierre leírta benne a szegények rémséges nyomorát, a nagyváros nyomorát, amelyet jól ismert, de vérzett a szíve, hogy megérintette a mérgezett sebet. Az igazságtalanság elviselhetetlenné vált, a jótékonyság nem segíthet; olyan megrázó lett a szenvedés, hogy a nép szívében minden remény meghalt. A kereszténység szörnyűséges látványa is hozzájárult a hit megöléséhez; az undorító visszaélések a népet is megrontották, gyűlöletet és bosszúvágyat szítanak benne. A romlott, összeomlásnak induló civilizáció képének felvázolása után nyomban visszatér a francia forradalomhoz, ahhoz a nagy reménységhez, amelyet a szabadság eszméje hozott a világra. A hatalomra jutott burzsoázia, a nagy liberális párt végre boldoggá akart tenni mindenkit. A legszomorúbb az, hogy - egy-egy évszázad tapasztalata szerint - a szabadság sem hozott boldogságot a szegényekre. Politikai téren kiábrándulás kezdődik. Ha a harmadik rend megelégedettnek érzi is magát, mióta uralomra jutott, a negyedik rend, a dolgozóké, még mindig szenved, és követeli a jussát. Szabaddá nyilvánították őket, rájuk erőszakolták a politikai egyenlőséget, de végső soron mindez csak nevetséges ajándék, mert gazdasági alávetettségükben, akárcsak egykoron, ma sincs más szabadságuk, mint hogy éhen halhatnak. Ebből származott minden szocialista követelés; ekkor született meg a munka és a tőke között a félelmes dilemma, amelynek megoldása elsöpréssel fenyegeti a jelenlegi társadalmat. Óriási forradalmat jelentett, amikor a rabszolgaság eltűnt az antik világból, hogy helyet adjon a jobbágyságnak; természetesen a keresztény gondolat volt a rabszolgaság eltörlésének egyik leghatalmasabb tényezője. Manapság, amikor arról van szó, hogy a jobbágyságot mással helyettesítsék, talán a munkásnak a jövedelemből való részesedésével, miért nem próbálkozik a kereszténység is új akcióval? A demokráciának közeli és elkerülhetetlen uralomra jutásával új szakasz nyílik az emberiség történelmében, és a holnap társadalma alakul ki. Róma nem tanúsíthat közönyt, és a pápaságnak, ha nem akar eltűnni a világból, mint valami végleg fölösleges kerék, részt kell vennie a küzdelemben.

Ezért jogos a katolikus szocializmus. Mikor a szocialista szekták mindenfelől egymástól vitatják el a nép boldogulásának megoldását, az egyháznak is közbe kell lépnie. Itt lép közbe az új Róma, itt szélesedik ki az evolúció, a korlátlan reménységek fölújulásában. A katolikus egyház alapelveiben nyilvánvalóan nincs semmi, ami a demokráciával ellentétben állana. Sőt az is elegendő lenne, ha fölújítaná az evangéliumi tradíciót, ha megint az alázatosak és a szegények egyházává válna, ha visszaállítaná az általános keresztény közösséget. Az egyház lényegéből adódóan demokratikus, és amikor a kereszténységből katolicizmussá lett, csak azért adta össze magát a gazdagokkal és hatalmasokkal, mert engedelmeskedett annak a szükségletnek, hogy - eredendő tisztaságát feláldozva - megvédje életét; így aztán ha ma búcsút mond az elítélt uralkodó osztályoknak, és visszatér a nyomorultak szegény népéhez, csupán közelebb kerül Krisztushoz, megifjodik, megtisztul a kényszerű módon elszenvedett politikai megalkuvásoktól. Az egyház soha egy jottányit nem engedett abszolút voltából, mégis meg

tudott hajolni a körülmények előtt; megőrzi teljes egyeduralmát, mindössze eltűri azt, aminek nem állhat útjába, és türelemmel várja - akár évszázadokon keresztül -, hogy elérkezzen a pillanat, amikor ismét a világ ura lehet. És vajon nem éppen most, a készülő válságban, üt majd az óra? Megint minden hatalom verseng a nép birtoklásáért. Amióta a szabadság és a művelődés erővé, öntudatos, a maga jogait követelő lénnyé tette a népet, mindenki, aki kormányon van, meg akarja nyerni magának, általa - sőt, ha kell -, vele akar uralkodni.

A szocializmus a jövő, az uralkodás új eszköze. Mindenki szocializmust csinál: a királyok ingadozó trónusukon, a nyugtalan köztársaságok polgári vezérei, a nagyravágyó főkolomposok, akik hatalomról álmodnak. Mindannyian egyetértenek abban, hogy a kapitalista állam visszatérés a pogány világhoz, rabszolgavásárhoz; mindannyian arról beszélnek, hogy meg kell törni a kegyetlen vastörvényt, mely a munkát a kereslet és kínálat árujává alacsonyítja, és a béreket a legszükségesebb megélhetés szempontjából állapítja meg, csak éppen úgy, hogy éhen ne haljon a munkás. Az alsó rétegekben növekednek a bajok, a munkásokat gyilkolja az éhség és az elkeseredés, míg fejük fölött folynak a viták, a módszerek kereszteződnek, és sok jóakarat kimerül a hatástalan gyógymódokkal való kísérletezésben. Egy helyben topognak, tébolyultan félnek a közelgő katasztrófáktól. És a többiekkel együtt harcba szállott a katolikus szocializmus is, éppoly hévvel, mint a forradalmi szocializmus, és mindent elkövet, hogy győzzön.

Aztán hosszú tanulmány ismertette a katolikus szocializmus fáradozásait az egész kereszténység körében. Az a legmeglepőbb, hogy a küzdelem élénkebben és diadalmasabban folyik a propaganda olyan területén, amelyet még nem hódított meg teljesen a kereszténység. Például olyan nemzetekben, ahol a protestantizmussal állanak szemben, a papok rendkívüli lelkesedéssel küzdenek életükért, és merész csapásokkal, vakmerően demokrata teóriákkal igyekeznek elhódítani a protestáns lelkészektől a nép felett való uralmat. Németországban, a szocializmus klasszikus földjén, Ketteler főpap az elsők között követelte, hogy a gazdagokat meg kell adóztatni, később pedig széles körű agitációt fejtett ki, melyet ma számos egyesületen és újságon keresztül az egész papság irányít. Svájcban Mermillod őnagyméltósága olyan erőteljesen védte a szegények ügyét, hogy ma a püspökök majdnem valamennyien együtt dolgoznak a demokrata szocialistákkal, akiket kétségkívül igyekeznek majd megnyerni maguknak az osztozkodás napján. Angliában, ahol nagyon lassan halad előre a szocializmus, Manning kardinális nagy győzelmet aratott, egy híres sztrájk alkalmával a munkások védelmére kelt, népszerű mozgalmat kezdeményezett, melynek következtében sokan áttértek. De legjobban Amerikában, az Egyesült Államokban győzedelmeskedett a katolikus szocializmus, a teljes demokrácia környezetében, úgyannyira, hogy püspökök, mint például Ireland, állottak a munkáskövetelések élére. Ott mintha valóságos új egyház csírázna ki, egyelőre még zavarosan és zabolátlanul, ám tele mérhetetlen reményekkel, szinte a holnap megfiatalodott kereszténységének hajnalaként. Ausztriában és Belgiumban, a két katolikus államban pedig úgy tapasztaljuk, hogy az előbbiben a katolikus szocializmus antiszemitizmussal keveredik, az utóbbiban pedig nincs meghatározott iránya. Spanyolországban és Olaszországban, a hit régi földjén, megáll a mozgalom, sőt eltűnik; Spanyolország az erőszakos forradalmároké, makacs püspökei beérik azzal, hogy - akár az inkvizíció idejében -, lesújtanak a hitetlenekre; Olaszország pedig megreked tradícióiban, képtelen kezdeményezni, némán és tisztelettel kénytelen hallgatni a Szentszék közelében. Franciaországban viszont élénk küzdelem folyik, de csak eszmei küzdelem. Itt végeredményben a forradalomnak üzennek hadat, és úgy vélik, elegendő visszaállítani a monarchia idejének régi szervezetét, és máris újra itt az aranykor. Így történt, hogy a munkáscéhek kérdése lett a legfontosabb kérdés, ezt tekintik a dolgozók minden baját gyógyító csodaírnak. Csakhogy egyetértésről szó sincs: egyesek, a katolikusok, visszautasítják az állami beavatkozást, tisztán erkölcsi tevékenységet javasolnak, és szabad

céheket kívánnak, mások, a fiatalok, a cselekvésre elszánt türelmetlenek, kötelező céheket követelnek, amelyek saját tőkével rendelkeznek, és amelyeket az állam elismer és véd. Philibert de la Choue vicomte különösen buzgó harcot vívott szóban és írásban a kötelező testületek mellett, legnagyobb bánatára azonban még nem tudta nyílt hitvallásra bírni a pápát, vajon szabad vagy zárt céheket óhajt-e. Szerinte a társadalom sorsa függ attól, hogy békésen oldják-e meg a szociális kérdést, vagy pedig bevárják a mindent elsöprő, szörnyűséges forradalmat. A vicomte - bár nem vallotta be - szíve mélyén végül is az állami szocializmus mellé állt. Az egyetértés hiánya ellenére is, hatalmas agitációt fejtettek ki, kevés szerencsével kísérleteztek is; fogyasztási szövetkezeteket, munkás-lakásszövetkezeteket, népbankokat alapítottak, amelyek, többé-kevésbé leplezve, a régi keresztény közösségekhez igyekeztek visszatérni, míg a mindennapi zűrzavarban, a lelkek elborulása és az országot felforgató politikai nehézségek közepette, a harcos katolikus párt reménye napról napra erősödött, és vak bizonyossággal hitték, hogy nemsokára visszahódítják a világuralmat.

A könyv második része éppen a századvég szellemi és morális vergődésének képével végződött. Ha a munkások tömege szenved, mert kevés jutott osztályrészéül, és új osztozkodást követel: legalább mindennapi kenyerének biztosítását, úgy látszik, a művelt osztály sem sokkal boldogabb, mert panaszkodik, hogy fölszabadult értelme, kiszélesedett látóköre nem elégülhet ki az adott körülmények közt. Ez a racionalizmus, a pozitivizmus, sőt a tudomány híres csődje. A lelkeket az abszolutum áhítozása marcangolja, kimerültek a tapogatózásban, a tudomány lassú előrehaladásában, mely csak bebizonyított igazságokat fogad el. A titokzatosság rémülete fogja el megint mindnyájukat, teljes és rögtöni szintézis kell nekik ahhoz, hogy békében alhassanak. Megtörten rogynak térdre az út porában, és elrémülnek a gondolatra, hogy sohasem fognak mindent tudni, és inkább Istent választják, a kinyilatkoztatott ismeretlent, akinek létét a hit aktusa megerősíti. A tudomány ma még valóban nem elégíti ki igazságszomjunkat, biztonságvágyunkat, sem a túlvilági boldogságról és örökké tartó élvezeteiről alkotott évszázados eszméinket. Ma még betűzgetve olvas a világban, csak az élet kötelességének szigorú szolidaritását rója az emberekre, s azt, hogy az egyetemes munka egyszerű tényezője legyen az ember: mennyire érthető tehát a szívek lázadása, a bánkódás a szépséges angyalokkal benépesített, fényes és illatos, muzsikás keresztény mennyország után. Ó, azzal a gondolattal megcsókolni halottainkat, hogy találkozunk velük, és dicsőséges örökkévalóságban együtt élünk! Biztosan érezni a fensőbbséges igazságosság jelenlétét, hogy elviselhessük a földi lét borzalmait! És ezzel megölni a megsemmisülés borzalmas gondolatát, megmenekülni az *én* eltűnésének borzalmától, megnyugodni végül a szilárd hitben, mely a halál utánra teszi a sors minden problémájának szerencsés megoldását! Mily sokáig álmodják még a népek ezt az álmot! Ez magyarázza meg, miért ébredt újra most, a század végén, a lelki túlfeszítettség, nemkülönben az eljövendő világgal terhes emberiség mély zavarodottsága következtében a nyugtalan, az eszménytől és a végtelentől gyötört vallásos érzés, amely erkölcsi törvényt követel, és a felsőbbrendű igazság biztosítását. A vallások eltűnhetnek, de a vallásos érzület még a tudománnyal is vallásokat teremt. Új vallás! Új vallás! Hát nem a régi katolicizmus születik újjá, hoz zöld hajtásokat, és fejlődik hatalmas, ifjú virágzássá a csodáknak kedvező jelenkorban?

Végül a könyv harmadik részében Pierre apostoli lelkesedéssel mondta el a jövőt, a megújhodott katolicizmust, amely a haldokló nemzeteknek elhozza az egészséget és a békességet, az őskereszténység rég elfeledett aranykorát. Mindenekelőtt XIII. Leó, az eszményi pápa képét rajzolta meg gyengéden és dicsőítve, mint aki a népek megváltására rendeltetett. Ilyennek rajzolta meg, ilyennek látta, forrón vágyódva, hogy eljöjjön a pásztor, aki véget vet a nyomorúságnak. A pápa képe nem egyezett teljesen modelljével, de ő volt a szükséges megmentő, maga a kifogyhatatlan irgalom, nagy ész és nagy szív, ahogyan Pierre álmaiban élt. Pedig

okmányokat kutatott, enciklikákat tanulmányozott, és igyekezett tényekre alapítani a képmást. A pápa Rómában nevelkedett, rövid ideig nuncius volt Brüsszelben, majd sokáig püspök Perugiában. Mihelyt XIII. Leó átvette IX. Pius nehéz örökségét, nyomban megnyilatkozik kettős természete: megingathatatlan őre a dogmának, hajlékony politikus, elszántan munkálkodik minél teljesebb megbékélésen. Határozottan szakít a modern filozófiával, visszamegy a reneszánszon túl, a középkorba, a katolikus iskolákban visszaállítja a keresztény filozófiát Aquinói Szent Tamásnak, az angyali doktornak a szellemében. Ilyen módon védelmet biztosítva a dogmának, egyensúlyozva él, minden hatalomnak ad valamit, és igyekszik kihasználni minden alkalmat. Szüntelenül fáradozva kibékíti a Szentszéket Németországgal, közeledik Oroszországhoz, kielégíti Svájcot, áhítozza Anglia barátságát, ír a kínai császárnak, hogy védelmezze a misszionáriusokat és kereszténveket birodalmában. Később Franciaországban is interveniál, elismeri a köztársaság törvényességét. Föllépésének első pillanatában kibontakozik egy gondolat, amely később nagy politizáló pápává teszi: mégpedig a pápaságnak különben évszázados terve, az, hogy megnyerjen minden lelket, és Róma legyen a világ középpontja és ura. Egyetlen akarata, egyetlen célja van: az egyház egységén dolgozni, visszahozni kebelébe a disszidens közösségeket, hogy ily módon legyőzhetetlenné váljék a készülő társadalmi küzdelemben. Oroszországban igyekszik elismertetni a Vatikán erkölcsi hatalmát, Angliában az anglikán egyház lefegyverzéséről álmodik, barátságos fegyverszünetre szeretné rábírni; főképpen pedig egyezségre kíván lépni a keleti szakadár egyházakkal, egyszerűen elválasztott testvérekként kezeli őket, és atyai szíve sürgeti visszatérésüket. Milyen diadalmas erővel fog rendelkezni Róma, ha majd kétségbevonhatatlanul uralkodója lesz a föld kereszténveinek!

Itt jelenik meg XIII. Leó szociális gondolata. Még mint perugiai püspök írt egy pásztorlevelet, melyben homályosan jelentkezik valamiféle humanitárius szocializmus. Később, amikor fejére kerül a tiara, véleményt változtat, lesújt a forradalmárokra, akiknek vakmerősége akkoriban rémületben tartotta Itáliát. Nemsokára azonban a tények figyelmeztetésére észbe kap, megérti, hogy halálos veszedelem, ha átengedi a szocializmust a katolicizmus ellenségeinek. Hallgat a hitterjesztésre kiszemelt államok népszerű püspökeire, nem interveniál többé az írországi civakodásokban, visszavonja az exkommunikációt, amellyel az Egyesült Államokban a munka védelmezőit sújtotta, és megtiltja, hogy a merészebb katolikus szocialista írók könyveit indexre tegyék. Demokrácia felé haladó fejlődése visszatükröződik leghíresebb enciklikáiban: az *Immortale Dei*, az államok szervezetéről; *Libertas,* az emberi szabadságról; *Sapientiae,* a keresztény állampolgár kötelességeiről, *Rerum novarum,* a munkások helyzetéről szól. Különösen az utóbbi látszott megfiatalítani az egyházat. A pápa rámutatott a munkások meg nem érdemelt nyomorára, a túlságosan hosszú munkaidőre, a kevés bérre. Minden embernek joga van az élethez, és az éhezés útján kierőszakolt szerződés igazságtalan. Kijelenti még, hogy nem szabad elhagyni a munkást, védtelenül kiszolgáltatni a kihasználásnak, mely kevesek részére vagyont kovácsol a sokak nyomorából. A szervezkedés kérdésében kényszerű módon nem beszélhet világosan, beéri azzal, hogy bátorítja a korporációs mozgalmat, és az állam pártfogása alá helyezi; így helyreállítva a polgári tekintély gondolatát, Istent visszahelyezi szuverén helyére, és főképpen erkölcsi intézkedésekben, a család és a tulajdon ősi tiszteletében látja a boldogulás útját. Krisztus fölséges helytartójának segítő keze, amelyet a nyilvánosság előtt nyújtott az alázatosaknak és a szegényeknek, vajon nem kétségbevonhatatlan jele-e egy új szövetségesnek, nem hirdeti-e Jézus új földi uralmát? A nép most már tudja, hogy nincs elhagyatva. Mily nagyra nőtt XIII. Leó dicsősége, akinek papi és püspöki jubileumát fényesen, hatalmas tömeg jelenlétében ünnepelték meg, számtalan ajándékot és hízelgő levelet küldött valamennyi uralkodó!

Pierre azután a világi hatalom kérdését tárgyalta, és azt hitte, hogy szabadon teheti. Kétségkívül tudta, hogy a pápa Olaszországgal való civódásában éppoly makacsul ragaszkodott Rómához való jogához, mint a küzdelem első napján; de azt hitte, hogy ez csak szükséges magatartás, politikai okok kívánják így, de menten eltűnik, ha üt az óra. Pierre meg volt győződve róla, hogy a pápa soha nem volt nagyobb, és hogy a világi hatalom elveszítésének köszönheti tekintélye kiszélesítését, az erkölcsi mindenhatóság tiszta, sugárzó pompáját. Tizenöt évszázad óta a hibák és összeütközések végtelen sora volt Róma kis királyságának birtoklása! A negyedik században Constantinus elhagyja Rómát, a kiürült Palatinuson csak néhány ottfelejtett tisztviselő marad. A pápa, természetesen, kezébe ragadja a hatalmat, és a város élete a Lateranban zajlik tovább. De Nagy Károly csak négyszáz év múlva ismeri el a befejezett tényeket, és adja formálisan a pápának az Egyházi Államokat. A háború attól kezdve nem szűnt meg a világi és egyházi hatalom között, olykor csak lappangott, máskor kiélesedett, és vérbe, lángba borult. Nem oktalanság-e ma, a fegyveres Európa kellős közepén, arról álmodni, hogy a pápaság egy területfoszlányon uralkodjék, mindenféle zaklatás céltáblájaként? Különben is csak idegen hadsereg védelme alatt tarthatná magát. Mivé lenne az általános mészárlásban, amelynek eljövetelét mindenki érezte? Mennyivel védettebb, méltóságteljesebb, magasabban álló, mennyire mentesített minden földi gondtól, ha csak a lelkek világa fölött uralkodik! Az egyház történetének kezdetén a pápaság helyi, római hatóságból lassanként katolikussá, egyetemessé lett, és kiterjesztette hatalmát az egész kereszténységre. A szent kollégium is, mely eleinte a római szenátust folytatta, később nemzetközivé vált, és napjainkban már a legáltalánosabb gyülekezet, melyben helyet kapnak minden nemzet tagjai. Nem nyilvánvaló-e, hogy az ily módon a kardinálisokra támaszkodó pápa az egyetlen nagy nemzetközi tekintély, és annál hatalmasabb, mert fölszabadult a monarchikus érdekek alól, és az emberiség nevében beszélhet, még a haza fogalmán is fölülemelkedve? A hosszú háborúk alatt annyira keresett megoldás minden bizonnyal itt rejtőzik: vagy átadni a világi uralmat a pápának, vagy pedig tisztán csak a szellemi uralmat rábízni. Mint Isten képviselője és isteni küldetésénél fogva csalhatatlan, abszolút uralkodó, csakis szentélyében maradhat, ha már a lelkek urát nem ismeri el minden nép, mint a testek egyetlen urát is, a királyok királyát.

Milyen furcsa kaland is, ahogy a pápaság újból szárba szökken a francia forradalom által bevetett talajból, talán most indul meg ama uralom felé, amelyet annyi század óta annyira akar! Mert most már egymaga áll a nép előtt, hiszen a királyok trónját megdöntötték; és mivel a nép ma már szabadon adhatja magát annak, akinek akarja, miért ne adná magát éppen őneki? A szabadság eszméjének feltétlen bekövetkező leáldozása minden reményre jogosít. Gazdasági téren a liberális párt legyőzöttnek látszik. A 89-cel elégedetlen munkások panaszkodnak súlyosbodó nyomoruk miatt, mozgolódnak és kétségbeesve keresik a boldogságot. Másrészt az új rendszerek növelték az egyház nemzetközi hatalmát, számos katolikus képviselő van a köztársaságok és az alkotmányos monarchiák parlamentjében. Tehát látszólag minden körülmény kedvez az új, ifjúi erőre kapó, kivénhedt katolicizmusnak. Még a csőddel vádolt tudomány is - és ez megmenti a nevetségességtől a *Syllabus*-t - zavarja az értelmet, és újra megnyitja a titokzatosság és lehetetlenség határtalan területét. Visszaemlékeznek egy jóslatra, amely szerint a pápaság a föld ura lesz, mikor a demokrácia élére áll, és beleolvasztja Kelet szakadár egyházait az apostoli, római katolikus egyházba. Kétségkívül küszöbön áll a mondott idő, mert a pápa szakított a világ nagyjaival és gazdagjaival, száműzetésben hagyta a trónjuktól elkergetett királyokat, hogy mint Jézus, a kenyértelen dolgozók és útszéli koldusok pártjára álljon. Talán még néhány rettenetesen nyomorúságos, nyugtalanítóan bonyolult, társadalmi veszedelmekkel fenyegető esztendő, és akkor a nép, a nagy néma, akivel ez ideig szabadon rendelkeztek, megszólal, visszatér a bölcsőhöz, a római egyesült egyházhoz, hogy elkerülje az emberi társadalmak fenyegető szétrombolását.

Pierre a könyve végén rajongó képet festett az új Rómáról, az új aranykorban testvériesen kibékült népek fölött uralkodó szellemi Rómáról. Látta a babonák letűnését is; és annyira belefeledkezett álmaiba, hogy kifejezetten nem támadta ugyan a dogmákat, mégis tágan értelmezett, a szertartások bilincseiből fölszabadult vallásos érzületről álmodott, melynek egyetlen célja az emberi könyörületesség kielégítése. A lourdes-i út sebei még sajogtak szívében, de nem tudott ellenállni a vágynak, hogy kielégítse szívét. Vajon az otromba lourdes-i babona nem kárhoztatandó tünete-e a túlzott szenvedések korának? Ha az evangélium az egész világon elterjed, és mindenütt követik, eljön majd a nap, amikor a szenvedők nem fognak olyan messze és oly tragikus körülmények között illuzórikus enyhülést szerezni, mert tudják, hogy otthonukban, testvéreik között is kapnak segítséget, vigaszt és gyógyulást. Lourdes a szerencse olyan igazságtalan eltolódásait mutatja, és olyan rettenetes látványt nyújt, hogy kételyt támaszt Isten létezésében, de a vitáknak ez a meg nem szűnő oka el fog tűnni a holnap igazán keresztény társadalmában. Ezt a társadalmat, ezt a keresztény közösséget hirdette és várta a közeljövőtől a könyv! A kereszténység végül ismét az igazság és igazságosság vallása lesz, éppen úgy, mint régen, a gazdagok és nagyok hódítása előtt. A kicsik és szegények fognak uralkodni, osztoznak a földi javakon, és csak a munka egyenlővé tevő törvényeinek fognak engedelmeskedni. A pápa egyedül áll a népek szövetségének élén, ő a béke ura, és csak az a küldetése, hogy erkölcsi szabály legyen, az embereket segítő szeretet és irgalom köteléke. Nem jelenti-e ez Krisztus ígéreteinek közeli beteljesülését? Az idők beteljesednek, a polgári és az egyházi társadalom tökéletesen összeolvad, eggyé válik; ez lesz a diadalnak és a boldogságnak próféták által megjövendölt kora, lehetetlenné válik minden további küzdelem, nem lesz ellentét test és lélek között, a csodálatos egyensúly megöli a gonoszt, és elhozza Isten uralmát a földre. Az új Róma, a világ központja, új vallást ad a világnak.

Pierre érezte, hogy könnybe lábad a szeme, és öntudatlan mozdulattal kitárta karját a napsütésben fürdő, lábai előtt elterülő Róma felé, és észre sem vette, hogy csodálatba ejti a teraszon sétáló sovány angolokat és köpcös németeket. Vajon jóságosan fogadja-e álmát? Megadja-e - ahogyan Pierre kifejtette - nyugtalanságaink és türelmetlenségünk gyógyszerét? Megújulhat-e a katolicizmus, visszatérhet-e az őskereszténység szelleméhez, lehet-e a demokrácia vallása, a hit, amelyet a halálveszedelemben forgó, fölzaklatott modern világ vár, hogy lecsillapodjék és éljen? Pierre megtelt nagylelkű szenvedéllyel, hittel. Maga előtt látta a jóságos Rose abbét, aki könnyek közt olvasta könyvét, hallotta Philibert de la Choue vicomte szavát, mondván, hogy ilyen könyv hadsereggel ér föl. Főképpen megerősítette lelkét Bergerot kardinálisnak, az irgalmasság fáradhatatlan apostolának helyeslése. Miért fenyegeti hát betiltással könyvét az Index-kongregáció? Két hét óta, mióta félhivatalosan fölszólították, hogy jöjjön Rómába, ha védekezni akar, egyre ezen töprengett, és nem tudta eldönteni, melyik részt kifogásolhatják? Szerinte minden sorát a legtisztább keresztény érzés hevíti, mégis lelkesedéstől és bátorságtól reszketve érkezett, alig várta, hogy a pápa lábai elé boruljon, hogy fölséges oltalmába helyezze magát, és elmondja, hogy művének minden sorát a pápa szellemében írta, és hogy az ő politikájának a diadalát óhajtja. Lehetséges-e, hogy elítéljenek egy könyvet, melyben őszintén dicsőíteni vélte XIII. Leót, és segíteni a keresztény egység és az egyetemes béke megteremtésének művét?

Pierre egy pillanatig ott állt még a mellvédnél. Már majdnem egy órát töltött itt, és nem győzött betelni Róma nagyságával, szerette volna mindjárt, minden rejtelmével együtt magáévá tenni. Ó, ha megragadhatná, ha megismerhetné, ha rögtön megtudná az igaz szót, amelyet kérdez tőle. Újabb kísérlet Lourdes után, de súlyosabb, döntő, amelyből - biztosan érezte - vagy megerősödve, vagy örökre lesújtva fog kikerülni. Nem kívánt többé naiv és teljes gyermeki hitet, hanem az intellektualitás felsőbb hitét, mely fölülemelkedik szertartásokon,

szimbólumokon, és az emberiség lehető legnagyobb boldogságán dolgozik, amely bizonyosság-szükségletén alapul. Halántékáig dobogott a szíve. Vajon mit válaszol Róma? A nap melegebben sütött, a magasan fekvő városrészek erőteljesebben emelkedtek ki a bíborló mélységből. A távolban aranyló vörösbe hulltak a dombok, míg a közeli homlokzatok élesen, világosan rajzolódtak ki ezernyi ablakukkal. Még reggeli pára szállongott, a lenti utcákból könnyű fátylak emelkedtek, és beburkolták a csúcsokat, ott szétfoszlottak a ragyogó, végtelenül kék ég felé. Egy pillanatig úgy látta, mintha a Palatinus eltűnt volna, alig tudta megkülönböztetni a sötét ciprusrojtokat, mintha a romok pora maga rejtené el. Legjobban a Quirinale tűnt el, mintha a királyi palota egészen ködbe borult volna, alacsony, lapos homlokzata annyira jelentéktelennek, rejtelmesen távolinak látszott, hogy alig tudta megkülönböztetni, míg balra, a fák fölött, a Szent Péter temploma mintha még jobban megnövekedett volna a nap átlátszó aranyában, ahogy az égboltot tartotta, és uralkodott az egész városon.

Milyen határtalan reménységgel töltötte el Pierre lelkét az első találkozás Rómája, a reggeli Róma - a megérkezés lázas izgalmában észre se vette az új városnegyedeket. Azt hitte, hogy álmainak Rómája van előtte. Ahogy ott állott szűk fekete talárjában, a ragyogó szép reggelen, a közeli megváltás biztató kiáltását vélte hallani a tetőkről. Úgy hitte, hogy a megszentelt földből, mely kétszeresen is a világ királynője, az egyetemes béke ígérete száll feléje. Ez már a harmadik Róma, az új Róma, amelynek atyai gyengédsége a határokon keresztül eljut minden néphez, hogy megvigasztalja, és egy nagy ölelésben egyesítse őket. Szinte látta, hallotta gyermekesen megfiatalodni a tiszta ég alatt, a tiszta reggelen, álmának rajongó ártatlanságában.

Pierre végre kiragadta magát a felséges látvány szemléléséből. A kocsis és lova még mindig mozdulatlanul, lehorgasztott fejjel várt a napsütésben. Az ülésen fölmelegedett a táska az immáron elnehezült nap heves sugaraitól. Pierre fölszállt a kocsiba, és újból megadta a címet:

- Giulia utca! Boccanera-palota!

2

A Giulia utca majdnem ötszáz méter hosszan húzódik a Farnese-palotától a San Giovanni de Fiorentini-templomig. E pillanatban egyik végétől a másikig napsugárban fürdött, fehéren ragyogtak a járda nélküli úttest kopott, négyszögű kövei. A kocsi csaknem egészen végighaladt az utcán, a régi, szürke házak között, amelyek némán aludtak vasrácsos ablakaik mögött; a mély kapualjak sötét, kútszerű udvarokra nyíltak. II. Gyula pápa nyitotta meg ezt az utcát. Pompás palotákkal akarta szegélyezni, hogy Róma legszebb, legszabályosabb utcája legyen. A tizenhatodik században itt volt a korzó. A nyugalomba süllyedt egykori úri negyedre elhagyatottság, klerikális némaság és titokzatosság borult. Egymást követték a régi homlokzatok, lezárt zsalugáterek, repkénnyel befuttatott vasrácsok; a kapukban macskák nyújtózkodtak, a melléképületek sötét kis boltjaiban csöndes kereskedelem bonyolódott; járókelők gyéren bukkantak föl, siető polgárasszonyok, gyermekeiket cipelő szegény nők, hajadonfőtt, egy öszvérhúzta szénáskocsi, egy kámzsába öltözött gőgös szerzetes meg egy nesztelenül tovasikló kerékpáros, akinek gépe megcsillant a napfényben.

A kocsis hátrafordult, és egy nagy, szögletes épületre mutatott, a Tevere felé húzódó kis utca sarkán.

- Boccanera-palota!

Pierre fölemelte a fejét, és az időtől megfeketedett, nehéz, rideg, csupasz épület láttára szíve kissé összeszorult. Antonio da San Gallo építette a palotát; a szomszédos Farnese- és Sacchetti-paloták építője, az 1540-es években. A hagyomány szerint az építész a Colosseumból és a Marcellus-színházból lopott köveket használt az építkezésnél. A háromemeletes épület széles, szögletes homlokzata hét ablakkal nézett az utcára. Az első emelet nagyon magas és előkelő; az épület egyetlen dísze a földszinti ablakok hatalmas, kiszögellő rácsa - nyilván ostromra készült fel vele -, amely széles párkányokon nyugvó kis pillérekkel volt koszorúzva. A bronzfogantyús, monumentális főkapu fölött, a középső ablak előtt, erkély nyílott. A homlokzat pompás párkányzattal záródott fölfelé, és frízét kecsesen tiszta díszítések ékesítették. A fríz, a párkányok és az ablakok pillérei, a kapu kerete fehér márványból készült, de a nemes anyag úgy elkopott, eldarabosodott, hogy szemcsés sárga kőzethez hasonlított. A kaputól jobbra és balra griffmadarak tartottak két régi, szintén márványból való padot. Az egyik sarkon, a falba beépítve, most is látszott egy gyönyörű reneszánsz kút, amely azonban rég kiapadt, és reliefjének, egy delfinen lovagló Ámornak a körvonalai egészen elmosódtak már.

Pierre figyelmét azonban inkább az egyik földszinti ablak fölött látható Boccanera-címer kötötte le: lángot lehelő, szárnyas sárkány. A fölírás teljesen épen maradt: *Bocca nera, alma rossa* - fekete száj, vörös lélek. Egy másik ablak fölött, a Rómában még most is gyakori kis ötvösmunka látszott: selyembe öltözött Szent Szűz, lábánál fényes nappal is égő lámpa.

A kocsis, szokás szerint, be akart hajtani a sötéten tátongó kapuközbe, de a fiatal pap félénken visszatartotta:

- Nem, nem! Ne menjünk be, fölösleges!

Leszállott, kifizette a kocsist, és útipoggyászával bement a bolthajtásos kapu alá, azután az udvarra, de egy árva lélekkel se találkozott.

A négyszögű udvart oszlopsor zárta körül. A sötét árkádok alatt szobortöredékek, ásatásokból előkerült márványdarabok sorakoztak a falnál: kar nélküli Apolló, Venus-törzs. A fekete és fehér kavicsok mozaikja között gyenge fű sarjadzott. Mintha a nap sohasem ereszkedne le a nedvességtől szétmálló kövezetig. A halott nagyság és a végtelen szomorúság árnyéka és némasága uralkodott az udvaron.

Pierre-t meglepte a palota sivár némasága; fürkészve keresett egy kapust vagy szolgát. Mintha egy árny suhant volna el; áthaladt egy másik boltív alatt, amely a Teverére nyíló kis kertbe vezetett. Ezen az oldalon az egységes homlokzatot semmi más nem díszítette, csak a három, szabályos ablaksor. Az elhagyatott kert láttára Pierre szíve még jobban összeszorult. Középen, egy feltöltött medencében, nagy bús bokrok nőttek. A magas fű között aranysárga gyümölcsű narancsfák sora jelezte a hajdani utakat. A jobb oldali fal mentén, két óriási babérfa között, a második századból való szarkofág feküdt. Asszonyokkal erőszakoskodó faunokat, féktelen bacchanálét ábrázolt a súlyos kőlap, olyasfajta szerelmi jelenetet, amilyent a dekadens Róma örökített meg sírokon. A vályúvá alakított porladó, mohos márványszarkofágra vékony vízsugár hullott alá a falba vésett tragikus álarcból. Régebben oszlopos loggia nyílott innen a Teverére, teraszféle, amelyről kettős folyosó vezetett le a parthoz. A töltési munkálatok azonban magasabbra emelték a partot, a terasz már alacsonyabban feküdt az új talaj szintjénél, és a törmelékben otthagyott kockakövek feküdtek az egész negyed krétás földjét felforgató, kibelező, siralmas rendetlenség közepette.

Pierre most már biztos volt abban, hogy egy szoknya árnyékát látta. Visszatért az udvarra, és egy ötven körüli, vidám arcú, fürge, alacsony asszonnyal találta magát szemben. Hajában még egyetlenegy ősz szál sem volt. A pap láttára azonban némi bizalmatlanság ült ki apró szemébe, kerek arcára.

Pierre igyekezett tört olasz beszéddel magyarázatot adni:

- Pierre Froment abbé vagyok, asszonyom.

A nő azonban félbeszakította, és az Ile-de-France kissé vontatott és kásás tájszólásán, de tiszta francia beszéddel mondta:

- Tudom, tudom, abbé úr... Már vártam... Parancsot kaptam...

A pap csodálkozva nézett rá.

- Francia vagyok, abbé úr, huszonöt éve lakom ebben az országban, de még mindig nem szoktam meg az itteni zagyva beszédet.

Pierre-nek eszébe jutott, hogy Philibert de la Choue vicomte említette Victorine Bosquet-t, ezt a Beauce-vidékről való, auneau-i származású cselédet, aki huszonkét éves korában került tüdőbajos úrnőjével Rómába. Az úrnő hirtelen meghalt, és a leány elhagyottan ott maradt a vadidegen városban. Szívvel-lélekkel szolgálta azután a Boccanera családból származó Ernesta Brandini grófnét, aki gyermekének születése után úgyszólván az utcáról szedte föl a leányt, hogy gyermekét, Benedettát, gondozza, és később franciául tanítsa. Huszonöt éve szolgálta már a családot, és habár írni-olvasni sem tudott, és olaszul is csak éppen annyit tanult meg, hogy a személyzettel némiképpen megértesse magát, mégis házvezetőnővé lépett elő.

- A vicomte úr jól van? - kérdezte bizalmasan Victorine. - Oly kedves ember, és oly nagy örömet szerez mindnyájunknak, hogyha utazik, mindig meglátogat bennünket... Tudom, hogy a hercegnő és a contessina levelet kaptak tőle tegnap, amelyben az ön érkezését jelzi.

Csakugyan, Philibert de la Choue vicomte rendezte el Pierre római tartózkodását. A régi, hatalmas Boccanera családból már nem élt más, csak Pio Boccanera kardinális, aztán öreglány nővére, a hercegnő, akit tiszteletből donna Serafinának szólítottak, és unokahúguk, Benedetta, akinek anyja - Ernesta - hamar követte sírba férjét, Brandini grófot; végül unokaöccsük: Dario Boccanera herceg, akinek apja: Onofrio Boccanera herceg meghalt, és anyja, született Montefiori leány, másodszor is férjhez ment. Beházasodás útján a vicomte is sógorságba került a családdal: öccse egy Brandini leányt vett nőül, Benedetta apjának nővérét, és így mint nagybácsi, a gróf életében gyakran tartózkodott a Giulia utcai palotában. Nagyon ragaszkodott Benedettához, különösen a titkos dráma, szerencsétlen házassága óta, melyet annulláltatni szeretett volna. Mostanában, mióta Benedetta visszaköltözött kardinális nagybátyjához és donna Serafina nénjéhez, gyakran írogatott, és francia könyveket is küldött neki. Többek között Pierre könyvét is elküldte, tulajdonképpen itt szövődtek Pierre ügyének szálai. Sokat leveleztek, egy ízben Benedetta jelezte, hogy a könyv az Index kongregációja elé került, tanácsolta, hogy a szerző jöjjön azonnal, és kedvesen fölajánlotta vendégszeretetüket. A vicomte-ot éppúgy meglepte a dolog, mint Pierre-t. Sehogy sem értette. Mindazonáltal rábeszélte a fiatal papot, hogy haladéktalanul utazzék el; mint jó politikus, szenvedélyesen lelkesedett a győzelemért, amelyben egy pillanatig sem kételkedett. Érthető Pierre megdöbbenése, amikor így odasodródott az idegen emberek közé, belekeveredve ebbe a hősi kalandba, azt sem tudva, hogyan és miért.

Victorine hirtelen megszólalt:

- Ej, itt hagyom várni az abbé urat!... Ha megengedi, szobájába vezetem. Hol a poggyásza?

Pierre a földön heverő kis bőröndre mutatott, és magyarázgatta, hogy kétheti tartózkodásra elegendőnek talált egy váltó reverendát és némi fehérneműt magával hozni. Victorine meglepődött.

- Két hétre! Azt hiszi, hogy csak két hétig marad itt? No, majd meglátja.

Odahívott egy nagy darab lakájt, aki végre előjött.

- Giacomo, vigye föl a vörös szobába a táskát... Abbé úr, legyen szíves, kövessen!

Pierre-t derűs kedvre hangolta, hogy ebben a rideg római palotában váratlanul jó és kedves honfitársnőjével találkozott össze. Amint végighaladtak az udvaron, Victorine elmesélte, hogy a hercegnő elment hazulról, és a contessina - Benedettát még mindig így nevezte, férjhezmenetele ellenére is - még nem mutatkozott ma reggel, mert kissé gyöngélkedik. Megismételte azonban, hogy parancsot kapott Pierre fogadására.

A lépcső az udvar egyik sarkából nyílott az oszlopsorból. Hatalmas, széles és alacsony fokú lépcső, akár egy ló is fölmehetett volna rajta, de a meztelen kőfalak, az ünnepélyes, néma lépcső, a boltozat, halálos mélabút árasztottak.

Az első emeletre érve, Victorine elmosolyodott, Pierre elfogultságát látván. A palota lakatlannak tetszett. Semmi nesz nem hallatszott a csukott termekből. Victorine az egyik jobb oldali tölgyfa ajtóra mutatott.

- Őeminenciája az udvarra és a folyóra nyíló szárnyban lakik; alig foglalja el az emelet negyedrészét... Az utcára néző fogadótermeket mind bezárták. Hogyan lehetne fönntartani ilyen csarnokot, és minek is? Nagy személyzetet igényelne.

Victorine fürge léptekkel haladt fölfelé. Sokkal idegenebb, közönyösebb maradt, semhogy a sivár környezet különösebben hatott volna reá. A második emeleten megint megszólalt:

- Itt, balra, a donna Serafina lakosztálya, jobbra a contessináé. Az egész épületben ez az egyetlen melegebb sarok. Az ember csak itt érzi, hogy él... Egyébként ma éppen hétfő van, a hercegnő fogadónapja. Majd meglátja.

Egy másik, keskeny lépcsőre szolgáló ajtót nyitott ki.

- Mi a harmadik emeleten lakunk... Ha megengedi, abbé úr, előremegyek.

A főlépcső nem folytatódott a második emeleten túl. Victorine megmagyarázta, hogy a harmadik emeletre csak a cselédlépcső vezet, amely levisz a palotát szegélyező és a Teveréhez kinyúló utcácskára. Külön bejárat van arra, az sokkal kényelmesebb.

A harmadik emeleten végigmentek a folyosón. Victorine tovább mutogatta az ajtókat:

- Don Vigilio lakik itt, őeminenciája titkára; ez az én szobám... ez lesz az öné... Valahányszor a vicomte úr Rómában tölt néhány napot, csak ezt a szobát kívánja. Azt mondja, hogy itt szabadabb, akkor jöhet-mehet, mikor kedve tartja. Önnek is odaadom, mint neki, az első kapu kulcsát... Majd meglátja, milyen gyönyörű kilátás nyílik.

Victorine előrement. A lakosztály két szobából állott: egy elég nagy, lombmintás vörös tapétával bevont szalonból és egy sápadt kékvirágos, szürke kárpittal bevont szobából. A szalon sarokszoba volt, a kis utcára és a Teverére nézett. Victorine egyenesen a két ablakhoz lépett, egyiken a folyó látszott távolabb, lejjebb, a másikon a Trastevere és a Gianicolo a víz másik oldalán.

- Igen, valóban nagyon szép! - mondta Pierre, aki bejött, és megállt mellette.

Giacomo kényelmesen jött utánuk a poggyásszal. Tizenegy óra elmúlt. Victorine észrevette, hogy a pap nagyon fáradt, bizonyára éhes is a hosszú út után, ezért fölajánlotta, hogy rögtön beküldi a villásreggelijét a szalonba. Délután pihenhet vagy sétálhat, ha úgy tetszik, a hölgyekkel csak estebédnél fog találkozni. Pierre felhorkant, kijelentette, hogy föltétlenül elmegy, nem akar veszíteni egyetlen délutánt sem. A villásreggelit azonban örömmel fogadta, mert már majd éhen halt.

Pedig még jó félórát kellett várakoznia. Giacomo szolgálta ki, Victorine utasításai szerint, de nem sietett túlságosan. Victorine pedig bizalmatlanul állott őrt, és csak akkor hagyta el a vendéget, mikor személyesen meggyőződött róla, hogy semmiben sem szenved hiányt.

- Ó, abbé úr, ha tudná, milyen hely... Milyen emberek... Fogalma sincs róla... Száz év múlva sem tudnám megszokni... De a contessina nagyon szép és nagyon jó.

Pierre legnagyobb megdöbbenésére kijelentette, miközben fügét rakott az asztalra, hogy nem lehet jó város az, ahol csak papok vannak. A palota élénk, vidám cselédjének hitetlensége újabb rémületet okozott benne.

- Hogyan, maga nem vallásos?

- Nem, abbé úr! Tudja, nem szeretem a plébánosokat. Franciaországban is ismertem egyet, mikor még kicsi voltam... Itt aztán igen sokat láttam... Most már vége... Ó, nem őeminenciájáról beszélek... Ő igazán tiszteletre méltó, szent ember... És a házban tudják, hogy tisztességes leány vagyok, sohasem viselkedtem rosszul. De hát miért is bántanának, ha látják, hogy gazdáimat szeretem, és gondosan elvégzem a kötelességem?

Nevetve fejezte be szavait:

- Őszintén szólva, mérgelődtem, mikor mondták, hogy megint jön egy pap, mintha nem volna már úgyis elég... De ön olyan derék fiatalembernek látszik; azt hiszem, jól meg fogjuk érteni egymást... Magam sem tudom, miért beszélek annyit önnek... Talán mert Franciaországból

jön, vagy mert a contessina érdeklődik ön iránt... Mindenesetre... bocsásson meg érte, abbé úr, és fogadjon szót, pihenjen ma délután, ne futkosson ezeknek a városában, higgye el, hogy nem olyan szórakoztató, mint amilyennek mondják.

Pierre-t, mihelyt egyedül maradt, elnyomta a fáradtság. Már a hosszú út maga is kimerítette, ráadásul még a délelőtt átélt lázas lelkesedés... Most a gyorsan bekapott két tojás és a kotlett után, szinte kábultan, ruhástul az ágyra dőlt, hogy pihenjen egy félórát.

Nem aludt el rögtön. A Boccanera család foglalkoztatta gondolatait. Ismerte történetüket némileg, most intim életükről álmodozott, ahogyan első ámulata kiszínezte, a puszta és néma palotában, a régi, leromlott nagyság mélabús benyomásai között. Gondolatai lassanként összekuszálódtak, árnyékalakok vették körül lassú álomba hajlását; némelyek tragikusak, mások szelídek, zavaros arcúak, talányos szemmel néztek rá, és az ismeretlenben keringtek.

A Boccanera család két pápát is adott, egyiket a tizenharmadik században, a másikat a tizenötödikben; a két kiváltságos, teljhatalmú úr szerezte a család tekintélyes vagyonát: nagy földeket Viterbo táján, több palotát Rómában, műtárgyakat, egész múzeumra valót, és annyi aranyat, hogy pincéket lehetne megtölteni vele. A családot a legjámborabb római patríciusoknak tartották; hitük mindig lelkesen lobogott, és kardjukkal készségesen szolgálták az egyházat; hivő, de erőszakos emberek, mindig háborúságban éltek, és olyan vadak, hogy a Boccanerák haragja közmondásos lett. Onnan eredt címerük is: a lángot lövellő szárnyas sárkány, a félelmes és lelkesítő fölírással, amely nevükre is utalt: *Bocca nera, alma rossa:* fekete száj, vörös lélek; ajkuk elsötétült az üvöltéstől, lelkük lángol, mint a hit és szeretet tüze. Még mindig legendák keringtek őrült szenvedélyeikről, rémséges bosszúikról. Sokat emlegették Onfredo párbaját; a tizenhatodik század közepe táján építette Onfredo Boccanera a jelenlegi palotát, egy lerombolt régi ház helyére. Onfredo megtudta, hogy a fiatal Costamagna gróf megcsókolta feleségét; erre a grófot elrabolta egy este, és lakására vitette összekötött kezekkel és lábakkal; azután kényszerítette, hogy az egyik nagyteremben, így megkötözve, meggyónjon egy szerzetesnek; végül elvágta tőrével a kötelet, leoltotta a lámpát, és odakiáltott a grófnak, hogy vegye elő tőrét és védekezzék. Majdnem egy óra hosszat kereste, üldözte és marcangolta egymást a két férfi teljes sötétségben, a bútorokkal telt teremben. Mikor reájuk törték az ajtókat, valóságos vértócsa áradt a fölfordult asztalok, összetört székek között; Costamagnának az orra hiányzott, combja harminckét sebből vérzett, míg Onfredo jobb keze két ujját vesztette el, és két válla úgy össze volt lyukasztva, mint a szita. Csodálatos módon egyikük sem halt bele a sebekbe. Emlegettek egy Boccanera leányt is, aki száz évvel ezelőtt rémületbe és bámulatba ejtette Rómát, ugyancsak itt a Tevere partján. Az alig tizenhat éves szép és szenvedélyes Cassia szerette Flavio Corradinit, egy gyűlölt, ellenséges család fiát. Boccanera herceg szigorúan ellenezte leánya szerelmét, és bátyja, Ercole, is megesküdött, hogy megöli, ha rajtakapja húgával. Flavio bárkán szokott eljönni a leányért, aki a folyóhoz vezető kis lépcsőn sietett eléje. Egy este Ercole megleste őket, a bárkába ugrott, és kést mártott Flavio szívébe. Később megállapították a tényekből, hogy Cassia kétségbeesett őrületében nem akarta túlélni szerelmét, és rávetette magát bátyjára. Eszelős vadsággal átölelte a gyilkost, áldozatával együtt, és fölborította a bárkát. Mikor a három holttestre ráakadtak, Cassia még akkor is átölelve tartotta a két férfit, arcukat egymáshoz szorítva, hófehéren maradt, meztelen karjával.

Rég elmúlt korok. A vér szenvedélye ma már látszólag lecsillapodott a Boccanera családban, csak a hit maradt meg. A nagy vagyon is elúszott Róma patríciusainak száz éve tartó lassú romlásában. A földeket el kellett adni, a palota kiürült, és az új korszak közepes polgári színvonalára hanyatlott alá. A Boccanerák makacsul vonakodtak az idegen frigyektől, büszkék voltak tisztán maradt római vérükre. A szegénység nem számított, határtalan büszkeségüket

azzal elégítették ki, hogy elvonultan éltek, panasztalanul, homályban és csendben, kihaló fajtájukkal. Ascanio hercegnek 1848-ban bekövetkezett halála után négy gyermeke maradt feleségétől, egy Corvisieri leánytól: Pio, a kardinális, Serafina, aki nem ment férjhez, hogy fivérével együtt maradhasson; Ernesta, akinek csak egyetlen leánya volt; Onofrio fia, a harmincéves Dario herceg volt a család egyetlen férfiutóda. Ha gyermektelen marad, kihal vele a hatalmas Boccanera család, amely élénk részt vett a történelemben.

Dario és unokanővére, Benedetta, gyermekkoruk óta mély, őszinte, mosolygó ragaszkodással szerették egymást. Egymásnak születtek, és el se tudták képzelni, hogy egyébért jöttek volna a világra, mint hogy férj és feleség legyenek, ha megnőnek. A népszerű Onofrio herceg szíve szerint költötte vagyonát. Negyvenéves korában őrülten beleszeretett Montefioriné gyermek-júnói szépségű lányába, Flavia márkinőbe, feleségül vette, és a Montefiori-villába költözött vele; ez volt a hölgynek egyetlen vagyona, a Sant'Agnese fuori le Mura-templom mellett. Az évszázados fákkal beültetett hatalmas kert valóságos park, villája a tizenhetedik században épült - nem valami különösebb alkotás -, és már omladozott. A Montefiori hölgyekről rossz hírek keringtek. Az anya lecsúszott, mióta megözvegyült, a leány igen szép, igen hódító viselkedésű. A szigorú Serafina és Pio, aki akkor még csak a Szentatya titkos ajtónálló kamarása és vatikáni bazilika kanonoka volt, kifejezetten rosszallták a házasságot, csak Ernesta tartotta fönn az összeköttetést bátyjával, akit nagyon szeretett derűs kedélyéért; később egyetlen szórakozása lett hetenként egyszeri látogatása a Montefiori-villában. Milyen gyönyörű napokat éltek át ilyenkor Benedetta és Dario! A leány tízéves volt, a fiú tizenöt. Gyöngéd, testvéries viszony fejlődött ki közöttük a majdnem teljesen elhagyatott nagy kertben, az ernyős fenyők, óriás bokrok, zöld tölgylombok között. Úgy lehetett kóborolni benne, mint valami erdőben!

Ernesta szegény, elfojtott lelke szenvedéssel, gyötrelemmel volt tele. Mérhetetlen életszomjjal jött a világra. Áhítozta a napfényt, a világ szeme láttára lezajló boldog, szabad és munkás életet. Szóbeszéd tárgya volt kerek, tiszta szeme, kedves arcának tojásdad bűbája.

Ernesta nagyon keveset tudott, mint az előkelő római leányok nagy része általában. A keveset, amit megszerzett, egy francia zárdában sajátította el. Egyébként a Boccanera-palotában nőtt fel, a világtól elzártan, csak annyit ismert az életből, amennyit a Corsón vagy a Pinción láthatott anyjával tett sétakocsikázásai alkalmával. Huszonöt éves korában fáradtan, csüggedten férjhez ment Brandini grófhoz, egy régi, nemes, nagyon népes és szegény család legkisebb fiához. A fiatal házaspárnak a Giulia utcai palota második emeletének egyik szárnyát bocsátották rendelkezésére. És semmi sem változott. Ernesta ugyanabban a hideg sötétségben élt tovább, a halott múltban, amely, mint sírkő, egyre jobban reánehezedett. Egyébként a házasság mindkét részről kifogástalan volt. Brandini grófot csakhamar a legostobább és leggőgösebb embernek ismerték meg Rómában. Türelmetlen, szigorú és formákra sokat adó volt vallásosságában. Tíz évig tartó számtalan intrika és sötét aknamunka után végre sikerült Őszentsége főlovászmesterévé lennie. Az új hivatással együtt mintha a Vatikán szomorú komorsága is beköltözött volna otthonába. IX. Pius pápa életében, 1870-ig, még tűrhető életet élt Ernesta; még ki merte nyitni az utcai ablakokat, még leplezetlenül fogadta néhány barátnőjét, maga is eljárt ünnepi estekre, de mikor az olaszok meghódították Rómát, és a pápa fogolynak nyilvánította magát, a Giulia utcából valóságos kripta lett. A gyász jeléül bezárták a nagykaput, elreteszelték, beszögezték a szárnyakat. Tizenkét évig csak a kis utcára nyíló melléklépcsőn jártak. A homlokzat zsalugátereit sem volt szabad kinyitni. A fekete világ haragot tartott, protestált, a palota halotti mozdulatlanságba dermedt. Teljes visszavonulás, elzárkózottság. Csak donna Serafinához osontak be árnyak, régi, bizalmas ismerősei, hétfő esténként, a félig nyitott, keskeny ajtón. A tizenkét gyászos esztendő minden éjszakáját sírva töltötte szegény fiatalasszony. Siratta elevenen eltemetett életét.

Ernesta elég idős volt már, harminchárom éves, mikor leánya, Benedetta, megszületett. A gyermek eleinte szórakoztatta. A hétköznapok malomköve azonban hamarosan tovább morzsolta életét. Leányát be kellett adnia a Trinita dei Monti Szent Szív zárdájába, a francia apácákhoz, akik őt magát is tanították. Benedetta tizenkilenc éves nagylány korában került ki a zárdából. Tudott franciául és helyesírást, kevés számtant, katekizmust, némi kusza történelmet. És a két nő élete most már egyformán folytatódott, mint a keleti nők házában, sohasem kimozdulni hazulról a férjjel vagy apával, egész nap otthon ülni, bezárkózva, egyetlen változatosságul a szokásos, örökös sétakocsizás a Corsón vagy a Pinción. Otthon föltétlen engedelmesség; a családi kötelék hatalma mindkettőjüket a gróf akaratának rendelte alá, lázadozásra semmi lehetőség nem volt. A gróf akaratához csatlakozott a donna Serafináé és a kardinálisé; mindketten szigorúan védelmezték a régi erkölcsöket. Amióta a pápa nem mozdult ki a Vatikánból, a főlovászmesternek több szabad ideje maradt, mert az istállók száma feltűnően megapadt. Mindazonáltal puszta dicsekvésből szolgálatot teljesített a Vatikánban, ájtatos buzgalommal, mintha ezzel is szüntelenül tiltakozni kívánna a Quirinalében bitorlóként berendezkedő monarchia ellen. Benedetta húszéves volt, mikor apja egyik este a Szent Péter-bazilika szertartásáról köhögve, borzongva jött haza. Egy hét múlva meghalt mellhártyagyulladásban. A két nő, mély gyászuk ellenére is, megkönnyebbült. Fölszabadultak, ha nem is vallották be.

Ettől a pillanattól kezdve Ernesta csak arra gondolt, hogy leányát megmentse a rettenetes befalazástól, az elevenen való eltemetéstől. Ő már belefáradt, már nem kezdhet új életet, de nem akarta, hogy Benedetta is ilyen természetellenes életet éljen, önkéntes sírban. Egyébként hasonló kifáradás, hasonló tiltakozás volt tapasztalható több patrícius családnál is, akik az első idők duzzogása után kezdtek közeledni a Quirinaléhoz. A tevékenységre, szabadságra, napsütésre vágyó gyermekek miért örökölnék mindörökre apáik civódását? A fekete és fehér világ között még nem jöhetett létre kibékülés, de már apróbb enyhülések mutatkoztak, váratlan összeköttetések kerültek napfényre. Ernestát nem érdekelték politikai kérdések, nem is igen tudott róluk; ellenben szenvedélyesen óhajtotta, hogy családja kikerüljön végre az iszonyatos kriptából, a fekete, néma Boccanera-palotából, ahol asszonyi örömei hosszú halállal dermedtek jéggé. Igen sokat szenvedett mint leány, mint szerelmes és mint asszony, felháborította ostoba belenyugvásban eltöltött, elhibázott élete. Ebben az időszakban az új gyóntató is hatást gyakorolt akaratára; mert mindenek ellenére nagyon vallásos maradt, és követte a vallás előírásait, engedelmeskedett lelkiatyja tanácsainak. Hogy jobban fölszabaduljon, elhagyta a jezsuita atyát, akit férje választott, és Pisoni abbét, a Farnese téren lévő Szent Brigitta-templom plébánosát választotta gyóntatóul. Az abbé ötven év körüli, nagyon szelíd, jó ember volt. Jótékonysága ritkaságszámba ment Rómában. Szenvedélyesen foglalkozott archeológiával, és a régi kövek lelkes hazafivá tették. Azt beszélték róla, hogy alázatossága ellenére is, több ízben közvetített a Vatikán és Quirinale között, igen kényes ügyekben. Benedettát is gyóntatta, és gyakran beszélgetett anyával és leányával az olasz egység nagyságáról, Olaszország diadalmas uralmáról, ha majd egyszer a pápa és a király megértik egymást.

Benedetta és Dario éppúgy szerették egymást, mint régen; mohóság nélkül, az olyan szerelmesek nyugodt és erős szerelmével, akik tudják, hogy egymáséi. Ernesta azonban közbelépett, és tiltakozott házasságuk ellen. Nem, nem, ne Dariót! Ne unokatestvérét, az utolsó Boccanerát; ő is majd bezárja feleségét a Boccanera-palota sötét sírjába. Folytatódna az élőhalál, nagyobb lenne a pusztulás, ugyanaz a gőgös nyomor, az örökös haragtartás, amely tompít és elfásít. Ernesta jól ismerte a fiatalembert, tudta, hogy önző és gyenge, képtelen gondolkozni és cselekedni; arra hivatott, hogy mosolyogva temesse el fajtáját, és házának utolsó köveit tétlenül hagyja fejére esni, anélkül hogy új családot alapítani igyekeznék.

Ernesta pedig más jövendőre vágyott, gyermekét újjászületve, meggazdagodva, virulva akarta látni, a holnap győztesei és hatalmasságai között. Az anya ettől kezdve makacsul igyekezett megalapozni leánya boldogságát, leánya kedvének ellenére is. Elmesélte szenvedéseit, és könyörgött, hogy ne kezdje el ő is a gyászos életet. Minden igyekezete kudarcot vallott volna azonban a fiatal leány akaratán, ha véletlen körülmények nem hozzák érintkezésbe azzal a vővel, akiről álmodott. Éppen a Montefiori-villában, ahol Benedetta és Dario egymásnak ígérkeztek, találkozott Prada gróffal, az olasz egység egyik hősének, Orlandónak a fiával. A gróf tizennyolc éves korában érkezett Milánóból Rómába apjával, a megszállás idején. Előbb a pénzügyminisztériumba lépett be mint egyszerű tisztviselő, míg az öreg hőst szenátornak nevezték ki, és szerényen élt a haza szolgálatában fölemésztett vagyona romjaiból. Garibaldi régi harcosának harci szenvedélye a győzelem után zsákmányéhességgé változott a fiatal grófnál. Róma egyik valóságos meghódítója lett, olyan, aki úgyszólván fölaprította és fölfalta a várost. Óriási spekulációkban vett részt; és - mint mesélik - meggazdagodása után összeköttetésbe lépett Onofrio herceggel, rábeszélte, hogy adja el a Montefiori-villa parkját, és építsen helyére új városnegyedet. Mások azt beszélték, hogy a hercegné, a kilenc évvel idősebb, de még mindig csodaszép Flavia, kedvese volt, Prada gróf pedig valóban erőszakos, koncra éhes férfi, aki hódításra vágyódva semmi aggályt nem érzett a más tulajdona, a más felesége iránt. Találkozásuk első pillanatában akarta Benedettát. Természetesen nem lehetett kedvese, csakis házasságra gondolhatott. Egy pillanatig sem habozott. Nyomban szakított Flaviával; hirtelen ráéhezett a szűzies erényre, az elragadóan fiatal testben keringő régi patrícius vérre. Mihelyt észrevette, hogy Ernesta, az anya, hajlandóságot mutat, rögtön megkérte leánya kezét. Győzelmében nem kételkedett. Nagy meglepetést keltett az ajánlat, mert Prada tizenöt évvel idősebb volt Benedettánál, de a máris történelmi nevű gróf milliókat halmozott föl, a Quirinalében jó szemmel nézték, a szerencse mindenfelől mosolygott reá. Egész Róma lelkesedett.

Később maga Benedetta sem értette, hogy miért adta beleegyezését. Sem hat hónappal előbb, sem hat hónappal később nem jöhetett volna létre a házasság, a fekete világban előidézett botrány miatt. A Boccanera leányt, a régi pápai család utolsó sarját egy Prada grófnak, az egyház kifosztójának adják oda?! Az őrült terv csak azért valósulhatott meg, mert olyan különös és múló pillanatban pattant ki, mikor a Vatikán és a Quirinale között mindenáron közeledést akartak kierőszakolni. Már rebesgették, hogy végre létrejön az egyezség; a király hajlandó a pápa jogait elismerni Leonina város és egy keskeny, egészen a tengerig húzódó terület fölött. Ettől a pillanattól kezdve Benedetta és Prada házasságát az egyesülés, a nemzeti kibékülés szimbólumának tekintették. A fekete világ tiszta lilioma, a gyönyörű fiatal leány, a fehér világnak hozott engesztelő áldozat, a zálog. Két hétig egyébről sem beszéltek az emberek, vitatkoztak, elérzékenyültek, reméltek. A fiatal leány nem törődött az okokkal; csak a szívére hallgatott, amellyel nem rendelkezhetett már, mivel másnak adta. De anyja reggeltől estig könyörgött; kérve kérte, hogy ne dobja el magától a szerencsét, a kínálkozó életet. Különösen gyóntatója gyakorolt reá igen nagy befolyást: a jó Pisoni hazafias érzülete ilyen körülmények között kitört; ránehezedett a leányra a keresztény Olaszország jövendőjébe vetett hitével, és hálát adott a Gondviselésnek, hogy éppen az ő hívei közül választotta ki azt, aki sietteti az Isten világra szóló diadalát jelentő egyezséget. Benedetta kétségkívül főleg a gyóntató befolyása alatt döntött, mert nagyon vallásos volt, és minden vasárnap kérte a Farnese téri kis templom Madonnájának oltalmát. A lányra nagyon hatott, amikor Pisoni egy ízben közölte vele, hogy a Madonna képe előtt égő lámpa lángja megfehéredik, valahányszor a Szűz képe elé borulva könyörög, hogy tanácsolja hívének a megváltó házasság megkötését. Tehát magasabb erők is közreműködnek. Benedetta engedett végül, anyja iránti engedelmességből. A kardinális és donna Serafina eleinte Ernesta ellen harcolt, de azután ők is megadták magukat, mikor a vallási kérdés szóba került. Benedetta teljes tisztaságban és

ártatlanságban nőtt fel; semmit sem tudott önmagáról és az életről. Hogy mással lépett házasságra, nem Darióval, abban csak a közös élet régi ígéretének megszegését látta, de testi és lelki elszakadást nem érzett. Sokat sírt, és férjhez ment Pradához, mikor ellenállása megtört övéi és az egész világ akaratán. Róma is cinkos lett a megkötött házasságban.

Mintha villámcsapás érte volna nászestéjén. Vajon Prada, az észak-olaszországi, piemontei hódító brutálisan lépett föl? Vajon úgy akart-e bánni feleségével is, mint a várossal: türelmetlen zsarnoksággal erőszakolva kielégülését? Vagy pedig maga a házasság aktusa találta készületlenül Benedettát, és nem bírta elviselni olyan férfitól, akit nem szeret, akinek az elviselésébe képtelen beletörődni? Erről soha nem beszélt nyíltan. Tény az, hogy becsapta szobája ajtaját, bereteszelte, és semmiképpen sem akarta kinyitni férjének. Prada dühösen kísérletezett egy hónapig. A vonakodás valósággal megőrjítette. Vérig sértődött önérzetében, vágyódásában. Megesküdött, hogy megszelídíti feleségét, mint a rakoncátlan csikót, ostorral, ha kell. De az erős férfi érzéki őrjöngése megtört Benedetta megmásíthatatlan akaratán, amely egyetlen este született meg a keskeny és szép homlok alatt. A Boccanerák vére fölébredt benne: egyszerűen és nyugodtan nem akart; és a világon semmi, még a halál sem bírhatta volna reá, hogy akarjon. Meg aztán a szerelem hirtelen megismerése visszavonzotta Darióhoz; most már tisztán érezte, hogy csak neki adhatja oda testét, mert csak neki ígérte oda. A fiatalember a gyászos tényként elfogadott házasság óta Franciaországban utazgatott. Benedetta nem titkolózott, megírta Dariónak, hogy jöjjön vissza, és ismét megfogadta, hogy sohasem lesz másé. Vallásossága megerősödött; a makacs elszántság, hogy szüzességét hűségesen megőrizze a kiválasztott férfinak, összeolvadt a Jézus iránt érzett hűséggel. Nagy szerelmesek rajongása ébredt lelkében, és készen állott minden mártíromságra hitéért. Édesanyja összekulcsolt kezekkel esdekelt, hogy törődjék bele házastársi kötelességébe, de Benedetta kijelentette, hogy nem tartozik semmivel, mert semmiről sem tudott, mikor férjhez ment. Különben is múlt az idő, a Vatikán és a Quirinale között is megváltozott a hangulat, az egyezkedés kútba esett, és a két párt lapjai újult erővel gyalázták egymást. A diadalmas házasság, amelynek létrejöttén mindenki buzgólkodott, mint a békesség zálogán, összeomlott és romhalmazzá vált a többi rom között.

Ernesta belehalt. Csalódott; elhibázott, örömtelen asszonyi életét az anya végzetes tévedése követte. Ráadásul teljesen magára maradt a szerencsétlenség felelősségével, mert fivére, a kardinális, és nővére, donna Serafina, szemrehányásokkal halmozták el. Nem maradt más vigasztalója, mint Pisoni abbé, akit a csapás kétszeresen ért: elvesztette hazafiúi reménységét, és megbánta, hogy részt vett a katasztrófa létrehozásában. Egy reggel hidegen, fehéren és mereven találták Ernestát ágyában. Azt mondták, hogy meghasadt a szíve; de a bánat maga is megölhette; rettenetesen szenvedett, csöndesen, panasz nélkül, ahogyan egész életében tette. Már majdnem egy éve múlt, hogy Benedetta férjhez ment, és megtagadta magát férjétől, mindazonáltal még nem hagyta el a házastársi lakást, hogy anyját megkímélje a nyilvános botrány rettenetes csapásától. Nagynénje, donna Serafina biztatta a házasság megsemmisítésének lehetőségével, ha a Szentatya lábaihoz borul. Lassanként sikerült meggyőznie Benedettát, és egy Lorenza nevű jezsuita atyát adott gyóntatóul Pisoni abbé helyett. Az alig harmincöt éves jezsuita páter komoly, szeretetre méltó ember volt, éles eszű és meggyőző szavú. Benedetta csak anyja halála után határozott, csak akkor költözött vissza a Boccanera-palotába, ugyanabba a lakosztályba, ahol született, és ahol anyja nemrég meghalt. Nyomban megindították a házasság megsemmisítésére vonatkozó eljárást, első fokon a római püspökség kardinális vikáriusánál. Azt beszélték, hogy a contessina csak azután szánta rá magát, hogy előbb titkos kihallgatáson volt a pápánál, aki biztató rokonérzéssel fogadta. Prada gróf eleinte úgy nyilatkozott, hogy törvényes úton fogja kényszeríteni feleségét, hogy térjen vissza hozzá. Később azonban apja, az öreg Orlando unszolására, akit nagyon megviselt az ügy,

beleegyezett, hogy csak az egyházi hatóság előtt veszi fel a küzdelmet. A grófot főképpen az ejtette kétségbe, hogy a panaszos állítása szerint a férj tehetetlensége miatt nem ment végbe a házasság. A római udvar ezt az indokot fogadja el, mint legérvényesebbet, a házasság fölbontására. Morano, a konzisztórium ügyvédje, a legtekintélyesebb szakemberek egyike, memorandumában nem említette meg, hogy a tehetetlenség oka kizárólag az asszony ellenállása volt. Küzdelem fejlődött a kényes kérdés fölött; lehetetlennek látszott az igazságot földeríteni: mind az egyik, mind a másik részről intim részleteket közöltek latinul, tanúkat állítottak: barátokat, szolgaszemélyzetet, akik jeleneteket meséltek el az egy esztendeig tartó együttélésről. Döntő befolyással bírt két bábaasszonynak a bizonyítványa, akik megvizsgálták a fiatal leányt, és érintetlennek találták. A kardinális vikárius, mint Róma püspöke, átadta tehát az ügyet a zsinati kongregációnak, ami Benedetta számára az első lépést jelentette a siker útján. Így állott ez idő szerint a helyzet. Benedetta várta a kongregáció végleges határozatát, abban a reményben, hogy a házasság egyházi megsemmisítése megdönthetetlen érvül szolgál a válás kimondásában a polgári törvényszéknél is. A contessina tovább folytatta leányos életét a hideg, komor falak között, ahol anyja meghalt. Nyugodtnak és erősnek mutatkozott. Megesküdött, hogy nem lesz soha másé, csak Darióé, és az övé is csak papi áldással, Isten előtt.

Dario is a Boccanera-palotában lakott hat hónap óta, mióta apja meghalt, és anyagilag tönkrement. Onofrio herceg Prada tanácsára tízmillióért eladta a Montefiori-villát egy banknak, és ahelyett, hogy bölcsen megőrizte volna pénzét, szerencsétlen spekulációkba bocsátkozott. Rómában annak idején valóságos üzleti láz dühöngött. Játszani kezdett, hogy visszavásárolhassa birtokát, és mindenét elvesztette a nagy bukásban, amely majdnem az egész város vagyonát elnyelte. A herceg tönkrement, eladósodott, de azért folytatta sétáit a korzón, és továbbra is mosolygó, népszerű ember maradt, míg hirtelen baleset következtében - leesett a lováról - meghalt. Özvegye, a még mindig szép Flavia, aki ügyesen igyekezett a zavarosban halászni, egy modern villához, azonkívül negyvenezer frank évjáradékhoz jutott, s tizenegy hónappal később férjhez ment egy tíz évvel fiatalabb, Jules Laporte nevű svájci férfihoz, aki hajdan a Szent Péter-gárdában szolgált, azután ereklyékkel zugügynökösködött, most azonban Montefiori márki lett; mivel az asszonnyal együtt a címet is megkapta, különleges pápai bréve útján. Boccanera hercegnéből így megint Montefiori márkiné lett. Boccanera kardinális ekkor sértődötten követelte, hogy öccse, Dario, költözzék oda hozzá, egyik első emeleti lakosztályába. A szent életű emberre nézve ugyan meghalt a világ, de családi nevéhez büszkén ragaszkodott, és szerette fajtájának utolsó ivadékát, Dariót, ezt a törékeny fiatalembert, az egyetlent, aki még felvirágoztathatta a kihaló fát. Nem ellenezte a Benedettával kötendő házasságot. Atyai szeretetet érzett húga iránt, és szentül meggyőződve a fiatalok jámborságáról, mind a kettőt maga mellé vette, mit sem törődve a Prada gróf és barátai ocsmány mendemondáival, amelyeket a fehér világban terjesztettek, mióta az unokatestvérek egy födél alatt laktak. Donna Serafina őrizte Benedettát, és a kardinális őrizte Dariót. Az elhagyatott, hajdan annyi erőszakos dráma miatt vérző, óriás palota árnyai között ma már csak ők éltek négyen, lecsillapult szenvedéllyel, mint az összeomló régi világ utolsó ivadékai, az új világ küszöbén.

Pierre Froment kábult fejjel ébredt nehéz álmaiból, és rémülten látta, hogy már alkonyodik. Sietve megnézte óráját; hatot mutatott. Legföljebb egy órát szándékozott pihenni, és majdnem hetet aludt, nagy kimerültségében. Fáradtan, összetörve feküdt az ágyon, mintha máris legyőzöttnek érezné magát a küzdelem előtt. Miért ez a megadás, ok nélküli csüggedés, a kétség borzongása? Honnan jött ez, míg aludt? És miért töri le reggeli fiatalos lelkesedését? A Boccanerák gyöngítették el ily hirtelen a lelkét? Olyan nyugtalanító, zavaros alakokat látott álmában, és aggodalma ébren is folytatódik - megrettenve ébredt az idegen szobában, és az ismeretlenség nyomasztóan hatott reá. Nem értette a dolgok összefüggését, nem tudta meg-

magyarázni önmagának, hogy miért éppen Benedetta írt Philibert da la Choue vicomte-nak, hogy tudassa vele, hogy könyvét bevádolták az Index kongregációjánál; milyen érdeke kívánta, hogy a szerző jöjjön el védekezni Rómába; miért akarta oly szeretetre méltóan, hogy éppen náluk szálljon meg? Pierre megdöbbenésfélét érzett ott, az idegen ágyon, abban a szobában, a halálosan néma palotában. Fáradt tagokkal, kimerült aggyal hirtelen világosság támadt gondolataiban, megértette, hogy a látszólag egyszerű tények mögött alkalmasint titokzatos bonyodalom rejlik, amelyről nem tud. Csak egy pillanatra cikázott át fején a gondolat, aztán elült a gyanú, hirtelen fölkelt, megrázkódott, és most már szégyellte csüggedését, kétségbeesett borzongását, és a szomorú alkonyatot okolta miatta.

Hogy mozogjon kissé, szemügyre vette a két szobát. Egyszerű, majdnem szegényes, felemás, század eleji mahagónifa bútorral volt berendezve. Sem az ágyat, sem az ajtót, sem az ablakokat nem díszítették függönyök. A viaszos, vöröses padlón kis szőnyegek sorakoztak a székek előtt. A polgárian sivár, hideg szoba láttára Pierre-nek eszébe jutott nagyanyja szobája Versailles-ban, ahol mint gyermek aludt. Nagyanyjának rövidáru-üzlete volt ott, Lajos Fülöp korában. Az egyik falon, éppen az ágy előtt, a gyermekes és értéktelen metszetek között egy régi kép keltette föl érdeklődését. A lebukó nap alig világította meg a kövön ülő asszony alakját, a nagy és szigorú ház előtt, melyből alkalmasint kiűzték. A két bronzszárny becsapódott mögötte örökre, és az asszony ott maradt egy szál ingben. A széles gránitlépcsőn, szétszórva, odahajigált ruhadarabok hevertek. Mezítláb, meztelen karokkal, arcát fájdalomtól görcsösen összerándult kezébe rejtve rogyott le, vonásai nem látszottak, csak hullámos, vörhenyes, aranyos, csodaszép haja hullámzott körülötte. Milyen névtelen fájdalmat, milyen rettenetes szégyent, milyen elhagyatottságot rejtegethet vajon a kitaszított, a makacs szerelmes, akinek történetét fájó szívvel szeretné végigálmodni az ember? Gyönyörűségesen fiatalnak és szépnek látszik nyomorúságában, a vállára csavart fehérneműfoszlányban, minden egyéb titokzatosságba hull; a szenvedélye vagy talán szerencsétlensége... vagy hibája. Talán csak szimbóluma minden sírásnak, borzongásnak, a láthatatlanság örökre zárt ajtaja előtt. Pierre sokáig nézte a képet, végre látni vélte már istenien tiszta, szenvedő profilját is. De csak képzelődött. A kép kopott, megfeketedett, mostoha állapotban volt, és Pierre azon tűnődött, vajon melyik ismeretlen mester műve lehet, hogy ennyire hat reá. A másik falon egy tizennyolcadik századbeli festmény kópiájának Szent Szüze szinte bántotta banális mosolyával.

Egyre jobban besötétedett. Pierre kinyitotta a szalon ablakát és kikönyökölt. Szemközt, a Tevere túlsó partján emelkedett a Gianicolo, amelyről ma reggel Rómát nézte. Az alkonyat szürke órájában már nem látszott az álmok fiatal városának, mint a reggeli napsütésben. Szürke hamuval hullott le az éj, a látóhatár komorságba borult. Amott balra, a tetők fölött ismét megsejtette a Palatinust, jobbra még mindig a palaszínű Szent Péter-templom, az ólmos ég alatt; mögötte pedig a Quirinale: nem látja, de az is bizonyára belemerül a ködbe. Néhány pillanat telt el. Minden még zavarosabbá vált. Pierre érezte, hogy Róma szétfoszlik, eltűnik a mérhetetlenségben, amelyet ő még nem ismer. Oktalan kételye és nyugtalansága újra felébredt, és olyan fájdalommal töltötte el, hogy nem bírt az ablaknál maradni; becsukta és leült; hagyta, hogy őt is elárassza a homály a végtelen szomorúság hullámaival. Kétségbeesett álmodozása csak akkor ért véget, mikor az ajtó halkan kinyílt, és lámpafény derítette föl a szobát.

Victorine lépett be, óvatosan hozva a lámpát.

- Ó, abbé úr, ébren van? Négy óra tájt benéztem, de hagytam tovább aludni. Jól is tette, hogy alaposan kialudta magát.

Pierre panaszkodott, hogy összetörtnek érzi magát és reszket. Victorine aggódott.

- Jaj, meg ne kapja ezeknek azt a csúnya lázát! Ugye tudja, hogy a folyójuk közelsége egészségtelen? Don Vigilio, őeminenciája titkára lázas lett, komolyan mondom, fele se tréfa.

Az asszony azt tanácsolta, hogy ne menjen le, inkább feküdjék, majd ő kimenti a hercegnőnél és a contessinánál. Pierre végül engedett, akarata teljesen megtört. Victorine tanácsára mégis evett valamit: levest, egy csirkeszárnnyal, és befőttet. Giacomo, az inas, hozta föl. A táplálkozás jót tett, fölfrissült, nem is akart már lefeküdni, és most már mindenáron köszönetet óhajtott mondani még az este a hölgyeknek vendégszeretetükért. Ha donna Serafina hétfőn este fogad, akkor be fog neki mutatkozni.

- Jó, jó! - hagyta helyben Victorine. - Ha jól érzi magát, akkor szórakoztató lesz... Az lesz a legjobb, ha szomszédja, don Vigilio, kilenc órakor önért jön és lekíséri. Várja meg.

Pierre éppen megmosdott, és fölvette új reverendáját, mikor pontban kilenc órakor halkan kopogtattak ajtaján. Egy sovány, törékeny, alig harmincéves papocska nyitott be; arca hosszúkás volt és sárga, már két év óta mindennap ugyanabban az órában lázrohamok törtek rá. De megsárgult arcában - ha elfelejtette lehunyni a szemét - feketén csillogott a tekintete, lelkének tüze szította.

Meghajolt és tiszta franciasággal mondta:

- Don Vigilio teljes mértékben a rendelkezésére áll, abbé úr... Ha úgy akarja, lemehetünk.

Pierre megköszönte szívességét és követte. Don Vigilio nem beszélt többet, csak mosolyokkal felelt. Lementek a kis lépcsőn a második emeletre, a főlépcső széles benyílója elé. Pierre-t meglepte és elszomorította a gyönge világítás. Gyéren elhelyezett egyszerű gázlángok, akár a koszos garniszállók fényforrásai, alig vetettek némi sárga fényt a végtelen folyosók homályos mélységeibe. Monumentális és gyászos látvány volt. Még a donna Serafina ajtajának bejárója előtt - amellyel szemben a contessina lakosztálya nyílott -, még itt sem jelezte semmi, hogy ma este fogadónap van. Az ajtó zárva volt, a szobákból semmi nesz sem hallatszott, az egész palotát elárasztotta a halotti csend. Don Vigilio újból meghajolt, majd csöngetés nélkül benyitott.

Az előszobát az asztalra helyezett petróleumlámpa világította meg. A széles helyiség kopár falát körös-körül ódivatú, freskószerű vörös és arany kárpit födte. A székeken néhány férfifelöltő és két női köpeny hevert. A kalapokat egy tükörasztalra helyezték. Egy szolga bóbiskolt székén, a falhoz támaszkodva.

De ahogy Vigilio hátralépett, hogy Pierre-t előre engedje, a vörös brokáttal bevont félhomályos szobában, amely első pillanatban üresnek látszott, egy feketébe öltözött nő lépett elé. Eleinte nem lehetett kivenni arcvonásait, szerencsére Vigilio meghajolt és bemutatta:

- Engedje meg, contessina, hogy bemutassam Pierre Froment abbét, aki ma reggel érkezett Párizsból.

A nagy, üres szalonban, a csipkével bevont két lámpa homályos világításában egy pillanatra kettesben maradt Benedettával. De most a szomszéd szalonból, a tágra nyitott szárnyas ajtó mögül élénkebb zaj és fényesebb világítás hatolt be.

A fiatalasszony azonnal barátságosan és minden ceremónia nélkül üdvözölte Pierre-t.

- Örülök, abbé úr, hogy láthatom. Attól tartottam, hogy rosszulléte komolyabb természetű. Most már egészen jól érzi magát?

Pierre elragadtatva hallgatta a lassú beszédet, a kissé mély hangot, mely visszafojtott szenvedélyről és sok bölcs józanságról tanúskodott. Most végre közelről láthatta a fiatal nőt, dús, sötétbarna hajával, fehér elefántcsont bőrével. Arca kerek volt, ajka kissé telt, orra nagyon finom, vonásai gyermekesen gyöngédek. Különösen szeme, bámulatosan nagy, végtelenül mély szeme élt, amelyben senki nem olvashatott. Vajon alszik? Álmodozik? Nagy szentek vagy nagy szerelmesek rajongó feszültsége rejtőzik arca mozdulatlansága mögött? Olyan fehér, olyan fiatal és nyugodt volt, harmonikusan mozgott, megjelenése meggondolt, előkelő és ritmikus. Fülében nagy gyöngyöt viselt, csodálatos tisztaságú két gyöngyszemet, anyja egyik híres nyakékéből valót, amelyet egész Róma ismert.

Pierre elnézést kért, és kifejezte háláját.

- Zavarba hoz jóságával, asszonyom, szerettem volna már ma reggel megmondani, hogy jósága mennyire meghatott.

Habozva szólította asszonynak, hirtelen eszébe jutott, hogy Benedetta milyen alapon kéri házassága megsemmisítését. Úgy látszott azonban, hogy mások is így nevezik. Arca nyugodt és jóindulatú maradt, és igyekezett a fiatal abbéban kellemes benyomást kelteni.

- Érezze otthon magát, abbé úr. Minekünk elég az, hogy rokonunk, de la Choue úr érdeklődik munkája iránt, és szereti önt. Mint tudja, nagyon ragaszkodom hozzá...

A grófné hangja némi zavart árult el; úgy érezte, hogy a pap könyvéről kell beszélnie, az utazás és a vendégfogadás kizárólagos okáról.

- A vicomte elküldte nekem az ön könyvét. Olvastam és nagyon szépnek találtam. Fölizgatott. De tudatlan vagyok és bizonyára nem értettem meg mindent. Beszélni fogunk majd róla, ugye, megmagyarázza gondolatait, abbé úr?

Hazudni nem tudó tiszta szeméből meglepetés sugárzott, a gyermeki lélek meghatottsága a nyugtalanító problémák előtt, amelyeken sohasem tűnődött el. Szóval, nem őt buzdította belső szenvedély, nem ő hívta magához, hogy támogassa, részese legyen győzelmének? Pierre gyanúja újraébredt, és ezúttal egészen határozottan valami titkos befolyást érzett, valakit, akinek keze ismeretlen cél felé vezetett mindent. Mindazonáltal el volt ragadtatva, hogy ennyi egyszerű nyíltság lakik egy ilyen szép, fiatal és előkelő teremtésben. A néhány szó teljesen meghódította Pierre-t. Éppen ki akarta jelenteni, hogy rendelkezzék vele szabadon, mikor egy szintén feketébe öltözött magas és sovány nő jelent meg a fényesen világított küszöbön és félbeszakította:

- Nos, Benedetta, szóltál Giacomónak, hogy menjen föl tudakozódni? Don Vigilio egyedül jött le. Nem illik.

- Nem, kedves néném, az abbé úr itt van!

Sietve bemutatta őket egymásnak.

- Pierre Froment abbé úr... Boccanera hercegnő.

Szertartásos üdvözlés következett. A hercegnő hatvan év körüli lehetett. Erősen fűzte magát, annyira, hogy hátulról egészen fiatalnak nézhették. Ez volt az utolsó tetszeni vágyás benne, hiszen haja egészen megőszült, csak szemöldöke maradt fekete hosszúkás,ráncos arcában, amelyből az erélyes családi orr állt ki. Sohasem volt szép, és leány maradt, halálosan megsértődött, amikor Brandini gróf a fiatalabb Ernestát választotta nejéül. Attól kezdve minden öröme az örökül kapott büszke név lett, melyet viselt. A Boccanerák közül már két pápa került ki, és donna Serafina azt remélte, hogy addig nem hal meg, míg fivére, a kardinális, nem lesz harmadik pápa a családban. Titkos megbízottja lett, nem tágított mellőle, őrködött fölötte,

tanácsokkal látta el, teljhatalmúlag vezette a házat, és csodákat művelt, hogy elrejtse a lassú pusztulást, amely megingatta fejük fölött a tetőt. Csak magas politikából fogadta harminc éven át minden hétfőn vatikánbeli bizalmasait, hogy szalonja a fekete világ erős és fenyegető találkozóhelye maradjon.

Pierre kitalálta a fogadtatásból, hogy nem sokat számít a hercegnő szemében. Idegen papocska, aki még csak nem is prelátus. Ezen újra elcsodálkozott. Megint feltette magában a homályos kérdést: miért hívták ide? Mit fog itt csinálni, a szegények elől elzárt világban? Tudta a hercegnőről, hogy nagyon szigorúan él, és rendkívül vallásos, és végül úgy hitte, megérti: csak a vicomte-ra való tekintettel fogadja, mert mindössze ennyit mondott:

- Nagyon örülünk, hogy jó híreket kaptunk de la Choue úrról. Két évvel ezelőtt gyönyörű zarándoklatot vezetett ide.

Előrement és végre bevezette Pierre-t a szomszédos szalonba. A nagy, négyszögű termet öreg, sárga brokát fedte, XIV. Lajos-korabeli, nagy virágokkal. A magas mennyezetet csodálatos faragású és festésű faburkolat borította, aranyrozettás kazettákkal. A bútorzat azonban vegyes volt. Magas tükrök, két pompás, aranyozott tükörasztal, néhány szép karosszék, a tizenhetedik századból, de a többi siralom: egy isten tudja, honnan odatévedt, kerek empire asztalka és össze nem illő, olcsó bazári tárgyak, rémséges fotográfiák, a tükörasztalok márványán szerteszét. Semmi érdekes műtárgy sehol. A falon közepes festmények, kivéve egy bájos, tizennegyedik századbeli *Szűz Mária meglátogatásá*-t, ismeretlen primitív műve; a Szűz egészen kicsi, olyan gyermekien finom és tiszta, mint egy tízéves kislány; a hatalmas angyal emberfölötti, ragyogó szeretetet áraszt reá; a szemközti falon gyönyörű leány, fején turbán, állítólag Cassia Boccanera, az igazságosztó szerelmes lány, aki a Teverébe vetette magát fivérével, Ercoléval, és kedvese, Flavio Corradini holttestével. Négy lámpa világította meg nyugalmas fényével a tágas szobát, mintha a bánatos naplemente sárga fénye verődnék a komor, üres, rideg helyiségre, amelyet egy szál virág sem díszített.

Donna Serafina azonnal bemutatta Pierre-t pár szóval. A társalgás elakadt, a fiatal pap érezte a csendben, hogy valamennyi tekintet rászegeződik, mint valami beígért és várt különösségre. Legfeljebb tízen lehettek; köztük Dario herceg, aki ott állt, és a kis Celia Buongiovanni hercegnővel beszélgetett; a hercegnő öreg rokona és kísérője egy sarokban ülve halkan suttogott Nani prelátussal. Pierre figyelmét legjobban Morano konzisztóriumi ügyvéd neve ütötte meg. A vicomte eleve figyelmeztette, mikor Rómába küldte, Morano különleges helyzetére a palotában, nehogy hibát kövessen el. Az ügyvéd már harminc éve volt donna Serafina barátja. A viszony eleinte bűnös volt - az ügyvéd családos ember lévén -, de mióta megözvegyült - és főleg az idő múlásával -, megbocsátott kapcsolat, elfogadott viszony lett; olyanforma, mint a régi szabadházasságok, amelyeket a világ elnézése kísért. A két buzgó hivő minden bizonnyal megszerezte a szükséges bűnbocsánatot. És Morano ott ült több mint negyedszázada helyén, a kandalló zugában, noha még nem gyújtották meg a téli tüzet. És donna Serafina, miután eleget tett háziasszonyi kötelességeinek, maga is helyet foglalt megszokott helyén, a kandalló másik zugában, szemben az ügyvéddel.

Míg Pierre leült egy székre, a csöndesen és tapintatosan hallgató don Vigilio mellé, Dario hangosabban mesélte Celiának a megkezdett történetet. Dario közepes termetű, csinos, könnyed, elegáns fiatalember volt, jól ápolt, barna szakállal, hosszúkás arccal, a Boccanerák keményvágású orrával, de vonásai megenyhültek, mintha az évszázados vérszegénység megpuhította volna.

- Szép, csodálatosan szép! - ismételgette Dario lelkesen.

- Kicsoda? - kérdezte Benedetta, és odalépett hozzájuk.

A primitív mesternek a feje felett lógó kis Szűzéhez hasonlító Celia felnevetett:

- Egy szegény munkáslány, kedvesem, akit ma látott Dario.

Dario elölről kezdte elbeszélését. A Navona tér mellett egy keskeny utcában haladt, mikor egy kapualj lépcsőin gyönyörű, alig húszéves leányt pillantott meg. A leány kétségbeesetten zokogott. Főleg a leány szépsége hatott rá, ezért odament hozzá, és megtudta, hogy abban a házban dolgozik, egy viaszgyöngykészítő üzemben, de beszüntették a munkát, a műhelyt bezárták, és most nem mer hazamenni szüleihez, oly nagy nyomorban élnek. Könnyázott szép szemét Darióra emelte, mire a fiatalember végül is pénzt vett ki zsebéből. A leány pirulva, zavartan ugrott föl, kezét szoknyájába rejtette, semmit sem akart elfogadni, és azt mondta, hogy ha kedve tartja, jöjjön vele, majd édesanyjának átadhatja adományát, azután gyors léptekkel indult az Angyalvár-híd felé.

- Csodálatos szépség! - lelkesedett Dario megint. - Csodálatos! Magasabb, mint én, erőteljes és mégis karcsú, isteni kebellel. Igazi antik szépség, egy húszéves Venus, álla kissé erős, de szája és orra tökéletes vágású... Szeme... ó, a szeme nagy és tiszta... Haja dús, fekete bársony, viruló arca olyan, mintha napsütés aranyozta volna meg.

Mindenki elragadtatva hallgatta; a szépségért való rajongás mindennek ellenére él a rómaiak szívében.

- Bizony, ma oly kevés a szép leány a nép körében! - jegyezte meg Morano. - A Trasteverében is hiába keresni. Most legalább bebizonyosodik, hogy mégis van egy!

- Hogy hívják az istennődet? - kérdezte Benedetta mosolyogva és éppen olyan lelkesen mulatva, mint a többiek.

- Pierina! - válaszolta Dario, szintén nevetve.

- Mi lett vele?

A fiatalember azonban kelletlen, ijedt kifejezést öltött, mint a gyermek, ha játék közben valami csúnya bogárra bukkan.

- Ne beszéljünk róla... Nagyon megbántam... Micsoda nyomor... Micsoda nyomor! Az ember belebetegszik.

Kíváncsiságból csakugyan követte; az Angyalvár-híd túlsó oldalára értek, a most épülő új negyedbe, mely a régi vármezőn emelkedik. Egy elhagyatott, alig kiszáradt és máris omladozó ház első emeletén rettenetes látvány tárult szeme elé, szíve megborzadt: egy egész család, apa, anya, nyomorék nagybácsi, gyermekek éheznek, és belerothadnak a piszokba.

Dario választékos, finom kifejezésekkel beszélt, önkéntelen mozdulattal igyekezett mintegy elhárítani lelki szemei elől a szomorú képet.

- Szóval elmenekültem, és biztosíthatlak benneteket, hogy soha többé nem megyek oda.

Feszélyezett, hideg hallgatás következett. Mindenki a fejét csóválta. Morano keserű megjegyzést tett, hogy azok a rablók, a Quirinale-beliek, okozzák egyedül Róma nyomorúságát. Ugye most is arról beszélnek, hogy Sacco képviselőből miniszter lesz, pedig hány piszkos kalandban ármánykodott? Ez már az arcátlanság teteje, az elkerülhetetlen és közeli vég.

Egyedül Benedetta nézett Pierre-re, és könyvére gondolva, mormolta:

- Szegény emberek! Milyen szomorú! De miért ne lehetne újra elmenni hozzájuk?

Pierre eleinte idegenül és szórakozottan ült, de Dario elbeszélése mélyen megindította. Eszébe jutott apostolkodása Párizs nyomorában, elérzékenyült, hogy Rómába érve is hasonló szenvedésre talál. Akaratlanul is emelt hangon szólalt meg:

- Ó, asszonyom, majd meglátogatjuk őket együtt. Úgy érdekelnek ezek a kérdések!

A közfigyelem feléje irányult. Kérdezősködni kezdtek; majdnem nyugtalanul tudakolták, hogy városuk és ők maguk milyen benyomást gyakoroltak reá. Figyelmeztették, hogy ne ítélje meg Rómát első látszatra. Egyébként milyennek látta? Milyennek találta? Pierre udvariasan mentegetőzött, hogy nem tud kérdéseikre felelni; semmit sem látott; ki sem ment. De csak annál élénkebben foglalkoztak vele, úgy érezte, mintha megdolgoznák, befolyásolni akarnák, hogy szeresse és bámulja Rómát. Tanácsokat adtak, kérték, hogy ne engedjen a végzetes kiábrándulásoknak, legyen kitartó, várja meg, míg Róma feltárja előtte lelkét.

- Mennyi időt szándékozik köztünk tölteni, abbé úr? - kérdezte egy szelíd, tiszta csengésű hang udvariasan.

Nani prelátus szólalt meg a szoba homályából, most hallotta először a hangját. Pierre több ízben érezte, hogy a főpap nem veszi le róla élénk kék szemét, míg látszólag figyelmesen hallgatja a Celia nagynénjének halk fecsegését. Pierre, mielőtt válaszolt volna, ránézett a karmazsinsávval szegélyezett, lila selyemöves reverendába öltözött, még fiatal arcú - bár ötvenéves - prelátusra, akinek megmaradt szőke haja, orra finoman ívelt előre, kecses ívű ajka határozottságról tanúskodott, foga csodálatos fehéren villogott.

- Azt hiszem, monsignore, legföljebb két-három hétig.

Az egész társaság fölkiáltott:

- Hogyan! Három hétig? Három hét alatt akarja megismerni Rómát? Legalábbis hat hónap, egy év kell, de tíz év sem elég! Az első benyomás mindig rossz. Hosszú tartózkodás kell igazi megismeréséhez.

- Három hét! - ismételte megvetőn donna Serafina. - Lehet-e valakit három hét alatt megismerni és megszeretni? Azok térnek vissza, akik igazán megismernek bennünket.

Nani nem hördült fel a többiekkel, eleinte csak mosolygott. Kezének rövid, finom mozdulata elárulta arisztokratikus származását. Pierre szerényen magyarázta, hogy bizonyos ügyben jött Rómába, s azonnal elutazik, mihelyt az ügy befejezést nyer. A prelátus ekkor mosolyogva jelentette ki:

- Ó, az abbé úr egész bizonyosan tovább marad három hétnél. Remélem, nagyon sokáig örülhetünk ittlétének.

A nyugodt előzékenységgel kijelentett szavak zavarba hozták Pierre-t. Mit tudnak ezek, mit akartak mondani? A mellette ülő don Vigilióhoz hajolt, aki eddig meg sem szólalt, és halkan megkérdezte:

- Ki ez a monsignor Nani?

A titkár nem felelt mindjárt. Lázas arca még szürkébbre vált. Égő szeme előbb meggyőződött róla, hogy senki sem figyeli, azután lehelethalkan súgta:

- Az Inkvizíció ülnöke.

A felvilágosítás megtette hatását. Pierre nagyon jól tudta, mit jelent ez a tisztség. Az ülnök némán vesz részt az Inkvizíció ülésein, és minden szerdán este, az ülés után, beszámol a Szentatyának az ülésen megvitatott ügyekről. A hetenkénti kihallgatás, a pápával bizalmas együttlétben töltött óra, amelyben mindent megbeszélhetnek, nagy tekintélyt és kiváltságos

helyzetet biztosított az ülnöknek. Munkaköre egyébként kardinálisi jellegű volt, és nem lehetett kétséges, hogy hamarosan ki is nevezik kardinálisnak.

Az egyszerű és szeretetre méltó modorú monsignor Nani továbbra is figyelemmel kísérte, és olyan biztató szemmel nézte Pierre-t, hogy a fiatal pap megragadta az alkalmat, és mikor Celia nagynénje végre fölállott helyéről, a prelátus mellé ült. Győzelmi előjelnek vette a véletlent, mely római tartózkodása első estéjén összehozta a hatalmas prelátussal, akinek nagy befolyása megnyithat előtte minden ajtót. Nagyon meghatódott, mikor a prelátus lekötelező szívességgel és őszinte érdeklődés hangján rögtön megkérdezte:

- Tehát könyvet adott ki, kedves fiam?

Pierre-t újra elfogta a lelkesedés, elfelejtette, hol van, és elmondta, hogyan született meg égő szeretete a szenvedők és a szegények iránt, fennhangon álmodozott a keresztény közösség visszatéréséről, és diadalmasan szólott a megújhodott katolicizmusról, mely az egyetemes demokrácia vallása lesz. Növekvő tűzzel beszélt; a szigorú, antik szalon elnémult, mindenki őt hallgatta, egyre inkább csodálkozva, fagyos hidegvérrel, de Pierre semmit sem vett észre.

Nani szelíden félbeszakította örök mosolyával, melynek gúnyos éle észrevehetetlen volt:

- Kétségkívül, édes fiam, kétségkívül nagyon szép... Teljesen méltó az igazi keresztény, nemes és tiszta gondolatvilágához... De mit szándékszik tenni most?

- Egyenesen a Szentatyához megyek, védekezni.

Elfojtott nevetés hallatszott. Donna Serafina az általános véleményt fejezte ki, amikor odakiáltotta:

- Nem lehet csak úgy egyszerűen elmenni a Szentatyához.

Ám Pierre tűzbe jött:

- Remélem, hogy elmehetek hozzá!... Vagy talán nem az ő gondolatait fejeztem ki? Nem védelmeztem-e a politikáját? Vajon elítélheti-e könyvemet, mikor azt hiszem, hogy az ő lényének legjavából merítettem ihletet?

- Kétségkívül... kétségkívül... - felelte sietve Nani, mintha nem akarná, hogy feleslegesen ingereljék a fiatal rajongót. - A Szentatya intelligenciája oly magas! Majd meglátjuk... De, kedves fiam, ne izgassa föl magát ennyire, gondolkozzék nyugodtan... várakozzék türelemmel...

Azután Benedettához fordult:

- Őeminenciája még nem találkozott az abbé úrral, ugye? Holnap reggel kegyeskedjék fogadni, és irányítsa bölcs tanácsaival.

Boccanera kardinális sohasem vett részt nővére hétfői fogadó estéin. Csak gondolatban volt jelen, mint a ház távol levő és teljhatalmú ura.

- Azt hiszem - felelte a contessina habozva -, hogy nagybátyám nem fogja osztani az abbé úr gondolatait.

Nani újra mosolygott:

- Annál inkább, olyan dolgokat fog mondani, amelyeket nem árt meghallgatni.

Azonnal megállapodtak don Vigilióval abban, hogy másnap reggel tíz órára fölírja kihallgatásra Pierre-t.

E pillanatban egy városi ruhába öltözött bíboros lépett be, vörös szegélyű fekete, uszályos talárban, vörös övvel, vörös harisnyában, vörös gombokkal. Sarno bíboros volt, a Boccanera család régi jó barátja. Elnézést kért, hogy sokáig dolgozott; mindenki elhallgatott, és alázatosan hajlongott előtte. Pierre heves csalódást érzett; életében először látott bíborost; nem találta meg a fenséget, az annyira várt dekoratív külsőt. Ez a bíboros kicsi, félszeg ember volt. Bal válla magasabban állott, mint a jobb, arca sápadt, ványadt, szeme élettelen. Nagyon öreg, hetvenéves hivatalnoknak látszott, aki belebutult ötven évnyi hivatali életbe; nehézkes és formátlan lett a bőrpárnától, melyen élete lezajlott. Élettörténete mindössze ennyiből állott: kispolgári család vézna gyermeke, a római Szemináriumban nevelkedett, később a kánonjog tanára volt tíz évig, ugyanebben a Szemináriumban, azután a Propaganda titkára, végül huszonöt év óta bíboros. Éppen most ünnepelték bíborosi jubileumát. Rómában született, és soha egy napra sem mozdult el Rómából. Típusa volt a Vatikán árnyékában, a világ ura mellett felnőtt papnak. Nem töltött be semmi diplomáciai funkciót, mindazonáltal rendszeres munkájával olyan nagy szolgálatokat tett a Propagandának, hogy elnöke lett a még nem katolikus, nyugati országok egyházi kormányzását egymás közt fölosztó, két bizottság egyikének. Élettelen szemének mélyén, a fásult arc mögött, a kereszténység óriás térképe nyugodott.

Nani is tiszteletteljesen állott föl a jelentéktelennek látszó és mégis félelmes ember előtt, akinek keze mindenüvé elért, a föld legelrejtettebb zugába is, anélkül hogy valaha elhagyta volna hivatalát. Igénytelen megjelenése ellenére, lassú, módszeres és szervezett munkájával birodalmakat fölkavaró hatalmat szerzett.

- Kigyógyult-e már eminenciád a hűlésből, mellyel mindnyájunkat rettegésbe ejtett?

- Nem, nem, még mindig köhögök... Nagyon alattomos a folyosó; a hátam megdermed, valahányszor ki kell jönnöm szobámból.

Ettől a pillanattól kezdve Pierre elveszettnek és kicsinek érezte magát. Bemutatni is elfelejtették a bíborosnak. Majdnem egy óra hosszat kellett még ott ülnie, szemlélődve, figyelve. Gyermekesnek látta ezt a megöregedett világot, mintha ezek az emberek valami szomorú gyermekkorhoz tértek volna vissza. A gőgös tartózkodás halálos leple alatt félénkséget látott, a tudatlanság be nem vallott bizalmatlanságát. A társalgás azért nem lett általános, mert senki sem mert beszélni. A sarkokból gyerekes és véget nem érő fecsegés hallatszott, a hét apró eseményei, sekrestyék és szalonok jelentéktelen mendemondái. Ritkán találkoztak, és a legjelentéktelenebb esemény is óriási arányokat öltött előttük. Pierre végül úgy érezte magát, mintha a X. Károly idejéből való francia szalonok valamelyikébe vezették volna be, egyik nagyobb, vidéki püspöki városba. Semmi frissítőt nem szolgáltak föl. Celia öreg nagynénje most Sarno bíborosra vetette magát A bíboros csak álla időnkénti mozgatásával felelt. Don Vigilio a száját se nyitotta ki egész este. Nani és Morano halkan és hosszasan beszélgettek, míg donna Serafina előrehajolva figyelt és fejbólintással helyeselte szavaikat. Kétségkívül Benedetta válásáról beszéltek, mert olykor komoly pillantásokat vetettek feléje. A nagy terem közepén a lámpák szunnyadó fényénél csak a fiatalok csoportja látszott élni. Benedetta, Dario és Celia halkan suttogtak, és olykor elfojtották nevetésüket.

Pierre-t hirtelen megdöbbentette a rendkívüli hasonlatosság Benedetta és Cassiának a falon függő arcképe között. Ugyanaz a gyerekes finomság, ugyanaz a szenvedélyes száj, végtelen mély, nagy szem, kerek, egészséges, okos kis arc. Kétségkívül egyenes lélek és lángoló szív. Azután Guido Reninek egy festményére gondolt Beatrice Cenci bájos, ártatlan fejére, és ebben a pillanatban úgy látta, hogy a Cassia képe majdnem tökéletesen hű mása. A kettős hasonlatosság meghatotta Pierre-t; nyugtalan szimpátiával nézte Benedettát, mintha a fajta és az ország erőszakos balsorsa súlyosodna reá. De Benedetta oly nyugodtnak látszott, oly

elszántnak és türelmesnek. Mióta megfigyeli itt a szalonban, nem vett észre közte és Dario között semmi egyebet mint vidám, testvéries gyöngédséget, különösen Benedetta arcán tükröződött a bevallható szerelem derűje. Dario egy ízben tréfásan megfogta kezét, és megszorította, miközben kissé idegesen nevetett, és apró lángok lobogtak pillái alatt, de Benedetta lassan kiszabadította ujjait, mint ahogy régi jó pajtások enyelegnek egymással. Látszott Benedettán, hogy egész lényével és egész életére szereti Dariót.

Dario azonban visszafojtotta ásítását, órájára nézett és meglépett, hogy felkeresse barátait, akik egy hölgynél játszottak, Benedetta és Celia pedig leültek közel Pierre-hez, egy pamlagra. A pap akaratlanul is hallott néhány szót bizalmas beszélgetésükből. A kis hercegnő anyja nővére volt Matteo Buongiovanninak, aki egy angol Mortimer leányt vett nőül ötmillió hozománnyal. Öt gyermekük volt. Buongiovanniékat úgy emlegették, mint egyikét ama kevés régi római patrícius családnak, amely a múlt összeomlása és romjai között is gazdag maradt. Az ő családjuk is két pápát mutathatott föl, mindazonáltal Matteo herceg csatlakozott a Quirinaléhoz, anélkül azonban, hogy összeköttetését a Vatikánnal megszakította volna. A herceg maga is amerikai nő fia volt, ereiben már nem folyt tiszta római vér. Politikában könnyen alkalmazkodott, fösvénynek mondták, és tudták róla, hogy a család hajdani hatalmának és vagyonának megtartásáért küzd, habár érezte, hogy ez a hatalom elkerülhetetlen pusztulásra van ítélve. A büszke és gőgös családról utóbbi időben sok mendemonda keringett, és bő anyagot adott a pletykás vénasszonyoknak. Celia hirtelen beleszeretett egy fiatal főhadnagyba, akivel sohasem beszélt; a két fiatal szerelmes mindennap találkozott a Corsón, de csak tekintetük beszélhetett. A leány kijelentette apjának, hogy sohasem megy máshoz férjhez, és konok kitartással várta, hogy neki adják a kiválasztott férfit. Az volt a legnagyobb akadály, hogy Attilio Sacco főhadnagy apja Sacco képviselő volt, egy parvenü, akit megvetettek a fekete világban, mert eladta magát a Quirinalénak, és mindenre képesnek tartották.

- Morano szavai az imént nekem szóltak! - súgta Celia Benedettának. - Igen, igen, mikor szidta Attilio apját a szóban forgó miniszteri tárcáért... Meg akart leckéztetni.

A két leány örök barátságot fogadott a Szent Szív zárdában, és az öt évvel idősebb Benedetta anyáskodott Celia fölött.

- Még mindig nem jött meg az eszed? Még mindig nem verted ki fejedből azt a fiatalembert?

- Ó, drágám, még te is gyötörsz? Attilio tetszik nekem... Akarom. Csak őt akarom, érted? Senki mást. Akarom, és az enyém is lesz, mert szeret, és szeretem... Oly egyszerű!

Pierre meghatottan nézte a leányt. Szelíd, szűzies arcával ártatlan, zárkózott liliomhoz hasonlított. Homloka, orra tisztább a virágnál, fehér fogai fölött összecsukódó ajka ártatlan; szeme mint a forrás, tiszta és mély. Selymes, üde arcbőrén semmi borzongás, semmi nyugtalanság; ártatlan tekintete nem árul el kíváncsiságot. Igazi szűz volt, félelmesen kiismerhetetlen.

- Ó, kedvesem - folytatta Benedetta -, ne játszd el te is az én szomorú történetemet. Nem lehet összeházasítani a pápát és a királyt.

- Te nem szeretted Pradát - felelte Celia nyugodtan -, én azonban szeretem Attiliót. Ez az élet, szeretni kell.

A tudatlan gyermek természetes egyszerűséggel kiejtett szavai úgy fölkavarták Pierre-t, hogy könny szökött a szemébe. Igen, a szeretet a megoldása minden civódásnak; a szeretet a népek szövetsége, az egész világ békessége és öröme. Donna Serafina azonban, sejtve, hogy miről

beszél a két barátnő, fölállott helyéről. Intett don Vigiliónak, aki azonnal elértette, és odasúgta halkan Pierre-nek, hogy elérkezett a távozás pillanata.

Tizenegyet ütött az óra. Celia is elment nagynénjével; Morano ügyvéd azonban nyilván még néhány pillanatig bizalmasan akart beszélni Sarno bíborossal és Nanival, a válást gátló újabb akadályokról. Az első szalonban Benedetta megcsókolta Celiát, azután kedvesen elbúcsúzott Pierre-től.

- Holnap reggel válaszolok a vicomte-nak, és megírom neki, hogy mennyire örülünk önnek, és hogy hosszabb ideig lesz itt, mint gondolja... Ne felejtsen reggel tíz órakor bemenni nagybátyámhoz, a bíboroshoz.

Az inas gyertyatartót adott Pierre és don Vigilio kezébe. A harmadik emeletre érve, megálltak az ajtó előtt és elbúcsúztak. Pierre nem tudta leküzdeni az ajkára toluló kérdést:

- Monsignor Nani nagyon befolyásos személyiség?

Don Vigilio megint ijedt mozdulatot tett, kitárta két karját, mintha az egész világot meg akarná ölelni. Szeme fölvillant, és őt is kíváncsiság fogta el.

- Régóta ismeri, ugye? - kérdezte Pierre-től válasz helyett.

- Szó sincs róla!

- Igazán?... Pedig ő jól ismeri önt; a múlt hétfőn hallottam beszélni önről, úgy láttam, hogy életének és jellemének minden apró vonását ismeri.

- Még a nevét se hallottam soha...

- Úgy látszik, akkor jól van értesülve mindenről.

Don Vigilio köszönt, bement szobájába, míg Pierre csodálkozva látta, hogy az ő szobájának ajtaja nyitva áll, és Victorine lép ki, élénk, nyugodt arcával.

- Személyesen akartam meggyőződni róla, abbé úr, hogy minden rendben van-e. Van gyertya, víz, cukor, gyufa... És reggelire mit parancsol? Kávét? Nem? Tiszta tejet, zsemlével? Jó! Nyolc órára, ugye?... Aludjék jól, pihenje ki magát, abbé úr! Én eleinte úgy féltem a kísértetektől ebben a régi palotában. De sohase láttam egyet sem! A halottak örülnek, hogy meghaltak és pihenhetnek...

Pierre örült, mikor végre magára maradhatott, elnyújtózhatott és elterelhette gondolatait az ismeretlenség kellemetlen érzéséről, a szalonról, az emberekről, akik kusza összevisszaságban, mint árnyak kavarogtak fáradt agyában, a lámpa gyenge világánál. A hazajáró lelkek egykori halottak, akik gyötrődve visszatérnek, hogy a mai élők szívében szeressenek és szenvedjenek. Pierre soha nem érezte még magát ilyen fáradtnak és álmosnak, hiába aludt délután, agya elkábult, attól félt, hogy semmit sem értett meg abból, amit átélt. Amikor vetkőzni kezdett, ismét úgy elfogta a megdöbbenés azon, hogy itt van, hogy itt fekszik le aludni, hogy egészen más embernek érezte magát. Vajon ezek az emberek mit gondolnak könyvéről? Vajon miért hozatták ebbe a rideg házba, amelyet ellenséges indulatúnak sejtett? Vajon azért-e, hogy segítsék, vagy azért, hogy legyőzzék? A szalon gyászos, alkonyati, sárga fényében csak donna Serafinát és Morano ügyvédet látta maga előtt, a kandalló két zugában, Benedetta nyugodt és lelkendező arca mögött pedig megjelent a monsignor Nani mosolygó arca, ravasz szemével és legyőzhetetlen energiát sugárzó ajkával.

Pierre lefeküdt, újra fölkelt, majdnem fuldoklott, annyira vágyott a friss, szabad levegő után, hogy kinyitotta az ablakot és kikönyökölt. Az éj tintafeketén tárult eléje, köd borította a látóhatárt. A csillagokat pára takarta el, az égboltozat ólomsúllyal nehezedett a világra; szemközt a Trastevere házai már mélyen aludtak, egyik ablakban se fénylett világosság; távolról csak egy gázláng pislogott, mint elenyésző szikra. Hiába kereste a Gianicolót. Minden feketén szunnyadt a megsemmisülés tengerében, Róma huszonnégy százada, az antik Palatinus, a modern Quirinale, Szent Péter óriás bazilikája, amelyet lemosott az égről az árny hulláma. Nem látta és nem hallotta alulról a Teverét sem, a halott város folyóját.

3

Másnap reggel háromnegyed tízkor Pierre lement a palota első emeletére, hogy kihallgatásra jelentkezzen Boccanera kardinálisnál. Reggel ismét bizakodva, hitének újult lelkesedésével ébredt, semmit sem érzett esti különös csüggedéséből, az aggályokból és gyanakvásokból, amelyek elfogták Róma első látására, az út fáradalmai után. Gyönyörű idő volt, és az ég oly tisztán ragyogott, hogy szíve ismét megdobbant a reménytől.

A széles lépcsőfordulónál az első előszoba szárnyas ajtaja nyitva állott. A bíboros, a római patríciusok egyik utolsó bíborosa, bezáratta az utcára nyíló dísztermeket, amelyek pusztultak és korhadtak - és a tizennyolcadik század végén élt, ugyancsak bíboros dédnagybátyja díszlakosztályát tartotta meg. Négy óriási, hat méter magas helyiségből állott, a Teveréhez vezető lejtős kis utcára nyílott; a nap sohasem sütött be, a szemközti fekete házak falai elállták előle a fényt. A régi, egyházi méltóságot betöltő hercegeket megillető hajdani berendezés minden pompája és fénye megmaradt, de nem tataroztak, nem gondoztak semmit, a kárpit foszladozott, por ette a bútort, s a nagy hanyagság közepette mintha valami fölényes akarat megállította volna az időt.

Pierre némi elfogultságot érzett, amint az inasok előszobájába lépett. Hajdan két egyenruhás pápai csendőr tartózkodott ott sürgő-forgó szolgasereggel. Ma az egyetlen inas árnyszerű megjelenésével még búsabbá tette a félig sötét, óriás termet. A legmeghökkentőbb egy vörössel díszített oltár volt, szemben az ablakkal, vörös baldachinnal, a Boccanerák hímzett családi címerével: a lángot lövellő szárnyas sárkány és a jelmondat*: Bocca nera, alma rossa.* Ott volt azonkívül a hajdani dédnagybácsi vörös szertartáskalapja, valamint két vörös selyempárna és a falon két régi ernyő, amelyet minden kocsizás alkalmával magukkal vittek. A néma csöndben szinte hallani lehetett a szú halk percegését, amint egy évszázad óta rágja a halott múltat, amely egyetlen érintésre porrá hullott volna.

A második előszoba, hatalmas helyiség ez is, ahol régen a titkár tartózkodott, most üresen állott. Pierre-nek ezen is keresztül kellett mennie, és csak a harmadik előszobában, a kamarásiban fedezte föl don Vigiliót. A nélkülözhetetlenre redukált személyzet miatt a bíboros helyesebbnek találta, ha titkára lehetőleg közelében tartózkodik, közvetlenül a régi trónterem ajtaja mellett, ahol fogadott. A sovány, sárga, láztól borzongó don Vigilio valósággal elveszett egy szegényes, iratokkal telerakott fekete asztal mögött. Fölemelte fejét az akták közül, ráismert a látogatóra, és a csöndben alig hallható halk hangon mondta:

- Őeminenciája el van foglalva... Szíveskedjék várni.

Azután megint belemerült olvasmányába, kétségkívül, hogy mindenféle társalgási kísérletnek ellenálljon.

Pierre nem mert leülni. Körülnézett a teremben, amely még a másik kettőnél is elhanyagoltabb volt megfakult zöld damasztkárpitjával, amely olyan volt, mint az öreg fákon elszíntelenedő moha. A mennyezet díszítése azonban pompás maradt: magas fríz, festett és aranyozott díszítéssel zárta körül Raffaello egyik tanítványának festményét: az Amphitrisz diadalát. Régi szokás szerint ebben a szobában helyezték el a bíboros kalapját kis asztalon, egy óriási ébenfa és elefántcsont kereszt lábánál.

Pierre szeme lassanként hozzászokott a homályhoz, és megpillantotta a bíboros nemrégen festett életnagyságú képét. Szertartási díszben, vörös moaré talárban, csipkés átalvetővel, méltóságteljesen vállára vetett *cappá*-val. A hetvenéves aggastyán az egyházi ruhában is megőrizte büszke, hercegi megjelenését; arca teljesen borotvált, dús, fehér haja fürtökben

hullott vállára. Vonásai a Boccanerák parancsoló jellegét viselték: erős orr, nagy száj, keskeny ajak, széles ráncokkal barázdált hosszúkás arc; fajtájának barna, égő, sűrűpillás szeme ragyogott arcában. Babérkoszorúval fején a régi római császárokra, a világ gyönyörű uraira emlékeztetett volna, mintha Augustus vére csörgedeznék ereiben.

Pierre ismerte élettörténetét, és a kép most eszébe juttatta. Pio Boccanera a nemesek kollégiumában nevelkedett, és csak egy ízben hagyta el Rómát, fiatal diakónus korában, hogy Párizsba vigyen egy kalapot, a pápai legátus helyettesítésében. Egyházi karrierje simán bontakozott ki, a tisztségek születésénél fogva természetszerűen hullottak ölébe. IX. Pius pápa maga szentelte föl, később a vatikáni bazilika kanonokja lett, és valóságos titkos kamarás, az olasz megszállás után maiordomusnak nevezték ki, és végül 1874-ben bíboros lett. Négy év óta bíboros kamarás volt; s azt rebesgették, hogy XIII. Leó pápa azért választotta éppen Boccanerát erre a tisztségre - mint ahogy IX. Pius pápa is őt választotta annak idején -, hogy távol tartsa a pápai trón utódlásától. XIII. Leó ugyanis úgy gondolkozott, hogy ha az ő esetében eltekintettek is a tradíciótól, melynek értelmében bíboros kamarás nem választható pápának, de bizonyára őrizkedni fognak a hagyomány újabb megsértésétől. Azt is beszélték, hogy éppoly csöndes küzdelem folyik a pápa és bíboros kamarás között, mint az előző uralom alatt; a bíboros elítéli a Szentszék politikáját, mindenben gyökeresen ellentétes véleményt vall, és jelenlegi, semminek mondható tisztségében némán várja a pápa halálát, amikor az új pápa megválasztásáig ideiglenesen hatalomhoz jut, ő hívja össze a konklávét, és őrködik az egyházi ügyek helyes átmeneti lebonyolítása fölött. A magas, szigorú homlok mögött, a sötét tekintet lángolásában nem tükröződik-e pápaságra való törekvés, a Pecci bíboros története megismétlésének álma, hogy bíboros kamarásból pápa legyen? Boccanera bíboros római hercegi büszkesége Rómán kívül semmit sem ismert; szinte dicsőségnek tekintette, hogy mit sem tud a modern világról; azonban nagyon jámbornak, szigorúan vallásosnak mutatkozott, szilárd, mély hitét nem zavarták a legcsekélyebb kételyek sem.

Suttogás riasztotta föl Pierre-t töprengéséből. Don Vigilio hellyel kínálta:

- Talán sokáig kell várnia. Üljön le addig.

Sárgás papírlapot töltött tele finom írásával. Pierre, gépiesen engedelmeskedve, helyet foglalt egy kis tölgyfa széken, a fal mellett, a bíboros képével szemben. Megint belemerült töprengéseibe. Fölelevenedni látta maga körül a hajdani bíborosok hercegi pompáját. Mindenekelőtt a bíboros - kinevezésének napján - ünnepséget rendezett, nyilvános szórakozási lehetőséget adott a népnek: néhányat még ma is emlegetnek, oly ragyogóak voltak. A fogadótermek ajtói három napig tárva-nyitva álltak, mindenki beléphetett, aki akart, és teremről teremre ajtónállók kiáltották tovább a patríciusok, polgárok s egyszerű emberek nevét. Egész Róma odasereglett, az új bíboros uralkodói keggyel fogadta valamennyiüket, mint a király az alattvalóit. A hajdani bíborosok egynémelyike valóságos királyságot szervezett, ötszáznál több személy vette körül őket, házukban tizenhat hivatal működött, és valóságos udvar közepén éltek. Még mostanában is, mikor egyszerűsítették az életet, a bíboros, ha herceg volt, fekete lovak által húzott, négy fogatból álló díszkíséretre tarthatott igényt. Négy, címeres libériába öltözött szolga haladt előtte, vitték a kalapot, a párnákat és ernyőket. Lila selyemköpenybe öltözött titkára ment még vele, aztán a *crocciá*-ba öltözött uszályhordó - a croccia lila gyapjú kabátféle volt selyem kihajtókkal - és a *gentiluomo,* III. Henrik korabeli viseletben, kesztyűs kezében tartva a kalapot. A bíboros háztartása megapadt ugyan, de még idetartozott a kongregációk munkájával megbízott *auditor,* a levelezést lebonyolító titkár, a vendégeket bejelentő ajtónálló, a kalapot vivő gentiluomo, az uszályhordó, a káplán, a háznagy, a komornyik, nem is beszélve a másodrendű szolgaseregről: szakácsok, kocsisok, lovászok, az óriás palotákat sürgés-forgással betöltő népség. Pierre gondolatban ezzel a személyzettel

népesítette be a trónteremhez vezető három előszobát, szemei előtt megelevenedtek a kék libériás, címeres-paszomántos lakájok, selyemköpenyes prelátusok és papok, pompás, eleven élettel megtöltve az üres, magas termeket, a megújult fénytől ragyogó szürke félhomályt.

Ma azonban, különösen mióta az olaszok elfoglalták Rómát, a római hercegek nagy vagyona szinte mind összeomlott, az egyházi méltóságok régi fénye megkopott. A tönkremenő patríciátus visszavonult az egyházi pályától, mert az rosszul javadalmazott, és már csak közepes dicsőséget hozott - teljesen átadta helyét a törekvő kispolgároknak. Boccanera bíboros, a régi nemesség utolsó bíborba öltözött hercege, csak harmincezer frank jövedelem fölött rendelkezett, huszonkétezret kapott állásából kifolyólag, a többihez egyéb tisztségei révén jutott. Nem tudott volna megélni, ha donna Serafina segítségére nem siet a régi, apai vagyon utolsó morzsáival, melyről a bíboros annak idején lemondott nővérei és fivére javára. Donna Serafina és Benedetta külön háztartást vezetett, önállóan éltek a maguk konyháján, maguk fedezték kiadásaikat, és külön személyzetük volt. A bíboros csak Dariót tartotta el, soha nem adott fogadást, ebédet. Legnagyobb fényűzése egyetlen, nehéz kétlovas hintója volt, amelyet a protokoll írt elő: bíboros nem járhat gyalog Rómában. Kocsisa, a ház régi cselédje, megkímélte a lovásztartástól is, mert ragaszkodott ahhoz, hogy egyedül gondozza a hintót és a két fekete lovat, amelyek vele együtt öregedtek meg a család szolgálatában. Két komornyikot tartott: apát és fiút, az utóbbi már a palotában született. A szakács felesége segített a konyhán. Még jobban redukálták a kamarási és az első előszoba személyzetét; a régi, ragyogó, nagyszámú személyzet helyében most mindössze két papocska volt: don Vigilio, titkár, auditor, háznagy egy személyben, és Paparelli abbé, az uszályhordó, aki egyúttal a káplán és ajtónálló szerepét töltötte be. Ahol hajdan minden rendű és rangú ember sürgött-forgott, ragyogó fénnyel betöltve a termeket, ma csak két fekete reverenda siklott nesztelenül ide-oda, két csendes árnyék, a halott szobák homályában.

Pierre megértette ebben a pillanatban a bíboros gőgös nemtörődömségét. Az idő befejezi a rombolás munkáját őseinek palotájában, melynek dicsőséges, régi fényét a bíboros már nem tudta visszaállítani. A tizenhatodik századbeli herceg fényűző élete számára épült palota összeomlóban van: sötéten, elhagyatottan emelkedett az utolsó gazda feje fölött, akinek már nem volt elég személyzete ahhoz, hogy betöltse a termeket, és a javításokhoz szükséges maltert sem tudta volna megfizetni. Minthogy a modern világ ellenségesnek mutatkozik, a vallás már nem királynő, a társadalom megváltozott, és az ismeretlen felé haladunk, az új generáció gyűlölködik, vagy közönyös, a bíboros miért ne hagyná az évszázados dicsőség makacs büszkeségével porba hullani? Csak hősök halnak meg helyükön, hűségesen kitartva a múlt mellett, utolsó pillanatig ragaszkodva hitükhöz, semmi egyebük sincs, csak fájdalmas vitézségük és a végtelen szomorúság, mellyel végignézik Istenük haldoklását. A bíboros képén, büszke, sápadt arcán látszott a kétségbeesett és bátor konokság, hogy inkább megsemmisül a régi épület romjai alatt, semhogy egyetlen követ is megváltoztasson.

Pierre-t sietős, halk léptek nesze, egérsurranás zavarta föl álmodozásából; hátrafordult. Egy tapétaajtó nyílt föl, és hirtelen egy alacsony, vastag, negyven év körüli pap jelent meg előtte. Fekete talárjában olyan volt, mint valami fekete szoknyás vénlány. Nagyon öregnek látszott, puha arcát barázdák szántották végig. Paparelli tisztelendő volt, az uszályhordozó, az ajtónálló, akinek utóbbi szerepköre abban állott, hogy bevezette a látogatókat. Éppen ki akarta kérdezni Pierre-t, mikor don Vigilio közbelépett és fölvilágosította.

- Igen, igen... Froment abbé úr... Őeminenciája fogadni kegyeskedik... De várni kell... várni...

Gördülő, nesztelen lépteivel már el is tűnt a második előszobában, ahol rendszerint tartózkodni szokott.

Pierre-nek nem tetszett a cölibátusban elfakult, a túlzottan kemény önkínzások nyomait viselő ájtatos, vénasszonyos arc. Miután don Vigilio fáradt fejjel, láztól égő kézzel abbahagyta munkáját, néhány kérdést mert intézni hozzá. Ó, Paparelli abbé igen hitbuzgó ember, tisztán alázatosságból marad Őeminenciája mellett, jelentéktelen állásban! Őeminenciája meg is jutalmazza érte, mert olykor kegyeskedik meghallgatni véleményét. Don Vigilio égő szeme elfojtott gúnyt, leplezett haragot árult el, míg fürkészve nézett Pierre-re. Az idegen nyilvánvaló őszintesége némileg megnyugtatta; nem valószínű, hogy valamelyik klikkhez tartozna. Don Vigilio meg nem szűnő, beteges bizalmatlansága némileg megenyhült, úgyannyira, hogy beszélgetni kezdett.

- Igen, igen... olykor nagyon sok és kemény munkát kell végeznünk... Őeminenciája több kongregációnak tagja: az Inkvizíciónak, az Indexnek, a Szertartásoknak, a Konzisztóriumnak; az általa elintézendő akták az én kezeimhez érkeznek, minden ügyet át kell tanulmányoznom, jelentést teszek róluk, végül lebonyolítom a munkát... Azonkívül minden levelezés keresztülmegy a kezemen. Szerencsére, Őeminenciája szent életű ember, nem intrikál se másokért, sem önmagáért, azért kissé visszavonultabban élhetünk.

Pierre élénken érdeklődött az egyházfejedelmek életének intim részletei iránt, amelyekről nyilvánosságra csak meghamisított legendák szoktak kerülni. Megtudta, hogy a bíboros télen-nyáron hat órakor kel. Kápolnájában misét mond. A kápolna egészen kis helyiség, csak éppen a festett faoltár van benne, és soha senki nem léphet be. Magánlakosztálya egyébként csak háló-, ebédlő- és dolgozószobából áll. Szűk, szerényen berendezett helyiségek, melyeket egy nagyobb teremből választottak le közfalakkal. A bíboros nagyon visszavonultan élt, a legcsekélyebb fényűzés nélkül, mértékletes, szegény ember módjára. Nyolc órakor egy csésze hideg tejet reggelizett. Ha ülés volt, reggel elment a kongregációkba, melyeknek tagja volt, különben otthon maradt és fogadott. Egy órakor ebédelt, a pihenő négy óráig, nyáron ötig tartott; a római szieszta szent idő, melyet egyetlen szolga sem mert volna megzavarni kopogásával. Ha szép idő volt, pihenő után kikocsizott a régi Via Appia felé, és naplementekor tért vissza, amikor Ave Máriára harangoztak. Hét órától kilencig megint fogadott, azután megvacsorázott, visszavonult szobájába, és nem mutatkozott többet; vagy egyedül dolgozott, vagy lefeküdt. A bíborosok havonként kétszer vagy háromszor, meghatározott napokon, hivatalos ügyekben elmennek a pápához. A bíboros kamarást azonban már majdnem egy éve nem fogadta a pápa magánkihallgatáson, ami kegyvesztettségét jelezte, hadiállapotra vallott. A fekete világban nagy óvatossággal ugyan, de sokat suttogtak a dologról.

- Őeminenciája kissé nyers! - folytatta don Vigilio, és örült, hogy a pihenés pillanataiban megnyilatkozhatott. - De ha látná mosolyát, mikor unokahúga, a contessina, akit rajongásig szeret, lejön hozzá, és megöleli... Tudja meg, hogy a contessinának köszönheti, ha szívesen fogadja.

Ebben a pillanatban félbeszakították. Hangok zaja hallatszott a második előszobából. Don Vigilio sietve fölállott, és mélyen meghajolt a belépő magas férfi előtt, aki vörössel szegélyezett fekete reverendát, vörös és aranyrojttal díszített fekete kalapot viselt. Paparelli kísérte tiszteletteljes hajlongások között. Don Vigilio intett Pierre-nek, hogy ő is keljen föl, és még odasúgta:

- Sanguinetti bíboros, az Index-kongregáció prefektusa.

Paparelli abbé nem bírt magával, buzgólkodva és üdvözült elragadtatással ismételte:

- Főtisztelendő eminenciádat már várják! Parancsom van, hogy azonnal bevezessem... Őeminenciája, a főpenitenciárius már itt van.

Sanguinetti dörgő léptekkel haladt, és fesztelen bizalmaskodással mondta:

- Egész sereg alkalmatlankodó késleltetett! Sohase teheti az ember azt, amit akar. No de végre itt vagyok.

Hatvanéves, kövér, zömök ember volt, kerek arca színes, orra hatalmas, ajka vastag, tekintete élénk. Föltűnően fiatalos, szinte viharos aktivitás sugárzott róla, haja még barna, alig egy-egy ezüstös szállal, jól ápolt, halántékán fürtökbe omló. Viterbóban született, ott kezdte a szemináriumot, majd Rómába került, a Gregorián-egyetemre, ahol befejezte tanulmányait. Könnyed intelligenciájával nagy léptekkel haladt előre a papi pályán. Előbb Lisszabonban volt a nunciatura titkára, azután Thébe címzetes püspöke, majd titkos küldetéssel Brazíliába ment, onnan visszatérve Brüsszelben, majd Bécsben lett nuncius, végül bíboros, azonkívül megkapta a Rómához tartozó frascati érsekséget is. Járatos volt az ügyekben, ismerte egész Európát, de ellene szólt nagydobra vert történetése, mindig lesben álló intrikus volta. Úgy hírlett, hogy ez idő szerint engesztelhetetlen, és Róma visszaadását követeli Olaszországtól, bár azelőtt lépéseket tett a Quirinale felé. Mindenáron a holnap pápája akart lenni, ezért sűrűn váltogatta nézeteit, a legnagyobb fáradsággal igyekezett megnyerni embereket, és a következő pillanatban eldobta őket. Már kétszer összeveszett XIII. Leó pápával, azután megint politikailag célszerűnek találta behódolni. A valóságban csaknem nyíltan elismert pápajelölt volt, de tönkretette magát folytonos erőlködéseivel, igen sok dologba ártotta magát, igen sok embert mozgósított.

Pierre azonban csak az Index-kongregáció prefektusát látta benne, és mindössze az a gondolat izgatta, hogy ez az ember fog dönteni könyve sorsa fölött. Alighogy a bíboros eltűnt, és Paparelli visszament a második előszobába, nem állotta meg, hogy meg ne kérdezze don Vigiliót:

- Szóval Sanguinetti bíboros és Boccanera bíboros őeminenciáik jó viszonyban vannak?

A titkár gúnyosan mosolygott, és szeméből elfojthatatlan láng sugárzott.

- Jó viszonyban? Nem... nem! Őeminenciáik csak akkor látják egymást, ha nem kerülhetik el.

Azután megmagyarázta, hogy tekintettel vannak Boccanera bíboros előkelő származására, ezért szívesen gyűlnek össze nála, valahányszor fontos ügyek - mint például ma is - a rendes gyűlésen kívüli tanácskozást igényelnek. Sanguinetti bíboros egy kis viterbói orvos fia.

- Nem, nem! Őeminenciáik egyáltalán nincsenek jó viszonyban... Nehéz az egyetértés, ahol a jellemek és gondolatok homlokegyenest különböznek. És főleg, ha feszélyezve érzik magukat!

Az utolsó mondatot még halkabban mondta, mintha magában beszélne, és sovány mosolyra húzta száját. Pierre különben is alig figyelt rá, annyira elfoglalták személyes töprengései.

- Vajon Index-ügyben tanácskoznak? - kérdezte.

Don Vigilio bizonyára tudta az összejövetel indokát, de csak annyit felelt, hogy Index-ügyben a kongregáció prefektusánál gyűltek volna össze. Pierre nem tudott uralkodni türelmetlenségén, és egyenes kérdést intézett a titkárhoz:

- Ugye, ön ismeri az én ügyemet, a könyvem ügyét? Minthogy őeminenciája tagja a kongregációnak, és az akták az ön kezén mennek keresztül, talán adhatna egy s más hasznos útbaigazítást. Semmit sem tudok róla, és égek a vágytól, hogy mindent megtudjak.

Don Vigiliót hirtelen megint ijedt nyugtalanság fogta el. Dadogott, hogy még egyáltalán nem látta az aktákat; amivel igazat is mondott.

- Biztosíthatom, hogy semmi nem került még hozzánk, semmit nem tudok.

Minthogy Pierre erősködött, don Vigilio intett, hogy hallgasson, újra íráshoz látott, és félénk pillantásokat vetett a második előszoba felé, attól tartva, hogy Paparelli hallgatózik. Kétségkívül máris igen sokat beszélt. Összegörnyedt, szinte összezsugorodott, megsemmisült az asztal mögött.

Pierre megint belemerült álmodozásába, újból lefoglalta az ismeretlen környezet, a tárgyak régi és álmos szomorúsága. Végtelen hosszú pillanatok teltek el, már tizenegyre járt. Végre ajtónyílás és hangok zaja riasztotta föl. Tiszteletteljesen meghajolt Sanguinetti bíboros előtt, aki egy másik magas, sovány, szürke és aszkétaarcú bíborossal távozott. Egyikük sem vett tudomást az előttük hajlongó egyszerű kis idegen papról. Fönnhangon, fesztelenül beszélgettek:

- Igen, a szél elül, melegebb van, mint tegnap.

- Holnap bizonyára sirokkó lesz.

Megint ünnepélyes csönd borult a nagy, homályos teremre. Don Vigilio még mindig írt, de nem hallatszott a kemény, sárgás papírt szántó tollának sercegése. Repedt csengő hangja szólalt meg. Paparelli abbé futva sietett ki a második előszobából, eltűnt a trónteremben, azután visszajött, intett Pierre-nek, és egyszerűen bejelentette:

- Pierre Froment abbé úr.

Az óriási trónterem szintén csak rom volt már. A faragott és aranyozott, csodálatosan szép mennyezet alatt a falak pálmamintás vörös brokát kárpitja foszlányokban lógott. Némi javítást végeztek ugyan, de a kopás egészen fakóvá tette hajdan ragyogó, fényes selyem bíborát. A terem nevezetessége a régi trónus volt, a vörös bársony karosszék, ahol hajdan a Szentatya foglalt helyet, mikor látogatást tett a bíborosnál. A trónus fölött, ugyancsak vörös bársonyból, baldachin volt, alatta függött a jelenlegi pápa arcképe. A karosszék szokás szerint a fal felé fordítva állott, jelezve, hogy senki sem ülhet bele. Az óriási teremben nem volt más bútor, csak néhány pamlag, fotel, székek és egy gyönyörű, XIV. Lajos-korabeli asztal, aranyozott fából, tetején mozaik berakással, amely Európa elrablását ábrázolta.

Pierre azonban eleinte csak Boccanera bíborost látta, amint íróasztala mellett áll, vörössel szegélyezett és vörös gombos, egyszerű, fekete reverendájában. Még magasabbnak és büszkébbnek tetszett, mint a képen, díszruhájában. Ugyanaz a fehér, fürtös haj, a hosszúkás, ráncos arc, kemény orr és vékony ajak, ugyanaz a lángoló tekintet, amely megvilágította a feketén maradt szemöldök alatt a sápadt arcot. A kép azonban korántsem sugározta vissza az élő alak nyugodt és fensőbbséges hitét, a törhetetlen bizonyosságot afelől, hogy tudja, hol az igazság, sem pedig a sziklaszilárd akaratot, hogy mindörökre kitart mellette.

Boccanera nem mozdult. Sötét tekintetét a közeledő látogatóra szegezte. A fiatal lelkész, ismervén a protokollt, letérdelt és megcsókolta a bíboros ujján levő nagy smaragdot. A bíboros azonban hirtelen magához emelte a papot.

- Isten hozta, kedves fiam... Húgom annyi rokonszenvvel emlékezett meg egyéniségéről, hogy örömömre szolgál önt fogadni.

Leült az asztal mellé, de Pierre-t még nem kínálta meg székkel. Tovább nézte fürkésző pillantással, és lassan, nagyon udvariasan beszélt:

- Tegnap reggel érkezett? Nagyon fáradt, ugye?

- Eminenciád nagyon kegyes... Igen... az izgalom és a fáradtság egyaránt megviselt. Olyan fontos reám nézve ez az utazás.

A bíboros láthatólag nem akarta mindjárt a komoly kérdésre terelni a beszélgetést.

- Kétségkívül, Párizs mégiscsak messze esik Rómától, habár ma elég hamar megy az utazás. De régen vége-hossza nem volt!

Még lassabban beszélt:

- Egyetlenegyszer voltam Párizsban, ó, nagyon régen, majdnem ötven éve, és alig egy hetet töltöttem ott... Nagy és szép város, igen, igen! Sok ember az utcán, jól nevelt emberek, bámulatos dolgokat megvalósító nép. Nem lehet elfelejteni, még a jelenlegi szomorú időkben sem, hogy Franciaország az egyház legidősebb leánya... Egyetlen utazásom óta sohasem hagytam el Rómát.

Nyugodt és kissé megvető mozdulattal fejezte be gondolatát. Mire való az utazgatás a kétkedés és a zendülés országában? Nem elég-e Róma, a világot kormányzó Róma, az örök város, amely a megjövendölt időben egész biztosan megint a világ fővárosa lesz?

Pierre némán hallgatta a hajdan erőszakos és harcias herceget, aki most kénytelen egyszerű reverendát viselni; szépnek találta büszke meggyőződésében, hogy Róma teljesen elég önmagának. A tudatlanság makacssága azonban és az akarat, hogy a többi nemzetről csak mint vazallusról vegyen tudomást, némileg nyugtalanította Pierre-t, mikor gondolatban hirtelen visszatért önmagára, és eszébe jutott jövetelének célja. A beállott csöndben úgy hitte, hogy hódolattal a tárgyra kell térnie.

- Mielőtt bármihez is kezdenék, eminenciád lábai elé kívántam terjeszteni tiszteletemet. Csak eminenciádban reménykedem, és könyörgök, hogy irányítson, tanácsokkal támogasson.

Boccanera ekkor intett, hogy üljön le a szemközti székre.

- Természetesen nem tagadom meg tanácsaimat, kedves fiam. Tartozom vele minden jóra törekvő kereszténynek. Téved azonban, ha befolyásomra számít. Semmi befolyásom sincs. Teljesen visszavonultan élek, nem tudok és nem akarok kérni semmit... Azért mindenesetre beszélgethetünk a dologról.

És tovább beszélt. Nyíltan fejtegette a kérdést, nem alakoskodott: éberen őrködő szellem, aki nem fél semmi néven nevezendő felelősségtől.

- *Az új Róma* címen írt könyvet, ugye? És azért jött, hogy megvédelmezze, mivel az Index-kongregáció foglalkozik a művel... Még nem olvastam. Megérti, hogy nem olvashatok el mindent. Csak azokat a műveket olvasom el, amelyeket a kongregáció küld - az elmúlt év óta tagja vagyok ugyanis. Sőt gyakran megelégszem a titkárom által készített jelentéssel is... De Benedetta húgom olvasta könyvét, és úgy nyilatkozott róla, hogy nem érdektelen, eleinte kissé meglepte, azután rendkívül meghatotta... Ígérem tehát, hogy átnézem, és a legnagyobb gonddal tanulmányozom az inkriminált részeket.

Pierre megragadta az alkalmat, hogy szót emeljen ügye védelmében. Legjobbnak találta, ha mindenekelőtt a párizsi fogadtatásra utal.

- Képzelheti nagy megdöbbenésemet, eminenciád, mikor tudomásomra jutott, hogy könyvemet üldözik... Philibert de la Choue vicomte, aki meleg barátságot kegyeskedik irántam tanúsítani, szüntelenül hangsúlyozza, hogy könyvem a legjobb hadsereg a Szentszék számára.

- Igen... de la Choue... de la Choue... - mondta a bíboros némi elnéző megvetéssel - tudom, hogy de la Choue jó katolikusnak hiszi magát... Mint tudja, szegről-végről rokonunk. És mikor a palotában száll meg, szívesen látom, de azzal a föltétellel, hogy bizonyos dolgokról, amelyekben sohasem érthetünk egyet, nem beszélünk... De a derék jó de la Choue katoliciz-

musa az ő korporációival, munkásköreivel, tisztult demokráciájával és ködös szocializmusával végeredményben csak irodalom.

A kijelentés megdöbbentette Pierre-t, kiérezte belőle a megvető gúnyt, mely őt magát is sújtja. Sietett megnevezni másik pártfogóját is, abban a hitben, hogy tekintélye vitathatatlan.

- Bergerot bíboros őeminenciája is helyeselni kegyeskedik művemet.

Boccanera arckifejezése hirtelen megváltozott. Most már nemcsak rosszalló kötekedés, nemcsak a meggondolatlan gyermek biztos kudarcra ítélt cselekedete fölött érzett szánalom csengett szavaiból. Haragos láng gyúlt sötét szemében, és az elszánt küzdelem indulata keményítette meg arcvonásait.

- Kétségkívül, Bergerot bíborost igen kegyes szívűnek tartják Franciaországban. Itt, Rómában, kevéssé ismerjük. Személyesen csak egyszer láttam, mikor a kalapért jött. Nem merném elítélni, ha utóbbi időben írásai és tettei nem szomorították volna el hivő lelkemet. Sajnos, nemcsak én vélekedem így. Senkit sem fog találni a Szent Kollégiumban, aki egyetértene nézeteivel.

Pillanatnyi szünet után kereken kimondta:

- Bergerot bíboros forradalmár.

Pierre-t elnémította a csodálkozás. Forradalmár! Úristen! A legszelídebb lelkű főpásztor, a legirgalmasabb, akinek leghőbb álma, hogy Jézus visszatérjen a földre, és az igazság és béke országoljon. Hát a szavaknak nem ugyanaz a jelentése mindenütt? És milyen vallásra bukkant itt, ahol a szegények és szenvedők vallását elítélendő, egész egyszerűen forradalmi szenvedélynek tartják?

Sehogy sem értette még, de érezte, hogy udvariatlanság és hiábavaló igyekezet lenne minden vita. Már csak arra vágyódott, hogy könyvét elmondhassa, megmagyarázhassa és tisztázhassa. A bíboros azonban már az első szavaknál félbeszakította:

- Nem, nem, kedves fiam. Igen sok időt venne igénybe, és a kifogásolt részeket amúgy is el akarom olvasni... Egyébként van egy abszolút szabály: minden könyv elítélendő és vétkes, ha a hit kérdéseit érinti. Könyve tiszteletben tartja-e a dogmákat?

- Azt hiszem, és biztosítom eminenciádat, hogy nem akartam a tagadás munkáját végezni.

- Jó. Ha így van, akkor magával tartok... De ellenkező esetben csak azt tanácsolhatom, hogy önként vonja vissza művét, ítélje el és pusztítsa el, ne várja meg, hogy az Index határozata kényszerítse erre. Aki botránkoztat, fojtsa el a botrányt, és vezekeljen érte, még ha saját húsába vág is. A papnak nincs más kötelessége, mint az alázatosság és az engedelmesség, lényének teljes megsemmisülése az egyház szuverén akaratában. Mire való írni? Lázadás már az is, ha valaki véleményt mond - mindig az ördög kísértése adja kezébe a tollat. Mire való engedni az ész és az uralkodni vágyás büszkeségének és ezzel kockáztatni az üdvösséget? A maga könyve is, kedves fiam, csak irodalom, irodalom!

Olyan megvetéssel hangzottak e szavak, hogy Pierre hirtelen megérezte, mily nyomorúságosak szegény apostoli írásai a szentté vált herceg szemében. És amint hallgatta szavait, úgy növekedett előtte a bíboros, úgy nőtt benne a félelem és a csodálat.

- A hit, kedves fiam, az önzetlen, teljes hit, kizárólag a hivés boldogságáért hisz! Milyen békesség meghajolni a hit-titkok előtt, nem kutatni lényegüket, azzal a nyugodt meggyőződéssel, hogy ha elfogadjuk őket, birtokunkba kerül a bizonyosság és a véglegesség! Vajon nem a legteljesebb szellemi kielégülés az, hogy az isteni meghódítja az észt, fegyelmezi, és

olyannyira betölti, hogy nem marad benne hely vágyódásra? Az ismeretlent az istenivel megmagyarázni: csak ez a tartós békesség az ember számára. Istenbe kell helyezni az igazságot és igazságosságot, ha azt akarjuk, hogy uralkodjanak e földön. Aki nem hisz, olyan, mint a katasztrófáknak kitett harctér. Csak a hit szabadít föl, és nyugtat meg!

Pierre egy ideig szótlan maradt a fölemelkedő, hatalmas alak előtt. Lourdes-ban csak a szenvedő emberiséget látta könyörögni testi gyógyulásért és lelki vigaszért. Itt azonban az intellektuális hivő, a bizonyosságot követelő ész állott előtte, amely abban lel kielégülést, hogy végtelen örömére többé nem kételkedik. Még sohasem hallott ilyen örömkiáltást, hogy engedelmesen lehet élni, és nyugtalanság nélkül várni a halál másnapját. Tudta, hogy a bíboros ifjúsága kissé zajos volt, tele érzéki rohamokkal, az ősi vér föllobbanásával; bámulta a nyugodt fenséget, melyet a hit adott végül az erőszakos fajtából származó embernek, akinek a büszkesége maradt egyetlen szenvedélye.

- Mégis - kockáztatta meg végre nagyon szelíden -, ha a hit lényegileg megingathatatlan marad is, a formák változnak... Óráról órára fejlődik minden. Változik a világ...

- Az nem igaz! - kiáltotta a bíboros. - A világ örökre mozdulatlan... Toporzékol, eltévelyedik, a legrémesebb utakra tér, és minduntalan vissza kell vezetni a helyes irányba. Ez az igazság... A világnak, ugye, vissza kell térnie a kiindulási ponthoz, az első ártatlansághoz, hogy Krisztus ígérete valóra váljék? És az idő végét, ugye, az a diadalmas nap jelzi, mikor az emberek magukévá tették az evangélium minden igazságát?... Nem, nem! A múltban van az igazság! Mindig a múlthoz kell igazodni, ha nem akarunk elveszni. A szép újítások, a hírneves haladás délibábjai, csak az örökös pusztulás csapdái. Mire való tovább keresni, szüntelenül tévedéseket kockáztatni, mikor az igazság tizennyolc század óta ismeretes?... Hiszen az igazság az apostoli és római katolicizmusban van, amelyet a generációk sora teremtett meg! Milyen őrültség megváltoztatni akarni, mikor annyi nagy elme, annyi kegyes lélek a legcsodálatosabb műremekké alkotta, az egyetlen eszközzé, amely rendet teremt e földön, és üdvözülést hoz a túlvilágon.

Pierre nem vitatkozott tovább, szíve elszorult, mivel most már nem kételkedhetett abban, hogy legdrágább eszméinek meggyőzhetetlen ellenfelével áll szemközt. Tiszteletteljesen, megdermedve hajolt meg, arcán hideg leheletet érzett végigsuhanni, sírok halálos hidegét hozó távoli szelet; a bíboros pedig ott állt, kihúzta magas termetét, és büszkeségtől csengő, konok hangon folytatta:

- És ha a katolicizmus, amint ellenségei hirdetik, csakugyan halálra van sebezve, akkor is felemelt fővel, dicsőséges megcsonkítatlanságban kell meghalnia... Értse meg jól, abbé úr, semmi engedmény, semmi beletörődés, semmi gyávaság! Legyen olyan, amilyen, és ne tudjon más lenni. Az isteni bizonyosságot, a teljes igazságot lehetetlen módosítani; az épületből kiragadott egyetlen kő is csak megrázkódtatásra vezethet... Ez különben nyilvánvaló, ugye? Javítás ürügye alatt nem mentik meg az öreg házakat csákánnyal, csak szaporítják a hasadékokat. Ha igaz, hogy Róma porba hullással fenyeget, akkor minden tatarozás, minden vakolás csak siettetné az elkerülhetetlen katasztrófát. És a nagyszerű, mozdulatlan halál helyett nyomorúságos haldoklás következnék, a gyáván kegyelemért könyörgő, vergődő halál... Én várok. Meggyőződésem, hogy minden csak hazugság, a katolicizmus sohasem volt szilárdabb, és az élet egyetlen forrásából meríti örökkévalóságát. De ha összeomlanék fölöttünk az ég, azon az estén itt leszek, a morzsolódó öreg falak között, a szúette gerendás tető alatt, és a romok közt állva, utolsó Credómat mondanám, úgy végezném be.

Hangja elhalkult, büszke szomorúság fogta el, míg széles mozdulattal mutatott az elhagyatott, néma palotára, amelyből minden nappal jobban eltűnik az élet. Vajon előérzet volt-e, a

romokból fölszálló hideg lehelet, mely őt is érintette? Magyarázatot nyert a nagy termek elhagyatottsága, a foszladó selyemkárpit, a beporosodott címerek, a féregette vörös kalap. Kétségbeesett és büszke nagyság sugárzott a hercegből és bíborosból, e meg nem alkuvó katolikusból, aki imigyen visszavonult a múlt növekvő árnyai közé, katonaszívvel dacolt a régi világ elkerülhetetlen összeomlásával.

Pierre meghatottan búcsúzni akart, mikor egy kis tapétaajtó kinyílt. Boccanera türelmetlen mozdulatot tett:

- Mi az? Mi baj? Nem maradhatok nyugton egy percig sem?

Paparelli, a kövér és szelíd uszályhordozó, mindazonáltal nyugodt lélekkel belépett. Odament a bíboroshoz - aki látására megnyugodott -, és nagyon halkan fülébe súgott valamit.

- Milyen plébános? Igen, igen, Santobono, Frascati plébánosa. Tudom... Mondja meg, hogy most nem fogadhatom.

Paparelli halkan tovább beszélt. Csak egyes szavak hallatszottak: igen sürgős ügy, a plébánosnak vissza kell mennie, csak éppen egy szava volna. Beleegyezést sem várva, beengedte a látogatót, védencét, akit künn hagyott a kis ajtó mögött. Azután eltűnt: nyugodt volt, mint az alantas beosztott, aki senki voltában is mindenhatónak érzi magát.

Pierre, akiről egészen elfeledkeztek, egy magas, paraszti származású, még mindig földszagú papot látott belépni. Mintha kerti késsel faragták volna ki. Nagy lába, bogos keze volt; sebhelyes, barnára cserzett arcát fekete, élénk szeme vidámította fel. Negyvenöt felé járt, de még erőteljes volt, és rosszul borotvált szakállával, csontos testén lötyögő reverendájával némileg álruhás banditához hasonlított. Arckifejezése azonban büszkeséget árult el, semmi hitványság nem látszott rajta. Fügelevelekkel gondosan letakart kis kosarat hozott.

Santobono azonnal térdet hajtott, megcsókolta a gyűrűt, de gyorsan, a szokásos udvariasság mozdulatával, aztán a kisembereknek a nagyok iránt érzett tiszteletteljes bizalmaskodásával így szólt:

- Bocsásson meg, főtisztelendő eminenciád, hogy alkalmatlankodom. Sokan várnak künn, és nem került volna rám a sor, ha régi tanulótársam, Paparelli, ezen a kis faliajtón be nem enged... Nagyon nagy szívességet kell kérnem eminenciádtól, igazi lelki szívességet... De előbb engedje meg, hogy csekély ajándékomat fölajánljam.

Boccanera komolyan hallgatta a pap szavait. Régóta ismerte, mikor még Frascatiban töltötte a nyarakat, a hercegi család villájában, melyet a tizenhatodik században rekonstruáltak, és bámulatosan szép parkja volt; híres terasza a végtelen, tengerszerűen kopár római Campagnára nyílt. A villát azonban eladták, és a Benedettát illető szőlőkön - még a válás beadása előtt - Prada gróf egész új negyedet kezdett építtetni kis nyaralókból. Hajdan a bíboros, gyalogsétái alkalmával, gyakran betért pihenni Santobonóhoz, aki a városon kívül eső, ősi Santa Maria dei Campi-templomocska lelkésze volt. A pap a kápolnával szemben, egy kis omladozó viskóban lakott, fallal körülkerített bájos kertje is volt, melyet igazi parasztszenvedéllyel ő maga művelt.

- Mint minden évben - mondta Santobono, az asztalra helyezve a kosarat -, most is azt akartam, hogy eminenciád kóstolja meg fügéimet. Az évad első termését szedtem le ma reggel. Eminenciád annyira szerette, mikor még künn, a fáról ette, és azt méltóztatott mondani, hogy a világon nincs fügefa, mely jobb gyümölcsöt teremne.

A bíboros nem állhatta meg mosoly nélkül. Igaz, nagyon szerette a fügét, és a Santobono fügéje híres volt az egész vidéken.

- Köszönöm, kedves plébánosom. Még emlékszik gyöngéimre? Nos, mit tehetek magáért?

Boccanera megint elkomolyodott, mert közte és a plébános között régi viták, ellentétes nézetek voltak, amelyekért haragudott. Santobono Nemiben született, vad vidéken, egy erőszakos fajtájú családból. Legidősebb fivére késszúrás áldozata lett. A plébános mindig lángolóan hazafias elveket vallott. Azt beszélték, hogy majdnem Garibaldihoz csatlakozott, és aznap, mikor az olaszok bejöttek Rómába, alig tudták megakadályozni, hogy az olasz egység lobogóját ki ne tűzze házára. Legforróbb álma volt a világot uraló Róma, mikor pápa és király összeölelkezve, egy úton haladnak. A bíboros veszedelmes forradalmárt látott benne, renegát papot, aki veszélyezteti a katolicizmust.

- Hogy mit tehet eminenciád érdekemben? Hogy mit tehet, ha tenni kegyeskedik? - kérdezte Santobono, és összekulcsolta eres-bogos kezeit. - Sanguinetti bíboros őeminenciája nem tett említést ügyemről főtisztelendő eminenciádnak?

- Nem, a bíboros csak egyszerűen jelezte látogatását, és mondta, hogy kérni akar valamit tőlem.

Boccanera elsötétült arccal, még szigorúbban várt. Jól tudta, hogy a pap Sanguinetti híve lett, mióta az utóbbit a római egyházmegye egyik püspökének nevezték ki, és hosszú heteket tölt Frascatiban. Minden bíboros pápajelölt, és mindeniknek megvan titokban a maga bizalmasa, aki a bíboros várható megválasztására teszi fel életét; ha a bíboros - az ő segítségükkel - csakugyan pápa lesz, kíséretében ők is bejuthatnak a nagy pápai családba. Beszélték, hogy Sanguinetti egy ízben már kihúzta Santobonót a hínárból, mikor a plébános rajtakapott egy kerítésre fölmászó gyermeket, és úgy megverte, hogy a gyermek belehalt. A pap dicséretére válik azonban, hogy a bíboros iránti fanatikus odaadásának főoka az a remény volt, hogy Sanguinetti lesz a várva várt pápa, aki Olaszországból nagy, uralkodó nemzetet csinál.

- Íme, a szerencsétlenségem... Eminenciád ismeri fivéremet, Agostinót, aki két évig kertészkedett eminenciád villájában. Igazán szelíd, kedves fiú, soha nem adott senkinek panaszra okot... Érthetetlen módon baj történt vele, este, séta közben, késszúrással megölt egy embert Genzanóban... Kétségbe vagyok esve, igazán, szívesen levágatnám két ujjamat, hogy kiszabadítsam a börtönből. Azt gondoltam, hogy eminenciád nem fog megtagadni néhány sor írást tőlem, melyben bizonyítja, hogy Agostino a szolgálatában állott, és mindig nagyon meg volt elégedve jellemével.

A bíboros határozottan tiltakozott:

- Egyáltalán nem voltam megelégedve Agostinóval. Iszonyúan erőszakos volt, és éppen azért kellett elbocsátanom, mert állandóan kötekedett a személyzettel.

- Ó, mennyire elbúsítanak eminenciád szavai! Igaz, szegény kis Agostinóm jelleme bizony megromlott! De azért, ugye, adódik mód, hogy segítsünk rajta? Eminenciád adhat azért bizonyítványt, és valahogy másképp fogalmazza. Olyan jó hatást tenne eminenciád bizonyítványa a törvényszék előtt.

- Kétségkívül - felelte Boccanera -, értem, de nem adok bizonyítványt.

- Hogyan, eminenciád megtagadná?

- Föltétlenül!... Tudom, hogy ön kifogástalan erkölcsű pap, hogy buzgón tölti be szent hivatását, és minden tekintetben ajánlható ember lenne, politikai elveitől eltekintve. De testvéri szeretete megtéveszti. Nem hazudhatom azért, hogy szívességet tegyek önnek.

Santobono megdöbbenve nézett reá. Sehogy sem értette, hogy egy herceg, egy hatalmas bíboros ilyen kicsinyesen aggályoskodik, mikor mindössze a legközönségesebb, a római kastélyok még vad vidékein a leggyakoribb esetről: késszúrásról van szó csupán.

- Hazudni... hazudni... - mondotta - nem hazugság csak a jót mondani, ha van, és Agostinónak azért jó oldalai is vannak. A bizonyítványban minden attól függ, hogy hogyan fogalmazzák.

Konokul ragaszkodott a fogalmazáshoz; nem fért a fejébe, hogy valaki megtagadja az igazságszolgáltatásnak a tények leleményes beállításával történő félrevezetését. Mikor megértette, hogy semmit sem fog elérni, kétségbeesett mozdulatot tett, földszínű arcán heves harag tükröződött, fekete szemében visszafojtott düh lobogott.

- Jó, jó! Mindenki a maga szemével látja az igazságot. Visszamegyek Sanguinetti bíboroshoz, elmondom neki. Kérem eminenciádat, ne haragudjék, hogy hiába zavartam... Lehet, hogy a füge még nem elég érett. Bátor leszek az idény vége felé még egy kosárral hozni, mikor teljesen érett és édes lesz... Ezer köszönet, és ezer szerencsét kívánok eminenciádnak.

Hátrálva ment kifelé, hatalmas, csontos termetét meggörbítő hajlongások között. Pierre-t nagyon érdekelte a jelenet. Ráismert a papban Róma és vidéke alsópapságára, amelyről utazása előtt sokat hallott. Ez a plébános nem tartozott a *scagnozzó*-khoz, a nyomorúságos, kiéhezett, vidékről valami kellemetlen kaland miatt Rómába menekülő papokhoz, akik a betevő falatot keresik, reverendába öltözött koldusok, az egyház morzsáit szedegetik, kapzsin civakodnak a véletlenül adódó misékért, és a legrosszabb hírű kocsmákban lökdösődnek a nép aljával. Nem is tartozott a távolabbi vidékek plébánosaihoz, a tudatlan, otromba babonásokhoz, akik parasztok a parasztok között, akiket egyenrangúnak éreznek híveik, és bármilyen jámborak is, sohasem tévesztik össze a Jóistennel, csak szentjük előtt hajtanak térdet, de a belőlük élő ember előtt nem. Frascati kis templomának papja kilencszáz frank jövedelem fölött rendelkezhetett; ha bort, gyümölcsöt, kerti veteményt termelt, csak kenyérre és húsra kellett költenie. Santobono nem volt műveletlen, tudott egy kevés teológiát, némi történelmet, főképpen Róma régi nagyságának történetét. Abból merítette őrült hazafiúi lelkesedését az újjászülető olasz főváros: Róma világuralma iránt. Mégis milyen áthidalhatatlan a távolság a gyakran rendkívül intelligens római alsópapság és a Vatikán magas rangú papjai, magas méltóságai között! Itt, aki nem prelátus, az nem is ember.

- Ezer grácia eminenciádnak, és teljesüljön minden kívánsága!

Mikor Santobono végre eltűnt, a bíboros visszatért Pierre-hez, aki hajlongva búcsúzott.

- Úgy látom, abbé úr, hogy könyvének ügye rosszul áll. Ismétlem, semmi bizonyosat nem tudok, nem láttam az ügyiratokat. Tudva azonban, hogy unokahúgom érdeklődik ön iránt, szóltam Sanguinettinek, az Index prefektusának, aki éppen itt járt az imént. Ő sincs jobban tájékozva az ügyről, mint én, mert a titkár kezéből nem került ki semmi. Csak arra figyelmeztetett, hogy tekintélyes, nagy befolyású személyiségek vádolják művét, és sok oldalt kifogásolnak, bosszantó passzusok olvashatók benne a fegyelem és a dogma szempontjából.

A fiatal papot megdöbbentette az a gondolat, hogy ellenfelei elrejtőznek, és sötétben üldözik őt. Felkiáltott:

- Vádolnak, ó, vádolnak! Ha eminenciád tudná, hogy mit jelent ez a szó szívemnek! És minden bizonnyal akaratlanul elkövetett vétkekért vádolnak, mert hiszen kizárólag és teljes hittel csak az egyház diadalát óhajtottam... Hát akkor a Szentatya lábai elé borulva fogok védekezni.

Boccanera hirtelen kiegyenesedett. Kemény vonás jelent meg homlokán.

- Őszentsége mindent megtehet, ha kedve tartja; fogadhatja és föl is oldozhatja... De figyeljen reám, ismételten azt tanácsolom, hogy magától vonja vissza könyvét, egyszerűen és bátran semmisítse meg, mielőtt belemenne a küzdelembe, melyben önt csak szégyen és vereség érheti... Szóval gondolja meg.

Pierre nyomban megbánta, hogy a pápánál teendő látogatását szóvá tette, mert érezte, hogy a bíborost sérti a legfelsőbb tekintélyre való hivatkozás. Egyébiránt nyilvánvaló, hogy Boccanera a könyv ellen fog állást foglalni, most már csak annyit remélt, hogy környezete nyomására talán semlegesen viselkedik majd. Azt látta, hogy a bíboros őszinte és határozott, és fölötte áll a könyv körül most már megsejtett intrikáknak. Tiszteletteljesen köszönt:

- Végtelenül köszönöm eminenciádnak, és ígérem, hogy fontolóra veszek mindent, amit határtalan jóságában mondani kegyeskedett.

Az előszobában öt-hat, kihallgatásra váró alakot pillantott meg Pierre. Egy püspök, egy prelátus, két öreg hölgy jelent meg, míg ő a bíborossal tárgyalt. Amint távozás előtt odament don Vigilióhoz, meglepetve látta, hogy egy szőke, magas, francia fiatalemberrel beszélget. A francia szintén csodálkozva kiáltott föl:

- Hogyan, abbé úr? Ön itt? Rómában?

A fiatal pap habozott egy pillanatig:

- Narcisse Habert úr, bocsánatot kérek, nem ismertem meg. Igazán megbocsáthatatlan, mert tudtam, hogy a múlt év óta itt van a nagykövetségen mint attasé.

A karcsú, nyúlánk, nagyon elegáns Narcisse-nak tiszta bőre, bágyadt-kék, szinte vörhenyes szeme, szőke, jól ápolt szakálla volt, és göndör, szőke haját firenzei divat szerint középen elválasztva viselte. Gazdag, harcosan katolikus tisztviselői családból származott; egyik nagybátyja diplomata volt, és ez döntötte el sorsát. Útját jól egyengették, sok hatalmas rokona élt Rómában: unokaöccse volt Sarno bíborosnak, akinek nővérét egyik párizsi nagybátyja, egy közjegyző vette el; és első unokatestvére monsignor Gamba del Zoppo titkos kamarásnak, akinek édesanyja - Narcisse nagynénje - egy olasz ezredeshez ment férjhez. Így került a Szentszék mellett működő nagykövetséghez, ahol elnézték kissé különcködő viselkedését, a művészetek iránt érzett szenvedélyét, mely miatt vég nélkül rótta az örök várost. Rendkívül szeretetre méltó és választékos modorú ember volt, alapjában véve nagyon is gyakorlati természetű, és pénzügyi kérdésekben bámulatosan jártas. Az is előfordult olykor, mint ezen a reggelen is, hogy követe megbízásából fáradt, kissé titokzatos arccal, komoly ügyben kellett tárgyalnia valamelyik bíborossal.

Azonnal az egyik ablakmélyedésbe vezette Pierre-t, hogy kedvükre beszélgethessenek.

- Mennyire örvendek, kedves abbém, hogy láthatom. Emlékszik még kellemes beszélgetéseinkre Bergerot bíborosnál? Fölhívtam figyelmét, hogy könyvéhez tanulmányozzon néhány tizennegyedik és tizenötödik századbeli miniatűrt. Vegye tudomásul, hogy mától kezdve lefoglalom, és én kalauzolom Rómában, jobban, mint bárki. Mindent láttam és átkutattam. Milyen kincsek! Milyen kincsek! Alapjában véve azonban csak egy mű van, az ember mindig visszatér szenvedélyéhez: a Sixtusi-kápolna Botticellije! Ó, Botticelli!

Hangja elhalt, kézmozdulata elragadtatott bámulatot fejezett ki. Pierre-nek meg kellett ígérnie, hogy teljesen rábízza magát, és vele megy a Sixtusi-kápolnába.

- Nyilván nem is sejti, hogy miért vagyok itt? - kérdezte Pierre. - Üldözik a könyvemet, bevádoltak az Index-kongregáció előtt.

- Lehetetlen! - kiáltotta Narcisse. - Pliszen könyvének egyes lapjai Assisi Szent Ferenc gyönyörű szavaira emlékeztetnek.

Előzékenyen fölajánlotta szolgálatait.

- Nagykövetünk sokban hasznára lehet. A legjobb ember a világon, és elragadóan kedves, egészen régi vágású, vitéz francia... Ma délután vagy legkésőbb holnap reggel föltétlenül bemutatom önt; és minthogy minél hamarabb szeretne eljutni a pápához, a nagykövet igyekezni fog kieszközölni a kihallgatást... Mondhatom azonban, nem lesz könnyű dolog! A Szentatya nagyon szereti ugyan nagykövetünket, mégsem bizonyos, hogy keresztül tudja vinni a kihallgatás ügyét, olyan bonyolult minden közeledés.

Pierre eddig valóban nem is gondolt rá, hogy igénybe vegye hazája nagykövetét! Naivul azt hitte, minden ajtó nyitva áll a megvádolt pap előtt, hogy védekezhessék. El volt ragadtatva Narcisse ajánlatától, és úgy hálálkodott, mintha a kihallgatás máris befejezett tény lenne.

- És azután - folytatta a fiatalember -, ha akadályokba ütközünk, ne felejtse el, vannak rokonaim a Vatikánban. Nem beszélek bíboros nagybátyámról, aki nem sokat lendítene az ügyön, mert sohasem mozdul ki a Propaganda hivatalából, és megtagad minden közbenjárást, de unokabátyám, monsignor Gamba del Zoppo, aki lekötelezően szíves ember, a pápa közelében él, és szolgálata következtében minden időben bejáratos hozzá. Ha kell, bemutatom unokabátyámnak, mindenesetre módot fog találni egy találkozásra, habár túlzott óvatossággal őrizkedik ő is, nehogy kompromittálja magát... De csak bízzék bennem, minden tekintetben!

- Ó, kedves uram - kiáltott Pierre boldog megkönnyebbüléssel -, hálásan fogadom ajánlatát! Nem is sejti, milyen balzsamot jelentenek szavai; mióta itt vagyok, mindenki csak elbátortalanít, ön az első, aki erőt önt belém, és franciásan kezeli a dolgot. - Halkan elmesélte találkozását Boccanera bíborossal, meggyőződését, hogy segítségére egyáltalán nem számíthat, aztán Sanguinetti rossz híreit, végül a két bíboros versengését. Narcisse mosolyogva hallgatta, aztán ő is teljesen belemerült a mendemondákba és pletykákba. Ez a versengés - az idő előtti civakodás a tiaráért, amelyre mindketten vágytak - régóta izgatja a fekete világot. Hihetetlen bonyodalmak merültek fel a háttérben, senki sem tudta határozottan, ki szövögeti az intrikák hálózatát. Annyit tudtak csak, hogy Boccanera a meg nem alkuvó, a modern társadalommal meg nem egyező katolicizmust képviseli, és nyugodtan várja Isten győzelmét a Sátán felett, hogy a Szentatyának visszaadják a római birodalmat, és Olaszország bűnbánattal vezekeljen a szentségtörésért. Sanguinetti viszont hajlékony, nagy politikus, állítólag épp annyira új, mint merész terveket kovácsol: bizonyos köztársasági federációt az egykori kis olasz államok között, a pápa védnöksége alatt. Egyszóval, két ellentétes fölfogás küzdött itt egymással; egyik régi tradíciók feltétlen tiszteletben tartásával törekszik az egyház boldogulására, a másik a biztos halált jósolja, ha az egyház nem igyekszik lépést tartani az eljövendő század fejlődésével. A küzdelem azonban olyan homályban folyt, hogy a közvélemény végül is meg volt győződve róla, hogy sem Boccanera, sem Sanguinetti nem nyerik el a tiarát, ha a mostani pápa megérhet még néhány évet.

Pierre hirtelen félbeszakította Narcisse-t.

- Monsignor Nanit ismeri-e? Tegnap este beszéltem vele... Nézze, itt jön.

Csakugyan Nani lépett az előszobába mosolygó, rózsás, szeretetre méltó prelátusi arcával. Finom reverendája, lila selyemöve diszkrét és szelíd fényűzéssel ragyogott. Nagyon udvariasan beszélt Paparelli abbéval, aki alázatosan kísérgette, és kérte, hogy várjon, amíg őeminenciája fogadhatja.

- Ó - súgta Narcisse elkomolyodva -, monsignor Nani olyan ember, akivel barátságban kell lenni.

Ismerte történetét, és halkan el is mondta. Velencében született, elszegényedett nemesi családból, amelynek sok hőse volt. Első tanulmányait az ottani jezsuitáknál végezte, azután Rómába jött teológiát és filozófiát tanulni a Collegium Romanum-ban, melyet a jezsuiták tartanak fönn. Huszonhárom éves korában pappá szentelték, és rögtön Bajorországba ment mint egy nuncius magántitkára, onnan mint nunciusi auditor Brüsszelbe került, később Párizsba, ahol öt évet töltött. Minden adottsága megvolt a diplomáciai pályához, ragyogóan kezdte munkáját, élénk szellemű, rendkívül tanult fiatalember volt, ám hirtelen visszahívták Rómába, és nyomban az Inkvizíció ülnöke lett. Azt mondják, a pápa jól ismerte, és különös kívánságára hívták vissza, mert a Szentatya azt akarta, hogy legyen egy embere az Inkvizíciónál, és úgy gondolta, hogy több szolgálatot tehet Rómában, mint valamelyik nunciatúrán. Nani familiáris prelátus lett, és nemrégiben kanonok a Szent Péter-templomban, továbbá apostoli protonótárius és jövendőbeli bíboros, ha a pápa egy más kedvenc ülnököt talál, aki jobban megnyeri tetszését.

- Ó, monsignor Nani - folytatta Narcisse - felsőbbrendű ember! Bámulatosan ismeri a modern Európát, amellett nagyon szent pap, őszinte hivő, buzgón szolgálja az egyházat, hite szilárd, a körültekintő politikusé, bár nem a Franciaországban is ismert sötét, szűk látókörű teologikus hit. Eleinte nehezére fog esni megérteni az itteni embereket és dolgokat, meglátja. Istent a szentélyben hagyják, az ő nevében uralkodnak, és meggyőződésük, hogy a katolicizmus Isten kormányának emberi szervezete, az egyetlen tökéletes és örökkévaló, rajta kívül minden csak hazugság és társadalmi veszély. Míg mi vallási vitáinkban dühösen veszekszünk Isten létezésén, ők meg sem engedik e tekintetben a kételkedést, mivel ők Isten kijelölt miniszterei. Teljesen ennek a szerepnek adják oda magukat, és miniszterségük tudatától nem lehet megfosztani őket. Az emberiség javára gyakorolják hatalmukat, és minden eszüket és erejüket arra használják, hogy a népek elfogadott vezetői maradjanak. Gondolja el, hogy olyan férfi, mint monsignor Nani, miután részt vett az egész világ politikájában, tíz éve Rómában van, a legkényesebb funkciókat tölti be, a legkülönfélébb és legfontosabb ügyekben szerepel. Most is látja a Rómában megforduló egész Európát, mindent tud, és keze mindenüvé elér. Amellett bámulatosan diszkrét, szeretetre méltó, tökéletesen szerény, mindazonáltal nem lehet tudni, hogy nem halad-e ő is könnyed lépteivel a legmagasabb becsvágy útján: az uralkodói tiara felé.

„Még egy pápajelölt!” - gondolta Pierre, aki lelkesen figyelt, mert Nani egyénisége rendkívül érdekelte, ösztönszerűen zavarba hozta, mintha a rózsás, mosolygó arc mögött félelmes végtelenséget érzett volna. Egyébként nemigen értette barátja magyarázatait, megint visszaesett a megérkezésekor érzett rémületbe; az új világ váratlansága megdöbbentette.

Monsignor Nani észrevette a két fiatalembert, és barátságosan kinyújtott kézzel közeledett feléjük.

- Örülök, Froment abbé úr, hogy viszontláthatom. Meg sem kérdem, hogy jól aludt-e, mert Rómában mindig jól alszik az ember... Jó napot, Habert úr! Jó egészségben van, mióta Bernini Szent Teréze előtt találkoztunk, és olyan áhítattal csodálta?... Látom, hogy ismerik egymást. Nagyon kedves! Abbé úr, leleplezem ön előtt Habert urat, mint városunk rajongóját; el fogja vezetni egész bizonyosan szép helyekre.

Azután gyöngéden tudakozódott Boccanera bíboros és Pierre találkozása felől. Nagyon figyelmesen hallgatta Pierre elbeszélését, bizonyos részleteknél fejét csóválta, olykor finom mosolyt nyomott el. Csöppet sem lepődött meg a bíboros szigorán, és azon, hogy Pierre nem

remél semmi segítséget tőle, mintha nem is várt volna egyebet. De Sanguinetti nevének hallatára, mikor Pierre elmondta, hogy a bíboros itt járt ma reggel, és igen komolynak jelentette ki az ügyet, egy pillanatra mintha megfeledkezett volna magáról, és igen élénken beszélt:

- Sajnos, kedves fiam, igen későn érkeztem. Az üldözések első hírére siettem Sanguinetti bíboroshoz, és figyelmeztettem, hogy ilyen módon óriási reklámot szerez az ön művének. Okos dolog az ilyesmi? Mire való? Tudjuk, hogy ön kissé egzaltált, lelkes és harcra kész. Szépen állna az ügyünk, ha magunkra vennők egy fiatal pap fellázadását, hogy aztán ellenünk forduljon a könyvért, melyet már több ezer példányban forgalomba hoztak. Én először azt óhajtottam, hogy ne tegyenek semmit. És meg kell mondanom, hogy a bíboros, aki okos ember, szintén úgy gondolkozott, mint én. Karját égnek emelve haragudott, hogy sohasem kérdik meg, most már elkövették az ostobaságot, és lehetetlen megállítani a pört, ha már a kongregáció foglalkozik vele a legilletékesebb följelentések, a legsúlyosabb okok miatt... Egyszóval, ahogy ő mondta, az ostobaságot már elkövették, és más módot kellett találnom...

A prelátus elhallgatott. Észrevette Pierre reászegezett, égő tekintetét, amint igyekezett megérteni a dolgot. Alig észrevehető pír tette pirosabbá az arcát, míg könnyedén folytatta, hogy zavarát palástolja, amiért igen sokat mondott.

- Igen, elhatároztam, hogy gyenge befolyásommal segíteni igyekszem önnek, hogy megkíméljem a kellemetlenségtől, ahová ez az ügy kétségkívül vezet.

Pierre kicsit felháborodott arra a gondolatra, hogy talán játékot űznek vele. Miért ne vallotta volna be tiszta és minden egyéni érdektől mentes, keresztény irgalomban fogant hitét?

- Én magam sohasem vonnám vissza, soha nem semmisíteném meg a könyvet - jelentette ki -, mint ahogy tanácsolják. Gyáva hazugság volna, mert nem bántam meg semmit, nem tagadok meg semmit. Ha igaz meggyőződésem, hogy a könyv némi igazságot hirdet, bűnt követnék el magam és mások ellen, ha megsemmisíteném... Soha! Érti, kérem? Soha!

Csend állott be, és Pierre azután tovább beszélt:

- A Szentatya lábai előtt is ki fogom ugyanezt jelenteni. Meg fog érteni, és igazat fog adni.

Nani már nem mosolygott. Arca mozdulatlanná és zárkózottá vált.

Komolyan fürkészte a fiatal pap hirtelen indulatát, és azután igyekezett nyugodt jóindulatával lecsillapítani.

- Kétségkívül... kétségkívül... Az engedelmesség és az alázatosság nagy szelídséggel jár. Mindenesetre megértem, hogy elsősorban Őszentségével akar beszélni... Azután, ugye, meglátja? Majd meglátja...

Igen érdeklődött a kihallgatási kérés iránt. Sajnálta, hogy Pierre nem kérelmezte az ügyet Párizsból, még mielőtt Rómába érkezett volna. Így ért volna legbizonyosabban célt. A Vatikánban nem szeretik a zajt, és ha a fiatal pap érkezésének híre elterjed, és rebesgetik utazása okát, minden elveszhet.

Mikor Nani megtudta, hogy Narcisse be szándékszik mutatni Pierre-t Franciaország szentszéki követének, nyugtalan lett és fölkiáltott:

- Nem, ne tegyék... Igen nagy oktalanság lenne! Mindenekelőtt zavarba hozzák a nagykövet urat, akinek ilyen ügyekben mindig kényes a helyzete... Ha kudarcot vallana, és nagy a gyanúm, hogy kudarcot vallana, akkor mindennek vége, mert legcsekélyebb reménye sem

maradhatna, hogy más oldalról eléri a kért kihallgatást. Nem sértenék meg a nagykövet úr önérzetét azzal, hogy más befolyásnak inkább engednek, mint az övének.

Pierre ijedten nézett Narcisse-ra, aki zavartan, habozva bólintott.

- Csakugyan - mormolta -, legutóbb kértünk egy francia politikus részére kihallgatást, de megtagadták, és nagyon kellemetlen volt reánk nézve... Monsignornak igaza van. A nagykövetet tartogatni kell, csak akkor fordulunk hozzá, ha minden más megközelítési módot kimerítettünk.

Látva Pierre elkedvetlenedését, előzékenyen tovább beszélt:

- Első látogatásunk tehát unokafivéremnek fog szólni, a Vatikánban.

Nani újra ébredő figyelemmel nézett a fiatalemberre.

- Önnek van egy unokafivére a Vatikánban?

- Igen, monsignor Gamba del Zoppo.

- Gamba... Gamba!... Igen, igen... Bocsásson meg, elfelejtettem... Ön tehát Gambára gondolt, hogy Őszentségére befolyást gyakoroljon? Mindenesetre jó eszme... Meg kell próbálni!

Többször megismételte szavait, hogy ezalatt ideje legyen gondolatban fontolóra venni a dolgot. Monsignor Gamba del Zoppo derék ember, szerepe nincs, jelentéktelensége már legendássá lett a Vatikánban. Mendemondákkal szórakoztatta Őszentségét, hízelgett neki, és a pápa az ő karjára támaszkodva szokott sétálgatni a kertben. Ilyen séták alkalmával szokott apró kegyeket kieszközölni. Azonban rendkívül gyáva volt, annyira vigyázott, nehogy kockára tegye befolyását, hogy a világért sem járt közbe senkinek az ügyében, ha alaposan meg nem győződött róla, hogy nem származhatik reá nézve semmi kellemetlenség belőle.

- Nem rossz gondolat! - jelentette ki végül Nani. - Igen, igen, Gamba kieszközölhetné a kihallgatást, ha akarja... Majd fölkeresem magam is, és megmagyarázom a dolgot neki.

Végül még nagyfokú óvatosságra intette Pierre-t. Azt merte mondani, hogy szerinte lehetőleg óvakodni kell a pápa környezetétől. Sajnos, Őszentsége oly jó, olyan vakon hisz mindenkinek a jóságában, hogy nem mindig válogatja meg a kellő kritikával környezetét. Az ember sohasem tudja, hogy kihez fordul, milyen csapdába lép. Külön hangsúlyozta hogy semmi körülmények között nem szabad közvetlenül őeminenciájához, az államtitkárhoz fordulni, mert ő sem működik szabadon, a körülötte lezajló intrikák megbénítják legszentebb akaratát. A prelátus kenetteljes, szelíd szavai mögött úgy tűnt föl a Vatikán, mint féltékeny és fondorlatos sárkányok által őrzött birodalom, ahol át nem lehet lépni egy küszöböt, egy lépésnyire be nem lehet merészkedni, a kisujját sem kockáztathatja az ember, csak ha meggyőződött róla, hogy nem fog odaveszni egész teste.

Pierre egyre dermedtebben hallgatta, és kínos bizonytalanság fogta el megint.

- Istenem - kiáltott fel -, nem fogok tudni helyesen viselkedni!... Úgy elveszi bátorságomat, monsignore.

Nani újra barátságosan mosolygott.

- Én? Kedves fiam, igazán nagyon sajnálnám... Csak inteni akartam, hogy gondolja meg, várjon nyugodtan. És semmi lázongás! Higgye el, hogy semmi nem sürgős, még csak tegnap választották ki a tanácsadót, hogy jelentést tegyen könyvéről... Legalább egy hónap ideje marad... Addig kerüljön mindenkit, éljen csöndesen, hogy senki se sejtse létezését, tanulmányozza Rómát békességben, egyelőre így viszi legjobban előre az ügyét.

Arisztokratikusan puha, finom kezébe fogta a fiatal pap kezét, úgy folytatta:

- Elhiheti, okom van reá, hogy így beszéljek önnel... Magam is ajánlkoztam volna, megtiszteltetésnek tartottam volna, hogy egyenesen Őszentsége lábai elé vigyem, de egyelőre még nem akarok beleavatkozni, érzem, hogy ez idő szerint rossz szolgálatot tennék vele. Majd később! Érti? Később, ha senkinek sem sikerült, majd akkor én fogok kihallgatást kieszközölni önnek. Megígérem... addig azonban nagyon kérem, ne igen emlegesse az új vallást, ami sajnos, könyvében is előfordul, sőt tegnap este saját szájából is hallottam. Nem lehet új vallás, kedves fiam, csak örök vallás van, minden kompromisszum és megalkuvás nélkül: az apostoli római katolikus vallás. Azonkívül hagyja párizsi barátait is ott, ahol vannak, ne számítson túlságosan Bergerot bíborosra, akinek nagy jámborságát Rómában nem méltányolják kellőképpen. Biztosítom, hogy mint barátja beszélek.

Mivel látta, hogy Pierre teljesen megtörik, és azt sem tudja, hogy milyen oldalról kezdje el hadjáratát, igyekezett újra erőt önteni beléje.

- Majd rendbe jön minden. Meglátja, minden jól fog végződni, az egyház javára és a maga javára... Bocsánatot kérek, de távoznom kell, ma nem fogom megvárni őeminenciáját, lehetetlen tovább várnom.

Paparelli abbé, akit Pierre folyton háta mögött sejtett, érezte, hogy hegyezi a fülét, most hirtelen előjött, fogadkozott, hogy már csak ketten vannak a prelátus előtt. Monsignor Nani azonban barátságosan kijelentette, hogy visszajön, úgysem sürgős az ügy, amelyben őeminenciájával beszélni akart, és udvariasan köszöngetve mindenfelé, kivonult.

Abban a pillanatban Narcisse-ra került a kihallgatás sora. Mielőtt belépett a trónterembe, sietve kezet szorított Pierre-rel:

- Szóval megegyeztünk. Holnap felmegyek a Vatikánba, unokafivéremhez, és amint választ kapok, azonnal értesítem... Viszontlátásra.

Dél elmúlt. Már csak az egyik öreg hölgy bóbiskolt a teremben. Don Vigilio még mindig rótta apró betűit kis titkári asztalánál, a sárga papírhalomra. Fekete szeme olykor meg nem szűnő bizalmatlansággal pillantott fel, mintha meg akart volna győződni arról, hogy nem fenyegeti semmi veszedelem.

A komor csöndben Pierre még egy pillanatig mozdulatlanul állott a hatalmas ablakmélyedésben. Szegény lelkesedő és gyöngéd lénye mennyire aggódott! Párizsból elindulva oly egyszerűnek és természetesnek látott mindent. Igazságtalanul vádolják, eljön tehát, hogy védekezzék, megérkezik és odaborul a pápa lába elé, aki irgalmasan meghallgatja. Hiszen a pápa az élő vallás, a megértő szellem, az igazságot osztó igazságosság! És mindenekelőtt ő az Atya, a végtelen megbocsátó, az isteni irgalom küldötte, akinek karja kitárul az egyház minden gyermeke előtt, még ha bűnös is. Vajon nem kellene kitárnia kapuját, hogy legalázatosabb fiai bemehessenek elpanaszolni szenvedéseiket, megvallani hibájukat, megmagyarázni viselkedésüket, meríteni az örök jóság forrásából? Ehelyett azonban megérkezése óta a kapuk bezárulnak előtte, ellenséges világba került. Csapdák és szakadékok kiáltják feléje léptennyomon, hogy nyakát szegheti, mintha a legnagyobb veszedelemben forogna, ha egy lépést kockáztat. A pápával beszélni hallatlan követelés, megvalósítása olyan bonyolult akadályokba ütközik, hogy forrongásba hozza a szenvedélyeket, érdekeket, az egész Vatikán befolyását. Csőstül hullanak a jó tanácsok, hosszan vitatkoznak a ravasz fogásokról, győzelemre készülő hadvezérek taktikáznak, szüntelen szaporodnak a bonyodalmak, és ráadásul az ezernyi intrika mélyén megérezni a sötét erők kavargását. Istenem, milyen más minden, mint ahogy az irgalmas fogadtatást képzelte; azt hitte, hogy a pásztor háza nyitva áll az úton minden hivőnek, az engedelmesnek csakúgy, mint a megtévedtnek!

Pierre-t kezdte megrémíteni a homályban zavarosan mozgolódó gonoszság. Bergerot bíborost gyanúsnak, forradalmárnak és annyira kompromittálónak mondják, hogy tanácsaik szerint, a nevét sem szabad kiejteni! Maga előtt látta Boccanera megvető mozdulatát, mikor párizsi kollégájáról beszélt. Monsignor Nani meg arra figyelmezteti, hogy többé ne tegyen említést az új vallásról, mintha nem lenne nyilvánvaló, hogy e szó a katolicizmusnak a kereszténység ősi tisztaságához való visszatérését jelenti. Vajon ez volna az Index-kongregáció előtt leleplezett egyik bűn? Gyanítani kezdte, kik a följelentők, és félt tőlük, mert most már érezte, hogy orvul támadják, és mindent megtesznek, hogy legyőzzék, művét pedig megsemmisítsék. Minden gyanússá vált körülötte. Néhány napig pihenni fog, szemlélődik, tanulmányozza Róma oly meghökkentő fekete világát. Apostoli hitének felháborodásában azonban megfogadta, hogy, mint már megmondta, soha nem enged, semmit sem változtat a könyvén, egy sort, egy betűt sem, mint hitének megingathatatlan tanúságát fogja napvilágra tárni, és ha az Index elítélné, akkor sem adja meg magát, nem von vissza semmit. És ha kell, távozik az egyház kötelékéből, szakadár lesz, de akkor is az új vallást fogja prédikálni, és ír egy második könyvet az igazi Rómáról, amilyennek sejteni kezdi.

Don Vigilio abbahagyta az írást, merően szegezte tekintetét Pierre-re, aki végül udvariasan odament hozzá, hogy búcsút vegyen. A titkár, félelme ellenére is, szükségét érezte, hogy bizalmasan közöljön valamit, ezért halkan megszólalt:

- Csak egyedül önért jött ide, tudni kívánta őeminenciájával folytatott beszélgetése eredményét.

Fölösleges lett volna kiejteni monsignor Nani nevét közöttük.

- Igazán azt hiszi?

- Kétségkívül!... És ha rám hallgat, jószántából rögtön megtesz mindent, amit kíván öntől, mert később egész bizonyosan úgyis megteszi.

Pierre ettől még izgatottabb és zavartabb lett. Kihívó mozdulattal távozott. Majd meglátják, engedelmeskedik-e. És a három előszoba, amelyen ismét keresztül kellett mennie, most még sötétebbnek, üresebbnek és gyászosabbnak tűnt föl előtte. A második szobában Paparelli néma meghajlással köszöntötte, az elsőben a szolga bóbiskolt, és talán észre se vette Pierre-t. A baldachin alatt egy pók szőtte hálóját a vörös kalap makkjai között. Nem lenne-e jobb csákányt vágni a rothadó, porladó múltba, hadd süssön be szabadon a nap, és tegye megint fiatalosan termékennyé a megtisztított talajt?

4

Aznap délután Pierre elhatározta, hogy ha már ilyen sok ideje van, Róma tanulmányozását egy nagyon is szívén fekvő látogatással kezdi. Mikor könyve megjelent, megható és érdekes levelet kapott Rómából, az öreg Orlando Prada gróftól, az olasz egység és függetlenség hősétől, aki ismeretlenül, csupán az első olvasás hatása alatt, elragadtatott négy oldalt írt Pierre-nek. A fiatalos lelkű aggastyán nagy hévvel és hazafias lelkesedéssel tiltakozott az ellen, hogy Pierre elfeledkezett művében Olaszországról, és azt követelte, hogy Róma, az új Róma, a végre felszabadított és egységes Olaszországé legyen. Levelezni kezdtek, és habár Pierre nem mondott le a világot megmentő neokatolicizmus álmáról, messziről megszerette az ismeretlen embert, akinek a leveleiben oly nagy szeretet lobogott hazája és a szabadság iránt. Pierre megírta, hogy Rómába készül, és kilátásba helyezte, hogy meglátogatja. Most azonban feszélyezte a Boccanera-palotában élvezett vendéglátás: Benedetta szívélyes fogadtatása után kínos lenne, hogy mindjárt az első nap és a contessina tudta nélkül látogatóba megy az apához, akinek fia elől Benedetta elmenekült, és aki ellen válópört adott be. Annál is inkább, mivel az öreg gróf fiával együtt lakott a Venti Settembre utca végén, egy nemrégiben épített kis palotában.

Pierre tehát mindenekelőtt közölni akarta aggodalmait a contessinával. Egyébként Philibert de la Choue vicomte-tól hallotta, hogy Benedetta gyermeki szeretettel és csodálattal ragaszkodik az öreg hőshöz. Csakugyan, mikor ebéd után Pierre megemlítette, milyen zavarban van, a contessina közbekiáltott:

- De abbé úr, menjen, menjen, minél hamarább! Tudja, hogy az öreg Orlando nemzeti dicsőségünk?! Ne csodálkozzék, hogy így nevezem, egész Olaszországban így becézik, szeretetből és hálából. Én abban a világban nőttem föl, ahol gyűlölték, és sátánnak tartották. Csak később ismertem meg, és akkor megszerettem. Nincs a világon kedvesebb és igazságosabb ember!

Mosolygott, de szemében könnyek csillogtak, kétségkívül a gróf házában töltött év emlékeinek nyomán. Az erőszak födele alatt csak az aggastyán mellett élt nyugalmas órákat. És kissé reszkető hangon, halkabban, hozzátette:

- Ha elmegy hozzá, mondja meg, hogy még mindig nagyon szeretem, és bármi történjék, nem fogom elfelejteni soha.

Míg a kocsi a Venti Settembre utca felé vitte, Pierre az öreg Orlando történetére gondolt, amelyet elmeséltek neki. Igazi hősköltemény, egy rég letűnt kor önzetlen, vitéz, hivő légköre.

A milánói nemes családból származó Orlando Prada már fiatalon annyira gyűlölte az idegeneket, hogy alig tizenöt éves korában részt vett egy titkos társaságban, a régi carbonari mozgalom egyik szervezetében. Az osztrák uralom ellen táplált gyűlölet régi keletű volt, még a szolgaság elleni lázadások idejéből származott, mikor az összeesküvők erdők mélyén, elhagyatott szénégető kunyhókban gyűltek össze. A fölszabadított, önmagának visszaadott Olaszország évszázados álma is szította gyűlöletét; mikor tehetik megint méltóvá a régi hódítókhoz, a világ uraihoz? Milyen gyönyörű, nagyszerű álom, kiragadni a hosszú balsorsból ezt a valaha dicsőséges földet, a szétszabdalt, felaprózott Olaszországot, amely zsákmánya lett a kis zsarnokok hadának, és állandóan elözönlik és megszállják a szomszédok! Kiverni az idegeneket, elűzni a zsarnokokat, fölrázni a népet a szolgaságból, az aljas nyomorúságból, kikiáltani a szabad, egységes Itáliát, ez volt az ifjúság égő vágya, olthatatlan lángja, és ezért

lelkesedett a fiatal Orlando is. Szent méltatlankodásban élte le fiatal éveit, büszke türelmetlenséggel várta, hogy vérét onthassa hazájáért, és meghaljon érte, ha nem szabadíthatja föl.

Orlando visszavonultan élt az ősi milánói családi házban, remegett az iga alatt, és oktalan összeesküvésekre vesztegette idejét. Már megházasodott, és huszonöt éves lehetett, mikor jött a hír, hogy IX. Pius elmenekült Rómából, és a városban forradalom tört ki. Orlando otthagyott mindent, házat, asszonyt, és futott Rómába, mintha végzete hívta volna. Először indult útnak, hogy kivívja a függetlenséget; hányszor kellett még elölről kezdenie a küzdelmet, de nem fáradt ki soha! Akkor ismerkedett meg Mazzinival, és egy ideig rajongott az egységhivő republikánus misztikus alakjáért. Ő maga is egyetemes köztársaságról álmodott, és magáévá tette Mazzini jelszavát, *Dio e popolo,*[1] részt vett a menetben, amely nagy pompával haladt végig a zendülő Román. A nagy remények idejét élték; a kor viselős volt a katolicizmus megújhodásának szükségességétől, várták a világot másodszor megváltó emberi Krisztust. Nemsokára azonban Garibaldi, a régi korok kapitánya, dicsőségének hajnalán, teljesen meghódította, és a szabadság és az egység katonájává tette. Orlando úgy szerette, mint az Istent, hősiesen harcolt oldalán, részt vett a nápolyiak fölött Rietinél aratott győzelemben, követte visszavonulásába a konok hazafit, mikor Velence segítségére ment, kénytelen-kelletlen átengedve Rómát a IX. Piust visszahelyező Oudinol generális francia seregének. Milyen rendkívüli és őrülten merész kaland! Velencének, amelyet Manin, egy másik nagy hazafi és mártír republikánussá tett, és már hónapok óta ellenállott az osztrákoknak, Garibaldi maroknyi csapattal siet fölszabadítására; tizenhárom halászbárkát bérel, nyolcat az ellenség kezén hagy, és kénytelen visszajönni a római partokra, nyomorultul elveszti nejét, Anitát, lefogja szemét, aztán visszatér Amerikába, ahol már tartózkodott egy ízben, a fölkelés óráját várva! Ó, az olasz föld! Hogy forrongott a belső tűz hevétől, és mennyi bátor, hűséges ember termett minden városában, mindenütt kitört a lázongás, mint a láva, és a kudarcok ellenére is, hogy haladt észrevétlenül a diadal felé!

Orlando visszajött Milánóba, fiatal feleségéhez; két évig élt elrejtőzködve, és türelmetlenül várva a lassan születő, dicsőséges jövőt. Lázas nyugtalanságában nagy boldogság várt reá. Fia született, Luigi, de a gyermek születése az anyja életébe került; kegyetlen csapás. Nem volt tovább maradása Milánóban, a rendőrség ellenőrizte, üldözte. Nagyon szenvedett az idegen hódoltság miatt is, így határozta el, hogy vagyona romjait pénzzé teszi, azután Torinóba ment, felesége nagynénjéhez, akire teljesen rábízta gyermekét. Cavour gróf már abban az időben a függetlenségen dolgozott, és Piemontét előkészítette a nagy szerepre, melyet hivatva volt játszani. Ez volt a kor, midőn Viktor Emánuel király hízelgő jóindulattal fogadta az Itália minden részéről odasereglő menekülteket, még a köztársaságiakat is, akiknek - miután a néplázadások következtében elvesztették hitelüket - futniok kellett. Évek óta érlelődött a ravasz és nyers Savoya-házban az olasz egységnek a piemontei monarchia javára megvalósítandó álma. Orlando tisztában volt azzal, hogy milyen gazdához szegődik, de lelkében a republikánus már eltörpült a hazafi mellett, egyáltalán nem hitt a liberális pápa fönnhatósága alatt létrehozandó olasz köztársaságban, ahogy Mazzini egy időben elképzelte. Álomképet jelentett volna ez, és generációkat nyelt volna el, ha makacsul futnak nyomában. Orlando nem akart meghalni, míg nem alhat győzőként Rómában. A szabadságon kívül mindent odaadott volna azért, hogy hazáját újjáépítve, felemelkedve, napsütésben lássa. Milyen boldog örömmel vonult hadba 1859-ben, és milyen lázasan dobogott a szíve a magentai csata után, amikor a francia hadsereggel bevonult Milánóba, melyet nyolc éve mint üldözött hagyott el, kétségbeesett lélekkel! Solferino után a villafrancai béke keserű csalódást hozott: a Venetót

[1] Isten és nép. (olasz)

elvesztették, Velence fogoly maradt. Milánót azonban visszanyerték, és Toscana, a pármai és modenai hercegség pedig megszavazta a csatlakozást. A csíra mégiscsak kifejlődött, a haza újraépült a győzelmes Piemonte körül.

A következő évben Orlando visszatért a hőskölteménybe. Garibaldi legendáktól övezve hazatért két amerikai tartózkodásából. Az uruguayi pampákban kalandozott, mint nemes lovag, rendkívüli körülmények között kelt át Kantonból Limába, és 1859-ben újból megjelent hadakozni; megelőzte a francia sereget, visszaszorított egy osztrák generálist, behatolt Como, Bergamo, Brescia városokba. Egyszerre híre járt, hogy ezer emberrel, a „marsalai ezerrel", ezzel a maroknyi, vitéz sereggel partra szállott Marsalában. Orlando az első sorban verekedett. Palermo három napig állott ellent - bevették. Orlando a diktátor kedvenc hadnagya lett, segített a kormány megszervezésében, majd vele együtt kelt át a szoroson, jobbján vonult be diadalmasan Nápolyba, ahonnan a király elmenekült. Őrült vakmerőség és bátorság diadalmaskodott, tort ült, az elkerülhetetlen, emberfeletti históriák keringtek, hogy Garibaldi legyőzhetetlen, és vörös inge jobban védi a legvastagabb páncélnál. Garibaldi, mint az arkangyal, kirántja lángoló kardját, és megfutamítja az ellenfél seregeit.

A piemontiak viszont Castelfidardónál legyőzték Lamoricière generálist, és elözönlötték a római államokat. És Orlando jelen volt, amikor a diktátor lemondott a hatalomról, és aláírta a kettős Szicília hozzácsatolását az olasz koronához; ő is harsányan kiáltotta: „Róma vagy a halál!" Az Aspromonténél oly tragikusan végződő kétségbeesett próbálkozásnál a kis csapatot szétverte az olasz hadsereg, Garibaldi megsebesült, fogságba került, szigetének, Caprerának magányába küldték, ahol egyszerű földműves lett.

A hat következő évet Orlando Torinóban töltötte, még akkor is, amikor Firenzét választották új fővárosnak. A szenátus kikiáltotta Viktor Emánuelt olasz királynak; és Olaszország csakugyan létrejött, már csak Róma és Velence hiányzott. Úgy látszott, hogy a nagy ütközetek befejeződtek, a hőskölteményi kora lezárult, Velencéről le kell mondaniok. Orlando a szerencsétlen custozzai ütközetnél két sebet kapott, szívét azonban még súlyosabban érintette a pillanatnyi fájdalmas tudat, hogy Ausztria győzött. Azonban Sadovánál ugyanakkor megverték az osztrákokat, akik elvesztették a Venetót, és öt hónap múlva Orlando is Velencében akart lenni, a győzelmi mámorban, mikor Viktor Emánuel a város örömujjongása között bevonult. Most már csak Róma volt hátra. Egész Olaszországot lázas türelmetlenség sodorta feléje - bár útját állta még a baráti Franciaország fogadalma, hogy segíti és megvédi a pápát. Garibaldi harmadszor készülődött rá, hogy föleleveníti legendás hőstetteit. És mint hazafiasságtól fűtött kalandozó kapitány, minden kötelektől mentesen Rómára vetette magát. Orlando harmadszor is kivette részét a hősi őrületből, mely azonban Mentanánál megtört a kis francia hadtest által segített pápai zuávokon. Megint megsebesült, és haldokolva került vissza Torinóba. Reszkető lélekkel kénytelen volt beletörődni a megoldatlan helyzetbe. De egyszerre csak lecsapott a sedani mennykő, Franciaország ereje összeroppant, és megnyílt a Rómába vezető út. Orlando újra bevonult a reguláris seregbe, azokban a csapatokban küzdött, amelyek a római Campagnán vonultak hadállásba, hogy Viktor Emánuel királynak IX. Piushoz intézett levele szerint a Szentszék biztonságát biztosítsák. Különben is csak színlelték a harcot: Kanzler generális zuávjai kénytelenek voltak visszavonulni, Orlando az elsők között hatolt be a városba, a Pia-kapu résén. Ó, az a szeptember huszadika, életének legboldogabb napja, a teljes győzelem napja, a mámor napja, mikor végre megvalósult az annyi éve tartó irtózatos küzdelem álma, amelyért odaadta nyugalmát, vagyonát, eszét, testét!

Azután tíz boldog esztendő következett a meghódított, az imádott Rómában, amelyet kíméltek és babusgattak, mint a remények asszonyát. Orlando erőteljes nemzeti föllendülést várt Rómától, az erő és dicsőség csodálatos újjászületését az ifjú nemzet számára! A régi republi-

kánus, a régi fölkelő katona most kénytelen volt másokhoz csatlakozni, és elfogadni a szenátori tisztet: de hiszen istensége, Garibaldi is látogatást tett a királynál, és bevonult a parlamentbe! Csak egyedül a meg nem alkuvó Mazzini utasította el azt a független és egységes Olaszországot, amely egyben nem köztársaság. Orlandót egy másik meggondolás, a fia jövőjéért való aggodalom is döntésre bírta. Luigi Róma meghódítása után töltötte be tizennyolcadik évét. Az apa beérte a haza szolgálatában felemésztett hajdani vagyonának morzsáival, de bálványozott gyermekének fényes jövőt álmodott. Jól érezte, hogy a hősök kora véget ért. Fiából nagy politikust akart nevelni, nagy hivatalos férfit, olyasvalakit, aki hasznos lesz a holnap szuverén nemzetének. Ezért nem utasította vissza a királyi kegyet, hosszú ideje tartó odaadásának jutalmát, Luigi mellett kívánt maradni, hogy irányítsa, és őrködjék fölötte. Hát ő maga oly öreg már, annyira nem számít, hogy nem vehetik hasznát a szervezésben, mint ahogy - legalábbis így hitte - hasznos volt a hódításban? Luigit a pénzügyminisztériumban helyezte el, egyrészt mert meglepte fiának éles esze, üzleti érzéke, másrészt mert ösztönösen megsejtette, hogy a küzdelem ezután pénzügyi és gazdasági téren fog lezajlani. Tovább szőtte álmait, és lelkesen, túláradó reménységgel hitt a nagyszerű jövőben. A rajongó szerető szemével nézte Róma lakosságának megsokasodását, az új városnegyedek őrült burjánzását, és hogy a város - az ő szemében - újra a világ ura lett.

Hirtelen csapás sújtott le rá. Egy reggel, lefelé haladva a lépcsőn, szélütés érte, két lába megbénult, ólomsúlyúvá vált. Úgy kellett fölvinni, és soha többet nem ment le az utcára. Ötvenhat éves korában érte a szerencsétlenség, és tizennégy éve nem hagyta el karosszékét, mozdulatlanságban odaszegezve ült - ő, aki hajdan oly fáradhatatlanul járta az olasz harctereket. Mekkora szánalmat keltett a hős összeroppanása! És ami a legszörnyűbb: az öreg katona szobafogságból nézte végig reményeinek lassú megsemmisülését, és a jövő miatt érzett titkolt aggódás végtelen mélabúval borította el lelkét. Mióta a cselekvés mámora nem káprázтatta el szemét, és a véget nem érő üres nappalokon elég ideje maradt gondolkodni, tisztábban látott. A hatalmasnak, egységében diadalmasnak óhajtott Olaszország súlyos hibákat követett el, romlásba, talán egyenesen a csődbe rohant. Rómát mindig az egyetlen lehetséges fővárosnak, a holnapi uralkodó nemzet páratlan dicsőséges városának tartotta, és most úgy látta, hogy Róma visszautasítja a modern nagyváros szerepét, és elnehezedve, mint egy halott, évszázados súllyal terpeszkedik a fiatal nemzet mellére. Luigi is kétségbeejtette; nem tűrt semmi irányítást, ő is a hódítók falánk gyermeke lett, zsíros zsákmánynak tekintette Olaszországot és Rómát, mintha apja kizárólag azért küzdött volna értük, hogy ő kifossza őket, és meghízzék rajtuk. Orlando hiába tiltakozott az ellen, hogy fia otthagyja a minisztériumot, és az új negyedek által kiváltott féktelen spekulációs lázban telkekre és ingatlanokra vesse magát. Mindazonáltal imádta Luigit, hallgatott, különösen most, hogy a fiú legvakmerőbb pénzügyi operációi is sikerültek, mint például a Montefiori-villa átváltoztatása valóságos várossá; ebben a hatalmas vállalkozásban a leggazdagabbak is tönkrementek, Luigi azonban milliókkal került ki belőle. Orlando megmakacsolta magát, némán és kétségbeesve egy szűk kis szobát foglalt el a palotában, melyet Luigi Prada a Venti Settembre utcában építtetett, és itt élte le kolostori magányban utolsó napjait, egyetlen szolgát tartott, és fiától csak ezt a vendéglátást fogadta el, különben csekély járadékából tartotta fenn magát.

Mikor Pierre odaérkezett a Viminale oldalán és tetején épült új Venti Settembre utcába, meglepte a most épült paloták nehéz pompája, melyből a nagy méretek szeretetének hagyományos öröksége sugárzott. A bíborló óarany, a forró délutáni órákban, a széles, diadalmas utca végtelen hossza, kettős fehér homlokzatsorával, az új Róma büszke jövőbeli reményeiről beszélt, és az uralomvágyról, amelynek hívására a sok hatalmas épület kinőtt a földből. Főképpen a pénzügyminisztérium előtt állott elképedve; az óriás kőtömeg, küklopszi halom, amelyen oszlopok, erkélyek, homlokzatdíszek, faragások torlódnak össze, megmérhetetlen

világ, amelyet a gőg napján alkottak a kövek őrületéből. És vele szemben, valamivel feljebb, még a Bonaparte-villa előtt, állott Prada gróf kis palotája.

Mikor Pierre kifizette a kocsist, egy darabig zavartan állott. A kapu nyitva volt, bement az előcsarnokba, de se kapust, se szolgát, senkit sem látott. Végül csak fölment az első emeletre. A monumentális, márványkorlátos lépcső, kisebb méretekben ugyan, de a Boccanera-palota díszföljáratára emlékeztetett; ugyanaz a hideg meztelenség, itt azonban vörös függönyökkel és szőnyegekkel enyhítve, amelyek élesen elütöttek a falak fehér stukkójától. Az első emeleten volt az öt méter magas fogadó lakosztály, a félig nyitott ajtón keresztül két egymásba nyíló, modern fényűzéssel berendezett szalont pillantott meg, amelyekben tobzódott a kárpit, a bársony, a selyem, csupa aranyozott bútor, a konzolok és asztalok pompás halmazát visszaverő magas tükör. De még mindig sehol senki, egy lélek sincs az elhagyatott házban, ahol nem lehetett asszony jelenlétét érezni. Éppen le akart menni, hogy csöngessen, mikor végre egy inasra bukkant.

- Prada grófot keresem!

Az inas csendben megnézte a papocskát, aztán végre szólni méltóztatott:

- Az apát vagy a fiút?

- Az apát, Orlando Prada grófot.

- Akkor tessék fölmenni a harmadik emeletre.

Azután magyarázatot is fűzött hozzá:

- A kis ajtó a fordulótól jobbra. Kopogjon erősen, hogy kinyissák.

Csakugyan kétszer kellett kopognia. Katonás tartású, kiszáradt, öreg emberke, a grófnak egy régi katonája nyitott ajtót. Elnézést kért: éppen gazdája lábait igazította el, azért nem nyithatott előbb. Rögtön bejelentette a látogatót. Pierre a szűk előszobán keresztül egy aránylag kis szobába jutott. A kopár és fehér falú, egyszerű, fehér és halványkék virágos tapétával bevont szoba meglepte. Spanyolfal mögött vaságy, a katona fekhelye, semmi más bútor, csak a béna ember karosszéke, előtte újságokkal, könyvekkel telerakott fekete asztal és két régi szalmaszék a ritkán érkező látogatók részére. Az egyik falnál deszkákból összetákolt könyvespolc. A széles, világos, függöny nélküli ablakok azonban Róma legcsodálatosabb látképére nyíltak.

A szoba aztán eltűnt Pierre elől, most már csak az öreg Orlandót látta, hirtelen mély meghatottság fogta el. Megőszült öreg oroszlán volt, de még mindig diadalmas, nagyon erős és nagyon nagy. Hatalmas fején fehér hajerdő, szája vastag, kemény orra hajlott, fekete szeme ragyogó. Hosszú fehér szakálla fiatalosan dús és göndör, mint egy görög istené. Szinte sejteni lehetett az oroszlánszerű külső alatt egykor lobogó erős szenvedélyeket; de minden szenvedély, a testi is, a lelki is, hazafiasságban, vakmerő hősiességben és zavaros szabadságszeretetben tört ki. A lesújtott öreg hős, aki felsőtestét még most is feszesen, egyenesen tartotta, oda volt szögezve szalmakarszékéhez, halott lábai fekete pokrócba göngyölve. Csak karja, keze élt. Arcán erő és ész ragyogott.

Orlando odafordult a szolgához, és szelíden mondta:

- Elmehetsz, Batista. Két óra múlva jöjj vissza.

Aztán merőn szembenézett Pierre-rel, és hetvenéves korát meghazudtoló érces hangon szólt:

- Végre eljött, kedves Froment úr, és beszélgethetünk kedvünkre... Hozza ide azt a széket, és üljön szembe velem.

Észrevette a pap csodálkozó pillantását, amint körülnézett az egyszerű szobában. Mosolyogva jegyezte meg:

- Megbocsát, hogy cellámban fogadom. Úgy élek itt, csakugyan, mint valami szerzetes, nyugalomba vonult katona, távol a világ zajától... A fiam egyre kínoz, hogy lakjam lenn, szebb szobában, de mire való volna? Nincs szükségem semmire, nem szeretem a tollas ágyat, öreg csontjaim a kemény földet szokták meg... És innen olyan szép a kilátás. Róma egészen az enyém így, most, hogy nem mehetek többet hozzá.

Az ablak felé mutatott, és igyekezett leplezni a zavarát, mely mindig elöntötte arcát, valahányszor így mentegette fiát. Nem akarta bevallani az igazi okot, a túlzott becsületességet, amely miatt makacsul megmaradt szegényes odújában.

- De hiszen ez nagyon jó így, nagyszerű! - jelentette ki Pierre, hogy az öregúr kedvében járjon. - Én is úgy örülök, hogy végre láthatom, hogy megszoríthatom bátor kezét, mellyel annyi nagy cselekedetet vitt véghez.

Orlando olyan mozdulatot tett, mintha el akarná hárítani magától a múltat.

- Ugyan, ugyan, minden el van feledve, eltemetve... Beszéljünk önről, kedves Froment úr, ön oly fiatal, ön a jelen, és siessünk beszélni könyvéről, az a jövő... Ó, ha tudná, hogy könyve, *Az új Róma,* először milyen méregbe hozott!

Nevetett, kezébe vette a könyvet, mely éppen ott volt előtte az asztalon, és óriás kezével rávert a födelére.

- Nem is képzeli, milyen felháborodott tiltakozással olvastam... A pápa, a pápa, és mindig a pápa! Új Róma a pápáért és a pápával! A holnap Rómája a pápa kegyelméből győzedelmeskedik, a pápának adja és összevegyíti dicsőségét a pápa dicsőségével... Nos és mi? És Olaszország? És a sok millió, amit Rómára költöttünk, hogy nagy fővárost csináljunk belőle? Csak francia, méghozzá csak párizsi francia írhat ilyen könyvet! Kedves uram, ha nem tudná, Róma Olaszország fővárosa lett, és itt van Umberto király, és itt vannak az olaszok, ez a számottevő nép, és biztosíthatom, hogy meg akarja tartani magának az újjászületett, dicső Rómát!

Most Pierre nevetett a fiatalos kitörésen.

- Igen, igen, mindezt megírta nekem... De mit számít mindez az én szempontomból! Olaszország csak egy nemzet, csak egy része az emberiségnek, és én egyetértést akarok, testvériséget a nemzetek között, megbékélt, hivő és boldog emberiséget. Nem fontos a kormányzat formája, akár monarchia, akár köztársaság, nem fontos az egységes és független haza eszméje, ha az egész emberiség egyesül a hit, a jog, az igazság uralma alatt!

A lelkes fölkiáltásból csak egy szó ragadta meg Orlando fülét. Halkan, álmodozó arccal folytatta:

- Köztársaság! Magam is buzgón óhajtottam fiatal koromban. Küzdöttem érte. Konspiráltam Mazzinival, aki valóságos szent és hivő, de hajótörést szenvedett a lehetetlenen. És azután? El kellett fogadni a gyakorlati szükségességet, a meg nem alkuvók is csatlakoztak... És vajon ma megmentene bennünket a köztársaság? Semmi esetre sem különbözne parlamentáris monarchiánktól: látja, hogy mi történik Franciaországban. Mire való volna forradalmat csinálni? Hogy a legszélsőségesebb forradalmárok, az anarchisták kezére kerüljön a hatalom? Mindnyájan ettől félünk, ez magyarázza beletörődésünket... Tudom, hogy sokan a köztársasági federációban látják a boldogulást; valamennyi régi kis államot köztársasággá alakítani Róma fönnhatósága alatt. A Vatikán talán sokat nyerne az ilyen kalandon. Nem állíthatjuk, hogy

ezen munkálkodik, de nem nézi rossz szemmel a lehetőségeket. Azonban mindez csak álom, álom!

Megint derűsebb lett, sőt némi gúnnyal beszélt:

- Tudja-e, hogy mi hódított meg leginkább könyvében? Mert minden tiltakozásom ellenére is, kétszer elolvastam... Az, hogy akár Mazzini is írhatta volna. Igen! Megtaláltam benne fiatalságomat, huszonöt éves korom balga reményeit, a Krisztus vallását, a világ megbékélését az evangélium által... Tudja-e, hogy Mazzini jóval ön előtt meg akarta újítani a katolicizmust? Elutasította a dogmát és diszciplinát, csak az erkölcsöt tartotta meg. És az új Rómát, a nép Rómáját adta székhelyül az egyetemes egyháznak, melybe a múlt összes egyházai beleolvadtak volna: Róma, az elhívatott örök város, az anya, a királynő, akinek uralma az emberiség végleges boldogságát jelenti!... Nem furcsa, hogy a jelenlegi neokatolicizmus, a sejtelmes szellemi ébredés, a kereszténvi közösség és irgalom mozgalma, amely körül akkora hűhót csapnak, tulajdonképpen visszatérés az 1848-as eszmék misztikus humanizmusához? Sajnos, már láttam ilyesmit, hittem és küzdöttem, és tudom, hogy a misztikus kékségbe való röpülés milyen baklövéshez vezetett. Nem tehetek róla, már nem bízom semmiben.

Pierre lázba jött, válaszolni akart, de az öregúr félbeszakította:

- Nem, hagyja, hogy befejezzem... Csak meg akarom győzni róla: föltétlen szükségesség kényszerített bennünket arra, hogy Rómát elfoglaljuk, és Olaszország fővárosává tegyük. Róma nélkül elképzelhetetlen az új Olaszország. Róma a régi dicsőség, sorában ott van a szuverén hatalom, amelyet vissza akartunk állítani; aki hatalmába keríti, annak erőt, szépséget, örökkévalóságot ad. Az ország közepén Róma a szív, és ha felkeltik romjai hosszú álmából, életet ad... Ó, mennyire vágyódtunk utána, a győzelmek és bukások közepette, a hosszú esztendők borzalmas türelmetlenségében! Hogy szerettem, soha asszonyt olyan égő szenvedéllyel nem kívántam, és kétségbeesve láttam, hogy öregszem. És mikor végre a miénk lett, azt akartuk, hogy óriási, pompás és uralkodó legyen, olyan, mint Európa többi fővárosa: Berlin, Párizs, London... Nézze meg, most is egyetlen szerelmem, vigaszom, pedig ma már halott vagyok, csak a szemem él.

Megint az ablakra mutatott. Róma terült el előtte végtelen nagyságában, az ég hatalmas boltozata alatt, a ferde napsugarak aranyos bíborában. A távolban a Gianicolo fái zárták be áttetsző, smaragdzöld övvel a látóhatárt. Balra a Szent Péter-templom - a ragyogó fényben - sápadt-kék zafírhoz hasonlított, amely színét vesztette a vakító fényben. Azután az alsóváros, a régi, vöröses városrész, mintha megperzselődött volna évszázadok forró nyarain; kedves látvány a szemnek a kupolák végtelen kuszasága, a múlt mélységes életétől megszépült panilék, tetőzetek, ormok, tornyok, campanilék. Az ablak előtt közvetlenül a fiatal város emelkedett, amelyet huszonöt éve építenek, a kőművesmunka egymásra zsúfolt, még meszes halmai. Sem a napsütés, sem a történelem nem díszítette még bíborával őket. Különösen a hatalmas pénzügyminisztérium sivár, végtelen tetőzete bontakozott ki szürkén és bántó csúnyasággal. Végül az új épületek kétségbeejtő látványán állapodott meg a hódítás öreg harcosának szeme.

Csend következett. Pierre megérezte a titkolt, be nem vallott szomorúság hideg suhanását, és udvariasan várt.

- Bocsásson meg, hogy szavába vágtam - szólalt meg Orlando. - De azt hiszem, hogy mindaddig nem beszélgethetünk érdemlegesen könyvéről, míg nem látta és nem tanulmányozta Rómát közelről. Csak tegnap óta van itt, ugye? Járja be a várost, nézzen körül, kérdezősködjék, és azt hiszem, hogy sok tekintetben meg fog változni felfogása. Különösen érdekel a Vatikánról szerzett benyomása, minthogy azért jött, hogy a pápát lássa, és meg-

védelmezze művét az Indexszel szemben. Miért vitatkoznánk ma, mikor a tények úgyis más gondolatokra fogják vezetni? Ezt én úgysem érhetném el a leggyönyörűbb szónoklatokkal sem... Egyezzünk meg abban, hogy azután majd eljön hozzám. Akkor aztán tudni fogjuk majd, hogy miről beszélgessünk, és talán megértjük egymást.

- Természetesen! - felelte Pierre. - Ma csak azért jöttem, hogy kifejezzem hálámat az érdeklődésért, amellyel könyvemet olvasta, és hogy önben Olaszország dicsőségét köszöntsem.

Orlando oda se figyelt, elmerülve emelte tekintetét Rómára. Már nem akarta, hogy a városról beszéljenek, s mégis, szinte akarata ellenére, titkos nyugtalanságtól gyötörve, halkan, mintha önkéntelenül gyónni kezdene, így folytatta:

- Kétségkívül túl gyorsan haladtunk előre. Föltétlenül szükséges kiadások merültek fel: utak, kikötők, vasutak. És föl is kellett fegyverezni az országot, eleinte nem is kifogásoltam a nagy katonai terheket... De később... A rettenetes hadi költségvetés, a háború pedig nem jött el, de a várakozás tönkretett bennünket. Ó, mindig barátja voltam Franciaországnak, nem is teszek egyébért szemrehányást, csak azért, hogy nem értette meg helyzetünket; a Németországgal való szövetség életkérdéssé vált! És a Rómába beleölt milliárd! Micsoda őrület! Lelkesedésből és büszkeségből vétkeztünk. Magányos öregségem álmodozásaiban az elsők között éreztem meg a tátongó mélységet, a rettenetes pénzügyi válságot, a deficitet, melybe a nemzet belefullad. Odakiáltottam a fiamnak és mindenkinek, aki közelembe került; de mi haszna volt? Nem hallgattak reám, megbolondultak, vettek, eladtak, építettek, a kamat bűvöletében, ábrándokban éltek. Majd meglátja, meglátja... Sajnos, mi nem rendelkezünk olyan sűrű vidéki lakossággal, mint önök, olyan ember- és pénztartalékokkal, megtakarított tőkével, amellyel mindenkor fedezni lehet a szerencsétlenség okozta károkat. Nálunk a nép még nem emelkedett föl, nem regenerálja a társadalom vérét új emberek állandó földobásával; amellett szegény, üres a tarisznyája. Be kell vallani, hogy rettenetes a nyomor. Akinek pénze van, inkább apránként feléli a városban, de nem kockáztatja mezőgazdasági vagy ipari vállalatokban. Az üzemek lassan épülnek, a földeket még majdnem mindenütt kétezer évvel ezelőtti barbár módon művelik... Hát ez Róma. Az a Róma, amely nem teremtette meg Olaszországot, amely pedig lángoló, soha nem látott vággyal fővárosává tette, az a Róma, amely még mindig csak elmúlt századok pompás dekóruma, és ez ideig csak a dekórum ragyogását adta nekünk elkorcsosodott, gőgös és semmittevő pápai népségével! Sokkal jobban szerettem és sokkal jobban szeretem most is, semhogy sajnáljam, hogy itt tartunk. De szentséges Isten, milyen őrületet lobbantott lángra bennünk, hány milliónkba került, és mennyire porrá zúz bennünket diadalmas súlyával!... Nézze, nézze!

A pénzügyminisztérium sivár, végtelen tetőzetére mutatott, mintha látná a dicsőség idő előtt lekaszált vetését, a fenyegető csőd rémséges meztelenségét. Szemét elhomályosították a visszafojtott könnyek. Oly tiszteletre méltóan hatott megingott reménysége, fájdalmas aggódása, megfehéredett öreg oroszlánfeje; hatalmát vesztette már, ide van szögezve a kopár, világos szobába, melynek gőgös szegénysége tiltakozás volt az egész városnegyed monumentális gazdagsága ellen. Ez lett hát a győzelemből! És most már letört, nem adhatja megint vérét és lelkét!

- Igen, igen! - kiáltott föl. - Mindent odaadtunk, szívünket, fejünket, egész létünket, mikor arról volt szó, hogy a hazát egységessé és függetlenné tegyük. De most, hogy a haza meg van alkotva, tessék a pénzügyek megszervezéséért lelkesedni. Csakhogy ez nem eszménykép! És ezért van az, hogy az öregek halódnak, a fiatalok közül pedig egyetlenegy férfi sem emelkedik ki.

Hirtelen elhallgatott, és kissé zavartan mosolygott tulajdon lobogásán.

- Bocsásson meg, ismét elragadtattam magam, igazán javíthatatlan vagyok... Igaz, hagyjuk ezt a témát. Majd ha mindent látott, újra eljön, és tovább beszélgetünk.

Attól kezdve elragadónak mutatkozott, és Pierre észrevette hódító szívélyességén, túláradó szeretetreméltóságán: sajnálja, hogy túl sokat mondott. Könyörgött Pierre-nek, hogy töltsön hosszabb időt Rómában, ne ítélje meg túl hamar, legyen meggyőződve, hogy Itália, alapjában véve, mindig szerette Franciaországot; ő is azt akarja, hogy szeressék Itáliát - valósággal megrémítette a gondolat, hogy talán már nem szeretik. Pierre megint olyasmit érzett, mint előző este a Boccanera-palotában, mintha kényszeríteni akarnák elragadtatásra és szeretetre. Itália, mint a szépsége tudatában megingott, önmagában kételkedő és gyanakvó asszony, aggódva leste a vendégek véleményét, és igyekezett mindennek ellenére megtartani szerelmüket.

De amikor Orlando megtudta, hogy Pierre a Boccanera-palotában szállt meg, ismét tüzelni kezdett, és türelmetlen mozdulatot tett, mikor hirtelen kopogás hallatszott az ajtón. Kiszólt, hogy szabad, és visszatartotta Pierre-t:

- Nem, ne menjen el, tudni akarom...

Negyven éven fölüli, alacsony, gömbölyű, még mindig szép hölgy lépett be, zsírpárnájába fulladt kedves mosollyal. Szőke volt, szeme átlátszóan zöld, mint a tiszta forrásvíz. Rezedaszínű, elegáns ruhában jött, kellemes, szerény benyomást tett, s otthonosan mozgott.

- Te vagy az, Stefana? - mondta az öreg, és csókra nyújtotta arcát.

- Igen, bácsikám, erre jártam, és feljöttem, hogy megnézzem.

Saccóné volt, Orlando unokahúga. Nápolyban született. Anyja Milánóból jött, és Pagani nápolyi bankárhoz ment nőül, aki később tönkrement. Stefana a csőd után Sacco felesége lett, aki akkoriban még csak kis postahivatalnok volt. Sacco föl akarta virágoztatni apósa cégét, bonyolult, rettenetes és szennyes üzletekbe sodródott, végül, egészen váratlanul, képviselővé választották. Mióta Rómába jött, hogy ő is meghódítsa, megkívánta feleségétől, hogy támogassa mohó nagyravágyását, öltözködjék, társaságot fogadjon. Az asszony még kissé félszegen viselkedett, mindamellett nem lebecsülendő szolgálatokat tett férjének okosságával, takarékosságával. Jó háziasszony volt, anyjától örökölt kiváló és megbízható észak-olaszországi tulajdonságokkal vezette a háztartást, valóságos csodát művelt zűrzavaros, kelekótya férje oldalán, akiben Dél-Olaszország le nem csillapítható étvágya dühöngött.

Orlando megvetette Saccót, unokahúgát azonban eléggé szerette. Sok tekintetben vérére ismert benne. Megköszönte érdeklődését, és nyomban a reggeli lapok híréről kezdett beszélni, gyanítva, hogy a képviselő azért küldte hozzá nejét, mert kíváncsi a véleményére.

- Nos, mi lesz a miniszterséggel?

Stefana leült, nem sietett, belenézett az asztalon heverő lapokba.

- Ó, még nincs elintézve az ügy. A sajtó igen hamar kezdett beszélni róla. A miniszterelnök magához hívatta Saccót, és beszélgettek. Sacco habozik, attól tart, hogy nem eléggé alkalmas a földmívelésügyi tárcára. Ó, ha a pénzügyről lenne szó!... Különben sem akar határozni, míg tanácsot nem kér öntől. Mit gondol, bácsikám?

Orlando türelmetlen mozdulattal szakította félbe:

- Nem, nem és nem, nem avatkozom bele!

Irtózott a Sacco gyors sikereitől, a vég kezdetét látta bennük. A kalandor mindig zavarosban halászott. Igaz, Luigi is kétségbeejtette. De ha arra gondolt, hogy a kiválóan értelmes és pompás adottságokkal rendelkező Luigi még senki, Sacco pedig, ez a zavaros fejű, pénzéhes

kalandor, becsúszott a parlamentbe, most meg miniszteri tárcát akar horgára húzni! Száraz, barna emberke, nagy, kerek szemmel, kiugró arccsonttal, előreálló állal, mindig táncol és kiabál, szóbősége kifogyhatatlan, minden ereje a hangjában van, csodálatosan erős és simogató hangjában! Ármánykodik, mindenből hasznot húz, hódít és uralkodik!

- Hallod, Stefana, mondd meg a férjednek, hogy ha rám hallgat, menjen vissza kishivatalnoknak; ott talán tehet szolgálatokat.

Az öreg katonát bántotta és elkeserítette, hogy ilyen ember, mint Sacco, bandita módjára veti magát Rómára, arra a Rómára, amelynek meghódítása annyi nemes erőfeszítésbe került. És Sacco is meghódítja, elorozza azoktól, akik oly keserves küzdelemmel nyerték el, birtokolja, de csak azért, hogy élvezetet találjon benne, féktelen hataloméhségét csillapítsa rajta. Adja a jámbort, de mindent fel akar falni. Igen, a győzelem után, mikor a zsákmány még melegen hevert, máris megjöttek rá a farkasok. Észak teremtette meg Itáliát, és Dél jött lakmározni, rávetette magát, úgy élt belőle, mint a zsákmányból. A lesújtott hős haragját főképp ez okozta: az Észak és Dél között egyre jobban kiélesedő ellentét; Észak dolgos, takarékos, előrelátó politikus, tudós, a nagy, modern eszmék híve; a Dél tudatlan és lusta, pillanatnyi örömöknek él, gyerekesen rendetlen minden dolgában, és üres szóvirágokat fecseg.

Stefana békésen mosolygott, és az ablakhoz húzódó Pierre-re nézett.

- Ó, bácsikám, ezt csak úgy mondja, hiszen tudom, hogy szeret minket, és nem egy jó tanácsot adott már, amiért nagyon is hálás vagyok... Attilio esetében is...

Fiáról beszélt, a főhadnagyról, és szerelmi kalandjáról Celiával, a kis Buongiovanni hercegnővel. Minden fekete és fehér szalonban egyaránt tárgyalták az ügyet.

- Attilio, az egészen más! - kiáltott Orlando. - Ő is éppen úgy az én vérem, mint te, és bámulatos, hogy mennyire önmagamra ismerek a fickóban. Igen, egészen olyan, mint én voltam abban a korban, szép, derék és lelkes!... Látod, magamnak bókolok. De, tréfán kívül, Attilióhoz jó szívvel vagyok, ő a jövő, visszaadja reményeimet... No, mi van vele?

- Ó, bácsikám, nagyon kellemetlen. Már említettem egyszer, de maga csak vállat vont, és azt mondta, hogy a szülők bízzák a szerelmesekre a saját dolguk elintézését... Mégis, nem akarjuk, hogy reánk fogják: mintha mi biztattuk volna a fiút, hogy vegye el a kis hercegnőt, és szerezze meg a pénzét és rangját.

Orlando nagyot nevetett.

- Büszke aggályoskodás! A férjed mondta, hogy közöld velem? Igen, tudom, hogy ebben az ügyben igyekszik tapintatot affektálni. Ismétlem, hogy én is tartom magam olyan becsületesnek, mint ő, és ha olyan fiam volna, mint neked, olyan derék, olyan jó és olyan együgyűn szerelmes, hagynám, hogy vegye el, akit akar, és ahogy akarja... Istenem, a Buongiovanniak! A Buongiovanniak minden nemességükkel és vagyonukkal együtt megtisztelve érezhetik magukat, ha ilyen szép, nemes szívű vőt kaphatnak!

Stefana megint békésen, megelégedetten mosolygott. Bizonyára csak azért jött, hogy ezt hallja.

- Jól van, bácsikám, megmondom a férjemnek, és bizonyára nagyon meg fogja szívlelni; mert bármilyen szigorúan bánik is vele, ő igazán ragaszkodik bácsikámhoz... Ami a miniszteri tárcát illeti, lehet, hogy semmi sem lesz belőle, Sacco a körülmények szerint fog dönteni.

Stefana fölállott, nagyon gyengéden megcsókolta az aggastyánt, mint érkezésekor, és gratulált neki, hogy milyen jó színben van, milyen szép, és meg is nevettette az öregurat, egy hölgy nevét említve, aki még most is bolondul érte. Azután könnyű fejbólintással viszonozva a fiatal pap néma meghajlását, szerényen és illedelmesen távozott.

Orlando hallgatott egy darabig. Szeme szomorúan tapadt az ajtóra, kétségkívül a hazug és kínos jelenre gondolt, és a sokkal különb dicsőséges múltra. Hirtelen visszatért Pierre-hez, aki várakozva állott.

- Szóval, barátom, a Boccanera-palotában szállt meg? Milyen rettenetes pusztulás az ő soraikban is!

De amikor a pap elmondta Benedettával folytatott beszélgetését, és elismételte a contessina szavait, hogy még mindig szereti, és bármi történjék is, soha nem felejti el jóságát, Orlando elérzékenyült, hangja megremegett.

- Igen, ő jó lélek, nincs benne gonoszság! Csakhogy nem szerette Luigit, és talán Luigi is kissé erőszakos volt... Ma már nem titok a dolog, nyugodtan elmondhatom önnek, hiszen, nagy bánatomra, mindenki tudja.

Orlando fölelevenítette emlékeit. Elmondta, hogy az esküvő előtt mennyire örült annak, hogy leányának nevezheti a csodálatos teremtést, aki fiatalságot és bájt hoz majd a beteg ember karosszéke köré. Mindig szerette a szépet, szenvedélyes szerelemmel szerette, és ha a haza ügye nem kötötte volna le képességeinek legjavát, akkor bizonyára a szépség kultusza maradt volna életének egyetlen szenvedélye. Benedetta valóban nagyon szerette, rajongott érte, órákat töltött nála, betöltötte a szegényes szobát, amely ilyenkor sugárzott ragyogó, istennői bájától. Most is érezte üde illatát, asszonyian tiszta légkörét, simogató gyengédségét, amellyel körülvette, szüntelen gondoskodott róla. De hamarosan milyen szörnyű dráma következett be, hogy vérzett a szíve, hogy nem békíthette ki a házastársakat! Nem tudta elítélni fiát, aki elfogadott, szeretett férj akart lenni. Az első szörnyűséges éjszaka, a maga lehetetlen álláspontjához makacsul ragaszkodó két lény összeütközése után eleinte még remélte, hogy meggyőzheti és Luigi karjaiba vezetheti Benedettát. De mikor a lány könnyek között bizalmasan elmondott mindent, és bevallotta neki régi szerelmét Dario iránt, és hogy váratlanul fellázadt az aktus ellen, nem akarta más férfinak ajándékozni szüzességét, akkor Orlando is megértette, hogy minden szándék és kísérlet reménytelen. Eltelt egy esztendő. Karosszékéhez szögezve kellett átélnie egy esztendőt, míg a szeme előtt, az alatta lévő pompás termekben lezajlott a szívszorító dráma, amelyből a legcsekélyebb nesz sem jutott el füléhez. Hogy figyelt, hogy meghalljon valamit, félt, hogy talán veszekszenek, és kétségbeesett, hogy még ez egyszer nem hasznosíthatja magát, nem adhat boldogságot! Fia hallgatott, semmit sem tudott meg tőle. Csak Benedetta árult el olykor részleteket, amikor erőt vett rajta az ellágyulás. Orlandót kétségbeejtette a házasság, amelyben egy pillanatra a régi és az új Róma hőn óhajtott egyesülését látta, kétségbeejtette a be nem teljesült házasság: minden reménye kudarcot vallott, végleg megsemmisült az életét betöltő álom. A helyzet okozta szenvedés annyira tűrhetetlenné vált, hogy végül ő maga is kívánta a válást.

- Ó, kedves barátom, sohasem értettem meg jobban bizonyos ellentétek végzetességét és azt, hogy a leggyengédebb szívvel, a legbecsületesebb szándékkal miképpen okozhatja valaki a saját és a mások szerencsétlenségét.

Az ajtó megint kinyílt, és ezúttal Prada gróf lépett be, kopogtatás nélkül. Röviden köszöntötte a látogatót, aki felállt a tiszteletére, azután gyöngéden megfogta apja kezét, megsimogatta és aggódva kémlelte, vajon nem igen meleg, vagy nem igen hideg-e?

- E pillanatban érkeztem Frascatiból, ott kellett aludnom, a félbehagyott építkezés nagyon bosszant. Úgy hallom, hogy rossz éjszakát töltött.

- Dehogy! Hidd el, ha mondom.

- Nem vallja be!... Miért ragaszkodik ehhez a kényelmetlen életmódhoz? Nem való ez ebben a korban. Úgy örülnék, ha kényelmesebb szobát fogadna el, sokkal jobban aludna.

- Nem, nem!... Tudom, hogy nagyon szeretsz, kedves Luigim, de nagyon kérlek, engedd, hogy öreg fejem szerint éljek. Csak így tehetsz boldoggá.

Pierre-t meglepte a két férfi tekintetéből sugárzó gyöngéd szeretet, ahogy figyelmesen néztek egymás szemébe. Rendkívül meghatónak találta az ellentétes vélemények és cselekedetek, az erkölcsi elszakadás ellenére is ily szépen megnyilvánuló gyöngédséget.

Érdeklődve hasonlította össze az apát és fiát. Prada gróf alacsonyabb, zömökebb volt, mint az apja, sűrű és fekete hajjal borított feje ugyanolyan energikus, és erős tekintete ugyanolyan nyílt, de keményebb, arcbőre is világos volt, és ajkát ugyanolyan sűrű bajusz árnyékolta. Csak a szája volt más, farkasfogú, érzéki és ragadozó, a csaták estéjére teremtett, arra, hogy beleharapjon a mások zsákmányába.

Ezért, ha őszinte szemét dicsérték, mások megjegyezték: „Igen, de a száját nem szeretem!" Lába erős, keze kövér, nagyon széles és nagyon szép.

Pierre csodálkozott, hogy éppen olyannak találta, amilyennek képzelte. Elég jól ismerte történetét, el tudta képzelni a hős fiát, akit a győzelem elkényeztetett, és aki tele szájjal falja az apai dicsőség dús lakomáját. Különösen az érdekelte, hogy az apa erényei hogyan torzultak el a fiúban, hogyan váltak hibákká: amióta nem fúj már a nagy lelkesedések szele, amióta megszűnt a harc, amióta pihenni lehet, és a felhalmozott zsákmányt fosztogatják, falják, azóta a legnemesebb tulajdonságok megromlottak, a hősies és önzetlen akaraterőből élveteg kapzsiság lett, a küzdelmek embere zsákmányolóvá vált.

Orlando bemutatta Pierre-t:

- Pierre Froment abbé úr, akiről már beszéltem; neked is odaadtam olvasni a könyvét.

Prada rendkívül barátságosan viselkedett. Rögtön Rómáról kezdett beszélni, okosan, szenvedélyesen, mint aki nagy, modern fővárost akar belőle csinálni. Látta, hogyan alakult át Párizs a második császárság alatt, látta, hogyan növekedett meg Berlin Németország győzelmei után. Véleménye szerint, ha Róma nem ezen az úton halad, és nem lesz egy nagy nép lakható városa, gyors halál fenyegeti. Vagy romladozó múzeum lesz, vagy újjáépített, életre keltett város.

Pierre érdeklődve és növekvő helyesléssel hallgatta az okos, világos eszű, elbűvölő férfi fejtegetéseit. Tudta róla, milyen ügyesen mesterkedett a Montefiori-villa ügyében, és meggazdagodott, mikor annyi más ember tönkrement, mivel kétségkívül már akkor előre látta a végzetes katasztrófát, mikor a nyerészkedés vágya még megbolondította az egész nemzetet. Mindazonáltal a fáradtság jeleit, korairáncokat vett észre az akarattól, energiától duzzadó arcon, ajka petyhüdt volt, mintha belefáradna lassan a folytonos küzdelembe, mivel a közelében reng a föld, omladozik lába alatt a talaj, és az a veszély fenyeget, hogy visszahatásképp magával sodorja a legbiztosabban megalapozott vagyonokat is. Rebesgették, hogy az utóbbi időben Prada is komoly gondokkal küzd; a napról napra növekvő pénzügyi válság következtében semmi sem biztos már, mindent az elnyelés veszélye fenyeget. Észak-Olaszország kemény fia elgyöngült, lassan kikezdte a romlás: Róma puhító, megrontó befolyása. Minden vágya rohant a kielégülésbe, és ő kimerült pénzéhsége és asszonyéhsége csillapításában. Ez

volt az oka Orlando néma, nagy szomorúságának is, hogy látta hódító fajtájának gyors hanyatlását, míg Sacco, a délolasz - akit az éghajlat is segít, az élvezetek légkörében, az antik por lepte, naptól perzselt városokban volt elemében - úgy virult, mint a történelem bűneivel telített talaj természetes növényzete, és lassanként magához ragadott mindent: a gazdagságot és a hatalmat.

Az apa megemlítette fiának Stefana látogatását, és kiejtette a Sacco nevét. Szótlanul összenéztek és mosolyogtak. Híre járt, hogy a miniszter halálával megüresedett földművelésügyi tárcát egyelőre nem töltik be, és a parlament megnyitásáig ideiglenesen egy másik miniszterre bízzák.

Aztán szó esett a Boccanera-palotáról is, és Pierre kettőzött figyelemmel hallgatta.

- Ön a Giulia utcában szállt meg? - kérdezte a gróf. - Csöndben és elfeledve ott alszik az egész régi Róma.

Fesztelenül beszélt a bíborosról és Benedettáról is, akit grófnőnek nevezett beszéd közben. Igyekezett haragját leplezni. De a fiatal pap érezte, hogy még mindig remeg, vérzik és forr a bosszúvágytól. Pradánál a nő iránt érzett szenvedély, a vágy erőszakosan robbant ki, követelő szükséglet volt, amit azonnal ki kell elégítenie; ebben is a megromlott apai erény nyilvánult meg, a cél felé törő, lelkes álmodozás, amely gyors cselekvésbe torkollt. Mikor Flavia hercegnővel folytatott viszonya után el akarta nyerni Benedettát - a még mindig szép nagynéni isteni unokahúgát -, mindent vállalt: a házasságot, a küzdelmet a fiatal leánnyal, aki nem szerette, a biztos veszélyt, hogy kockára teszi az egész életét. Inkább fölgyújtotta volna Rómát, mint hogy lemondjon Benedettáról. A gyógyulás minden reménye nélkül sajgott testében az egyre kiújuló seb, hogy nem kapta meg a lányt, az övé volt, és mégis megtagadta magát. Soha nem bocsátja meg a gyalázatot, kielégítetlen testében mélyen ült a seb, és a legcsekélyebb szellő lángra lobbantja fájdalmát. Nyugodtnak látszott, de a felszín alatt féltékenyen, bosszúra éhesen tombolt az érzékek embere, bűnre is készen.

- Az abbé úr ismeri a helyzetet! - mormolta szomorúan Orlando. Prada olyan mozdulatot tett, mintha jelezni akarná, hogy mindenki ismeri.

- Ó, apám, csak a maga akaratának engedelmeskedtem, mikor hozzájárultam a házasságmegsemmisítési perhez. Különben a grófnőt kényszerítették volna, hogy visszatérjen a hitvesi házba, és nem mulatna ma rajtunk kedvesével és unokafivérével, Darióval.

Orlando tiltakozó mozdulatot tett.

- Pedig úgy van, apám. Mit gondol, hogy miért menekült el innen, ha nem azért, hogy kedvese karjaiban éljen otthon? Azt hiszem, hogy a Giulia utcai palota, bíborosával együtt, elég sok szennyet rejteget...

Prada ezt a hírt terjesztette mindenfelé, ezt a vádat szórta felesége ellen a szerinte szégyenletes és köztudomású házasságtörő viszonyról. Lelke mélyén, persze, ő maga sem hitte, sokkal jobban ismerte Benedetta állhatatos józanságát, a szüzességről alkotott babonás és szinte misztikus eszmét, az elhatározást, hogy csak azé a férfié lesz, akit szeret, és aki Isten előtt férje lesz. Prada mégis jó cselfogásnak és igen hatásosnak tartotta a vádat. - Tudja-e apám - kiáltotta hirtelen -, hogy ismertették velem Morano beadványát; megállapított dolog, hogy ha az elhálás nem történt meg, annak a férj tehetetlensége az oka.

Harsogó nevetésben tört ki, mintegy jelezni akarván, hogy számára ez a komikum tetőpontja. De belesápadt a tompa kétségbeesésbe, ajkán keményen, gyilkos kegyetlenséggel hangzott a nevetés; nyilvánvaló volt, hogy kizárólag az impotencia hamis vádja, a hím voltára oly megalázó állítás bírta rá arra, hogy védekezzék a pörben, amellyel kezdetben nem is törődött.

Védekezni fog tehát, egyébként szentül hitte, hogy felesége nem éri el a házasság megsemmisítését. Nevetve mondott el néhány kényes részletet az aktusról, magyarázgatva, hogy nem olyan egyszerű dolog elbánni egy nővel, aki vonakodik, karmol és harap, egyébként nem is olyan biztos, hogy nem történt meg az elhálás. Mindenesetre bizonyítást fog kérni, istenítéletet, jegyezte meg saját tréfáján nevetve, éspedig a bíborosok előtt, ha olyan lelkiismeretesek lesznek, hogy saját szemükkel akarnak meggyőződni róla.

- Luigi! - szólt Orlando szelíden, szemével a fiatal pap felé intve.

- Igen, hallgatok, igaza van, apám. De valójában oly undorító és nevetséges... Hiszen tudja, hogy mit mondott Lisbeth: „Ó, kedves barátom, akkor én talán egy kis Jézust fogok világra hozni...”

Orlando megint bosszúsnak látszott, mert nem szerette, ha fia idegenek előtt oly nyíltan hirdeti viszonyát. Lisbeth Kauffmann harmincéves, nagyon szőke, rózsás, nevetős, magas fiatal nő volt, és az idegen kolóniához tartozott. Tüdőbeteg férjével jött Rómába, de már két éve özvegy volt. Azóta függetlenül élt, és elég vagyonnal rendelkezett ahhoz, hogy ne szoruljon senkire. Szerette Rómát, szenvedélyesen érdeklődött a művészetek iránt, ő maga is festegetett, és a Principe Amedeo utcában, az új városnegyedben vett egy kis palotát. Műteremmé változtatott, minden évszakban virágoktól balzsamos, régi anyaggal kitapétázott második emeleti szalonját jól ismerte a kedves és művelt művésztársaság. Az asszony mindig vidám volt, hosszú köpenyt viselt, kölyökként viselkedett, olykor retteneteseket mondott, de nagyon jó társaságban élt, és eddig még csak Pradával kompromittálta magát. Kétségkívül nagyon tetszett neki a gróf, egyszerűen az övé lett, néhány hónappal azután, hogy a grófot elhagyta a felesége. Most terhes volt, a hetedik hónapban: eszébe se jutott rejtegetni terhét, olyan nyugodtan és boldogan járt, hogy társasága, mintha mi sem történt volna, a világvárosi kozmopoliták könnyed, szabad fölfogásával, továbbra is eljárt hozzá. A grófot az adott körülmények között természetesen rendkívül boldoggá tette ez a terhesség; a legdöntőbb érvnek tekintette a férfiasságát sértő váddal szemben. Lelke mélyén azonban bevallatlanul is tovább vérzett a gyógyíthatatlan seb, mert sem a közeli apaság, sem a Lisbeth hízelgő és szórakoztató odaadása nem kárpótolta a Benedetta visszautasítása miatt érzett keserűségért. Benedettát kívánta, és tragikus büntetést akart mérni reá, mert nem lett az övé.

Pierre semmit sem tudott még Lisbeth Kauffmannról, ezért nem értette a mondottakat. Némi zavart érzett, és hogy ne vegyék észre felindultságát, az asztalon heverő újságok közül felvett egy vaskos kötetet, és ugyancsak elcsodálkozott, hogy francia munkát talál itt, érettségire előkészítő kézikönyvet, amely dióhéjban összefoglalja a tantervben megkívánt ismereteket. Alapismereteket tartalmazó, egyszerű és praktikus tankönyv volt, de természetszerűleg tárgyalta a matematikai, fizikai, kémiai és természettudományos ismereteket is, mintegy nagy vonalakban összefoglalva a század vívmányait, az emberi értelem jelenlegi állását.

- Ó! - kiáltott föl Orlando, örülve a témaváltozásnak: - Öreg barátom, Théophile Morin könyvét nézegeti? Tudja, hogy a „marsalai ezer” között harcolt, és velünk együtt hódította meg Szicíliát és Nápolyt? Igazi hős!... Több mint harminc éve, hogy visszatért Franciaországba, egyszerű tanári katedrájára, és bizony nemigen gazdagodott meg. Ezért adta ki ezt a könyvet, amely, úgy látszik, kelendő, így támadt az az ötlete, hogy további hasznot próbál szerezni belőle, és lefordíttatja más nyelvekre, többek között olaszra is. Testvérek maradtunk. Most hasznát akarja venni befolyásomnak, azt hiszi, hogy tehetek valamit. Sajnos, csalódik; attól tartok, hogy nem tudom elfogadtatni a művét.

Prada, aki megint igen korrekt és szeretetre méltó lett, könnyedén vállat vont. Tele volt nemzedéke kételkedésével, ő is csak arra vágyott, hogy megőrizze azt, ami van, és a lehető legnagyobb hasznot húzza belőle.

- Mire való az ilyesmi? - mormolta. - Úgyis sok már a könyv, túl sok!

- Nem, nem! - mondta az aggastyán szenvedélyesen. - Könyvből sohasem lehet túl sok! Még több kell, több és egyre több! Könyvvel és nem karddal fogja legyőzni az emberiség a hazugságot és igazságtalanságot, azzal fogja megszerezni a népek testvériségének végső békéjét... Mosolyogsz, tudom, hogy negyvennyolcas eszméknek nevezed gondolataimat, szakállas dolognak, ahogy önök mondják Franciaországban, ugye, Froment úr? Annyi bizonyos azonban, hogy Itáliának vége, ha nem alulról kezdik a problémák megoldását, azaz, ha nem alkotják meg a népet; márpedig népet alkotni, embereket teremteni csak tanítással lehet; csak a tanulás fejleszti és szabadítja fel az óriási és elvesztett erőt, amely ma a tudatlanság és a lustaság fertőjében poshad... Igen, igen, Olaszországot megalkottuk, most alkossuk meg az olaszokat. Könyvet, sok könyvet! És haladjunk mindig előbbre, mindig több tudomány, mindig több világosság felé, ha élni akarunk, és egészségesek, jók, erősek akarunk lenni.

Csodálatos volt az öreg Orlando; félig fölemelkedett, hatalmas oroszlánfején tündökölt sugárzó fehér haja és szakálla. A meghatóan egyszerű és szándékosan szegényes szobában olyan lázas hittel hangzott a reménység kiáltása, hogy a fiatal pap hirtelen egy másik alakot látott gondolatban maga előtt: Boccanera bíborost, amint hófehér hajjal feketén felmagaslik, és ő is hősi szépségtől sugárzik, ahogy palotájának romjai között az aranyos mennyezet fenyegető beomlását várja. Ó, ezek a nagyszerű makacsok, a hivők, az öregek, akik férfiasabbak, lelkesebbek a fiataloknál! A két alak ellentétes hitet vallott, nincs egyetlen közös gondolatuk, közös érzésük, és az antik Rómában, ahol minden porlik, csak ők tiltakoznak elpusztíthatatlanul, mint két elválasztott fivér, akik mozdulatlanul állva a látóhatáron, farkasszemet néznek városuk fölött. És ahogy egyetlen pillanatra nagynak, magányosnak, a mindennapi alacsonyrendűségtől mentesnek látta őket egymás mellett, az örökkévalóság álmával telt meg napja. Prada egyszerre csak gyermeki gyöngédséggel ragadta meg az aggastyán kezét, hogy lecsillapítsa.

- Igen, igen, apám, igaza van, mindig igaza van, és ostoba vagyok, hogy ellenkezem. Kérem szépen, ne mozogjon ilyen hevesen, kitakarózik, és megfázik a lába.

Letérdelt, végtelen gondossággal megigazította a takarót, azután úgy maradt a földön, mint egy kisgyerek - negyvenkét éves volt már -, és nedves szemmel, néma imádattal, könyörögve nézte apját, aki maga is békésen, meghatottan, remegő kézzel simogatta fia fejét.

Pierre majdnem két óra hosszat volt már ott, mikor végre elbúcsúzott; meghatotta mindaz, amit látott és hallott. Meg kellett ígérnie, hogy megint eljön hosszú beszélgetésre. Vaktában indult neki az utcáknak. Alig múlt el négy óra. Elhatározta, hogy előre meghatározott terv nélkül bolyong a városban, az alkonyuló nap gyönyörű óráiban, a végtelen kék, friss ég alatt. Hamarosan a Nazionale utcába ért, melyen jövet kocsin haladt végig; ráismert a Quirinaléig emelkedő zöld kertekre, a fakó színű, ormótlan bankra, az Aldobrandini-villa ég felé nyúló fenyőjének csúcsára. Amint megállott a fordulónál, hogy megnézze az esthomályba merülő tér mélyén Trajanus oszlopát, amely mint egy fatörzs vált ki a környezetből, legnagyobb meglepetésére egy nyitott kocsi állt meg előtte hirtelen, és egy fiatalember, udvarias mozdulattal, magához intette.

- Froment abbé úr! Froment abbé úr!

A fiatal Dario Boccanera herceg volt. Rendes sétakocsizására indult a korzón. Bíboros nagybátyja támogatásából élt, és majdnem mindig szűken állt pénz dolgában. De mint minden római, inkább beérte volna száraz kenyérrel, csak hogy megtarthassa kocsiját, lovát és kocsisát. Rómában nélkülözhetetlen fényűzés a kocsi.

- Froment abbé úr, ha felül, szívesen megmutatom kicsit városunkat.

Kétségkívül Benedettának akart kedveskedni azzal, hogy gondjaiba veszi pártfogoltját. Egyébként semmittevésében örült is annak, hogy a fiatal papot, akit olyan rendkívül eszesnek mondtak, bevezetheti abba, amit Róma színe-javának, az utánozhatatlan életnek hitt.

Pierre elfogadta az ajánlatot, bár szívesebben sétálgatott volna egyedül. Érdekelte azonban a fiatalember, a kimerült faj utolsó szülötte, akit nem tartott képesnek sem gondolkozásra, sem cselekvésre, de mégis hódítónak talált büszkeségében és közönyös nemtörődömségében. Ez a fiatalember sokkal inkább római volt, mint hazafi - sohasem akart csatlakozni sehová, örült, hogy visszavonultan élhet, és semmit sem kell tennie. Bármilyen szenvedélyes is volt, sohasem követett el bolondságokat; alapjában véve gyakorlatiasan és józanul gondolkodott, mint a legtöbb római, aki hozzá hasonlóan adta a lelkendezőt. Végighaladtak a Venezia téren, és befordultak a Corsóra. Dario gyermekes hiúsággal fitogtatta, mennyire élvezi vidám, boldog életét a szép ég alatt. Mindez nagyon világosan visszatükröződött abban az egyszerű mozdulatában, amellyel kimutatott a kocsiból:

- A Corso!

Pierre éppen úgy elcsodálkozott, mint tegnap. A hosszú, keskeny utca éppen úgy futott végig a fehér fényben fürdő Popolo térig, mint érkezésekor, azzal a különbséggel, hogy most a jobb oldali házak sütkéreztek napsugárban, és a bal oldaliak maradtak árnyékban. Hogyan! Ez a Corso? Ez a magas, nehéz homlokzatok közé szorított, félig sötét árok? Ez a szegényes út, ahol legföljebb három kocsi haladhat el egymással szemben a talmi csillogású, összezsúfolt boltok kirakatainak sora között? Se szabad térség, se széles látóhatár, se üdítő fasor! Semmi más, csak tolongás, zsúfoltság, nyüzsgés a keskeny járdán, a szalagnyi ég alatt. Hiába mutogatta Dario a történelmi nevezetességű pompás palotákat: a Bonaparte-palotát, a Doria-palotát, az Odescalchi-palotát, a Sciarra-palotát, a Chigi-palotát; és hiába mutatta a Colonna teret Marcus Aurelius oszlopával, a város legélénkebb terét, ahol állandóan nagy népesség sürög-forog, álldogál, beszélget, nézelődik; a Popolo térig hiába mondogatta a templomokat, házakat, keresztutcákat, a Condotti utcát, amelynek a végén, a Spanyol lépcső tetején, ott emelkedik a lenyugvó napfényben az aranyban fürdő Trinita dei Monti, Pierre-be csalódást keltően rögződött bele a levegőtlen, keskeny útvonal, a palotákat szomorú kórházaknak és kaszárnyáknak látta, a Colonna téren kegyetlenül nélkülözte a fákat, csak a Trinita dei Monti bűvölte el, távoli, megdicsőült ragyogásával.

A Popolo térről vissza kellett fordulni a Venezia térig, azután megint visszatérni, kétszer, háromszor, négyszer, fáradhatatlanul. Dario nagy élvezettel mutatkozott az utcán kocsijában; köszöngetett és visszaköszönt. A két járdán sűrű tömeg özönlött, benézegettek a kocsikba, akár kezet is szoríthattak volna a bennülőkkel. Lassanként annyi kocsi torlódott össze, hogy kettős soruk megszakítatlan vonalban tömörült, és csak lépésben haladhattak előre. A felfelé és lefelé haladó kocsik a folytonos lökdösésben egymáshoz súrlódtak, utasaik egymást vizsgálgatták. Összevegyültek a szabad ég alatt, egész Róma egybesereglett a lehető legszűkebb helyen, az ismerősök úgy beszélgettek, mint a szalonok bizalmas légkörében, az ismeretlenek, az ellentétes világok képviselői pedig a torlódásban egymásba fúrták tekintetüket, lelkük mélyéig. Pierre, mintha kinyilatkoztatás tárult volna fel előtte, hirtelen megértette a Corsót, a régi szokást, a város szenvedélyét és büszkeségét. Éppen a keskeny út nyújtott élvezetet, a

kényszerű tolongás, melyből várva várt találkozások adódtak, az emberek kielégíthették kíváncsiságukat, megcsillant a hiúság, és végtelen anyag gyűlt a pletykához. Az egész város találkozott itt mindennap, kitárulkozott, kémlelődött, önmaga látványában gyönyörködött, és oly égető szükségét érezte ennek, végső soron oly nélkülözhetetlenné vált ez a fajta együttlét, hogy azt az úriembert, aki nem járt a Corsóra, olybá vették, mint aki nem szalonképes, újságot nem olvas, vagy elvadult. A levegő elragadóan enyhe volt, a súlyos, ódon paloták között végtelen tiszta kékséggel ragyogott a keskeny égcsík.

Dario egyre mosolygott, és erre-arra bólogatott; főurak és hölgyeik, hercegek és hercegnők nevét súgta Pierre-nek, történelmi hangzású neveket, amelyek csengése betöltötte a történelmet, és amelyeknek zengő szótagjai felidézték a régi fegyverzetek zörgését a csatában, vagy a pompázó pápai felvonulásokat, a bíbor ruhákat, az arany tiarákat, drágakövektől fénylő nagyszerű öltözékeket. Pierre szomorúan nézte a kövér hölgyeket, vézna férfiakat, a fölfújt vagy csenevész jelenségeket, akiket a modern ruha még inkább elcsúfított. De azért látott néhány csinos, fiatal nőt is, főképpen tiszta és nagy szemű, szótlan lányokat. Dario felmutatott a Buongiovanni-palota tizenhetedik századbeli hatalmas homlokzatára, a szobrászmunkával díszített, ízléstelenül nehézkes ablakkeretekre, aztán vidáman megjegyezte:

- Nézze csak, ott a járdán, Attilio... A fiatal Sacco főhadnagy... Tudja, ki ez?

Pierre bólintott, hogy tudja. Az egyenruhában pompázó Attilio rögtön megnyerte tetszését fiatalos, élénk, bátor megjelenésével, nyílt arcával, amelyben anyjától örökölt gyöngéd, kék szem ragyogott. Csakugyan maga volt a testet öltött szerelem és fiatalság, tele lelkes reménységgel és mentesen a jövőt leső önzéstől.

- Majd meglátja - mondta Dario -, ha újra eljövünk a palota előtt, hogy még mindig itt fog állani... Majd akkor mutatok valamit...

És vidáman tovább fecsegett a fiatal leányokról, kis hercegnőkről, arisztokrata leánykákról, kiket szigorúan nevelnek a Szent Szívben, de legtöbbnyire tudatlanok maradnak, fejlődésüket anyjuk szoknyája mögött fejezik be, aki csak a kötelező sétára viszi el őket a Corsóra, különben a végtelen nappalokat sötét paloták mélyén töltik kolostori magányban, bezárva. De milyen vihar dúl ezekben a néma lelkekben, amelyekbe még senki sem hatolt be. Milyen akaraterő nyilvánul meg olykor a tétlen engedelmesség leple, a környezettel szemben tanúsított látszólagos közöny alatt. Hányan szeretnék konokul maguk irányítani életüket, kiválasztani a férfit, akit akarnak, és megkapni az egész világ ellenére is. A Corso fiatalembereinek hullámzó seregében keresik és választják ki kedvesüket, tekintetük kutatva jár a séta közben; ártatlan szemük megszólal, és vallomást tesz, tekintetükkel felkínálják magukat, bár szemérmesen zárt ajkuk meg sem rebben. Azután következnek a templomban lopva átcsúsztatott szerelmes levelek, a lekenyerezett komorna megkönnyíti az eleinte oly ártatlan találkozásokat. Gyakran házasság a kaland vége.

Celia Attiliót választotta, mióta tekintetük először találkozott egy halálosan unalmas napon. Celia a Buongiovanni-palota ablakából tekintett ki. A fiú fölemelte fejét, a lány örökre elbűvölte, és tiszta, szenvedélyes pillantásával önmagát is odaadta. Csak szerelmes nő volt, semmi más. Rajongott a fiúért, akarja, csak őt akarja, senki mást. Ha kell, húsz évig is vár, de úgy számított, hogy akarata nyugodt makacsságával azonnal meghódítja. Beszélik, hogy apja, a herceg, mennyire haragszik, de tombolása mégis megtörik a leány konok és tiszteletteljes hallgatásán. A kevert vérű herceg, az amerikai nő fia, aki maga angol nőt vett feleségül, csak azért küzdött, hogy a közelében lezajló nagy összeomlások közepette megőrizhesse vagyonát és nevét.

Azt is beszélik, hogy amikor szemére lobbantotta feleségének, miért nem vigyázott eléggé leányukra, a hercegnő felháborodva tiltakozott, és az idegenből jött asszony büszkeségével és önzésével emlékeztette a herceget, hogy ötmilliót hozott a házhoz. Nem elég, hogy öt gyermekkel is megajándékozta? Azóta csupa önimádás az élete, Celiával nem törődik, elhanyagolja házát, amelyben a vihar szele kavarog.

A kocsi megint visszaérkezett a palota elé - Dario figyelmeztette Pierre-t.

- Látja, Attilio még mindig itt van... Most nézzen föl az első emelet harmadik ablakára.

Gyors és kedves jelenet játszódott le. Pierre észrevette, hogy a függöny sarka félrelibben, és megjelenik Celia édes, zárt, ártatlan liliomarca. A lány nem mosolygott, meg sem mozdult. Tiszta ajka hallgatott, mély, világos szeme sem rebbent. Mégis átölelte Attiliót, és fönntartás nélkül odaadta magát neki. A függöny visszaesett.

- Ó, a kis képmutató! - mormolta Dario. - Sose tudhatja az ember, hogy mi rejtőzik ennyi ártatlanság mögött.

Pierre visszanézett Attilióra. Még fölemelt fejjel, mozdulatlan, sápadt arccal állott a fiú, szája csukva, szeme tágra nyitva. A fiatal papot meghatotta a fellobbanó mindenható szerelem, az igazi fiatal és örök szerelem, amely felette áll a környező világ történetének és számításának.

Dario azután parancsot adott a kocsisnak, hogy menjenek fel a Pincióra. Tiszta, szép délutánokon elmaradhatatlan szokássá vált körülmenni a Pinción. Előbb a Popolo téren haladtak végig. Róma leglevegősebb és legszabályosabb tere ez, csábító utcatorkolatokkal, szimmetrikusan elhelyezett templomokkal, közepén az obeliszkkel, kétoldalt a facsoportokkal, amelyek a verőfényes napsütéssel aranyozott komor épületek között az aprókockás fehér kövezet fölé hajolnak. A kocsi most jobbra rátért a Pincio oldalára vezető, reliefekkel, kutakkal, szobrokkal díszített pompás, csipkézett útra, amely az antik Róma márványba faragott dicső emlékeként vonult a bokrok, fák között. De fönn a magasban Pierre kicsinek találta a kertet; nagyobb fajta terecske, egy négyszög négy fasorral, hogy a kocsik vég nélkül körüljárhassák. A régi és az új Olaszország kiváló férfiainak képei a mellszobrok végtelen sorával keretezik be a fasorokat. Pierre különösen a különböző jól gondozott, ritka és jól kiválasztott fákat csodálta. Lombjuk télen-nyáron egyaránt pompás árnyékot ad, és a zöld szín minden elképzelhető árnyalatában tündököl. A kocsi a végtelen hosszúságban hullámzó, soha véget nem érő kocsisorhoz csatlakozva körüljárta a fasorokat.

Pierre egy lassacskán kocogó sötétkék nyitott kocsiban egyedül ülő nőt pillantott meg. A nagyon csinos, alacsony termetű, gesztenyehajú nő szelíden nézett a világba nagy szemével, megjelenése szerény és hódítóan egyszerű volt. Szigorú egyszerűséggel öltözködött, avarszínű selyemruhát és kissé furcsa, nagy kalapot viselt. Dario erősen szemügyre vette, majd a pap kérdésére mosolyogva elmondta, hogy ez a nő tulajdonképpen senki, csak Tonietta, ama kevés félvilági nők egyike, akivel Róma törődik. Azután minden kertelés nélkül, fajtájának szerelmi ügyekben való kedves őszinteségével részleteket is mesélt: a leány származását homály födi; sokan azt állítják, hogy alacsony sorból származik, és egy tivoli kocsmáros leánya, mások szerint nápolyi bankár az apja; de mindenesetre nagyon okos, művelt leány, csodálatos fogadásokat rendez Mille utcai palotájában, amelyet az azóta már elhunyt öreg Manfredi márkitól kapott ajándékba. Nem adja oda magát fűnek-fának, egyszerre csak egy kedvese van, és a hercegnők, arisztokrata hölgyek, akik aggódva érdeklődnek iránta mindennap a Corsón, nagyon csinosnak találják. Különösen azért lett híres, mert olykor valóságos szerelmi rohamai vannak, és ilyenkor teljesen önzetlenül lesz azé, akit szeret; semmi mást nem fogad el az illetőtől, csak minden reggel egy fehér rózsacsokrot. Így aztán ha - gyakran hetekig -

megjelenik a Pinción tiszta virágaival, mint valami fehér menyasszonyi csokorral, mindenki megértő gyöngédséggel mosolyog.

Dario félbeszakította mondókáját, és szertartásosan köszöntött egy hölgyet, aki nagy, széles fogatban haladt el mellettük egy úr társaságában.

- Az anyám! - jegyezte meg egyszerűen.

Pierre már ismerte; legalábbis de la Choue vicomte-tól hallotta a történetet. Onofrio Boccanera halála után, ötvenéves korában, másodszor is férjhez ment; szemével, fiatal lányok módjára, kihalászott a Corsón egy kedvére való, nálánál tizenöt évvel fiatalabb férfit; Jules Laporte-nak hívták a kiszemeltet, régen a svájci gárda őrmestere volt, mások szerint ereklye-ügynök, és belekeveredett valami egészen különös ereklyehamisítási históriába; felesége azonban pompázó Montefiori márkit csinált belőle; mindenesetre ő volt az utolsó szerencsés kalandor, aki diadalmaskodott a legendás országban, ahol a pásztorok királynőket vesznek nőül.

A második fordulónál Pierre alaposan szemügyre vette a házaspárt. Az asszony valóban még mindig meglepően szép; maga a klasszikus viruló római szépség; magas, erőteljes, istennői fején sötétbarna haj, vonásai szabályosak, bár kissé kemények, korát csak a felső ajkának pelyhei jelezték. És a márki, a genfi születésű, elrómaiasodott svájci, valóban előkelő, katona-tiszti jelenség, felmeredő bajuszával; mint mondják, nem ostoba, könnyed, vidám férfi, nő-társaságok mulattatója. Felesége olyan büszke rá, hogy mindenüvé elcipeli és mutogatja, megint úgy él mellette, mintha húszéves lenne, együtt hágnak a Montefiori-villából meg-maradt kis vagyon nyakára. Az asszony különben csaknem egészen megfeledkezett fiáról, olykor, ha séta közben találkoznak, úgy köszönnek egymásnak, mint futó ismerősök.

- Nézzük meg, hogyan nyugszik le a nap a Szent Péter-templom mögött! - mondta Dario, mint a nevezetességeket mutogató, lelkiismeretes idegenvezető.

A kocsi visszatért a teraszra, ahol katonazenekar játszott a rézfúvók éktelen harsogásával. Sok fogat már ott vesztegelt a zenekar közelében, és mind nagyobb számban odasereglettek a gyalogos sétálók is. És a nagyon magas és széles, bámulatosan szép terasz előtt Róma egyik leggyönyörűbb látképe bontakozott ki. A Teverén túl, az Angyalvár körül születő új, sápadt városnegyed káosza fölött a Mario és Gianicolo hegyek zöldellő hátai között magaslott a Szent Péter-templom. Balra, amíg a szem ellát, az óváros látszott, rengeteg háztetőjével, valóságos épülettenger. A tekintet azonban mindegyre az azúrkék égben trónoló Szent Péter-templomon pihent meg, tiszta és uralkodói nagyszerűségén. A teraszról csodálatos látványt nyújtott a kolosszus mögött a végtelen égbolt mélyén lassan lenyugvó nap.

Sokszor olyan, mintha vérző felhők omlanának össze, óriások harcolnának, hegyekkel hadakoznának, és lángoló városok szörnyű romjai között elbuknának. Máskor meg mintha sötét tóból vörös csóvák ragyognának fel, és az algák között fénysáv halászná ki az eltűnő égitestet. Olykor rózsás köd porzik alá finoman, távoli esőcseppek gyöngyösen szegélyezik, és függönyük ráborul a látóhatár misztériumára. Gyakran valóságos diadalmenet, arany és bíbor a kíséret, felhőszekerek gördülnek tüzes úton, gályák himbálóznak azúros tengeren, nagyszerű és különös pompa omlik bele az alkonyat egyre kifürkészhetetlenebb szakadékába.

Aznap este azonban Pierre vakítóan, nyugodtan, fájdalmasan nagyszerű, fenséges látványban gyönyörködhetett. Mindenekelőtt éppen a Szent Péter-templom fölött, a felhőtlen, mélyen áttetsző égen még oly fényesen ragyogott a nap, hogy tündöklését a szem nem bírta el. A dóm izzott a ragyogásban, mintha folyékony ezüstből volna; a szomszédos negyed, a Borgo tetői parázstengerré változtak. Ahogy hanyatlott a nap, úgy vesztette el lángjának erejét; már rá lehetett nézni, és nemsokára fenséges lassúsággal siklott a dóm mögé, amely most sötétkéken

rajzolódott az égre, és a teljesen mögéje rejtőzött égitest dicsfénnyel vette körül, lángoló sugarakkal koronázta meg. Ekkor kezdődött az álom, a kupola alatt uralkodó, különösen megvilágított ablakok sora a betűző fényben mintha kohók vörösen izzó szájává változnék, azt is lehetett volna hinni, hogy a dóm parázson nyugszik, és a tűz ereje magasba emeli, a levegőben tartja, majd a távolba ragadja. Alig három perc volt az egész. Lent a Borgo kusza házfedelei lilás ködbe vesztek, míg a láthatár a Gianicolótól a Mario-hegyig éles, fekete vonalban rajzolódott ki; most az ég vált bíbor-aranyosra, emberfölötti fény végtelen nyugalma áradt el a megsemmisülő föld fölött. Az ablakokban kialudt a láng, az ég elsötétedett, és a mindent elnyelő éjszakában már csak a Szent Péter-templom kereksége látszott sejtelmesen, egyre jobban elmosódva.

Homályos gondolattársítás folytán Pierre e pillanatban megint a két magas, szomorú és lehanyatló alakra gondolt: Boccanera bíborosra és az öreg Orlandóra. Annak a napnak az estéjén, amikor egymás után megismerte őket nagyságukban, konok reménykedésükben, mindkettő ott állt előtte a láthatáron, megsemmisült városuk fölött, az ég peremén, melyet mintha elnyelt volna a halál. Vajon így fog összeomlani velük minden? Így fog kihunyni és eltűnni minden a megváltozott idők éjszakájában?

5

Narcisse Habert másnap kétségbeesve közölte Pierre-rel, hogy unokafivére, monsignor Gamba del Zoppo - arra hivatkozva, hogy gyöngélkedik - két-három napi haladékot kér, mielőtt fogadná a fiatal papot, és a kihallgatás ügyével foglalkozni tudna. Pierre tehát tétlenségre volt kárhoztatva, mert semmit sem mert más oldalról kezdeményezni a pápai audiencia ügyében; annyira ráijesztettek, hogy attól tartott, mindent elront egyetlen ügyetlen lépéssel. És mivel más dolga nem volt, Róma tanulmányozásával igyekezett betölteni idejét.

Első látogatása a Palatinus romjainak szólt. Egy verőfényes nap reggelén, nyolc órakor egyedül indult útnak. A San Teodoro utca felőli bejárathoz ért, amelynek rácsa mellett az őrök pavilonjai sorakoznak. Az egyik őr azonnal ajánlkozott vezetőnek. Pierre jobban szeretett volna szabadjára kóborolni, álmodozni és fölfedezni, de kínos lett volna visszautasítani az előzékenyen mosolygó és kifogástalan franciasággal beszélő embert, egy hatvan év körüli, zömök, szögletes, vöröses arcú, fehér bajuszú, kiszolgált katonát.

- Ha az abbé úr követni méltóztatik... Látom, hogy francia! Én piemontei vagyok, és jól ismerem a franciákat. Velük voltam Solferinónál. Igen, igen, akármit mondanak, ilyesmit nem felejt el az ember. Testvérek voltunk... Tessék, erre, jobbra!

Pierre fölnézett, és megpillantotta a Tevere felé a Palatinus fennsíkját szegélyező sötét ciprussort, amelyet megérkezése napján a Gianicolóról látott. Az enyhe kék eget a fák erős zöldje sötét rojttal szegélyezte. A fákon kívül nem lehetett látni mást; a domboldal kopáran, pusztán terült el, szennyes, szürke porával, csak imitt-amott tűnt fel néhány bokor és közöttük szétszórt romok.

Az ásatási területek szomorú dúltsága látszott, csak tudósok lelkesedhetnek az ilyesmiért.

- Tiberius, Caligula és a Flaviusok házai amott fönn vannak - magyarázta a vezető -, de azt hagyjuk a végére, előbb körülmegyünk.

Eleinte balra mentek, és egy barlangszerű, kivájt üreg előtt állottak meg.

- Ez az a farkasverem, ahol a farkasnőstény Romulust és Remust táplálta. Régen még megvolt a bejáratnál a Ruminál-fügefa, mely védelmezte az ikreket.

Pierre nem tudta elfojtani mosolyát, olyan egyszerűen és meggyőződéssel beszélt az öreg katona, aki különben nagyon büszke volt a régi romokra, mintha saját tulajdona lenne minden. Mikor azonban a nemes férfiú a barlang közelében megmutatta a *Roma quadrata* maradványait, azokat a falromokat, melyek csakugyan minden valószínűség szerint Róma alapításának korából származnak, Pierre érdeklődni kezdett, és heves szívdobogást érzett: nem mintha a látvány maga ejtette volna bámulatba, hiszen néhány egyszerű, egymásra rakott, mész és cement nélküli kőtömbről volt csak szó, de megjelent előtte a huszonhét százados múlt, és ezek a töredezett, megszürkült kövek, melyek olyan pompás és hatalmas építménynek voltak hordozói, bámulatos fönséget öltöttek szemében.

Azután visszatértek, jobbra a hegy lábának mentén. A paloták melléképületei bizonyára idáig terjedtek: kapumaradványok, beomlott termek, restaurált oszlopok és frízek szegélyezték az ösvényt, mely dús temetői növényzet közt kanyargott. A vezető folyékonyan tovább magyarázta a legvalószínűtlenebb föltevéseket, úgy, ahogy tíz év óta megszokta. Minden töredékhez valamilyen nevet, történetet, felhasználási módot fűzött.

- Augustus háza! - mondta végül, néhány földhalomra mutatva.

Pierre most semmit sem látott és megkérdezte:

- Ugyan hol?

- Ó, abbé úr, a múlt század végén, azt hiszem, még a homlokzata is látszott. A másik oldalon volt a bejárás, a Via Sacra felől. Ezen az oldalon széles erkély nyílt, a nagy Circus Maximusra, innen nézték a játékokat... Egyébként, amint láthatja, abbé úr, a palota teljesen be van temetve, a fenti nagy kert, a Mills-villa kertje alatt. Ha majd lesz elég pénz a kutatásokra, minden bizonnyal megtalálják a mellette levő Apollo és Vesta templomokkal együtt.

Balra fordultak, és beléptek a Stadiumba, amely egy kis cirkusz volt, versenyfutás céljaira, és Augustus háza mellett terült el. A pap most megint lelkesedni kezdett. Nem mintha épségben megmaradt monumentális romokat látott volna, egyetlen oszlop sem maradt helyén, csak a jobb oldali falak látszottak még, de látni lehetett az egész tervet, a sarokköveket minden oldalon, a kaput a pálya szélén, a császár hatalmas páholyát, mely előbb bal oldalon volt Augustus házában, de később áttörték jobb felé, és beékelődött Septimus Severus palotájába. A vezető egyre beljebb hatolt a szétszórt romok közé, részletes és pontos magyarázatokat adott, kijelentette, hogy az ásatások igazgatóságának urai a legapróbb részletekig ismerik a Stadiumot, úgyannyira, hogy meg tudják állapítani pontos tervrajzát, az oszlopok rendjét, azt, hogy szobrok álltak a fülkékben, és hogy milyen márvánnyal burkolták a falakat.

- Ó, nyugodtak az urak! - jelentette ki a vezető áhítattal. - A németek ebbe nem fognak beleköpni, és nem fognak mindent fölforgatni, mint ahogy a Forumnál tették, ahol már nem ismeri ki magát az ember, mióta végigmentek rajta a tudományukkal.

Pierre mosolygott, és növekvő érdeklődéssel követte a vezetőt a töredezett lépcsőkön és a gödrökre dobott deszkapallókon keresztül, Septimus Severus palotájának óriás romjai között. A palota a Palatinus déli csúcsán emelkedett, uralkodott a Via Appián és az egész Campagnán, míg a szem ellát. Csak az alépítmény maradt meg és a föld alatti helyiségek, a terasz ívei alatt - a terasszal bővítették ki a hegy szűknek bizonyult tetősíkját. A felépítménytől megfosztott alapzat önmagában véve is képet nyújtott a diadalmas palotáról, amelyet tartott, hiszen elpusztíthatatlan tömege is megmaradt mérhetetlennek, hatalmasnak. Amott emelkedett a híres Septizonium, a hétemeletes torony, amely csak a tizennegyedik században tűnt el. Megmaradt a küklopszi árkádok által tartott terasz; csodálatos kilátás nyílik róla. Azután már csak félig beomlott vastag falak halmozódnak, tátongó mélységek a lezuhant mennyezetek alatt, végeláthatatlan folyosók és óriási termek maradványai. Az új közigazgatás most már gondoskodik a romok karbantartásáról; minden kisöpörve, a kúszó növényzettől megtisztítva; a vadregényes színezet eltűnt, helyébe komor, meztelen nagyszerűség lépett. A napsugár élő melege bearanyozza a régi falakat, behatol a hasadékokon a sötét termekbe, és ragyogó porszemeivel oszlatja el az évszázadokig a föld mélyén alvó, immáron kiásott halott fenség néma mélabúját. A cementbe rakott téglákból álló régi vöröses építmények elvesztették pompás márványburkolatukat, most a nap vonta be őket ragyogó köpenye császári bíborával.

Pierre már másfél órája sétált a romok közt. Most az északi és nyugati részen kellett megnéznie a korai palotákat.

- Vissza kell fordulnunk - mondta a vezető. - Amint látja, a Mills-villa kertje és a San Bonaventura-zárda utunkat állja. Csak akkor lehetne itt keresztülmenni, ha az ásatások már fölszabadították volna ezt az oldalt is... Ó, abbé úr, ha alig ötven évvel ezelőtt sétált volna itt a Palatinuson! Én még láttam azoknak az időknek a rajzait. Csupa szőlő, kis kertek, sövények, igazi falu, elhagyatottság, soha egy lelket nem lehetett látni... És ha az ember elgondolja, hogy ezek a paloták mind alatta aludtak...

Pierre követte. Megint elhaladtak Augustus háza előtt, följebb mentek, a Flaviusok hatalmas házáig, amely részben még a szomszéd villához csatlakozott; sok kisebb-nagyobb termének hajdani rendeltetéséről még mindig vitáznak. A tróntermet, a törvénytermet, az ebédlőt és az oszlopcsarnokot már felismerték. Ezen túl azonban minden csak puszta elképzelés, különösen ami a magánlakosztályok keskeny szobáit illeti. Egyébként egyetlen fal sem látható egészben, csak az alapozás töredékei, a csonka alapfalak rajzolják a földre az épület beosztását. Lejjebb az egyetlen, csodálatos módon megmaradt rom - Livia állítólagos háza - egészen eltörpül a szomszédos óriási paloták mellett, három terme teljesen érintetlen, sajátságosan friss freskói mitológiai jeleneteket, virágokat és gyümölcsöket ábrázolnak. Tiberius házából viszont alig maradt meg valami; romjai ott rejtőzködnek a gyönyörű népkert alatt, mely a régi Farnese-kertek folytatása. Mellette, a Forum felett, Caligula házából, éppúgy, mint Septimus Severuséból, már csak az óriási alapzat maradt meg, néhány támaszpillér, egymásra halmozott emeletek, magas árkádok, amelyeken a paloták nyugodtak, továbbá terjedelmes alagsorok, ahol a személyzet és a kapuőrök éltek, összezsúfoltan, örökké dáridózva. A városon uralkodó magaslat tehát csak alig felismerhető romokat nyújt, nagy kiterjedésű szürke és kopár térségeket, amelyeket kapa túrt fel, és amelyeken csak itt-ott emelkedik egy-egy régi falmaradvány; a tudós képzelőtehetség megfeszített munkája kellett ahhoz, hogy visszaállítsa a hajdani császári fény diadalmas világát.

A vezető ennek ellenére nyugodt meggyőződéssel folytatta magyarázatait, mutogatta a semmit, mintha ma is hatalmas épületek sorakoznának szeme előtt.

- Ez a Palatinus tér. Amint láthatja, balról a Domitianus palotájának homlokzata, jobbra a Caligula palotájáé, és ha megfordul, szemben látja Jupiter Stator templomát... A Via Sacra eddig a térig ért, és áthaladt a régi Mugonia-kapu, a korai Róma három kapujának egyike alatt.

Majd félbehagyta ezt a témát, és a hegy északnyugati részére mutatott.

- Amint észrevette, a cézárok nem építettek erre az oldalra. Valószínűleg tekintettel kellett lenniük igen régi emlékekre, amelyek a város alapítása előtt épültek, és melyeket a nép tiszteletben tartott. Ott állott a győzelem temploma, melyet Evander épített árkádiai társaival, a farkasverem, melyet az imént mutattam; Romulus egyszerű, nádból és agyagból készült kunyhója... Mindenre ráakadtak, abbé úr, és bármit mondjanak is a németek, nem fér hozzá kétség!

De hirtelen fölkiáltott, mint aki a legérdekesebbről megfeledkezett:

- Persze, befejezésül megnézzük a föld alatti folyosót, ahol Caligulát meggyilkolták.

Lementek a hosszú, fedett folyosóra, ahová ma a hasadékokon keresztül vidáman besütött a nap. Néhány stukkódísz és mozaikrész még ma is látszik. A hely mindazonáltal komor és gyászos, szinte tragikus rémségekre van teremtve. Az öreg katona hangja elkomorult, amint elmesélte, hogy Caligulának, a palatinusi játékokról visszatérve, kedve kerekedett egyedül lemenni a sötét folyosóra, hogy végignézze a fiatal ázsiaiak szent táncának próbáját. A homályban az összeesküvők vezére, Chereas, szúrta elsőnek hasba. A császár ordítva menekülni akart. Ám ekkor a gyilkosok, az ő kreatúrái, legkedveltebb barátai, előrerohantak, leteperték és súlyos csapásokat mértek rá; a dühtől és félelemtől őrjöngő Caligula jajveszékelése, fuldokló állati ordítása tompán visszhangzott a sötét folyosón. Amint meghalt, mély csend állott be, és gyilkosai rémülten menekültek.

A Palatinus romjainak klasszikus megtekintése ezzel véget ért. Pierre, mikor megint fölkerült a napfényre, csak arra vágyódott, hogy lerázza nyakáról a vezetőt, egyedül maradhasson a hegy csúcsát elfoglaló, egész Rómán uralkodó csendes kertben.

Már majdnem három órája egy helyben topogott, és hallgatta a vezető harsogó, monoton hangjának zúgását; egyetlen kőtől sem kímélte meg. A derék ember most visszatért a franciák iránt érzett barátságára, és hosszan elmesélte a magentai ütközetet. Jóságosan mosolyogva fogadta el Pierre-től az ezüst pénzdarabot, és belekezdett a solferinói csatába. Úgy látszott, hogy sohasem lesz vége elbeszéléseinek, mikor szerencsére egy hölgy jelent meg, és valami felvilágosítást kért. A vezető tüstént hozzácsatlakozott:

- Jó estét kívánok, abbé úr! Caligula palotája felé kimehet. És ugye, tudja, hogy a talajba vájt titkos lépcső vezetett le a palotából a Vesta-szüzek házába, ott lent a Forumon? Nem találták ugyan meg, de ott kell lennie.

Pierre kellemesen megkönnyebbült, hogy végre egyedül maradt. Leült a kert egyik márványpadjára. Csak néhány facsoport volt ott, puszpángok, ciprusok, pálmák, de az öreg tölgy koronája a márványpad fölött hűs árnyékot vetett sötét lombjaival. Varázs áradt az álmodó magányból, a rebbenő csendből is, amelyet mintha a történelemmel - nagyszerűségében emberfölötti és ragyogó történelemmel - telített öreg föld sugárzott volna. Hajdan a lugasokkal díszített Farnese-kertek kedves tartózkodási hellyé, ligetté változtatták a hegynek e részét; a villa épületei, bár erősen megrongálva, de még megvannak; a báj minden bizonnyal megmaradt, és az öreg, zöld tölgyek csillogó lombjában a reneszánsz gyöngéd lehelete is ott lebeg. Az ember benne él a múlt lelkében, látomásszerű képek között, a fövekben alvó számtalan nemzedék bolygó varázsában.

De a fenséges hegy körül a távolban elterülő Róma olyan vonzerőt gyakorolt Pierre-re, hogy nem tudott egy helyben ülni. Fölállott és az egyik terasz korlátjához támaszkodott. Most a Forum bontakozott ki lábai előtt, és a túlsó végén a Capitolium halma. A szürke épülethalmazokban nem volt sem szépség, sem nagyszerűség. A domb tetején csak a szenátorok palotájának hátulsó homlokzata látszott, a lapos, keskeny ablakos homlokzat, mely fölé a magas, szögletes harangtorony emelkedett. A rozsdaszínű, meztelen fal eltakarta az Aracoeli-templomot, a csúcsot, ahol hajdan a capitoliumi Jupiter temploma ragyogott, mint az isteni pártfogás királysága. Balról, a Caprinus lejtőjén, ahol kecskék legeltek a középkorban, most csúnya házak sorakoztak, a német követség által elfoglalt Caffarelli-palota néhány szép fája pedig a ma már alig látható, a tartófalak között elvesző és megsemmisülő Tarpéji-sziklát vették körül zöld lombjaikkal. És itt volt a Capitolium, a legdicsőségesebb a hét halom közül, erődítményével, templomával, amelyre az várt, hogy a világ ura legyen: az antik Róma Szent Péter-temploma, meredek hegy a Forum oldalán, függőlegesen a Mars-mező felett. Irtózatos látvány, mennyi villámcsapást állott ki, milyen titokzatossá tették a legrégibb időben már Asylum erdejének szent tölgyei, milyen félelmes ismeretlenség borzong benne! Később itt voltak Róma nagyságának anyakönyvi táblái. Ide vonultak fel a győzők, itt lettek istenné a császárok márványszobraikban. És ebben az órában a szem ámulva keresi, hogyan férhetett el annyi történelem, annyi dicsőség ilyen kis helyen, az ócska háztetőkből kiemelkedő hegyes, zavaros szigeten, ezen a vakondtúráson, amely nem sokkal nagyobb, nem sokkal magasabb, mint egy kis vár, amely két völgy között kuporog a hegytetőn.

Pierre-t meglepte a Forum is, amely a Capitoliumtól kiindulva, végignyúlt a Palatinus alján, ahová a növekvő és fulladozó Róma, tér hiányában, erre a dombok közé szorult szűk térségre, ebbe az alvárosba volt kénytelen összezsúfolni épületeit. Mélyen kellett leásni, hogy az évszázadok alatt rárakódott tizenöt méter vastag hordalék alatt megtalálják a köztársaság tiszteletre méltó talaját. Ma nem más, mint hosszú, szürke, tisztán gondozott árok, benne sem bozót, sem lonc, és mint csontváztöredékek látszanak az útburkolat maradványai, az oszloptalapzatok és tömör fundamentumok. A teljesen rekonstruált Júlia-bazilika mindössze egy építészeti terv makettje. Ezen az oldalon csak a Septimus Severus íve maradt érintetlen;

Vespasianus templomának a pusztulás közepette csodálatos módon épségben megmaradt oszlopai magánosan, büszke előkelőséggel, fölségesen merész egyensúllyal, finoman és aranylóan állanak a kék ég alatt. Áll még a Phocas oszlopa is, és mellette a szónoki emelvényekből is látszik annyi, amennyit a környéken fölfedezett töredékekből helyre tudtak állítani. De tovább kell menni a Castor és Pollux templomából fönnmaradt három oszlopnál, a Vesta-szüzek házánál, és tovább kell menni Faustina templománál, melybe oly nyugodtan illeszkedik be a keresztény San Lorenzo-templom; tovább kell menni Romulus kerek templománál is, csak akkor érezzük Constantinus bazilikájának rendkívüli nagyságát, a három tátongó, hatalmas boltozattal. A Palatinusról nézve, azt hihetné az ember, hogy óriások számára tárulnak fel kapuívei, és olyan vastag a fala, hogy az egyik árkádról lehullott törmelék úgy fekszik lent a földön, mint leszakadt hegytömb. És itt, ezen a nevezetes, szűk Forumon zajlott le évszázadokon át a legnagyobb nemzet történelme: a szabin nők legendájától kezdve, amely összebékítette a rómaiakat és a szabinokat, egészen a szabadság kikiáltásáig, melyet oly hosszú küzdelemmel vívtak ki a plebejusok a patríciusoktól. A Forum egyszerre volt szabadtéri piac, tőzsde, törvényszék és politikai gyűlésterem. A Gracchusok itt védték a szegények ügyét, Sulla itt függesztette ki a proskribáltak jegyzékét, Cicero itt szónokolt, és itt szögezték ki vérző fejét. A császárok később elhomályosították a régi fényt; a századok porral vonták be az épületeket és templomokat, olyannyira, hogy a középkorban már csak marhavásártérnek volt jó ez a hely. Azután visszatért a kegyelet, a sírokat megszentségtelenítő kegyelet, a tudomány és a kíváncsiság láza, mely a feltevések igazáért hevül, s elkalandozik a történelmi talajon, ahol nemzedékek rakódnak egymásra, és megoszlik a Forum tizenöt-húszféle rekonstrukciós lehetősége között - és az egyik lehetőség éppolyan valószínű és elfogadható, mint a másik. Az egyszerű szemlélő, aki se nem tudós, se nem hivatásos irodalmár, aki előző este nem olvasta el újból Róma történelmét, és így nincs a kisujjában, nem látja a részleteket, és a keresztül-kasul felásott földben csak városi temetőt lát, amelyben kiforgatott öreg kövek fehérlenek, és amelyből a halott népek nagy szomorúsága árad. Pierre helyenként mindig újra meglátta a Via Sacrát, melynek a szekérkerekektől kivájt kövezete kanyarogva hol eltűnik, hol előbukkan, a diadalmenetre gondol, a felvonuló győztes hadvezérre, akit oly keményen dobálhatott ezen a rögös úton a szekér.

Délkelet felé azonban ismét kiszélesedett a látóhatár, és Titus és Constantinus diadalíve mögött megpillantotta a Colosseum hatalmas tömegét. A kolosszus, melyet az évszázadok csaknem kettéhasítottak irdatlan kaszájuk suhintásával, óriás és fenséges méreteiben olyan, mint valami csipkézett kő, száz meg száz nyílásával tátong az ég kékje felé! Előcsarnokok, lépcsők, pihenők, folyosók külön világa ez, ahol az ember eltéved a halotti csöndben és magányban, belsejében a szétmállott, levegőmarta lépcsőzetek olyanok, mint rég kihűlt kráter szabálytalan gyűrűzete; egyfajta természetes cirkusz, melyet az elemek ereje vájt az elpusztíthatatlan sziklák közepébe. Csak tizennyolc század forró napsütése perzselte és tette rőtté a romot, amely visszatért természetes állapotához, mióta megszabadították a növényzettől, a flórától, amely őserdei részletté varázsolta, éppen olyan kopár és aranyos, mint valami hegyoldal. Milyen nagyszerű most az emlékezés, mikor a képzelet visszavarázsolja a húst, a vért, az életet a halott csontváz köré, a cirkuszt megtölti kilencvenezer nézővel - ennyi volt a befogadóképessége -, eljátssza az aréna játékait és csatajeleneteit, és a szenvedélytől lobogó nép izgalmának és robbanásainak kitörésében, az óriás, bíborvörös tetőponyva pirosló visszfénye alatt felvonultat egy egész civilizációt a császártól és udvarától kezdve egész a plebs özönéig.

Távol a láthatáron még egy küklopszi rom emelkedett: Caracalla termája; ezt is, mintha a földről rég eltűnt óriások hagyták volna ott; rendkívüli, megmagyarázhatatlanul széles és magas termek; két előcsarnok, mely egy város népességét befogadhatná; hideg fürdő, melynek

medencéjét egyszerre ötszáz fürdőző használhatta; hasonló méretű langyos és forró fürdő, és mind a nagyság őrületéből született, olyan ijesztő tömeg, olyan tömör vastagság, amilyen egyetlen várban sem látható; a mérhetetlen kiterjedésben a látogatók nyüzsgő hangyáknak látszanak, oly rendkívüli bőséggel tékozolták az építőanyagot, hogy az ember töprengve kérdi, vajon milyen embereknek, milyen tömegnek készülhetett ez az irdatlan épület. Azt hihetnénk ma, hogy nyers sziklákat, valami hegycsúcsról lefejtett anyagokat halmoztak itt fel a titáni lakóhely építésére.

Pierre belemerült a mérhetetlen múltba. Minden oldalon, a látóhatár minden pontján megelevenedett a történelem, és feléje szállt áradó hullámzással. Északon és nyugaton, a végtelen síkságok kékjéből az antik Etruria tekintett felé; keleten a Szabin-hegyek csipkés széle, délen az Albai-hegyek és Latium fürödtek a nap aranyzuhatagában; és ott volt Alba Longa, a tölgyekkel koronázott Cave-hegy, a régi Jupiter-templom helyén épült zárdával. És lent, túl a Forumon, a Capitoliumon, maga Róma, szemben az Esquilinus, jobbra a Coelius és az Aventinus, balra pedig - már nem is láthatta - a Quirinalis és a Viminalis. Mögötte, a Tevere partján, a Gianicolo. És az egész város a maga halott nagyságáról beszélt.

Akaratlanul is föleleven edett, újjászületett benne a múlt. A szürke, komor Palatinus, amelyen az imént járt, és amelyet elsöpörtek a föld színéről, mint egy elátkozott várost - a Palatinus omladozó falai hirtelen megelevenedtek, benépesültek, új életre keltek a házak s a templomok. Megjelent Róma bölcsője, Romulus itt alapította városát a Teverén uralkodó magaslaton; míg a szabinok elfoglalták a szemközti Capitolinus-dombot. A két és fél évszázados monarchia hét királya kétségkívül itt lakott a magas és erős falak védelmében, amelyekbe csak három kaput nyitottak. Azután a köztársaság öt évszázada zajlott le, a leghatalmasabb, legdicsőségesebb kor, amely meghódította Rómának az itáliai félszigetet, azután az egész világot. A háborús és szociális küzdelmek győzedelmes évei alatt Róma benépesítette a hét dombot. A Palatinus csak tiszteletre méltó bölcső maradt, legendás templomait lassanként magánházak fogták körül. Cézár, aki megtestesítette a fajta mindenható hatalmát, a gallok és Pharsalus után az egész római nép nevében diadalmaskodott; mint diktátor, majd császár befejezte a nagy munkát, és a császárság öt következő százada féktelen étvággyal élvezte alapítójának művét. Augustus átvehette a hatalmat, a dicsőség tetőpontra hágott; milliárdok várták rablóikat a provinciák mélyén, megkezdődött a császári pompa a világ fővárosában a távoli, legyőzött népek elkáprázta tására. Augustus a Palatinuson született, és az actiumi győzelem után büszkén tért vissza uralkodni a szent hegyre, melyért a nép annyira rajongott. Itt vett házakat, itt építtette föl palotáját soha nem látott fényűzéssel; négy pillér és nyolc oszlop tartotta az atriumot, ötvenhat ion oszlop zárta körül a tornácot; körülötte márvány magánlakosztályok épültek külföldről hozatott drága pénzen mindenféle színes, gyémántosan ragyogó márványt. Együtt lakott az istenekkel. Palotája közelében templomot építtetett Apollónak és Vestának, hogy örök időkre megszilárdítsa isteni uralmát. A császári paloták magvát hát elhintették, és attól kezdve szaporodtak, nőttek, elborították az egész Palatinust.

Ó, Augustus mindenható hatalma! A teljes, korlátlan és emberfölötti hatalom negyvennégy éve, amelyhez hasonlót egyetlen zsarnok sem ismert, még legőrültebb álmaiban sem. Minden rangot magának adatott, és személyében egyesített minden hivatalt. Császár volt és konzul, a hadsereg ura, a végrehajtó hatalom birtokosa, mint prokonzul, teljhatalommal bírt a provinciák fölött; mint örökös censor és princeps, uralkodott a szenátuson, és mint tribun, a nép ura volt. És Augustusnak kiáltatta ki magát, szentnek, istennek az emberek között, templomai, papjai voltak, és életében úgy imádták, mint földre szállt istenséget. Végül főpap kívánt lenni, és egyesítette a polgári hatalmat az egyházi hatalommal, ezzel zseniálisan megvalósította a legteljesebb uralmat, amelyről ember valaha álmodhatik. A főpap azonban nem lakhatott magánházban, ezért palotáját állami tulajdonnak nyilvánította. A főpap nem élhetett messze

Vesta templomától, azért templomot emelt házában az istennőnek, és papnőire a Palatinus-hegy alján álló régi oltár felügyeletét bízta. Semmi nem volt neki drága, mivel tudta, hogy a legfelsőbb uralom, az emberek és világ kézbentartása a kettős hatalom egy személyben való egyesítésében rejlik: abban, ha valaki egy személyben király és pap, császár és pápa. Egy erős fajta minden képessége, a fölhalmozott győzelmek és a még szétszórt kincsek olyan fénnyel virágoztak föl Augustus alatt, amilyet azóta sem láthatott a világ. Valóban a világ ura lett, lába legyőzött és meghódított népek homlokán pihent, a művészet és az irodalom halhatatlan dicsőségében. Úgy látszik, e pillanatban benne teljesült be népének régi és forró vágya, a türelmes hódítások sok évszázada, mikor azon munkálkodott, hogy uralkodó nép legyen. A római vér, Augustus császárian bíborló vére piroslik végre a napfényben. Az isteni, diadalmaskodó, test és lélek fölött korlátlanul uralkodó Augustus vére, olyan ember vére, akiben beteljesült hét évszázad nemzeti büszkeségének minden öröksége, és amelyből az egyetemesen büszke, megszámlálhatatlan, sokaságú és véget nem érő utókor száll alá korszakokon keresztül. Ettől kezdve valóban Augustus vére született újjá, és lüktetett Róma minden urának ereiben, és kínzóan felkeltette bennük a világuralom örökösen megújuló vágyát. Egy időre megvalósult az álom. Augustus, a császár és pontifex, magáénak mondhatta az emberiséget, kezében tartotta egészen, korlátlanul, mint a saját tulajdonát. Később, a bukás után, mikor a hatalom kettévált, és újra megoszlott király és pap között, a pápáknak évszázadokon keresztül nem volt más szenvedélyes vágya, más politikája, mint visszaszerezni a polgári hatalmat, az uralom teljességét, szívüket az ősöktől örökölt vér vöröslő, falánk áradata perzselte.

Augustus halála és palotájának felszentelése, templommá változtatása után Pierre előtt megjelent Tiberius új palotája, ugyanazon a helyen - a lábainál -, szép, zöld tölgyek oltalma alatt. Nagynak és szépnek gondolták, udvarokkal, kapukkal, termekkel ékesnek, bár a komor hangulatú császár távol élt Rómától; besúgók és züllött alakok körében, és szívét és agyát annyira megmérgezte már a hatalom, hogy képes lett a bűnre, az őrület irtózatos rohamaira is. Azután előtűnt Caligula palotája, Tiberius háza megnövekedett, árkádokkal szélesítették ki az építkezést, hidat vertek a Forumon egészen a Capitoliumig, hogy az uralkodó kedvére társaloghasson Jupiterrel, akit apjának mondott. A trón kegyetlenné tette; mindenható hatalommal felruházott, szabadjára engedett dühöngő őrült lett. Claudius után Nero, aki túl akart tenni rajta, nem találta elég nagynak a Palatinus-hegyet, óriási palotát követelt magának, kisajátította az Esquilinus-hegyre felkúszó gyönyörű kerteket, hogy arany házát oda építse. Sohase fejezhette be a méreteiben és pompájában óriási épületet, és romjai a gőgjében őrjöngő szörnyeteg életét és halálát követő zavaros időkben hamar eltűntek a föld színéről. Azután másfél év alatt Galba, Otho, Vitellius egymás után sárba, vérbe hull, őket is ostobává és szörnyeteggé teszi a bíbor, és mint a tisztátalan állatok, telezabálták magukat a császári jászol gyönyöreivel. A Flaviusok alatt eleinte megpihen az emberi ész és jóság, Vespasianus és Titus keveset építtet a Palatinuson, de Domitianusszal ismét megkezdődik a mindenhatóság komor őrülete, a félelem és a feljelentések, a rettenetes kegyetlenkedések, bűnök, természetellenes tobzódások rémuralma. Esztelen hiúsággal építkezik; az isteneknek emelt templomokkal vetélkedik fényűzésben a Domitianus-ház, melyet kis utca választ el a Tiberius házától; hatalmas méretekben épült az apoteózis palotája, arany trónussal a kihallgatások termében, tizenhat frígiai és numídiai márványoszloppal, csodálatos szobrokkal díszített nyolc fülkével, óriási ebédlővel, törvényteremmel, oszlopcsarnokkal, a lakosztályokban gránit, zafír, alabástrom műremekek sorával, amelyeket híres művészek alkottak a világ elkápráztatására. Később még egy utolsó palota csatlakozott a többiek tömegéhez: Septimus Severus palotája, ez is büszke, hatalmas épület, boltozatokon nyugvó magas termek, emeletes teraszok, a tetők fölé nyúló tornyok, valóságos babiloni tömkeleg, itt, a hegy szélső csúcsán, szemközt a Via Appiával, hogy - mint mondták - a császár honfitársai, a szülőföldjéről, Afrikából érkező provincialakók már messziről bámulják uralkodójuk gazdagságát, és imádják dicsőségében.

Pierre maga előtt látott minden fényt és ragyogást, a napfényben megelevenedtek körülötte a fölidézett paloták. Mintha egymásba olvadnának, alig választja el őket egy-egy keskeny átjáró. Nem akarnak egy szemernyit sem veszíteni a szent területből, hatalmas tömeggé csoportosulnak - mértéktelen erő, hatalom, gőg szörnyűséges burjánzása, milliókkal töltekeznek, eret vágnak az egész világon egyetlen ember kedvéért. Igazság szerint tulajdonképpen csak egyetlen palota állt ott, amely azonban folyton növekedett. A halott császárt istenné nyilvánították, és az új császár, elhagyva a fölszentelt, templommá lett lakhelyét - ahol a halott árnyéka rémületbe ejtette talán -, ellenállhatatlan kényszerűséget érzett arra, hogy más házat építsen magának, és a kövek örökkévalóságába vésse uralmának elpusztíthatatlan emlékét. Mindenik császárt megszállta az építkezés őrülete, mintha a meghódított földből és trónból áradna. Újjászületett valamennyiükben, egyre növekvő mohósággal: vágy emésztette őket, hogy versengjenek, hogy túlszárnyalják egymást, vastagabb és magasabb falakkal, egyre különlegesebb márványok, oszlopok és szobrok tömegével. A dicsőséges öröklétre gondoltak mind egyaránt, tanúbizonyságot akartak adni nagyságukról az ámuló nemzedékeknek, fönn akartak maradni a soha el nem pusztuló csodákban, még akkor is rá akartak nehezedni a földre, a kolosszusok súlyával, mikor a szél már szétszórta könnyű porukat. Így hát a Palatinus fennsíkja csupán egy tiszteletre méltó monumentum talapzata volt, egymásra rétegezett, feltornyozott épületek sűrű burjánzása, ahol minden újonnan épült palota a gőg lázának újabb rohamát jelezte. Az épületek tömege, a hófehér márványok ragyogásával és a színesek tündöklésével végül megkoronázta Rómát és az egész földet az uralkodó házával, amely palota, templom, bazilika vagy székesegyház volt egyszerre, a legvakmerőbb és legszemtelenebb épület lett, amely valaha is emelkedett az ég alatt.

A halál azonban befészkelődött az erő és dicsőség tobzódásába. Hét és fél évszázad monarchiája és köztársasága alapította meg Róma nagyságát, és a császárság, a maga öt évszázada alatt, felfalta az uralkodó népet az utolsó rostjáig. Az óriási terület, a legtávolabbi provinciák lassú felélése, kifosztása, a mindent fölhabzsoló államkincstár, amely az elkerülhetetlen csőd vermét ásta; a nép is elzüllött, megmérgezte a látványosságok mérge, ráragadt a cézárok semmittevő dorbézolása, míg a zsoldosok harcoltak, és művelték a földet. Constantinus óta Rómának versenytársa akadt: Bizánc; a fölosztás Honorius alatt következett be. Tizenkét császár elég volt hozzá, hogy befejezze a pusztulás művét, hogy egészen szétmarcangolja a haldokló zsákmányt. Romulus Augustus volt az utolsó, a nyomorult, vézna császár, akinek a neve mintegy keserűen kigúnyolta az egész dicsőséges történelmet, kettős pofon Róma megalapítójának és a császárság megalapítójának. Az elhagyatott Palatinuson még diadalmasan állnak a paloták, az óriási faltömegek, az emeletek, teraszok, magas tetők, de már leszedték a díszeket, elrabolták a szobrokat, Bizáncba vitték. A kereszténnyé vált császárság azután bezárta a templomokat, kioltotta Vesta tüzét, de tiszteletben tartotta még az antik palladiumot, a győzelem arany szobrát, az örök Róma jelképét, amelyet vallásos áhítattal őriztek a császár szobájában. A negyedik századig Róma megőrizte nagy becsét, de az ötödik században betörnek a barbárok, fosztogatnak, fölgyújtják Rómát, és szekérszámra szállítják el a lángoktól megkímélt martalékot. Míg a város Bizánc fönnhatósága alatt állott, a császári palotákra felügyelő vigyázott a Palatinuson. Aztán minden összeomlik, belefullad a középkor mélységes éjszakájába. Aztán a pápák foglalták el lassanként a cézárok helyét, követték őket az elhagyatott márványpalotákban, bennük is ugyanúgy lobogott az uralkodás vágya. Bizonyíthatóan laktak Septimus Severus házában, zsinatot tartottak a Septizoniumban, aminthogy később II. Gelasius pápát az apoteózisnak e hegyén, egy szomszédos zárdában választották meg. Augustus megint föléledt sírjából, újra a világ urává lett a szent kollégiummal, amely föltámasztotta a római szenátust. A tizenkettedik században kamalduli szerzeteseké volt a Septizonium, akik később a hatalmas Frangipani családnak adták át, azok pedig megerősítették éppen úgy, mint a Colosseumot, Constantinus és Titus diadalíveit, és valósággal hatalmas

erőddé változtatták majdnem az egész szent hegyet, a hajdani bölcsőt. A polgárháborúnak rombolása, az inváziók pusztításai viharként lecsaptak a falakra, elsöpörték a palotákat és tornyokat. A későbbi nemzedékek elárasztották a romokat, a megtaláló és a hódító jogán betelepedtek, pincéket, takarmánycsűröket csináltak belőlük, és pajtákat öszvéreiknek. A császári termek mozaikját elborító földrétegen veteményt termeltek, szőlőt ültettek. Mindenütt tüske és bozót foglalta el a puszta mezőket, repkény falta fel a ledöntött kapukat. És elérkezett a nap, mikor a paloták és templomok hatalmas tömege, a császárok diadalmas lakhelye, melyeket az örökkévalóság számára emeltek márványból, látszólag visszatért a föld porába, eltűnt a föld és a növényzet takarója alatt, amelyet a közönyös természet gördített rá. A perzselő napon, a vadvirágok között csak a kövér legyek zümmögtek, és kecskenyájak bolyongtak szabadon Domitianus tróntermén és Apollo beomlott szentélyén keresztül.

Pierre-t borzongás járta át. Ennyi erő és ennyi büszkeség! Ennyi nagyság! És ilyen rohamos pusztulás! Örökre elsöpört világ! Milyen új bosszúálló és barbár szél fújhatta el a nagyszerű civilizációt, hogy így kialudt? És milyen igazságtevő éjszakába, vad gyermeki tudatlanságba kellett esnie, hogy így megsemmisüljön egy csapásra, pompájával és remekműveivel? Vajon hogy történhetett meg, hogy pompás szobrokkal, oszlopokkal benépesített egész paloták lassanként besüppedtek, elsüllyedtek, anélkül hogy bárkinek is eszébe jutott volna megmenteni őket? A később általános bámulat közepette kiásott remekműveket nem egyetlen katasztrófa tette tönkre, hanem elsüllyedtek, előbb a lábukat, azután a testüket, nyakukat, míg végre egy szép napon a fejüket is elnyelték az emelkedő hullámok... És hogyan képzelhető el, hogy nemzedékek közönyösen végignézték mindezt, és eszük ágában sem volt kinyújtani kezüket? Mintha hirtelen fekete fátyol hullott volna az egész világra. Új emberiség kelt életre új aggyal, azt kellett átformálni és újrarendezni. Róma kihalt lett, nem hozta helyre senki, amit a tűz és vas elpusztított. A hatalmas és haszontalanná vált épületeket mérhetetlen gondatlansággal elhanyagolták, nem is szólva arról, hogy az új vallás kiszorította a régit, elrabolta templomait, ledöntötte isteneit. A rombolást a feltöltések teljesítették be, a talaj egyre emelkedett, a fiatal keresztény világ lerakódásai betemették és kiegyenlítették a régi pogány társadalmat. Miután ellopták a templomokat, bronztetőket, márványoszlopokat, betetőzésül később köveket raboltak a nagy Colosseumból és Marcellus színházából, szobrokat, reliefeket tördeltek le csákányokkal, kohókba dobták, hogy a katolikus Róma új épületeihez szükséges meszet előállítsák.

Egy óra tájban Pierre fölocsúdott álmodozásából. Aranyesőként sugárzott a nap a zöld tölgyek ragyogó lombján, át, Róma forróságban szunnyadt a lábai előtt. El akarta hagyni a kertet, és ügyetlen lábakkal haladt a Győzelem útjának rögein; agyát még mindig káprázatos látomások kábították. Hogy teljesen kiélvezze napját, elhatározta, hogy délután a régi Via Appiát nézi meg. Nem akart visszatérni a Giulia utcába. Egy külvárosi kocsmában villásreggelizett, homályos, nagy teremben, teljesen egyedül, legyek zümmögésében. Két óránál tovább időzött ott, hogy bevárja a naplementét.

A Via Appia, az utak régi királynője, egyenes vonalban szelte át a vidéket, két sor büszke sírral, mintha a Palatinus diadalmas folytatása lett volna. Az uralomnak, a pompának ugyanaz a vágya itt is, az az óhaj, hogy napfényben és márványban örökítse meg a római nagyság emlékét. Legyőzték a feledést, a halottak nem akartak nyugalmat, ott maradtak az élők között, örökre, az út két oldalán, ahol az egész világ elvonul. A porrá és hamuvá vált istenítettek képe ma is rámered üres szemével az utasokra, és beszélnek a fölírások is, hirdetik a porladók nevét és hajdani rangját. Caecilia Metella sírjától a Casale Rotondóig, az egyenes és sima út kilométerein át, hajdan megszakítatlanul vonult végig a kettős sor, a hosszú temetőféleség, amelyben a hatalmasok és gazdagok hiúsága harcra kelt: kinek lesz nagyszerűbb, pompásabb, fényűzéssel díszített sírboltja. Az öröklét szenvedélye, a halhatatlanság vágya az a kényszer,

hogy a halált templomban szállásolják el, és így emeljék istenséggé, aminek napjainkban szinte távoli öröksége a genovai műemléki temető és a római Campo Verano sok díszes sírja. És a tömérdek helyreállított sír, jobb és bal oldalán a dicsőséges útnak, melyet a római légiók tapostak, visszatérve világhódító harcaikból! Caecilia Metella sírjának, hatalmas tömbjeiből, vastag falaiból csipkézett tornyú erődöt csinált a középkor. És minden, ami következik: az újabb épületek, amelyeket azért emeltek, hogy helyükre visszaállítsák a környéken fölfedezett márványtöredékeket, a régi cement- és téglatömböket megfosztották a szobroktól, és most úgy állanak, mint félig elmállott sziklák. A kopár tömbökön még ott látszanak az egyes alakok nyomai, ott vannak a templomszerű kioszkok, az alépítményre helyezett féloszlopok, szarkofágok; bámulatos relief-sorozat, a halottak arcképével, hármas vagy ötös csoportokban; álló szobrok, amelyekben mintegy megdicsőülve, új életre keltek a halottak; a fülkékben padok, hogy az utasok megpihenve áldják a halottak vendégszeretetét; dicsérő sírföliratok ismert és ismeretlen halottakról egyaránt, Sextus Pompeius Justus gyermekeiről, Marcus Servilius Quartus családjáról, Hilarius Fuscusról, Rabirius Hermodorusról, nem is említve azokat a sírokat, amelyeket vakmerően Senecának, a Horatiusoknak és a Curatiusoknak tulajdonítanak. És a végén a legóriásibb, legkülönösebb, amelyet Casale Rotondónak neveznek, és olyan széles, hogy egy tanya is belefért olajfáival, a korintoszi pillérekkel vagy kandeláberekkel és színészálarcokkal díszített kettős körépület.

Pierre kocsin ment Caecilia Metella sírjáig, onnan gyalog folytatta sétáját a Casale Rotondóig. Helyenként látszik a régi kövezet, nagy, lapos kövek, lávadarabok, az idő vetette föl őket, és megnehezítik a legjobban rugózott kocsik útját is. Jobb és bal oldalon fűsávok kísérik az utat, itt sorakoznak a sírromok, a temetők gondozatlan, napégette, bogáncsokkal és sárga ánizzsal teleszórt rétei között. Kétoldalt alacsony, könyökig érő, kötőanyag nélkül felhúzott fal szegélyezi a sáskáktól nyüzsgő vöröses sávokat, mögötte pedig, amíg a szem ellát, a római Campagna terül el, végtelenül és kopáran, csak a távoli széleken bukkan föl egy-egy portól fehérlő ernyős fenyő, eukaliptusz, néhány olajfa, fügefa. Baloldalt az Acqua Claudia rozsdaszínű maradványai rajzolódnak ki, szegényesen megmívelt földek, szőlők kis tanyaházakkal nyúlnak a messzeségbe, a kékeslila Szabin- és Albai-hegyekig. Amint az ember közelebb ér, fehéren bontakoznak ki Frascati, Rocca di Papa, Albano világos foltjai. A tenger felől, jobb oldalon pedig a síkság kiszélesedik, és hosszú hullámokban terül el, nincs rajta se ház, se fa, egyszerűségében rejlik rendkívüli nagysága, egészen lapos, és egyetlen egyenes vonal választja el a tenger látóhatárát az égtől. Nyáron minden ég a nap hevétől, egészen párás színűen lángol a határtalan rét. Szeptembertől kezdve a fűtenger kizöldül, és beleolvad a gyönyörű alkonyatok rózsaszínjébe, mályvavörösébe, néha még aranyosan villogó ragyogó kékbe is.

Pierre teljesen egyedül maradt álmaival; lassú léptekkel haladt a végtelen hosszú, sima úton, a Campagna kopár, egyenes végtelenségében, amelynek felséges mélabúját csönd és magány hatja át. Újra föltámadott lelkében a Palatinus, és az út peremén álló sírok is megelevenedtek előtte márványuk ragyogó fehérségében. Az egyik különös, váza formájú téglafal lábánál találták meg egy óriási szobor fejét, hatalmas szfinxek töredékei között, és Pierre felidézte a hajdani hatalmas szobrot, a hatalmas guggoló szfinxek mellett. Távolabb, az egyik síremlék fülkéjében, fej nélküli, gyönyörű női szobrot találtak, és Pierre most egyszerre egésznek látta, életre mosolygó, bájos és erőteljes arccal. Elolvasta az összefüggő egészet alkotó sírföliratokat, és megértette mindeniket, szinte testvérként járt a kétezeréves halottak között. Benépesedett az út is, zörgő szekerek dübörögtek, seregek meneteltek nehéz lépésekkel, az ősi Róma népsége tolongott körülötte, a nagyvárosok lázas sürgés-forgásával. A Flaviusok, az Antoniusok korában érezte magát, a császárság nagy éveiben, mikor a Via Appia óriás sírjai még teljes pompájukban díszítették az utat, szobrokkal ékesítve, mint a templomok. Micsoda monumentális útja a halálnak, micsoda bevonulás a hamvaikat túlélő büszkeség rendkívüli

pompájával Rómába: az egyenes ősi úton nagy halottak fogadják az utast, és elvezetik az élőkhöz! Micsoda szuverén, a világon uralkodó néphez vezet az ilyen út? Megbízza halottait: hirdessék büszkén az idegennek, hogy nála semmi sem múlik el, még a halottak is örök dicsőséggel laknak mérhetetlen épületeikben. Valóságos citadellában, húsz méter átmérőjű toronyban fekszik egy asszony! Pierre visszafordult, és a diadalmasan ragyogó, halotti palotái márványával szegélyezett hosszú út végén, a távolban meglátta a Palatinust, amely az ég felé emelte a császárok csillogó márványpalotáit, a világon mindenhatóan uralkodó paloták irdatlan tömegét.

Hirtelen megrezzent. Két csendőr jelent meg észrevétlenül a pusztaságban, a romok között. A biztonság nem volt nagy ezen a helyen, a hatóság még fényes nappal is tapintatosan vigyázott a turistákra. Később még egy izgalmas találkozása akadt. Öreg pap sétált arra, vörössel szegélyezett és övezett fekete talárban. Meglepetten ismerte fel Boccanera bíborost. Letért az útról, és lassan lépkedett a fűben, magas bogáncsok és sárga ánizs között. Lehajtotta fejét, lába a sírok törmelékeit súrolta, és úgy belemerült gondolataiba, hogy észre se vette a fiatal papot. Pierre udvariasan elfordult. Meghatotta, hogy teljesen egyedül és ilyen messze látja a bíborost. Aztán mindent megértett, az egyik épület mögött megpillantotta a nehéz hintót, két fekete lóval, sötét libériás inas állott mellette mozdulatlanul; a kocsis le sem szállott a bakról. Eszébe jutott, hogy a bíborosok nem járhatnak gyalog Rómában, és kocsin kell felkeresniük a távolabbi helyeket, ahol sétálhatnak. Milyen fölényes szomorúság, milyen magányos nagyság, félreállás, hogy ez az álmodozó aggastyán, a kétszeres herceg: embereknél és Istennél, kénytelen kijönni a pusztaságba, sírok közé, hogy alkonyati friss levegőt szívhasson!

Pierre sok időt töltött el. Már beesteledett, és megint gyönyörű naplemente kezdődött. Balra párásan felizzott a Campagna, csak a vízvezeték maradványainak sárgás árkádjai hasítottak bele, és a távolban a rózsaszínbe ködlő Albai-hegyek zárták le; míg jobbról, a tenger felé, lehanyatlott az égitest: aranytenger felhői szigetvilágának haldokló parazsa között. És sehol semmi más, csak a rubinnal szikrázó, zafírkék ég, a Campagna végtelen sík vonala fölött. Semmi más, még egy halom, még egy nyáj, még egyetlen fa sem. És semmi más, csak a sírok között álló Boccanera bíboros fekete sziluettje, amely megnövekedve rajzolódott ki a nap utolsó vörös sugaraiban.

Másnap, korán reggel, Pierre lázas sietséggel, hogy mindent lásson, újra elment a Via Appiára, Szent Callixtus katakombáit megnézni. Ez a legnagyobb, legnevezetesebb keresztény temető, kezdetben sok pápát is temettek ide. Félig kiégett kerten keresztül vezet az út, ciprusok és olajfák között, egy deszka- és vályogkunyhóig, melyben kegytárgyakat árulnak; onnan eléggé kényelmes, modern lépcső vezet lefelé. Pierre francia trappistákat látott ott, legnagyobb örömére, azok őrizték és mutogatták a katakombákat a turistáknak. Egy szerzetes éppen lefelé tartott két francia hölggyel: anya és leánya; egyik viruló fiatal, s a másik is még mindig nagyon szép. Mind a ketten kissé rémüldözve mosolyogtak, mialatt a szerzetes meggyújtotta a vékony, hosszú gyertyákat. A szerzetes domború homlokú férfi volt, széles állkapcsa makacs hitről, világos, fakó szeme gyermekesen ártatlan lélekről tanúskodott.

- Éppen jókor érkezik, abbé úr... Ha a hölgyek megengedik, csatlakozhatik hozzájuk, mert már három testvérünk kalauzol lent látogatókat, és sokáig kellene várakoznia... Ilyenkor jár erre a legtöbb utas.

A hölgyek udvariasan bólintottak, és a szerzetes Pierre-nek is átnyújtott egy vékony gyertyát. Sem az anya, sem a lánya nem lehetett hivő, mert sanda pillantást vetettek társuk reverendájára, és hirtelen elkomolyodtak. Lementek a lépcsőn, és valami keskeny folyosóra értek.

- Vigyázzanak, hölgyeim - figyelmeztette vendégeit a pap, és gyertyájával a lábuk elé világított. - Lassan lépjenek, sok buktató van itt, a talaj is lejtős.

Éles hangon kezdett magyarázni, mély, rendkívüli meggyőződéssel.

Pierre némán haladt lefelé, torka elszorult, szíve hevesen dobogott. Ó, az első keresztények katakombái! Az ősi hit menhelyei! Hányszor álmodozott róluk, ártatlan szeminarista idejében! Nemrégen is, mikor könyvét írta, hányszor gondolt reájuk, mint a legrégibb és legtiszteletreméltóbb maradványai az egyszerű kisemberek közösségének, amelyet annyira visszakívánt! De akkor képzelete tele volt a költők és nagy prózaírók leírásaival, és akkor a képzelet nagyító szemüvegén keresztül látta a katakombákat; azt hitte, hogy hatalmas helyiségek, föld alatti városokhoz hasonlóan széles utakkal, mérhetetlen csarnokokkal, melyek tömegeket fogadhatnak magukba. És most milyen szegényes, nyomorúságos valóságra bukkant!

- Csakugyan, asszonyom - válaszolt a szerzetes az anya és a lány kérdéseire -, nem szélesebb egy méternél, két ember se férne el egymás mellett... és hogyan vájták ki? Nagyon egyszerűen. Egy család vagy egy temetkezési szövetkezet sírboltot nyitott. Eddig érthető? Az első folyosót csákánnyal vájták ki a szemcsés tufából; amint látják, vöröses föld, könnyen megmunkálható, egyben szívós és vízhatlan, egyszóval, mintha egyenesen arra lenne teremtve, hogy csodálatosan megőrizze a testeket.

A szerzetes elhallgatott, és a gyertya gyönge fényénél megmutatta jobbra és balra a falba ásott rekeszeket.

- Ezek az úgynevezett *loculus*-ok... Egyszóval föld alatti folyosót nyitottak, amelybe kétoldalt bevájták ezeket az egymásra helyezett rekeszeket, idefektették a holttesteket, rendszerint egyszerű lepelbe burkolva. Azután befedték a nyílást egy márványlappal... A többi érthető, ugye? Ha az első családhoz több család csatlakozott, ha bővült a szövetkezet, meghosszabbították a föld alatti folyosót, aszerint, ahogy megtelt; jobbra, balra, minden irányban új folyosókat nyitottak, sőt második emeletet is ástak, mélyebben... Nézzék, ez a folyosó, amelyben állunk, négy méter magas. Természetesen csodálkozunk azon, hogy a testeket hogyan tudták ilyen magasra emelni, holott nem emelték föl, hanem ellenkezőleg, leengedték, mert a folyosót egyre mélyebbre fúrták, mikor egy-egy sírréteg rekeszei már megteltek... Nem is egészen négyszáz év alatt tizenhat kilométernyi folyosót ástak itt, és egymilliónál több keresztényt temettek el. Nagyon sok katakomba van errefelé. Róma egész környékét aláfúrták. Képzeljék el, kérem, és számítsák ki.

Pierre lelkesen hallgatta. Régebben Belgiumban látott egy szénbányát, és most itt ugyanolyan szűk folyosókra, éppen olyan nyomasztó légkörre bukkant; a halál sötétsége és csöndje. Csak a kis gyertyák szórtak csillagos fényt az áthatolhatatlan sötétségben, anélkül hogy igazán megvilágították volna. Most végre megértette a temetőhangyák munkáját, a véletlenszerű patkánylyukakat, melyeket a szükséghez képest minden művészet, rendszer vagy szabályszerűség nélkül, teljesen a szerszám vakszerencséjére bízva nyitottak meg. A göröngyös talaj minden lépésnél kiemelkedett vagy behuppadt; a falak ferdén álltak, láthatólag nem használtak se függőónt, se szögmérőt. A szükség és irgalom munkája volt, az egészet jóindulatúan együgyű sírások, tanulatlan munkások vájták, a hanyatláskori ügyetlenség példái. Különösen észrevehetővé vált ez a márványlapokra vésett fölírásokon és szimbólumokon, amelyeket mintha utcagyerekek írtak volna, kezdetleges ákombákomokkal.

- Mint látják - folytatta a trappista -, rendszerint csak a név látható, sokszor a nevet sem vésték be, csak ennyit: *in pace.* Máskor jelképeket vésték: a tisztaság galambját, a vértanú pálmáját, vagy a halat, amelynek görög neve öt betűből áll, és ez az öt betű egyben kezdőbetűje a következő görög szavaknak: Jézus Krisztus, Isten fia, az emberek megváltója.

Közelebb vitte gyertyáját, és látni lehetett a pálmát - egy fővonásból és néhány kisebb cikcakkos vonásból állt, vagy a galamb és a hal körvonalát, zegzugos farokkal, kerek ponttal jelzett szemmel. A rövid felírások egyenetlen betűi ferdén, keresztben futottak, mint tanulatlan, egyszerű emberek ormótlan írása.

Azután egy kriptába értek, egy kisebbfajta terembe, ahová több pápát is temettek, többek között II. Sixtust, aki szent vértanú volt, és tiszteletére Damasus pápa pompás verses feliratot vésetett. A szomszédos szűk teremben családi sírbolt állott, a falat később együgyű festményekkel díszítették, itt találták meg Szent Cecilia holttestét. A trappista tovább magyarázgatta a festményeket, és mindenáron cáfolhatatlanul bizonyítani akarta velük a szentségeket és a dogmákat, valamennyit: a keresztelést, az oltáriszentséget, a föltámadást, a sírból fölkelő Lázárt, a cethal által kivetett Jónást, Dánielt az oroszlánok vermében, a sziklából forrást fakasztó Mózest, a csodatevő, szakálltalan fiatal Krisztust...

- Amint láthatják - ismételte -, minden itt van, és nem készítették mesterségesen elő; semmi sem lehet hitelesebb.

Pierre csodálkozó kérdésére elismerte, hogy a katakombák kezdetben egyszerű temetkezési helyek voltak, ahová szertartás nélkül temették el a halottakat. Csak később, a negyedik században, a mártírok tiszteletére kezdtek szertartásokat celebrálni a kriptában. Ugyanígy csak az üldözések korában váltak menedékhellyé, a keresztények ekkoriban rejtették el a bejáratokat. Addig teljesen szabadon és törvényesen nyitva állottak. Az igazság az, hogy a négy század temetői a zavaros időkben menedékhellyé váltak, később földúlták őket, azután a nyolcadik századig megint tiszteletben tartották őket, akkor eltávolították belőlük a szent ereklyéket, végül megfeledkeztek róluk, föld tömte be nyílásaikat, majdnem hétszáz évig be voltak temetve, és senki sem törődött velük. A tizenötödik században megindult ásatások hozták megint felszínre a sírokat, mint rendkívüli felfedezést, igazi történelmi problémát, amelyről csak napjainkban mondták ki az utolsó szót.

- Hajoljanak le, hölgyeim - mondta önelégülten a trappista -, ebben a rekeszben egy érintetlen csontvázat láthatnak. Körülbelül ezerhatszáz-ezerhétszáz év óta lehet itt, és a fekvéséből megérthetjük, hogyan helyezték el a holttesteket... Tudósok megállapítása szerint női csontváz, valószínűleg fiatal leányé... Még a múlt évben teljesen ép volt a csontváz, de amint látják, a koponya be van törve; egy amerikai ütött rá botjával, hogy meggyőződjék róla, nem hamisítvány-e?

A hölgyek lehajoltak, arcukon rémület és részvét tükröződött a sápadtan imbolygó fényben. Különösen a virulóan eleven, vörös ajkú, nagy fekete szemű leány hatódott meg egy pillanatra irgalmas fájdalommal. Aztán megint sötétség borult mindenre. Fölemelték a kis gyertyákat, és tovább sétáltak a komor sötétségbe vesző folyosókon. Egy óra hosszat tartott még a szemlélődés, mert a vezető egyetlen részletet sem engedett el, serényen mutogatott bizonyos zugokat, és olyan buzgalom korbácsolta, mintha a látogatók lelki üdvösségén munkálkodna.

Pierre figyelemmel kísérte szavait, és nagy átalakulás ment végbe lelkében. Minél jobban megértette a látottakat, annál inkább eltűnt első csalódása, hogy a valóság annyira különbözik az elbeszélők és a költők szépítő leírásaitól, és hogy egyszerű, nyomorúságos vakondtúrásokat talál, amelyeket oly primitívül, oly durván véstek a vöröses föld mélyébe, testvéri szánalom ébredt szívében, mélységes meghatottságot érzett. Nem az az ezerötszáz mártír hatotta meg, akinek megszentelt csontjai ott porladnak, hanem a megadó, szelíd, a halálba is reménnyel beleringatott emberiség. A keresztények csak időleges pihenőhelynek tekintették az alacsony, sötét, föld alatti folyosókat. Azért nem égették el halottaikat, mint a pogányok, és azért temették el őket, mert átvették a zsidóktól a test feltámadásának gondolatát. A mélyen a föld

alatt levő város végtelen békességét, mérhetetlen vonzóerejét az a boldog eszme adta, hogy a halottak a méltó élet után álomban és pihenve várják a mennyei jutalmat. Minden a fekete, néma éjszakáról regélt, minden elragadtatott mozdulatlanságban szunnyadt, és minden türelmesen várta a majdan elkövetkezendő ébredést. Semmi sem lehet meghatóbb, mint a névtelen márvány- vagy terrakottatáblák fölírása, az egyetlen szó: *in pace, békében.* Békében lenni végre, békében aludni, békében várni az eljövendő mennyországot, a teljesített kötelesség után. Annál gyönyörűbbnek látszott a béke, mert teljes alázatossággal várták. Az igaz, hogy művészet nem volt itt, a sírások vaktában dolgoztak, az ügyetlen munkások rendszertelenségével; a művészek nevet vésni, pálmát vagy galambot faragni sem tudtak. Mégis, a fiatal emberiség hangja hallatszott ebből a szegénységből, tudatlanságból! A szegények, kicsik, egyszerűek aludtak összezsúfolva itt a föld alatt, maga a burjánzó nép, míg odafenn folytatja munkáját a nap. És milyen irgalom és testvériesség a halálban: férj és feleség gyakran együtt fekszik, lábuknál gyermekük, és micsoda áradata az ismeretleneknek, amelyben eltűnik a személyiség, az, hogy püspök-e vagy vértanú! Milyen megható egyenlőség, milyen szerénység a por alatt, az egyforma rekeszekben, a dísztelen táblákon: mindenütt ugyanaz az ártatlanság és tapintat sodorja egybe az alvó fejek végtelen sorait. A fölírások nemigen dicsértek, és ha dicsértek, milyen finoman, okosan: a férfiak tiszteletre méltóak, jámborak, a nők szelídek, szépek és szemérmesek. A gyermekség illata, határtalan és mélységesen emberi gyöngédség szállott a keresztény ősközösség halóporából, a halálból, mely elrejtőzött, hogy újra életre keljen, és amely nem álmodott többé földi uralomról.

És Pierre hirtelen a tegnap látott sírokra gondolt, a Via Appia két oldalát elfoglaló díszes sírokra, melyek napvilágra tárják egy nemzet uralkodói büszkeségét. Tüntető gőggel emelik magasba hatalmas méretű építményeiket, a márványhalmokat, a fecsegő feliratokat, a szobrászati műremekeket, frízeket, reliefeket, szobrokat. Milyen sajátságos ellentét! A kopasz Campagna közepén a pompázó halál útja, mely mint a diadalút vezet a városok örök királynője felé - és a keresztények föld alatti városa, az elrejtőző, szép, szelíd és tiszta halál birodalma! Ez itt csak álom, kívánt és derült megadással fogadott éj; az ég boldogságának várásában szívesen átadja magát az árnyak pihenésének, aki itt nyugszik. A tanulatlan munkások ügyetlen keze munkájának semmi köze nem volt a szépségét veszítő, halódó pogánysághoz, semmivel nem gyarapította a föld éjszakájába fúrt szegényes temetők szelíd szépségét. Milliók feküdtek alázatosan a földben, melyet, mintha szorgalmas hangyák fúrtak volna keresztül-kasul; békén aludták százados álmukat, és aludtak volna meg sokáig, titokzatosan, a csend és homály ringatózásában, ha az emberek nem zavarták volna meg feledésvágyukat, még az utolsó ítélet föltámadást hirdető harsonájának zengése előtt. Életről beszélt ez a halál, és semmi sem lehet elevenebb, meghittebb és meghatóbb, mint a névtelen, ismeretlen és megszámlálhatatlan halottak eltemetett városa. Hatalmas lehelet áradt belőle, egykoron a világot megújító új emberiség lehelete.

Új világ kezdődött az alázatossággal, a test megvetésével, a természet rémült gyűlöletével, a földi élvezetekről való lemondással, a megszabadító és a paradicsomot föltáró halál szenvedélyével. És Augustus utódainak napsütésben hivalkodó bíbora, sugárzó uralkodni vágyása mintha eltűnt volna egy pillanatra, mintha magába itta volna a föld e homályos sírboltok mélyébe.

A trappista mindenáron meg akarta mutatni a hölgyeknek Diocletianus lépcsőjét, és elmesélte legendáját:

- Igen... igazi csoda... E császár uralkodása alatt katonák üldözték a keresztényeket, akik e katakombákba menekültek. A katonák makacsul követték őket, mire a lépcső leszakadt alattuk, és valamennyien lezuhantak... Még ma is látszanak a beomlott fokok. Nézzék meg, kérem, csak két lépésnyire van...

De a hölgyeket elgyötörte a hosszas sötétség és a halottak története. Mindenáron fel akartak menni. A vékony gyertyák különben is leégtek. Valósággal elkábulva kerültek valamennyien napfényre, a kegytárgyak kis boltja elé. A fiatal leány egy papírnehezéket vásárolt, egy darab márvány, belevésett hallal, Jézus Krisztusnak, Isten fiának, az emberiség megváltójának jelképével.

Aznap délután Pierre még a Szent Péter-bazilikát is megnézte. Még csak kocsiról látta a monumentális teret az obeliszkkel és a két kúttal, Bernini oszlopsorainak hatalmas keretét, az oszlopok és pillérek négyes sorát, amely mérhetetlen fenséggel övezi a teret. A végében emelkedik a bazilika, amelyet elnyel nehéz homlokzata, mégis betölti az eget fenséges kupolájával.

Kavicsos, elhagyatott lejtők sütkéreztek a forró napsütésben; elnyúlva, kopott, megfehéredett, alacsony lépcsőfokok követték egymást. Pierre végül belépett a templomba. Három óra volt, széles sugarak özönlöttek be a magas, négyszögű ablakokon, V. Kelemen pápa bal oldali kápolnájában éppen szertartás kezdődött, nyilván vecsernye. Pierre semmit sem hallott belőle, csak a hajó nagysága döbbentette meg. Lassú léptekkel, fölfelé néző szemmel járta be a hatalmas területet. Mindjárt a bejáratnál óriási szenteltvíztartók, ámorszerűen kövér angyalokkal; a középső hajót hatalmas boltozatok tetőzték be; azután a főhajó, a kazettákkal ékesített félköríves dongaboltozat; és főleg a kereszthajónál a négy küklopszi pillér, amely a kupolát tartja; a kereszthajó és az apszis olyan nagy, hogy mindegyikbe belefér egy-egy francia templom. Megragadta Pierre-t a büszke pompa, a ragyogó, nyomasztó fényűzés is. A kupola olyan, mint egy égitest, élénk színekben ragyog az arany mozaikdíszektől; a pompázatos baldachin, amelynek bronzát a Pantheonból vették, a főoltárt koronázza Szent Péter sírja fölött, innen indul lefelé a hitvallás lépcsőzete, amelyet örökké égő, nyolcvanhét lámpa világít; végül a töméntelen márvány, színes és fehér, a legritkább minőségű márványok rétegeződése, halmaza. Ó, a sokszínű márványok, Bernini fényűző őrülete! A nagyszerű padlóban az egész épület visszatükröződik; a pillérek burkolata, pápákat ábrázoló medalionokkal, a tiara és a kulcsok váltakozása, melyeket pufók angyalok visznek; a falak roskadoznak a komplikált jelképektől, köztük mindenütt visszatér X. Ince pápa galambja; a fülkék hatalmas, barokk ízlésű szobraikkal, erkélyek és páholyok, a hitvallás korlátja és a kettős lépcső, a gazdag oltárok és a még gazdagabb sírok. A nagy hajó, az alépítmények, a kereszthajó, az apszis, minden márványból készült, márványt verejtékezik, a márvány pompájában ragyog. A bazilika diadalmasan magaslott, vitathatatlanul és elismerten a világ legnagyobb, legdúsabb temploma, mérhetetlenség a nagyszerűségben.

Pierre végigbolyongott a hajókon, döbbenten szemlélődött, anélkül hogy még bármit is meg tudott volna különböztetni. Egy pillanatra megállott Szent Péter merev és szent tartású bronzszobránál, mely márványtalapzaton állott. Néhány hivő odament, és megcsókolta a szobor jobb lábujját. Egyesek letörölték, mielőtt megcsókolták volna, mások letörlés nélkül csókolták meg, odatámasztották homlokukat, és megint megcsókolták. Pierre visszatért a bal oldali kereszthajóba, ahol a gyóntatószékek állanak. Papok tartózkodnak ott állandóan, minden nyelvű gyóntatásra készen. Mások hosszú vesszővel fölfegyverkezve várnak, és megsuhintják könnyedén a letérdelő bűnösök koponyáját, ami harmincnapi búcsút biztosít nekik. Nagyon kevés ember volt benn. A papok írtak, olvastak, mintha otthon lennének a szűk fafülkékben, úgy várakoztak. Aztán Pierre visszament a hitvallás lépcsőjéhez, érdekelte a

nyolcvanhét égő lámpa, mely úgy ragyog, mint a csillagok. A főoltár, amelynél kizárólag a pápa mondhat misét, fölényes mélabúval, elhagyatottan állott az óriás, virágos baldachin alatt, amelynek a munkabére és a hozzá felhasznált arany félmilliónál is többe került. Pierre-nek eszébe jutott a Kelemen-kápolna szertartása, és csodálkozott azon, hogy semmit sem hall. Azt hitte, hogy talán már befejeződött, és meg akart győződni róla. De ahogy közelebb ment, könnyed sóhaj ütötte meg fülét, mint távoli fuvolaszó. A hang erősbödött, de csak a kápolna előtt közvetlenül tudta kivenni az orgona hangját. Vörös függönyök szűrték meg az ablak előtt a napsugarakat, így aztán a kápolna kohófényben égett, és zengett benne a komor muzsika. De mennyire elveszett, mennyire halk lett az óriás hajóban, hatvan lépésről sem az orgona búgása, sem az énekszó nem hallatszott!

Pierre teljesen kihaltnak, üresnek hitte a hatalmas templomot, amint belépett. Később távolról észrevett néhány alakot, olyan szétszórtan, olyan távol egymástól, mintha ott se lettek volna. Turisták tévelyegtek, kezükben az útikalauz, fáradt léptekkel. A főhajó közepén egy festő - állványával együtt – nézőpontot keresett, mint valami képtárban. Azután egy francia szeminárium haladt el, egy prelátus vezetése alatt, aki a sírokat magyarázta. Az ötven-száz ember azonban teljesen elveszett az óriás területen, és rémülten kiutat kereső, eltévedt hangyáknak látszottak csupán. Pierre úgy érezte magát, mintha valami irdatlan fogadási palota óriási dísztermében volna, valami nagy vásárcsarnokban. A nap fényes sugarai beragyogtak a szögletes üvegtelen ablakokon, és vakító világosságot árasztottak, mintegy dicsfénnyel betöltve a templomot. Se pad, se szék sehol, csak a véget nem érő meztelen, nagyszerű padló, múzeumi padló, amely ragyogott a táncoló napsugarak zuhatagában. Sehol egy áhítatra szánt sarok, sehol egy titokzatos, sötétebb hely, ahol le lehetne térdelni és imádkozni. Mindenütt élénk fény, nappali világosság, a káprázta tó pompa uralma. És ebbe az elhagyott, aranyban és bíborban ragyogó operaterembe Pierre magával hozta a gótikus székesegyházak borzongását, ismeretlen tömegek zokogását az oszloperdők között; magával hozta a középkor sovány arcú, csupa lélek építészetének és szobrászatának fájdalmas emlékét, ide, ebbe a csupa test felséges pompába, az óriási és üres nagyszerűségbe! Hiába keresett kutató szeme egy térdelő szegény asszonyt, hivő vagy szenvedő lelket a szemérmes félhomályban, aki odaadja magát az ismeretlennek, s a láthatatlannal beszél, csukott szájjal. Még mindig csak a turisták jöttek-mentek fáradtan, vagy ügybuzgó prelátusok mutogatták fiatal papoknak a nevezetes helyeket; a vecsernye tovább folyt a bal oldali kápolnában, anélkül hogy zaja a látogatók fülébe jutott volna. Kívülről alig hallatszott be egy-egy harangkongás gyenge hulláma a boltozaton át.

Pierre megértette, hogy a monumentális kolosszus pompás váz csupán, amelyből kiveszett az élet. A vallási szertartások pompájának nagyszerűsége kellett ahhoz, hogy betöltse igazi lelkével és megelevenítse; a hajóban elférő nyolcvanezer hivő kellett ehhez, nagy pápai szertartás, a karácsonyi és húsvéti ünnepek ragyogása, fölvonulások, díszkíséretek, a szent fényűzés kibontakozása, nagyoperai rendezésben és díszlettel. Fölelevenítette emlékezetében, amit a múlt ragyogásáról tudott, a rajongó tömeggel telt bazilikát, az emberfölötti menetet, amely elvonult a leboruló homlokok között, kereszt és kard nyitja meg a menetet, kettesével vonulnak föl a bíborosok, mint a plejád istenségei, csipkés karingben, vörös selyem talárban és köpenyben, amelynek uszályát uszályhordozók fogják, végül a pápa, mint mindenható Jupiter, vörös bársony pajzson, vörös bársony és arany karszéken ülve, fehér bársonyba öltözve, arany köpenyben, arany stólával és arany tiarával. A hordszékvivők ragyognak selyemmel hímzett, vörös tunikájukban. A flabellusok az egyetlen és szuverén főpap feje fölött nagy toll-legyezőket ringatnak, amelyekkel régen Róma bálványait legyezgették. És a diadalszék körül milyen káprázatos és dicsőséges udvar: az egész pápai család, a segédkező főpapok sereglete, pátriárkák, érsekek, püspökök, arany köpenyben és mitrában, a valódi titkos kamarások lila selyemben, a tiszteletbeli kamarások fodros, fekete bársonyöltözékben,

aranylánccal; megszámlálhatatlan egyházi és világi kíséret, a Hierarchia száz oldala se tudja fölszámlálni valamennyit: protonotáriusok, káplánok, minden rendű és rangú prelátusok, nem is beszélve a katonaságról, a szőrmesapkás csendőrökről, a kék nadrágos, fekete tunikás palotaőrökről, az ezüsttel vértezett svájci gárdistákról, sárga, fekete és vörös csíkos ruhájukban, a pompás öltözékű nemes gárdistákról, magas csizmában, fehér bőrnadrágban, arannyal hímzett vörös tunikában, arany váll-lappal és arany sisakban! Mióta azonban Róma Olaszország fővárosa lett, nem nyílnak kétfelé a szárnyas ajtók, sőt ellenkezőleg, féltő gonddal csukják be őket, és ha a pápa nagy ritkán lejön istentiszteletet tartani, megmutatkozni, mint a legfelsőbb kiválasztott lény, mint a földön testet öltött Isten, a bazilika már nem telik meg, csak meghívottak léphetnek be, belépőjeggyel. Nem a nép özönlik be, nem az ötven-hatvanezer keresztény sereglik oda, zsúfolódik össze nagy összevisszaságban, csak a kiválasztottak, a barátok, a zártkörű és külön ünnepélyekre meghívottak; és ha ezreket hívnak is össze, akkor is kicsi a monstre-hangversenyre meghívott közönség.

Pierre-t, minél tovább járta a márvány rideg ragyogásában a hideg és fenséges múzeumot, annál inkább az az érzés fogta el, hogy pogány templomban van, amelyet a fény és pompa istenének emeltek. Az antik Róma nagy templomai bizonyára hasonlítottak hozzá, éppen ilyen márványfalakkal, drága oszlopokkal, aranyozott kazettákkal díszített sokszínű boltozattal ékeskedtek. Ugyanez az érzés vett rajta erőt még fokozottabban később, mikor a többi bazilikát is megnézte: ekkor már megcáfolhatatlanul felismerte az igazságot. Először is az a keresztény templom, amely nyugodtan és vakmerően helyezkedett el a pogány templomban, a San Lorenzo in Miranda, amely otthonosan telepedett meg Antonius és Faustina templomában, megtartotta ritka, cipolinmárvány kapuját és a szép fehér márvány párkányokat. Vagy pedig a levert törzsből, lerombolt antik épületből lett keresztény templom, például a San Clemente-templom, amely alatt századok ellentétes hitei rétegeződnek; volt ott egy régi épület a köztársaság idejéből, egy másik a császárság korából, amelyet Mitra templomának ismertek föl, aztán az ősi hit egyik bazilikája. Végül a keresztény templom, akárcsak a Sant'Agnese fuori le Mura-templom, pontosan a rómaiak polgári bazilikájának, a Forumon található törvényszék és börze mintájára épült. A keresztény templom fontos itt, amelyet a romba dőlt templomokból lopott anyagból építettek: ugyanennek a Sant'Agnese-templomnak különféle márványból való, tizenhat nagyszerű oszlopát bizonyára több istentől vették el. A trasteverei Santa Maria-templom huszonegy különböző rendű oszlopát Izisz és Szerapisz templomából hozták, az oszlopfők még őrzik az istenek arcát. A Santa Maria Maggiore-templom harminchat fehér márvány ion oszlopa Juno Lucina templomából származik. A Santa Maria d'Aracoeli-templom huszonkét, különféle anyagú, nagyságú és megmunkálású oszlopáról azt állítja a legenda, hogy Jupitertől magától orozták el, a capitoliumi Jupiter-templomból, amely a szent hegynek ugyanezen a pontján emelkedett. Még ma is újraélednek a fényes császári idők templomai a pompás bazilikában: a San Giovanni in Laterano és a San Paolo fuori le Mura templomokban. A San Giovanni-bazilika, minden templomok anyja és elsője, öt hajóra osztó négy sor oszlopával, az apostolok tizenkét hatalmas szobrával, mintha az istenek kettős sorfala vezetne az istenek urához, reliefekkel, frízekkel, párkányokkal olyan, mint egy pogány istenség díszes palotája, akinek gazdag birodalma evilági. És a San Paolo-templom, ahogy újjáépítették, a márvány friss, tükrös ragyogásában, nem hasonlít-e az olümposzi halhatatlanok lakóhelyéhez? Jellegzetes templom, lapos mennyezet alatt méltóságteljes oszlopsor aranyozott kazettákkal, márvány kövezet, gyönyörű anyag, páratlan munka, lila talapzatú, fehér fejű oszlopok, fehér párkányok, lila frízekkel, és mindenütt a két szín istenien testies, harmonikus egybeolvadása, amely hajnali fényben fürdő, nagy istennők dicsőséges testére emlékeztet. Sehol nincs bennük egy meghittebb, áhítatosabb, a végtelenre nyíló zug, éppen úgy, mint Szent Péter templomában. Mégis a Szent Péter-templom a legnagyobb kolosszus a legnagyobbak között, határtalan tanúbizonysága a mérhetetlenség őrületének, mikor az emberi

gőg arról álmodik, hogy lakhelyet emeljen Istennek, milliókat eltékozolva - nagy és gazdag kőépületet, ahol az ember diadalmaskodik Isten nevében.

Évszázadok hányatása után az ősi hit buzgalma a díszes kolosszusig jutott. Fölbuzgott újra Róma talajának nedve, melyből minden időkben szertelen épületek nőttek. Úgy látszik, az egymást követő korlátlan uralkodók valamennyien magukkal hozták a küklopszi építkezés szenvedélyét; mintha a szülőföldből szívták volna, ahol felnőttek, mert megállás nélkül adták át egymásnak civilizációról civilizációra. Az emberi hiúságnak folytonos virágzása késztette őket arra, hogy nevüket megörökítsék egy-egy falon, hogy miután a föld urai voltak, hagyjanak valamit a világnak magukból, valami elpusztíthatatlan nyomot, az egyetlen nap dicsőségének kézzelfogható bizonyítékát, a márvány- és bronzépületet, hogy az idők végezetéig tanúskodjon. Alapjában véve a hódítás szelleme, a fajta büszke nagyravágyása kíván örökösen világuralomra jutni, és ha minden összeomlott, ha új társadalom születik a romokból, és azt lehetne hinni, hogy vége az őrült hiúságnak, és áhítat tölti be a szíveket, az is csak tévedés, előtör a régi szenvedély, fölülkerekedik az ősök vakmerő őrülete, és attól a pillanattól kezdve, hogy megnő és megerősödik az új hatalom, teljes erővel tombol benne az öröklött hajlam. Nincs egyetlenegy hírneves pápa, aki ne vette volna át a cézárok örökét, aki ne akart volna építkezni, hogy örökkévalóvá tegye uralmát a kövekben, hogy templomot emeljen magának, és istenként beköltözzék. Ugyanaz a földi halhatatlanságért való esengés tört ki újra meg újra: ki hagyja maga után a legnagyobb, a legmaradandóbb, a legnagyszerűbb épületet? És oly súlyos a kór, hogy aki kevésbé gazdag, és nem tud építtetni, az legalább helyreállít, szerényebb munkálatokat hagy emlékül az utókorra, márványlapokra vésett pompás föliratokat. Azért található Rómában annyi márványlap. Egyetlen megerősített fal sincs, amelyet valamelyik pápa ne díszített volna címerével; nincs egyetlen helyreállított rom, egyetlen kitatarozott palota, egyetlen kitisztított kút, amelyen ott ne díszelegne az uralkodó pápa római címe: a „Pontifex Maximus”. Több mint kétezer éve virágzik az ösztönös tobzódás, a végzetes, burjánzó pompavágy ezen a romokból lett televényen. Szüntelenül új épületek nőnek a romok porából. És az ember töprengve kérdi, vajon volt-e Róma valaha is keresztény, hiszen a régi Róma földje szinte azonnal befoltosította Jézus tanait, és ezzel az elfajulással, a világuralom hajszolásával, a földi dicsőség mohó vágyával, ami diadalra vitte a katolicizmust, eltaszította magától az őskereszténység alázatos és tiszta, testvéri és egyszerű lelkeit.

Pierre lelkében fény gyulladt hirtelen, meglátta és megértette az igazságot, mikor másodszor járta körül a hatalmas bazilikát, a pápák sírjait nézegetve. Ó, ezek a sírok! A kopár Campagna napsütötte sírjai, ott a Via Appia két oldalán, amely mint diadalmas út vezet Rómába, a palotákkal koronázott, felséges Palatinusig, a gazdagok és hatalmasok gigászi sírjai azok, művészi pompában, páratlan nagyszerűséggel, márványba örökítve egy erős, világot uraló nép büszkeségét és fényét. Azután lenn, a föld alatt, a titokzatos éjszakában, nyomorúságos vakondtúrások mélyén más sírok rejtőznek, a kicsiké, a szegényeké, szenvedőké, fény és művészet nélkül; de alázatosságuk a szeretet és megadás jelét hirdette, és arról beszélt, hogy a gyengédség és a belenyugvás szele suhant el felettünk, hogy egy ember jött el, és szeretetet, testvériességet prédikált, a földi javak elhagyását a jövendő élet örök örömeiért, az új földre bízva evangéliuma jó magvát, és elvetette a megfiatalodott emberiségét, amely át fogja alakítani a régi világot. És íme, a századokon át földbe hulló vetésből, az alázatos, ismeretlen, egyszerű sírokból, amelyek mélyén vértanúk aludták szelíd álmukat, dicsőséges ébredésre várva - más sírok nőttek, éppoly mérhetetlenek és pompásak, mint a bálványimádók romba dőlt, régi sírjai; templomok pogány pazarságában márványokat emelő sírok, ugyanolyan emberfölötti hiúságot hirdetve, ugyanolyan világuralomra vágyó, őrületes szenvedéllyel. A reneszánsz idején Róma megint pogány lett. Felújult a régi császári mohóság, és magával ragadta a kereszténységet, éppen a legsúlyosabb csapás idején. A pápai sírok, Szent Péter

templomában, kihívó büszkeségükkel, fényűző, érzéki pompájukkal kihívják a halált, és lehozzák a földre a halhatatlanságot. Mérhetetlen bronzpápák, allegorikus alakok, édes leányokhoz hasonló angyalok, istennői mellű és csípőjű, kívánatos asszonyok! III. Pál pápa magas piedesztálon ül, az Igazság és a Bölcsesség fekszik a lábainál; VIII. Orbán, a Bölcsesség és a Vallás között; XI. Ince, a Vallás és Igazságosság között; XII. Ince, az Igazságosság és Könyörületesség között; XIII. Gergely, a Vallás és Erő között. A térdelő VII. Sándor mellett a Bölcsesség és az Igazságosság, előtte a Könyörületesség és az Igazság, és csontváz mutat üres homokórára. XIII. Kelemen ugyancsak térdelő alakja hatalmas koporsó fölött diadalmaskodik, amelyre a keresztet tartó Vallás alakja támaszkodik, míg a halál géniusza a jobb sarokban könyököl, két óriás oroszlán van alatta, a mindenható hatalom jelképe. A bronz az alakok örökkévalóságáról beszélt, a fehér márvány szép, dús testeket öltve ragyogott, a színes márvány gazdag mintázatban tornyosodott, és apoteózisba emelte a monumentumokat, az óriás templomhajók ragyogó arany fényében.

Pierre egyiktől a másikhoz ment, végig a napsütötte, elhagyatott, pompás bazilikán. Igen, e császárian hivalkodó sírok éppen olyanok, mint a Via Appia sírjai. Bizonyára Rómában, Róma földjén - amelyen úgy nő a büszkeség és uralomvágy, mint a burján -, Róma földjén lett az alázatos őskereszténységből hódító katolicizmus, a hatalmasok és gazdagok szövetségese, óriási kormány gépezet, népek leigázója! A pápákból cézárok lettek. Életre kelt a régi örökség, Augustus vére újból buzogni kezdett, végigszáguldott ereikben, és őrült nagyravágyással égette homlokukat. Csak Augustus váltotta valóra a világuralmat, császár és főpap volt egy személyben, test és lélek ura. Tőle származik a pápák őrült ábrándja - kétségbeesnek, hogy csak a lelkeket tartják kezükben, és makacsul nem akarnak engedni a világi hatalomból sem; századok óta remélik, örökkön lángoló mohósággal, hogy álmuk valóra válik, hogy második Palatinusszá változtatják a Vatikánt, ahonnan legyőzhetetlen zsarnokként uralkodhatnak majd a leigázott nemzeteken.

6

Pierre már két hete időzött Rómában, de könyvének ügye, amely miatt idejött, egyetlen lépéssel sem haladt előre. Még nem adta fel a pápával való találkozás dédelgetett tervét, de nem tudhatta, hogy mikor és hogyan teljesülhet vágya. Múlt az idő, és rettegett az ügyetlen lépésektől is, monsignor Nani intelmeinek hatására. Látta már ő is, hogy római tartózkodása valóban hosszúra fog nyúlni. A vikáriusi hivatalban láttamoztatta *celebret*-jét, és minden reggel misét mondott a Farnese téri Szent Brigitta-templomban, ahol Pisoni abbé, Benedetta régi gyóntatója, igen szívesen fogadta.

Ezen a hétfőn elhatározta, hogy korán megy le donna Serafina szűkkörű fogadóestjére, abban a reményben, hogy híreket fog hallani, és siettetheti ügyét. Lehet, hogy monsignor Nani is ott lesz, vagy talán összetalálkozik prelátusokkal, bíborosokkal, akik segítségére lehetnek. Eddig hiába igyekezett don Vigiliót fölhasználni arra, hogy legalább felvilágosításokat szerezzen tőle. Boccanera bíboros titkára, aki eleinte szolgálatkésznek mutatkozott, ismét bizalmatlan és tartózkodó lett, kerülte, bujkált előle, és le lehetett olvasni arcáról elhatározását, hogy nem hajlandó veszedelmes és kétes kalandba keveredni. Egyébként két nap óta erős lázrohama volt, és a szobát őrizte.

Pierre-t csak Victorine Bosquet, a régi cselédből lett kulcsárnő biztatta, bátorította, a Beauce-vidéki lány, akinek szíve francia maradt harmincévi római tartózkodás után is, és aki nem ismerte Rómát. Úgy beszélt Auneau-ról, mintha tegnap hagyta volna el. Ma azonban nem volt olyan élénk és jókedvű, mint rendesen, és fejcsóválva nézte, mint készülődik Pierre donna Serafina estélyére.

- Rossz hangulatban fogja találni őket. Szegény Benedettámnak nagy kellemetlenségei vannak. Úgy látszik, hogy válópöre rosszul áll.

Egész Róma beszélt róla; mind a fehér világot, mind a feketét fölizgatta a mendemonda. Victorine-nak semmi oka sem volt arra, hogy honfitársa előtt titkolózzék. Szóval Morano, a konzisztóriumi ügyvéd, memorandumában tanúbizonyságok és írott bizonyítékok alapján kimutatta, hogy a házasság a férj tehetetlensége miatt nem valósulhatott meg. Erre a memorandumra monsignor Palma teológus, a zsinati kongregáció által a házasság védelmére fölszólított ügyvéd, rettenetes beadvánnyal válaszolt. Mindenekelőtt kétségbe vonta a kérvényező szüzességét, vitatta a két bábaasszony bizonyítványának szakkifejezéseit, két orvos által megejtendő alapos orvosi vizsgálatot követelt; a fiatalasszony szeméremérzése visszariadt e vizsgálattól. Palma fiziológiai példákat idézett, olyan eseteket, amelyeknél nem lehetett a deflorációt észrevenni egyes, férfiakkal érintkező leányokon. A védő nagyrészt Prada gróf emlékiratából gyűjtötte anyagát. Prada gróf őszintén bevallotta, nem tudja megmondani, végbement-e a házasság, vagy sem, olyan hevesen védekezett a grófnő. Első pillanatban azt hitte, hogy a normális körülmények között véghezvitte az aktust, de később, miután elgondolkodott a történteken, nem merte határozottan állítani, belátta, hogy a szenvedélyes vágy pillanatában talán képzelődött. Monsignor Palma kiaknázta a kételyeket, minden lehető okoskodással súlyosbította a kényes témát, sőt fölhasználta a megerőszakolt asszony ellen a szobaleány kijelentését is, akire a contessina hivatkozott, és aki hallotta a küzdelem zaját, és azt állította, hogy úrnője és férje az első éjszaka óta mindig külön aludtak; következésképpen, ha a kérvényező házasfél szüzessége teljes bizonyítást is nyerne, kétségtelen, hogy kizárólag az ő vonakodásán múlt a házasság beteljesülése, amennyiben az asszony engedelmessége az aktus legfontosabb föltétele. Végül az előadónak a három előző pöriratot vitató és összegező negyedik pöriratának eredményeképpen a kongregáció csak egy szótöbbséggel szavazta meg a

házasság megsemmisítését; monsignor Palma viszont, élve jogával, azonnal kérte a bizonyítás kiegészítését, ami az egész eljárást kétségessé tette, és újabb szavazást tett szükségessé.

- Ó, az én szegény contessinám - panaszolta Victorine - belehal a bánatba. Nyugalmat erőszakolt ugyan magára, a szegényke, de örökös láz emészti... Úgy látszik, hogy monsignor Palma a helyzet ura, és addig nyújthatja az ügyet, ameddig akarja. És mennyi pénzt költöttek már el... És mennyit kell még ezután költeniük. Ugyan szép ötlettel állott elő Pisoni abbé, akit már ön is ismer, mikor a házasságot óhajtotta... Isten nyugtassa Ernesta grófnőt, drága asszonyomat, jó lélek volt, igazi szent, de ő okozta a leánya szerencsétlenségét, mikor férjhez adta Prada grófhoz.

Elhallgatott, de hirtelen kitört igazságérzete:

- Prada grófnak is igaza van, hogy méltatlankodik. Csúffá tették, mindenki nevet rajta... És tudja, meg kell mondanom, az én Benedettám is ostoba, hogy olyan sokat ad külsőségekre. Ha tőlem függne, megkapná a Darióját még ma este, a szobájában, ha már olyan nagyon szereti... Pedig olyan nagyon szeretik egymást, és olyan régóta vágyódnak egymásra... Úgy bizony... Pap és anyakönyvvezető nélkül, csak azért, mert fiatalok, szépek, és legyenek együtt boldogok... A boldogság, édes istenem, olyan nagy ritkaság.

Látva, hogy Pierre csodálkozva néz rá, nagyot nevetett, egészséges lelke nevetésével, ahogy a francia nép szokott, amely nem hisz másban, csak az emberséges, boldog életben.

Victorine azután elbeszélte kétségbeesetten a ház másik, kellemetlen eseményét, mely ugyancsak a válópörrel volt kapcsolatos. Donna Serafina és Morano összezördült a memorandum sikertelensége miatt. Morano Lorenza atyát vádolta, a nagynéni és unokahúga gyóntatóját, amiért ilyen kétes és kínos ügybe ugratta őket; mindenkire nézve csak botrány lesz belőle. Haragjában nem is jött el többet a Boccanera-palotába, a harmincéves viszony megszakadt - Róma minden szalonjának legnagyobb megdöbbenésére. Senki sem helyeselte Morano eljárását. Donna Serafinát annál mélyebben érintette a dolog, mert csak szántszándékkal kierőszakolt civakodást gyanított, ürügyül a szakítás valódi okának leplezésére. Morano társadalmi állásához és vallásosságához méltatlan, bűnös szenvedélyt érzett egy fiatal, polgári származású nő iránt.

Mikor Pierre este belépett a XIV. Lajos stílusú, nagy virágos sárga brokáttal bevont szalonba, valóban mélabús hangulat fogadta a csipkés lámpaernyők tompa fénye alatt. Különben is csak Benedetta és Celia beszélgetett Darióval egy pamlagon, míg Sarno bíboros, egy karosszékbe süppedve, szótlanul hallgatta Celia öreg rokonának véget nem érő fecsegését. A vénasszony hozta el minden hétfőn a kis hercegnőt. Donna Serafina egyedül ült, szokott helyén, a kandalló jobb sarkán, és emésztette a harag az üresen maradt bal sarok miatt, melyet Morano hűségesen elfoglalt harminc éven át. Pierre észrevette az öregedő nő várakozó, majd csalódott tekintetét, amellyel jöttét fogadta; donna Serafina az ajtót leste, és kétségkívül hűtlen barátját várta még mindig. Egyébként büszkén és egyenesen tartotta magát, karcsú derekát még jobban befűzte, így ült vénlányos, kemény arccal, haja hófehér volt, szempillája fekete.

Pierre tiszteletteljesen üdvözölte, és rögtön aggódva érdeklődött, vajon nem lesz-e szerencséje ma este monsignor Nanihoz? Donna Serafina kitört:

- Ó, monsignor Nani is elhagy minket, mint a többiek. Mikor szükségünk volna az emberekre, akkor mind eltűnnek!

Lelke mélyén haragudott a prelátusra, amiért a sok ígérgetés után oly lanyhán foglalkozott a válással. Nyilván megvoltak a maga külön tervei, minden szeretetreméltósága, gyöngédsége mellett.

Donna Serafina azonban rögtön meg is bánta elhamarkodott kijelentését, és igyekezett jóvátenni:

- Lehet, hogy eljön. Olyan jó ember, és úgy ragaszkodik hozzánk...

Szegény, igyekezett leküzdeni hevességét, igyekezett politikusan beszélni, hogy legyőzze a nehézségeket. Fivére, a bíboros is kijelentette, hogy a zsinati kongregáció magatartása mennyire fölizgatta. Nem kételkedett benne, hogy a hideg fogadtatás, amelyben unokahúga kérvényét részesítették, tulajdonképpen neki szól, néhány bíboros kartársa kellemetlenkedni akart; ő maga is kívánja a válás kimondását, mert a Boccanera-faj folytatódásának ez az egyetlen módja, mivel Dario vonakodott nőül venni mást, mint unokahúgát. A baj nem jár egyedül: az egész családot súlyosan érintette a csapás. A bíborost büszkeségében sújtották, nővére osztozott fájdalmában, és ráadásul még egy érzékeny csapás érte; a két fiatal szerelmes pedig kétségbeesve látta reményeik megvalósulásának újabb eltolódását.

Pierre, amint elhaladt a pamlag előtt, ahol a fiatalok ültek, jól hallotta, hogy csak a szomorú esetről suttognak.

- Mire való kétségbeesni? - vigasztalta Celia a szerelmeseket - Végeredményben elfogadták a házasság megsemmisítését, ha csak szótöbbséggel is. Fölveszik újra a pört... Némi késedelemről van szó csupán.

Benedetta szomorúan rázta meg fejét:

- Nem, nem... Ha monsignor Palma makacskodik, Őszentsége nem fogja beleegyezését adni. Akkor vége!

- Ó, ha gazdag volnék, nagyon gazdag! - mormolta Dario mély meggyőződéssel; és senkinek se jutott eszébe mosolyogni rajta.

Azután odaszólt halkan unokanővérének:

- Feltétlenül beszélnem kell veled! Nem élhetünk így tovább.

Benedetta ugyanúgy válaszolt egy sóhajjal:

- Gyere le holnap délután öt órakor, én is lejövök, itt leszek egyedül.

Lassan telt el az este. Pierre-t végtelenül meghatotta a különben oly nyugodt és okos Benedetta levertsége. Gyermekien finom és tiszta arcából áradó mély tekintetét mintha visszatartott könnyek fátyla homályosította volna el. Pierre őszinte gyöngédséget érzett iránta, mert mindig egyenletes kedélyűnek látta, kissé hanyagnak talán, de mindenesetre olyasvalakinek, aki józan okosság alá rejti lángoló szenvedélyét. Most is igyekezett mosolyogni, úgy hallgatta Celia bájosan bizalmas közléseit a maga szerencsésebben haladó szerelmi ügyéről. Csak egy pillanatra vált általánossá a társalgás, mikor Celia öreg rokona emelt hangon kezdett beszélni az olasz sajtó méltatlan viselkedéséről; amit a Szentatyával szemben tanúsít. Úgy látszik, hogy a Vatikán és a Quirinale rosszabb viszonyban vannak, mint valaha. A rendesen hallgatag Sarno bíboros kijelentette, hogy a pápa a Róma elfoglalását ünneplő, szeptember 20-i, szentségtörő ünnepségek alkalmából megint tiltakozó levelet fog írni, minden keresztény állam színe előtt, mert közönyös viselkedésükkel ők is támogatják a bitorlást.

- Próbálják összeházasítani a pápát és a királyt! - kiáltott föl donna Serafina keserűen, unokahúga szomorú házasságára célozva.

Nagyon izgatottnak látszott. Késő volt már, nem várhatták monsignor Nanit, és mást sem. Mégis váratlanul léptek zaja hallatszott. Egy pillanatra felragyogott donna Serafina szeme, és remegve leste az ajtót. Újabb csalódás, Narcisse Habert lépett be, mentegetőzve késői érke-

zése miatt. Beházasodás útján lett nagybátyja Sarno bíboros, ő vezette be az exkluzív szalonba; szívesen fogadták, meg nem alkuvónak mondott vallásos meggyőződése miatt. Aznap este tulajdonképpen csak Pierre kedvéért jött, a késői óra ellenére is. Azonnal félre is hívta:

- Bizonyosra vettem, hogy itt találom; a követségen ebédeltem unokafivéremmel, monsignor Gamba del Zoppóval, és jó hírt közölhetek... Holnap délelőtt tizenegy óra tájban fogad bennünket lakásán, a Vatikánban.

Aztán halkabban hozzátette:

- Remélem, hogy megkísérli bevezetni önt a Szentatyához... Azt hiszem, hogy számíthat a kihallgatásra.

Pierre-t nagy örömmel töltötte el a szomorú szalonban kapott hír. Már két óra hosszat búslakodott itt, és egyre kétségbeesettebb lett. És most - végre mégiscsak lesz megoldás! Narcisse kezet szorított Darióval, köszöntötte Benedettát és Celiát, azután odament nagybátyjához, aki megszabadulva az öreg rokontól, végre megszólalt. De nem beszélt egyébről, csak az egészségéről, az időről, jelentéktelen anekdotákat mondott el, de egy szót sem ejtett az ezer bonyolult és rettenetes ügyről, amelyeket a Propaganda-kongregációban kavart. Irodáján kívül igénytelen közepességben pihente ki a föld kormányzásának gondjait. Hamarosan mindenki fölállt és búcsúzkodott

- Ne felejtse el - ismételte Narcisse Pierre-nek -, holnap tíz órakor a Sixtusi-kápolnában találkozunk. A látogatás idejéig megmutatom Botticellit.

Pierre, aki gyalog érkezett, másnap reggel már fél tízkor ott volt a hatalmas téren. Mielőtt az oszlopsor sarkában nyíló, nagy bronzkapun belépett volna, megállott néhány pillanatra, és megnézte a Vatikánt. Nem találta valami monumentálisnak az épülethalmazt, a Szent Péter-templom árnyékában. Semmi építészeti rendszer, semmi szabályosság. A tetők egymásra halmozódtak, a homlokzatok laposan, szélesen nyúltak el, az épületszárnyak szerint hol magasabban, hol alacsonyabban. Csak a Szent Damasus-udvar három oldala magasodott szimmetrikusan az oszlopsor fölött, a régi loggiák ma zárt üvegablakaival, mint valami három óriási melegház, napfényben ragyogó, vörös tónusú kövekkel. És ez a világ legszebb palotája, a legnagyobb, ezeregyszáz teremmel, bennük a világ legcsodálatosabb műremekei. Pierre csalódást érzett. Csak a jobb oldali magas homlokzat érdekelte, a térre nyíló ablakok sora. Tudta, hogy a pápa magánlakosztálya erre a térre nyílik, a második emeleten. Hosszan szemlélte az ablakokat. Azt mondták neki, hogy jobbról az ötödik a hálószoba, abban késő éjjel is ég a lámpa.

Vajon mi van a bronzkapu mögött? Ez a szent küszöb, ezen keresztül közlekedik a föld minden birodalma az Isten birodalmával, amelynek fenséges képviselője ide zárkózott be a néma, magas falak közé. Pierre távolról vizsgálta a kapu ércpántjait, a szögletes fejű szögeket, és azon töprengett, vajon mit őriz, mit rejteget, mit zár el a világ elől régi erőd kapujához hasonló szárnyaival. Vajon milyen világot talál mögötte, az emberi irgalom milyen kincseit tartogatja árnyában féltékenyen, milyen remény újjászületését várhatják a testvériességre, igazságosságra áhítozó új népek? Ismét felötlött Pierre-ben az álom: az egyetlen és szent pásztor, aki a zárt palota mélyén őrködik, és előkészíti Jézus végleges uralmát, míg a régi, elrothadt civilizációk összeomlanak, és elérkezik végre az igaz uralom előestéje, a demokráciák nagy keresztény közösséggé alakulnak át, a Megváltó ígérete szerint. A bronzkapu mögött készülődik a jövő, és kétségkívül kilép a kapun.

Hirtelen monsignor Nani állott Pierre előtt. Éppen a Vatikánból jött, és gyalog ment át a két lépésnyire lévő Inkvizíció palotájába, ahol mint ülnök székelt.

- Ó, monsignore, igazán örülök! Barátom, Habert úr, éppen most fog bemutatni unokafivérének, monsignor Gamba del Zoppónak. Remélem, hogy végre eljutok a várva várt kihallgatásra.

Monsignor Nani finoman, kedvesen mosolygott.

- Igen, igen, tudom!

Azután elharapta szavát.

- Éppen úgy örülök, fiam, mint ön. De legyen okos!

Azután, attól tartva, hogy a száján kicsúszott szó esetleg elárulhatta a fiatalembernek, hogy éppen Gamba del Zoppóval, a tapintatos főpapi család legkönnyebben megrémíthető prelátusával beszélt, hirtelen panaszkodni kezdett. Már két órája futkos, hogy két francia nőnek kihallgatást szerezzen a pápánál, de nagyon fél, hogy nem fog sikerülni...

- Bevallom, monsignore - jelentette ki Pierre -, hogy már nagyon elcsüggedtem. Legfőbb ideje, hogy megerősíthetem kissé lelkemet, mert itt-tartózkodásom semmi esetre sem hat reám egészségesen.

És tovább beszélt. Elmondta, hogy Róma megingatja hitét. A Palatinuson, a Via Appián, a katakombákban és a Szent Péter-templomban átélt látogatások csak fölkavarták lelkét, megrontották álmát az újjászületett, diadalmaskodó kereszténységről. Kétségek martaléka lett, kezdődő fáradtság vett rajta erőt, elvesztette lázadásra mindig kész lelkesedését.

Monsignor Nani mosolyogva hallgatta, és helyeslően bólogatott. Így van ez jól, így kellett ennek történnie. Úgy látszik, előre látta az abbé elcsüggedését, és most nagyon meg volt elégedve.

- Egyszóval, kedves fiam, minden rendben van, ha valószínűnek tartja, hogy Őszentsége színe elé kerül.

- Igen, monsignore, minden reménységemet XIII. Leó pápába helyeztem, ő igazságos, és tisztán lát. Egyedül csak ő ítélkezhetik fölöttem, mert könyvemben egyedül ő fog ráismerni saját gondolataira, melyeket azt hiszem, hűségesen adtam vissza... Ő, ha akarja, Jézus nevében, a demokráciával és tudománnyal megmentheti a régi világot.

Lelkesedése újra elragadta, és az egyre nyájasabb monsignor Nani újra helyeselt éles szemével, keskeny ajkával.

- Ez az, fiam... Beszélni fognak, majd aztán meglátja.

Ahogy mindketten a Vatikán homlokzatát nézték, a prelátus szeretetre méltóan igazította helyre Pierre tévhitét. Nem, a világosság éjjelenként nem a pápa hálószobájából látszik, hanem a lépcsőház gázlámpája, amely egész éjjel ég. A pápa szobája két ablakkal odább van. Megint elhallgattak, és komoly arccal nézték tovább a homlokzatot.

- Viszontlátásig, kedves fiam. Majd elbeszéli nekem a találkozást, ugye?

Mikor Pierre egyedül maradt, dobogó szívvel lépte át a bronzkaput, mintha csakugyan arra a félelmes és szent helyre lépett volna be, ahol a jövendő boldogsága alakul. Egy svájci gárdista állott őrt, lassú léptekkel sétált kékesszürke porköpenyegében, mely alól kilátszott fekete-sárga-vörös nadrágja, mintha valami álruhára vette volna föl a köpenyt, hogy leplezze feszélyező különösségét. Rögtön jobbról nyílott a Szent Damasus-udvarba vezető, széles, fedett lépcső. A Sixtusi-kápolnához azonban egy hosszú folyosón át lehetett eljutni, két oszlopsor között, azután föl kellett menni a királyi lépcsőn. Pierre ebben az óriás világban, ahol minden terjedelem túlzott volt, szinte lesújtó, lihegett kissé, míg fölment a széles lépcsőn.

Meglepődött, amint beért a Sixtusi-kápolnába. Kicsinek találta, és nagyon magasnak. Négyszögletes terem, kétharmadánál vékony márványfal osztja ketté, az egyéb részén a nagy szertartások alkalmával meghívott vendégek foglalnak helyet, a másik részében, a kórusban, egyszerű tölgyfa padokon ülnek a bíborosok, míg a prelátusok mögöttük állnak. A pápai trónus alacsony emelvényen áll az oltártól jobbra, káprázatos pompában. Balra a falban keskeny, márványyerkélyes loggia nyílik, itt foglalnak helyet az énekesek. Föl kell emelni a fejet, fel kell emelni a tekintetet a falat egészen betöltő, óriási *Utolsó ítélet* freskóról, föl a boltozat festményeiig, amelyek lejönnek egészen a párkányig a tizenkét világos ablak közé - hat-hat mindegyik oldalon -, hogy hirtelen minden kiszélesedjék, eltűnjön és beleolvadjon a végtelenbe.

Szerencsére csak három-négy csöndes turista volt a kápolnában. Pierre rögtön meglátta Narcisse Habert-t a bíborosok egyik padján, a lépcsőfok felett, ahol az uszályhordozók szoktak ülni. A fiatalember mozdulatlanul ült, hátravetett fejjel, valóságos ekszтázisban. De nem Michelangelo művét szemlélte, hanem a párkány fölötti, egyik előbbi freskóra szegezte tekintetét. Mikor észrevette Pierre-t, fátyolos szemmel mormolta:

- Nézze, barátom, Botticellit!

Aztán visszaesett elragadtatásába.

Pierre-t lenyűgöző erővel ragadta meg és rendítette meg Michelangelo emberfölötti lángelméje. Minden eltörpült mellette, semmi se maradt, csak a művészet rendkívüli remeke, mintegy a végtelen ég távlatába veszve. Pierre bámulattal állapította meg, mint váratlan felfedezést, hogy a festő egyedüli művésze kívánt maradni művének. Se márványfaragó, se bronzműves, se aranyozó, semmiféle más művész. A festő ecsete elegendő volt a pillérekhez, az oszlopokhoz, a márványpárkányokhoz, a bronzszobrokhoz és díszítésekhez, az arany virágdíszekhez és rozettákhoz, a freskókat keretező hallatlan gazdagsághoz. Elképzelte a napot, amikor meztelenül, siváran átadták neki a boltozatot, a sima fehér falat, sok száz négyzetmétert, hogy töltse be. Pierre elképzelte a művészt az óriás lap előtt, amint elkergeti a kíváncsiakat, nem fogad el segítséget, bezárkózik egyedül óriási munkájával, féltékenyen, erőszakosan, négy és fél évet tölt komor magányban, s napról napra, lassanként világra hozza a kolosszust. Milyen hatalmas, egész életet betöltő munka! Milyen szilárdan kellett bíznia erejében és akaratában, hogy megkezdje a munkát, egy egész világot varázsolt elő agyából, és vetett oda fel az alkotó férfiasság folytonos lüktetésében, míg mindenható teremtője teljes pompájában kivirágzott.

Pierre elragadtatással szemlélte a látomásban óriássá tett emberiséget, a szertelen szintézis túláradó erejét, a küklopszi szimbolizmust. Minden szépség természetes virágzással ragyogott; báj és királyi fenség, béke és szuverén hatalom. És milyen tökéletes tudás, a legmerészebb skurcokat kockáztatta meg a siker tudatában, a technika örökösen győzedelmeskedik az akadályokon, a görbe síkokon. És mindenekfelett hihetetlen egyszerűség az eszközökben, alig valami anyag, néhány bőven használt szín, minden keresettség, csillogás nélkül, de az is elég: érezni a lüktető vért, a kidagadó izmokat a bőr alatt, az alakok megelevenednek, erőteljesen kiválnak a keretből, mintha lángok adnának halhatatlan, emberfölötti életet az alakoknak odafönn. Élet ragyog, óriás és zajló élet diadalmaskodik, csodálatos élet valósult meg a mindenható kéz munkája nyomán, amely a legnagyszerűbb adománnyal, az egyszerűség erejével dolgozott.

Bármit olvastak is ki belőle mások - filozófiát, az emberi sorsot, a világ, a férfi és a nő teremtését, a bűnt, a bűnhődést, a megváltást, Isten ítéletét a világ végső napján -, Pierre nem győzött betelni a néma, bámuló elragadtatással, amelyet a mű hatására érzett. Milyen fel-

magasztalása az emberi testnek, szépségének, hatalmának, bájának! Jehova, ez a királyi agg, félelmes és apai, viharzó teremtőmunkája közben, kitárt karokkal, amint világot alkot, és a nagyszerű Ádám nemes vonalai, kinyújtott keze - és Jehova megeleveníti ujjával, anélkül hogy érintené; bámulatos mozdulata, szent távolság a teremtő ujja és a teremtett lény között; parányi távolság, amelybe belefér a láthatatlan végtelensége és titokzatossága. És az elragadó, pompás Éva, erőteljes csípőjével, arra teremtve, hogy büszke és gyöngéd asszonyi gráciával viselje a jövendő emberiséget; aki szeretni akar vesztéig, a hódító, termékeny, uralkodó nő. A freskó négy sarkában, pilléreken ülő alakok, szintén a test diadalát hirdették: húsz, sugárzó élettel teli, gyönyörű testű, fiatal ember - boldogok, hogy meztelenek, a mozgás őrülete hősi testtartásokba ragadja, hajlítja és dobálja őket. És az ablakok között óriások trónolnak, próféták és szibillák, az istenné vált férfi és nő, emberfelettiek az izom erejében és az értelem ragyogásában: Jeremiás térdére könyököl, állát kezébe támasztja, látomások és álmok mélységein töpreng. Az eritreszi Szibilla, tiszta profiljával, telt ifjúságával, egyik ujját a sors nyitott könyvére téve. Ézsaiás, vastag, igazmondó szájával, szertelen haragban égve, gőgösen, félig elfordítja arcát, egyik kezét magasra emeli. A cumaei Szibilla, ijesztően tudós és öreg, sziklakeménységű,ráncos arcú, ragadozó orrú, makacs álla előreáll. A cethal által kihányt, rendkívüli skurccal odavetett Jónás, elferdült derékkal, behajlított karral, hátravetett fejjel, tátott szájjal kiabál; és a többiek mind, mind ugyanabból a fölséges, erőteljes családból, az örök egészség és a halhatatlan értelem hatalmával uralkodnak, hordozva az elpusztíthatatlan, még nagyobb, még fennköltebb emberiség álmait. Az ablakok bolthajtásai között, a felülvilágítókban, szépséges arcok sorakoznak, erőteljesek és bájosak, most jöttek a világra, tolakodnak, nyüzsögnek. Krisztus ősei ők, a szép, meztelen gyermekekre gondoló anyák, messzeségbe néző férfiak, a megbüntetett, kifáradt és a Megváltóra váró emberi faj. A négy sarok függőboltozataiban megelevenített bibliai jelenetek, Izrael győzelme a rossz szellemen. Végül kolosszális háttér-freskó: az utolsó ítélet. Megszámlálhatatlan alak, sokaság - napok és napok kellenek, amíg az ember befogadhatja őket -, életet lihegő, elragadtatott tömeg, az Apokalüpszis angyalai, harsonájukat fújva keltik föl a halottakat; a kárhozottak, akiknek iszonyodó csoportjait démonok hajtják a pokolba; a szentekkel és apostolokkal körülvett igazságszolgáltató Jézus; a sugárzó kiválasztottak, akik angyalok támogatásával szállnak a magasba; még följebb, dicsőségben diadalmaskodó angyalok Krisztus megkínzásának eszközeivel. A gigászi mű lendületét nem nyomja el a harminc évvel később, élete teljében festett mennyezet sem, mert a nagy mester rááldozta szűz erejét, fiatalságát, lángeszének első föllobbanását.

Pierre csak egy kifejező szót talált: Michelangelo szörnyeteg, aki kényére uralkodik mindenen, mindent eltipor. Meg kellett csak nézni művének nagyszerűsége mellett Perugino, Pinturicchio, Rosselli, Signorelli, Botticelli műveit, a többi, gyönyörű freskót a párkányok alatt, körül a kápolnában!

Narcisse nem emelte föl tekintetét a mennyezet megrázó pompája felé. Elragadtatásba merülve nézte Botticelli három freskóját. Végre megszólalt, csendes elragadtatással:

- Ó, Botticelli, Botticelli! A szenvedés előkelősége és gráciája, a mély szomorúság a gyönyörűségben, megsejtett és megfejtett modern lelkünk; művész alkotásából sohase beszélt izgatóbb báj.

Pierre csodálkozva nézett Habert-re. Azután tétován kérdezte:

- Azért jön ide, hogy Botticellit lássa?

- Természetesen! - felelte a fiatalember nyugodtan. - Csak érette jövök hetenként, és órák hosszat csak őt nézem... Nézze csak ezt a képet: Mózes és Jethro leányai. Ugye, ez a legmeghatóbb, amit emberi szeretet és szomorúság alkotott?

Ájtatos hit remegett a hangjában, mint a papnak, aki behatol a szentély nyugtalanító és gyönyörű borzongásába. Ó, Botticelli! Botticelli nőalakja, hosszúkás, érzéki és ártatlan arcával, a vékony leplek alatt kissé erős hasával, magas, könnyed, lenge megjelenésével, amely áthatja egész testét! Botticelli fiatalemberei, angyalai életteljesek és szépek, mint a nők, nemük bizonytalan, az izmok ereje a körvonalak végtelen finomságával vegyül, és mindegyiket áthatja a vágy lángja; lobogása szinte érezhető. És a Botticelli-szájak! Ezek a gyümölcsszerűen kemény, húsos szájak, hol gúnyosak, hol fájdalmasak, oly rejtélyes a redőjük, nem lehet tudni, hogy tisztaság vagy utálat rejtőzik-e némaságuk mögött. És a Botticelli-szemek, ezek a bágyadt, szenvedélyes, aléltan titokzatos szemek, sokszor örömükben is oly mélységesen fájdalmasak, hogy kifürkészhetetlenebbek sose nyíltak az emberi világra. És a Botticelli-kezek, olyan finoman kidolgozottak, ápoltak, mintha külön életet élnének, játszanak a szabad levegőn, egymásba kapaszkodnak, csókolóznak és beszélnek egymáshoz, annyira őrzik gráciájukat, hogy sokszor mesterkéltek, de mégis, mindenkinek megvan a maga élete, az érintés minden élvezetének és minden szenvedésének kifejezése. Amellett semmi finomkodó nőiesség, semmi hazugság, mindenütt valami férfias büszkeség, nagyszerű és szenvedélyes mozdulat ragadja magával az alakokat, törekvés a föltétlen igazságra, lelkiismeretesség, valóságos realizmus, melyet elevenné tesz az érzés és a jelleg zseniális sajátossága, még a csúnyaságot is páratlan bájjal sugározva át.

Pierre növekvő csodálkozással hallgatta Narcisse-t - és most vette észre először kissé mesterkélt finomkodását, firenzei módon elválasztott, göndör fürtjeit, kék, majdnem mályvaszínű szemét, mely lelkesedésében még halványabbnak látszott.

- Kétségkívül bámulatos művész Botticelli - szólalt meg Pierre -, de azt hiszem, hogy itt Michelangelo...

Narcisse türelmetlen mozdulattal szakította félbe:

- Nem! Nem! Ne is beszéljen róla! Mindent elrontott, tönkretett. Úgy ment neki a munkának, mint a járomba fogott ökör. Úgy vágta, mint a répát, ennyi és ennyi méter naponként... Nincs benne titokzatosság, ismeretlenség, olyan durván látott, hogy elveszi az ember kedvét a széptől; az emberi testek, mint a fatörzsek, az asszonyok, mint valami óriási hentesnék, ostoba húshalmazok, az isteni vagy pokoli lelkek emberfölöttisége nélkül. Kontár, ha így jobban tetszik... igen, hatalmas kontár, nem több.

Narcisse öntudatlanul is modern, bonyolult, fáradt ízléséből, amelyet eltorzított az eredetiség és a különlegesség hajszolása, most végletesen kirobbant az egészség, az erő, a hatalom gyűlölete. Ellenséget érzett Michelangelóban, aki verítékkel hozott a világra mindent, és a legcsodálatosabb alkotást hagyta ránk, amilyent művész valaha is teremthet. És Narcisse éppen abban látta bűnét, hogy alkotott, életet adott, olyan mértékben, hogy a többiek kicsiny alkotásai, még a leggyönyörűbbek is, elvesznek, eltűnnek a napfényre hozott lények túláradó nagysága mellett.

- Nem osztom véleményét - jelentette ki Pierre bátran. - Most értem csak, hogy a művészetben az élet minden, és csak az emberek halhatatlanok. Michelangelo esete a döntő, mert ő az emberfölötti mester, a szörny, aki eleven és nagyszerű testeket hozott a világra, ami az ön érzékenységét bántja, és amivel eltiporja a többieket. A kíváncsiskodók, a széplelkűek, kifinomultak csak legyenek rafináltak, játsszanak a kétértelművel és a láthatatlannal, szeressék a művészet csemegéjét ritka vonásokban és jelképes félhomályban, Michelangelo mégis

mindenható, emberalkotó marad, a világosság, az egyszerűség és az egészség mestere, örökkévaló, mint maga az élet.

Narcisse udvariasan és elnézően mosolygott. Elvégre nem ülhet mindenki a Sixtusi-kápolnában órák hosszat Botticelli előtt, anélkül hogy valaha is Michelangelóra emelné a szemét. Másra terelte a beszélgetést:

- Tizenegy óra már. Unokafivéremtől ide várok üzenetet, hogy mikor fogadhat, és nagyon csodálkozom, hogy nem jön senki. Meg akarja nézni addig a Raffaello stanzáit?

Fent, a stanzáknál, már tökéletesen viselkedett, világosan és méltányosan szólt a művekről, és mihelyt nem fűtötte a kolosszális munka és a zseniális díszítés ellen érzett gyűlölet, visszanyerte fesztelen értelmességét.

Mikor Pierre kijött a Sixtusi-kápolnából, szabadulnia kellett a szörny szorításától, el kellett felejtenie, amit az imént látott, és hozzá kellett szoknia az új látnivalóhoz, hogy élvezhesse tiszta szépségét. Mintha igen erős bor szédítette volna el az előbb, és most amiatt nem élvezhető a könnyebb, finom ízű bor. Itt nem hat mennykőcsapásként a bámulat, de lassan és ellenállhatatlanul mégis magával ragad. Mint Racine Corneille mellett, mint Lamartine Hugo mellett, az örök pár: nőstény és hím, évszázadok dicsőségében. Raffaellóval a nemesség diadalmaskodik, a báj, a finom és tökéletes vonalak isteni harmóniája. Már nemcsak Michelangelo csodálatosan odavetett materiális szimbóluma, hanem mélységes pszichológiai analízis is áthatja műveit. Nála az ember tisztultabb, idealizáltabb, belsőleg jobban áttekintett. Az érzelmesség, nőiesség, amelynek gyöngéd borzongása érezhető olykor, szintén bámulatosan finom művű, nagy és erőteljes. Pierre lassanként teljesen átadta magát a fölényes mesterségbeli tudásnak, meghódította a szép fiatalember férfias eleganciája, szívéig hatolt a tökéletes szépség tökéletes kifejezése. A Sixtusi-kápolna freskóinál korábban készült képek: a *Disputa* és az *Athéni iskola* Pierre szerint Raffaello legtökéletesebb remekművei voltak, míg a *Tűzvész a városban,* még inkább *A templomból elűzött Heliodosz* és *Attila Róma kapuja előtt* szerinte azt mutatja, hogy a művész elvesztette isteni bája virágát Michelangelo mindent letipró hatása alatt. Milyen megdöbbenés lehetett, mikor a Sixtusi-kápolna kapui megnyíltak, és becsődülhettek a vetélytársak! A szörny nemzett idelenn, a legnagyobb emberi lény hagyta itt lelke nyomát, és soha többé nem tudtak szabadulni a hatása alól.

Azután Narcisse a loggiákhoz, a világos, páratlanul dekorált üvegfolyosóra vezette Pierre-t. De Raffaello itt már meghalt, és hátrahagyott vásznain csak tanítványainak munkája maradt meg. Hirtelen és teljes zuhanás. Pierre tökéletesen megértette itt, hogy a lángész minden, és ha eltűnik, elsötétedik az iskola. A zseniális ember összegezi korát, és a civilizáció egy adott pillanatában felszínre hozza a társadalmi talaj minden erejét, amely azután meddő marad sokszor századokra. Pierre-t sokkal jobban érdekelte a loggiákból nyíló gyönyörű kilátás. Észrevette, hogy szemközt vele, a Szent Damasus-udvar túlsó oldalán a pápa lakosztálya látszik. Lent az udvar, kapujával, kútjával, fehér kövezetével világos és meztelen volt a napsütésben. Semmi titokzatos homály, semmi fojtott vallási misztérium, mint ahogyan az északi székesegyházak környezetének hatása alatt képzelte. A pápához és a bíboros államtitkárhoz vezető nyitott lépcsőtől jobbra és balra öt kocsi állott sorban, a kocsisok merev tartással ültek a bakon, a lovak mozdulatlanul álltak a tűző fényben, lélek se járt a hatalmas, négyszögletes udvaron, sem a három emelet melegházszerű üvegloggiáiban.

Az ablaktáblák ragyogása, a kövek rőt színe mintha bearanyozta volna a kövezet és a homlokzatok meztelenségét, és a Nap istenének szentelt pogány templomok komor fenségét idézték fel. Legjobban meglepte Pierre-t Róma csodálatos látképe, amit a vatikáni ablakokból lehet látni. Nem is gondolt azelőtt reá, csak hirtelen jutott eszébe, hogy a pápa egész Rómát

maga előtt láthatja ablakaiból, eléje tárul, mintha csak a kezét kellene kinyújtania utána, hogy ismét birtokába vegye. Szíve és szeme hosszan elidőzött a páratlan látványon, mert magával akarta vinni, hogy megőrizze élete végéig.

Töprengéseiből hangok riasztották föl. Odafordult és egy fekete libériás inast pillantott meg, aki üzenetet adott át Narcisse-nak, majd mélyen meghajolva elköszönt.

A fiatalember bosszús arccal közeledett Pierre-hez.

- Unokafivérem, monsignor Gamba del Zoppo azt üzeni, hogy nem fogadhat bennünket ma délelőtt. Úgy látszik, váratlan elfoglaltsága akadt.

Zavara azonban elárulta, hogy korántsem hisz a mentegetőzésben, és azzal gyanúsítja rokonát, fél, hogy kompromittálja magát: bizonyára valami jó lélek előre figyelmeztette és ráijesztett. Narcisse, bátor és előzékeny lévén, nagyon méltatlankodott. Mosolyogva jegyezte meg:

- Talán mégiscsak meg lehet nyitni az ajtókat... Ha a délutánja szabad, együtt megyünk ebédelni, azután visszajövünk, és megnézzük az antik múzeumot; bizonyára lesz alkalmam unokafivéremmel találkozni, nem is beszélve a szerencsés véletlenről, hogy esetleg találkozhatunk a pápával is, ha lejön a kertbe.

Pierre-t nagyon kellemetlenül érintette a kihallgatás újabb eltolódása. Egyébként, szabad lévén, örömmel fogadta Narcisse ajánlatát.

- Igazán nagyon szíves... Csak attól tartok, hogy visszaélek jóságával... Köszönöm!

A Szent Péter-templommal szemközt ebédeltek, a Borgo egy kis vendéglőjében, ahová zarándokok jártak rendszerint. Elég rosszul lehetett ott étkezni. Úgy két óra tájban megkerülték a bazilikát, a Sekrestye és Santa Marta téren, hogy a múzeum bejáratához érjenek. Világos, elhagyatott, naptól égő városnegyed volt. Pierre ugyanazt érezte, csakhogy még sokkal nagyobb mértékben, amit a Szent Damasus-udvar láttára. Fenséges, rőt kopárság, mintha napsütés perzselte volna fel. De hogy így kívülről körüljárta az apszist, még sokkal jobban megértette a kolosszus nagyságát, a fölhalmozott architektúra virágzását, melyet a járda üres térsége szegélyezett, finom zöld füvével. Mindössze két gyermek játszadozott a néma irdatlanságban, az egyik fal tövében. A Zecca, a régi pápai pénzverde, az olasz nemzeté lett, a király katonái őrzik, a múzeumba vezető út bal oldalán fekszik. Szemben vele, a jobb oldalon, a Vatikán egy díszkapuja nyílik, azt a svájci gárda őrzi. Ezen a kapun mennek át a kétfogatú kocsik, melyek a bíboros államtitkár vagy Őszentsége vendégeit hozzák.

Végighaladtak a hosszú utcán, a palota egyik szárnya és a pápai kertek fala között. Végre az antik múzeumba értek. A végtelen teremsorozatból álló múzeum valójában három kisebb múzeumból áll: a Pius-Kelemen-múzeum, a Chiaramonti-múzeum és az új szárny. Íme, a föld alatt talált, kiásott és a napfényben megdicsőült világ! A fiatal pap több mint két óra hosszat járt egyik teremből a másikba, káprázva ennyi remekműtől, elámulva ennyi szépségtől és lángésztől. Nem is a leghíresebb darabok ejtették a legnagyobb bámulatba. Sem a Belvedere és az Apolló fülkéiben látható Laokoon, sem Meleager, sem a Herkules torzója. Sokkal jobban elragadta az összesség, a megszámlálhatatlan sok Venus, a Bacchusok, szép testek felséges burjánzása, istenné magasztosított császárok és császárnők, akik az élet örökkévalóságát hirdették. Három nappal ezelőtt a Capitolium múzeumát nézte meg, ahol megcsodálta Venust, a haldokló gallt, a bámulatos fekete márvány kentaurokat, a mellszobrok rendkívüli gyűjteményét. Itt azonban a termek tömérdek, kifogyhatatlan kincsei döbbentették meg. És mivel az élet talán jobban érdekelte, mint a művészet, megint belefeledkezett a mellszobrokba, amelyekben oly valószerűen kel életre a történelmi Róma, amely kétségtelenül nem érte el Görögország eszményi szépségét, de életet adott. Ott vannak mind a császárok,

filozófusok, tudósok, költők, csodálatosan élénken elevenednek meg, olyanok, amilyenek voltak, a művész aggályosan gondos tanulmányozása visszatükrözte hibáikat, fogyatékosságukat, vonásaik legapróbb részletét, és az igazság végtelen gondos kereséséből fakadt a jellem, az alakok páratlan erejű felidézése. Semmi sem lehet tökéletesebb. Maguk az emberek születnek újjá, és újra végigélik történelmüket, azt a hamis történelmet, melynek tanítása meggyűlölteti az antik világot a tanulók nemzedékeivel. Itt milyen érthető, milyen rokonszenves minden. A legcsekélyebb márványtöredék, szoborcsonk, darabokra tört dombormű, egyetlen tag: nimfák isteni karja vagy szatírok ideges combja fölkelti az erőteljes, nagy és fényes civilizáció ragyogását

Narcisse a kandeláberek folyosójára vitte Pierre-t. Száz méter hosszú és gyönyörű szobrászmunkák foglalnak helyet benne sorban.

- Hallgasson rám, kedves abbém, most még csak négy óra van. Üljünk itt le, mert, amint mondják, gyakran előfordul, hogy a Szentatya olykor errefelé veszi útját, amint a kertbe megy... Nagy szerencse volna, ha láthatná... ki tudja, esetleg néhány szót beszélhetne is vele. Mindenesetre pihenni fog, azt hiszem, hogy már nem is érzi a lábát.

Narcisse-t ismerték az őrök, rokoni viszonya monsignor Gamba del Zoppóval minden ajtót megnyitott előtte a Vatikánban, ahol sokszor egész napokat töltött. Két széket találtak ott, és leülve, Narcisse azonnal a művészetről kezdett beszélni.

Milyen csodálatos Róma sorsa! Uralma fenséges és kölcsönbe kapott! Úgy látszik, mintha az egész világ centruma lenne, ahová igyekszik és elér mindent, de magából Róma talajából semmi sem nő. Eleitől kezdve meddőséggel sújtott. Akklimatizálni kell a művészeteket, átültetni szomszéd népek erejét, azután itt pompásan virágzik. A császárok alatt, mikor a föld királynője a görögöktől kapja épületeinek és szobrainak szépségét, később, mikor a kereszténység megszületik, mindent átitat a pogányság, máshol más területen produkálja a gótikus művészetet, az igazi keresztény művészetet. Igaz, hogy még később, a reneszánsz korban, II. Gyula és X. Leó pápa százada Rómában ragyog, de toscanai és umbriai művészek készítik elő a mozgalmat, és hozzák el ide a csodálatos lendületet. Másodszor kapja a művészetet kívülről, és másodszor egyesül a művészet a világuralommal, diadalmas tetőpontra jutva Rómában. Az antik világ ekkor csodálatosan újraéled, Apollo, Venus megelevenednek, a pápák maguk rajonganak értük, és V. Miklóstól kezdődőleg arról álmodoznak, hogy a pápák Rómáját egyenrangúvá tegyék a császárkor Rómájával. Az annyira őszinte, erőteljes és gyöngéd előkészítők: Fra Angelico, Perugino, Botticelli és mások után megjelenik a két uralkodó: Michelangelo és Raffaello, az emberfölötti és az isteni. Aztán hirtelen esés következik, százötven évet kell várni Caravaggióig, mindahhoz, amit a festészet tudománya, lángész hiányában, elérhet, a színek és a rajz hatalmát. A hanyatlás megint fokozódik Berniniig, aki átalakítója, valóságos megteremtője a jelenlegi pápák Rómájának. A fiatal lángész tizennyolc éves korától kezdve egész sorozat nagyszerű szobrot alkot, márványlányokat, szinte ijesztő építői tevékenységgel fejezi be a Szent Péter-templom homlokzatát, fölépíti az oszlopsort, dekorálja a bazilika belsejét, számtalan kutat, templomot, palotát emel. Működése a befejezést jelenti, mert Róma azóta lassanként kiesett az életből, napról napra jobban eltávolodott a modern világtól, mintha halódna, aki mindig más városkából élt, mert nem tud többé elvenni tőlük semmit saját dicsősége emelésére.

- Bernini, a nagyszerű Bernini - suttogta Narcisse aléltan - hatalmas és kitűnő, mindig készen álló lendülettel, mindig éber eredetiséggel, csodálatos és elragadó termékenységgel!... A Bramantéjuk, az ő remekművével, a hideg és korrekt kancelláriával! Mondjuk, hogy az építészet Michelangelója és Raffaellója volt, és elég a szóból!... De Bernini, a gyönyörűséges Bernini, akinek állítólagos rossz ízlésében több a finomság, a rafinéria, mint amennyi

zsenialitást a többiek együttvéve kifejtettek tökélyben és nagyságban. Bernini lelke változatos és mély. Egész korunk megtalálhatná magát műveiben a diadalmas modorosságban, a rafinéria izgató keresettségében, a kicsinyes valóságtól mentességében... Nézze meg a Borghese-villában az Apollo- és Daphne-csoportot, melyet tizennyolc éves korában készített!... És nézze meg a Santa Maria della Vittoria elragadtatott Szent Terézét. Milyen az a Szent Teréz! Nyitott ég, borzongás, melyet csak isteni élvezet adhat női testnek, az önkívületbe eső hit gyönyöre, a lélegzetét is elvesztő ember, aki Istene karjaiban meghal a gyönyörtől... Órákat és órákat töltöttem előtte, sohasem meríthettem ki szimbólumának végtelen, mindent elnyelő értékét.

Hangja elhalt. Pierre már nem csodálkozott Habert minden egészség, egyszerűség és erő iránti tompa gyűlöletén; alig is figyelt rá, annyira elfoglalták a lelkét betöltő gondolatok: a pogány Róma újjászületése a keresztény Rómában, amely katolikus Rómává tette, a népek kormányzásának politikai, uralkodó központjává. Volt-e igazán keresztény valaha is, a katakombák őskora óta? Egyre élesebben és meggyőzőbben folytatódtak Pierre-ben a Palatinuson, a Via Appián és a Szent Péter-templomban átélt gondolatok. Aznap reggel, a Sixtusi-kápolnában és az *Aláírás* stanzájánál, bámulatteljes izgalmában, megértette az új bizonyítékot, melyet a lángész hozott. Kétségkívül Michelangelónál és Raffaellónál a keresztény szellem leplében jelentkezett a pogányság. Azért nem volt-e ott alapjában? Az egyiknek gigantikus meztelensége, a Jehova ijesztő egéből való, ahová az Olümposzon át tekintett a művész. És a másik eszményi alakjai nem Venus kívánatos, isteni testét mutatják-e vajon a Szűz szemérmes fátylai alatt? Pierre most tisztán látott. Némileg feszélyezve is érezte magát, mert a szép testek pazarsága, az élet égő szenvedélyét dicsőítő meztelenség ellenkezett könyvébe szőtt álmaival, a világnak békét adó, megfiatalodott kereszténységgel, az első idők tisztaságához és egyszerűségéhez való visszatéréssel.

Hirtelen csodálkozva hallotta, hogy Narcisse XIII. Leó életmódjáról beszél. Észre sem vette, hogy tért e tárgyra.

- Kedves abbém, még nyolcvannégy éves korában is fiatalosan tevékeny, munkás, akaraterős életet él, ahogy sem ön, sem én nem szeretnénk élni!... Már hat órakor talpon van, misét mond magánkápolnájában, tejet reggelizik, azután nyolc órától délig szakadatlanul jönnek a bíborosok, főpapok, minden kongregációs ügy elébe kerül, biztosíthatom, hogy ez a legtöbb és legbonyolultabb, amit el lehet képzelni. Délben legtöbbször nyilvános és tömeges kihallgatás. Két órakor ebédel. Azután következik a jól megérdemelt pihenés vagy séta a kertben, hat óráig. Különkihallgatások foglalják el azután egy-két óra hosszat. Kilenc órakor vacsorál, alig eszik, úgyszólván semmiből él, mindig egyedül, kis asztalnál. Mi a véleménye az ilyen etikettről, amely ekkora magányra kényszeríti? Tizennyolc év óta nem volt egy asztaltársa, örökösen nagysága visszavonultságában él... Tíz órakor elmondja a rózsafüzért bizalmasaival, azután bezárkózik szobájába. Ha lefekszik is, keveset alszik, álmatlanságban szenved, fölkel, hívja egyik titkárát, jegyzeteket, leveleket mond tollba neki. Ha érdekes ügy foglalkoztatja, teljesen nekiadja magát, szüntelenül rágondol. Ez az élete, az egészsége: szüntelenül munkálkodó éber értelem, erő és tekintély, mely mindig adni kíván magából... Tudja, ugye, hogy sokáig foglalkozott latin költészettel? Azt is mondják, hogy az újságírás is szenvedélye volt küzdelmes időkben, annyira, hogy lapokat szubvencionált, újságcikkeket sugalmazott, sőt állítólag diktált is néhányat, mikor legféltettebb eszméi forogtak kockán.

Csönd állott be. Az elhagyott, ünnepélyes, óriási Kandeláber-folyosón, a tüneményesen fehér, mozdulatlan márványok között, Narcisse pillanatonként előrehajolva figyelte, nem bukkan-e föl a pápa kísérete, a Gobelin-galéria felől, hogy aztán, elvonulva előttük, a kertbe menjen.

- Tudja - folytatta -, alacsony, keskeny hordszéken viszik le, hogy minden ajtón akadálytalanul keresztülférjen. Micsoda utazás! Majdnem két kilométert halad loggiákon, a Raffaello stanzáin, kép- és szobortermeken át, nem is beszélve a számtalan lépcsőről. Vég nélküli séta, mielőtt letehetik lenn, egy fasorban, ahol aztán kétlovas hintó várja. Ma este szép idő van, bizonyára jönni fog, legyünk türelemmel.

Míg Narcisse e részleteket mesélte, Pierre, belső izgalommal várakozva, szintén fölelevenítette gondolataiban a rendkívüli történelmet. Előbb a reneszánsz világa és ragyogó pápái, akik lelkesen keltették új életre az antik világot, és arról álmodoztak, hogy a Szentszéket a császárok bíborával díszítsék: II. Pál, a nagyszerű velencei, aki a Venezia-palotát építtette, IV. Sixtus, akinek a Sixtusi-kápolna köszönhető, II. Gyula és IX. Leó, akik Rómából színpadi pompájú várost csináltak, fényes ünnepségekkel, hadi játékokkal, balettel, vadászatokkal, álarcos mulatságokkal, nagy vigalmakkal. A pápaság megtalálta az Olümposzt a föld alatt, romok porában, és mintha megmámorosodott volna a régi talajból fölszálló életerőtől, megalkotta a múzeumokat, megjavíttatta a pogányság nagyszerű templomait, és átadta az általános bámulat kultuszának. A kereszténység sohasem forgott olyan halálos veszedelemben, mert igaz ugyan, hogy Krisztust tisztelték a Szent Péter-templomban, de Jupiter és valamennyi márvány isten és istennő, diadalmas, gyönyörű testükkel, bevonultak a Vatikán termeibe. Azután új látomás vonult el Pierre szemei előtt; az olasz megszállás előtti modern pápák, a még szabadon élő és Rómájában sokszor sétáló IX. Pius. Hat ló húzta vörös és arany hintóját, a svájci gárda körülvette, mögötte a nemesi őrség szakasza. Olykor a pápa leszállott a Corsón hintójáról, és gyalog folytatta útját. Előtte lóhátas őr száguldott, hogy figyelmeztesse és megállítsa a sétálókat. A hintók azonnal megállottak, a férfiak kiszálltak belőle, és letérdeltek a járdára, míg az asszonyok álltak, csak fejüket hajtották meg áhítattal a Szentatya közeledésekor, aki a Popolo térig haladt kíséretével, mosolyogva és áldást osztva. És most XIII. Leó önkéntes fogoly, tizennyolc éve bezárkózva él a Vatikánban, még magasztosabb fenséggel, szent és majdnem félelmetes titokzatossággal, a vastag és néma falak között, annak az ismeretlenségnek a mélyén, amelyben napjai titokzatos élete folyik.

Ő, a pápa, akit sehol sem lehet látni, akivel nem lehet találkozni, aki elrejtőzött a köznapi emberek elől, olyan, mint a félelmes istenségek, akiknek egyedül csak a papjuk mer az arcába nézni! XIII. Leó fogoly a nagyszerű Vatikánban, amelyet elődei a reneszánsz korban óriási ünnepségekre és pompára építettek. Ott él, távol a tömegtől, fogságban Michelangelo és Raffaello szép asszonyaival, márvány istenekkel és istennőkkel, a ragyogó Olümposszal, amely a fény és az élet vallását hirdeti körülötte. Az egész pápaság vele együtt pogányságban úszik. Micsoda látvány, mikor a törékeny, fehér, hótisztaságú aggastyán végighalad az antik múzeumon, hogy kertjébe menjen! Világos és meztelen testű szobrok nézik jöttét jobbról és balról. Jupiter, Apollo, az uralkodó Venus, a föld örömein csengőn nevető, egyetemes Pán isten... Nereidák fürödnek az átlátszó hullámokban, fátyoltalan bacchánsnők henteregnek a zöld fűben. Kentaurok száguldanak, és ájuldozó szép lányok izzó ölükbe csábítják a nézőt. Bacchus meglepi Ariadnét, Ganümedész a sast dédelgeti, Adonisz tűzbe borítja lángjával a párokat. És a fehér aggastyán csak megy tovább ringatózó székén, a diadalmas testek között, a kitárt, dicsőített és a természet mindenhatóságát, az asszony örökkévalóságát hirdető mezítelenségek között. Mióta megtalálták, exhumálták, tiszteletben részesítették, azóta újra uralkodik törhetetlenül, és hiába aggattak szőlőleveleket a szobrokra, úgy, ahogyan felöltöztették Michelangelo nagy alakjait is, a nemiség lobog, az élet duzzad, megáradva hömpölyög a világ ereiben. Ha a Vatikán páratlanul gazdag, szomszédos könyvtárában egy napon fölébrednének a könyvek, amelyekben az emberi tudomány kincsei nyugszanak, és beszélni kezdenének, mint ahogy beszél a Venusok szépsége és az Apollók férfiassága, még nagyobb lenne a veszedelem. De a fehér, szinte áttetsző aggastyán, úgy látszik, nem lát, nem hall, és a

hatalmas Jupiter-fejek, a Herkules-torzók, az Antinouszok, csábító csípőikkel, nézik elhaladását.

Narcisse türelmetlenül kérdezett meg egy őrt, aki azt felelte, hogy Őszentsége már lement. Csakugyan, a pápa és kísérete gyakran a pénzverdéhez csatlakozó kis, fedett folyosón mentek át, hogy lerövidítsék az utat.

- Menjünk le mi is, jó? - ajánlotta Habert. - Szeretném megmutatni a kertet is.

Lent, az előcsarnokban, amelynek ajtaja széles fasorra nyílott, megint megszólított egy őrt, egy régi pápai katonát, akit ismert. Az őr nyomban átengedte társával együtt, de nem tudott arra nézve felvilágosítást adni, hogy csakugyan monsignor Gamba del Zoppo kísérte-e le Őszentségét.

- Nem baj - mondta Narcisse Pierre-nek, mikor egyedül maradtak a fasorban -, még mindig remélem a szerencsés találkozást... És legalább megláthatja a Vatikán híres kertjét.

Nagy ez a kertrendszer. A pápa négy kilométert sétálhat fasorokon, szőlőkön, veteményeskerteken keresztül. A kert a Vatikán-domb fennsíkján fekszik, amelyet IV. Leó pápa falaztatott körül, ez a fal választja el ma is a szomszédos völgyektől, mintha egy erődrendszer középpontjában állana. Hajdan a fal az Angyalvárig ért, azt a helyet nevezték Leonina városnak. A kertbe nem hatolhatott kíváncsi tekintet, nem magaslik fölötte épület se, hacsaknem a Szent Péter-bazilika óriási kupolája, amely néha, forró nyári napokon, árnyékot vet ide. A kertek külön világot alkotnak, változatos és tökéletes összesség, melyet minden pápa szépíteni igyekezett. Szabályos pázsit, két óriási pálmával; citrom- és narancsfákkal díszítve; egy másik nagyobb, szabadabb, árnyasabb kertben, gyertyánfák között van az Aquilo-szobor, Giovanni Vasenzio kútja és IV. Pius régi pihenőháza, azután még következnek az erdők, pompás, zöld tölgyfákkal, platánligetekkel, a széles sétányokat szegélyező akácok és fenyők elragadóan kedvesek, lassú sétákra hívogatók; végül bal felé, facsoportok mögött, a veteményeskert, a szőlő, jól gondozott tőkékkel.

Járás közben Narcisse elmondta a pápa kerti időtöltésének részleteit. Ha az idő kedvez, másodnaponként sétálgat. Hajdan a pápák májusban elhagyták a Vatikánt, és a Quirinaléba költöztek, amely hűsebb és egészségesebb. A nagy hőségeket Castelgandolfóban töltötték, az Albai-tó partján. Ma nincs a Szentatyának nyáron más tartózkodási helye, mint egy IV. Leó idejéből való, majdnem érintetlenül megmaradt régi torony, odamegy a legforróbb napokon. Közelében egy pavilont is építtetett, hogy oda helyezze el kíséretét, és hosszabb tartózkodásra is berendezkedhessenek. Narcisse, mint aki ismerős a hellyel, belépett az épületbe, hogy megmutassa Pierre-nek a Szentatya egyetlen szobáját. A kerek, nagy szoba félgömb alakú mennyezetére a csillagos ég van festve, a csillagképek szimbolikus alakjaival. Az oroszlán szeme két ragyogó csillag, amely éjjel világít. A falak olyan vastagok, hogy mikor az egyik ablakot befalazták, a mélyedésben egész kis szobát rendezhettek be nyugággyal. Az egész bútorzat dolgozóasztalból, egy külön kisebb ebédlőasztalból, széles, királyi, aranyozott karosszékből, a püspöki jubileumi ajándékból áll. Magányos napokon az alacsony toronyszoba sírbolti hűvösségében jó álmodozni, mikor a nehéz júliusi és augusztusi napsütés perzseli Rómát.

Újabb részletek. Egy másik toronyban csillagászati megfigyelőt rendeztek be. Zöld növényzet közt áll a fehér kupolás torony. A fák alatt egy lugas is van, ahol XIII. Leó szeret üldögélni. Olykor gyalog megy a veteményeskertig, nagyon érdekli a szőlő, megvizsgálja, hogy érik-e már a gyümölcse, és jó termést remélhetnek-e. Pierre-t legjobban az lepte meg, hogy a Szentatya szenvedélyes vadász volt, míg kora el nem gyöngítette. Főként a *Roccolo* vadászatot kedvelte. Fairtás tisztásán nagyszemű hálók vannak kifeszítve, egy fasor mentén, a tisztást

ilyenképpen szegélyezik, és elzárják két oldalról. Középen a földre helyezik el a csalétkes kalitkát, amely odavonzza csakhamar a vörösbegyeket, fülemilét, pacsirtát, minden fajtájú szalonkát. Mikor sok madár gyűlt oda, a lesben álló XIII. Leó tapsolt, hirtelen megijesztve a madarakat, amelyek igyekeztek elrepülni, de beleakadtak a nagyszemű hálókba. Csak össze kellett szedni őket, és megfojtani hüvelykujja egy nyomásával. A szalonkából pompás sült készül.

Amint visszafelé jöttek az erdőből, Pierre meglepődve pillantotta meg a lourdes-i barlang kicsinyített utánzatát, cementsziklákból és tömbökből. Nem bírta eltitkolni megdöbbenését.

- Tehát csakugyan igaz?... Hallottam emlegetni, de azt hittem, hogy a Szentatya sokkal értelmesebb és fölszabadultabb a babonák alól.

- Úgy tudom, hogy a barlang IX. Pius idejéből származik - felelte Narcisse. - Pius pápa különös hálát érzett a lourdes-i Miasszonyunk iránt. Mindenesetre ajándék, és XIII. Leó nem bontatta le.

Pierre néhány percig némán, mozdulatlanul állott a játékszerű utánzat, a hit gyermekded csecsebecséje előtt. Hitbuzgó látogatók otthagyták a névjegyüket; beletűzték a cement hasadékaiba. Pierre nagyon elszomorodott. Lehorgasztott fejjel kétségbeesett töprengésbe merült az emberi nyomorúság ostobasága fölött. Ahogy az erdőből visszatértek a teraszhoz, megint fölemelte tekintetét.

Istenem! Milyen gyönyörű az alkonyat, milyen diadalmas szépség száll föl a földről a kertnek ebben az elragadó részében. Sokkal inkább érezte itt a természet hatalmas erejét, mint az erdő bágyadt árnyékában vagy a termékeny szőlőtőkék között. A sima, elhagyott, égő terasz pázsitját, a mértani szabályossággal rendezett, fasorokkal átvágott területet, néhány alacsony bokor, törpe nád, áloék, félig elszáradt gyér virágtövek díszítették, és zöld bokrok IX. Pius pápa címerét rajzolták ki, régi barokk ízlés szerint. A forró csöndet csak a középen csobogó szökőkút kristályos hullása, a medencébe szüntelenül visszaeső csöppek zaja törte meg. Mintha Róma égő ege, fenséges bája, hódító szépsége elevenítené meg lelkével a négyszögű dekorációt, a növényzet széles mozaikját, melynek kissé elhanyagolt, vöröses hervadása szomorú büszkeséget árasztott, régi, soha meg nem haló lángok szenvedélyes borzongásában. A lealkonyodó napsütésben régi vázák, régi szobrok meztelen fehérsége szegélyezte a teraszt. A fenyők és eukaliptuszok illatánál, még az érő narancs illatánál is erősebb illat szállott a puszpángbokrokból, mintha a régi talaj férfiasságának szaga, élettől terhesen, emberi porral telítve szállana a levegőbe.

- Csodálkozom, hogy nem találkoztunk Őszentségével - jegyezte meg Narcisse. - Hintója bizonyára az erdő túlsó fasorán ment végig, míg mi IV. Leó tornyánál időztünk.

Azután megint unokafivérére, monsignor Gamba del Zoppóra terelte a beszélgetést. Megmagyarázta, hogy a *Copiere,* a pápai pohárnok hivatala - egyike a négy titkos kamarási tisztségnek - ma már csak címzetes, tiszteletbeli állás, különösen mióta a diplomáciai és püspöki felszentelési ebédek is a bíboros államtitkárnál, az államtitkárságon zajlanak le. Monsignor Gamba del Zoppo, akinek gyáva jelentéktelenségéről legendák szóltak, nem játszott más szerepet XIII. Leó körül, csak éppen szórakoztatta. A pápa nagyon szerette, egyrészt véget nem érő kedveskedéseiért, másrészt a fekete és fehér világról mondott anekdotáiért. A kövér, erőteljes és - ha érdeke nem forgott kockán - igen előzékeny férfi eleven újsághoz hasonlított, mindent tudott, nem vetette meg a konyhai mendemondákat sem. Ilyen módon nyugodtan haladt a bíborosság felé, bizonyos volt benne, hogy megkapja a kalapot, minden különösebb fáradság nélkül, csak éppen újdonságokat kell hoznia a séták szelíd óráira. Isten a megmondhatója, hogy bő aratásra talált az elzárt Vatikánban, ahol a pápai család minden rendű és rangú prelátusai, nőtlen, szoknyás öregfiúk, határtalan nagyravágyással, fojtott,

gonosz küzdelemmel, vad gyűlölettel élnek egymás mellett, és mint mondják, olykor a régi jó idők mérgeitől sem riadnak vissza.

Narcisse hirtelen félbeszakította beszédét:

- Nézze... ugye tudtam... Ott a Szentatya... De nincs szerencsénk! Még csak látni sem fog bennünket, kocsiba száll...

A hintó csakugyan az erdei tisztásig haladt, és az egyik szűk fasorból kicsiny kíséret jött eléje.

Pierre-nek megdobbant a szíve. Egy citromfa magas törzse mögé rejtőzve, mozdulatlanul állott társa mellett, csak messziről láthatta a fehér aggastyán törékeny alakját, talárja bő redőivel övezve, amint lassú, majdnem sikló léptekkel haladt a homokon. Elmosódva látta csak az áttetsző, elefántcsontszínű arcot, a hegyes orrot a keskeny ajkak fölött. De sötét szeme mosolyogva ragyogott, amint fülét a kövér és köpcös monsignor Gamba del Zoppo felé hajtotta, aki bizonyára egy érdekes történet végét mesélte sugárzóan és nagy méltósággal. A Szentatya bal oldalán egy nemesi gárdista ment, mögötte két prelátus.

Rövid ideig tartott a jelenés. XIII. Leó fölszállott a csukott hintóba... És Pierre a nagy, égő kertben ugyanazt az izgalmat érezte, mint előbb a Kandeláber folyosón, mikor a pápa útjára gondolt, a diadalmas meztelenségüket föltáró Apollók és Venusok között. Ott csak a pogány művészet dicsőítette az örökkévaló életet, a természet bámulatos s mindenható erejét, itt azonban a pápa magában a természetben jelent meg, a legszebb, leggyönyörteljesebb, legszenvedélyesebb természetben. És a pápa, a fehér aggastyán, itt sétál a szerelem kertjeiben, forró nyári napok bágyadt alkonyatán, píniák, eukaliptuszok, érett narancsok és nagy, kesernyés puszpángok illatában - a szomorú, alázatos, szegény Jézusának nevében. Pán egészen beborította itt férfiassága fenséges áradásával. Milyen jó itt élni, ég és föld pompájában, szeretni az asszonyi szépséget, és örülni az egyetemes termékenységnek. Hirtelen ragyogva bontakozott ki a nagy igazság előtte, hogy a fény és öröm e földjéből csak a hódítás világi vallása nőhetett, nem pedig Énok misztikus és szellemi vallása, a lélek vallása.

Narcisse azonban magával húzta a fiatal papot, és kis történeteket mesélt XIII. Leó kedélyességéről. Olykor megáll beszélgetni a kertészekkel, kérdezősködik a fák állapotáról, a narancseladásról. Nagyon szeretett két Afrikából kapott gazellát, gyöngéden dédelgette a kecses állatokat, és megsiratta a halálukat. Pierre oda sem figyelt rá, és amikor kiértek a Szent Péter térre, még egyszer visszafordult, hogy láthassa a Vatikánt.

Tekintete a bronzkapura esett, és eszébe jutott, hogy reggel azon tűnődött, vajon mi lehet a szögletes fejű szögekkel díszített ércszárnyak mögött. Nem mert még válaszolni önmagának, nem merte eldönteni, vajon a testvéri érzelmekre és az igazságosságra áhítozó új népek megtalálják-e itt a holnap demokráciái által annyira várt új vallást, még csak az első benyomás hatása alatt állott. De a benyomás nagyon is élénk, és mintha álmai pusztulásának kezdetét jelentené. Bronzkapu, igen, kemény és megdönthetetlen, elzárja antik tábláival a Vatikánt, elválasztja a világ többi részétől, és már három század óta nem ment be rajta semmi. A kapu mögött pedig látta megelevenedni a régi századokat, a tizenhatodikig, változatlanul. Mintha az idő megállott volna örökre. Semmi sem mozdult, még a svájci gárdisták, a nemesi őrök, a prelátusok viselete sem változott, megmaradt a háromszáz évvel ezelőtti világ, etikettjével, viseletével, eszméivel együtt. Ha a pápák gőgös fölénnyel, tiltakozva zárkóztak be önként huszonöt évvel ezelőtt palotájukba, a múltba való évszázados elzárkózás sokkal régibb keletű volt, és más tekintetben bizonyult veszedelmesnek. Az egész katolicizmus bezárkózott olyanformán, mint ők, makacsul ragaszkodva a dogmákhoz, mozdulatlanul állott, és csak hatalmas hierarchikus szervezetének köszönheti, hogy még mindig él. A katolicizmus látszólagos rugalmassága ellenére sem enged semmiben, még akkor sem, ha elsöprik. És milyen rettenetes világ!

Mennyi büszkeség, mennyi nagyravágyás, mennyi küzdelem és gyűlölet! És milyen sajátságos börtön, ugyanegy lakat alatt Krisztus és a capitoliumi Jupiter, az egész pogány antik világ az apostolokkal fraternizálva, a reneszánsz pompája az evangélium pásztora körül, aki a szegények és együgyűek nevében uralkodik! A Szent Péter téren leáldozott a nap, szelíd, római gyönyör hullott az átlátszó égből, és a fiatal pap elmerülve gondolt erre a szép napra, amit Michelangelo, Raffaello, az antik világ és a pápa közelében töltött, a világ legnagyobb palotájában.

- Bocsásson meg, kedves abbé - szólt Narcisse -, bevallom, azzal gyanúsítom derék unokafivéremet, hogy nem akarja kompromittálni magát az ön ügyében... Még beszélek vele, de jól tenné, ha nemigen számítana rá.

Körülbelül hat óra lehetett, mikor Pierre ezen a napon visszatért a Boccanera-palotába. Szokása szerint szerényen a kis mellékutca felé vette útját, és a lépcső ajtaja felé tartott. A kulcs a zsebében volt. Reggel levelet kapott Philibert de la Choue vicomte-tól, melyet szeretett volna Benedettának megmutatni. Fölment a nagy lépcsőn, és csodálkozott, hogy senkit sem talál az előszobában. Rendesen, ha Giacomónak el kellett mennie, Victorine foglalta el helyét, és jámboran kézimunkázott. Széke most is ott állott, sőt varrása is az asztalon hevert, de úgy látszott, eltávozott, így aztán Pierre belépett az első szalonba. Szinte egészen besötétedett már, a szürkület betöltötte a szobát, és a fiatal pap megdöbbenve állott meg, nem mert tovább menni. A szomszédos nagy, sárga szalonból elfojtott hangok, suhogás, lökdösődés, küzdelem zaja hallatszott. Esengő könyörgés és valami mohó támadás. Pierre nem habozott tovább. Szinte akarata ellenére, de belépett a szobába, azzal a tudattal, hogy valaki védekezik odabenn, és szüksége van segítségre.

Nagy megdöbbenés követte elszántságát. Dario - a kimerült fajta utolsó sarja - őrjöngve, vad vággyal, a Boccanerák vérének szenvedélyes lobogásával ragadta meg Benedettát vállánál fogva, leteperte a pamlagra, meg akarta erőszakolni, a magáévá akarta tenni, és égő szavakat suttogott arcába:

- Az istenre kérlek, drágám... Az istenre kérlek, ha nem akarod, hogy meghaljak... és hogy te is meghalj... Hiszen magad is mondod, hogy mindennek vége, hogy soha föl nem bontják a házasságod... Ó, ne legyünk még szerencsétlenebbek... szeress, mint ahogy én szeretlek... Engedd, hogy szeresselek... engedd, hogy szeresselek!

A contessina azonban kimondhatatlanul szenvedő és gyöngéd arccal sírva taszította el magától, elszánt erővel, és egyre ismételte:

- Nem, nem akarom... Szeretlek... De nem akarom!

E pillanatban Dario kétségbeesetten feszült idegzete megérezte, hogy valaki belép. Hirtelen fölemelkedett, megdöbbenve nézett Pierre-re, meg sem ismerte jóformán, azután két kezével eltakarta verítékes arcát, vérben forgó szemét, és följajduló, fájdalmas és rettenetes sóhajtással, a visszafojtott vágy könnyekben és megbánásban küszködő fuldoklásával kirohant.

Benedetta lihegve, kimerülten hevert a pamlagon. Mikor azonban Pierre igyekezett visszavonulni, restellve a szerepet, amelybe belecsöppent, és egyetlen szót sem találva, Benedetta lassanként lecsillapuló hangon visszahívta:

- Nem, ne menjen, abbé úr!... Üljön le, kérem, szeretnék beszélni önnel.

Pierre mégis úgy vélte, hogy elnézést kell kérnie váratlan megjelenéséért, és magyarázgatta, hogy az első szalon ajtaja nyitva volt, és az előszobában csak Victorine kézimunkája hevert az asztalon.

- Igaz! - kiáltott fel a contessina. - Victorine-t én is láttam, ott kellett volna lennie. Hívtam, mikor szegény Darióm elvesztette a fejét... hát azért nem jött segítségemre?

Azután a küzdelemtől még égő arccal, kissé előrehajolva mondta:

- Hallgasson meg, abbé úr; elmondok mindent, mert nem akarom, hogy rossz véleménnyel legyen szegény Dariómról... Nagyon fájna... Kissé az én hibám is, ami történt. Tegnap este azt mondta, hogy zavartalanul akar beszélni velem. Tudtam, hogy nagynéném nem lesz itthon ma délután, és azt mondtam, jöjjön ide... Ugye, érthető? Beszélnünk, találkoznunk kellett a mindkettőnket ért bánat után... Házasságomat valószínűleg sohasem fogják megsemmisíteni. Nagyon szenvedünk, ki kellene gondolni valamit... Mikor együtt voltunk, sírtunk és összeölelkezve ültünk sokáig, könnyeink összefolytak, dédelgettük egymást. Ezerszer megcsókoltam, és egyre mondtam, hogy imádom, hogy szerencsétlen vagyok, amiért nem tehetem boldoggá, hogy meg fogok halni bánatomban, nem bírom látni nyomorúságát. Talán biztatást érzett... És elvégre nem angyal... Nem kellett volna olyan sokáig szívemre ölelnem... Értse meg, abbé úr, végül teljesen elveszítette a fejét, és azt kívánta tőlem, amit - és ezt esküvel fogadtam meg a Madonnának - csak férjemnek adok.

Nyugodtan, egyszerűen beszélt, a legcsekélyebb zavar nélkül, gyönyörű egyénisége okos, józan modorában. Halvány mosoly suhant el ajkán, amint folytatta:

- Jól ismerem szegény Dariót, és a történtek ellenére is szeretem, sőt... Gyönge, kissé erőtlen külsejű talán, de alapjában véve szenvedélyes, szüksége van élvezetre. Igen, a régi vér forr benne, jól tudom, milyen... Gyerekkoromban olyan dührohamaim voltak, hogy a földre vetettem magam... És most is, mikor vihar dúl bennem, kínoznom kell önmagamat, hogy ne kövessek el ostobaságokat... Szegény Dario nem tud szenvedni... Olyan, mint a gyermek, minden szeszélyét teljesíteni kell, de alapjában véve mégis nagyon okos... Engem vár... Mert tudja, hogy komoly boldogságot csak az én szerelmem nyújthat neki.

Pierre előtt most határozottabb formát öltött Dario eddig elmosódott alakja. Halálosan szerelmes unokanővérébe, de azért másfelé mulat. Alapjában véve nagyon önző, de mindazonáltal nagyon kedves fiú, tűrni egyáltalán nem tud, irtózik a szenvedéstől, csúnyaságoktól, nyomortól, önmagánál is, másoknál is; testtel, lélekkel az élvezeteké, a ragyogásé, a fényé, a napsütéses életé. Teljesen kimerült, a semmittevő életen kívül semmihez sincs ereje, nem tud se gondolkozni, sem akarni - eszébe se jutott például az új uralomhoz csatlakozni -, amellett büszke római, élénkséggel vegyes lustaság és mindig éber, józan gyakorlatiság él lelkében, és fajtájának pusztuló bájával örökösen kívánja a nőt, dühödten lobban fel benne a vágy, néha elönti az izzó érzékiség.

- Szegény Darióm - mondta Benedetta halkan, és gyönyörű mosoly ült ki az ajkára -, menjen máshoz, nem haragszom érte; ugye, nem kell lehetetlent kívánni a férfitól, és nem akarom, hogy belehaljon...

Pierre csodálkozva nézett rá. Sehogy sem tudta összeegyeztetni szavait az olasz féltékenységgel. Benedetta égő rajongással kiáltotta:

- Nem, nem vagyok ilyesmire féltékeny; ami neki gyönyör, az nem okoz gyötrődést nekem. Tudom, hogy vissza fog térni mindig hozzám, és az enyém lesz egyedül, amikor akarom, amikor tehetem.

Csönd lett. Árny borult a szobára. A tükörasztalok aranya lassanként elhomályosodott, a magas plafonról, az őszi színű, ódon, sárga kárpitról végtelen mélabú szállt alá. A félhomályban csak egyetlen kép látszott a contessina feje fölött: a turbános szép fiatal lány: Cassia Boccanera képe, a szenvedélyes szerelmű és igazságot szolgáltató ősé. Pierre-t megint megdöbbentette a nagy hasonlatosság, és hangosan gondolkozva mondta:

- A kísértés erősebb... Mindig elkövetkezik egy pillanat, mikor az ember elbukik, és ha az imént nem léptem volna be...

Benedetta hevesen közbeszólt:

- Nem ismer, abbé úr! Nem, nem! Inkább meghaltam volna. És rendkívül áhítatosan, szerelemmel eltelve, mintha a babonás hit önkívületig szítaná szenvedélyét, jelentette ki:

- Megesküdtem a Madonnának, hogy csak azé a férfié leszek, akit szeretek, és csak aznap, amikor a férjem lesz... Megtartottam eskümet a boldogságom árán... és ha kell, megtartom az életem árán is... Igen, ha kell, meghalunk Darióval mindketten, de a Szent Szűznek szavamat adtam, és az angyalok nem fognak sírni miattam az égben.

Teljes valójában megnyilatkozott, olyan egyszerűséggel, hogy szinte érthetetlennek, bonyolultnak látszott. Kétségkívül az emberi magasabbrendűség - amelyet a kereszténység a lemondásba és a tisztaságba helyezett, a természeti erőkkel, az örök anyaggal, az élet végtelen termékenységével szemben - sugalmazta elhatározását. Sőt, még tovább ment. Szüzességét a szerelem megbecsülhetetlen ajándékának tekintette, isteni örömet akart vele szerezni annak, akit szeret, akit kiválasztott magának, hogy testének föltétlen urává tegye, ha Isten színe előtt megesküdtek. Fölfogása szerint az egyházi esküvő, a papi áldás nélkül csak halálos bűn és utálat létezhetett. Pierre most értette hosszas ellenállását Pradával szemben, akit nem szeretett, és kétségbeesetten fájdalmas ellenállását Darióval szemben, akit imádott, de akié csak törvényes házasságkötés után akart lenni. Milyen gyötrelem a lángoló léleknek, így leküzdeni szerelmét! Milyen állandó harc a kötelesség, a Szűzanyának tett fogadalom és fajtájának szenvedélye között, hiszen önmaga is bevallotta, hogy néha vihar dúl a lelkében. Tudatlansága és közönyössége ellenére is, örök hűségre, szerelemre készült, és valóságot, anyagi létet követelt a szerelemtől. Soha leány nem álmodott kevesebbet, mint Benedetta.

Pierre elmerülve nézte a szürkülő estben, és úgy érezte, hogy most látja, most érti meg először. Kettős egyéniségét elárulta kissé duzzadt és érzéki ajka, nagy, mély, fekete szeme és gyermekes finomságú arcának józan nyugalma. Égő szemén, liliomtisztaságú bőrén érezni lehetett a babona, a gőg és az akaratos vágy belső feszülését, a nőt, aki makacsul megőrzi magát szerelmének, minden igyekezete annak élvezésére irányul, gondolatban mindig készen a szenvedély elképzelt őrületére, mely majd egyszer elragadja. Pierre megértette, hogy mennyire szerethetik a lányt! Megértette, hogy egy ilyen elragadó teremtés, a maga őszinteségével, tartózkodási rögeszméjével, hogy aztán később csak annál teljesebben adhassa oda magát, örökre be tudja tölteni egy férfi életét. Mintha csak húga lenne az elbűvölő és tragikus Cassia Boccanerának, aki nem akart élni immár fölöslegessé vált szüzességével, és a Teverébe vetette magát, fivérét, Ercolét, és kedvese, Flavio holttestét is magával ragadva!

Benedetta föllobbanó rokonszenvvel ragadta meg Pierre kezét:

- Abbé úr, már két hete időz körünkben. Igazán szeretem önt, mert barátomnak érzem. Ha nem is ért meg bennünket első pillanatra, ne ítéljen el azért. Esküszöm, hogy ha tudatlan vagyok is, mindig igyekszem helyesen cselekedni.

Pierre-t végtelenül meghatotta Benedetta kedvessége, melegen megköszönte, és egy ideig kezében tartotta a szép kezet, mert ő is őszinte gyöngédséget érzett iránta. Arról álmodozott, hogy tanítója, nevelője szeretne lenni, és ha ideje engedi, csak akkor tér haza, amikor meghódította nemes lelkét az irgalom és eljövendő testvériség benne élő gondolatának. Az elragadó teremtés közönye, tudatlansága, semmittevése, életének szerelme megvédésére való összpontosítása, a tegnap Olaszországát jelképezte, a még álmában is elbűvölő Olaszországot, amelynek varázsa múlóban van. Mennyi talány szenvedélyben égő, fekete szeme mélyén! Milyen nagyszerű szerep volna fölrázni, tanítani, megnyerni az igazságnak, a szenvedő sze-

gényeknek. A holnap megfiatalodott Olaszországát látta benne, éppen olyannak látta, amilyennek álmodta. Még a Prada gróffal kötött szerencsétlen házasságában és a szakításban is az első sikertelen kísérletet látta: Észak modern Olaszországa igen nyersen látott munkához, és mohón igyekezett szeretni és átalakítani az elkésettebb, régi Rómát, mely még hajdani nagyságában lustálkodik. Vajon nem foghatna-e ő nagyobb szerencsével munkához? Hiszen észrevette, hogy könyve előbb megdöbbentette Benedettát, azután töprengővé tette. Saját bánatával betöltött napjainak új érdeklődést, új foglalkozást adott. Vajon a mások iránt való érdeklődés, a kisemberek boldogítása csillapíthatja-e az ember szenvedéseit? Benedetta már meghatódott, és Pierre föltette magában, hogy könnyeket fog kicsikarni szeméből, és előre borzongást érzett a gondolatra, hogy milyen végtelen szerelmet fog tanúsítani a contessina aznap, mikor odaadja magát, és szeretni fog.

Teljesen besötétedett, és Benedetta fölállott, hogy lámpát kérjen. Pierre távozni készült, de a fiatal nő még egy pillanatra visszatartotta a sötétben. Arcát nem láthatta, csak komoly hangját hallotta:

- Ugye, abbé úr, nem fog rosszat gondolni rólunk? Dario és én szeretjük egymást, és az igazán nem bűn, ha az ember okosan viselkedik... Olyan régóta szeretem! Alig lehettem tizenhárom éves, ő tizennyolc: és szerettük egymást, őrülten szerettük egymást a Montefiori-villa nagy kertjében. Micsoda napokat töltöttünk ott, hosszú délutánokat, terebélyes fák között, felfedezhetetlen rejtekhelyeken... Csókolóztunk, mint a kerubok! Mikor jött a narancsérés ideje, az illat megmámorosított bennünket! És a nagy, keserű puszpángok! Milyen erős illatot árasztottak... Szívdobogást kaptunk tőle. Most sem tudom illatukat szédülés nélkül magamba szívni.

Giacomo lámpát hozott be, és Pierre fölment szobájába. A kis lépcsőn Victorine-nal találkozott, aki megrezzent, mintha várta volna már, hogy távozzék a szalonból. Rögtön Pierre-hez csatlakozott, elkísérte, kérdezősködött, és a pap hirtelen tisztán látta a történteket.

- Miért nem ment be úrnőjéhez, mikor hallotta kiáltását? Hiszen ott ült az előszobában és varrt.

Victorine előbb megdöbbenést színlelt, és azt mondta, hogy semmit nem hallott, de őszinte, jóságos arca nem tudott hazudni, inkább nevetett. Nyíltan, derűs mosollyal vallott be mindent:

- Miért léptem volna a szerelmesek közé? Aztán tudtam úgy is, hogy a herceg nagyon is szereti és nem bántja az én kis Benedettámat...

Igazság szerint, mikor az első segélykiáltást hallotta, és megértette, miről van szó, szép halkan letette varrását, és kiosont az előszobából, hogy ne zavarja drága gyermekeit, ahogy nevezte őket.

- Szegény kicsike - mondta befejezésül -, milyen rosszul teszi, hogy így gyötrődik, másvilági gondolatokért. Ha már annyira szeretik egymást, édes istenem, mi bűnt követnének el, ha kissé boldogítanák egymást? Az élet olyan szomorú, és meg fogják bánni, mikor már késő lesz!

Pierre támolygott, szédült, mikor egyedül maradt szobájában. A nagy, keserű puszpángok! A keserű puszpángok! Benedetta is megborzongott kesernyésen férfias illatuktól, éppen úgy, mint ő, és most visszatértek az illatok, felidézték a pápai kertek illatait, az augusztusi napsütéstől tikkadt, kéjesen szép, rég elhagyott római kerteket. Napjának jelentősége tisztán állott most előtte. Termékeny ébredés volt, a természet és az élet örök tiltakozása, Herkules és Venus, akiket betemethettek századokra a föld alá, s mégis előtörtek egy napon, és hiába falazzák be őket a konok mozdulatlansággal uralkodó Vatikán mélyére, ott is uralkodnak, és fenséggel kormányozzák a világot.

7

Másnap, séta után, Pierre - mintha megszállottság hajtaná - ismét a Vatikán elé került, és megint találkozott monsignor Nanival. Szerda este volt, és az Inkvizíció ülnöke szokott heti kihallgatásáról jött éppen a pápától. A szent kongregáció reggeli üléséről számolt be a Szentatyának.

- Milyen szerencsés véletlen, kedves fiam! Éppen magára gondoltam... Óhajtja nyilvánosan látni a pápát, kihallgatása előtt?

Lekötelező szívességgel mosolygott, alig lehetett észrevenni rajta a mindentudó, mindenható, mindent előkészítő, fölényes ember halk iróniáját.

- Kétségkívül, monsignore! - felelte Pierre kissé meglepődve a váratlan ajánlaton. - Minden figyelemelterelésnek, rendkívül örül az ember, ha már egyszer várakozásra kell fecsérelnie napjait.

- Nem, nem fecsérli a napjait! - szólt hevesen a prelátus. - Lát, gondolkozik, tanul... Szóval, miről is van szó? Kétségkívül hallotta már, hogy a Péter-fillér nemzetközi zarándoklata pénteken érkezik Rómába, Őszentsége szombaton fogadja. Vasárnap is nagy szertartás lesz. Őszentsége misét mond a bazilikában... Maradt még néhány kitűnő helyem, mind a két napra! Íme!

Arany monogrammal díszített finom bőrtárcát vett ki zsebéből, és egy rózsaszín meg egy zöld jegyet nyújtott át Pierre-nek.

- Ha tudná, hányan tülekednek érte! Emlékszik a két francia hölgyre, akik majd meghalnak, úgy vágyódnak a pápát látni... Nem akartam túlságosan erőszakoskodni, hogy kihallgatást eszközöljek ki számukra, nekik is jegyet adtam... A Szentatya kissé fáradt. Lázasan és rossz színben találtam. De olyan bátor, csak a lelke élteti.

Alig észrevehető, gúnyos mosolya ismét felvillant az arcán.

- Jó példa ez, fiam, a türelmetlenkedőknek... Megtudtam, hogy a kiváló monsignor Gamba del Zoppo semmit sem tehet önért. Ne vegye túlságosan a szívére, hadd ismételjem, hogy a hosszas várakozás minden bizonnyal a Gondviselés különös kegyelme, időt enged, hogy tudakozódjék, kényszeríti, hogy megértsen mindent, amit önök, francia papok, sajnos, egyáltalán nem értenek, amikor Rómába érkeznek. Talán éppen ezért sikerülni fog elkerülnie a baklövéseket... Nyugodjék meg, biztassa magát, hogy Isten kezében van minden, és mikor üt az óra, minden az Ő legbölcsebb elhatározása szerint történik.

Odanyújtotta puha, fehér, nőiesen finom kezét Pierre-nek, erőteljesen megszorította a pap jobbját, mintha satuba fogná, aztán fölszállt kocsijába.

Philibert de la Choue vicomte dühös és elkeseredett levelet írt Pierre-nek a nagy nemzetközi Péterfillér-zarándoklattal kapcsolatban. Szörnyű köszvényrohama ágyhoz láncolta, ezért nem jöhetett el Rómába. Legjobban az fájt szívének, hogy a bizottság elnöke, aki természetesen bemutatja a pápának a zarándokokat, történetesen legnagyobb ellenfele, Fouras báró volt, konzervatív és makacs katolikus. A vicomte nem kételkedett benne, hogy a báró megragadja a kedvező alkalmat, és diadalra viszi a pápa előtt a szabad korporációkról alkotott nézeteit, míg de la Choue a katolicizmus boldogulását csak a kötelező és zárt korporációk rendszerében látta. Nagyon kérte Pierre-t, hogy járjon közbe a kedvezően hangolt bíborosoknál, sőt igyekezzék kihallgatást nyerni a Szentatyánál, és el ne hagyja Rómát, míg a legfelsőbb helyeslést magával nem hozza, mert csak ez viheti ügyét győzelemre. A továbbiakban a levél

érdekes részleteket közölt a zarándoklatokról: háromezer zarándok gyűlt össze különböző országokból, püspökök, kongregációfőnökök vezetése alatt indultak el csoportonként Franciaországból, Belgiumból, Spanyolországból, Ausztriából, sőt Németországból is. Franciaországot képviselik a legtöbben: majdnem kétezer zarándok. Nemzetközi bizottság működött Párizsban, a zarándoklat megszervezésére. Kissé kényes föladatuk volt: szándékosan különböző társadalmi rétegeket vegyítettek össze - arisztokraták, polgárasszonyok jótékonysági egyesületei, munkásszervezetek, minden osztálybeli, minden korú és minden rendű ember testvérien részt vett a csoportokban. A vicomte még azt is megírta, hogy a zarándokok milliókat visznek a pápának, és mintegy tüntetésül, szeptember huszadikát tűzték ki érkezésük napjául, mikor a Quirinale Róma fővárossá válásának dicsőséges évfordulóját ünnepli.

Pierre ártatlanul azt hitte, hogy elég jókor érkezik tizenegy órára, mivel az ünnepséget tizenkettőre tűzték ki. A boldoggá avatási teremben folyt le a szertartás, a Szent Péter kapuja fölött. A helyiséget 1890 óta kápolnának használták. Egyik ablaka a középső loggiára nyílik, melyről az újonnan választott pápa hajdan megáldotta a népet, Rómát és a világot. Két másik terem előzi meg: a királyi és a hercegi terem. Amint Pierre át akart haladni a két előző termen, hogy a boldoggá avatás termébe érjen, ahová zöld jegye szólt, a tömeg már zsúfolásig megtöltött minden helyet, és csak nehezen tudott keresztülvergődni. Már egy jó órája így tolongtak, három-négyezer lázasan, egyre izgatottabban várakozó meghívott. Végre elért a harmadik terem ajtajáig, de látva a tenger sok fejet, nem is próbált keresztülfurakodni.

Lábujjhegyen állva végigtekintett a boldoggá avatás termén, amelyet gazdag aranyozás és festés díszített, a komor, magas mennyezet alatt. A bejárattal szemben, az oltár rendes helyén, alacsony emelvényen állott a pápai trónus, nagy vörös bársony karosszék, aranyozott támlával és karokkal. A baldachin vörös bársony drapériája, mint két széles bíborszárny hullott alá. Pierre-t legjobban a féktelenül szenvedélyes tömeg érdekelte. Soha nem látott hasonlót, szinte hallotta a szívek dobogását, és látta a szemekben a várakozás remegő türelmetlenségét, amellyel már az üres trónust is imádták. A trónus elkápráztatta s az ájulásig fölizgatta hivő lelküket, éppen, mint az arany kehely, amelyben Isten maga méltóztatott helyet foglalni. Ünnepi díszbe öltözött munkásokat látott a tömegben, lelkesült, gyermekes tekintettel; szokásos feketébe öltözött polgárasszonyok, túláradó vágytól és szent félelemtől sápadtan; frakkos, fehér nyakkendős urak, azzal a büszke meggyőződéssel, lélekemelő tudattal, hogy megmentik az egyházat s a népet. Az urak egy csoportja különösen kivált a trón közelében. A nemzetközi bizottság tagjai, élükön a diadalmas Fouras báró, ötven év körüli, magas, erős, szőke ember, élénken intézkedett, utasításokat adott, mint valami hadvezér a döntő győzelem reggelén. Aztán az öltözetek szürke és semleges tömegében imitt-amott fölbukkant egy-egy püspök lila selyme; mivel minden pásztor igyekezett a maga nyájával maradni, míg a szerzetesek, a házfőnökök, barna, fekete, fehér csuhában mindenütt föltűntek, szakállas vagy borotvált arcukkal. Zászlók lengedeztek jobbról és balról, egyesületek, kongregációk hozták ajándékba a pápának. Nőtt a zsivaj, tengerzúgássá nőtt, az izzadt arcokról, égő szemekből, szomjas ajkakról türelmetlen szeretet áradt és nehézzé, fojtóvá tette az összezsúfolt tömeg szagával terhes levegőt.

Pierre észrevette a trón mellett monsignor Nanit, aki már szintén fölismerte őt messziről, és élénken integetett, hogy igyekezzék közelebb jutni. Pierre szerényen jelezte, hogy megelégszik azzal a hellyel is, ahol most áll, azonban a prelátus nem egyezett bele, és egy ajtónállót küldött érte, azzal a paranccsal, hogy nyisson utat neki. Mikor a gárdista odavezette Pierre-t, a prelátus azzal fogadta:

- Miért nem jött, hogy helyét elfoglalja? Jegye följogosítja, hogy itt üljön a trón bal oldalán.

- Annyi embert kellett volna helyéből kizavarnom, hogy igazán sajnáltam - válaszolta Pierre. - Ez is nagy megtiszteltetés reám nézve.

- Nem, nem! Azért adtam a helyet önnek, hogy elfoglalja. Azt kívánom, hogy az első sorban üljön, lásson és figyeljen meg mindent a szertartás alatt.

Pierre megköszönte a szívességet. A trónus két oldalán több bíboros és a pápai család több tagja várakozott. Hiába kereste azonban Boccanera bíborost. A Szent Péter-templomban és a Vatikánban csak azokon a napokon jelent meg a bíboros, mikor tisztét kellett betöltenie. Ellenben ott látta a terebélyes és erős Sanguinettit, aki felhevülten és élénken beszélgetett Fouras báróval. Monsignor Nani nemsokára visszatért Pierre-hez szokott nyájas és lekötelező mosolyával, és két másik eminenciásra hívta föl figyelmét, két igen befolyásos és fontos személyiségre. Az egyik a bíboros vikárius, alacsony, kövér ember, szenvedélyes arcú, nagyra törő; a másik a bíboros államtitkár, hatalmas, csontos, tagbaszakadt ember, egy szicíliai bandita romantikus külsejével, aki az egyházi diplomácia mosolygó és titokzatos útjára lépett. Néhány lépésnyire tőlük ott állott a főpenitenciárius is, csöndes, szenvedő arcú, sovány, szürke, aszkéta profilú pap.

Delet harangoztak. A két másik teremből örvendezés zúgó moraja kelt, sejtelmes-mélyen. Azonban csak az ajtónállók jelentek meg egyelőre, hogy elrendezzék a tömeget, és utat nyissanak a kíséretnek. Aztán egyszerre ujjongás hangja közeledett az első teremből, egyre növekvő hévvel. Ezúttal valóban a menet érkezett. Előbb egy csoport svájci gárdista kis díszben, egy őrmester vezetésével, azután a hordszékvivők vörösben, az udvari prelátusok, közöttük a négy valóságos titkos kamarás, utánuk, két féldíszbe öltözött nemesi testőr között, a pápa jött, egyedül, mosolyogva, lassan áldást osztogatva jobbra és balra. A pápa közeledtével egyre növekedett a zaj is, beáramlott a boldoggá avatás termébe, lelkesedő őrjöngéssé fokozódott. A fölizgatott emberek térdre borultak, a törékeny, gyönge, áldó kéz intései alatt megsemmisülő alázatossággal hajolt meg az ájtatos tömeg, mintha az Isten megjelenése sújtotta volna le.

Pierre elragadtatott borzongást érzett. Térdre borult a többiekkel együtt. A hit mindenhatósága és ellenállhatatlan ragadóssága, a túlvilág ijedelmes lehelete megsokszorozódott a fény és pompa fenséges nagyságában! Mély csönd állott be, amikor XIII. Leó elfoglalta a trónt, bíborosai és udvara kíséretében. A szertartás rendes szokás szerint folyt le. Előbb egy püspök tette le Őszentsége lábaihoz, térdre borulva, az egész keresztény világ hódolatát. Beszédét a bizottság elnökének, Fouras bárónak, állva felolvasott hosszú szónoklata követte. Bemutatta a zarándoklatot, ismertette célját, és igyekezett politikai és vallási tiltakozás szándékát belemagyarázni. A kövér ember vékony, éles hangja olyan volt, mint a fúró nyikorgása. A katolikus világ fájdalmát ecsetelte a Szentszék negyedszázados kifosztása fölött. A világ minden népének akaratát fejezi ki a küldöttség, mikor vigasztalni óhajtja az egyház legmagasabb és hódolattal körülvett fejét, és elhozza a szegények és a gazdagok obulusát egyaránt, a legszerényebbek filléreit is, hogy hozzásegítsék a pápaságot a büszke, független élethez, ellenfeleinek szorongatásában. Beszélt Franciaországról is, sajnálkozva szólott tévedéseiről, megjósolta visszatérését az egészséges hagyományokhoz, és büszkén említette, hogy Franciaország a legnemeslelkűbb, legbőkezűbb adakozó, aranyai és adományai ma is szakadatlan áradatban folynak Rómába. Végül fölemelkedett XIII. Leó, és válaszolt a püspököknek és a bárónak; hangja erős, de kissé dunnyogó volt, és meglepően hatott a vézna testéhez viszonyítva. Néhány mondatban kifejezte háláját, elmondta, hogy a nemzetek ragaszkodása a pápasághoz mennyire meghatja szívét. Jóllehet nehéz idők járnak, mégsem késhet soká a végső győzelem. Kétségtelen jelek hirdetik, hogy a nép visszatér a hithez, az igazságtalanságok csakhamar megszűnnek Jézus egyetemes uralma alatt. Franciaország az egyház legidősebb

leánya volt mindig, és sokkal több tanújelét adta a Szentszékhez való ragaszkodásának, semhogy a Szentszék hálás szeretete valaha is megszűnhetnék iránta. Azután fölemelte karját, és apostoli áldását adta a jelenlevő zarándokokra, az egyesületekre és testületekre, amelyeket képviselnek, családjukra és barátaikra, Franciaországra, a katolikus nemzetekre, köszönetül a nyújtott értékes segítségért. Miközben a pápa leült, őrjöngő tetszésnyilvánítás tört fel, mely legalább tíz percig tartott. Zúgott a terem a „vivát" kiáltásoktól, a szenvedélyes lelkesedés viharos megnyilvánulásától.

Pierre elmerülve szemlélte XIII. Leót, amint ott ült trónján, mozdulatlanul, a rajongás tomboló lelkesedése alatt. Fején a pápai sapkával, vállán a hermelingalléros vörös köpennyel, hosszú fehér talárjában olyan volt, mint a kétszázötvenmillió keresztény által imádott bálvány. Fenséges látványt nyújtott a baldachin szárnyas, vörös függönyei között, mintegy a dicsőség lángjaival körülfogva. Már nem látszott törékeny aggastyánnak, szegény, beteg madárnyakával, apró, botorkáló lábaival. Az arc kiélesedő vonalai, a hosszú orr, a széles, keskeny száj eltűntek. A viaszsárga arcból csak a bámulatosan ragyogó, mély, fekete szem látszott, fiatalos tűzzel, sajátságos, átható nézéssel. Tartását igyekezett öntudatosan kiegyenesíteni, tudatában az örökkévalóságnak, melyet képviselt; királyi előkelőség tükröződött majdnem átlátszó, törékeny, elefántcsont testén, mintha teljesen fölszabadult volna földi kötelékeitől a lélek. Pierre érezte, hogy ez a férfi, a szuverén főpap, kétszázötvenmillió engedelmes alattvalónak királya, milyen sokat jelent a messziről idesereglett, a testet öltött hatalom fényétől kábultan leboruló hívőknek és ájtatosoknak. Mögötte, a függönyök bíborában, milyen hirtelen megnyílik a túlvilág, milyen végtelen eszmény és káprázta tó dicsőség rejlik! Egyetlen lényben, a kiválasztottban, az egyetlenben, az emberfelettiben hány évszázad történelme, Péter apostoltól kezdve, mennyi erő, mennyi lángész, mennyi harc és diadal! És milyen állandóan megújuló csoda, hogy az ég méltónak tartja, és leszáll ebbe az emberi testbe. Isten lakozik kiválasztott szolgájában, akit külön állít, szentté tesz a többi élő ember végtelen tömege felett, birtokosává teszi minden hatalomnak és minden tudásnak! Milyen megszentelt zavar, az eszeveszett gyöngédség milyen megrendülése, hogy Isten van egy emberben. Isten lakozik szüntelenül a szemében, ő szólal meg a hangjában; ő sugárzik minden áldó mozdulatából! Még csak elképzelni is a tévedhetetlen egyeduralkodó kiáradó teljességét, aki feltétlen tekintély ezen a világon és üdvösségünk a másikon, aki a látható Isten! Mennyire érthető, hogy feléje szárnyalnak a hit vágyában gyötrődő lelkek, hogy megsemmisülnek benne, hiszen végre megtalálták az annyira keresett bizonyosságot, és a vigaszt, hogy odaadhatják magukat Istennek, és semmivé foszlanak benne!

A szertartás befejeztével Fouras báró bemutatta a pápának a bizottság tagjait, valamint a zarándoklat legkiválóbb embereit. Lassan vonultak fel, remegő térdhajlások, áhítatos csóklehelések a gyűrűre, a papucsra. Azután fölajánlották a lobogókat, és Pierre-nek elszorult a szíve, amint a legdíszesebb, legszebb lobogóban egy lourdes-i zászlóra ismert. Nyilván a Szeplőtlen Fogantatás-szerzetesek ajándéka. Az arannyal hímzett fehér selyem egyik oldalára a lourdes-i Szűz képe volt festve, másik felére a XIII. Leó arcképe. Látta a pápát saját képére mosolyogni, és nagy fájdalom fogta el szívét, összeomlott lelkében a szellemi életet élő, a minden kicsinyességtől mentes, evangéliumi pápáról szőtt álom. Ebben a pillanatban tekintete megint monsignor Nani tekintetével találkozott. A prelátus le nem vette a szemét róla a szertartás elejétől kezdve, figyelt minden benyomást, a kísérletező ember kíváncsiságával.

Odament Pierre-hez.

- Gyönyörű lobogó! És milyen örömet szerez Őszentségének, hogy a szép Szent Szűz társaságában lehet lefestve!

Az elsápadó fiatal pap nem válaszolt, a prelátus olaszos áradattal folytatta:

- Mi nagyon szeretjük Lourdes-ot itt Rómában, oly gyönyörű Bernadette története!

Pierre-t nagyon megrázta, ami azután történt. Lourdes-ban is tanúja lehetett a bálványimádásnak, a hit vak megnyilvánulásainak, a kétségbeesetten vallásos szenvedélynek, még most is nyugtalan fájdalom remegett végig benne a fölújuló emlékekre. De a barlang előtt őrjöngő tömeg, a Szent Szűz szobra előtt haldokló betegsereg, a csodák ragályában tobzódó népség semmi nem volt ahhoz a szertelen eszelősséghez képest, ami a zarándokokat a pápa lábai előtt magával ragadta. Püspökök, kongregációk vezetői, minden rendű és rangú küldöttek közeledtek a trónhoz, hogy eléje rakják az egész katolikus világból hozott adományokat, a Péter-fillérek nagy összegeit. A hivők önkéntesen adóztak uralkodójuknak, ezüstöt, aranyat, bankjegyet, erszényekben, alamizsnás zacskókban, tárcákban. Hölgyek jöttek és térdre borultak, úgy nyújtották át hímzett selyem vagy bársony alamizsnás tarsolyaikat. Mások gyémántból rakták ki az erszényeken XIII. Leó monogramját. A rajongás tetőpontjára hágott, a nők kifosztották magukat, előkotorászták pénztárcájukból az utolsó filléreket. Egy szép, magas, karcsú, barna nő letépte nyakáról óráját, lehúzta gyűrűit, és az emelvény szőnyegére hajította. A testükből is kitépték volna, hogy kivehessék lelkesedésben égő szívüket, és azt is odadobhassák, semmit sem tartva meg önmagukból. Záporoztak az ajándékok, teljes odaadás volt ez, a szenvedély boldog lobogása, hogy nincs semmije, ami ne lenne imádata tárgyáé is, s hogy teljesen lemezteleníti magát előtte. Viharrá nőtt a lelkesedés moraja, a tomboló vivátok újra fölzúgtak, őrjöngő sikolyok kísérték, egyre nagyobb tolongás támadt, mindenki igyekezett megcsókolni a bálványt.

Adott jelre XIII. Leó pápa leszállott trónusáról, sietve igyekezett helyét elfoglalni kísérete közepén, és lakosztálya felé tartott. A svájci gárdisták erélyesen fegyelmezték a tömeget, hogy utat nyissanak a három termen keresztül. Őszentsége távozása láttára azonban kétségbeesett zúgás támadt, mintha hirtelen bezárult volna az ég azok előtt, akik még nem jutottak közelébe. Milyen rettenetes csalódás, a látható Isten közelében lenni és elveszíteni, mielőtt érintése által üdvözülhettek volna! Eszeveszett tolongás, teljes zűrzavar keletkezett, és valósággal elsöpörte a svájci gárdistákat. Asszonyok rohantak a pápa után, négykézláb csúsztak a padlón, hogy lába nyomát csókolják, hogy magukba szívhassák léptei porát. A magas, barna hölgy összerogyott az emelvény szélén, és nagyot sikoltva elájult. A bizottság két tagja támogatta, hogy ne üsse meg magát idegrohamában, görcsös vonaglásában. Egy magas szőke nő eszeveszetten harapdálta a karosszék aranyozott karját, ahol a törékeny aggastyán könyöke nyugodott az előbb. Mások észrevették, követték példáját, megrohanták a karosszék két karját, ajkukat a bársonyhoz és a fához tapasztották, testüket zokogás rázta. Erőszakkal kellett őket elhúzni onnan.

Pierre mintha rettenetes álomból ébredt volna, mikor végre megkönnyebbülten kikerült. Szíve elszorult, esze tiltakozott. Monsignor Nani merő tekintetével találkozott ismét.

- Fenséges szertartás, ugye? - kérdezte a prelátus. - Sok egyenetlenséget elsimít.

- Kétségkívül, de micsoda bálványimádás - mormolta Pierre önkéntelenül.

A prelátus mosolygott, mintha mit sem hallott volna. A két francia hölgy közeledett feléje, hogy köszönetet mondjanak a jegyekért. Pierre legnagyobb meglepetésére a katakombákban látott szép, fiatal, egészséges anyára és lányára ismert. Ők csak a látványtól voltak elragadtatva. Kijelentették, hogy nagyon boldogok, hogy láthatták, ilyen látvány páratlan a világon!

A lassanként eloszló tömegben valaki megérintette Pierre vállát.

Narcisse Habert volt. Nagyon lelkesedett ő is.

- Integettem magának, kedves abbém, de nem vette észre... Mit szól ahhoz a barna asszonyhoz, aki keresztbe tett karokkal összeesett? Milyen nagyszerű kifejezés tükröződött rajta! Mint a primitívek egyikének, Cimabuénak, Giottónak, Fra Angelicónak valamelyik remekműve, éppen olyan volt. És a többiek, akik valósággal szétmarcangolták a trónus karfáját, milyen szépséges, szenvedélyes, gyönyörű csoport!... Soha el nem mulasztom az ilyen szertartásokat, mindig akad valami megragadó kép, igazi, léleknek való látvány.

A zarándokok tömege lassú hullámzással haladt lefelé a lépcsőn, az égő láz megmaradt borzongásában. Pierre monsignor Nanival és Narcisse-szal ment, de nem figyelt beszélgetésükre, pattanásig feszített agyában kusza gondolatok kavarogtak. Mindenesetre nagy és szép dolog, hogy a Vatikánba bezárkózott pápát annál jobban imádják és szentként félik, minél inkább eltűnt és szellemiessé vált, tisztán erkölcsi fölényt gyakorolva, az evilági gondoktól mentesen. Pierre-t mélyen megrázta ez a szellemiség, ez a tökéletesség felé emelkedő lendület, mert a megfiatalodott kereszténységről szőtt álma éppen a legfelsőbb atya tisztán szellemi, megtisztult hatalmára épült. Azon töprengett, hogy a legmagasabb főpap mennyit nyer fenségben és hatalomban, mikor színe előtt lábaihoz ájulnak a nők, és az Istent magát látják mögötte?! Ebben a pillanatban azonban eszébe jutott a pénz, elrontotta örömét, és kételyeket támasztott benne. Ha a múlandó hatalom elhagyására kényszerített pápa tekintélye meg is növekedett azáltal, hogy megszabadult a szüntelenül fenyegetett kis király nyomorúságaitól, a pénzszükséglet mégis béklyót rakott lábára, és a földhöz szegezte. Nem fogadhatta el az olasz királyság támogatását, a Péter-fillérek valóban megható gondolata kellett volna, hogy mentesítse a Szentszéket minden anyagi gondtól, feltéve, ha valóban a katolikusok obulusa, minden egyes hivő fillérje, amelyet a mindennapi kenyérből csíp el, és közvetlenül Rómába küld, az alázatos adományozó kezéből a fenséges átvevő kezébe hull: nem is szólva arról, hogy ha a kétszázötven millió keresztény hetenként csak egy garast adna, a nyáj által a pásztornak fizetett önkéntes adó elegendő lenne az egyház fenntartására. Ily módon a pápa adósa lenne mindenkinek, minden egyes gyermekének, tehát senkinek nem lenne adósa. Oly kevés az az egy garas, oly könnyű adni, és oly szívvidító! Sajnos, a dolgok nem így álltak: a katolikusok nagy része semmit sem adott, a gazdagok viszont nagy összegeket küldtek, politikai szenvedélyből. Az adományok a püspökök és bizonyos kongregációk kezében gyűltek össze, úgyannyira, hogy a püspökök és kongregációk játszották tulajdonképpen az adományozó szerepét, sőt ők lettek a pápaság jótevői a közvélemény szemében, a nélkülözhetetlen pénztárak, amelyekből a Szentszék az életlehetőséget meríti. A szegények és alázatosak, akiknek filléreiből töltötték meg a pénztárt, nem kerültek szóba. A közvetítők, az egyházi és világi nagyurak, voltak a pápa támogatói, és ezeket különösebben tekintetbe kellett vennie, meg kellett hallgatnia észrevételeiket, engednie kellett kívánságaiknak, ha nem akarta, hogy egy napon szépen elmaradjanak az adományok. A pápa megszabadult ugyan a világi hatalom halálos súlyától, mégsem érezhette szabadnak magát, mert mint a papság lekötelezettje, nagyon sok érdekkel és étvággyal találkozott környezetében; nem maradhatott meg fölényes, tiszta királynak, csupán a lelkeken uralkodónak, aki megmentheti a világot. Pierre-nek eszébe jutott a kertben látott kis lourdes-i barlang, az imént körülhordozott lourdes-i lobogó, és jól tudta azt is, hogy a lourdes-i atyák minden évben kétszázezer frankot küldenek ajándékba a Szent Szűz jövedelméből a Szentatyának. Talán ebben rejlik mindenható hatalmuk titka? Pierre megborzongott. Világosan érezte, hogy hiába jött el Rómába, hiába támogatja Bergerot bíboros, vereséget fog szenvedni, és elítélik könyvét.

Amint áthaladtak a Szent Péter téren, a zarándokok szétoszló csoportjai között, Narcisse megkérdezte monsignor Nanitól:

- Csakugyan azt hiszi, hogy a mai adományok meghaladták a szokott összeget?

- Hárommilliónál is több volt, bizonyos vagyok benne - felelte monsignor Nani.

Mind a hárman megállottak egy pillanatra a jobb oldali oszlopsor alatt, végignéztek a napsütötte óriás térségen, ahol bús, fekete csoportokban, földúlt hangyaboly gyanánt, elszéledt a háromezer izgatott zarándok.

Pierre fülében egyre csak a hárommillió visszhangzott. Fölemelte fejét, szétnézett a térség túlsó oldalán, és a végtelen kék ég alatt ragyogó Vatikán napsütött homlokzatára esett a tekintete, mintha a falakon keresztül is követni akarná XIII. Leó lépteit, amint a folyosókon és termeken keresztül megint lakosztályába ér, lelki szemeivel látta a pápát, amint megy a hárommillióval, vézna karjaival melléhez szorítja az aranyat, ezüstöt, bankjegyeket, az asszonyok odadobott ékszereit. Akaratlanul is hangosan töprengett:

- És mit csinál vajon a millióival? Hova viszi?

Monsignor Nani és Narcisse elmosolyodtak a sajátságos kíváncsiságon.

A fiatalember felelt:

- Őszentsége szobájába viszi, vagy legalábbis viteti a kincseket. Nem látta, hogy ketten szedtek föl mindent, megtöltve zsebüket, kezüket?... Őszentsége most bezárkózott egészen egyedül. Elbocsátott mindenkit, gondosan eltolta a reteszt... És ha átláthatna a falakon, most látná, milyen boldogan számlálja meg újra meg újra a kincseit, rendbe rakja az arany-tekercseket, borítékba teszi a bankjegyeket, kis, egyenlő csomagokban, azután mindent eltesz, elsüllyeszt, egyedül ismert, titkos rejtekhelyére.

Mialatt Narcisse beszélt, Pierre megint a pápa ablakára nézett, mintha figyelemmel akarná kísérni a jelenetet. A fiatalember folytatta magyarázatát, és elmondta, hogy a jobb oldali fal mellett áll egy bútordarab, abba zárja el a pápa a pénzt. Sokan íróasztalok mély fiókjairól beszélnek, mások azt állítják, hogy a nagy hálószoba mélyén, lakattal elzárt óriási ládákban alszik a pénz. A levéltárba vezető folyosótól balra van egy terem, ahol a főpénztáros tartózkodik, háromrekeszes nagy vasszekrénnyel, ott azonban Szent Péter törzsvagyonát őrzik, a Rómában összegyűjtött adókat, míg az egész világ kereszténységének fillérei XIII. Leó kezében maradtak. Egyedül ő tudta pontosan, hogy mennyi pénz gyűlt össze, együtt élt millióival, teljhatalmúlag rendelkezett a vagyon fölött, senkinek sem tartozott számadással. Akkor sem hagyta el szobáját, mikor a személyzet takarított. Alig tudták rávenni arra, hogy a szomszéd szoba küszöbéig menjen, hogy kevésbé érje a por, és ha néhány órára távoznia kellett, ha például lement a kertbe, kétszeresen bezárta ajtaját, magával vitte a kulcsokat, és nem bízta soha senkire. Narcisse megállott, és monsignor Nani felé fordult:

- Ugye, monsignore? Egész Róma tudja?

A prelátus mosolyogva bólogatott, de nem lehetett, tudni, hogy helyeslőleg vagy tagadólag-e? Fürkészve vizsgálta tovább Pierre arcát, hogy leolvassa róla az elbeszélés hatását.

- Sok mindent beszélnek... kétségkívül... Én igazán nem tudom, de ha ön állítja, Habert úr!

- Ó, nem vádolom Őszentségét fösvénységgel, mint a mendemonda - folytatta Narcisse -, hiszen valóságos legendák keringenek a vasszekrényekről, melyekben óraszámra turkál aranyai között, csak tisztán élvezetből, csak hogy érintse, rendezgesse, számolgassa aranyait. Mindenesetre föltételezhető, hogy a Szentatya szereti egy kissé a pénzt önmagában, szívesen gyönyörködik benne, mikor egyedül van... Igazán menthető szokás egy aggastyánnál, akinek semmi más szórakozása nincs... Sietek megjegyezni, hogy valószínűleg még jobban szereti a pénzt, mint társadalmi erőt, azért a döntő támogatásért, melyet a jövendő pápaságnak nyújt majd vele a győzelemhez.

Habert úgy beszélt, hogy szavaiból kialakult a pápa nagyon okos egyénisége, aki számol a modern szükségletekkel, hajlandó a világ hatalmát hasznosítani, hogy ezzel is meghódítsa. Üzleteket is köt, egy pénzügyi összeomlás alkalmával majdnem elvesztette IX. Pius hátrahagyott kincseit, most igyekezett a rést betömni, a hiányzó kincset pótolni, hogy megnövelje és teljes biztonságban hagyhassa utódjaira. Igaz, takarékos, de az egyház hatalmas szükségletei érdekében takarékos, az egyház szükségletei napról napra növekednek és életfontosságúak, ha sikerrel akar megküzdeni az ateizmussal, az iskolákban, intézményekben és mindenféle egyesületekben. Pénztelenül azonban csak csatlós lehetne, és ki volna szolgáltatva a polgári hatalmaknak, az olasz királyságnak és a többi katolikus nemzetnek. Ez volt az oka annak, hogy gyakorolt ugyan jótékonyságot, bőségesen segélyezte a hit diadalát elősegítő hasznos intézményeket, mindazonáltal gyűlölte a céltalan költekezést, fölényes ridegséggel viselkedett önmagával és másokkal szemben is e tekintetben. Személyes szükséglete alig volt. Pápasága kezdete óta szigorúan különválasztotta saját csekély örökségét Szent Péter nagy vagyonától. Semmit sem fogyasztott belőle övéi megsegítésére. Soha pápa nem hozott kevesebb áldozatot a nepotizmusnak, úgyannyira, hogy három unokaöccse és két unokahúga nagy anyagi szükségben élnek. Nem hallgatott se mendemondára, se panaszokra, se vádaskodásra, hajthatatlanul és mereven állott, keményen védelmezte a pápaság millióit, sok kapzsisággal, még közvetlen környezete és családja ellen is. Büszkén törekedett arra, hogy a jövendő pápáknak legyőzhetetlen fegyvert hagyjon: az életet adó pénzt.

- Végeredményben - kérdezte Pierre -, mi a Szentszék bevétele, és mik a költségei?

Monsignor Nani sietve kitérő mozdulatot tett.

- Ó, én ebben a tekintetben nagyon tudatlan vagyok... Forduljon Habert úrhoz, ő jobban értesült.

- Édes istenem - mondotta Habert azonnal -, én is csak azt tudom, amit a követségeken rebesgetnek, amit úgyszólván mindenki tud, annyira közszájon forog... A Szentszéknek többféle bevétele van... Mindenekelőtt IX. Pius hagyatéka, körülbelül húszmillió, különbözőképpen elhelyezve, körülbelül egymillió kamattal. De, mint említettem, közbejött egy balszerencse, habár, mint állítják, a veszteséget már pótolták. Az elhelyezett tőkék állandó jövedelmén kívül néhány százezernyi frank bevételt biztosítanak általában a különböző kancelláriai jogok, a nemesi címek, a kongregációknak fizetett ezerféle költség... Minthogy azonban a költségvetés meghaladja az évi hétmilliót, még hatmilliót kell szerezni. Kétségkívül, a Péter-fillérek fedezik a szükségletet, ha nem is éppen mind a hatmilliót, de legalább hármat-négyet; a fillérekkel aztán spekulálnak, hogy megduplázzák... Hosszú lenne elmesélni a Szentszék spekulációit tizenöt év óta... Az első óriási nyereségeket, azután a nagy kudarcot, amely majdnem mindent elnyelt, azután a makacs üzleti kitartást, amellyel lassanként betömték a nyílásokat. Majd egyszer elmesélek mindent, ha érdekli. Pierre nagy érdeklődéssel hallgatta.

- Hatmillió! - kiáltott fel. - Még négy is! Mennyit jövedelmezhetnek a Péter-fillérek?

- Ó, mondom, hogy azt soha senki sem tudhatja pontosan. Régebben a katolikus lapok közölték az adományok jegyzékét és összegét, és az ember megközelítőleg megállapíthatta valahogy... De úgy látszik, nem helyeselték a dolgot, mert mostanában semmit sem közölnek, teljességgel lehetetlen elképzelni, hogy mennyit vesz be a pápa! Ismétlem, csak ő ismeri a teljes összeget, ő kezeli a pénzt, és rendelkezik fölötte korlátlanul. Jó években valószínűleg négy-ötmilliót hoznak a fillérek. Kezdetben Franciaországból származott körülbelül az összeg fele. Ma kétségkívül kevesebb jön onnan. Amerika is sokat ad. Azután következik Belgium és Ausztria, Anglia, Németország. Ami Spanyolországot és Itáliát illeti... Ó, Olaszország!

Mosolyogva nézett monsignor Nanira, aki olyan üdvözült arccal hallgatta, mintha halvány sejtelme sem volna az érdekes részletekről.

- Folytassa, folytassa, kedves fiam!

- Ó, Olaszország nem erőlteti meg magát valami nagyon! Ha a pápának csak az olaszországi katolikusok adományaiból kellene élnie, attól ugyan éhen halhatna az egész Vatikán. Sőt, a római nemesség ahelyett, hogy segítségére sietett volna, ellenkezőleg, sok pénzébe került, mert anyagi veszteségét a spekuláló hercegeknek kölcsönzött pénz okozta... Tulajdonképpen csak Franciaország és Anglia gazdag nagy magánosai küldtek a fogoly és mártír pápának fejedelmi alamizsnákat. Emlegetnek egy angol herceget, aki minden évben óriási összegeket küld, mert fogadalmat tett, hogy ilyen módon kicsikarja az égtől meghülyült fia gyógyulását... Nem is beszélek a papi és püspöki jubileumokról, amelyek rendkívüli aratást jelentenek szintén: körülbelül negyvenmillió hullott a pápa lábai elé.

- És a kiadások? - kérdezte Pierre.

- Mondtam már, legföljebb hétmilliót tesznek ki. Körülbelül kétmillióra lehet becsülni a pápai kormányzat régi embereinek nyugdíját, akik nem akarták az új Olaszországot szolgálni, de hozzá kell fűznöm, hogy évenként meglehetősen apad ez a szám, a természetes elhalálozások folytán... Vegyünk aztán kerek számban egymilliót az olasz egyházmegyékre, egymilliót az államtitkárságra és a nunciaturákra, ugyanannyit a Vatikánra, amin a pápai udvar, katonai őrség, múzeumok, a palota és a bazilika fönntartását is értem... Ez eddig ötmillió lenne, ugye? A másik kettőt számítsa intézmények támogatására, a Propaganda-kongregáció céljaira, főképpen az iskolákra, amelyeket XIII. Leó igen fejlett gyakorlati érzékkel, busásan segélyez, tudva, hogy az iskolákban dől el a vallás harca és diadala, a gyermekekből lesznek a holnapi férfiak, akik védelmezni fogják az anyaszentegyházat, ha meggyűlöltették velük a század rémséges elveit.

Elhallgattak. A három férfi abbahagyta sétáját a hatalmas oszlopsor alatt. A tér lassanként kiürült, eltűnt a zsibongó tömeg, a szimmetrikus kövezet égő síkján már csak az obeliszk és a kút állott. Szemközt, a főbejárat párkányzatán, a szobrok előkelő mozdulatlanságban fürödtek a napsütésben.

Pierre megint a pápa ablakára nézett, és szinte látta a nagy aranyesőben, amint fehér, tiszta egyéniségét, szegény, átlátszó, viaszsárga testét megfürészti az elrejtett, titkolva számolgatott, Isten dicsőségére adományozott milliókban.

- Szóval nincsenek gondjai, nincs zavarban? - kérdezte csendesen.

- Zavarban?... Zavarban?! - kiáltott föl monsignor Nani, akit egészen felizgatott ez a megjegyzés, és teljesen megfeledkezett eddigi diplomatikus magatartásáról. - Kedves fiam, valahányszor Moceni bíboros, a pénztáros, Őszentségéhez megy, mindig, minden hónapban megkapja a kért összeget, bármilyen nagy legyen is. Nyilvánvaló, hogy bölcsen sok pénzt megtakarított. A Szent Péter-kincstár gazdagabb, mint valaha... Zavarban? Zavarban?... Istenem, tudja-e, hogy ha Őszentsége holnap szerencsétlen körülmények közé jutna, és felszólítást küldene a világ katolikusaihoz, egymilliárdnál is több hullana lábai elé, éppen úgy, mint ahogyan az imént a trón zsámolyához hullott a pénz és az ékszer!

A prelátus hirtelen megint lecsöndesedett és mosolygott.

- Legalábbis azt állítják, mert én igazán nem tudok semmit... És nagyon örülök, hogy Habert úr éppen jelenlétemben adott önnek fölvilágosításokat... Ej, Habert úr, Habert úr... Azt hittem önről, hogy csak a művészetnek él, és távol áll alacsony földi érdekektől... Most kisül, hogy úgy ért az üzletekhez, akár egy bankár vagy egy jegyző! Mindent tud... Érdekes!

Narcisse megérezte a finom gúnyt. Valóban, lelke mélyén - Botticelli-képek előtt ábrándozó, angyalarcú, göndör fürtű, álmodozó szemű firenzei külseje alatt - életrevaló, gyakorlati ember volt, aki értette dolgát, pompásan kezelte vagyonát, sőt fukarkodott is.

- Ó, máshol jár a lelkem, egyébről álmodozom! - mondta halkan, félig lehunyt szemmel.

- Igazán örülök - fordult monsignor Nani Pierre-hez -, hogy végignézhette a szertartást. Még néhány hasonló alkalom, és látni, magától érteni fog mindent, ami többet ér a legjobb magyarázatoknál is... Holnap ne mulassza el a nagy szertartást a Szent Péter-templomban. Nagyszerű lesz... Hasznos eszméket vonhat majd le, bizonyos vagyok benne! Most azonban búcsúzom, ha megengedi, és örömmel látom kedvező változását.

Fürkésző szeme még egyszer elégülten állapította meg Pierre sápadt arcán a fáradtságot, a kínos bizonytalanságot. Mikor a prelátus eltávozott, és Narcisse is kézszorítással búcsúzva, magára hagyta Pierre-t, a fiatal pap tompa, tiltakozó haragot érzett. Milyen kedvező változást lát benne Nani? Azt reméli talán, hogy elcsüggeszti, kifárasztja, akadályokat halmoz útjába, hogy azután könnyen legyőzhesse? Másodszor érezte, hogy valami rejtett, tompa aknamunka folyik körülötte, hogy megtörjék, ártalmatlanná tegyék. Büszkesége föllázadt, és megerősítette ellenálló hitében. Újra megesküdött, hogy sohasem fog engedni, nem vonja vissza a könyvét, bármi történjék is. Erős elszántságát nem ingathatják meg rémítgetéssel és elkeserítéssel. Mielőtt áthaladt volna a téren, még egyszer fölnézett a pápa ablakára. Most már mindent tudott, csak a pénz és a súlyos szükség kapcsolják utolsó kötelékekkel a világi hatalom alacsony gondjaitól megszabadult pápát a földhöz... A pénz és a pénzadományozás kellemetlen módja... Mindazonáltal örömet érzett arra a gondolatra, hogy ez tulajdonképpen csak fölfogás kérdése, és a tisztán lelkies pápáról, a világ szellemi uráról, a szeretet törvényéről szőtt álmát mindez nem feltétlen zavarja meg. Mindenáron remélni akart, a rendkívüli látvány hatása alatt is, ragyogónak akarta látni a gyönge aggastyánt, a népek rajongó szeretetének közepette, mint az emberek megmozdulásának jelképét, aki kezében tartja a mindenható erkölcsi hatalmat, hogy végre irgalom és békesség uralkodjon a földön.

A másnapi szertartáshoz Pierre szerencsére rózsaszín kártyát kapott, fönntartott tribünre szóló jegyet, mert a bazilika kapujában leírhatatlan tülekedés folyt már reggel hat óra óta, mikor a rácsot elővigyázatosságból kinyitották, holott a pápai mise csak tíz órára volt kitűzve. A nemzetközi Péterfillér-zarándoklat háromezer zarándokához még tízszer annyi Olaszországban tartózkodó turista csatlakozott, akik kíváncsian futottak Rómába, hogy az egyre gyérebben előforduló pápai szertartást láthassák, azonkívül Róma ájtatos lakossága és a királyság nagyvárosaiból is a Szentszék hívei odasereglettek, fel akarták használni az alkalmat, hogy kifejezzék ragaszkodásukat. A kiosztott jegyek után ítélve, legalább negyvenezer részvevőre lehetett számítani. Mikor Pierre kilenc órakor átment a téren, hogy a Santa Marta utcára nyíló kánoni kapunál leadja jegyét, még látta a homlokzat kapualjánál bevonuló tömeg hosszú sorát. A tűző napsütésben fekete ruhás urak, egy katolikus kör tagjai, igyekeztek fönntartani a rendet, egy osztag pápai csendőr segítségével. Civakodás hangjai zúgtak a tömegben, olykor még ökölre is mentek a lökdösődés közepette. Többen elájultak, két asszonyt félig agyontaposva vittek el.

Pierre kellemetlenül megdöbbent, amikor belépett a templomba. Az óriási hajót felöltöztették; óvörös, aranyozott, nehéz damasztingbe burkolták a huszonöt méter magas oszlopokat és pilléreket, az oldalhajók oszlopsorát is ugyanolyan anyaggal díszítették. Különös ízlésről tanúskodott az egész. Szegényesen, mesterkélt cifrasággal hatott a pompás márvány a régi, kopott selymek alatt. Még jobban csodálkozott Szent Péter pápai ornátusba öltöztetett szobrán, ércfején a tiarával úgy hatott, mint egy élő pápa. Sohasem jutott eszébe, hogy szobrokat föl lehet öltöztetni ünnepi díszbe a szem gyönyörűségére, és nagyon szomorúnak találta az

eredményt... Látta, hogy a Szentatya a Hitvallás pápai oltáránál a kupola alatt fog misét mondani. A bal oldali kereszthajó bejáratánál egy emelvényen állott a trónus, ahol mise után helyet kell foglalnia. A középhajó két oldalán tribünöket állítottak föl, a Sixtusi-kápolna énekesei, a diplomaták, a máltai lovagok, a római nemesség és a különböző meghívottak részére. Középen, az oltár előtt, csak három sor pad állott, vörös szőnyegekkel letakarva, az első sor a bíborosoké, a másik kettő a püspököké és a pápai udvar prelátusaié, a többi néző állva marad.

Ó, a nagy koncert óriási tömege, a mindenünnen összesereglett harminc-negyvenezer főnyi hivő kíváncsiságtól, szenvedélytől, hittől égett, lelkesedett, tolongott, ágaskodott, hogy jobban lásson, zajongott az emberáradat, tréfálkozva az Úristennel, mintha valami isteni cirkuszban lenne, ahol szabad hangosan beszélni, szórakozni az ájtatos pompa látványán! Pierre megdöbbent. Eddig csak néma, izgatott lebomlást látott a homályos katedrálisok mélyén, nem szokta meg a fény vallását, melynek ragyogása a szertartást nappali ünnepséggé változtatja. Körülötte a tribünön frakkos férfiak és fekete ruhás nők ültek, látcsöveztek, mint az operában, sok idegen hölgy volt közöttük; főleg németek, angolok, amerikaiak, elragadóan bájosak és vidáman fecsegők, mint bohókás madarak. Baloldalt, a római nemesek tribünjén Benedettát és nagynénjét, donna Serafinát pillantotta meg. Az egyszerű kosztümökön nagy csipkefátyolok vetélkedtek elegancia és gazdagság dolgában. Jobbra tőle a máltai lovagok tribünje állott, a rend nagymesterével, a kommendátorok csoportja között. Szemben vele, a hajó túlsó oldalán, a diplomaták tribünjén valamennyi katolikus nemzet nagy követe foglalt helyet, teljes díszben, ragyogó hímzésekkel. Tekintete megint a tömegre esett, a sejtelmes sokaságra. A háromezer zarándok elveszett a többi hivő soktízezres tömegében. A bazilika, mely könnyűszerrel befogadhatott volna nyolcvanezer embert, alig telt meg félig. Az oldalhajókban szabadon mozoghattak az emberek, csoportokba verődtek az oszlopok között, ahonnan a legkényelmesebben lehetett látni a szertartást. Hadonásztak, hangos szavak röppentek fel az állandó zsivajból. A magas, világos ablakokon át bevetődtek a napsugarak, vérvörösre élénkítve a selyemburkolatot, lángszínű visszfényt vetettek az izgatott, lázasan türelmetlen arcokra. A gyertyák, a Hitvallás lépcsőjének nyolcvanhét lámpája teljesen elhalványodott a vakító napfényben, mint a mécs világa. Az egész kép úgy festett, mint a római császáristenek pompája.

Hirtelen - és még korán - ujjongó felkiáltások harsantak fel: *„Eccolo! Eccolo!”* Itt van! Itt van! - Újabb tolongás támadt. Fészkelődés moraja zúgott végig a hatalmas embertömegen, mindenki előrenyújtotta nyakát, ágaskodott, tolakodott, őrülten vágyódva látni óhajtotta Őszentségét és kíséretét. Egyelőre azonban csak nemesi testőrök csoportja érkezett, és elhelyezkedett az oltár jobb és bal oldalán. Megbámulták, ünnepelték, a tetszés morajával fogadták őket feszes, előkelő, katonás tartásukért. Egy amerikai nő megjegyezte, hogy pompás emberek. Egy római nő angol barátnőjének magyarázta, hogy régen az arisztokrácia fiatalsága megtiszteltetésnek tartotta, ha tagja lehetett a kiválasztott testőrségnek. Szerettek parádézni a nők előtt a gazdag egyenruhában, míg most ugyancsak nehéz a sorozás, olyannyira, hogy kénytelen-kelletlen kétes származású és tönkrement nemességgel is beérik; azok meg örülnek sovány zsoldjuknak, abból legalább eltengethetik életüket. Még egy negyedóra hosszat tartott a sok különféle fecsegés, amely az előadásra türelmetlenül várakozók zsivajával megtöltötte a magas hajókat. A tömeg azzal szórakozott, hogy a jelenlevőket bámulta, és elsuttogta egyesek élettörténetének részleteit.

Végre fölvonult a kíséret, a várva várt látványosság, a megtapsolni való fény és pompa. Tomboló lelkesedés tört ki, mint a színházban, mikor a pápát meglátták, kiáltoztak, zúgtak, úgy fogadták, mint a közönség kedvenc színészét, szívet megrázó nagy főszerepben. És éppen úgy, mint a színházban, tervszerűen rendezték az ünnepelt bevonulását, hogy minél hatásosabb legyen a nagyszerű dekórumok között. A kíséret, mintegy a színfalak mögött, a

bejárattól jobbra az első, a Pieta-kápolnában sorakozott föl. A Szentatya a San Sacramento-kápolnán keresztül érkezett szomszédos lakosztályából, és az oldalhajó háttérfüggönyként használt drapériája mögött jött be, láthatatlanul. A bíborosok, az érsekek, a püspökök, a pápai prelátusok kara rang szerint, csoportokra elrendezve várták, indulásra készen. Az adott jelre, mintha balettmester intette volna be, belépett a kíséret, elérte a főhajót, diadalmas ragyogással haladt végig rajta, a főkaputól a Hitvallás oltáráig, a hivők sorfala között. Az éljenzés, az elragadtatás ennyi pompa láttára újult erővel tört ki, a lelkesedés tetőpontjára hágott.

Hajdani ünnepségek fényét elevenítette föl a menet, kereszt és kard, a svájci gárda teljes díszben, a szolgák skarlátvörös talárban, a lovagok II. Henrik-korabeli viseletben, kanonokok csipke karingben, a vallási közösségek fejei, az apostoli protonótáriusok, az érsekek, püspökök, az egész pápai udvar lila selyemben, a bíborosok vörössel övezett *cappa magná*-ban, kettesével, nagy térközben, ünnepélyes lassúsággal. Végül Őszentsége körül házának tisztjei csoportosultak, a titkos előszoba prelátusai, monsignor a főudvarmester, monsignor a főkamarás, a Vatikán minden méltósága és az egyház hagyományos és szimbolikus védelmezője, a római herceg. A hordszéken, amelyet a flabellusok védtek a magas, diadalmas legyezőkkel, és amelyet selyemmel hímzett vörös tunikás vivők ringattak, Őszentsége ült a San Sacramento-kápolnában magára öltött szent öltözékben: vállkendővel, miseruhában, stólával, arannyal hímzett fehér mitrával és fehér kazulával - a két utóbbi Franciaországból kapott mesés ajándék. Közeledtére a fölemelt kezek még lelkesebben tapsoltak, az ablakokon beözönlő fényes napsugár hullámaiban.

Pierre-re most, így, új hatást gyakorolt XIII. Leó. Már nem látta bizalmaskodó, fáradt és kíváncsi aggastyánnak, mint amikor a fecsegő prelátus karjára támaszkodva sétált a világ leggyönyörűbb kertjében; nem is a vörös köpenybe burkolt, pápai sapkát viselő Szentatya volt, aki atyai módon fogadja a nagy vagyont hozó zarándokokat. Most a legfőbb pap volt, a mindenható uralkodó, az Isten, akit a kereszténység imád. Viaszsárga, vékony teste valósággal megmerevedett fehér, nehéz arannyal hímzett öltözékében; fölényes mozdulatlansággal ült, mint egy bearanyozott, az áldozatok füstjében századokon át összeaszott bálvány. Csak a szeme élt, arcának halott dermedtségében, ragyogó fekete gyémántszeme, a távolba, a földöntúlra néző tekintettel. Egy pillantást sem vetett a tömegre, nem nézett sem jobbra, sem balra, mintha az égben lenne, és észre sem venné, mi történik körülötte. És az így meghordozott, mintegy bebalzsamozott, süket, ragyogó szemű és mégis vak bálvány, az őrjöngő tömeg közepette, amelyet nem látott és nem hallott, szinte félelmesen fenséges, nyugtalanítóan nagyszerű volt, megtestesítvén a dogma merevségét, a hagyományok mozdulatlanságát, mintha a földből ásták volna ki, s mintha nem is tartaná össze más, csak az áldozati szalagok. Pierre azonban úgy vette észre, hogy a pápa fáradt, beteg, kétségtelenül az a lázas roham gyötri, amit monsignor Nani említett az este, amikor dicsőítette a nyolcvannégy éves aggastyán lelkierejét, amely felsőbb hivatásának tudatában tartotta benne az életet.

A szertartás megkezdődött. Őszentsége leszállott a hordszékről a Hitvallás oltára előtt, és lassan csendes misét mondott, négy prelátus és a szertartások proprefektusának segédletével. A főudvarmester és a főkamarás monsignorék - két bíboros kíséretében - öntöttek vizet misemondó felséges kezeire. Az úrfelmutatás előtt a pápai udvar minden prelátusa, kezében égő gyertyával, letérdelt az oltár körül. Az ünnepélyes pillanat hatása alatt a negyvenezer hivő borzongva érezte átsuhanni a *láthatatlan* gyönyörteljes és ijesztő leheletét, amikor az úrfelmutatás alatt ezüstfuvolákon csengett az angyalok híres kórusa, amelynek hallatára mindig ájuldoznak a nők. Ugyanekkor mennyei ének szállt alá a kupolából, a legmagasabb körfolyosóról, ahol százhúsz láthatatlan énekes tartózkodott. Csodálatos rajongás fogta el a híveket, mintha a fuvolák hangjára egyenesen angyalok felelnének. A hangok egy mennyei hárfa zenéjének könnyűségével szálltak alá, keringtek a boltozat alatt, azután egy édesen szóló

akkordban elhalkultak, mintha nesztelen szárnyrebbenéssel sietnének vissza az égbe. Mise után Őszentsége az oltárnál állva rázendített a Te Deumra, amelyet a Sixtusi-kápolna énekesei és a kórusok folytattak, és mindenikük elénekelt egy strófát. Nemsokára az egész hallgatóság csatlakozott énekükhöz, negyvenezer hang szállt a magasba, az öröm és a dicsőség hangjai megható fenséggel zúgtak az óriási hajóban. Valóban nagyszerű látványosságot nyújtott az arannyal díszített, diadalmasan virágos baldachin alatt Bernini oltára, a pápai udvar közepén, csillagszerűen égő gyertyákkal; azután a főpap maga, ragyogva, mint egy égitest, arany kazulájában, a bíborosok vörös padja előtt; az érsekek és püspökök lila selyemben, a hivatalos egyenruháktól, a diplomáciai testület díszétől, az idegen tisztek uniformisától ragyogó tribünök, és a bazilika mélyében a világ minden tájáról érkezett, összezsúfolt, óriási tömeg. A szertelen méretek csodálatosan hatottak; az oldalhajókban elfért volna egy egész egyházközség, a széles kereszthajók népes városok templomaihoz hasonlítottak; ezt a templomot sok ezer hivő is alig töltötte meg. A tömeg dicsérő himnusza is emberfölöttivé emelkedett, mintha vihar száguldana át a nagy márványsírok, az óriási szobrok között, gigászi oszlopok mentén, föl a boltozatokig, a kupola egéig, ahol mozaikos aranycsillogásban nyílik meg a végtelenség.

A Te Deum után hosszan tartó zaj keletkezett, míg XIII. Leó a mitrát a tiarával, a kazulát a pápai ruhával cserélte föl és elfoglalta a bal oldali kereszthajó bejáratánál fölállított trónust. Onnan az egész tömegen uralkodott tekintete. Micsoda borzongás járta át a tömeget, az ismeretlenből jött szélroham, mikor a pápa a rituális imádságok után fölemelkedett! Alakja magasabbnak látszott a szimbolikus hármas korona alatt, talárja arany díszei közt. Hirtelen mély csönd állott be, csak a szívek dobogtak majdnem hallhatóan. A pápa előkelő mozdulattal emelte föl karját, pápai áldását adta lassú, erős hangon. Mintha csakugyan az Isten hangján beszélne, olyan megdöbbentő erővel törtek fel vértelen viaszajkai közül, élettelen testéből a szavak. Hihetetlen hatást ért el, a lelkes elragadtatás újra eget rázó viharral tört ki, mihelyt a kíséret fölállott, hogy ugyanazon az úton, amelyen jött, távozzék. A tapsba hangos kiáltások vegyültek, őrjöngve ujjongott a tömeg. Egy lelkes csapat ajkán tört föl először a kiáltás: *„Evviva il papa re! Evviva il papa re!”* Éljen a pápakirály! Éljen a pápakirály! - Amerre a kíséret elhaladt, mintha futótűzként terjedt volna el, ezrek ajkán csendült föl a szó, a tiltakozó sikoly az egyházi területek elrablása ellen. A hivők hite és rajongása visszatért a régi álomhoz, a régi vágyhoz, hogy a pápa király is legyen, testek és lelkek ura, a Föld korlátlan uralkodója. Ebben látták az egyetlen igazságot, az egyetlen boldogságot, az egyetlen üdvözülést. Mindent adjanak oda a pápának, az egész emberiséget és az egész világot. *„Evviva il papa re! Evviva il papa re!”* Éljen a pápakirály!

A csatakiáltás, amelyért már annyi vér folyt, amely annyi baj és szenvedés okozója volt, az elvakultság vad kiáltása, amely beteljesülve is csak szenvedések korát elevenítette volna föl, lázongó érzést keltett Pierre-ben. Sietve hagyta el a tribünt, hogy meneküljön a bálványimádás ragályától. Amint a kíséret kifelé vonult, Pierre a tolongásban végigosont a bal oldali oldalhajón, a tömeg fülsiketítő ordítozása közepette. Kétségbeesve igyekezett ki az utcára, hogy elkerülje a tolongást. Szerencsés ötlettel egy nyitott ajtó felé tartott, az előcsarnokba menekült, melyből a kupolába vezető lépcső nyílott. Egy sekrestyés állott az ajtóban, elragadtatva és rémülten szemlélte a tömeg zúgását, csodálkozva nézett Pierre-re, szemmel láthatólag habozott, hogy megállítsa-e, de aztán a papi talár vagy talán még inkább mély meghatottsága elnézővé tette. Átengedte Pierre-t, aki gyorsan elindult felfelé a lépcsőn, hogy meneküljön, meneküljön minél hamarabb, minél magasabbra kerüljön, csöndbe, békességbe.

Hirtelen mély csönd vette körül. A vastag falak fölfogták a zajt, kiáltozást, és csak borzongva remegett bennük a hang.

Széles fokú, kényelmes, világos lépcső vezetett fel egy kis toronyba. Mikor végre kiért a hajók tetőzetére, örömmel köszöntötte a fényes napot, a tiszta levegőt, a friss szellőt: mintha kint lenne a szabadban. Csodálkozó tekintete végigsiklott az óriási ólom-, cink- és kőtetőzeten. Valóságos külön életet élő, levegőbeli város bontakozott ki előtte a kék ég alatt. Kupolákat, tornyokat, teraszokat, sőt házakat és kerteket látott, munkások kedves virágaival ékesített lakásokat. Sokan laknak a bazilikában, állandó munkálatokat végezve, egész kis népesség sürög-forog, dolgozik, szeret, eszik, alszik odafönn. Pierre odament a korláthoz, hogy a Megváltó és az apostolok szobrát jobban szemügyre vehesse; a Szent Péter tér fölött a homlokzaton magasló, hatméteres óriások karját, lábát, fejét kimarta az idő: pántok, kapcsok tartják össze őket, és szüntelenül javítás alatt állanak. Amint jobban előrehajolt, hogy a Vatikán vörös tetőhalmazát lássa, úgy érezte, hogy hiába menekült a kiáltások elől, ide is fölhallatszik a térről. Sietve indult följebb, a kupolába vezető pillérben. Előbb lépcsőn haladt, azután keskeny, ferde folyosókon, néhány lépcsővel megtört védőfal, a két kupola belső és külső fala között. Kíváncsian nyitott ki egy ajtót, és ismét belépett a bazilika belsejébe, több mint hatvan méternyi magasságban a földszinttől. Egy keskeny karzatra jutott, melyen körül lehetett járni a kupolát, közvetlenül a fríz fölött, ahol a fölírás állott: *„Tu és Petrus et super hanc petram..."* hét láb magas betűkkel. Amint a kereszthajók és a mellékhajók alatta tátongó szédítő mélysége fölébe hajolt, arcát megütötte a tömeg őrjöngő kiáltozásának vihara. Még följebb ment, és másodszor is kinyitott egy ajtót. Most az ablakok fölötti folyosóra ért, ahol a ragyogó mozaikok kezdődnek, ahonnan kicsinek, elenyészőnek látta a tömeget a szédületes mélységben, és az óriási szobrok, a Hitvallás oltára, Bernini diadalmas baldachinja csak apró játékszereknek látszottak. A bálványimádás harci kiáltása azonban újra fölharsant, mint a vihar száguldó; egyre erősödő szele. Még magasabbra kellett mennie, egészen ki a lanterna külső folyosójára, a szabad ég alá, hogy ne hallja tovább.

Fönn, a tiszta levegőben és napsütésben, megfürödve a végtelenben, eleinte milyen könnyebbülést érzett! Fölötte csak az aranyozott bronzgömb ragyogott már, ahova a folyosók ékes fölírásai szerint császárok és királynők mentek föl, az üres gömb, amelyben a hang úgy visszhangzik, mint a mennydörgés; ahol a térség minden zaja visszhangot ad. Az apszistól elfordulva, előbb tekintete a pápai kertekre esett. A hatalmas fák apró bokroknak látszottak a magasból, a széles pázsit-terasz hervadt színű szmirnaszőnyeghez hasonlított. Látta első sétája minden helyét: az alvó tengerhez hasonló mély, kékeszöld erdőt, a veteményeskertet és a szőlőt, amelyek meghittebbek, és amelyeket oly nagy gonddal ápolnak, a kutakat, a csillagvizsgáló tornyát, a nyaralót, melyben a forró nyári napokat tölti a pápa... Minden csak parányi fehér foltnak tűnt föl, polgárian bekerítve IV. Leó félelmes, erődszerű kőfalai között. Azután körüljárta a lanterna keskeny külső folyosóját, és hirtelen belátta egész Rómát, nyugaton a távoli tenger, keleten a megszakítatlan hegyláncolatok és délen a Campagna, a láthatár széléig zöld, egyhangú mezőség, és lábainál maga az Örök Város. Sohasem ragadta meg még ennyire a látvány fönsége. Végigláthatott egész Rómán, madártávlatból, mint valami domborművű térképen. Ilyen múlt, ilyen történelem, annyi nagyság... és mégis mennyire megkisebbíti a távolság! A házak liliputiak, csinosak, mint a játékszer, elmosódó kis folt a hatalmas földön. Szenvedélyesen igyekezett egyetlen pillantással fölismerni innen a magasból a város beosztását, amott a régi város - a Capitolium, a Forum, a Palatinus, azután a pápai város, a Borgo, a felette uralkodó Szent Péter-templom, a Vatikán - farkasszemet nézett az újjal, az olasz Quirinaléval, a középkori város felett, amely a sárga és nehéz hullámait görgető Tevere medrének derékszögében bújt meg. Meglepően hatott az új városrész meszes gyűrűje a vörhenyes, napsütötte régi városrész magva körül, valóságos szimbóluma a megfiatalodás kísérletének; az öreg szív nehezen javul, míg a végtagok szinte csodaszerű gyorsasággal újulnak meg.

A déli napsütésben azonban Pierre nem találta meg az érkezése reggelén, a fölkelő nap szelíd fényében látott tiszta, világos Rómát; nem a mosolygó és szelíden rejtelmes Róma állott előtte, ködös fátyolokba burkoltan, mintegy gyermekkori álomban ringatózva. Most vakító, nyers fényben látta, mozdulatlan-keményen, halotti csöndben. A mélységeket mintha heves lángok égetnék, és megfürösztenék valami vakító tűzpor hullámaiban, amely végül is elnyeli. A város élesen emelkedett ki az elmosódó messzeségekből, az éles határú fény- és árny-tömegekben. Olyan volt az egész, mint egy elhagyatott kőbánya rézsútos megvilágításban, csak a facsoportok gyér szigetei vetettek sötétzöld foltokat néhol. A régi városból a Capitolium vöröses tornya látszott, a Palatinus fekete ciprusai, a Septimus Severus-palota romjai, mint a fehér csontok, megkövesedett óriási váz, még a vízözön idejéből. Szemközt az új város székelt a Quirinale hosszú épületeivel, újjáépítve, rikító sárgára festve, a kertek magas csúcsai között. Túl a Viminale szintjén, jobbra, balra, az új városnegyedek fehérlettek, mint valami krétaváros, tintafekete ablakok ezreivel. A Pincio, a Medici-villa kettős harang-tornya, az Angyalvár, régi rozsdaszínekben, a Santa Maria Maggiore tornya, mint az égő gyertya, forró nyarak nyomaival, az Aventinuson a lombok közt alvó három templom, a Farnese-palota óarany palatetőivel, a Jézus-templom, a Sant'Andrea della Valle, a San Giovanni dei Fiorentini templomok napégette kupolái, és megint csak kupolák, fehéren izzó kupolák az ég kohójában. Pierre szíve ekkor megint elszorult a kemény, erőszakos Róma előtt, amely oly kevéssé hasonlított az ő álmainak Rómájához, a megújhodó, reményteljes Rómához, amelyet az első reggelen látni vélt, és amely mindinkább elmosódott, hogy helyet adjon a gőg és büszkeség, az uralomvágy Rómájának, a haláláig makacs napfényes Rómának.

Ott fönn a magasban mintha hirtelen a megértés lángja lobbant volna föl lelkében, a végtelen, szabad térség előtt. Vajon a szertartás, amelyet látott, vagy a fanatikus szolgai kiáltozás káprázata csengett még fülében? Vagy inkább a lábainál elterülő város látványa tette, a bebalzsamozott királynőé, aki még mindig uralkodik a sír porában is? Nem tudta volna megmondani, bizonyára szerepe volt benne mindkettőnek. Annyit azonban világosan érzett, hogy a katolicizmus nem tud meglenni világi hatalom nélkül, és elkerülhetetlenül el fog pusztulni, ha nem lesz király a földön. Az örökség, a történelem erői, a Cézárok örököseinek hosszú sora, a pápák, főpapok, akiknek ereiben Augustus vére csörgedezett - világuralmat követelt. Hiába laktak a pápák a Vatikánban, mégiscsak a Palatinus császári palotáiból kerültek ki, Septimus Severus palotájából, és politikájuk annyi évszázadon át a római uralom álmát hajszolta: minden népet legyőzni, leigázni, Róma alattvalójává tenni. A katolicizmus elveszti létének értelmét, ha nem mondhat magáénak minden testet és lelket, egyetemes királyságot, mert az egyház csak politikából ismerheti el egy császárság vagy királyság létét, mivel a császár vagy király csak egyszerű világi megbízottak, s mint ilyenek kormányozzák a népeket, míg egyszer visszaadják az egyháznak. Minden nemzet, az emberiség az egész földdel együtt az egyházé, egyenesen Istentől kapta, és ha ma nincs is a hatalom kizárólagos birtokában, az csak azért van, mert engednie kellett az erőszaknak, el kellett fogadnia a befejezett tényeket, de hangsúlyozottan kijelenti, hogy bűnös bitorlás történik, hogy igaz-ságtalanul tartják vissza javait, és várja a Krisztus ígéretének beteljesedését, mikor egy napon mindörökre visszakapja területeit és embereit, a mindenható hatalmat. Ilyen a jövő valódi városa, ez a katolikus Róma, a másodszor uralkodó. Róma maga is részese az ábrándnak. Rómának jósolták meg az örökkévalóságot, és Róma talaja adta a katolicizmusnak a korlátlan hatalomért epedő, olthatatlan szomjúságot. Ezért kapcsolódik a pápaság sorsa Róma sorsához, olyannyira, hogy a Rómán kívül élő pápa nem is lehetne katolikus pápa. Ahogy Pierre ott könyökölt a keskeny vaskorláton, a szédületes mélység fölött, az égő napban végleg felaprózódó komor várost nézve, hirtelen erős borzongást érzett csontjaiban, az emberekből és dolgokból áradó borzongást.

Ha IX. Pius és XIII. Leó elhatározták, hogy bezárkóznak a Vatikánba, nyilvánvalóan valami szükségszerűség kötötte őket Rómához. A pápa nem mehet el, nem lehet máshol az egyház feje. A pápának, bárhogyan vélekedjék is a modern világról, nem lehet joga hozzá, hogy lemondjon a világi uralomról. Átruházhatatlan örökség köti, meg kell védenie, és azonkívül mindez életkérdéssé is válik, elvitázhatatlanul. XIII. Leó is megtartotta az egyház világi urának címét is, annyival is inkább, mert mint bíboros - akár a Szent Collegium többi tagja - megesküdött választásakor, hogy sértetlenül megőrzi ezt az uralmat. Ha a szabad Olaszország még száz évig is megtartja Rómát fővárosául, az egymást követő pápák szüntelenül tiltakozni fognak, és követelni fogják birodalmukat. És ha valaha megegyezés jöhetne létre, bizonyára területátadáson fog alapulni. Hiszen széltében-hosszában beszélték, mikor kibékülésről rebesgettek, hogy az uralkodó pápa föltételül szabta, hogy legalább a Leonina várost adják át neki, a tengerhez vezető semleges úttal. Nem mondhat le mindenről, mert semmivel nem lehet mindent elérni, ellenben a szűk kis Leonina város már némileg királyi föld, és azután már csak a többi visszahódítása következik: előbb Róma, aztán Itália, azután a szomszéd nemzetek, azután az egész világ. Az egyház nem vesztette el reményét, még akkor sem, amikor legyőzték, kifosztották, és haldokolni látszott. Az egyház, míg fennáll, sohasem fog lemondani Krisztus ígéretéről, mert bízik határtalan jövőjében, mert letörhetetlennek, örökkévalónak hiszi és vallja magát. Adjanak neki egy kavicsot, ahová lehajtja fejét és máris reméli, hogy nemsokára a mező is az övé lesz, amelyen a kavics hever, a birodalom is, amelynek része a mező. Ha egy pápa nem tudja visszaszerezni az örökséget, majd megkísérli a következő tíz és húsz. Századok nem számítanak. A nyolcvannégy éves aggastyán azért kezd most bele olyan gigantikus munkákba, amelyeknek a befejezése több emberöltőt követel, mert biztos abban, hogy utódai lesznek, és hogy a munkát mindenképpen folytatják és befejezik.

Végtelenül ostobának érezte magát most Pierre a tisztán lelki pápáról szőtt álmaival, itt, a dicsőség és uralom makacsul bíborba burkolt régi városának színe előtt. Olyan tévesnek, elhibázottnak találta terveit, hogy kétségbeesett szégyenkezés fogta el. Az új evangéliumi pápa, a tisztán lelki és kizárólag a lelkeken uralkodó pápa nem lehet római prelátus! Úgyszólván fizikai visszariadást érzett a gondolatra, amint eszébe jutott a szertartásokba, gőgbe, hatalomba csontosodott pápai udvar. Ó, hogy csodálkoznának, hogy megvetnék az északról jövő eszmét, a föld, alattvalók, katonaság, királyi méltóság nélküli pápaságot, amely tisztán szellemi és erkölcsi tekintély lenne, templomába zárkózva a földet csak áldó mozdulattal, jósággal és szeretettel kormányozná. Ködös, gótikus gondolatot látna benne csupán a latin papság, a fény és pompa papjai, akik jóllehet ájtatosak, sőt babonásak is, de Istent a szentély mélyén eldugva hagyják, és csak a nevét használják fel az ég javára történő kormányzásban, ravasz politikai fogásokkal, hasznot húzva az emberi kapzsiságból és hitből, halk, diplomáciai léptekkel igyekezve Krisztus végleges földi győzelme felé, hogy urak lehessenek majdan a népeken, a pápa személyében. Milyen megdöbbenés sújtana egy francia prelátust, egy monsignor Bergerot-t, a lemondás és irgalom szent püspökét, ha a Vatikán világába jutna! Milyen nehéz eleinte világosan látni, eligazodni, és milyen csalódás később a felismerés, hogy itt, Rómában, nehéz megegyezni ezekkel a hazátlan nemzetköziekkel, akik mindig a két világ térképét böngészik, és rabjai, az uralmukat biztosító tervezgetésnek! Igen, ehhez a felismeréshez napok és hetek kellenek! Rómában kell élni... Ő maga is egyhónapi tartózkodás után és a Szent Péter-templom megrázó, királyi pompája által okozott szörnyű válság nyomán kezdi érteni a napsütésben mélyen alvó, örök kiválóságról álmodó várost.

Tekintete a térre esett. Hullámzó tömeg, negyvenezer hivő áramlott kifelé a bazilikából, mint kiáradó rovarok, fekete hangyaboly a fehér kövezeten. És hallani vélte megint a felkiáltást: *„Evviva il papa re! Evviva il papa re!”* Éljen a pápakirály! Éljen a pápakirály! - Az imént, mikor fölfelé haladt a véget nem érő lépcsőkön, úgy rémlett neki, mintha az egész hatalmas

kőtömeg remegne a boltozat alatt fölzúgó kiáltásoktól. Most itt fönn, a magasban is, mintha ezzel a kiáltással találkoznék. Talán azért remeg az alatta álló kolosszus még mindig, mert a régi katolikus vér - amely hajdan olyan mérhetetlennek, a templomok királyának teremtette meg - ma is új életet akar lehelni belé, mikor már túl nagy és elhagyatott hajóit kikezdte a halál. A régi vér talán újra fölbuzgott a talajból, és fölújult a régi falak mentén? A tömeg még mindig tolongott kifelé, ellepte a teret. Pierre szívét mély szomorúság járta át. A tömeg kiáltása elsodorta utolsó reménységét is. Tegnap remélhetett még, a zarándokok fogadtatásánál, a boldoggá avatás termében, illúziókban ringathatta magát, elfeledkezhetett a pénzszükségletről, amely a pápát a földhöz köti, és csak a törékeny, lelkes aggastyánt láthatta, az erkölcsi tekintély szimbólumaképpen ragyogva. De most már végleg elvesztette az evangéliumi pásztorba, a földi javaktól fölszabadult, csak égi birodalmában élő királyba vetett hitét. Nemcsak a Péter-fillérek pénze kényszerítette szolgaságra XIII. Leót, hanem azonkívül a hagyomány foglya is volt, Róma örökös királya, oda volt kötve a földhöz, sem a várost nem hagyhatja el, sem a világi uralomról nem mondhat le. Igen. Igen, megjelent már a fenyegető halál, a Szent Péter kupolája is beomlik éppúgy, mint ahogyan összeomlott a capitoliumi Jupiter temploma! A katolicizmus romjai szétszóródnak a földön, a szakadárság másutt üti fel fejét, és új hit születik az új népeknek. Pierre tragikusan nagyszerű vízióban látta szétomlani álmát, elveszni könyvét, mintha a hivők kiáltozása szórná szét a katolikus világ négy sarka felé: *„Evviva il papa re! Evviva il papa re!”* Éljen a pápakirály! - És mintha már érezte volna inogni maga alatt a márvány és arany óriást, a rothadt, régi társadalmak földrengésében.

Pierre végre elindult lefelé, de legnagyobb meglepetésére monsignor Nanival találkozott a templomhajók napsütötte, városnyi széles tetőzetén. A prelátus a két francia hölgyet kísérte: az anyát és leányát, akik boldogan szórakoztak itt, és akiknek bizonyára előzékenyen igyekezett megmutatni a kupolát. A prelátus megállította Pierre-t, amint meglátta.

- Nos, kedves fiam, meg van-e elégedve? Sok benyomást szerzett? Tanult? - Fürkésző szeme Pierre lelke mélyéig hatolt, és felmérte a kísérlet eredményét. Azután elégedetten nevetett. - Igen... igen... látom! Mégiscsak okos fiú. Kezdem hinni, hogy szerencsétlen ügye egészen jól fog végződni!

8

Azokon a napokon, amikor otthon maradt a Boccanera-palotában, Pierre reggelente órákat töltött a keskeny, elhagyott kertben, amelyet régen egy kapuloggia zárt le, a Teveréhez vezető kettős lépcsővel. Ma kedves, magányos zug volt itt, évszázados narancsfák érett gyümölcseinek illata töltötte be. A fák szimmetrikus sora árulta csak el a régi utak nyomát, melyek azóta rég eltűntek a pázsit alatt. És érzett a régi keserű puszpángok illata is, ott nőttek hajdan a most már betemetett középső medence körül.

Szelíd életkedvet árasztott a fényes, mindent átható októberi napsütés. De a fiatal pap gondokat, szenvedést hozott ide magával, északi álmokat, szüntelen testvéri részvétet, és még inkább élvezte a szerelmes levegő gyöngéd dédelgetését. A jobb oldali falhoz támaszkodva ült egy oszlop töredékén, óriási babérfa balzsamosan hűs fekete árnyában. Mellette a régi, megzöldült szarkofágon kéjsóvár faunok kergettek nőket. A falra illesztett tragikus álarc szájából vékony vízsugár csörgedezett kristályos muzsikával. Pierre újságot olvasott és leveleket. A jó Rose abbé beszámolt jótékony működéséről, a sötét Párizs szegényeiről, akik már dideregnek a ködben, és fuldokolnak a sárban. Milyen nagy a hideg országok nyomora... Anyák és gyermekek nemsokára hidegtől reszketve kuporognak rosszul zárható padlásszobákban, a férfiak télvíz idején munka nélkül bolyonganak... A szegény ember szomorú halódása a havas, fagyos napokon - milyen furcsa gondolat itt a gyümölcsillatú meleg napsütésben, a kék ég, a boldog semmittevés hazájában, ahol télen is jó künn aludni, a széltől védett langyos kövezeten!

Egy reggel Pierre ott találta Benedettát a kertben, a padnak használt oszloptöredéken ülve. Ijedten sikoltott fel Pierre közeledtére, és kissé zavarba jött. Ölében *Az új Róma* feküdt, a fiatal pap könyve, amelyet egyszeri olvasásra nem értett meg jól. A contessina sietve marasztalta, maga mellé ültette Pierre-t, és kedves, nyílt őszinteségével bevallotta, azért jött le a kertbe, hogy egyedül és csöndben szentelhesse magát olvasmányának, tudatlan iskolás leány módjára. Barátságosan beszélgettek, Pierre gyönyörű órát töltött el. Benedetta nem említette ugyan, de Pierre érezte, hogy tulajdonképpen a bánat hozta közel hozzá, mintha a szíve kitágult volna a szenvedéstől, annyira, hogy foglalkozni vágyott mindazokkal, akik szenvedtek. Még sohasem gondolkozott ilyesmiről, patríciusi büszkeségében isteni törvényt látott az emberek rangsorolásában, abban, hogy a boldogok fönn vannak, a nyomorultak lenn, és minden változás lehetőségét kizártnak tartotta. A könyv egyes lapjai valósággal megdöbbentették. Milyen nehezen tudott eligazodni rajtuk! Hogyan? Alacsonysorsú emberekkel foglalkozni, föltételezni, hogy éppen olyan lelkük van, éppen úgy szenvednek?! És boldogulásukat testvéri gyöngédséggel építeni? Mégis nagyon igyekezett mindent megérteni, de nemigen sikerült; attól tartott, hogy bűnt követ el, mert legjobb semmit sem változtatni a társadalmi rendben, maradjon olyannak, amilyennek Isten rendelte, és amilyennek az egyház megszentelte. Kétségkívül jótékony lelkű volt, és a szokásos alamizsnaosztástól nem riadt vissza, de a szívét nem adta oda, nem ismerte az igazi önzetlenséget, őszinte rokonszenvet. Más fajta örökségében született és nőtt fel, a gazdagságot élvező nagyok között, közel az éghez, trónusok mellett, magasan a népek fölött.

Ettől fogva sok reggelen találkoztak a babérfa árnyában, a csobogó kút mellett. Pierre, aki tétlenül, belefáradva várta ügyének befejezését, lelkesen igyekezett felkelteni a világot megszabadító testvériség eszméit a gyönyörű, fiatal, szerelmes nőben. Ösztönözte a gondolat, hogy magát Itáliát tanítja a szeretet kátéjára, a szépség tudatlanul alvó királynőjét, aki hajdani nagyságára ébred, ha fölocsúdik az új világban, új korban, részvéttel és szánalommal telt lélekkel minden és mindenki iránt. Fölolvasta neki a jó Rose abbé leveleit, a nagyváros

nyomorának zokogásával borzongatta meg lelkét. Akinek szeméből annyi gyöngédség sugárzik, és egész lényét az a boldogság tölti el, hogy szeret, és szeretik, miért ne láthatná be vele együtt, hogy a szeretet törvénye a szenvedő emberiség egyetlen üdvözülése a nagy nyomorúságban, amelybe a gyűlölet taszította. Benedetta felismerte ezt, igyekezett örömet szerezni Pierre-nek, és hinni a demokráciában, a társadalom testvéri átalakításában - de más népeknél és nem Rómában. Szelíd, önkéntelen mosollyal hallgatta, mikor Pierre a Trastevere és a régi hercegi paloták maradványainak testvériségéről beszélt. Nem, nem! Olyan régóta van így minden, nem kell változtatni rajta. Végeredményben a tanítvány nem mutathatott föl nagy előmenetelt, tulajdonképpen csak a pap lelkes szeretnivágyása hatotta meg, amelyet Pierre szűzien az egyetlen teremtményről valamennyire kiterjesztett. Néhány napfényes októberi reggelen gyönyörű barátság fűződött kettejük között, mély és tiszta vonzalommal szerették egymást, a mindkettőjük lelkét emésztő nagy szenvedélyben.

Egy reggel Benedetta a szarkofágra könyökölve beszélt Darió-ról. Addig sohasem ejtette ki nevét. Szegény fiú, milyen bűnbánó és szelíd lett a múltkori nyers jelenet óta. Előbb mélységes zavarában Nápolyba utazott három napra, ahová, mint mondják, sietve követte Tonietta, a kedves, fehér rózsacsokros leány, aki bolondul beleszeretett. Mióta visszatért a palotába, kerüli a négyszemközti találkozást unokanővérével, csak hétfőn este keresi föl alázatos arccal, bocsánatot esdeklő szemmel.

- Tegnap este a lépcsőn találkoztam vele - folytatta a contessina -, és kezet nyújtottam... Megértette, hogy nem haragszom, és olyan boldog volt. Hiába, az ember nem lehet sokáig szigorú. És attól tartok, hogy kompromittálja magát, ha feledést keresve, túlságosan sokat foglalkozik azzal a nővel. Tudnia kell, hogy mindig szeretem, és mindig várom... Az enyém, csak az enyém! Örökre karjaimban tarthatnám, csak egy szavamba kerülne... De ügyünk nagyon, nagyon rosszul áll!

Elhallgatott, két nagy könnycsepp szökött szemébe. A házasság megsemmisítésének pöre, úgy látszik, megfeneklett a napról napra fölbukkanó mindenféle akadályokon.

Pierre-t meghatották Benedetta oly ritkán kitörő könnyei; a contessina néha maga is bevallotta szép, nyugodt mosolyával, hogy nem tud sírni; szíve most mégis túláradt, szinte megsemmisülten támaszkodott a zöldmohás, vízmarta szarkofághoz, míg a tragikus álarc tátott szájából vékony fuvalmával gyöngyözött a víz a medencébe. Pierre hirtelen a halálra gondolt, amint a viruló szép fiatal nőt a márvány szélén roskadozni látta. Körülötte a nőkkel viaskodó faunok őrjöngő bacchanáliákban hirdették a szerelem mindenhatóságát, amelynek jelképét a régiek úgy szerették a sírokon is ábrázolni, hogy tanúskodjanak az élet örökkévalósága mellett. A napsütötte, csöndes, és magányos kertben meleg fuvalom szállt végig, narancs és keserű puszpáng illatát hozva.

- Aki szeret, az erős! - suttogta Pierre.

- Igen, igaza van! - felelte Benedetta, és mosolygott már megint. - Gyerekesen viselkedtem... De az ön hibája és a könyvé. Csak akkor értem jól, ha szenvedek... Ugye, azért haladok mégis? És ha ön úgy akarja, legyen testvérem mindenki, akinek bánata van, mint nekem...

Rendesen Benedetta tért vissza hamarább lakosztályába. Pierre még egy ideig lenn időzött a kertben, a nagy babérfa alatt, az asszony visszamaradó illatában. Szelíd és szomorú álmok foglalkoztatták. Milyen keményen bánik el az élet szegény boldogságra vágyókkal! Körülötte még fokozódott a csönd, az egész ódon palota a romladozás mély álmát aludta, fűvel benőtt, szomszédos udvarával, halott kapukövével, ahol kiásott márványok penészedtek: egy kartalan Apollo, egy Venus-törzs, és a síri csöndet csak olykor törte meg egy-egy prelátus kocsijának

dübörgése, amint a bíboros látogatására berobogott a kapuközbe, megfordult a puszta udvaron zörgő kerekeivel.

Egy hétfő este, negyed tizenegy felé, csak a fiatalság volt már donna Serafina szalonjában. Monsignor Nani néhány pillanatra megjelent, és Sarno bíboros már eltávozott. A kandalló mellett, szokott helyén, mintegy félrehúzódva ült donna Serafina, a konokul távol maradó Morani ügyvéd üres helyére fordított tekintettel. A pamlag előtt, ahol Benedetta és Celia ültek, nevetve beszélgetett Dario, Pierre és Narcisse Habert. Narcisse tréfálkozva bosszantotta a herceget egy szép leánnyal, akivel állítólag a napokban együtt látta.

- Ne védekezzék, mert igazán gyönyörű... Ott ment ön mellett, egy elhagyatott utcába tértek be: a Borgo Angelicóba, azt hiszem, de diszkréten elmaradtam, nem követtem tovább.

Dario mosolygott, nem is igyekezett mentegetni a szép iránti lelkesedését.

- Nem tagadom, csakugyan én voltam... Csakhogy nem úgy áll az ügy, ahogy gondolja.

Benedettához fordult, aki a féltékenység legcsekélyebb árnya nélkül nevetett, mintha örülne, hogy egy pillanatra elkaphatja Dario tekintetét, és gyönyörködhet benne.

- Tudod, arról a szegény leányról van szó, akit körülbelül hat héttel ezelőtt sírva találtam az utcán... Igen, a gyöngymunkásleány a munkanélküliség miatt zokogott, s azután kipirulva rohant előttem, hogy szüleihez vezessen, mikor pénzt akartam adni neki... Pierina... emlékszel?

- Hogyne!... Pierina!

- Nos, azóta már négyszer vagy ötször utamba akadt. Igaz, olyan föltűnő szép, hogy megállok beszélgetni vele. A minap egy gyároshoz kísértem. De nem kapott munkát, megint sírni kezdett. És hogy kissé megvigasztaljam, megcsókoltam... Megdöbbent és boldog volt... olyan boldog!

Valamennyien nevettek, de Celia komolyan megjegyezte:

- Szereti magát, Dario! Ne legyen rossz!

Nyilván Dario is úgy gondolta, mert vidám fejcsóválással nézett Benedettára, jelezvén, hogy lehet ugyan, hogy a leány szereti, de ő nem. Egy gyöngykészítő nőt, a nép leányát! Ó, nem! Lehet olyan szép, mint Venus maga, mégsem lehet a kedvese. És ő mulatott legjobban a regényes kalandon. Narcisse mindjárt régimódi szonettbe foglalta össze: a szép munkáslány őrülten beleszeret az elhaladó daliás hercegbe, aki megszánva sorsáért, egy aranyat ajándékoz neki; a szép gyöngykészítő leány szívét megzavarja az éppoly nemes lelkű, mint szép dalia, csak róla álmodik, nyomon követi lépteit, mint a futó láng; és a szép leány, aki a pénzdarabot nem fogadta el, gyöngéd, alázatos szemmel esdekli a herceg szerelmét, és egy este meg is kapja. Benedettának nagyon tetszett a játék, de Celia angyali, kislányos arca elkomorodott, és bár semmit nem lett volna szabad tudnia, szomorúan ismételte:

Dario, Dario, szereti magát, ne okozzon bánatot neki.

A contessa szíve is megesett rajta.

- Úgyis olyan szerencsétlenek szegények!

- Leírhatatlan nyomor! - kiáltotta a herceg. - Még a lélegzetem is elállt, mikor a házuk környékéhez vezetett. Borzalom, borzalom!

- Most jut az eszembe - mondta Benedetta -, azt terveztük, hogy meglátogatjuk a szerencsétleneket, és nem szép, hogy mostanig késlekedtünk... Ugye, Froment abbé úr, ön is el akar kísérni bennünket tanulmányi szempontból, hogy közelről lássa Róma nyomorát?

A hallgatag Pierre-re emelte tekintetét. A fiatal papot nagyon meghatotta, hogy Benedettának eszébe jut az irgalom gondolata. Hangjának könnyű remegéséből érezte, hogy engedelmes tanítvány igyekszik lenni, és előmenetelt szeretne tanúsítani a nyomorultak és szegények szeretetében. Apostoli lelkesedése nyomban feltört.

- Ó - mondta -, addig nem hagyom el Rómát, míg nem látom munka és kenyér nélkül szenvedő népét. Minden nemzet betegsége ebben gyökerezik, és boldogulást csak a nyomor gyógyulása hozhat. Ha a fa gyökere nem eszik, a fa meghal.

- Nos, akkor beszéljük meg mindjárt, ön pedig velünk jön... Dario lesz a vezetőnk.

A herceg megdöbbenve hallgatta, bár nem értette egészen Pierre kijelentését a fáról és gyökeréről. Irtózva tiltakozott.

- Nem, nem! Sétálj arra az abbé úrral, ha kedved tartja... én már jártam ott, és nem megyek el újra. Majdnem belebetegedtem, kavargott a gyomrom, a fejem... Nem, nem... igen szomorú! Lehetetlenül utálatos!

A kandalló mellől tiltakozó hang hallatszott. Donna Serafina megtörte hosszú hallgatását.

- Dariónak igaza van... Küldj alamizsnát, kedvesem... magam is hozzájárulok. De hasznosabb volna, ha más helyekre vinnéd el az abbé urat. Szép emléket adnál neki városunkról!

Rosszkedvén is keresztülcsengett a római büszkeség. Mire való az idegennek sebeket mutatni, hátha ellenséges kíváncsiság vezérli? Sokkal jobb mindig szépségben maradni! Csak Róma dicsőségét kell mutogatni, semmi mást.

Narcisse azonban Pierre-hez fordult:

- Igaz, kedves barátom, el is felejtettem figyelmét fölhívni reá, pedig föltétlenül meg kell néznie az Angyalvár környékén épült új városnegyedet. Egészen jellegzetes - magában foglalja a többiek sajátosságát! Nem vesztegeti az idejét hiába, arról kezeskedem. Semmi a világon nem mutathatja meg jobban a ma Rómáját. Rendkívül érdekes!

- Talán holnap alkalmas lenne? - kérdezte Benedettához fordulva. - Ott találkozhatik az abbéval és velem, mert előbb fölvilágosításokat kell adnom, hogy mindent megértsen. Tíz órakor megfelelne?

A contessina előbb tiszteletteljesen odafordult nagynénjéhez:

- Kedves néném, az abbé úr valószínűleg elég sok koldussal találkozott már az utcán, miért ne láthatna mindent? Különben is, a könyve után ítélve, Rómában sem fog egyebet látni, mint Párizsban. Ő maga is azt mondja könyvében, hogy az éhség mindenütt egyforma.

Aztán szelíden, értelmesen igyekezett rábeszélni Dariót.

- Nagy örömet szereznél, Darióm, ha elkísérnél. Nélküled úgyis azt hinnék, hogy az égből pottyantunk... Kocsiba ülünk, és találkozunk az urakkal, és sétálunk egyet... Olyan rég nem voltunk együtt sehol.

Nyilván örült, hogy alkalmas ürüggyel elkísértetheti magát vele, és végleg kibékülhetnek. Dario megérezte szándékát, nem tiltakozhatott tovább, csak tréfásan megjegyezte:

- Te leszel az oka, húgom, ha egész héten lidércnyomás fog gyötörni. Az ilyen kirándulás legalább egy hétre elveszi az ember életkedvét.

Előre borsózott a háta, amin aztán a többiek ismét nevettek. Donna Serafina néma tiltakozása ellenére is, végérvényesen megbeszélték a találkozást másnap reggel tíz órára. Celia nagyon sajnálta, hogy nem tarthat velük, de liliombimbós zárkózottságában őt csak Pierina érdekelte. Az előszobában még odahajolt barátnője füléhez:

- Aztán jól nézd meg, hogy szép, igazán szép, nagyon szép? Mindenkinél szebb?

Másnap reggel kilenc órakor Pierre-t nagyon meglepte, amikor Narcisse-szal találkozott az Angyalvár mellett, hogy barátja ismét a művészetekért rajong, bágyadt, álmodozó tekintetével. Eleinte egy árva szó sem esett az új városrészről, sem a borzalmas csődről, amelyet előidézett. Narcisse elmondta, hogy a nappal együtt kelt föl, hogy Bernini Szent Teréze előtt tölthessen egy órát. Valósággal szenved, ha egy hétig nem látja, sír a szíve, mintha imádott kedvesétől szakítanák el, és a különböző világítás kedvéért különböző időben szokta felkeresni; reggel lelkének misztikus lendületével szereti, a hajnal fehér leplében; délután a mártírok vérének szenvedélyes vörös lobogásában látja, a lenyugvó nap rézsútos sugaraiban mintha lángok ölelnék körül.

- Ó, barátom - kiáltott föl fátyolos, bágyadt mályvaszín tekintettel -, fogalma sincs gyönyörű és izgató reggeli ébredéséről... Olyan, mint a tudatlan, tiszta szűz! Gyönyörtől megtörten, bágyadtan nyitja föl szemét, még kábultan Jézus ölelésétől... Meg lehet halni előtte... olyan szép!

Azután néhány pillanatig hallgatott, és megint fölvette határozott, gyakorlati modorát.

- Nemsokára a vár környékére érünk, már láthatja innen az épületeket. Séta közben elmondom, amit tudok. Nagyon különös történet! Őrült spekuláció, mint valami rossz szellem nagyszerű és szörnyű ötlete... Rokonoktól hallottam... Ők is részt vettek a játékban, és csodálatos összegeket nyertek.

Egy pénzügyi szakember alaposságával és kristályos logikájával, a szakkifejezéseket meglepő könnyedséggel használva, mesélte el a rendkívüli kalandot. Róma meghódításának idején, mikor mindenki lelkesedésben égett a dicsőséges város, az örök életre, a világ uralmára kiszemelt város elnyerése miatt, természetes volt az általános öröm kitörése, az életre kelt, fiatal nép reménysége és hatalmának sietős megerősítése. Egészen birtokába kellett venni Rómát, modern fővárost csinálni belőle, amely méltó egy királyság fővárosának rangjára. Mindenekelőtt egészségessé kellett tenni, meg kellett tisztítani a szégyenteljes szeméttől. Elképzelhetetlen piszokban fürdött a pápák városa, a művészek *Roma sporcá*-ja[2]: még csak illemhelyek sem voltak sehol, nyílt utakat használtak föl minden célra, a fenséges romokat trágyagödröknek használták, a régi hercegi paloták bejáratainál ürülékkupacok virítottak, a bomló, rothadó, penészedő anyagok halmaiból állandó ragályok mérges lehelete tört fel. Elengedhetetlenül szükséges városrendezési munkálatokat kellett elvégezni, meg kellett fiatalítani, biztosabb, egészségesebb alapokra fektetni az életet, és új lakóházakról is gondoskodni kellett a Rómába sereglő lakosság részére. Ugyanígy történt Berlinben is a német birodalom megalakulásakor; a főváros lakossága rohamosan szaporodott, százezrek özönlöttek be. Várható volt tehát, hogy Róma lakossága is megkétszereződik, megháromszorozódik, megötszöröződik, megtízszereződik, magához vonzza a vidék eleven erejét, s a nemzeti élet központja lesz. Meg aztán a büszkeség is szerepet játszott, meg kellett mutatni a Vatikán elbukott kormányának, mire képes Olaszország, micsoda fény ragyog majd az új Rómában, a harmadik Rómában, amely fölül fogja múlni elődeit, a császárit és a pápait, pompás útjaival és a beözönlő tömegekkel.

---

[2] Piszkos Róma. (olasz)

Az első években még némi óvatossággal folytak az építkezések. Elég józanul csak a szükségletek szerint építettek. A lakosság egy csapással megkétszereződött, kétszázezerről négyszázezerre emelkedett: hivatalnokok, tisztviselők jöttek a közhivatalokkal, az államból élők serege, vagy olyanoké, akik az államból vágytak élni, nem is beszélve a dologtalan élvezők seregéről, akiket az udvar vonzott magához. Az első beteljesülés valóságos mámort okozott, senki sem kételkedett benne, hogy az emelkedés tovább fog tartani, sőt meggyorsul az irama, és akkor a régi város nem lesz elegendő. Halogatás nélkül hozzá kellett tehát fogni a holnap szükségleteinek fedezéséhez, ki kellett szélesíteni Róma határain túl, valamennyi régi, elhagyatott külvárosában. Párizst is emlegették, hogy megnövekedett a második császárság alatt, kivirult, a fény és az egészség városa lett. A Tevere partján azonban eleinte az volt a legnagyobb baj, hogy nem dolgoztak ki egységes tervet, és nem akadt éles látású férfi, aki felismerte volna a helyzetet, és hatalmas pénzügyi társaságokra támaszkodott volna. A büszkeség megkezdett munkáját, hogy túltegyenek fényben és ragyogásban a cézárok és a pápák Rómáján, hogy újjáépítsék az örök várost, a föld előre kiválasztott központját és királynőjét, a spekuláció folytatta, az árfolyamok növekedésének szédületes vihara, amelyről senki sem tudja, hogy jön, senki sem tudja megállítani, mert egyszerre csak lecsap, orkánná növekszik, s mindent elpusztít, elsöpör. Hirtelen híre járt, hogy méterenként öt frankért vásárolt területeket száz frankért adnak el. A játék lázas szenvedélye magával ragadta az egész népet. Felső-Itáliából spekulánsok jöttek Rómába, és ellepték, mint a legkönnyebb és legnemesebb zsákmányt. A kiéhezett, szegény hegylakók kapzsisága elözönlötte a gyönyörű délvidéket, ahol jó és szelíd az élet. Azt lehet mondani, hogy az éghajlat korrumpáló hatása maga is siettette az erkölcsi összeomlást. Az is hozzájárult, hogy kezdetben csak le kellett hajolni, és lapáttal szedhették az aranyat, az elsőnek föltúrt városnegyedek romjai között. Az ügyes emberek megszimatolták az új nyomokat, megszerezték a kisajátítással fenyegetett ingatlanokat, és alig két év alatt megtízszerezték vagyonukat. A ragály egyre növekedett, megmételyezte az egész várost, magával ragadta a lakosságot, minden társadalmi osztály részt vett az őrületben, hercegek, polgárok, kisbirtokosok, kereskedők, pékek, fűszeresek, cipészek, annyira, hogy legenda született egy egyszerű pékről, aki negyvenötmillió deficittel bukott meg. Kétségbeesett játékká fajult az első törekvés, a jól szabályozott pápai lottót az üzérkedés láza váltotta föl, milliókban ment a játék, a területek és építkezések már csak fiktívek voltak, egyszerű ürügyek tőzsdei műveletekhez. A régi, ősi álom, hogy Rómát világvárossá változtassák, így fajult el a spekuláció lázában, mértéktelenül vásároltak telket, és építettek házakat, aztán eladták, megállás nélkül, mint ahogy részvényeket dobnak a piacra, mindaddig, amíg a prés meg nem áll.

Soha fejlődő város nem nyújtott ilyen látványt. Még ma sem bírja fölfogni az ember, mi is történt valójában? A lakosság száma meghaladja a négyszázezret, és úgy látszott, hogy itt megállapodik, mégis mintha gomba módra nőttek volna ki a házak a földből az új városrészekben. Milyen jövendő népek építettek még mindig ilyen dühvel? Miféle tévhit vezette őket, hogy meg sem várták a lakosokat, csak építkeztek, és ezerszámra készítették a lakásokat a holnap családjainak, a netalán eljövendőknek? Egyetlen mentségükül azt hozhatják föl, előre elhatározták, mint vitathatatlan igazságot, hogy a harmadik Rómának, Itália diadalmas fővárosának legalább egymillió lakosa kell hogy legyen. Még nem jöttek el, majd jönnek, minden bizonnyal, igazi hazafi nem kételkedhetik benne, mert az hazaárulás. És építettek, építettek szüntelenül az eljövendő ötszázezer polgárnak. Érkezésük napjával sem igen törődtek, beérték azzal, hogy számítottak reájuk. A nagy utak építésére alakult társaságok a lerombolt, egészségtelen régi városrészekben egyre adták-vették az ingatlanokat, nagy nyereséggel. Csakhogy amilyen mértékben növekedett az őrület, a kapzsiság vad vágya, úgy alakultak a társaságok, hogy Román kívül új és új városrészeket építsenek, valóságos kis városokat, amelyekre senkinek sem volt szüksége. A San Giovanni-kapunál és a San Lorenzo-

kapunál gomba módra szaporodtak a külvárosok. A Ludovisi-villához tartozó óriási területen, a Salaria-kaputól a Pia-kapuig és a Sant'Agnese-templomig új város építésébe kezdtek, végül az Angyalvár környékén akartak egy csapással várost emelni a földből, templommal, iskolával, piaccal, de már nem kis munkáslakásokat, szerény házakat kisemberek, tisztviselők részére, hanem hatalmas épületeket, három-négyemeletes palotákat egyforma és irdatlan nagy homlokzatokkal. Valóságos babiloni városrészeknek tűntek föl ezek a hóbortos negyedek, amelyeket csak intenzív életű ipari városok - mint Párizs, London - tudnának benépesíteni. Íme, a büszkeség és játékszenvedély szörnyűséges házai! Milyen szomorú történet, és milyen keserű lecke Rómának, hogy ma tönkremenve, megalázva áll a nagy, üres, meszes vázakkal övezve, legnagyobbrészt befejezetlenül, és a romok máris ellepik a fűvel benőtt utcákat!

Rettenetes pusztulás, végzetes összeomlás következett. Narcisse elmondta az okát is, kristálytisztán felvázolta a különböző szakmákat, hogy Pierre megértse. Természetesen rengeteg sok pénzügyi társaság keletkezett a spekuláció földjén, az Ingatlanvállalat, a Societa Edilizia, a Fondiaria, a Tiberina, az Esquilino. Majdnem valamennyi építtetett; óriási házakat, egész utcákat létesítettek, hogy aztán eladják őket. Épp így játszottak a telkekkel is. Nagy nyereséggel eladták kisvállalkozóknak, akik elősereglettek mindenünnen, és ők is nyereségről álmodoztak, az árfolyamok szédületes emelkedésére számítva. A legnagyobb baj az volt, hogy a tapasztalatlan kispolgárok, szatócsok őrületükben, pénztelenül bár, de szintén építkezésekhez fogtak, kölcsönöket vettek föl bankokból, és a társaságokhoz fordultak, amelyektől területeket vásároltak, hogy megszerezzék tőlük az építkezés befejezéséhez szükséges pénzt. Igen gyakran megesett, hogy a társaságok kényszerűségből visszavásárolták a területeket, a befejezetlen építkezéssel együtt. A kezükben fölhalmozódó, halott anyag tömege azután óriási veszteségeket okozott. Ha csakugyan elfoglalta volna a remélt milliónyi lakos az épületeket, amelyeket a rendkívüli remények vágyálmában elkészítettek nekik, akkor valóban kiszámíthatatlan nyereségek születhettek volna. Róma tíz év alatt meggazdagodott volna, mint a világ legvirágzóbb fővárosa. Azonban a lakosság makacsul nem jött, semmit sem lehetett bérbe adni, a lakások üresen maradtak. Villámcsapásként tört ki a krízis, addig nem látott erővel. A szerencsétlenségnek két oka volt. Először is a társaságok által épített házak igen nagyok voltak, nehezen megvásárolhatók, a közepes vagyonú emberek tartózkodtak tőle, és inkább földbe akarták fektetni pénzüket. Az építészek, valami ősi római kényszer alatt, igen nagy mértékkel mértek, így aztán a régi palotákat túlszárnyalni hivatott épületek üresek, elhagyatottak maradtak, tanúbizonyságot téve a tehetetlen büszkeségről. Egyszóval nem akadt olyan magántőke, mely a társaságok nyomába mert vagy tudott lépni. Párizsban, Berlinben egyébként nemzeti tőkével, megtakarított pénzzel építették fel az új városrészeket; viszont Rómában minden hitelre épült, háromhavi lejárattal bíró váltókra, és főképpen idegenek pénzéből. Közel egymilliárdra becsülik az elnyelt pénzt, annak a négyötöd része francia tőke volt. Egyszerűen bankárok közt kötődtek az üzletek. Francia bankárok három és fél, négyszázalékos kölcsönöket adtak olasz bankároknak, akik a spekulánsoknak, építkezőknek hat, hét, sőt nyolc százalékra adták tovább. Képzelhető az összeomlás, amikor Franciaország megharagudott, amiért az olaszok a németekkel léptek szövetségre, és két év alatt visszavonták a kölcsönzött nyolcszáz milliót. Óriási pénzszűke keletkezett, az olasz bankok kiürültek, és a telkekkel, építkezéssel spekuláló vállalatok kénytelenek voltak fizetni. Ezek viszont a kibocsátó társaságokhoz fordultak, amelyek papírpénzt adhattak ki. Egyidejűleg fenyegetve az államot, hogy beszüntetik a munkát, és negyvenezer munkást kitesznek Róma utcáira, ha nem kényszeríti a papírpénzt kibocsátó társaságokat, hogy öt-hat milliót kölcsönözzenek nekik, amire feltétlenül szükség van. Az állam az általános fizetésképtelenségtől rettegve, teljesítette kívánságukat. Természetesen lejáratkor nem tudták megtéríteni az öt-hat milliót, miután a házakat se el, se bérbe nem tudták adni, olyannyira, hogy kezdetét vette az összeomlás, és gyorsan lerombolt mindent; a kisvállalkozók az építőket szorongatták, ezek a

földhitel-társaságokat, azok a részvénykibocsátókat, amazok a közhitelt, és tönkretették a nemzetet. Íme, így lett az egyszerű építészeti válság rettenetes pénzügyi katasztrófává, a nemzeti összeomlás veszedelmévé, a haszontalanul eltékozolt milliárddal. Rómát elrútították, szégyenletes, fiatal romokkal töltötték meg, a lakások üresen tátongtak, és változatlanul várják a megálmodott öt-hatszázezer lakost.

A dicsőség lengedező szelében az állam is nagyítóval nézett. Huszonöt év alatt egységes, nagy és diadalmas Olaszországot akartak teremteni, mindent elérni, amit inas nemzetek évszázadokon át, lassú munkával valósítottak meg. Lázas tevékenység fogott el mindenkit, rengeteget költöttek csatornázásra, kikötőkre, utakra, vasutakra, mérhetetlen arányú és mindenféle közmunkára, minden városban. Rögtönöztek és számítás nélkül szervezték meg a nagy nemzetet. A Németországgal kötött szövetség óta a hadi- és tengerészeti költségvetés haszontalanul emésztette a milliókat. A szüntelenül növekvő szükségleteket csak újabb kibocsátásokkal fedezhették, évről évre szaporodott a kölcsön. Rómában a hadügyminisztérium épülete egymaga tízmillióba került, a pénzügyminisztérium tizenötbe, és százmilliót költöttek a rakpartokra, melyek még nem készültek el, és kétszázmilliónál többet öltek védőművekbe a város körül. Még mindig a végzetes büszkeség lángja égett, ennek a talajnak az életnedve, amely csak hatalmas, nagyszerű tervekben tud élni, el akarja mindig káprázтatni a világot és meg akarja hódítani; ezt látja az ember, ha a Capitoliumba teszi a lábát, sőt erről beszél az egymásra omlott emberi hatalmak pora.

- És kedves barátom - folytatta Narcisse -, ha elmesélném a közszájon forgó históriákat, amelyeket csak suttogva emlegetnek, megdöbbenne, elszörnyűködnék azon az őrületen, amely ezt a különben józan, közönyös és önző várost magával ragadta a szörnyű és fertőző játékszenvedély viharos pusztulásában. Nemcsak a kisemberek, a tudatlanok, az ostobák mentek tönkre, hanem a nagy családok is, majdnem az egész római nemesség elvesztette régi vagyonát, aranyait, palotáit és a pápai bőkezűségnek köszönhető műgyűjteményeit. Az évszázadokig tartó nepotizmussal fölhalmozott mérhetetlen gazdagságok elolvadtak alig tíz év alatt, mint a viasz, a modern árfolyam kiegyenlítő tüzében.

Azután, elfeledkezve arról, hogy pappal beszél, elmondott egy gyanús történetet.

- Például jó Dario barátunk, az utolsó Boccanera herceg, aki bíboros nagybátyja morzsáin kénytelen élni - és annak sincs fizetésén kívül más jövedelme -, bizonyára hintón járna, ha nem jön közbe a Montefiori-villa sajátságos története... Bizonyosan hallott már róla. A villa nagy területét tízmillióért eladták egy pénzügyi csoportnak; azután Onofrio herceget, Dario apját is elragadta a spekuláció szelleme, jó drágán visszavásárolta saját birtokát, játszott vele, építtetett rajta, azután a nagy katasztrófa elvitte tízmillióját és minden vagyonát, a Boccanerák hajdan hatalmas vagyonának utolsó romjait... Azonban valószínűleg nem mondták el a dolog hátterét. Prada gróf, a bájos contessina elvált férje is igen nagy szerepet játszott benne. Kedvese volt Boccanera hercegnének, a szép Flavia Montefiori-nak, a villa tulajdonosnőjének. Elragadó teremtés, sokkal fiatalabb, mint férje, és mindenki azt mondja, hogy Prada a feleségén keresztül kezében tartotta a férjet is, olyannyira, hogy az asszony megtagadta magát esténként a férjétől, ha vonakodott aláírásával elősegíteni a kalandos vállalkozásokat, sejtve a szerencsétlen véget. Prada nagyon ügyesen szerezte a milliókat, amelyekből ma okosan él. A szép Flavia pedig megmentett némi pénzt a nagy összeomlásból, és mint tudja, érett éveiben lemondott a Boccanera hercegné címről, és pénzén egy szép férfit vásárolt magának, ahhoz ment férjhez másodszor. A férfi sokkal fiatalabb, mint ő. Keresztülvitte, hogy a Montefiori márki címet adományozzák férjének, és bár Flavia már ötvenéves, bőségben, vidámságban, élvezetek között élnek... Csak szegény Dario barátunk esett tulajdonképpen áldozatául a kalandnak. Teljesen tönkrement, és unokanővére, akit el akar venni, semmivel sem gazda-

gabb. Igaz, hogy a contessina is csak őt akarja, és nyilván Dario is éppen úgy szereti a gyönyörű teremtést, egyébként már bizonyosan elvehetett volna egy gazdag amerikai nőt, milliók örökösnőjét, mint annyi más herceg, ha ugyan donna Serafina és a bíboros nem ellenezték volna, mert ezek ketten is valóságos hősök a maguk nemében, makacs és büszke rómaiak, akik meg akarják őrizni vérük tisztaságát minden idegen keveredéstől... Hát reméljük, hogy Dario és az elragadó Benedetta boldogok lesznek egymással.

Narcisse egy darabig hallgatott, azután megint megszólalt:

- Egy rokonom majdnem hárommilliót keresett a Montefiori-villán. Mennyire sajnálom, hogy csak a nagy árfolyamok hősi korszaka után jöttem ide! Milyen érdekes lehetett, és milyen pompás alkalom kínálkozott a hidegvérű játékosoknak!

Amint fölemelte a fejét, hirtelen közvetlen közelből pillantotta meg az Angyalvár környékének negyedét. Arckifejezése teljesen megváltozott, megint művészlélek lett, aki megbotránkozik a modern rémségeken, amelyekkel beszennyezték a pápai Rómát. Szeme elborult, szája körül kesernyés vonás árulta el az elmúlt századok iránti rajongásában megsértett álmodó megvetését.

- Nézze, nézze! Ó, Augustus városa, X. Leó városa, az örök hatalom és az örök szépség városa!

Csakugyan Pierre is megdöbbent. Ezen a helyen hajdan az Angyalvár nyárfákkal szegélyezett rétjei terültek el, a Tevere mentén, a Mario-hegy első lejtőjéig. A művészek szerették a Borgo és a Szent Péter távoli kupolája előtt húzódó, képeik előterében frissen zöldellő térséget. És a földúlt, leprás, fehér, szép mező kellős közepében most egy város, nehéz, hatalmas épületek, szabályos kőtömbök, mind egymáshoz hasonlók, derékszögben kereszteződő széles utcák - olyan, mint a sakktábla mezeje! Egyik végtől a másikig egyforma homlokzatok ismétlődnek végeláthatatlan sorban, mint kaszárnyák, kórházak vagy zárdák sorozata. A megdöbbentő, sajátságos és kínos hatás oka a katasztrófa, amely mozdulatlanná tette az épülőfélben levő várost, mintha egy elátkozott reggelen gonosz varázsló megállította volna vesszejével a munkálatokat, kiürítette volna a hemzsegő munkahelyeket, és az épületek mintegy adott jelre megmaradtak abban az állapotban, amelyben voltak, komor elhagyatottságban. Az építkezési munkálatok legkülönbözőbb fokozatait meg lehetett találni, földhányástól, mély alapgödröktől, amelyek tátongó üregét máris ellepte a fű, egészen a teljesen fölépült, befejezett, sőt lakott házakig. Egy-egy ház fala alig emelkedett ki a talajból; volt aztán két-három emeletig felépített ház is, a padlónak csak a vasgerendái voltak meg, az ablaknyílások tátongtak; más házakat tető fedett már, ismét másoknak csak a vázuk volt meg, úgy álltak ott, kiszolgáltatva a szélnek a nyitott kalitkához hasonló lakásokat. Kész házak falának befestéséhez már nem maradt idő, másokról minden famunka, ajtó, ablak hiányzott; olyan ház is volt, amelynek ajtóit, ablakait bedeszkázták, mint a koporsót, a szobák többnyire lakatlanok, sehol egy lélek; végül egyik-másikban laktak, néhányat részben, egypárat teljesen elfoglaltak, mégpedig a legfurcsább népesség. Lehetetlen leírni a szomorú látványt. Csipkerózsika alvó városa, halálos mély álommal sújtva, még mielőtt élt volna, megsemmisülve a forró napsütésben és talán soha el nem érkező fölébredésre várva.

Pierre és társa végigmentek az elhagyatott, széles utcákon. Temetői csend és mozdulatlanság. Se kocsi, se gyalogos. Egyik-másik utcán még járda sem volt, fű zöldellt az úttesten, mintha a föld igyekezett volna visszatérni a természetes állapothoz. Mégis ideiglenes gázlámpák álltak imitt-amott, évek óta, egyszerű ólomcsövek, karókhoz erősítve. A tulajdonosok kétoldalt hermetikusan elzárták nagy deszkákkal a földszinti és emeleti nyílásokat, hogy ne fizessenek adót ajtók és ablakok után. Más házak, egészen kezdetleges stádiumban, be voltak kerítve,

nehogy menedékhelyül szolgáljanak mindenféle banditáknak. Kétségbeejtő látványt nyújtottak a fiatal romok, pompás, befejezetlen, még vakolatlan épületek. Hozzá se kezdhettek az élethez a kőóriások, és már minden oldalon romladoztak, bonyolult ácsszerkezetekkel föl kellett támasztani őket, nehogy porba hulljanak. Elszorult az ember szíve, mintha valami szerencsétlenség söpörte volna el egy egész város lakosságát, pestis vagy háború, bombázás, melynek nyomai még látszódnak a házakon. Még fokozta a szomorúságot az a tudat, hogy ez nem halál, hanem koraszülés: a rombolás elvégezte munkáját, még mielőtt a hiába várt lakosok beköltözhettek volna, és életet hoztak volna a halva született házakba. Végtelen kétségbeesés áradt a falakból, az ember szívéből végtelen földi reménytelenség csordult, ki. Minden csupa iszonyatos gúny; az utcasarkokon márványba vésett utcanevek: a Gracchusok, Scipio, Plinius, Pompejus, Julius Caesar és a történelem más nagy személyiségeinek nevei ragyogtak a befejezetlen és omladozó falakon, mintha a múlt pofon ütné a ma tehetetlenségét.

Pierre-t megint megragadta a sajátos igazság, hogy bárki uralkodjék is Rómán, menthetetlenül elfogja a márvány őrülete és a szertelen hiúság, hogy jövendő nemzedékekre hagyja örökségül dicsősége monumentumait. A Palatinuson óriási palotákat halmozó cézárok, a középkori Rómát újjáépítő és címerükkel bélyegző pápák után, íme, az olasz kormány alig jutott uralomra a városban, azonnal újjá akarta építeni, ragyogóbbá, nagyobbá, mint valaha volt. A föld sugallta, Augustus dicsősége megint fejébe szállott az utolsó jövevényeknek is, és megőrjítette őket; a harmadik Rómát a világ királynőjévé akarták tenni. Ezzel magyarázhatók az óriási tervek, a küklopszi rakpartok, a Colosseummal versengő egyszerű minisztériumok, az új városnegyedek hatalmas házai a régi város körül, megannyi új város mindenik. Pierre-nek eszébe jutott a krétaszerű, elhagyott kavicsbányák sorának látszó öv, amely körülvette a régi, vörhenyes tetőket, amint a Szent Péter-templom kupolájáról lenézve, maga előtt látta Rómát; mert nemcsak az Angyalvár környékén, hanem a San Giovanni-, a San Lorenzo-kapunál, a Ludovisi-villánál, a Viminale és az Esquilino szintjén is voltak befejezetlen, omladozó üres városrészek, az elhagyatott utcák felburjánzó füvében. Most azonban, kétezer éves csodálatos termékenység után, úgy látszott, hogy végleg kimerült a talaj, és az épületek köve nem akart tovább nőni, mint ahogy a nagyon öreg gyümölcsöskertekben az átültetett cseresznye- és szilvafák kipusztulnak, meghalnak; nyilván az új falak sem találtak több tápláló életnedvet Róma porában, amely kiapadt, a cirkuszok, diadalívek, bazilikák és templomok évszázadokig tartó virágzása után. És a modern házak, melyeket újból megpróbáltak gyümölcsöztetni, a hasznavehetetlen, igen terjedelmes, az öröklött nagyravágyástól pöffeszkedő házak nem tudtak megérni! Félig kész homlokzatok, tátongó ablaknyílások nem tudtak eljutni a tetőig, ott maradtak terméketlenül, mint a túlságosan kihasznált föld göröngye. Leírhatatlanul szomorú hatást gyakorolt a teljes tehetetlenség bevallására kényszerülő alkotó, nagyszerű múlt. Róma hajdan az egész világot elpusztíthatatlan művekkel borította, és ma csak romokat tud világra hozni.

- Csak befejezik egyszer! - kiáltott föl Pierre.

Narcisse csodálkozva nézett rá.

- Ugyan kinek?

Rettenetesen hangzott a szó! Vajon hol van az öt-hatszázezer lakos, akiről álmodoztak, akiknek jöttét ma is várják? Melyik szomszédos mezőn? Melyik távoli városban? Ha a győzelem első napjaiban csak a nagy hazafias lelkesedés remélte a népesség szaporodását, milyen elvakultság kell jelenleg a hithez, hogy valaha eljönnek még! A tapasztalat már világos. Róma megállapodott, nem mutatkozott semmi ok annak a feltételezésére, hogy a lakosság egy csapásra megkétszereződik, sem a kínálkozó élvezetek, sem a kereskedelmi vagy az ipari nyerészkedés, sem az intenzív társasági és szellemi élet, egyikre sincs remény. Vagy

legalábbis hosszú évekre lenne szükség, hogy megvalósuljon. Akkor meg hogyan népesítsék be a lakókra váró üres és kész házakat? Kinek a kedvéért fejezzék be a csontvázakat, melyeket nap és eső morzsol? Ott fognak állani örökre befejezetlenül, az egyik nyitva, kiszolgáltatva esőnek, viharnak, a másik zárva, némán, mint a sír, elhagyatottságának és hiábavalóságának szánalmas állapotában. Milyen rettenetes tanúbizonyság a ragyogó ég alatt! Róma új urai rosszul indultak, és ha most tudnák, hogy mit kellett volna tenniük, mernék-e lerontani azt, amit emeltek? Miután a befektetett milliárd végérvényesen elveszettnek látszott, mindenki egy új, akaratosságában szertelen és mindenható Nérót kívánt, aki fáklyát fogjon, és mindent fölégessen, felperzseljen, leromboljon, a bosszúálló ész és szépség nevében.

- Amott a contessina és a herceg! - kiáltott föl Narcisse.

Benedetta megállíttatta a kocsit az elhagyatott utcák egyik kereszteződésénél, és a fűvel benőtt széles, nyugodt utakon, amelyek mintha egyenesen szerelmeseknek készültek volna, megindult feléjük Dario karján. Mindketten örültek a sétának, és mit sem törődtek a szomorú hellyel.

- Milyen gyönyörű idő! - mondta Benedetta vidáman a két barátnak. - Nézzék, milyen kedvesen süt a nap! És olyan jólesik gyalog járni, mintha falun volna az ember.

Dario a kék ég és a kedves séta ellenére is elkomolyodott.

- Kedvesem, minthogy ragaszkodol a szeszélyedhez, meg kell látogatnunk azokat az embereket. Egész bizonyosan elrontják szép napunkat... Lássuk csak, hadd tájékozódjam előbb; mert tudják, nem ismerem jól ki magam azokon a helyeken, ahol nem szeretek járni... Ostobák ezek a kihalt utcák, kihalt házak... Egyetlen arc sincs, amelyre emlékeznék az ember, egyetlen üzlet, ahol útbaigazítást adnának... Azt hiszem, hogy erre kell mennünk. Mindenesetre jöjjenek, aztán majd meglátjuk...

A négy sétáló a városrész közepe felé haladt, éppen szemközt a Teverével, ahol már némileg kialakult az élet. A tulajdonosok, amennyire tehették, hasznot húztak a kész épületekből. Bérbe adták akármilyen olcsón, és nem haragudtak, ha várni kellett a házbérre. Szegény tisztviselők, ínséges családok költözködtek ide; pontatlanul fizettek, néhány fillér azonban mégiscsak cseppent-csurrant a tulajdonosoknak. A baj azonban az volt, hogy a gettó lerombolása és a Trastevere levegősebbé tétele miatt történt lebontások következtében éhező, nyomorgó, munkanélküli, rongyos hordák lepték el a befejezetlen házakat, megtöltötték szenvedéseikkel és férgeikkel, és a tulajdonosoknak szemet kellett hunyniuk, el kellett tűrniük az erőszakos birtokbavételt, különben a megrázó nyomor az útvonalakon tárulkozott volna a világ elé. A hívatlan vendégek birtokába kerültek a megálmodott, pompás paloták, a hatalmas négy-ötemeletes épületek, a magas szobrokkal díszített főbejáratokkal és a kariatidákon nyugvó faragott erkélyekkel, amelyek végignyúltak az egész homlokzaton. Az ajtó- és ablakkeretek igen sok helyen hiányoztak. A nyomorult családok választhattak: vagy bedeszkázták az ablakokat és az ajtókat, vagy rongyokkal tömték be. Hercegi lakosztályokat foglaltak el, néha egész emeletet, mások szűkebb hellyel is beérték. Csúnya fehérneműk száradtak a faragott erkélyeken, a félbemaradt homlokzatokon, mintegy arcul ütve az építők büszkeségét. Gyors pusztulás, leírhatatlan szenny rútította el máris a szép, fehér építményeket, botrányos foltokat, csíkokat húzva rajtuk. Hintók királyi érkezésére épített, díszes kapu előtt rothadó szemét halmozódott, és szennytócsák árasztották el a járda nélküli úttestet.

Dario kétszer is eltévedt társaival, arca elkomorodott.

- Balra kellett volna mennem. Hogyan igazodjék el az ember ezen a rettenetes helyen?

Egy sereg mocskos gyermek hempergett a porban, csaknem meztelenül, kócos sörénnyel, fekete testtel. Asszonyok lézengtek undorító szoknyákban, tépett ujjasban, csípőjük, mellük kilátszott, olyanok voltak, mint az elcsigázott kancák. Néhányan állva beszélgettek, éles hangon, mások térdükön összekulcsolt kézzel ültek óraszámra. Kevés férfit lehetett látni. Félrehúzódva feküdt egyik-másik a kiégett fűben, és mélyen aludt a napfényben.

A szennyes nyomor szaga tűrhetetlenné fokozódott a házak között, az emberi állat a piszkában élt. Egy rögtönzött piacon, amelyen át kellett menniük, romlott gyümölcsöt, főtt és megsavanyodott főzeléket, ételmaradékokat, avas zsírt árult néhány szegény kofa a földön a mohó, éhes gyermekcsoport között.

- Igazán nem tudom, merre menjünk, kedvesem! - fordult unokahúgához Dario. - Légy okos, eleget láttunk már, menjünk vissza a kocsihoz.

Dario csakugyan szenvedett, pedig Benedetta minapi kijelentése szerint nem tudott szenvedni. Rettenetesnek, sőt bűnnek találta, hogy az ember ilyen sétával szomorítsa az életét. Derűs ég alatt, szépen, kedvesen kell élni az életet, és kizárólag szép látványokkal szórakozni, énekkel vagy tánccal, és Dario a maga együgyű önzésében valóban undorodott minden rúttól, szegénységtől, szenvedéstől, olyannyira, hogy már a látásától is rosszul lett. Testi és lelki rosszullétet érzett.

Benedetta éppúgy borzongott, mint ő, de bátornak akart látszani Pierre előtt, most, amikor látta, hogy mennyire érdeklődik és szánakozik, ő is erőlködött, hogy rokonszenvet érezzen a szerencsétlenek és szegények iránt.

- Nem... nem... Maradnunk kell, Dario. Az urak mindent látni akarnak, ugye?

- Ó - szólalt meg Pierre -, ez itt a mai Róma... és többet mond el, mint száz séta a klasszikus romok és épületek között.

- Túloz, kedves barátom - szólt közbe Narcisse -, bevallom azonban, hogy érdekes, nagyon érdekes... Különösen az öregasszonyok... Sajátságos arckifejezésük van az öregasszonyoknak.

Ebben a pillanatban Benedetta bámuló csodálkozással kiáltott föl, egy felségesen szép lányt megpillantva.

- *Oh, che bellezza!*[3]

Dario is ráismert, és örömmel kiáltott föl:

- Ni... hiszen ez Pierina... Majd ő elvezet.

A leányka egy idő óta nyomon követte a csoportot, de nem mert odamenni hozzájuk. Szeme a szerelmes rabszolganő áhítatos ragyogásával tapadt a fiatal hercegre, azután fürkészve, de harag nélkül, inkább alázatos meghunyászkodással nézte a contessinát, mintha boldog megadással látná, milyen gyönyörű szép. Pierina szóról szóra olyan volt, amilyennek Dario leírta. Magas növésű, erős termetű, isteni alakú, valóságos húszéves Júnó, álla kissé széles, szája és orra tökéletes, nagy szem, viruló arc, mintha napsugár aranyozta volna be nehéz, fekete hajfonata alatt.

- Elvezetsz? - kérdezte Benedetta, barátságosan mosolyogva. Máris megvigasztalta a gondolat, hogy ebben a rettenetes környezetben is lehet tökéletes szépséget találni.

- Igen, asszonyom, rögtön!

---

[3] Ó, de gyönyörű! (olasz)

Frissen mosott, barna vászonruhában, lábán ép cipővel futott az idegenek előtt. Bizonyos kacér gondosság, tisztaságra vágyás tükröződött rajta, ami a többiekből hiányzott, vagy az is lehet, hogy csak tökéletes szépsége ragyogott át szegény ruháin, és az mutatta valóságos istennőnek.

- *Che bellezza! Che bellezza!* - ismételgette a contessina. - Gyönyörűség nézni ezt a leányt! - fordult Darióhoz.

- Tudtam, hogy tetszeni fog neked! - felelte Dario, fölfedezésére büszkén, és mivel most már kellemesebb látványon legeltethette szemét, nem erősködött tovább, hogy menjenek vissza.

Mögöttük az ugyancsak ámuló Pierre jött Narcisse-szal. Habert a maga ízlését magyarázta, fejtegetve, hogy jobban szereti a finomabb, ritkább szépségeket.

- Kétségkívül nagyon szép... csakhogy a római típus alapjában véve nehézkes, lélek nélküli... Csak vér van a bőrük alatt, ég nincsen.

Pierina megállott, és anyjára mutatott, aki egy félig betört ládán ült, az egyik befejezetlen palota magas kapujában. Valaha nagyon szép lehetett az asszony is, de negyvenéves korára teljesen tönkrement, koszos volt, szemét fénytelenné tette a nyomor, szája eltorzult, fogai megfeketedtek, arcát mély, puha ráncok barázdálták, lelógó melle óriási nagy, szürkülő haja fésületlen, zilált, szoknyája, ruhadereka piszkos, rongyos, keresztüllátszottak rajta piszkos tagjai. Ölében tartotta legkisebb gyermekét. Lesújtva, csüggedten nézte az alvó csecsemőt, a sorsába belenyugodott vágómarha kifejezésével szemében... Gyermekeket hozott világra, táplálta is őket, anélkül hogy tudná, miért?

- Igen, igen - mondta az anya, fölemelve fejét. - Itt az az úr, aki pénzt adott neked, mikor látta, hogy sírsz. És meglátogat barátaival együtt. Igen... igen... vannak még derék emberek.

Elmondta családja történetét, kissé vontatottan, lustán, anélkül hogy szánalmat kívánt volna ébreszteni hallgatóiban. Giacintának hívták, és egy Tommaso Gozzo nevű kőműveshez ment férjhez. Hét gyermeke született tőle: Pierina, aztán Tito, aki már tizennyolc éves nagy fiú, azonkívül még négy leány, két-két év korkülönbséggel, és a térdén alvó újszülött, kisfiú. Sokáig laktak ugyan egy trasteverei lakásban, de a régi házat lebontották, és azóta mintha életüket is lerombolták volna. Mióta idehúzódtak az Angyalvár környékére, mindenféle szerencsétlenség sújtja őket; a rettenetes építkezési válság munkanélküliségre ítélte férjét és fiát, a viaszgyöngyök műhelyében is szünetel a munka, pedig Pierina napi húsz krajcárt keresheteti, és legalább nem haltak éhen, most azonban senki sem dolgozik, és csak véletlenekből élnek.

- Kívánnak beljebb kerülni, asszonyom és uraim? - kérdezte végül. - Tommaso fönn van fivérével, Ambrogióval, akit szintén magunkhoz vettünk. Ők jobban tudnak beszélni önökkel, és tudják, hogy mit kell mondani... Tommaso pihen... alszik, mint Tito... nem tehet okosabbat.

Kezével a fűben elterülő sihederre mutatott, akinek gyönyörű szeme a Pierináéhoz hasonlított. Nyugtalankodva emelte föl fejét, és az idegenekre nézett. Haragosan összeráncolta homlokát, amint észrevette, hogy testvére milyen elragadtatással nézi a herceget. Aztán visszafeküdt, de nem hunyta le a szemét, leste a vendégeket.

- Pierina, vezesd fel az uraságokat, ha úgy kívánják.

Asszonyok közeledtek, mezítelen lábukon papucs. Gyermeksereg nyüzsgött körülöttük, félmeztelen leánykák, közöttük nyilván Giacinta négy leánya is; annyira hasonlították egymáshoz égő, fekete szemükkel, hogy csak anyjuk különböztethette meg őket. Így táborozott,

burjánzott a napfényben a nyomor, az utcák fenséges romhalmazában, befejezetlen és máris omladozó paloták között.

Benedetta gyengéd mosollyal fordult Darióhoz:

- Nem... ne gyere föl velünk... Nem akarom halálodat, Darióm... Nagyon kedves tőled, hogy idáig elkísértél, várj meg lenn a napon. Habert úr és Froment abbé elkísérnek engem.

Dario szemmel látható örömmel fogadta az ajánlatot. Cigarettára gyújtott, azután megelégedetten sétált apró lépteivel az enyhe levegőn.

Pierina fürgén ment be a rózsakazettákkal díszített, magas boltozatú széles kapun. Valóságos szemétdomb borította a márvánnyal félig bevont padlót. A faragott, mintázott karfájú lépcsőkön letöredeztek a fokok, egészen feketének látszódtak a fölgyülemlett szenny alatt. Mindenütt zsíros kezek nyoma látszott. A festésre és aranyozásra hiába váró nyers falakból ocsmányság áradt.

Az első emelet széles fordulóján Pierina megállt. A keret és szárnyak nélkül tátongó ajtón bekiáltott:

- Apám, egy hölgy és két úr akarnak veled beszélni.

Azután a contessinához fordult:

- A harmadik terem végében.

Aztán elmenekült, lefutott a lépcsőn, sokkal gyorsabban, mint ahogy feljött.

Benedetta és kísérői áthaladtak két óriási termen; a padló tele volt mésszel, az ablakoknak csak a nyílása volt meg. Végül egy kis szobába értek, amelyben a Gozzo család lakott, bútorul szolgáló törmelékek között. A földön, födetlen vastraverzeken, öt-hat agyonizzadt, félig üres szalmazsák hevert. A szoba közepét hosszú és még ép asztal foglalta el, körülötte régi, elrongált és kötelekkel összefoltozott nádszékek. A három ablak közül kettőt bedeszkáztak, míg a harmadikat és az ajtót régi, rongyos és piszkos matracok vásznával függönyözték el.

Tommaso, a kőműves, nagyon meglepődött, nem szokta meg a jótékony célú látogatásokat. Az asztalnál ülve, állát két kezére támasztva pihent, amint felesége, Giacinta jelezte. Erőteljes, negyvenöt éves ember volt, haja és szakálla dús, hosszúkás, nagy arcán nyomorúságában és dologtalanságában is a római szenátorok derűje sugárzott. A két idegen férfi láttára bizalmatlan mozdulattal állott föl, azonban mihelyt megismerte Benedettát, elmosolyodott. A contessina elmondta, hogy miért jöttek, és említette, hogy Dario lent maradt.

- Tudom... tudom, contessina! - mondta a kőműves. - Még apám életében voltam a Boccanera-palotában, egy ablakot kellett befalazni...

Azután előzékenyen felelt Pierre kérdéseire is. Elmondta, hogy nem voltak ugyan nagyon boldogok, de megéltek legalább, ha hetenként csak két napot dolgoztak is. Látszott rajta, hogy eléggé megelégedett, ha kedvére élhet, túlságos fáradtság nélkül. Hasonlított az egyszeri lakatoshoz, akit az utas hívatott, hogy nyissa ki bőröndjét, amelynek kulcsát elvesztette; a lakatos azonban világért sem zavartatta magát pihenő idejében. A lakásért nem fizettek, mivel a paloták úgyis üresen állottak, a szegények prédájára. Néhány krajcár elég lenne táplálkozásra, hiszen az ember mértékletes és kis igényű.

- Ó, abbé úr, sokkal jobban ment a sorunk a pápa alatt. Apám is kőműves volt, és élete végéig a Vatikánban dolgozott, és magam is, ha olykor munkához jutok, mindig a Vatikánban találok foglalkozást... Látja, kérem, a tíz évig tartó nagyarányú munka elkényeztetett, le se jöttünk a létráról, és annyit kerestünk, amennyit akartunk. Természetesen jobban ettünk, öltözködtünk,

semmi élvezetet sem tagadtunk meg magunktól; annál nehezebben esik ma mindenről lemondani... De ha látott volna minket a pápa alatt, abbé úr! Nem kellett adót fizetni, mindent ingyen kaptunk, könnyen éltünk.

Az egyik szalmazsákról, a bedeszkázott ablak homályában, morgás hallatszott, de a kőműves lassú, nyugodt hangon folytatta:

- Fivérem, Ambrogio, nem osztja véleményemet. Ő negyvenkilencben, tizennégy éves korában köztársasági érzelmű volt. Nem számít, magunkhoz vettük, mikor megtudtuk, hogy betegség és éhség gyötri egy pincében.

A látogatókon a szánalom borzongása futott át. Ambrogio tizenöt évvel idősebb volt, körülbelül hatvanéves lehetett. Láz emésztette, már csak emberi roncs volt, lábai úgy elcsenevészedtek, hogy egész nap a szalmazsákon feküdt, sohasem járt ki. Alacsonyabb, soványabb és fürgébb volt az öccsénél, és asztalosmesterséget folytatott. Testi leromlása ellenére is feje rendkívül érdekes maradt; igazi apostol- és vértanúfej, nemes és tragikus kifejezésű, borzas, fehér szakállal és fehér hajjal.

- A pápa... a pápa! - morogta. - Soha nem mondtam rosszat a pápáról, de az ő hibája, hogy folytatódik a zsarnokság. Negyvenkilencben ő, egyedül ő adhatta volna meg nekünk a köztársaságot, akkor nem jutottunk volna oda, ahol most vagyunk.

Ismerte Mazzinit, és megőrizte lelkében a tőle tanult kusza vallásosságot, a republikánus pápáról szőtt álmot, a vágyat hogy testvériség és szabadság uralkodjék a földön. Később Garibaldiért lelkesült, ez megzavarta felfogását, és azóta méltatlannak ítélte a pápaságot, és tehetetlennek ahhoz, hogy az emberi felszabadítás ügyén munkálkodjék. Maga se tudta, hányadán van, fiatalkori álma és későbbi keserves élettapasztalata heves küzdelmet folytattak benne. Egyébként csak erős izgalom hatása alatt cselekedett, máskülönben beérte szép szavakkal és nagy, határozatlan vágyakozással.

- Ambrogio bátyám - szólt hozzá nyugodtan Tommaso -, a pápa mindig pápa marad, és a józan ész azt kívánja, hogy az ember csatlakozzék hozzá, mert hiába, csak pápa marad, vagyis ő lesz az erősebb. Ha szavazni kellene holnap, rá szavaznék.

Az öreg munkás nem sietett a felelettel. A fajtája tudós óvatossága nyugalmat adott neki.

- Én pedig, Tommaso öcsém, ellene szavaznék, mindig ellene... Tudhatod, hogy a többség velünk tart. Vége a pápakirálynak. Még a Borgo is tiltakoznék. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy nem kellene vele egyezséget kötni, már csak azért is, hogy az egész világ vallásának megadjuk a tiszteletet.

Pierre érdeklődve hallgatta, azután ő is kérdést intézett hozzá:

- Rómában, a nép között, sok a szocialista?

Ezúttal még tovább kellett várni a válaszra.

- Szocialista... abbé úr... hát persze... akad néhány, de sokkal kevesebb, mint más városban... Ezek olyan új dolgok... türelmetlenkedőknek valók, nem is igen értenek hozzá... Mi, öregek, a szabadságért lelkesedtünk, de nem értünk egyet a vérfürdőkkel, tűzvészekkel.

Ambrogio úgy érezte, hogy máris többet beszélt a kelleténél az idegen hölgy és az urak előtt, nyögve végignyújtózott szalmazsákján, míg a contessina, akit már erősen feszélyezett a szoba nehéz levegője, búcsúzni kezdett, intve Pierre-nek, hogy alamizsnájukat a lent várakozó asszonynak adják inkább oda.

Tommaso megint leült az asztal mellé, állát kezére támasztotta, és köszöntötte ugyan a vendégeket, de éppoly kevéssé törődött távozásukkal, mint érkezésükkel.

- Viszontlátásra, örülök, hogy szolgálatukra lehettem. Narcisse még egyszer visszafordult az ajtóból, és lelkes bámulással nézte meg az öreg Ambrogio fejét.

- Ó, kedves abbém, nézze, milyen remekmű! Igazi csoda! Igazi szépség! Ez nem olyan közönséges szépség, mint a leány arca... Most már bizonyos vagyok benne, hogy nem a szexuális csábítás csal kísértésbe. Alacsony okok nem hatnak meg... Hát mondja meg őszintén: milyen végtelen sokat árulnak el e ráncok, milyen ismeretlen mélységek a fátyolos szemekben, mennyi titokzatosság a szakáll és a haj dús fehérségében! Ilyennek álmodja az ember a prófétákat, az Atyaistent!

Giacinta még mindig lenn ült a félig betört ládán, csecsemőjével ölében. Néhány lépésnyire Pierina állott Dario előtt, és elragadtatva nézte, hogyan cigarettázik a férfi. Tito, mint az ugrásra kész vad, dühösen feküdt a fűben, és le nem vette róluk a szemét.

- Ugye, látta, asszonyom - mondta az anya csöndes, alázatos hangon -, nemigen lakható hely ez. Csakhogy persze tágas, de a huzat is nagy, főképpen reggel és este, el lehet pusztulni tőle. Örökös remegésben élek a gyermekekért a nagy lyukak miatt.

Elmondott egy históriát, hogy egy asszony este tévedésből ajtónak nézett egy ablakot, és abban a hitben, hogy kimegy a lépcsőházba, kiesett az utcára és szörnyethalt. Egy kisleány is eltörte mind a két karját, leesett a karfa nélküli lépcsőről. Egyébként ott fekhetik valaki holtan, senki se szerez tudomást róla, föl se szedik.

A minap valamelyik félreeső szobában egy halott öregembert találtak a földön, legalább egy hete lehetett, hogy éhen halt, és ha a rettenetes szag el nem árulja jelenlétét a szomszédoknak, még ma is ott fekhetnék.

- Legalább ennivalónk lenne! - folytatta Giacinta. - Ha az ember nem eszik, és szoptatnia kell, nincs teje. Ez a kicsike a véremet szívja. Haragszik, sír... és mit tehetek? Sírok, hiszen nem az én hibám, hogy éhezik.

Bágyadt szemébe könnyek szöktek. Azonban hirtelen harag fogta el, amint észrevette, hogy Tito nem mozdul a fűből, mint a napon sütkérező állat. Neveletlennek találta viselkedését az úri vendégekkel szemben, mert bizonyosra vette, hogy alamizsnát kap tőlük.

- Tito, te semmirekellő, nem tudsz fölkelni, ha látogatók jönnek?

A fiú előbb úgy tett, mintha nem hallana, azután mégis fölállt, kelletlen, bosszús arccal. Pierre-t érdekelte, szerette volna megszólaltatni, ahogy kérdezősködött apjától és nagybátyjától is, de csak rövid és mogorva feleleteket kapott. Ha az embernek nincs munkája, akkor mit tegyen mást? Alszik! Haraggal nem lehet változtatni a dolgokon. Legjobb úgy élni, ahogy lehet, és nem tenni még nehezebbé az életet. Ami a szocialistákat illeti, igen, akad néhány, de ő nem ismeri őket. Fáradt, közömbös magatartása elárulta, hogy felőle ugyan lehet az apja a pápa híve, a nagybácsi meg lelkesülhet a köztársaságért, ő bizony nem törődik semmivel. Pierre a nép erejének pusztulását érezte a fiúban, vagy inkább szunnyadását; a demokratikus érzés még nem ébredt öntudatra benne.

De amikor a pap tovább kérdezősködött, és tudni kívánta, hány éves, hol járt iskolába, melyik városrészben született, Tito komoly hangon magára mutatott, és röviden kijelentette:

- *Io son Romano di Roma!*

Ezzel, ugye, mindenre megfelelt. „Római születésű római vagyok!” Pierre szomorúan mosolygott és hallgatott. Ó, ez a vállakra nehezedő faji gőg, a távoli dicsőség öröksége. Az írni, olvasni alig tudó, eltompult fiúban is a cézárok büszkesége élt. Az éhenkórász úgyszólván ösztönösen ismerte szülővárosa történelmének dicső lapjait. Tudta a nagy császárok és a nagy pápák nevét. És minek dolgozzék, ha hajdan a világ ura volt? Miért ne éljen előkelőségből és lustaságból, a legszebb ég legszebb városában?

- *Io son Romano di Roma!*

Benedetta az anya kezébe csúsztatta az alamizsnát, Narcisse és Pierre követték példáját. Dario is csatlakozott unokanővéréhez, és kedves ötlete támadt. Nem akart megfeledkezni Pierináról, viszont pénzt sem mert neki adni. Ajkához emelte ujját, és nevetve mondta:

- A szépségnek!

Kedves és szép volt az odadobott csók, a kissé gúnyos nevetés, a hercegi mozdulat, melyet a szép munkásleány néma elragadtatása váltott ki. A jelenet régi szerelmi történetekre emlékeztetett.

Pierina fülig pirult, egészen elvesztette fejét, megragadta Dario kezét, és rányomta forró ajkát, az isteni hála és a szerelmes gyöngédség esztelenségével. Ám Tito szemében harag lobbant, megragadta nővére szoknyáját, és gorombán elrántotta, dühösen kiáltva:

- Megöllek, te, vele együtt!

Legfőbb ideje volt, hogy távozzanak, mert a pénzszagra a többi asszonyok is kinyújtott kézzel közeledtek, síró gyermekeiket taszigálva. Izgalom kerekedett az elhagyatott épületek nyomortanyáin. Kétségbeesett sikoly hallatszott a márványtáblás, halott utcákról. Mit tegyenek? Nem adhatnak mindenkinek. Szomorú szívvel, a jótékonyság tehetetlenségének tudatában, menekülniük kellett.

Benedetta és Dario visszatértek kocsijukhoz, sietve szálltak föl, és egymáshoz simulva örültek, hogy megszabadultak a lidércnyomástól. Benedetta mindazonáltal örült, hogy bátornak mutatkozott Pierre előtt, és meghatott tanítvány módjára szorította meg a pap kezét, mikor Narcisse kijelentette, hogy együtt marad az abbéval, és vele ebédel a Szent Péter tér egyik kis vendéglőjében, ahonnan érdekes kilátás nyílik a Vatikánra.

- Igyanak genzanói fehér folyó bort! - kiáltotta Dario vidáman. - Semmi sem űzi úgy el a sötét gondolatokat.

Pierre nem győzött elég részletet hallani. Útközben egyre Róma népéről kérdezősködött, életmódjáról, szokásairól, erkölcseiről. Tanultságuk majdnem semmi. Semmi ipart nem űznek, nem is kereskednek kifelé. A férfiak folytatnak kézművességet, helybeli fogyasztásra. A nők között sok a gyöngymunkás, hímzőnő; a vallásos tárgyak, emlékérmek, rózsafüzérek mindenkor adnak munkát bizonyos számú embernek, úgyszintén a helyi érdekű csecsebecsék gyártása is. Azonban, ha a nő férjhez megy, és valósággal csoda módon növekvő gyermeksereg veszi körül, nem dolgozik tovább. Egyszóval: a népesség mély nemtörődömségben él, csak annyit dolgozik éppen, hogy egyék, beéri főzelékkel, spagettivel, gyenge ürühússal, nem lázong, nem törekszik jobb holnapokra, csak a napról napra való, kezdetleges életmódra gondol. Két bűne van: a játékszenvedély és a római kastélyok vörös és fehér bora. Gyilkos, veszedelmes borok, miattuk telnek meg az utcák egy-egy ünnep estéjén, amikor a férfiak kitódulnak a kocsmákból, késszúrásoktól vérző emberekkel. A leányok nem romlottak, igen kevesen vannak, akik házasság előtt odaadják magukat. Ennek oka a család szigorú összetartása és az apa föltétlen tekintélye. A fivérek maguk is vigyáznak a leányok tisztaságára, mint például Tito Pierinára, aki dühös aggódással őrzi húgát, nem valami be nem vallott

féltékenységből, hanem jó hírnevéért és a családi becsületért. Pedig valódi vallásos érzésük nincsen, gyermeki bálványimádással járulnak a Madonna és a szentek elé, csak hozzájuk könyörögnek, csak ők léteznek számukra, csak hozzájuk imádkoznak a Jóistenen kívül, akire azonban általában eszükbe se jut gondolni.

Pierre előtt így már érthetővé vált az alacsony sorsú nép mozdulatlansága. Évszázadok bátorított lustasága, körülhízelgett hiúsága - az élettel való megalkuvás rejtőzködött mögötte. Ha nem lettek kőművesek, asztalosok, pékek, akkor szolgák voltak, a papokat szolgálták, a pápaság közvetlen vagy közvetett zsoldjában. Ezzel magyarázható a két ellentétes tábor is: hajdani carbonarók, akikből mazzinianisták és garibaldisták lettek, ők vannak legtöbben, ők a Trastevere színe-java, és velük szemben a Vatikán emberei, mindazok, akik valami módon az egyházból éltek, és sajnálják a pápakirályt. Szemben állottak, de mind a két rész beérte a vitákkal, anélkül hogy valaha is eszükbe jutott volna valamit cselekedni is. Valami erős szenvedélynek kellett volna elsöpörnie százados mozdulatlanságukat. De mire való lett volna ez? A nyomor már olyan sok évszázados, az ég olyan kék, a világon mindennél többet ér a pihenés a meleg órákban. Csak egy tényt fogadtak el, a hazafiságnak alapját, Róma fővárossá tételét, a visszahódított dicsőséget, olyannyira, hogy majdnem forradalom tört ki Leonina városban, mikor híre járt, hogy Itália és a pápa egyezségre jutottak, és visszaállítják a pápa világi uralmát ebben a városrészben. Ha mégis nőni látszott a nyomor, és a római munkás többet panaszkodott, annak oka abban rejlett, hogy valójában semmit sem nyert a városában tizenöt évig tartó óriási munkálatokkal. Mindenekelőtt több mint negyvenezer munkás lepte el Rómáját. Északról jöttek legnagyobbrészt, olcsón dolgoztak, erősebbek is voltak, és nagyobb ellenállóképességgel rendelkeztek. Míg az építkezések tartottak, a római munkások is jobban éltek ugyan, de nem tettek félre semmit, úgyhogy amikor kitört a válság, és a negyvenezer vidéki munkást vissza kellett küldeni hazájába, a rómaiak megint abba az állapotba kerültek, amelyben azelőtt voltak: munkanélküliség a kihalt városban, a változás reménye nélkül. A régi közöny visszatért, alapjában véve örültek, hogy nem bántja őket a sok munka, igyekeztek összehúzni magukat régi kedvesükkel, a nyomorral, fillér nélkül is uraskodva.

Pierre-t főképpen a párizsi és római nyomor közötti különbség lepte meg. Itt kétségtelenül teljesebb a szegénység, a táplálék rosszabb, a piszok is visszataszítóbb. Mégis, hogy lehet az, hogy az itteni nyomorultak vidámabbak, könnyebben veszik az életet? Amint eszébe jutott a párizsi tél, a kunyhók, amelyeket oly gyakran látogatott - s amelyekbe beesett a hó, és kenyértelenül, fűtetlen szobában didergett a család -, szívét kimondhatatlan részvét fogta el, amit itt az Angyalvár környékén nem érzett olyan erősen. Végül rájött az igazságra: a római nyomor nem fázik! Milyen kedves és örökös vigasz a mindig ragyogó nap, a jótékonyságból, a nyomorultak iránti együttérzésből örökké kéklő ég. Ha utálatos is a lakás, nem baj, hiszen lehet künn aludni a szabad ég alatt, az enyhe szél fuvalmában. Ha jön is az éhség, mégiscsak más a napsütéses utcákon, a zöld fűben várni a szerencse kedvezését, mint fagyban, hóesésben. Az égöv mértékletessé teszi az embereket, nincs szükség alkoholra és vörös húsra, hogy szembeszálljanak a ködös hidegekkel. A szegénység szabad élvezet, isteni semmittevés mosolyog aranyos alkonyatokon, a pompás levegőben, amelyben az élet boldogságával betelik minden teremtmény. Nápolyban - Narcisse szavai szerint - a kikötő- és a Santa Lucia-negyedben, a keskeny, rossz levegőjű utcákon, kiterített, száradó fehérneműk között, a szabadban zajlik le a lakosság élete. A nők és gyermekek, ha nincsenek lenn az utcán, az ablakok alatt lógó faerkélyeken töltik életüket. Varrnak, énekelnek, tisztálkodnak. De főleg az utca a valóságos közös terem, a férfiak ott húzzák föl nadrágjukat, félmeztelen nők gyermekeiket fésülik. Éhezők, mindig terített asztal mellett. Kis asztalokon, kocsikon, mindenütt árulnak olcsó ételeket, gránátalmát, görögdinnyét, főtt pépet, főzeléket, sült halat, kagylót. A konyha mindig készen áll a forgatagban, és ehetnek künn a szabad ég alatt, tüzet sohasem kell

gyújtani. Zsongás, sürgés-forgás, hadonászó anyák, a járda szélén hosszú sorban ülő apák, ugráló gyermekek, fülsiketítő zenebona, kiabálás, ének, zeneszó, a legcsodálatosabb gondtalanság! Rekedt hangok zajos nevetése, barna, kevéssé szép arcok, de életörömöt sugárzó, ragyogó szemek, borzas, sűrű, tiszta fekete hajkoronák. Ó, az a gyermekien vidám, tudatlan szegény nép, amelynek egyetlen vágya, hogy néhány krajcárt szerezzen, és jóllakjon ebben az örökös vásárban! Annyi biztos, hogy soha nem volt még demokrácia, amely kevésbé ébredt volna önmaga tudatára! Ha - mint mondják - visszasírják a régi királyságot, amely jobban biztosította számukra a gondtalan szegénység jogát, akkor minek törje magát értük az ember, minek szerezzen számukra és ellenükre, több tudást és öntudatot, nagyobb jólétet és méltóságot? Az éhenkórászok vidám kedélye, a nap ámító csalogatása mély részvétet keltett Pierre-ben. Kétségkívül a szép égben rejlik a nép meghosszabbított gyermekkorának oka, ez késlelteti a demokrácia ébredését is. Nápolyban, Rómában igaz ugyan, hogy sokat nélkülöznek, de nem kell azért haragudniuk, hogy a téli napok hidegében dideregnek, míg a gazdagok lobogó tűz mellett melegszenek; nem ismerik a hóborította kunyhók rémségét, az utolsó pislogó mécs világánál, az ösztönszerű követelőzést jogért és igazságért, a lázadás szükségszerűségét, asszony és gyermekek megmentésére tüdővésztől; a meleg emberi létet biztosító fészekre való vágyódást. A fázó nyomor a társadalmi igazságtalanság legnagyobb túltengése, a szenvedés legrémesebb iskolája, melyben a szegény ember megismeri nyomorát, méltatlankodva fogadkozik, hogy megszünteti, még ha romba dől is a régi világ!

A derűs ég alatt Pierre magyarázatot talált Szent Ferencre is, a szeretet isteni koldusára, aki az országutakat járva hirdette a szegénység bűbájos varázsát. Minden bizonnyal öntudatlan forradalmár volt, és a szegények szeretetéhez, az ősi egyház egyszerűségéhez visszatérve, a maga módján tiltakozott a római udvar fényűző pompája ellen. De az ártatlanság és a mértéktelenség soha nem ébredt volna fel annyira a decemberi fagytól megdermesztett Észak vidékein. A természet varázsa kell ehhez, a nap táplálta nép, amely mindennel beéri, a koldulási hajlam, amelyet megáldanak a mindig langyos utak. Ő is így juthatott el odáig, hogy teljesen megfeledkezett önmagáról. Először megzavarja az embert a kérdés: hogyan is születhetett valaha ezen a ma oly kevéssé irgalmas, a kisemberekhez oly szívtelen, a szegény népet annyira megvető földön, amely még pápájának sem ad alamizsnát, hogyan is születhetett itt a testvéri érzéstől lángoló Szent Ferenc, aki közösségben élt a teremtményekkel, az állatokkal, a tárgyakkal? Szóval az ősi gőg kiszárította a szíveket, vagy a nagyon régi népek tapasztalatai végül is önzésbe torkollanak, és ezért látszik Olaszország lelke olyannyira betokosodottnak dogmatikus és pompázó katolicizmusába, míg napjainkban Észak fájdalmas síkságain, a nap fényétől megfosztott népek körében, új életre kél az evangéliumhoz való visszatérés eszménye, az együttérzés a megalázottakkal és a szenvedőkkel? Hát ez az ok, és főleg ezért történhetett meg, hogy Szent Ferenc, miután oly derűs szívvel feleségül vette hölgyét, a szegénységet, a ragyogó tavaszokban mezítláb és alig felöltözötten is körülvezethette az emberek között, akiket akkoriban az együttérzés és a szeretet forró vágya hevített.

Pierre és Narcisse beszélgetés közben a Szent Péter térre ért; leültek a vendéglő ajtajába, ahol már egyszer ebédeltek, egy kétes tisztaságú abrosszal leterített kis asztal elé, úgyszólván a járdán. Az oszlopsor nagyszerű íve felett valóban felséges kilátás nyílott szemközt a bazilikára; jobbra pedig a Vatikánra. Pierre rögtön fölemelte tekintetét a Vatikánra, amelytől nem tud szabadulni, a Vatikán második emeletének csukott ablakaira, ahol a pápa él, és ahol soha semmi elevenség nem látszik. A pincér előételeket hozott: csigát és ansut. Pierre hirtelen, halkan fölkiáltott, hogy fölhívja valamire Narcisse figyelmét.

- Nézze csak barátom... ott... annál az ablaknál, amely mögött, az ön szavai szerint a pápa lakik... nem lát-e ott egy sápadt, mozdulatlan arcot?

Narcisse nevetett.

- Hacsak nem a pápát látja! Annyit gondol reá, hogy képzelete megeleveníti.

- Higgye el, hogy az ablak mögött egy fehér arc néz a világba! - ismételte Pierre.

Narcisse, nagyon éhes lévén, nyugodtan tovább evett és tréfálkozott. Aztán hirtelen megjegyezte:

- Nos, barátom, ha a pápa éppen reánk néz, foglalkozzunk mi is vele... Megígértem, hogy elmondom, hogyan ölte bele a Szent Péter örökséget a rettenetes pénzügyi szerencsétlenségbe, amelynek romjait az imént láttuk. Nem lenne teljes az Angyalvár környékén tett sétánk, ha nem nyerne befejezést ezzel a történettel.

Kimerítően elmondta a dolgot, közben mohón evett. IX. Pius halálakor Szent Péter öröksége meghaladta a húszmilliót. Antonelli bíboros, aki mindig spekulált, és általában jó üzleteket kötött, Rotschildnál hagyta a pénz egy részét, más részét különböző nunciusoknál, hogy külföldön gyümölcsöztessék. Antonelli halála után, utóda, Simeoni, visszakérte a pénzt a nunciusoktól, hogy Rómában helyezze el. XIII. Leó, trónralépésekor, a vagyon kezelése céljából bíborosi bizottságot alakított, melynek titkárává monsignor Folchit nevezte ki. Ez a prelátus tizenkét éven át igen nagy szerepet játszott. A pápai kiadványozó szolgálat egyik hivatalnokának fia volt, és ügyes gazdálkodással gyűjtött milliókat örökölt apjától. Ő maga is ügyes ember volt - apjától örökölte készségét -, kiderült elsőrangú pénzügyi tudása, olyannyira, hogy a bizottság lassanként teljesen szabad kezet adott neki, és mindig jóváhagyta beterjesztett jelentéseit. Az örökség csak egymilliót kamatozott, mivel azonban a költségvetés hétmillió kiadást irányozott elő, meg kellett szerezni a hiányzó hatmilliót. A Péter-fillérekből a pápa átadott évenként hárommilliót monsignor Folchinak, aki működésének tizenkét éve alatt mindig csodát művelt és megduplázta, spekulációja és üzletei által. Mindig fedezni tudta a költségvetést, anélkül hogy az örökséghez nyúlt volna. Az első időkben tekintélyes összegeket nyert, római telkekben spekulálva. Vásárolt minden új vállalat részvényeiből: malom, omnibusz, vízvezetéki papírokkal játszott, nem is beszélve a Banco di Romával, egy katolikus bankkal együttesen folytatott tranzakciókról. A pápa, aki addig egy Sterbini nevű bizalmasa segítségével, külön is spekulált, el volt ragadtatva ennyi ügyességtől, régi emberét elbocsátotta, és monsignor Folchit bízta meg saját pénze forgatásával is, ha már olyan ügyesen bánik a Szentszék pénzével. A prelátus ekkor rendkívüli kegyben állott, mindenható hatalommal rendelkezett, azonban hamarosan beköszöntöttek a rosszabb napok, már recsegett-ropogott a talaj, és az összeomlás villámcsapásként bekövetkezett. Sajnos, XIII. Leónak egyik pénzügyi művelete az volt, hogy igen nagy összegeket kölcsönzött a római hercegeknek, akiket elragadott a játék szenvedélye, kalandos telekvásárlásokba és építkezési vállalkozásokba bocsátkoztak, és nem volt pénzük; fedezetül részvényeket adtak a pápának, s amikor a szerencsétlenség bekövetkezett, a pápa kezében csak értéktelen papírok maradtak. Azonkívül volt egy másik szerencsétlen vállalkozás is: Párizsban hitelintézetet próbáltak alapítani, hogy az ottani katolikus és arisztokrata közönség körében helyezzenek el olyan kötvényeket, amelyeket már Olaszországban nem tudtak érvényesíteni; csalétkül azt hirdették, hogy a pápa is benne van a dologban. Úgy is volt, a pápa hárommillióval érdekelve volt az ügyben. A helyzet annál válságosabbra fordult, mert a pápa lassanként - ugyancsak a Vatikán lábainál lejátszódó játékszenvedély hatása alatt -, és talán titkon azt is remélve, hogy pénzzel visszaszerezheti az erőszakkal elrabolt várost, minden rendelkezésre álló milliót belefektetett a rémséges árfolyamjátékba. A felelősséget egyedül ő viselte, mert monsignor Folchi soha semmit nem kezdeményezett tudta és beleegyezése nélkül, úgyhogy a romlás tulajdonképpeni szerzője ő lett, a pápa, mohó nyerészkedési vágyával, és attól a fennkölt eszmétől vezérelve, hogy megszerezze az egyháznak a nagy tőkék modern mindenhatóságát. Ahogyan ez már

lenni szokott, egyedül a prelátus fizette meg a közösen elkövetett baklövések árát. Monsignor Folchi nehézkes, uralkodni vágyó természetű ember volt, a bizottsági bíborosok nemigen szerették, teljesen fölöslegesnek tartották az üléseket, minthogy a prelátus úgyis mint teljhatalmú úr rendelkezett, és tulajdonképpen csak azért kellett mindig összegyűlniük, hogy helyeseljék mindazt, amit pénzügyi műveleteiből ismertetni jónak látott. Mikor beállott a katasztrófa, a bíborosok valóságos összeesküvést szőttek ellene, ráijesztettek a pápára a keringő rossz hírekkel, és kényszerítették monsignor Folchit, hogy számoljon be mindenről a bizottság előtt. A helyzet a lehető legrosszabbul állott, nem lehetett útját állni a nagy veszteségeknek. A prelátus kegyvesztett lett, és azóta hiába esdekelt kihallgatásért, mindig rideg elutasításban részesült, mintha a pápa így akarná büntetni mindkettőjük tévedéseiért, elvakult, közös nyerészkedési vágyukért. Monsignor Folchi azonban sohasem panaszkodott, alázatosan és megadással őrizte titkait, és meghajolt a pápa akarata előtt. Senki sem tudná pontosan megmondani, hogy Szent Péter örökségéből hány millió pusztult el Róma zűrzavarában, sokan tízet vallanak be, mások harmincról beszélnek. Föltételezhető, hogy tizenötmilliót tett ki a veszteség.

A paradicsomos szelet után a pincér sült szárnyast hozott és Narcisse tovább beszélt:

- Most már betömték a rést: említettem, hogy a Péter-fillérek milyen nagy összegeket jövedelmeznek, kizárólag a pápa tudja, hogy mennyit, és kizárólag ő rendelkezik fölötte. Egyébként most sem javult meg, most is játszik, egészen biztos forrásból tudom, csakhogy most sokkal óvatosabb. Ma is egy prelátus a bizalmi embere: monsignor Marzolini, azt hiszem, hogy ő intézi a pénzügyi műveleteket... Elvégre jól teszi... az ördögbe is, alkalmazkodni kell az új időkhöz.

Pierre növekvő csodálkozással és rémült szomorúsággal hallgatta Narcisse előadását. Hiszen nagyon természetes és megengedett dolog mindez, csakhogy sohasem hitte volna álmodozásában, hogy ilyesmi lehetséges volna... a lelkek oly magasan álló, távoli, minden világi gondtól mentes pásztorának képzelte a pápát. És íme, a kisemberek és szenvedők atyja telkekben spekulál, és tőzsdén játszik! Zsidó bankároknál helyez el értékeket, játszik, uzsoráskodik, kamatokat csihol ki a pénzből, ő az apostolok utódja, Krisztusnak és az evangéliumi Jézusnak a főpapja, a szegények mennyei barátja. Milyen szomorú ellentét: annyi millió odafönn a Vatikánban, valamelyik titokzatos bútordarab mélyén... annyi serény, gyümölcsöző millió, amelyet minduntalan befektetnek, ide-oda helyeznek, hogy minél többet hozzanak, mint a zsugori féltő gonddal kiköltetett aranytojásai. Másrészt még egészen közel, az új városrész befejezetlen, rettenetes épületeiben micsoda nyomor! Mennyi piszokban halódó, éhező, szegény ember, az anyák nem tudják szoptatni csecsemőiket, az embereket testi-lelki züllésre kárhoztatja a munkanélküliség, az öregek nyomorban haldokolnak, mint a kivénhedt, hasznavehetetlen állatok. Jóságos Isten, könyörületes Isten, lehetséges ez? Természetesen az egyháznak is vannak anyagi szükségletei, nem élhet pénz nélkül, okos és politikus gondolat kincset gyűjteni számára, hogy diadalmaskodhasson ellenfelein. Milyen sértő, milyen piszkos dolog azonban ez a helyzet, lerántja isteni magasságából az egyházat, és egy kiterjedt nemzetközi érdekszövetség részesévé teszi, amelynek célja a világot meghódítani és diadalmaskodni az üzleteken át.

Pierre nem győzött ámulni, ki hitte volna, ki gondolt volna ilyen meglepő, hihetetlen drámára? A pápa, aki bezárkózik, kétségtelenül fogolyként, palotájába, de börtönének száz ablaka a végtelenségre nyílik, Rómára, a Campagnára, a távoli dombokra... és pillantásával a nappal és az éjszaka minden órájában, az év minden szakában átfoghatja, lábai előtt láthatja elterülni városát, a tőle elvett várost, amelyért siránkozik szüntelenül; végignézte napról napra, a legelső munkálatoktól kezdve, a város átalakulását, az új városrészek épülését, a régi negyedek

lebontását, az eladott telkeket, a mindenfelé emelkedő új épületeket, amelyek végül gyűrűt fontak a vörhenyes régi tetők körül... És a pápa, az építkezési dühben, amelynek minden mozzanatát szemlélhette, szintén áldozata lett a játékszenvedélynek, a mámoros gőzként kavargó, általános bódulatnak, és szigorúan zárt szobája mélyén részt vesz egykori városa szépítésében, az üzletek veszedelmes játékában, igyekszik meggazdagodni a jogbitorlónak tekintett, olasz kormány által kieszelt játszmában, azután elveszti súlyos millióit a nagy válságban, amelyet talán óhajtania kellett volna, de nem látott előre. Nem, trónját vesztett uralkodó soha nem keveredett kalandosabb vállalkozásba, nem szenvedett el tragikusabb büntetést. Pedig hát nem is király, hanem egyenesen az Isten földi helytartója, maga az Isten, akit az egész katolikus világ csalhatatlanként imád!

Kecskesajtot hozott a pincér ebéd utáni csemegének, és gyümölcsöt. Narcisse szőlőt evett, közben föltekintett, és így szólt:

- De hát igaza van, kedves barátom, magam is látom a halvány árnyat a pápa szobájában.

Pierre is merőn nézte az ablakot.

- Igen, az imént eltűnt, most újra előjött, mozdulatlanul és fehéren áll.

- Mit kíván tőle, mit csináljon? - kérdezte Narcisse ábrándos arccal, és nem lehetett tudni, hogy nem gúnyolódik-e. - Olyan, mint mindenki más, kinéz az ablakán, ha szórakozni akar kissé; annál is inkább, mert igazán van mit néznie, sohase unja meg.

Pierre-t egyre jobban foglalkoztatta ez a dolog, s növekvő megrendülést keltett benne. Mindenki a zárt Vatikánról beszélt. Sötét palotának képzelte, nagy falakkal körülvéve, mert soha senki nem említette, mintha nem tudták volna, hogy a Vatikán egész Rómán uralkodik, és ablakaiból a pápa az egész világot láthatja. Pierre jól ismerte Róma végtelen kiterjedését, melyet a Gianicolo fennsíkjáról látott legelőször, azután Raffaello loggiáiból és a bazilika kupolájából. És amit XIII. Leó fehéren és mozdulatlanul nézett e pillanatban az üveg mögül, azt látta ő is, lelki szemével. A Szabin- és Albai-hegyekkel szegélyezett kopár Campagna kellős közepén XIII. Leó a hét híres halmot látta, a Janiculust, melyet a Pamphili-villa fái koszorúztak, az Aventinust, a zöld növényzet mögött rejtőzködő három templommal, hátrább a még kopár Caeliust, amely a Mattei-villa narancsfáinak illatában fürdik, a Cézárok sírjához hasonlóan ciprusokkal körülvett Palatinust, a Santa Maria Maggiore-templom karcsú harang tornyával, a kőbányához hasonló Viminalist, új épületeinek fehér és kusza halmaival, a Capitolinust, melyet a szenátorok palotájának négyszögű campaniléje jelzett, a Quirinalist, a királyi palotával, ragyogó sárgán a kertek fekete árnyában. Látta a Santa Maria Maggiorén kívül az összes bazilikát, a San Giovanni in Lateranót, a pápaság bölcsőjét, a San Paolo fuori le Mura-templomot, a Santa Croce di Gerusalemmát, a Sant'Agnesét, aztán a Jézus-templom, a Sant'Andrea della Valle, a San Carlo, a San Giovanni de'Fiorentini kupoláit és Róma négyszáz templomát, mely a várost keresztekkel beültetett szent mezővé varázsolja. Látta a híres műemlékeket, amelyek a századok büszkeségéről tanúskodnak, az Angyalvár erődjét, ezt a pápai várrá alakított császári sírt, a Via Appia többi sírjának fehér vonalát, Caracalla termáinak, Septimus Severus házának szétszórt romjait, oszlopokat, kapukat, diadalíveket, aztán a reneszánsz bíborosainak villáit és palotáit, a Farnese-palotát, a Borghese-palotát, a Medici-villát és még sok-sok mindent, tetők és homlokzatok zsúfoltságában. De legjobban láthatta az ablaka alatt balra az új befejezetlen városrész máris düledező falait az Angyalvár környékén. És délután, ha kertjeiben sétál, melyeket IV. Leó fala körülbástyáz, mint valami citadella síkját, a Mario-hegy lábánál eléje tárul a rettenetes látványt nyújtó völgy, ahova téglagyárakat emeltek az építési őrület lázas óráiban. Föltúrták a zöld lejtőket, sárgás árkok metszik minden oldalról, és a ma már becsukott üzemek romokban hevernek, magas, halott kéményeikkel,

melyekből már nem száll föl a füst. És bármikor lép ablakához, mindig látnia kell az elhagyatott épületeket, amelyek kedvéért annyi téglagyár dolgozott, az épületeket, amelyek meghaltak, még mielőtt éltek volna, ahol ma már csak Róma nyomora zajong és rothad, mint maga a régi társadalom.

Pierre arra gondolt főképpen, hogy a fehér árnyék ott fönn a magasban, XIII. Leó, talán elfeledkezik a városról, és álmai a Palatinust ölelik körül, amelyet ma már nem koszorúznak épületek, csak fekete ciprusok törnek az ég felé. Talán fölépíti gondolatban a Cézárok palotáit, szívesen föleleveníti dicsőséges, nagy árnyaikat, bíborba öltözötten, igazi őseit, császárokat és főpapokat - csak ők mondhatnák meg, hogy hogyan lehet minden népen, az egész világon uralkodni. Tekintete azután a Quirinalén kalandozik, órák hosszat elmerül a szemközti királyság szemlélésében. Milyen sajátságos összetalálkozás: az egymással szemközt álló Quirinale és Vatikán, melyek egész Rómán uralkodnak, a középkor és a reneszánsz Rómája fölött emelkednek, szemközt a Tevere partján, zsúfoltan egymásra halmozott vörhenyesen aranyló tetőkkel, a perzselő napsütésben. És a király és a pápa egyszerű színházi látcsővel is pompásan láthatnák egymást, ha egyugyanazon időben lépnének ablakukhoz. Két elenyésző pont a végtelenségben, és milyen feneketlen mélység közöttük, évszázados történelem, egymással küzdő és szenvedő nemzedékek, halott nagyság - - és körülöttük mennyi új csírája a titokzatos jövőnek! Láthatják egymást, s örök küzdelemben élnek, versengenek, hogy kié legyen a szemük előtt hullámzó nép, ki lesz a teljhatalmú úr: a lelkek pásztora, a főpap, vagy a király, a testek ura. Pierre azon törte a fejét, hogy vajon milyen gondolatok foglalkoztathatják XIII. Leót, amott az ablak mögött, ahol még mindig látni vélte sápadt arcát. Az új Róma, a földúlt, régi városrészek, a csőd szelében épült negyedek láttára bizonyára örül a lelke az olasz kormány kolosszális balfogásán. Elrabolták városát, meg akarták mutatni neki, hogy hogyan teremtenek meg egy nagy fővárost, és végül kudarcot vallottak a sok hiábavaló, csúnya épülettel, melyeket befejezni se tudtak. Bizonyára el van ragadtatva a bitorló kormány szörnyen zavaros helyzetétől, a politikai és pénzügyi válságtól, a növekvő nemzeti kellemetlenségtől, melyben a kormány egy napon zátonyra jut... és mégis, vajon hazafias lelke nem szenved-e? Nem szerető fia-e ő is Itáliának? Az ő ereiben nem kering-e évszázadok nagyra törő vére? Nem, nem, Olaszország ellen semmit! Sőt ellenkezőleg, mindent feláldozni, hogy ismét a föld ura lehessen! Reménysége örömét bizonyára fájó érzés foglalja el, amikor így romladozni, fenyegető bukás szélén állani látja... Hiszen a földúlt, befejezetlen Róma nyilvános bevallása tehetetlenségének. De ha a Szavojai-dinasztia egy napon eltűnik, akkor ott van ő, elfoglalja helyüket, birtokába veszi a várost, amelyet tizenöt év óta már csak ablakából nézhet, és amely a lebontók és a kőművesek kezére került. Majd akkor megint úr lesz, uralkodik az egész világon, a kiválasztott városban trónol, melynek örök életet és világuralmat jósoltak.

A láthatár kiszélesedett, és Pierre most azon töprengett, hogy vajon mit lát XIII. Leó Rómán túl, a római Campagnán, az Albai- és a Szabin-hegyeken túl, az egész kereszténység világában. Tizennyolc év óta bezárva a Vatikánba, csak szobájának ablaka nyílik a világra - vajon mit láthat onnan a magasból? Milyen visszhang, milyen igazság, milyen bizonyosság jut oda föl a modern társadalmakból? A Viminale magasából olykor bizonyára hallja a mozdonyok füttyét, ez jelzi tudományos korunkat, a népek egymáshoz való közeledését, a jövő felé haladó szabad emberiséget. Vajon ő maga álmodik-e szabadságról, mikor távolba néző tekintete a tengert sejti, amott a Via Appia sírjain túl? Akart-e valaha elmenni? Akarta-e elhagyni Rómát és múltját, hogy máshol alapítsa meg az új demokráciák pápaságát? Olyan világos, átható eszűnek mondják, meg kellett értenie a küzdelmek országából feléje érkező távoli zajt; remegnie kellett például, hallván, hogy Amerikában forradalmár püspökök a népet hódítgatják. Vajon érte dolgoznak, vagy a népért? Ha nem tudja nyomon követni őket, ha

makacsul ragaszkodik Vatikánjához, mindenfelől dogmákhoz és hagyományokhoz kötve, vajon nem kell-e egy napon szakadástól félnie? A szakadárság távoli szelének fenyegetése arcát érinti, és növekvő félelemmel tölti el lelkét. Azért jár a megegyezés diplomáciai útján, azért akarja kezében összegyűjteni az egyház széjjelszóródott erőit, azért huny szemet egyik-másik püspök merészsége fölött, amennyire a legmesszebbmenő türelem engedi, és azért igyekszik meghódítani a népet, szövetkezve vele a megbukott monarchiák ellen. De vajon megy-e még messzebb is majd? Hiszen be van falazva a bronzkapu mögött a szigorú, katolikus formaságok közé, ahová századok bilincselték. Makacssága végzetes lehet. Lehetetlen lesz kizárólag csak a lelkeken uralkodnia, valóságos és mindenható erejével, tisztán szellemi hatalmával, földöntúli erkölcsi tekintélyével, amely az egész emberiséget lábaihoz vezeti, amely térdre kényszeríti a zarándokokat, és ájulatba löki az asszonyokat. Elhagyni Rómát, lemondani a világi hatalomról annyit jelentene, mint megváltoztatni a katolikus világ középpontját, nem maradhatna többé az, ami, a katolicizmus feje, hanem másvalakivé lenne, egészen más dolognak a feje. Milyen nyugtalanító gondolatai lehetnek olykor, ha az esti szél a másik dolog homályos képét hozza feléje, az új vallástól való félelmet; ma még zavaros a keletkező új vallás a mozgolódó nemzetek toporzékolása közepette, de hírei már hallatszanak a világ minden tájáról.

Ebben a pillanatban úgy érezte Pierre, hogy a mozdulatlan fehér árnyat az ablak mögött csak a büszkeség tartja fönn, az állandó bizonyosság, hogy győzni fog. Ha nem elegendő az emberek segítsége, csoda történik. Egészen bizonyos benne, hogy megint övé lesz Róma; ha nem az övé, akkor az utódjáé. A legyőzhetetlen életerejű egyház maga az örökkévalóság előtt áll. És miért ne? Isten nem válthatja-e valóra a lehetetlent is? Ha Isten akarja, már holnap, minden emberi okoskodás ellenére, a tények látszólagos logikájával szemben, a történelem hirtelen fordulattal visszaadhatja az ő városát. Ó, milyen ünnepe lesz a tékozló leánynak, akinek különös kalandjait könnyes apai szemmel kísérte figyelemmel! Hamar elfelejtené a tizennyolc év óta minden évszakban és minden órában látott túlkapásokat. Talán éppen arról álmodozik, hogy mit fog csinálni az új városrészekből, amelyekkel beszennyezték Rómát: lerontatja-e, vagy pedig otthagyja a bitorlók őrületének tanúbizonyságául? Megint fölséges és halott várossá változna Róma, megvetéssel nézne a földi tisztaság és anyagi jólét kicsinyes gondjaira, tiszta lélekként ragyogva a világ fölött, elmúlt századok hagyományos dicsőségében. És tovább álmodozva, elképzeli a kétségkívül már holnap bekövetkezendő események lezajlását. Minden jobb a Szavojai-háznál, még a köztársaság is. Miért ne születhetne egy szövetségi köztársaság, amely földarabolná Olaszországot a régi, lerontott politikai részekre, visszaadná neki Rómát, és a helyreállított állam természetes védőjéül őt választaná? Erre gondol a pápa, tekintete azután túlkalandozik Rómán és Olaszországon, álma kiszélesedik, egyre tágabbra, magába öleli a köztársasági Franciaországot, Spanyolországot, amelyből ismét köztársaság lehet, Ausztriát, amelyet szintén megnyerhet egy szép napon, az Európai Egyesült Államokba tömörített valamennyi katolikus nemzetet, amelyekben béke uralkodik, és amelyek testvéri szövetségben élnek a legfőbb főpap magas elnöksége alatt. És a legnagyszerűbb diadalban eltűnnek a többi egyházak, a különvált népek eléje járulnak, mint egyetlen pásztorhoz, személyében az egyetemes demokrácián uralkodó Jézushoz.

Pierre-t hirtelen kizavarták a XIII. Leónak tulajdonított álmodozásból.

- Nézze csak, kedves barátom - mondta Narcisse -, a szobrok tónusát, amott az oszlopsor felett.

Feketekávét hozatott magának, álmodozva szivarra gyújtott, és teljesen visszaesett a kifinomult esztéta szerepébe.

- Ugye rózsaszínűek, mályvaszínbe hajló rózsaszínűek?... Mintha az angyalok kék vére folyna kőereikben... Barátom, a római napfény adja földöntúli életüket, mert élnek, higgye el, láttam, amint rám mosolyogtak, és karjukat felém tárták gyönyörű alkonyatokon... ó, csodálatos, gyönyörű Róma, Róma!... Az ember megélne itt a levegőből is, szegényen, mint Jób, és az elragadtatás élvezetét szívná magába folyton.

Pierre megdöbbent, mert eszébe jutott Narcisse józan hangja és tiszta, száraz pénzügyi szakavatottsága. Gondolatai megint visszatértek az Angyalvár környékére. Végtelen szomorúság fojtogatta szívét, ennyi szenvedés és nyomor friss emlékére. Látta a rettenetes piszkot, amely annyi embert tönkretesz, az irtózatos társadalmi igazságtalanságot, amely az emberek legnagyobb részét kenyértelen, örömtelen, elátkozott, állati életre ítéli. Amint tekintete újra a Vatikán ablakaira tapadt, és egy halvány fölemelt kezet vélt látni az üvegtáblák mögött, eszébe jutott a pápai áldás, amelyet XIII. Leó adott onnan a magasból, Róma, a Campagna, a hegyek fölött, az egész kereszténység híveinek. És hirtelen nevetségesnek, oktalannak érezte a pápai áldást! Oly sok század alatt vajon csak egy szemernyi kínját orvosolni tudta-e az emberiségnek? Szolgáltatott-e igazságot az ablak alatt halódó nyomorultak tömegének? Nem.

9

Aznap este Benedetta üzent Pierre-nek, hogy beszélni szeretne vele. Mikor Pierre lement, Celiával találta a szalonban, beszélgetésbe merülve.

- Tudod-e, hogy láttam a Pierinátokat?! - kiáltott föl a fiatal leány, éppen mikor Pierre belépett a terembe. - Igen, igen, méghozzá Darióval láttam. Úgy látszik, hogy a leány lesett reá, Dario meglátta a Pincio egyik sétányán, őt várta, és rámosolygott. Rögtön tudtam... Milyen gyönyörű szép!

Benedetta szelíden mosolygott barátnője lelkesedésén, de szája körül kissé fájdalmas vonás tűnt fel; mert bármilyen józanul gondolkozott is, gyötörte a munkáslány együgyű és szívós szenvedélye. Megértette, hogy Dario szórakozást keres, minthogy ő visszautasítja. Elvégre fiatal férfi, és nem tett szerzetesi fogadalmat, de az a nyomorult leány túlságosan szereti, és Benedetta félt, hogy Dario megfeledkezik magáról, a szépség mindent mentő ürügyével. Titkos gondolatait egyszerre elárulta azzal is, hogy hirtelen egyébről kezdett beszélni.

- Üljön le, abbé úr... Amint láthatja, éppen embermegszólással szórakozunk... Szegény Dariómat azzal vádolják, hogy Róma összes szépségeit megkínozza... Azt mondják, hogy ez idő szerint ő az a boldog halandó, akinek hófehér rózsacsokrait a szép Tonietta két hét óta sétáltatja a korzón.

Celia megint lelkesedett.

- Egész bizonyos, kedvesem! Előbb még kételkedtek benne. Emlegették a kis Pontecorvót és Moretti főhadnagyot... a történet szájról szájra járt, képzelheted... Ma már mindenki tudja, hogy Dario lett Tonietta legújabb szerelme. Egyébként meg is látogatta páholyában, a Costanzi-színházban.

Pierre-nek, ahogy hallgatta őket, eszébe jutott Tonietta, akit a herceg mutatott neki a Pinción. Egyike volt ama kevély, félvilági nőknek, akivel Róma előkelő társasága foglalkozott. Eszébe jutott sajátságos különcsége is, amely híressé tette, nevezetesen, hogy néha önzetlen szeszélyei támadnak egy futó szerető iránt, és ilyenkor nem fogad el mást, mint reggelente egy csokor fehér rózsát, úgy, hogy mikor heteken át fehér rózsával jelenik meg a korzón, a társaságbeli hölgyek valósággal izgalomba jönnek, és égő kíváncsisággal fürkészik, vajon ki lehet a kiválasztott boldog halandó. Az öreg Manfredi márki halála óta Tonietta az örökségképpen szerzett Mille utcai villában lakott. Előkelő fogatának, egyszerű és elegáns öltözködésének híre járt mindenfelé, csak kissé föltűnő kalapjai rontották a hatást. A gazdag angol, aki kitartotta, körülbelül egy hónapja távol volt.

- Nagyon csinos, nagyon csinos - ismételgette Celia meggyőződéssel, csak a szerelem iránt érdeklődő, szűzies, ártatlan arccal. - Nagyon szép azzal a szelíd, nagy szemével... igaz, nem olyan, mint Pierina, nem! Lehetetlen is volna! De nagyon szép, öröm a szemnek, gyönyörűség látni!

Benedetta önkéntelen mozdulata mintha igyekezett volna ismét elhárítani Pierina alakját. Toniettát elfogadta. Tudta, hogy csak szórakozásról van szó, pillanatnyi ellágyulásról, ahogy barátnője mondotta.

- Ó, szegény Darióm! - jegyezte meg nevetve. - A fehér rózsák még tönkreteszik anyagilag... Bosszantani fogom egy kicsit... A végén még elrabolják tőlem, nem hagyják meg nekem, ha sokáig késik az ügyünk; szerencsére azonban jobb híreket kaptam. Igen, újra fölveszik az ügyet - nagynéném éppen emiatt ment el.

Celia fölállott, amikor Victorine behozta a lámpát, Pierre szintén felemelkedett ültéből, de Benedetta marasztalón fordult hozzá:

- Maradjon, kérem, beszélnem kell önnel.

Celia azonban még nem ment el. Érdekelte barátnője válópöre, tudni akarta az ügy állását, és hogy a várva várt házassága hamar megvalósulhat-e? Gyöngéden megcsókolta Benedettát

- Szóval, mégiscsak van reményed, a Szentatya előbb-utóbb visszaadja szabadságodat? Milyen boldog vagyok, drágám... milyen kedvesen fogtok élni Darióval!... Én is nagyon meg vagyok elégedve... úgy veszem észre, hogy apám és anyám belefáradtak kitartásomba. Tegnap is kijelentettem, a legnyugodtabb arccal: „Attiliót akarom, és nekem fogják adni!" Apám nagyon megharagudott, szidott, öklével fenyegetett, kiabált, hogy ha olyan keményfejű vagyok, mint ő, betöri a fejem, azután hirtelen, minden átmenet nélkül, dühösen odafordult anyámhoz, aki némán, unott arccal hallgatta, és ezt mondta neki: „Adja már oda neki az Attilióját, hogy békességünk legyen végre!"... Nagyon boldog vagyok... Nagyon, nagyon boldog...

Pierre és Benedetta nem állották meg nevetés nélkül, olyan sugárzó öröm áradt a fiatal leány liliomtiszta, ártatlan arcáról. Végre csakugyan búcsút vett, és az előszobában várakozó szobaleány kíséretében távozott.

Mikor egyedül maradtak, Benedetta leültette Pierre-t.

- Kedves barátom, megbíztak, hogy egy igen sürgős tanácsot közvetítsek önnek. Úgy látszik, híre jár Rómában, hogy ön itt van, és a legnyugtalanítóbb históriákat terjesztik önről. Könyve állítólag nyílt szakadásra való fölhívás, önt izgága és nagyra törő szakadárnak tartják, aki előbb Párizsban kiadja művét, azután Rómába szalad, hogy itt is forgalomba hozza, és hallatlan botrányt kavarjon föl vele... Ha még mindig óhajtja a Szentatya előtt védelmezni könyvét, azt tanácsolják önnek, vonuljon vissza egyelőre, feledtesse el, hogy a világon van. Legalább két-három hétre tűnjön el egészen.

Pierre megdöbbenve hallgatta. Hiszen megőrjítik a végén, ha így bolondítják továbbra is, csakugyan szakadár lesz belőle, fölszabadító és igazságszolgáltató botrányt fog csinálni, ha türelmét ilyen próbára teszik. Kiabálni s tiltakozni akart, azután fáradtan legyintett. Mire való volna kitörni a fiatal nő előtt, aki minden bizonnyal őszinte és jóindulatú?

- Ki bízta meg önt, hogy a tanácsot közvetítse?

Benedetta nem felelt, csak mosolygott, és Pierre hirtelen megértette.

- Monsignor Nani, ugyebár?

A contessina nem akart egyenes választ adni, csak meghatott szavakban dicsérgette a prelátust. Ezúttal végre magára vállalta a végtelen hosszúra nyúló házasság-megsemmisítési ügyet. Sokáig tárgyalt donna Serafinával, aki éppen ebben az ügyben ment az Inkvizíció palotájába, hogy beszámoljon első lépéseinek eredményéről. Lorenza atya, a két hölgy gyóntatója, szintén részt vesz a tárgyaláson, mert a válás tulajdonképpen az ő műve, mindegyre biztatta a nagynénit és unokahúgát, hogy bontsák föl a köteléket, amelyet Pisoni abbé szép remények és illúziók között segített összebogozni. Benedetta fölélénkülve számolt be új reménységének okáról.

- Monsignor Nani mindent keresztülvisz, amit akar, azért örvendek, hogy végre kezébe vette ügyemet. Kedves barátom, legyen okos maga is, ne lázadozzék, bízza reá magát, meglátja, hogy végül minden jóra fordul.

Pierre lehajtott fejjel töprengett. Róma teljesen elfoglalta, minden óra új meglepetéseket hozott, és kielégítette kíváncsiságát, semmi esetre nem fog nehezére esni két-három héttel tovább itt időzni. Nem titkolhatta, hogy a huzavona, a késleltetés esetleg fölőrli lassanként az akaraterejét, és elcsigázva, csüggedten, fáradtan fog kilábalni az ügyből. De elvégre, mitől tarthatna? Esküvel fogadta, hogy könyvének egy betűjét sem fogja megtagadni, és ha Őszentsége kihallgatáson fogadja, élőszóval is csak meggyőződését fogja megerősíteni. Halkan megismételte fogadalmát, azután engedett, és mentegetőzött, hogy tovább is kénytelen a palotában alkalmatlankodni.

Benedetta fölkiáltott:

- Nem, én nagyon örvendek, hogy nálunk lehet! Most, hogy a szerencse felénk fordult, úgy érzem, hogy jelenléte szerencsét hoz mindnyájunknak.

Megállapodtak abban, hogy Pierre nem lézeng többé a Szent Péter-templom és a Vatikán tájékán, ahol bizonyára föltűnést keltett már reverendája. Sőt, azt is megígérte, hogy egy hétig ki se mozdul a palotából, úgyis át akarja olvasni itt, Rómában, Róma történelmének néhány részletét. Még egy ideig beszélgettek, Pierre élvezte a nagy szalon csendes nyugalmát, a lámpa szunnyadó félhomályát. Hat órát ütött az óra, az utca már egészen besötétedett.

- Őeminenciája nem gyöngélkedett ma? - kérdezte.

- De igen - felelte a contessina -, kissé fáradt, de nem kell nyugtalankodnunk miatta... Nagybátyám azt üzente don Vigilióval, hogy bezárkózik ma szobájába, és néhány levelet fog diktálni... Ebből is láthatja, hogy nincsen semmi baja.

Megint mély csönd állott be. Sem az utcáról, sem az üres palotából nem hallatszott semmi nesz. Néma és töprengő volt minden, mint a sír. Ebben a pillanatban azonban a rémület szele vágott be a lágyan szunnyadó szalonba, amelyet immáron betöltött a remény álmának édessége. Victorine rohant be elfúló lélegzettel, lobogó szoknyában, rémülten lihegve:

- Contessina, contessina...

Benedetta sápadtan, fagyos nyugalommal állott föl, mintha érezné a szerencsétlenség szelét

- Mi az, mi az? Miért futottál, és mit remegsz?

- Dario... Dario úr lenn van... Lementem, hogy megnézzem, meggyújtották-e a kapu alatt a lámpát, mert sokszor elfelejtik... És ott, a kapuközben, a sötétben belebotlottam Dario úrba... A földön fekszik, késsel megszúrták...

A szerelmes nő szívéből sikoltás tört föl:

- Meghalt!

- Nem, nem... megsebesült!

Benedetta nem hallgatott reá, egyre hangosabban sikoltozott:

- Meghalt! Meghalt!

- Nem, nem, beszélt hozzám... És az istenért... hallgasson... Engem is elhallgattatott, mert nem akarja, hogy tudják; azt mondta, hogy értesítsem a contessinát, de csak egyedül a contessinát... és ha már az abbé úr is itt van, lejön velünk, és segíteni fog, hogy fölhozzuk. Nem lesz nehéz.

Pierre is ijedten hallgatta. Mikor Victorine fölemelte kezét, hogy a lámpa után nyúljon, véres foltok látszottak rajta, nyilván hozzáért a sebesült testéhez. Benedetta úgy iszonyodott a látványtól, hogy panaszosan nyögni kezdett.

- Hallgasson... az istenért, hallgasson... Menjünk le csöndesen. Mindenesetre viszem a lámpát, mert látni csak kell... Gyorsan... gyorsan!...

Lenn, keresztben a kapu alatt, a lépcsőház bejáratánál feküdt Dario a földön, mintha az utcán megsebesülve éppen csak annyi ereje maradt volna, hogy néhány lépést tegyen, mielőtt földre rogyott. Sápadtan, összeszorított ajakkal, ájultan feküdt. Benedettában a végső fájdalom fölébresztette családjának lelkierejét, nem siránkozott már, nem sikoltozott, nagy szeme értelmetlenül, majdnem eszelősen bámult a sebesültre. Rettenetes volt ez a hirtelen érkező, teljesen váratlan csapás, a gyilkosság megmagyarázhatatlan miértje és hogyanja, az éjszakába hulló elhagyatott palota fekete csöndjében. A seb nemigen vérzett csak éppen a ruha ázott át.

- Gyorsan, gyorsan - ismételgette Victorine suttogva. Lecsavarta a lámpát, és körülvilágított vele, hogy tisztába jöjjön a helyzettel. - A kapus nincs lenn, mindig átmegy a szomszéd asztalos feleségéhez szórakozni, és látja, meg se gyújtotta a lámpát... de minden percben itt lehet... Az abbé úr meg én hamar fölvisszük a herceget a szobájába.

Csak Victorine nem vesztette el a fejét, és lélekjelenléttel, nyugodtan, gyorsan cselekedett. A másik kettő még mindig megdöbbenve állott, egy szót sem tudtak szólani, és ijedten engedelmeskedtek, mint a megrémült gyermekek.

- A contessina világítson, fogja meg a lámpát, de tartsa alacsonyan, hogy láthassuk a lépcsőt... Abbé úr, fogja meg a lábát, én a hónaljánál fogom meg... Ne féljen, elbírom... nem nehéz a drága jó fiú...

Ó, az a fölkapaszkodás az alacsony fokú lépcsőkön! A széles fordulók, megannyi vívóterem, megkönnyítették a kegyetlen szállítást, de milyen szomorúnak látszott a gyászos menet a lámpa homályos világánál! Benedetta karját megerősítette az akarat. A kihalt, régi palotában egy leheletnyi nesz sem hallatszott, csak a pusztulás munkája percent meg olykor a morzsolódó falakban és a meg-megreccsenő mennyezetekben. Victorine halk hangon adott utasításokat, míg Pierre, attól tartva, hogy elcsúszik a ragyogó lépcsőn, némán lihegett a nagy erőfeszítéstől. Bolondos árnyékok táncoltak a pillérek mentén, a kopár, vastag falakon, föl a koronákkal díszített magas boltozatig... Meg kellett állaniuk, olyan végtelen magasnak látszott az emelet. Azután megint lassan tovább haladtak.

Szerencsére, Dario három szobából: öltözőből, fogadó- és lakószobából álló lakosztálya az első emeleten volt, a bíboros lakosztályának folytatásaképpen, a Teverére nyíló szárnyban. Csak a folyosón kellett még nesztelen léptekkel végigmenniük, és végre megkönnyebbülten ágyba fektethették.

Victorine elégedetten nevetett:

- Ennyire már volnánk!... Tegye le a lámpát, contessina! Ide, erre az asztalra!... Felelek róla, hogy senki sem hallott meg bennünket... Milyen szerencse, hogy donna Serafina nincs itthon, és hogy őeminenciája bezárkózott szobájába don Vigilióval... Betakartam a vállát a szoknyámmal, egy csöpp vér se folyhatott le... és lenn én magam fogom fölmosni rögtön a helyet...

Egy pillanatra Darióra nézett, azután élénken folytatta:

- Lélegzik!... Itt hagyom mindkettőjüket, vigyázzanak rá, én meg megyek azonnal Giordano doktorért, megbízható ember, látta születni a contessinát...

Benedetta és Pierre, egyedül maradtak az ájultan fekvő sebesült mellett, a félhomályos szobában, a rémület kábult borzongásai között. Az ágy két szélén ültek, és még mindig nem tudtak szólani egy szót sem. Benedetta kitárta a karját, a kezeit tördelte, és halkan nyögött fájdalmá-

ban. Azután lehajolva leste a sápadt arcot, a lezárt szemeket. Dario csakugyan lélegzett, de halkan, alig hallhatóan. Arcába halvány pír szökött lassanként, és végre fölnyitotta a szemét.

A contessina rögtön megfogta kezét, a magáéba szorította, hogy beleöntse szíve szorongását, úgy örült, mikor érezte, hogy Dario, ha gyöngén is, de viszonozza szorítását.

- Látsz, hallasz engem?... Mondd el, az istenért, mi történt?

Dario nem felelt. Pierre jelenléte nyugtalanította, de mikor ráismert, nem tiltakozott ellene, tekintete azonban kutatva nézett körül, hogy vajon nincs-e még valaki a szobában.

- Senki sem látott? Senki sem tudja? - kérdezte halkan.

- Nem, nem, nyugodt lehetsz! Úgy hoztunk föl Victorine-nal, hogy egy élő lelket sem láttunk. Nagynéném elment, nagybátyám bezárkózott.

Dario megkönnyebbült és mosolygott:

- Nem akarom, hogy bárki is megtudja... Hallatlan ostobaság.

- Mi történt, az istenért? - kérdezte Benedetta megint.

- Nem tudom... Nem tudom...

Dario fáradtan behunyta szemét, hogy meneküljön a kérdések elől. Hamarosan azonban meggondolta magát, és helyesebbnek találta rögtön elmondani az igazságnak legalábbis egy részét.

- Egy férfi rejtőzött el a kapubejáró homályában, úgy látszik, lesett reám. Mikor beléptem, a vállamba szúrta kését.

Benedetta remegve hajolt közelebb hozzá, mélyen a szemébe nézett:

- De ki volt az az ember? Ki volt?

Dario halkan, egyre fáradtabban mondta, hogy nem láthatta a sötétben, az ember azonnal elmenekült.

Benedetta hirtelen fölsikoltott.

- Prada... Prada... mondd, ugye, ő volt?!

Őrjöngve beszélt tovább:

- Hallod? Úgyis tudom, hogy ő volt... Nem voltam az övé, és ezért nem akarja, hogy a tied legyek... és inkább meg fog ölni, mikor szabadon neked adhatom magamat... Ismerem... sohasem lehetek boldog... Prada volt... Prada volt!

A sebesült összeszedve erejét, jóhiszeműen tiltakozott:

- Nem, nem Prada... nem is az ő megbízottja... Esküszöm... Nem ismertem meg az embert, de egészen bizonyosan nem Prada volt!

Dario olyan meggyőző hangon beszélt, hogy nem lehetett szavában kételkedni. Benedettát újabb rémület fogta el. A beteg keze nyirkos lett, elgyöngült kezében, az előbbi nagy erőfeszítéstől hátrahanyatlott az ágyon, megint elsápadt, behunyta szemét, elvesztette eszméletét. Mintha meghalt volna.

Benedetta tébolyultan tapogatta.

- Abbé úr, nézze csak... egészen hideg... meghal... meghal... Úristen, meghal!

Pierre-t megrázta a Benedetta sikolya, igyekezett megnyugtatni:

- Igen sokat beszélt... elájult, mint az imént... Higgye el, dobog a szíve. Tegye ide a kezét... Az istenért, csillapodjék... mindjárt jön az orvos... nem lesz semmi baj.

Benedetta nem hallgatott reá, és a pap megdöbbentő jelenetnek lehetett szemtanúja. A lány hirtelen rávetette magát az imádott férfi testére, őrült öleléssel szorította magához, könnyeivel fürösztötte, csókokkal halmozta el, és forró szavakat dadogott:

- Ó, ha elveszítelek... ha elveszítelek... Én nem adtam magam oda neked... ostobán visszautasítottalak... mikor még lett volna idő a boldogságra... Csak a Madonnára gondoltam... hogy a Madonna szereti a szüzességet, és szűzen kell megtartanunk magunkat férjünknek, hogy megáldja a házasságot... Mit ártott volna neki, ha mindjárt boldogok lehettünk volna? Látod... ha megcsalna, és elvenne tőlem, mielőtt egymás karjába feküdtünk volna... örökre sajnálnám, hogy nem kárhoztam el veled együtt... igen... inkább elkárhozni, de legyünk egymáséi teljes vérünkkel, az ajkunkkal!

Ez volt hát a nyugodt, okos nő, aki türelmesen várt, hogy jobban berendezhesse életét? Pierre rémülten nézte, nem ismert reá! Eddig olyan tartózkodónak látta mindig, olyan természetesen szemérmesnek, mintha gyermekes lelkének ez volna igazi sajátossága. Nyilván a rémület fenyegető hatása alatt fölébredt benne a Boccanerák szörnyű vére, az ősi erőszakosság, a büszke, vad éhség, a kétségbeesett szertelenség. Ő is követelte részét az életből, a szerelemből. És zúgolódott, jajongott... Mintha a halál az ő testéből szakítaná ki kedvesét.

- Nyugodjék meg, asszonyom! - könyörgött a pap. - Hiszen él... Dobog a szíve... Csak kínozza önmagát.

De Benedetta mindenáron meg akart halni Darióval együtt.

- Ó, drágám, ha elmész, vigyél magaddal... vigyél magaddal... A szívedre fekszem, olyan szorosan zárlak két karomba, hogy összeforrunk, hogy együtt kell hogy eltemessenek bennünket... Igen, meghalunk... és mégis házasok leszünk... Megígértem, hogy csak a tied leszek... és tied leszek mindenek ellenére, ha kell a föld alatt is... Drágám, nyisd ki a szemed, nyisd ki a szád, csókolj meg, ha nem akarod, hogy én is meghaljak, ha te meghalsz!

A komor szobában, az alvó falak között, vad szenvedély tüze lobogott, vérrel, lánggal. Benedetta megint zokogásban tört ki, könnyei hullottak, odaborult erőtlenül, fátyolos szemmel az ágy szélére. Szerencsére az orvos és Victorine megjelenése véget vetett az őrült jelenetnek.

Giordano doktor már elmúlt hatvanéves. Fehér fürtű, borotvált, üde arcú kis öreg volt, megjelenésén látszott, hogy sokat érintkezik papokkal, valami prelátusi derű ömlött el rajta. Azt beszélték róla, hogy kiváló ember, ingyen gyógykezeli a szegényeket, és kényes helyzetekben papiasan diszkrét és titoktartó. Harminc év óta az összes Boccanerák, gyermekek, nők, sőt maga a bíboros is vigyázó keze alá tartoztak.

Victorine tartotta a lámpát, Giordano doktor Pierre segítségével levetkőztette Dariót. Megvizsgálta a sebet, és mosolygó arccal jelentette ki, hogy nem veszélyes, három hét alatt rendbe jöhet, addig feküdnie kell. Komplikációktól nem kell tartani. És - mint a római orvosok valamennyien - valósággal szerelmes lévén a szép késszúrásokba, hosszan nézegette a sebet, nagy szakértelemmel, hiszen majdnem mindennap kellett szúrt sebet kezelnie. Kétségkívül úgy találta, hogy az illető jól végezte dolgát. Halkan odasúgta a fájdalomtól eszméletére tért hercegnek:

- Ezt figyelmeztetésnek szoktuk nevezni... az illető nem akart ölni, fölülről lefelé mérte a vágást, egyenesen a húsba, még csak közelről sem érintve a csontot... Nagy ügyesség kell hozzá... Jól elhelyezett szúrás!

- Igen... igen... - mormolta Dario - kímélt... mert hiszen összevissza lyukaszthatott volna.

Benedetta nem hallotta, hogy mit beszélnek. Mikor az orvos kijelentette, hogy nem veszélyes az eset, és a gyöngeséget és ájulást a megrázkódtatás okozta, lerogyott a székre, a kimerültség teljes megsemmisülésével. Szeméből peregtek a könnyek a kétségbeesés nagy rohama után, azután fölállott, odalépett Darióhoz, és néma, határtalan gyöngédséggel megcsókolta.

- Kedves orvos úr - szólalt meg Dario -, szeretném, ha titokban maradna. Olyan nevetséges história. Senki sem látta, úgy látszik, az abbé úron kívül... őt pedig megkérem, hogy tartsa titokban... És, ugye, fölösleges főképpen a bíborost vagy nagynénémet nyugtalanítani... és a ház barátait.

Giordano doktor nyugodtan mosolygott:

- Jó, jó... természetesen... Ne gyötrődjék... Azt lehet mondani mindenkinek, hogy leesett a lépcsőn, és kificamította a vállát... Most pedig, hogy bekötöztem, igyekezzék aludni, nehogy láza legyen. Holnap reggel megint eljövök.

Nyugodt, csendes napok teltek el. Pierre egészen új életet kezdett. Az első napokban ki sem mozdult az alvó, öreg palotából, írt, olvasott, és más szórakozása nem volt alkonyatig, mint hogy néha leült Dario ágya mellé. Természetesen Benedettát is mindig ott találta. Negyvennyolc óráig tartó elég magas láz után lassan megkezdődött a gyógyulás. Minden rendben ment, a kificamodott váll históriáját mindenki elhitte, úgyannyira, hogy a bíboros megparancsolta - donna Serafina szigorú takarékossága ellenére is -, hogy még egy lámpát akasszanak ki a lépcsőházba, nehogy ilyen baleset újból előfordulhasson. A helyreálló békés egyhangúságban csak egy utolsó megrázkódtatás fordult elő, inkább zavaró fenyegetés, amelybe Pierre is belekeveredett egy este, amikor ott időzött a lábadozó beteg szobájában.

Benedetta kiment néhány pillanatra, és a forró levest hozó Victorine a beteghez hajolt, és odasúgta neki:

- Uram, egy fiatal leány, Pierina, minden este sírva jön ide híreket hallani... Nem tudom elküldeni, folyton itt lézeng... jobbnak tartottam értesíteni önt.

Pierre akaratlanul minden szót hallott. Hirtelen megvilágosodott előtte az igazság. Dario leolvasta arcáról gondolatait és anélkül hogy Victorine-nak felelt volna, a paphoz fordult:

- Igen, abbé úr, az a gaz Tito volt... Mondja, ugye, hogy ostobaság?

Védekezett ugyan, hogy semmit sem tett, amivel a fivér figyelmeztetését - hogy ne nyúljon nővéréhez - megérdemelte volna, de zavartan, kissé szégyenkezve mosolygott. Röstellte az egész történetet. Láthatólag megkönnyebbült, amikor a pap megígérte, hogy beszélni fog a leánnyal, ha megint eljön, és megérteti vele, hogy többet nem szabad idejönnie.

- Ostoba, nagyon ostoba kaland! - ismételgette a herceg, kissé eltúlozva haragját, mintegy önmagát gúnyolva. - Igazán a múlt századba való.

Hirtelen elhallgatott. Benedetta lépett be. Odaült megint drága betege mellé. És tovább folyt a kedves, meghitt virrasztás a szunnyadó, öreg szobában, az ódon, halott palotában, ahonnan sóhaj sem szállt fel.

Mikor Pierre először kiment, nem távozott a környékről, tisztán csak levegőt akart szippantani. Érdekelte a Giulia utca, ismerte II. Gyula pápa korabeli régi fényét: a pápa egyenesítette ki, és pompás palotákat álmodott bele. Farsang idején versenyeket tartottak, gyalog vagy lovon, a Farnese-palotától a Szent Péter térig. Azt is olvasta, hogy a francia király nagykövete, D'Estrée de Couré márki, aki a Sacchetti-palotában lakott, nagy ünnepséggel ülte meg 1630-

ban a trónörökös születését, három versenyt rendezett a Sisto-hídtól a San Giovanni de'Fiorentiniig, a legragyogóbb pompával. Az utcákat virággal hintették be, az ablakokat gazdag kelmékkel díszítették. Második este tűzzel mozgatott hajó jelent meg a Teverén, amely az Argo hajót és Jaszón harcát jelképezte az aranygyapjúért. Máskor a Farnese kútjából, a Mascheronéból bor folyt. Hogy megváltoztak az idők azóta, milyen csöndes, elhagyatott utca ma, kihaltsága szomorú méltóságában! Széles és egyenes, hol napsütött, hol árnyékos, egy kihalt városrész kellős közepén. Kilenc órától kezdve süti a nap, megfehéríti a járda nélküli út lapos kövezetét, míg kétoldalt, a nagy fényt hirtelen követő árnyékban, régi paloták, nehéz, ódon házak sora alszik; régi veretes kapuk, óriás, rácsos ablakok, egész emeletek csukott redőnyökkel, mintha beszögezték volna, nehogy behatolhasson a napfény. Az olykor nyitott kapukon át nedves, hideg udvarok látszottak a mély boltozaton túl, sötétzöld növényzet foltjaival és oszlopsorok sokaságával, akár a zárdaudvarok. Az alacsony melléképületekben, különösen a Teveréhez futó kis utcák oldalán, csöndes műhelyeket rendeztek be. Pék, szabó, könyvkötő, sötét üzletelők, gyümölcsárusok, deszkán kirakott négy paradicsommal és négy salátával, Frascati és Genzano termését hirdető borkereskedők telepedtek meg bennük, de az ivók mintha meghaltak volna. Az utca közepe táján állott ez idő szerint a fogház, és rút, sárga fala csöppet sem vidította föl a helyet. A magasban hosszú távíródrótok húzódtak végig a hosszú sírfolyosón, járókelők gyéren akadtak, és a Farnese-palotától kezdve beláthatatlan messzeségig, a folyón túlig, a Szentlélek-kórház faláig, a múlt pora rakódott le. De főleg este, ha leszállt az éj, markolta szíven Pierre-t a kétségbeejtő magány, a kihalt utca szent rémülete. Sehol egy lélek, teljes megsemmisülés. Az ablakokban semmi fény, csak a ritkán elhelyezett utcai gázlámpák gyér világa, ködbe veszve, mint a mécs. A kapuk elreteszelve, belakatolva, se zaj, se lehelet nem hallszik sehonnan. Csak imitt-amott egy-egy kivilágított borcsarnok, kopott üvegtáblák mögött égő lámpa, teljes mozdulatlanságban, de nevetés vagy beszéd nem töri meg a csendet. Csak a fogház két őre él, egyik a kapu előtt, másik a jobb oldali sikátor sarkán, feszesen állnak a halott utcában.

Pierre mégis szerette ezt a városrészt, feledésbe merült régi szépségével, távol a modern élet zajától, dohos, egyhangú, titokzatos papi levegőjével. A San Giovanni de'Fiorentini oldaláról nézve, ahol az új Vittorio Emmanuele korzó nyílik, amelynek megépítéséért az egész negyedet felforgatták, éles az ellentét az ötemeletes, faragásokkal díszített, vadonatúj házak és a szomszédos sikátorok sötét, igénytelen épületei között. Esténként fényes ívlámpák világítanak az új házak között, míg a Giulia és a többi utca gázlángjai füstölgő lampionokhoz hasonlítanak inkább. Régi, híres utcák húzódtak itt, a Banchi Vecchi utca, a Pellegrino, a Monserrato utcák, azután keresztutcák sokasága, elvágták és összekötötték őket, és mind a Tevere felé igyekeznek, és oly keskenyek, hogy kocsi csak nehezen haladhat át rajtuk. Mindeniknek megvan a maga temploma. Rengeteg egészen egyforma templom, mindegyik nagyon díszes, aranyozott, festett, csak istentiszteletkor vannak nyitva, olyankor aztán megtelnek tömjénnel, napfénnyel. A Giulia utcában a San Giovanni de'Fiorentinin, a San Biagio della Pagnottán és a Sant'Eligio degli Oreficin kívül ott volt a Halottak temploma is, a Farnese-palota mögött. Ide szeretett járni Pierre, itt álmodozott a hajdani, vad Rómáról és a vezeklő barátokról, akik a templomban lelkészkedtek, és akiknek az volt a föladatuk, hogy összeszedjék a Campagnán elhagyott holttesteket, amelyekre felhívták a figyelmüket. Egy este látta, hogyan hoznak be két ismeretlen holttestet, két hét óta feküdtek temetetlenül, a Via Appiá-tól jobbra találták őket egy mezőn.

Pierre kedvenc sétahelye nemsokára a Tevere új rakpartja lett, a Boccanera-palota másik homlokzata előtt. Csak le kellett mennie a *vicoló*-n, a keskeny sikátoron, és magányos, csöndes helyre ért, ahol a dolgok végtelen gondolatokat sugallnak. A rakpartot nem fejezték be, sőt úgy látszott, hogy a munkálatokat teljesen abbahagyták; hatalmas műhely volt a vidék,

törmelék, kőhalmaz, szerszámbarakk mindenfelé, nagy összevisszaságban. A folyó minduntalan kiárad medréből, és a folytonos ásatások alacsonyabbá tették a város talaját a két parton. Hogy az árvizek ellen védekezzenek, ezért készültek a vizet az erődszerű, óriás falak közé börtönözni. És föl kellett emelni a régi partokat, úgyannyira, hogy a Boccanera-kert kis terasza, kettős lépcsőjével, ahonnan hajdan egyenesen vízre tehették a hajókat, sokkal mélyebben feküdt, és az a veszedelem fenyegette, hogy elsöprik, eltüntetik a föld színéről, ha befejezik az út földmunkálatait. A talajt nem egyengették el, az odahordott föld azonmód ott maradt, ahogy a kordékról lehányták. Gödrök, romhalmazok, elhagyott építőanyagok mindenfelé. Csak vézna, szegény gyermekek jöttek oda játszani a palotát elnyelő romok közé, munkanélküli férfiak aludtak a napsütésben, és asszonyok teregették a szegényes fehérneműt a kavicsokra. És Pierre mégis kedves menedékhelyre talált itt, biztos nyugalomra, kimeríthetetlen álmodozásra. Órákat töltött el a parton, nézegetve a folyót és szemközt a várost.

Reggel nyolckor már ragyogott a szőke napsugár a széles tájon. Balról a Trastevere távoli tetői látszódtak a párás, szürkéskék ég alatt. A San Giovanni de'Fiorentini kerek apszisán túl a folyó kanyarodása látszott, és a Szentlélek-kórház nyárfasora, amely zöld függönyt húzott a túlsó partra, és a látóhatáron kirajzolódott az Angyalvár világos körvonala. Pierre-t legjobban a szemközti part ragadta meg, amelyen érintetlenül terült el a nagyon-nagyon régi Róma egy darabja. Valóban, a Sisto-hídtól az Angyalvár-hídig húzódott a jobb parton a félbemaradt rakpart vonala, az építmény - ha elkészül - végleg beszorítja a folyót a két hatalmas, fehéren magasló fal közé. Meglepetésszerű bájjal hatott a régi korok emlékeinek felidézése itt a partokon, a pápák régi városának egy nyúlványán. A Lungara utca házainak egyforma homlokzatát bizonyára újra festették, itt azonban a víz széléig lenyúló épületek hátsó falai érintetlenek maradtak, megvörösödtek, megkoptak, megpatinásodtak a nyári napsütéstől, mint a régi bronzok. Milyen hihetetlen zsúfoltság és halmozás! Mélyen fekvő boltozatok, ahova már a víz is elér, oszlopokon nyugvó falak, római kori, meredeken lelógó épületrészek, függőleges lépcsők emelkedtek töredezetten, kizöldülve a kavicsos parton; egymás fölött elterülő teraszok, szabálytalan ablaksorú emeletek, egyik ház a másik hátán, összevisszaságban, fantasztikus erkélyekkel, fafolyosókkal, az udvarokon átvetett hidak, facsoportok, mintha a házak tetején nőttek volna, a tetők közepébe odavakolt manzárdszobák. Szemben harsogva csobogott egy szennyvízlevezető a piszkos, kimart sziklából. Ahol szabadon látszott a part a házak sorai között, őrült növényzet lepte be, füvek, fák, királyi palásttal húzódó repkények. A szenny és nyomorúság eltűnt a ragyogó napsütésben, a kopott, összezsúfolt homlokzatokat aranyfény ragyogta be, az ablakokon száradó ruhanemű, vörös szoknyák, villogó fehérneműk élénk színeket vegyítettek az összevisszaságba, míg följebb, a városrész fölött, a Gianicolo emelkedett a nap vakító fényében, a Sant'Onofrio-templom finom profiljával, a ciprusok és fenyők között.

Pierre sokszor odakönyökölt az irdatlan rakpart párkányára, és nehéz szívvel, halott századok szomorúságával eltelve nézte a Tevere folyását. A régi vizek lassú komorsággal, fáradtan hömpölyögtek a babiloni árok, az óriás, magas, egyenes, meztelen új falak börtönében, amelyek még új rútságukban sápadoztak. A sárga folyót bearanyozta a nap, kékeszöld színben csillogott, hullámai csöndesen borzongtak. De amint árnyékba került, sötét sárszínűvé, homályossá vált, nehézkes ódonságában nem is tükröződtek a házak. Milyen csöndes, magányos, elhagyatott folyó! A téli esőzések után olykor haragosan rohan, fenyegető árral; a tiszta, felhőtlen ég hosszú hónapjai alatt azonban mélyen alszik, nesztelenül ballag át Román, tompa lassúsággal, minden fölösleges zajt elkerülve. Egész napokat lehet tölteni a partján, anélkül hogy egy bárka suhanna rajta, vagy vitorla élénkítené. Néhány kis hajó vagy gőzös, amely bort hozott Szicíliából, megállott az Aventinus lábánál. Azonkívül csak pusztaság, halott vizek, néha nagy ritkán egy-egy mozdulatlan halász veti ki horgát. A régi part lábánál, kissé jobbra,

Pierre csak egy öreg tákolmányt látott, félig elrothadt Noé bárkáját, talán egy mosóhajó volt, de soha egy lélek se mutatkozott benne; azután az egyik iszapnyelven állt még egy töredezett, fölborult csónak, siralmas jelképe a lehetetlen és abbahagyott hajózásnak. Valahogy a folyó is rom volt már, hasonlóan a többi híres romhoz, amelynek porát annyi évszázad óta fáradtan fürészti. Hány század történelmét tükrözték vissza a sárga vizek, mennyi embert, mennyi dolgot; tőlük vette át a folyó a fáradságot és undort, azért olyan nehézkes, néma és elhagyatott, megsemmisülni vágyó!

Itt történt, hogy egy reggelen Pierre találkozott Pierinával az egyik fabarakk mellett, amelybe régen az építkezési szerszámokat zárták. Felfelé fordított arccal, talán már órák óta bámulta Dario szobájának ablakait, a sikátor és a rakpart sarkán. Victorine szigora kétségkívül elijesztette, mert azóta nem jelentkezett a palotában újabb hírekért. Eljött azonban ide a partra, napokat töltött itt, valamelyik szolgától megtudta, melyik a Dario ablaka, és fáradhatatlanul várt egy jelre, intésre, köszöntésre, s a puszta reménység is már hevesebben dobogtatta szívét. A lelkész meghatottan közeledett e szerény félrevonulás láttára, olyan alázatos, rajongásában remegő és királynőien szép volt a leány. Ahelyett hogy szigorúan megszidta és elűzte volna, mint ahogy utasították, kedvesen, vidáman beszélgetett vele övéiről, mintha semmi sem történt volna, és beszélgetés közben, mintegy odavetőleg említette, hogy a herceg jobban érzi magát, és két hét múlva lábra áll. A leány előbb bizalmatlanul, haragosan el akart menekülni, de amikor megértette Pierre szavait, könny szökött szemébe, és boldogan, nevetve intett csókot feléje: - *Grazie, Grazie!* - Köszönöm, köszönöm! - aztán elfutott. Pierre soha többé nem látta.

Ugyancsak egy reggelen, mikor Pierre misét mondani indult a Farnese téri Szent Brigitta-templomba, Benedettával találkozott. A contessina már a templomból jött, ilyen korán reggel, kezében kis olajos üvegcsével. Fesztelenül mondta el, hogy minden másod-harmadnap kap az egyházfitól néhány csöppet abból az olajból, amellyel a Madonna egyik antik faszobra előtt égő mécset táplálják. Azt is bevallotta, hogy csakis ebben a Madonnában bízik, ha másikhoz folyamodott, soha semmit sem tudott elérni, pedig már fordult igen híres márvány, sőt ezüst Madonnákhoz is. Áhítatos rajongás - valójában ez az egyetlen rajongás - égett szívében a szentkép iránt, amely sohasem tagadott meg tőle semmit. Természetesnek, vitathatatlannak tartotta, hogy a néhány csöpp olajnak, amellyel este-reggel bedörzsöli Dario sebét, köszönhető a gyors, valósággal csodálatos gyógyulás. Pierre kétségbeesett az elragadó, okos teremtés gyermekes vakbuzgalmán, de a világért sem mosolygott volna rajta.

Minden este, mikor sétáiból hazatérve benézett Dario szobájába, Benedetta kérte, hogy meséljen el napját a beteg szórakoztatására. Minden, amit elmondott, csodálkozása, meghatottsága, sőt olykori fölindulása is szomorú varázzsal hatott a zajtalan, néma, nagy szobában. Mikor megint ki merte tenni a lábát a negyedből, és fölkereste a római kerteket, még reggeli kapunyitáskor, hogy lehetőleg senkivel se találkozzék, hazajövet lelkesen leírta benyomásait, szólott a szép fákról, a szökő vizekről, a csodaszép láthatárra néző széles teraszokról.

Nem a legnagyobb kertek nyerték meg legjobban a szívét. A kis római „városliget”, a Borghese-villa kertjének királyi utain délután sok kocsi fordult meg a szokásos corsói séta előtt. Pierre jobban szerette a ragyogó márványvilla előtt meghúzódó kis kertet, amelyben ma a világ legkedvesebb múzeuma van, finom pázsitszőnyeg, közepén széles medence és Venus meztelen, fehér szobra, antik töredékek, vázák, szobrok, oszlopok, szarkofágok, szabályos négyszögben elrendezve, és azonkívül semmi más, csak a napsütött, mélabús mező. Újra elment a Pincióra is, és gyönyörű reggelt töltött ott. Megértette a keskeny kis hely szépségét, mindig zöld, ritka fáival, Rómára nyíló gyönyörű kilátásával, a napsugárral beszórt Szent Péter-templom távoli képével a gyengéd fényben. Az Albani- és a Pamphili-villában büszke,

magas, ernyős fenyőket talált, hatalmas tölgyeket, ágas-bogas koronával, sötét lombbal. Az utóbbiban a százados tölgyek bűbájos félhomállyal árnyékolták be az utakat, a kis tó álomszerűen bújt meg a szomorúfüzek, nádak között, előtte lent a teraszon barokk ízlésű mozaik bontakozott ki, rózsadíszek és arabeszkek bonyolult rajza, amelyet különböző virágok és levelek színeztek. Ebben az előkelő, széles és gondosan ápolt kertben az lepte meg legjobban Pierre-t, hogy egy kis fal mentéből ismét a Szent Péter-templomot látta, olyan új oldalról, olyan váratlan beállításban, hogy a szimbólummá emelkedő kép emlékét örökre megőrizte. Róma egészen eltűnt, a Mario-hegy és egy másik domboldal egészen elrejtették a várost, csak a hatalmas kupola emelkedett fel, mintha elszórt fehér és vörös tömbökön épült volna. A Borgo háztömegei, a Vatikán és Bazilika épületei valósággal eltörpültek szertelen nagy kupolája alatt, amely szürkéskéken ragyogott az ég világosabb kékjében, míg mögötte a határtalan messzeségben finoman tűnt el a kékesrózsaszínes táj.

A város lelkét Pierre még jobban érezte a kevésbé nagyszerű, zártabb kertekben. Ó, a Matteivilla a Caelius lejtőjén, teraszos kertjével, áloékkal, babérfákkal, óriási kecskerágókkal szegélyezett lejtős, bizalmas útjaival, hordószerűen nyesett keserű puszpángjaival, narancsfáival, rózsáival és kútjával! Elragadó órákat töltött itt, hasonlóban csak az Aventinuson volt része, amikor a domb három templomát megnézte, zöld lombok között. A legszebb a Santa Sabina, a dominikánusok bölcsője, amelynek minden oldalról körülzárt kertje langyos, illatos békességben alszik, narancsfákkal beültetve, közöttük Szent Domonkos évszázados, óriási, göcsörtös narancsfája roskadozik az érett narancsoktól. A Máltai Priorátus melletti kert viszont óriási láthatárra nyílott meredeken, a Tevere fölött a folyó két partján sorakozó tetőkre és homlokzatokra, egészen a Gianicolo távoli tetejéig. És a római kertekben mindenütt a nyesett keserű puszpáng, a fehér törzsű, sápadt levelű eukaliptusz - olyan a lombja, mint a hosszú haj -, a zömök és sötét tölgyek, óriási píneák, fekete ciprusok, és fehér márvány a rózsabokrok között, repkénnyel befuttatott csobogó kutak - ezek vártak rá. Búsabb örömet sohasem élvezett, mint Gyula pápa villájában, melynek félkör alakú, kertre nyíló kapuja elmúlt korok kedves és érzéki életéről beszélt, festett díszítésével, virágos aranyrácsával, mosolygó kis Ámorjaival. Aznap este, mikor a Farnesina-villából tért haza, azt mondta, hogy most egész Róma halott lelkét hozza magával. De nem Raffaello rajzai alapján készült festmények hatották meg, hanem a víz partján fekvő szép terem halványkék, halványlila, halványrózsaszín díszítésével, zsenialitás nélküli, de elragadó művészetével, igazi római jellegével. A kert hajdan a Teveréig ért, de az új part most átszelte, és kétségbeejtően elhagyatottá, földúlttá vált, mint a temető - és mégis narancs- és citromfák arany gyümölcse érik benne.

Amikor egy másik, derűs estén meglátogatta a Medici-villát, megdobbant a szíve. Francia földön volt. Ez is milyen csodálatos kert, puszpángbokrokkal, píneákkal, felséges és elbájoló fasorokkal, milyen titokzatosan, ódonan suttogtak az öreg, sötét tölgyek, a bronzszínűen csillanó lombok a lealkonyuló nap arany parazsában. Végtelen hosszú lépcsőn kell fölmenni a villába, de föntről, a kilátóból, egyetlen pillantással beláthatta egész Rómát, mintha karjával is átölelhetné, csak ki kellene nyújtania a kezét. A villa ebédlőjéből - melynek falait az itt élt és egymást váltogató művészek arcképei díszítették -, és különösen a nagy, nyugalmas könyvtárból, megejtő kilátás nyílott, határtalan és lenyűgöző látvány. Pierre nem csodálta, hogy az ott tanuló fiatal művészek lelkét áthatotta a vágy, hogy műveikkel meghódítsák a világot. Szívében a Róma-díj iránt érzett ellenséges hangulattal érkezett, hiszen ez a hagyományos és uniformizáló nevelés oly káros az eredetiségre, most egy pillanatra mégis elbűvölte a kert langyos békessége, kristálytiszta magánya, a kifinomult horizont, amelyben mintha a lángelme szárnyai rebbennének. Milyen gyönyörűség lehet három évet itt tölteni húszéves korban, az álmodozások szelídségében, a leggyönyörűbb emberi művek közepette, és érezni, hogy még túlságosan fiatalok vagyunk ahhoz, hogy alkossunk, magunkba merülni, önmagunkat keresni,

megtanulni örömet, bánatot, szerelmet! Azután arra gondolt, hogy mégis, ez nem a fiatalságnak való foglalatosság, és ahhoz, hogy élvezhessük az ilyen művészi visszavonultság, az ilyen kék ég isteni gyönyörűségét, ahhoz kétségkívül az érett kor szükséges, megnyert győzelmek, a befejezett művek okozta kezdődő fáradtság. Beszélgetett a lakókkal, és észrevette, hogy az álmodozó és tűnődő lelkek, az egyszerű középszer képviselői jól érzik magukat a múlt művészetébe befalazott életben, de a harcos művészek, az egyéni temperamentumok, haldokolnak a türelmetlenségben, szemüket Párizs felé fordítják, és lázas vágy emészti őket, hogy minél előbb a küzdés, az alkotás terére lépjenek.

A kertek, melyekről Pierre esténként elragadtatva mesélt, föleleventették Dario és Benedetta szívében a Montefiori-villa emlékét... Ma pusztaság, hajdan viruló liget, Róma legszebb narancsfáival, valóságos erdő évszázados narancsfákból - ott szerették meg egymást.

- Emlékszem a virágnyílásra! - mondta a contessina. - Meg lehetett halni az illattól, olyan erős, olyan mámoros volt. Egyszer ott maradtam a fűben fekve, és nem tudtam fölkelni... Emlékszel, Dario? Karodba fogtál, és a kúthoz vittél, ott üde, enyhe volt a levegő...

Benedetta az ágy szélén ült, mint rendesen, és kezében fogta a mosolygó, lábadozó beteg kezét.

- Igen, igen, megcsókoltam a szemedet, és végre kinyitottad!... Akkor még nem voltál olyan kegyetlen, engedted, hogy addig csókoljam a szemedet, míg kedvem tartja... De akkor még gyermekek voltunk... és ha nem lettünk volna gyermekek, rögtön férj és feleség lett volna belőlünk az illatos, nagy kertben, ahol szabadon futkoshattunk.

Benedetta bólintott, szent meggyőződésében, hogy csak a Madonna kegyelme vigyázott reájuk.

- Igaz... igaz... Milyen boldogság, hogy végre egymáséi lehetünk, anélkül hogy az angyalok sírnának miattunk.

A beszélgetés minduntalan visszatért erre a tárgyra. A házasság megsemmisítésének ügye egyre kedvezőbb fordulatot vett. Pierre minden este végighallgatta elragadtatott beszélgetéseiket, tervezgetéseiket közeli egyesülésükről, paradicsomi, szerelmes jövendőjükről. Mindenható kéz irányította ezúttal az ügyet, és donna Serafina nagy buzgalommal járt el, mindennap új híreket hozott haza. Mindent elkövetett, hogy siettesse a házasság megkötését, a név folytatásáért és becsületéért. Egyrészt Dario a világért sem akart mást nőül venni, mint unokahúgát, másrészt úgy vélték, a házasság majd elsimít, megbocsáttat mindent, végét veti a már-már tűrhetetlen, kínos helyzetnek. A rettenetes botrány, a fekete és a fehér világ szóbeszéde, mendemondái nagyon kihozták sodrából donna Serafinát, annyival is inkább, mert teljes győzelmet akart aratni, hogy fivére neve ragyogó tisztán kerüljön egy esetleges konklávéba. Sohasem égette hevesebben az a titkos vágyódás a lelkét, az, hogy családjának harmadik tagja jusson a pápai trónra; úgy látszott, rideg, házasságtalan életét akarja ezzel vigasztalni, mióta egyetlen boldogsága e földön, Morano ügyvéd, oly kegyetlenül elhagyta. Mindig sötét ruhában járt, fürgén, erősen befűzve, úgyhogy hátulról bárki is fiatal leánynak tarthatta volna, és ő volt az ódon palota komor lelke. Pierre mindenütt találkozott vele. Mindig ellenőrködött, felügyelt, féltékenyen őrködött a bíboros fölött. Pierre némán köszöntötte, és némi hideg borzongást érzett szívében, mikor elhervadt, ráncos arcát, az akaratos családi orrot megpillantotta. Donna Serafina alig viszonozta a jelentéktelen, megvetett, idegen papocska köszöntését, és csak azért tűrte meghitt társaságában, hogy monsignor Naninak szívességet tegyen, meg Philibert de la Choue vicomte kedvéért is, aki olyan szép zarándoklatokat vezet Rómába.

Pierre minden este szemtanúja lévén Benedetta és Dario aggódó örömének, türelmetlen szerelmének, velük együtt lelkesedett, és óhajtotta a gyors megoldást. A zsinati kongregáció

elé került most az ügy, melynek első döntése - a válás mellett - semmis lett, miután monsignor Palma, jogával élve, a vizsgálat kiterjesztését kérte, mint a házasság védője. Az első, egy szótöbbséggel megszavazott döntést a Szentatya különben sem hagyta volna helyben. Most arról volt szó, hogy a kongregációt alkotó tíz bíboros szavazatát lehetőleg megnyerjék, meggyőzzék őket, és majdnem egyhangú döntést érjenek el. Nehéz föladat volt ez, mert Benedetta rokonsága, a bíboros nagybácsi, akiről azt hihette mindenki, hogy megkönnyíti ügyüket, inkább súlyosbította a helyzetet, a Vatikán bonyodalmas intrikáinak szövevényében. Versenytársai szerették volna lehetetlenné tenni mint pápajelöltet, ezért tetszett nekik a contessina házassági botrányának elnyújtása. Donna Serafina a szavazatok megnyerése céljából járt-kelt minden délután. Gyóntatóatyja: Lorenza atya irányította lépteit. A Collegium Germanicumban, a jezsuiták utolsó, római menedékhelyén, mióta nem voltak már a Jézus-templom urai, mindennap megbeszélték a teendőket. A siker reménységét elsősorban a fáradt, ingerült Prada határozott kijelentése hozta, hogy többet nem jelenik meg a tárgyalásokon; nem is válaszolt az ismételt felszólításokra, az impotencia vádja annyira nevetséges és utálatos volt előtte, hiszen bizonyítható az ellenkezője, kedvese, Lisbeth, az egész világ tudtával áldott állapotba került tőle. Prada gróf jobbnak látta hallgatni, úgy tenni, mintha nem is lett volna házasember soha, habár a hiúságán ejtett seb, férfiasságának arculütése és be nem teljesült vágya, még mindig erősen sértette lelke mélyén. És nem szűnt meg a mendemonda sem. A fekete világ kétségbevonta apaságát. Minthogy az ellenfél visszavonult, önszántából eltűnt, képzelhető, hogy Benedetta és Dario reménysége nőttön-nőtt, mikor egy-egy estén donna Serafina hazatérve beszámolt valamelyik újabb bíboros vélt megnyeréséről.

Legjobban rettegtek azonban monsignor Palmától, a hivatalból kirendelt ügyvédtől, akit a kongregáció a házasság szent kötelékének védelmével bízott meg. Úgyszólván határtalan jogok állanak rendelkezésére, fellebbezhet és addig húzhatja, halaszthatja az ügyet; amíg jónak látja. Már első védőbeszéde is, mellyel Morano memorandumára válaszolt, rettenetes volt. Kétségbe vonta a contessina szüzességét, tudományosan idézett esetekkel, amikor a megejtett nők a bábák által megállapított sajátos tüneteket igazolták, követelte, hogy két felesketett orvos alapos vizsgálatot végezzen, és végül kijelentette, hogy mivel az aktus legfontosabb föltétele az asszony engedelmessége, és föltéve, hogy a kérelmező csakugyan szűz maradt, akkor sem jogosult a házasság megsemmisítését kérni, minthogy az elhálást csakis az ő többszörös vonakodása hiúsította meg. Már rebesgették, hogy második védőbeszéde még kegyetlenebb lesz, mert sziklaszilárd a meggyőződése. Hiába az igazság és a logika nagy ereje, az a legnagyobb baj, hogy még a legjobb indulatú bíborosok sem mernék soha tanácsolni a házasság megsemmisítését a Szentatyának. Benedetta már újra csüggedni kezdett, mikor donna Serafina monsignor Nanit meglátogatva, jobb híreket hozott, beszámolván egy közös barátjuk ígéretéről, hogy meglátogatja monsignor Palmát. Mindenesetre sok pénzükbe fog kerülni a dolog. Monsignor Palmának, a kánonjog nagy teológusának, a közismerten becsületes embernek életét nagy bánat keserítette meg. Volt egy gyönyörű és nagyon szegény unokahúga, akit rendkívül szeretett, és akit a botrány elkerülése végett egy semmirevaló emberhez kellett nőül adnia. A férfi azóta veri, kínozza az asszonyt. A külszínt még fönntartották, azonban a prelátus éppen most igen nehéz válságban volt. Már valósággal kifosztva, kimerülve, nem volt több pénze, hogy unokahúgának férjét kiszabadítsa a hamis játék következményei alól.

Az ötlet tehát az volt, hogy meg kell menteni a fiatalembert, fizetni kell helyette, és végül állást szerezni neki, anélkül hogy valami ellenértéket kérnének a nagybácsitól, aki egy este, az éj beálltával, mintha bűntársa lenne, meglátogatta donna Serafinát, és könnyek között köszönte meg jóságát.

Azon az estén éppen Dariónál ült Pierre, mikor Benedetta sugárzó arccal, tapsolva lépett be a szobába.

- Megtörtént... megtörtént... Éppen most ment el nagynénémtől, és örök hálát esküdött neki... Most már, akárhogyan is legyen, barátságosan kell viselkednie.

Dario bizalmatlankodva kérdezte:

- Aláírattak valamit vele? Tett kötelező ígéretet?

- Ugyan... hogy is jut eszedbe... Nagyon kényes dolog az ilyesmi!... Mindenki nagyon becsületes embernek tartja!

Mindazonáltal őt is újabb nyugtalanság fogta el. Hátha monsignor Palma a nagy szolgálat ellenére is megvesztegethetetlen marad? Újra megrémültek, és kezdődött elölről a várakozás, az izgalom.

- Még el sem mondtam neked - folytatta Benedetta némi szünet után -, ma reggel rászántam magam arra a híres vizsgálatra. Igen, elmentem két orvoshoz a nagynénémmel.

Megint mosolygott, egyáltalán nem látszott zavartnak.

Dario ugyanolyan nyugodt arccal kérdezte:

- Nos?

- Láthatták, hogy nem hazudtam... mind a ketten valami latin nyelvű bizonyítványt állítottak ki... Úgy látszik, hogy erre föltétlenül szüksége volt monsignor Palmának, hogy megváltoztassa álláspontját.

Azután Pierre-hez fordult:

- Ó, abbé úr, az a latin... pedig úgy szerettem volna tudni... és önre gondoltam, hogy lefordíthatta volna. De néném nem hagyta nálam az okmányokat, azonnal az aktákhoz csatoltatta.

Pierre zavarában csak fejbólintással felelt. Nagyon is jól tudta, hogy mit jelent egy ilyen bizonyítvány: pontos meghatározásokkal megszövegezett világos és teljes leírás, az állapot, a szín és az alak minden részletének feltüntetésével. Benedetta és Dario viszont nem nagyon szemérmeskedtek, olyan természetesnek, sőt nagy szerencsének tartották a vizsgálatot, minthogy életük boldogsága függ tőle.

- Szóval - vonta le a következtetést Benedetta - reméljük, hogy monsignor Palma hálás lesz. Addig is gyógyulj meg, édes Darióm, a várva várt boldog napra.

Dario azonban elég vigyázatlanul korábban kelt föl, mint szabad lett volna, sebe fölnyílott, és néhány napig tovább kellett még őriznie az ágyat. Pierre minden este eljött, hogy szórakoztassa, beszámolva sétáiról. Most már merészebben járta be Róma különböző részeit, és elragadtatva fedezte föl sorban az útikalauzokban jelzett klasszikus kincseket. Így aztán egyik este gyöngéd hangon beszélt nekik a város főbb tereiről, amelyeket eleinte banálisaknak talált, de most már felfedezte mindeniknek mély sajátosságát, mindegyiket másnak látta. Milyen napsütéses, előkelő a Popolo tér monumentális szabályosságával! Milyen elragadó a Spagna tér, az idegenek forgalmas találkozóhelye, százharminckét fokos kettős lépcsőjével, arányos, óriási vonalaival, amint a nyári aranyos napsütésben ragyog; a széles Colonna téren mindig nagy tömeg sürög-forog; a legolaszosabb tér, lusta, gondtalanul reménykedő járókelőivel, akik Marcus Aurelius oszlopa körül lézengenek, várva, hogy az égből hulljon le reájuk a szerencse. A hosszú, szabályos Navona tér elhagyatott, mióta nem ott van a piac, és mélabúsan őrzi hajdani zajos életének emlékeit. A Campo de'Fiori teret mindennap piaci tömeg árasztja el; gyümölcs, főzelékfélék, egész veteményeskert a nagy ernyők alatt, paradicsom, szőlő, keres-

kedők és háziasszonyok sürgő-forgó sokasága. A Capitolium tere volt a legnagyobb meglepetés: a hegycsúcs képzeletét keltette fel benne, mintha uralkodnék a városon és az egész világon, pedig valójában kicsi volt a tér, négyszögletes, három palota közé zárva, csak negyedik oldala tárult a szűk látóhatárra, melyet a háztetők sora tarkított. Senki sem jár arra a pálmákkal szegélyezett úton, csak az idegenek tesznek kerülőt, hogy felmenjenek kocsijukkal. A kocsik várnak, az utasok ott időznek néhány pillanatig, arcukat a csodálatos antik bronzremek felé, Marcus Aureliusnak a tér közepén álló lovasszobra felé fordítva. Négy óta tájt, mikor a nap a bal oldali palotát világítja meg és a párkányzat szobrait, olyan a tér, mint egy vidéki város főtere, kötögető asszonyságok ülnek a kapuk aljában, és körös-körül gyermeksereg ugrál, mint valami óvodában.

Egy másik este Pierre elmesélte Benedettának és Dariónak, mennyire szereti a római kutakat. A világ legbőségesebb vizű városa Róma; a feltörő, kristálytiszta víz sehol sem csörgedezik pazarabb márványok és bronzok között. A Spagna téren a Bárka, a Barberini téren a Triton, a teknősbékák kútja, amely a nevét is adta a térnek, a Navona tér három kútja, középen Bernini hatalmas művével, aztán az irdatlan nagy Trevi-kút, melynek pompázatos stílusán Neptun király uralkodik, az Egészség és Termékenység magas alakjai között. Egy másik este boldogan jött haza Pierre, újságolva, hogy most már érti, miért gyakoroltak olyan különös hatást reá a régi római utcák, a Capitolium körül, a Tevere bal partján, a hercegi palotákhoz tapadó kunyhók; tudniillik nincs járda, és a gyalogosok is az utca közepén járnak, a kocsik között, és soha eszük ágában sincs a két szélen menni a fal mellett. Szerette a régi városnegyedeket, kanyargós utcáikkal, szabálytalan, szűk tereikkel, kis házak tömegében elvesző, nagy, szögletes palotáikkal. Az Esquilinus negyedében is mindenütt szürke kavicsos lépcsők, a falak fehér kövekkel szegélyezve, hirtelen forduló lejtők, emeletes teraszok, csukott ablakú zárdák és szemináriumok, halott lakások, magas, kopár fal, amely fölött felséges pálma virul a felhőtlen kék ég alatt. Egy este még messzebbre ment sétálni, a Tevere mentén, a Campagnáig, a Molle-hídon át, és lelkesen tért haza. Csodálatos élvezetet szerzett neki az addig még nem ismert klasszikus művészet szépsége. Mintha Poussin képei elevenednének meg: sűrű nád szegélyezte a sárgás, lassú vizet, és alacsony sziklafalak, melyeknek krétás fehérsége élénken kirítt a végtelen mező vöröses, hullámos síkjából. A láthatár szélén néhány kéklő domb húzódott, szerény facsoportokkal, és egy kapu romjai a part fölött. Fehér bárányok nyájának ferde sora a folyónál, inni jöttek, míg a pásztor fél vállával egy zöld tölgyfához támaszkodva várakozott. Sajátosan széles, vöröses kép, szinte a semmiből megrajzolva, egyszerű, sík vonal, de mégis, a nagy emlékek nemessége ömlött el rajta: a kopár Campagna kövezett útjain menetelő római légiók, és még mindig a középkor hosszú álma, aztán az antik természet újjáébredése a katolikus hitben, ami másodszor tette Rómát a világ királynőjévé.

Egy napon a Campo Veranót nézte meg Pierre, Róma nagy temetőjét. Este Celiával és Benedettával találkozott Dario ágyánál.

- Hogyan, abbé úr - kiáltott föl a kis hercegnő -, önt szórakoztatják a halottak?

- Ó, ezek a franciák - vágott közbe Dario, akit a temetés puszta gondolata is elkedvetlenített - erőnek erejével elrontják az életüket, úgy futnak a szomorú látványok után.

- Az ember nem menekülhet a halál valósága elől - válaszolta Pierre szelíden -, legjobb farkasszemet nézni vele.

A herceg megharagudott.

- Valóság! Valóság! Mire jó? Ha a valóság nem szép, nem nézek oda, és igyekszem nem is gondolni rá!

Pierre mindazonáltal nyugodt, mosolygó arccal beszélt tovább a temetőről, hogy mennyire meglepte gondozottsága, és milyen ünnepi fényt vet reá az őszi napfény; micsoda tobzódás a márványban, mennyi márványszobor a sírokon, és mennyi márványkápolna, márványsírem-lék! Bizonyára ez is az ősi örökség újjáéledése, a Via Appia nagyszerű sírboltjai születtek újjá, nagy fény és pompa a halálban. A római arisztokráciának megvan a maga külön negyede a temetőben is - főleg a dombtetőn -, valóságos templomok, hatalmas alakzatok, több személlyel megörökített jelenetek halmaza. Nem ízléses minden, de bizonyos, hogy milliókba kerülhetett. Gyönyörűen hatott a tiszafák és ciprusok között a csodálatosan megőrzött márvány érintetlen fehérsége, bearanyozza a nap, és sehol sem látszik egyetlen mohafolt, sem az eső szomorú nyomai... amelyek az északi szobrokat olyan drámaivá teszik.

Benedetta látta vőlegénye kelletlenségét, és félbeszakította Pierre-t, Celiához fordulva:

- Érdekes volt a vadászat?

Mielőtt Pierre jött, a kis hercegnő a rókavadászatról mesélt, ahová anyja vitte el.

- Ó, nagyon! Egy órakor találkoztunk Caecilia Metella sírjánál, ott állították föl a büfét egy sátorban. Ott volt mindenki, eljöttek az idegen kolóniák, a nagykövetségek fiataljai, tisztek, nem is beszélve rólunk. A férfiak vörös ruhában, sok nő amazonnak öltözve... Fél kettőkor jelt adtak az indulásra, és több mint két óra hosszat vágtattunk, mert csak nagyon messze fogták el a rókát. Nem bírtam végig követni őket, de nagyon sok érdekeset láttam. Az egész vadász-társaságnak át kellett ugratnia egy nagy falat, azután árkokat, sövényeket, őrült roham a kutyák nyomában... Két baleset is történt, nem éppen súlyos, egy úr kificamította a csuklóját, a másik lábát törte.

Dario nagy élvezettel figyelt, mert Rómában mindenki nagyon szerette a rókavadászatokat, a vágtatás örömét a római Campagnán, amelyen minden kopársága mellett is annyi izgalmas akadály volt. Milyen élvezet kifogni a kutyák által üldözőbe vett róka ravaszságán! Mindig kiszámíthatatlanul rohan, olykor hirtelen el is tűnik, és csak ha kifárad, akkor lehet elfogni. Nem puskával vadásznak, tisztán csak a mezőkön való vágtatás gyönyörűségéért, versenyre kelni az állat gyorsaságával és legyőzni.

- Milyen ostobaság a szobát őrizni! - sóhajtott fel kétségbeesetten Dario. - Meghalok az unalomtól.

Benedetta csak mosolygott, nem felelt szemrehányással vagy szomorúsággal az önző, naiv kitörésre. Pedig milyen boldognak érezte magát, hogy most Dario egészen az övé lehet a betegszobában, és ápolhatja kedvére! Fiatalos és egyszersmind józan szerelme most csupa anyáskodás volt. Megértette, hogy Dario unatkozik, teljesen megfosztva rendes élvezeteitől, barátaitól távol, mert Dario nem akarta fogadni őket, nehogy gyanúsnak találják a kificamított váll meséjét. Nincsenek estélyek, sem színház, sem látogatás a szép hölgyeknél. Legjobban a Corso hiányzott neki, valósággal szenvedett, hogy nem láthatja és nem veheti szemügyre a négytől ötig fölvonuló Rómát. Ha bizalmas ismerőse jött, vége-hossza nem volt a sok kérdezősködésnek: találkozott-e ezzel, visszajött-e már a másik, hogy végződött harmadik ismerősük szerelmi regénye; nem izgatja-e a várost valami újabb kaland? Apró, változatos, egynapos históriák, egyórás gyermekded intrikák kerültek szóba, Dario eddig ilyenekre pazarolta férfikora energiáit.

Celia szívesen elmesélt minden ártatlan mendemondát. Pillanatnyi hallgatás után Darióra függesztette ártatlan, szűzien rejtélyes, mély szemét:

- Igazán sokáig tart, míg helyrejön a válla!

Vajon kitalálta-e Dario betegségének okát, a szerelem iránti nagy érzékenységével? Dario kissé zavartan fordult Benedettához, aki most is nyugodtan mosolygott. A kis hercegnő már új témára szökött:

- Tudja, Dario, tegnap a Corsón láttam egy hölgyet...

Kissé zavartan hallgatott el, maga is megijedt az újdonságtól, amelyet el akart mondani, azután vitézül folytatta, mint a gyerekkori barátnő, aki be van avatva a kis szerelmi titkokba.

- Igen, valakit, akit nagyon jól ismer, és aki nagyon csinos... tegnap megint fehér rózsát viselt...

Ezúttal Benedetta hangos nevetésben tört ki, és Dario is vele együtt nevetett. Az első napokban Benedetta tréfásan bosszantotta Dariót, hogy van egy hölgy, aki nem érdeklődik hogyléte iránt. Dario tulajdonképpen nem haragudott a természetes szakításért, mert a viszony már amúgy is feszélyezte kissé. Férfihiúságát talán sértette kissé a dolog, mégis örömmel hallotta, hogy Tonietta már mással pótolta.

- A távollevőknek soha sincs igazuk! - jelentette ki tréfásan.

- Akit szeret az ember, az soha sincs távol! - jegyezte meg Celia komolyan és tisztán.

Benedetta fölállott, hogy megigazítsa a vánkosokat a beteg háta mögött.

- Várj, várj, Darióm, elmúlik minden nyomorúság, és én vigyázok rád, és csak engem kell szeretned.

Dario szenvedélyesen nézett a contessinára, és megcsókolta a haját. Mennyire igazat mondott... hiszen valójában sohasem szeretett rajta kívül senkit. És Benedetta abban sem csalódott, hogy teljesen megtarthatja magának Dariót, attól a pillanattól kezdve, hogy odaadja magát neki. Mióta itt ápolta a szobában, úgy örült, hogy megint éppen olyan gyermeknek találja, amilyen annak idején a Montefiori-villa narancsfái alatt volt. Kétségkívül fajtájának elsatnyulása okozta sajátos gyermekességét, mint ahogy nagyon öreg népek is visszatérnek a gyermekkorhoz. Képekkel játszott ágyában fekve, órák hosszat arcképeket nézegetett, és jóízűen nevetett rajtuk. A szenvedésre való képtelensége csak fokozódott, azt akarta, hogy Benedetta vidám legyen és énekeljen, önzésének kedvességével mulattatta, és örömteli jövőről álmodoztak együtt. Milyen jó lesz majd, mindig együtt élni, napsütésben, nem csinálni semmit, és nem törődni semmivel, még ha valahol összedől is a világ, nem mennek oda megnézni.

- Legjobban annak örülök - jegyezte meg hirtelen Dario -, hogy az abbé úr beleszeretett Rómába.

Pierre, aki eddig csendben hallgatta őket, most készséggel igazat adott.

- Csakugyan!

- Ugye mondtuk? - szólt Benedetta. - Idő, sok idő kell ahhoz, hogy valaki megértse és megszeresse Rómát. Ha csak két hétig maradt volna, gyászos emlékeket vitt volna magával, de most, két hosszú hónap után, nyugodtak vagyunk már, hogy mindig szeretettel gondol reánk.

Benedetta szeretetre méltóan beszélt, és Pierre megint fenntartás nélkül igazat adott neki. Ő is gondolt már mindarra, amiről most szó volt, és úgy hitte, hogy megoldotta a rejtélyt. Aki Rómába jön, magával hoz egy képzeletbeli Rómát, amelyről álmodozott, és amely oly nemes, hogy hozzá képest először csalódást jelent az igazi Róma. Meg kell várnia, amíg megszokja a hétköznapi valóságot, kibontakozik előtte, hogy a képzeletnek ideje legyen, és megint meg-

kezdhesse szépítő munkáját, és megint csak a múlt csodálatos ragyogásán keresztül nézze a valóságot.

Celia fölállott és búcsúzott.

- Viszontlátásra, kedvesem... és csak jöjjön minél hamarább az az esküvő... Dario, tudja, ugye, hogy a hónap végén én is jegyességre akarok lépni?... Apámat rábeszélem, hogy nagy gálaestet adjon. Milyen gyönyörű lenne, ha a két esküvőt egyszerre tarthatnók meg!

Két nap múlva Pierre megnézte a Farnese-palotát, és onnan a Trasteverére sétált. Ezúttal összefoglalta magában Róma rettenetes és szomorú igazságát. Már több ízben bejárta a Trasteverét, vonzotta nyomorúságban élő lakossága, a szegények és szenvedők iránt érzett szenvedélye. Milyen rettenetes mélysége a tudatlanságnak és nyomornak! Hiszen Párizsban is látott rettenetes külvárosokat, egész városrészeket, ahol halomba zsúfolva pusztult az emberiség, de mindaz közel se jött ahhoz, amit itt tapasztalt henyélésben, szennyben. E napsütötte ország legverőfényesebb napjain is nedves árnyék borult a szűk, kanyargós utcákra, amelyek pincegádorokhoz hasonlítottak; rettenetes bűz áradt, undorítóan ránehezedve a járókelők mellére. Avas zsír, savanyú főzelék, szemét, az összezárt emberek és állatok szaga. Ócska kunyhók, viskók sorakoztak a romantikus művészek által annyira szeretett kusza összevisszaságban, feketén tátongó kapukkal, félig a földbe süllyedve; külső falépcsők vezettek föl az emeletekre, és csak a csoda tartotta a magasban a szabadon lógó erkélyeket. Félig beomlott homlokzatok lécekkel föltámasztva, a betört ablakokon át sivár, üres lakások szennye látszott, ocsmány butikok, a tüzet sohasem gyújtó renyhe lakosság szabadtéri konyhái; mindenféle omlettek, polenta-darabkák és rossz szagú olajban úszó halak; zöldségárusok óriási répát, zellert, kelvirágot, hideg, ragadós parajt árultak. A mészárosok fekete, szinte lilás húst kínálgattak, mintha tépték és nem vágták volna a leölt állat nyakát. A pékek deszkára halmozták föl a kenyeret, mint kerek köveket. Szegény gyümölcsöskofák nem tudtak már árut előhozni, csak a píneák gyümölcsét és spanyol paprikát. Sátoruk elé fonnyadt paradicsomfüzéreket aggattak. Legétvágygerjesztőbbek a hentesek bódéi voltak, a besózott hús és a sajt fanyar illata kissé javította a mételyes, savanyú szagot. A nyerőszámot kifüggesztő lutriirodák kocsmákkal váltakoztak. Minden harminc lépésnyire egy-egy kocsma, a római kastélyok, Genzano, Marino, Frascati borait hirdetve, nagy betűkkel. Rongyokba öltözött piszkos tömeg hemzsegett a negyed utcáin, félig meztelen, férges gyermekek, színes szoknyákba, hálókabátba öltözött asszonyok, hajadonfőtt, kiabálva, hadonászva, padon ülő aggastyánok, mozdulatlan türelemmel fogadva a legyek zümmögő rajait, renyhe és mégis mozgalmas élet, állandó sürgés-forgás, talyigákat vontató kis szamarak, pulykákat hajkurászó emberek, néhány nyugtalan turista, akiket nyomban koldusok fognak körül. Csizmadiák telepednek le nagy lelki nyugalommal a járdára, és ott dolgoznak. Egy szabó kapujában ócska dézsa függ, benne virág nyílik. Minden ablakon, minden erkélyen - az utca fölött egyik házból a másikra dobott köteleken - ruha szárad, leírhatatlan rongyok, mint a rettenetes szegénység szimbolikus zászlói.

Pierre testvéries lelkét végtelen részvét fogta el. Igen, minden bizonnyal le kell rombolni e piszkos, egészségtelen városrészeket, ahol oly sokáig gubbasztott a nép, mint valami mérgezett börtönben. Igen, egészségessé kell tenni, rombolni kell, még ha a régi Rómát meg is ölik vele, a művészek nagy megbotránkozására. A Trastevere máris nagyot változott, új utcákat nyitottak benne, csákánnyal utat nyitottak a levegőnek és napsütésnek. Annál feketébbnek, piszkosabbnak látszott azonban minden, ami még megmaradt, a lerombolt házak, gödrök, széles, üres terek között, ahol még nem lehetett hozzáfogni az építkezéshez. Végtelenül érdekelte a fejlődésben levő város. Később kétségkívül befejezik újjáépítését, de milyen nagyszerű ez a kor is, mikor a régi város annyi nehézségen át meghal az újban. Ismerni kell azonban a

szennyes Rómát is, sárba fúló szennyét, a romlott vizeket, a romlott ételeket. A most lebontott gettó évszázadokon át telítette a talajt rothadással, úgyannyira, hogy még a kopáran maradt hely is rettenetes bűzt áraszt. Jól is teszik, hogy ilyen sokáig hagyják száradni és megtisztulni a napon. Ezekben a negyedekben, a Tevere két partján, ahol hozzáfogtak a városrendezéshez, lépten-nyomon ugyanazokkal a dolgokkal találkozik az ember: fagyosan nedves, sötét házak közé szorított, rossz szagú, keskeny utca, szinte összeérő tetők, aztán hirtelen világosságba ér az ember: csákánnyal vágott tisztásra a régi, rothadó házak erdejében. Terek, széles járdák, nagy, fehér épületek, szobrokkal díszítve, valóságos modern főváros, a kezdet kezdetén, még tele törmelékekkel, falakkal elzárva, tervezett utak kezdetei mindenütt, hatalmas munkahelyek, melyeket azonban a pénzügyi katasztrófa egy csapásra megállított a fejlődésben. A holnap városa nem nőhetett fel, túlságosan nagyszabású és igen gyors nekilendülése megszakadt. Mégis jó és egészséges munka volt, föltétlen társadalmi szükségesség a mai nagyváros számára, ha nem akarják, hogy a régi Róma ott rothadjon el, mint régi korok furcsasága, üveg alatt őrzött múzeumi tárgy.

Pierre a Trasteveréről a Farnese-palotába ment aznap, ahol már vártak rá. Előbb kerülőt tett, végigment a Pettinari és a Giubbonari utcákon; az előbbi sötét és szűk, egészen beszorítva a kórházépület komor fala és a szemközti kis házak közé, az utóbbi élénk forgalmú, felvidítják az ékszerüzletek csillogó kirakatai, a vastag aranyláncok és a szövetkereskedők kirakatai, amelyekben kék, sárga, zöld, vörös kelme hatalmas végei lebegnek. Azután a munkásnegyeden haladt át, onnan a kiskereskedők negyedébe ért; megint eszébe jutott a nemrég látott nyomorúságos városrész, amelyet megszállt a nyomorgó munkások szánalmas tömege, s most - a munkanélküliség miatt koldussorba taszítva - ott táboroznak az Angyalvár környékének pompás és elhagyatott épületeiben. Szegény, szomorú, gyermekies nép, a teokrácia századaiban vademberien tudatlan, hiszékeny maradt, és úgy megszokta a szellem éjszakáját, a testi szenvedéseket, hogy ma is kívül marad a társadalmi ébredésen, és boldog, ha hagyják, hogy élvezze büszkeségét, lustaságát és a napsütést. Bukásában vakon és süketen folytatja régi, megrekedt életét, az új Róma felfordulásában csak a kellemetlenségeket, régi lakóhelyeinek lerombolását, megváltozott szokásokat, a drágább megélhetést veszi tudomásul, mintha a világosság, tisztaság, az egészség feszélyezné, ha pénzügyi és munkaválsággal kell fizetni érte. Azonban, akár kívánta, akár nem, egyedül érte tisztították ki Rómát, és építették újjá, hogy modern fővárossá tegyék, mert a demokrácia a jelenlegi átalakítások végső célja, a nép örökli holnap azokat a városokat, amelyekből kiűzik a szennyet és betegséget, ahol a munka törvénye lesz majd az úr, és megöli a nyomort. Ezért bármennyire átkozzuk is a leporolt, rendbe hozott romokat, a repkényektől, bokroktól megszabadított Colosseumot, melynek vad növényzetét fiatal angol nők herbáriumba teszik, és bármennyire haragszunk is a Teverét bebörtönző, erődszerű falakra, és siratjuk a régi, regényes partokat, növényzetükkel, vízbe merülő, ódon hajlékaikkal, be kell vallani, hogy élet születik a halálból, és a holnap szükségképpen a múlt porából virágzik.

Ilyen gondolatokba merülve érkezett el Pierre az elhagyatott, szigorú Farnese térre, a zárt házak és a két kút terére: az egyik megállás nélkül szórta magasba gyöngyöző sugarát a mély csendben, a napsütésben. Egy darabig a nehéz, négyszögű palota kopár, monumentális homlokzatát szemlélte. A magas kapun a háromszínű zászló lengett, maga az épület tizenhárom ablakkal és művészi frízekkel nézett a térre. Aztán bement. Narcisse Habert-nek egy barátja, a római francia nagykövetség egyik attaséja várta már, hogy megmutassa Róma legszebb, hatalmas palotáját, amelyet Franciaország bérelt nagykövete számára. Nagyszerű lakóhely, pompás és elszomorító oszlopos udvarával, mely sötét és nedves, óriási, alacsony fokú lépcsőivel, végtelen folyosóival, mérhetetlen termeivel. Fölséges halotti pompa; a falak fagyos hideget árasztanak, és csontig átjárják az emberhangyákat, akik a boltozat alá merészkednek.

Az attasé finom mosollyal árulta el, hogy a nagykövetség halálosan rosszul érzi itt magát. Nyáron megsülnek, télen megfagynak. Csak az a lakosztály derűsebb, élénkebb kissé, amelyet a nagykövet foglal el: a Teverére nyíló első emelet. A híres Carraccio-folyosóról látszik a Gianicolo, a Corsini-kert, az Acqua Paola a San Pietro in Montorio fölött. A nagy szalon után nyugalmas, napos dolgozószoba következik, de az ebédlő és a többi szoba és terem, amelyekben a beosztottak dolgoznak, megint egy komor mellékutca homályára nyílnak. Valamennyi tágas helyiség hét-nyolc méter magas, mennyezetük bámulatosan festett vagy faragott, a falak kopárak, egyik-másikat freskók díszítik, különböző bútorok modern tarkaságában egy-egy nagyszerű, régi, üveges asztal. A tárgyak szomorúsága a dísztermekben, a térre nyíló homlokzatot elfoglaló fogadótermekben a legmegdöbbentőbb. Semmi bútor, semmi kárpit, csak a pusztulásnak, a pókoknak és patkányoknak átengedett nagyszabású termek. A nagykövetség csak egy helyiséget foglal el, oda zsúfolták össze poros irattárát fehér faasztalokra, a földre, minden sarokba. A szomszédos, tíz méter magas, kétemeletes terem, amelyet tulajdonosa, a régi nápolyi király, fönntartott magának, valóságos lomtár, makettek, befejezetlen szobrok, egy nagyon szép szarkofág hevernek ott felismerhetetlen törmelékek között fölhalmozva. Ez csak egy része azonban a palotának. A földszint teljesen lakatlan, római iskolánk a második emelet egyik sarkát foglalja el, a nagykövetség az első emelet leghasználhatóbb részében húzódik meg, kénytelen lemondani a többiről, s kétszeresen elzárni az ajtókat, hogy a takarítás fölösleges fáradságát elkerülhesse. Kétségtelen, előkelő dolog a Farnese-palotában lakni, amelyet III. Pál pápa építtetett, és amelyet száz esztendőnél hosszabb ideig kizárólag bíborosok laktak, de milyen kegyetlenül kényelmetlen, milyen rémséges szomorú ez a rengeteg rom; a helyiségek háromnegyed része használhatatlan, úgyszólván halott, ki van rekesztve az életből. És este, ó, este sűrű sötétség borítja a kapuközt, az udvart, a lépcsőt, a folyosókat. A néhány füstölgő gázláng hiába küzd a sötétséggel; véget nem érő utazás, amíg az ember a gyászos kősivatagon keresztül végre a nagykövet langyos, barátságos szobájáig jut.

Pierre zúgó fejjel, megindultan távozott a palotából. Emlékezetében megelevenedtek a séta közben látott paloták, Róma valamennyi palotája elvesztette régi fényét, hajdani hercegi előkelőségét, kényelmetlen szükségház ma mind. Mit csináljanak ma a folyosókkal, a nagyszerű termekkel, mikor nincs olyan vagyon, amellyel folytatni lehetne a fényes életmódot, amire szánták; de a fönntartásához szükséges személyzetet se lehetne fizetni. Kevés az olyan herceg, mint például Aldobrandini, aki népes családjával egyedül lakja palotáját. Legnagyobbrészt kiadják az ősök lakását társaságoknak, magánosoknak, és egy emeletet vagy olykor a legsötétebb zugban egy lakosztályt maguknak tartanak meg. A Chigi-palota földszintjét bankoknak adták ki, az első emeletet az osztrák nagykövetnek, a család egy bíborossal osztozik a második emeleten. A Sciarra-palota első emeletét a külügyminiszter bérli, a másodikat egy szenátor, míg a herceg és anyja csupán a földszintet lakja. A Barberini-palota földszintjét, első és második emeletét családoknak adták bérbe, a herceg a harmadik emeleten lakik, ahol hajdan a szolgaszemélyzet lakott. A Borghese-palotában a földszinten egy régiségkereskedő lakik, az első emelet szabadkőműves-páholy, a többi részben családok laknak, a herceg csupán néhány helyiségből álló, polgárias lakosztályt tartott meg. Bérbe adták az Odescalchi-, Colonna-, Doria-palotákat, a tulajdonosok a jó háziurak szerény életét élik, igyekeznek lehetőleg kamatoztatni ingatlanaikat, hogy megéljenek. A pusztulás szele söpört végig a római patríciusokon, a legnagyobb vagyon is összeomlott a pénzügyi válságban, nagyon kevesen maradtak gazdagok... És milyen ez a gazdagság! Mozdulatlan és halott, se ipar, se kereskedelem nem tudja új életre kelteni. Az üzlettel próbálkozó hercegek nagy része ki van fosztva, a többiek rémülten, jövedelmük harmadrészét felemésztő adóval terhelve, megadással nézik meglevő utolsó milliójuk kimerülését, részekre hullását, halálát, mert a pénz is meghal, mint minden egyéb, ha nem hoz gyümölcsöt termékeny földben. Csak idő kérdése az egész, mert a végső pusztulás elkerülhetetlen, történelmi végzetszerűséggel bekövetkezik. Azok, akik bérbeadásra szánták

magukat, még küzdenek a létért, igyekeznek alkalmazkodni a korhoz, igyekeznek legalább benépesíteni túlságosan nagy, kihalt palotáikat, a többieknél azonban már a halál tanyázik, a gőgösen makacsoknál, akik befalazzák magukat a fajtájuk sírjába, mint a rettenetes Boccanera-palota, amely romba dől, úgy belefagyott a némaság és homály; csak a bíboros kocsijának dübörgése veri föl olykor a csöndet, amikor távoztában vagy érkeztében végigrobog a fűlepte udvaron.

Pierre-t megdöbbentette a Trasteverén és Farnese-palotában egymás után tett látogatása; egyik megmagyarázza a másikat, és ugyanegy végeredményre utal. Ez a felfedezés eddig még sohasem alakult ki gondolataiban ilyen ijesztő határozottsággal: még nincsen nép, és nemsokára nincs már arisztokrácia! Azóta ez a gondolat úgy foglalkoztatta, mint a világ vége. Olyan nyomorultnak, tudatlannak, megadással teltnek látta, a népet a hosszú gyermekkorban, melyre a történelem és az éghajlat kárhoztatta, hogy hosszú esztendők nevelését, tanítását tartotta szükségesnek egészséges, erőteljes, munkás demokrácia kialakulásához, amely tudatában van jogainak és kötelességeinek. Az arisztokrácia összeomló palotái mélyén haldoklik. Teljesen kiélt faj, végleg elkorcsosult, s azonkívül amerikai, osztrák, lengyel, spanyol vérrel annyira elkeveredett, hogy a tiszta római vér ma már kivétel. Nem kard már, se nem egyház; vonakodik az alkotmányos Olaszországot szolgálni, de elhagyja a Szent Collegiumot is, ahol már csak parvenük öltenek bíbort. A lenti kicsik és a fenti hatalmasok között nincs még biztos alapokon álló, önálló polgárság, mely új erővel, elég bölcsességgel és tudással rendelkezzék ahhoz, hogy a nemzet átmeneti nevelője legyen. A polgárság hajdani szolgákból, hercegek régi személyzetéből áll: földbérlők, intézők, jegyzők, ügyvédek, akik a nagyurak vagyoni érdekeit vitték; a hivatalnokok világa ez, minden rendű és rangú tisztviselőké, képviselőké, szenátoroké, akiket a kormány fölhozott vidékről. És a ragadozó sólymok is lecsaptak Rómára, a Pradák, Saccók, az egész királyságból összesereglett zsákmányolók, akiknek csőre és karma mindent szétmarcangol, a népet és az arisztokráciát is. Kinek dolgoztak tulajdonképpen? Az új Róma óriás, szertelen gőggel és reményekkel megkezdett, félbemaradt művei ugyan kinek szóltak? Rémület viharzott, recsegés hallatszott, és minden testvéri szívben könnyfakasztó, nyugtalan szomorúságot keltett. Igen! Egy világ vége fenyeget. Még nincs népe, és már nincs arisztokráciája - és mohó polgársága a romok között dőzsöl. Milyen rettenetes szimbólum a sok új palota, melyet hajdani paloták gigászi mintájára építettek, a nagy, pompás paloták, amelyek gomba módra nőttek a földből, s amelyeket a hiába várt százezer léleknek szántak. Gazdagságnak, jólétnek kellett volna beköltöznie, az új világfőváros diadalmas fényűzésének... és most minden koldusnak és minden csavargónak beszennyezett és máris omladozó, szánalmas menedékhelyei.

Pierre ezen az estén egy óra hosszat időzött a Tevere partján, a Boccanera-palota előtt. Gondolatokba merült a mélységes magányban, melyet szeretett, hiába mondta Victorine, hogy nem biztonságos hely. Gyilkosságokhoz való tragikus díszlet a tintafekete éjszakában. Sehol egy lélek, egy járókelő; mély csönd, sötétség és üresség terjeszkedik jobbra, balra, szemközt. Az elhagyatott rakpartépítkezést bezáró deszkafalakon még egy kutya se férhetett volna keresztül. A palota homályba boruló sarkán gázláng világította meg gyönge fényével a púpos partot; a szerte heverő anyagok, téglarakások, kövek hosszú árnyakat vetettek. Jobbról néhány lámpa látszott a San Giovanni de'Fiorentini-hídról és a Szentlélek-kórház ablakaiból. Balról, a folyó rejtelmes hátterének mélyén, eltűntek a sötét, távoli városrészek. Szemközt a Trastevere, a part házai, sápadt, ködös fantomoknak látszottak, gyéren kivilágított ablakokkal; felette a Gianicolo csak sötét szalag volt, a tetején néhány sétaút lámpásai csillagos háromszögben fénylettek. A sötét éjben fenségesen bánatos Tevere elbűvölte Pierre-t. Odakönyökölt a mellvéd kövére, és hosszasan nézte, mint tűnnek el hullámai az új falak között, amelyek a sötétben óriásoknak épített, szörnyűséges börtönhöz hasonlítottak. Míg világos volt a szemközti

házakban, láthatta a víz nehéz hömpölygését, titokzatos életet kápráztató lassú csillámlását. Egyre a folyó nagyszerű múltjáról álmodozott, sokszor eszébe jutott a régi legenda, mely szerint mesebeli kincsek nyugosznak a folyó medrében. Valahányszor betörtek a barbárok, és főképpen Róma kifosztásakor, állítólag a folyóba dobták a templomok és paloták kincseit, hogy elrejtsék a győzők elől. Vajon a víz tükrén remegő aranyos fény nem az a hétágú arany gyertyatartó ragyogása-e, amelyet Titus hozott Jeruzsálemből? És a víz habjában szüntelen megvillanó fehér foltok vajon nem drága szobrok és oszlopok foltjai-e? És a mélynek tetsző tükrözés apró, ragyogó lángjai vajon nem drága ércek, serlegek, vázák, díszes ékszerek és ékkövek? Milyen sajátságos álom: az öreg folyó keblében fölhalmozott, évszázadok óta alvó kincsek rejtett élete! Micsoda káprázatos reménység a nép meggazdagodásának, büszkeségének a Teverében fölfedezhető csodálatos kincs... hogy majd egyszer átkutathatják, kiszárít-hatják medrét, mint ahogy tervezték már. Talán ott van Róma szerencséje.

De ebben a fekete éjszakában Pierre, ahogy a mellvédre könyökölt, hamarosan visszatért a szigorúan reális gondolatokra. Tovább szőtte a Trasteverén és a Farnese-palotában napközben tett látogatása nyomán született gondolatokat. Arra a következtetésre jutott, a holt víz előtt merengve, hogy a fiatal Olaszország megadja az árát a szerencsétlen gondolatnak, hogy modern fővárosául Rómát választotta. Pedig jól tudta: nem választhatott mást, mert Róma a dicsőség királynője, a világ régi úrnője, és örökkévalóságot ígértek neki, nélküle mindig elképzelhetetlen volt a nemzeti egység. Végtelenül szomorú eset: Olaszország nem élhet Róma nélkül. Rómával pedig ugyancsak nehezen... A halott folyó hangja sivár pusztulásról beszélt az éjben. Egyetlen bárka sem tanúskodott az ipar és kereskedelem eleven életéről, mint ahogy más vizek hordják-szállítják az életet más nagyvárosok szívébe. Kétségkívül szép terveket készítettek: Róma tengeri kikötő lesz, óriási munkálatokkal medret kell ásni, hogy a nagyobb hajók is felmehessenek az Aventinusig - de ezek csak álomképek maradtak. Alig tudják megszabadítani a szakadatlanul fölgyülemlő sártól a torkolatot. És a haldoklás másik oka a római Campagna, a halott pusztaság, melyet keresztülszel a halott folyó, és amely Rómát meddő gyűrűvel övezi. Sokat beszélték, hogy majd csatornázzák, bevetik a nagy mezőt; feleslegesen vitatkoztak azon, hogy vajon termékeny volt-e a rómaiak idején, de Róma továbbra is ott maradt évszázadok porát fölhalmozó nagy temetője kellős közepén, mint a modern világtól mindörökre elszakított egykori város. A földrajzi okok, amelyek hajdan az ismert világ uralmára tették hivatottá, ma megszűntek. A haladás központja másfelé alakult ki, a Földközi-tenger medencéjét hatalmas nemzetek osztották föl maguk között, ipar, kereske-delem és minden Milánó felé törekszik. Róma ma már csak átmeneti hely. Huszonöt év óta a leghősiesebb erőfeszítések sem költhették föl legyőzhetetlen, egyre rátámadó álmából. Igen gyorsan akartak fővárost rögtönözni, és a bukás majdnem tönkretette az egész nemzetet. Az újonnan érkezettek, a kormány, az országgyűlés házai, a hivatalnokok csak táboroznak, és az első forróság elől megszöknek, hogy elkerüljék a halálos éghajlatot. Bezárulnak a szállók és üzletek, kiürülnek az utcák és sétaterek, s a város - nem lévén saját élete - meghal újra, mikor talmi élete elhagyja. Minden várakozási állapotban van ebben a pusztán dekoratív városban, ahol a népesség se nem szaporodik, se nem apad, ahol újabb pénz és emberanyagtermés volna szükséges ahhoz, hogy befejezzék és benépesítsék az új városrészek óriási és hiábavaló építkezéseit. És ha igaz, hogy a holnap mindig a múlt porából virul, akkor tovább kell remélni. De vajon nem merült-e ki ez a talaj? És mivel nem nőnek itt már maguk az épületek sem, talán az is lehetséges, hogy az erős embereket és az egészséges nemzetet szülő nedvek is örökre kiapadtak a talajból.

Ahogy előrehaladt az éjszaka, a szemközt fekvő Trastevere ablakai egyenként elsötétedtek, Pierre azonban még sokáig elidőzött, csüggedő lélekkel, a fekete vizek fölé hajolva, A Gianicolo sűrű sötétjében csak három távoli gázláng fénylett, mint egy csillag-háromszög. A

folyót nem aranyozták be borzongó tükrözések, nem jártak titkos táncot mélyén a mesebeli kincsek fantomjai, és a hétágú gyertyatartó, az aranyvázák és az ékszerek legendája megsemmisült; a régi kincsek álmai belevesztek az éjbe, mint a régi Róma dicsősége. Semmi nesz és semmi fény, csak végtelen álom, és jobbról a láthatatlan csatorna vizének zuhogása. Az éj sötétje elnyelte a folyót is, Pierre most már nem érezte ólmos folyását, súlyos öregségét, évszázados fáradtságát, a dicsőséges és nagyon öreg Tevere végtelen szomorúságát és pusztulni vágyását, amelyben már csak egy világ halála hömpölygött. Csak a beláthatatlan, dús égbolt, az örök, pazar pompájú ég bontogatta égitestek ezreivel ragyogó életét a háromezer év romjait tovahurcoló, sötét folyó fölött.

Pierre, mielőtt fölment volna szobájába, egy pillanatra leült Dario szobájában. Victorine-t találta ott, aki mindent előkészített éjszakára, és nagyon csodálkozott, mikor hallotta, hogy az abbé honnan érkezik.

- Hogyan, abbé úr, még ilyen későn künn sétált a rakparton? Talán ön is óhajt egy jó késszúrást?... No, ami engem illet, ugyan nem kívánkoznék ily későn levegőzni ebben a pokoli városban.

Azután bizalmaskodva fordult a karosszékből mosolygó herceg felé:

- Tudja, az a leány... Pierina... Nem jött el többet ide, hanem ott látom ődöngeni mindig a romok között.

Dario egy mozdulattal elhallgattatta, és Pierre-hez fordult:

- Ön beszélt vele, ugye? Elvégre igazán ostobaság... semmi kedvem rá, hogy a másik vállamban is megérezzem Tito kését!

Hirtelen elhallgatott, mert megpillantotta Benedettát, aki nesztelenül lépett be a szobába, hogy jó éjt kívánjon Dariónak. A herceg zavarba jött, nem tudta, hogyan védekezzék, esküvel akarta bizonyítani, hogy teljesen ártatlan ebben a kalandban, de a contessina csak mosolygott, és gyöngéden megjegyezte:

- Édes Darióm, ismertem az egész históriát. Sejthetted, hogy nem vagyok olyan ostoba, hogy ne értettem volna meg... Azért nem kérdezősködtem tovább, mert mindent tudtam... és mégis szeretlek...

Benedetta nagyon boldognak érezte magát. Ma este hallotta, hogy monsignor Palma, a házasság védője, a válóperben hálás akar lenni az öccsének tett szolgálatokért, és Benedetta számára kedvező védőbeszédre készül. Nem mintha a prelátus meghazudtolná önmagát, és teljesen Benedetta mellett szólna majd, de az orvosi bizonyítvány alapján bebizonyítottnak látja a szüzességet, továbbá elsiklik a múltkori állítás fölött, hogy tudniillik az asszony vonakodásán múlott volna a házasság meghiúsulása, végül pedig ügyesen fogja csoportosítani azt a néhány okot, amely a házasság megsemmisítését indokolttá teszi. Minthogy minden közeledés kizártnak tartható, a házasfelek állandóan a bűnbeesés veszélyében forognak, finom célzást tesz majd a férjre, aki már bele is került a veszedelembe, azután dicséri az asszony példaadó erkölcsi életét, ájtatosságát, igazsága mellett tanúskodó összes erényeit. Anélkül hogy határozottan állást foglalna, a kongregáció bölcs belátására bízza a végső döntést. Miután monsignor Palma körülbelül Morano állításait ismétli, és Prada továbbra is vonakodik megjelenni a tárgyaláson, bizonyosnak látszik, hogy a kongregáció nagy szótöbbséggel javasolni fogja a házasság megsemmisítését, és így majd a Szentatya is érvényesítheti jóindulatát.

- Darióm, véget érnek szenvedéseink... de mennyi pénzbe kerül... Nagynéném azt mondja, hogy hideg vízre való is alig marad.

Benedetta szenvedélyesen szerelmes gondtalansággal nevetett. Tulajdonképpen nem a kongregáció igazságszolgáltatása tette őket tönkre, mert a törvénykezés ingyenes volt, hanem rengeteg apró költséget kellett fizetniük, kishivatalnokokat, orvosi vizsgálatot, másolatokat, memorandumokat, védőbeszédeket. Ha nem is vásárolták meg egyenesen a bíborosok szavazatát, mégis sok pénzbe került egyik-másik, mert biztosítani kellett a befolyásos emberek jóindulatát, és egész világot kellett megmozgatni őeminenciáik körül. Nem is szólva arról, hogy a Vatikánban a tapintatosan átadott nagy pénzadományok döntő érvek, amelyek átsegítenek a legsúlyosabb nehézségeken is. Végezetül monsignor Palma unokaöccse is mérhetetlenül sokba került.

- Ugye, Darióm, most már csak azt engedjék meg, hogy hamar összeházasodjunk, ha majd meggyógyulsz, egyebet nem is kívánunk tőlük! Ha kívánják, még a gyöngyeimet is odaadom, az utolsó vagyonomat.

Dario is nevetett, mert a pénz nem sokat számított életében. Sohasem volt elég pénze, most is azt remélte, hogy örökké bíboros nagybátyjánál élhetnek, egész bizonyosan nem teszi ki az utcára a fiatal házasokat. Tönkremenésükben egy-kétszázezer frank már úgysem jelent semmit, és hallotta, hogy más válások ötszázezer frankba is belekerülnek.

Tréfára fordította a szót.

- Add oda nekik az én gyűrűmet is, adj oda mindent, drágám, és még akkor is boldogan fogunk élni ebben az ódon palotában, ha bútort is el kellene adnunk.

Benedetta elragadtatva szorította két kezébe Dario fejét, és szenvedélyesen csókolgatta a férfi szemét.

Azután Pierre-hez fordult:

- Bocsásson meg, abbé úr, az ön részére is kaptam megbízást... Igen, monsignor Nani hozta az örvendetes hírt, megbízott, mondjam meg, hogy túlságosan visszavonult, pedig most már cselekednie kellene könyve érdekében.

Pierre csodálkozva hallgatta.

- Hiszen ő tanácsolta, hogy tűnjek el!

- Kétségkívül... De úgy látszik, most már ütött az óra, mikor beszélnie kell az emberekkel, védenie ügyét, és egyáltalán mozgolódni a dologban. Még azt is megmondta, hogy monsignor Fornarót bízták meg könyvének átvizsgálásával, a Navona téren lakik.

Pierre csodálkozása nőttön-nőtt. Sohasem szokták elárulni a véleményező nevét, mindig titokban tartják, hogy teljesen szabadon alakíthassa ki véleményét. Vajon most új korszak kezdődik római tartózkodásában?

- Rendben van - mondta egyszerűen -, cselekedni fogok! Elmegyek mindenkihez!

10

Pierre semmi másra nem vágyott, csak arra, hogy már vége legyen ügyének minél hamarabb. El is határozta, hogy másnap megkezdi a harcot. De valami bizonytalanság fogta el: kihez kopogjon be először, melyik személyiségnél kezdje meg látogatásai sorát, hogy elkerüljön minden hibát ebben a bonyolult, hiú világban? És amint ajtaját kinyitva, véletlenül éppen meglátta don Vigiliót, a bíboros titkárát, megkérte, jönne be egy pillanatra hozzá.

- Nagy szívességet tehetne nekem, abbé úr. Önhöz fordulok teljes bizalommal, tanácsra van szükségem.

Nagyon beavatottnak, mindenben illetékesnek tudta magát ez a sovány kis ember, sáfrány-színű arcával, örökös lázas borzongásával, a maga túlzott és félénk tartózkodásában, és mindeddig szinte menekülni látszott Pierre elől, nem másért, mint hogy elkerülje a kompromittálás veszedelmét. De egy idő óta mégis kevésbé volt vad, fekete szeme fölvillant, valahányszor szomszédjával találkozott, mintha őrá is átragadt volna a türelmetlenség, amely a másikat égethette, hogy ily hosszú napokon keresztül tétlenségre van kárhoztatva. Nem is próbált kibújni a beszélgetés alól.

- Bocsásson meg - kezdte Pierre -, hogy ebben a rendetlenségben fogadom. Ma reggel érkezett fehérneműm Párizsból, meg téli holmim... képzelje, egészen kis csomaggal jöttem, két hétre, és mindjárt három hónapja, hogy itt vagyok, anélkül hogy többre jutottam volna, mint ahogyan megérkezésem reggelén állottam.

Don Vigilio alig észrevehetően bólintott:

- Igen, igen, tudom.

Pierre elmondta - beszámolva monsignor Nani üzenetéről, hogy lépjen a tettek mezejére, és járjon el mindenkinél könyve védelmében -, hogy nagy zavarban van, mert nem tudja, milyen sorrendet állapítson meg látogatásaiban, hasznossági szempontból. Menjen vajon legelőször monsignor Fornaróhoz, a tanácsadó prelátushoz, hiszen úgy hallotta, ő van megbízva azzal, hogy könyvéről jelentést tegyen?

- Ó - kiáltott föl Vigilio és megborzongott -, monsignor Nani odáig ment, hogy kiadta az illető nevét?! Ó, egészen különös! Sokkal különösebb, mint gondoltam.

És megfeledkezett magáról, szabad folyást engedett feltörő szenvedélyének.

- Nem, nem! Ne kezdje monsignor Fornarónál. Látogassa meg előbb, kellő alázatossággal, az Index-kongregáció prefektusát, Sanguinetti bíboros őeminenciáját, mert a bíboros nem bocsátaná meg, ha megtudná egyszer, hogy előbb másnál tette tiszteletét.

Elhallgatott, majd halkabban folytatta, miközben újra megborzongott a láztól:

- És megtudná, mert minden kitudódik...

Aztán, mintha valami hirtelen föllobbanó rokonszenvnek engedne, megfogta a fiatal pap mindkét kezét.

- Kedves Froment úr, esküszöm, hogy nagyon örülnék, ha valamiben hasznára lehetnék önnek, mert ön egyszerű lélek, és már kezdem sajnálni... De nem szabad lehetetlenséget kívánnia tőlem. Ha tudná, ha elmondanám bizalmasan mennyi veszély vesz körül minket!... De annyit azt hiszem, már ma is megmondhatok, hogy ne számítson a gazdámra, Boccanera bíboros őeminenciájára. Már többször a legteljesebb mértékben helytelenítette előttem az ön

könyvét... De ő szent ember, nagyon becsületes, és ha nem is védi önt, támadni bizonyosan nem támadja, semleges marad, unokahúgára, a contessinára való tekintettel, akit imád, és aki pártfogolja önt... Tehát, ha találkozik vele, ne védje előtte ügyét, mert úgysem érne vele semmit, és esetleg fölingerelhetné.

Pierre-t nem szomorította el túlságosan ez a bizalmas közlés, hiszen már az első találkozásnál és a későbbi néhány tiszteletteljes látogatásnál megértette, hogy a bíboros soha nem lesz ellenfele.

- Meglátogatom mégis - mondta -, hogy megköszönjem semlegességét.

De don Vigiliót elfogta a rémület:

- Nem, nem! Világért se tegye, mert megtudná, hogy szóltam, rettenetes volna számomra... Nem mondtam semmit... nem mondtam semmit! Látogassa meg előbb a bíborosokat, az összes bíborost. Tekintsük úgy, hogy nem mondtam semmit.

És aznap már nem is akart tovább beszélgetni, borzongva ment ki a szobából, jobbra-balra kémlelve a folyosón nyugtalan, villogó szemével.

Pierre azonnal elindult Sanguinetti bíboroshoz. Tíz óra volt, valószínű, hogy még otthon találja. A bíboros a francia San Luigi dei Francesi-templom mellett lakott; egy sötét, szűk kis utcában, egy kis palota első emeletén, egészen polgári lakásban. Környezete nem a szomorú hercegi pompa hatalmas romja volt, melyhez Boccanera bíboros olyan makacsul ragaszkodott. A régi szokásos dísz le volt egyszerűsítve, valamint az egész háztartás. Nem volt trónterem, sem baldachin alatt függő nagy piros kalap, sem a fal felé fordított, pápai látogatást váró karosszék. Két egymásba nyíló helyiség szolgált előszoba gyanánt, egy szalon, amelyben a bíboros fogadott, és mindez minden fényűzés, sőt kényelem híjával, empire ébenfa bútorokkal, poros kárpittal és a használatban elkopott szőnyegekkel.

A látogatónak sokáig kellett csöngetnie, és mikor végre egy lakáj fölvette nagy kényelmesen egyenruháját, hogy ajtót nyisson, arról kellett értesülnie, hogy őeminenciája tegnap óta Frascatiban van.

Akkor eszébe jutott Pierre-nek, hogy valóban: Sanguinetti a római egyházmegye egyik püspöke. Rezidenciája Frascatiban volt, egy villában, néha ott töltött néhány napot, ha pihenni vágyott, vagy valami politikai ok kényszerítette rá.

- Visszajön hamarosan őeminenciája?

- Ó, azt nem lehet tudni... őeminenciája gyöngélkedik, meghagyta, hogy senki se háborgassa ott lenn...

Az utcára érve Pierre egészen elvesztette a talajt lába alól erre az első balsikerre. Menjen-e most, minden késlekedés nélkül, minthogy a dolog sürgős, monsignor Fornaróhoz, a Navona térre, alig pár lépésnyire? De eszébe jutott don Vigilio tanácsa, hogy vegye először sorra a bíborosokat; egy hirtelen támadt ötletre elhatározta, hogy azonnal elmegy Sarno bíboroshoz, akivel donna Serafina hétfői estélyein ismerkedett meg. A bíborost, önkéntes visszavonultsága ellenére is, mindenki a Szentszék legbefolyásosabb és legfélelmetesebb tagjának ismerte, ami nem akadályozta meg unokaöccsét, Narcisse-t, abban a kijelentésében, hogy nem ismer embert, aki oly közömbös lenne a foglalkozásán kívül álló dolgok iránt, mint a bíboros. Ha nem is vesz éppen részt az Index-kongregációban, azért adhat valami jó tanácsot, sőt talán hathat kollégáira nagy befolyásával.

Pierre egyenesen a Propaganda-palotába ment, mert tudta, hogy ott található a bíboros. Ez a palota, amelynek nehézkes homlokzata a Spagna térre nyílik, hatalmas, kopár, tömör épület,

amely a tér egyik oldalát - két utca között - egészen elfoglalja. Pierre, fogyatékos olaszságával, teljesen eltévedt benne, fölment emeletekre, majd ismét lejött, bolyongott a lépcsőházak, termek, folyosók valóságos labirintusában. Végre éppen a bíboros titkárával akadt össze véletlenül, egy kellemes, fiatal pappal, akivel már találkozott a Boccanera-palotában.

- Azt hiszem, őeminenciája szívesen fogadja önt. Nagyon jól tette, hogy ilyenkor jött, mert minden délelőtt itt van... Kövessen, kérem, legyen szíves.

Újabb utazás következett. Sarno bíboros sokáig volt a Propaganda titkára, és mint bíboros, ma is elnöke az Európa, Afrika, Amerika, Óceánia országaiban - a katolicizmusnak legújabban meghódított területeken - a vallás ügyeit szervező bizottságnak, és ezen a címen irodája, egész adminisztrációs berendezése és nagy hivatala volt a palotában. Megszállott bürokrata volt, bőrszékében öregedett meg, anélkül hogy valaha is kilépett volna zöld könyv-tékáinak szűk köréből, anélkül hogy mást ismert volna a világból, mint a szűk utcában, ablaka alatt, eléje táruló gyalogosok meg kocsik látványát.

Hosszú, sötét folyosó végén, ahol nappal is gázlámpa égett, egy padra ültette le a titkár Pierre-t, majd jó negyedóra múlva visszajött, fontoskodó, udvarias arccal.

- Őeminenciája el van foglalva, értekezlete van útra induló misszionáriusokkal, de nemsokára vége lesz az értekezletnek, és azt mondta, vezessem be önt addig is a dolgozószobájába, ott méltóztassék megvárni.

Amint Pierre egyedül maradt a dolgozószobában, kíváncsian szemügyre vette a berendezést. Elég tágas szoba volt, minden fényűzés nélkül, zöld papírkárpitozással, fekete fájú, zöld damasztbútorokkal. A szűk mellékutcára nyíló két ablak komor fényt vetett a szomorú falakra és kopott szőnyegekre; két konzol meg az egyik ablak mellett álló, egyszerű fekete fa íróasztal volt minden bútorzat, az íróasztal posztója már régen kilyukadhatott, de majdnem teljesen beborította a sok akta és papír. Pierre egy pillanatra odalépett, szemügyre vette a besüppedt karosszéket, a fázósan meghúzódó védőellenzőt meg a régi tintapecsétekkel borított tintatartót, aztán türelmetlen lett a fojtó, nyomasztó levegőben, a nyugtalanító nagy csöndben, melyet csak az utca tompított lármája zavart meg néha.

Le-föl sétált a szobában, s egy térkép ötlött szemébe a falon, és ez egész sor gondolatot keltett életre benne, úgyhogy minden másról megfeledkezett. Ez a színes térkép a katolikus világ, az egész Föld térképe volt, kiterített atlasz, és különböző színek tüntették föl rajta az abszolút uralkodó vagy a hitetlenekkel mindig harcban álló katolicizmus területeit, az utóbbiak vikariátusokra vagy prefekturákra voltak fölosztva. Ott volt előtte rajzban a katolicizmus évszázados küzdelme, általános uralomra való törekvése, melyet első perctől fogva célul tűzött ki, és nem tévesztette szem elől, és nem fáradt ki a küzdelemben. Isten az egyháznak adta a világot, de birtokba kell vennie, mert a tévelygés konokul uralkodik rajta. Ezért vívják az örökös harcot az ellenséges vallásoktól elvitatott népekért, éppen úgy, mint az apostolok, mikor elhagyták Júdeát, hogy terjesszék az evangéliumot. A középkorban minden törekvés arra irányult, hogy megszervezzék a meghódított Európát, s így meg se kísérelhették a kibékülést a disszidens keleti egyházakkal. Azután kitört a reformáció, újabb szakadárság a meglévő mellé, és vissza kellett hódítani a protestáns fél Európát meg az egész ortodox Keletet. De az Újvilág felfedezésével fölébredt a harci vágy, Róma most már azt akarta, hogy övé legyen a földgömb másik fele is, missziókat alapítottak, és elindultak, hogy Isten uralma alá vessék eddig ismeretlen népeit, akiket a többi néppel együtt teremtett. Így alakult ki önmagától a kereszténység mai nagy megosztottsága; egyfelől a katolikus nemzetek, ahol csak fönn kell tartani a hitet, és amelyeket teljes szuverenitással kormányoz a Vatikánban székelő államtitkárság, másfelől a szakadár vagy egyszerűen pogány nemzetek, amelyeket be kell

terelni az akolba, vagyis meg kell téríteni. Ezek fölött iparkodott uralkodni a Propaganda-kongregáció. Ez a kongregáció is kénytelen volt később két ágra szakadni, hogy munkáját el tudja látni, a keleti ágra, amelyre a keleti disszidens szekták voltak bízva, és a latin ágra, amelynek hatalma kiterjed a misszió összes többi országaira. A hatalmas, hódító szervezet az egész nagy világra kivetette óriás, szoros, erős szemű hálóját, amelyből egyetlenegy léleknek sem szabad kihullnia.

Pierre-nek csak akkor, ott, a térkép előtt, támadt az az érzése, hogy egy hatalmas gépezet működik itt évszázadok óta, hogy elnyelje az emberiséget. Egyszerre rájött, hogy a pápák által gazdagon javadalmazott, tekintélyes költségvetéssel rendelkező Propaganda valami különálló erő, pápaság a pápaságban, és megértette, hogy a kongregáció prefektusát a vörös pápának nevezik, mert hiszen korlátlan hatalmat élvez, a hódítás és leigázás embere, kinek keze a Föld egyik végétől a másikig ér. Ha a bíboros államtitkáré Közép-Európa, a földgömbnek ez a szűk kis foltja, akkor a kongregáció prefektusáé a végtelenség minden többi része, a távoli, ismeretlen földrészek. És ott állottak a számok is. Róma csak kétszáz-egynéhány millió apostoli, római katolikus fölött uralkodik vitathatatlanul, míg a szakadárok, a keletiek és a reformáltak együttvéve máris fölülmúlják ezt a számot; és milyen óriási szaporulatot jelentenek a hitetlenek, akiknek meghódítása még hátra van?! Hirtelen megütötte a számok nagysága, annyira, hogy megborzongott. Körülbelül ötmillió zsidó, majdnem kétszázmillió mohamedán, több mint hétszázmillió brahmanista meg buddhista, nem is számítva a százmillió többi pogányt, összesen egymilliárdnyi más vallású, akikkel szemben csak négyszázmillió keresztény áll, és ezeket is kettéválasztja az örökös harc, fele Rómáért, fele Róma ellen! Lehetséges-e, hogy Krisztus tizennyolc századon keresztül nem hódította meg még az emberiség harmadrészét sem, és hogy Róma, az örök, a mindenható, csak az emberiség egyhatod részét számíthatja alattvalójának? Egyetlenegy megmentett lélek esik hat másra, milyen megdöbbentő arány! De a térkép kíméletlenül beszélt. Róma uralmát vörös szín jelezte, és ez a színfolt elenyésző kicsiny volt a más istenek uralmát jelző sárga részekhez viszonyítva. Határtalan nagy földrészek vártak még a Propaganda hódítására. És fölmerült a kérdés, hány évszázad kellene még, amíg beteljesül Krisztus ígérete, és az egész föld meghódol az ő törvényeinek, amíg az egyházi társadalom födi a polgárit, és egy hitben, uralomban egyesül minden földön?! Elgondolkozva ezen a kérdésen, felmérve az elvégzendő iszonyatos munkát, Pierre ámulva eszmélt Róma derűs nyugalmára, türelmes makacsságára: soha nem kételkedett, ma kevésbé kételkedik, mint valaha, püspökein és misszionáriusain keresztül szüntelenül tevékenykedik, fáradhatatlanul, megállás nélkül végzi munkáját, mint ahogy a végtelen kicsiny kezek felépítették a világot, és feltétlen biztos abban, hogy egy napon a világ egyetlen ura lesz!

Ó, Pierre látta ezt az örökké mozgó hadsereget, hallotta most is, a tengereken túl, földrészeken át, amint előkészíti és biztosítja a vallás nevében a politikai hódítást. Narcisse elmondta, milyen aprólékos gonddal kell Rómában a nagykövetségeknek ellenőrizniük a Propaganda tevékenységét, mert a missziók igen gyakran egy-egy döntő hatalom nemzeti eszközei a távolban. A szellem biztosítja az evilágit, a meghódított lelkek alkotják a hadsereget. Meg nem szűnő harc ez, melyben a kongregáció előnyt ad az olasz vagy szövetséges nemzetek misszionáriusainak, őket látja legszívesebben a győzelmes foglalkozásban. Ellenben mindig féltékenykedik francia vetélytársára, a Lyonban székelő Hitpropagandára, amely éppen olyan gazdag, mint ő maga, éppen oly hatalmas, de több energikus, bátor emberrel rendelkezik. Nem elégedett meg azzal, hogy tekintélyes adóval sújtotta, hanem ellene dolgozott, föláldozta mindenütt, ahol diadalát féltette tőle. Több ízben kergették el a francia misszionáriusokat, francia rendeket, hogy olasz meg német szerzeteseknek adják át helyüket. És Pierre most megsejtette a politikai intrika hálózatát, mely a hit civilizáló buzgalma mögött húzódik, ebben a komor, poros dolgozószobában, melyet sohasem ragyog be a nap. Ismét megborzongott,

mint ahogy az ember megborzong, mikor egy régóta sejtett dolgot egyszerre felismer a maga rettenetességében. Hiszen a legbölcsebb ember is földúltnak érezhette a lelkét, a legbátrabb is elsápadhatott ettől a hódító, leigázó, egyetemesen megszervezett gépezettől, amely az örökkévalóság makacsságával dolgozik időben és térben, és egyáltalán nem elégszik meg a lelkekkel, hanem a minden emberre kiterjedő, eljövendő uralmán munkálkodik, és mivel egyelőre nem kerítheti hatalmába valamennyit, úgy rendelkezik róluk, hogy átengedi őket evilági uruknak, őrizze meg őket számára. Milyen csodálatos álom a mosolygó Róma, amely nyugodtan várja az évszázadot, amikor fölszívhatja a kétszázmillió mohamedánt, a hétszázmillió brahmanistát meg buddhistát, és egyesítheti őket egyetlenegy néppé, melynek ő lenne lelki és világi ura a diadalmaskodó Krisztus nevében!

Pierre hátrafordult valami köhögésre, és összerezzent, amint Sarno bíborost meglátta, mert nem hallotta belépni. Úgy érezte magát, mintha rajtakapták volna valami vétken; a térkép előtt állott, titkok után fürkészve. Élénk pirosság futotta el az arcát.

De a bíboros, miután erősen szemügyre vette vendégét színtelen szemével, íróasztalához ment, és szó nélkül székébe vetette magát. Egy mozdulattal fölmentette látogatóját a pásztorgyűrű megcsókolása alól.

- Tiszteletemet óhajtottam tenni eminenciádnál... Talán rosszul érzi magát eminenciád?

- Ó, nem, csak az az átkozott hűlés nem akar elmúlni. És aztán annyi dolgom van most.

Pierre végignézett a bíboroson az ablak gyönge fényénél, sovány, nyomorék embernek látszott, bal válla magasabban állott, mint a jobb, semmi életteljes sem volt rajta, még a tekintetében sem, arca zöld színű, ványadt. Eszébe jutott egy párizsi nagybátyja, aki harminc évet töltött egy minisztériumi irodában, annak volt ilyen halott tekintete, pergamenszerű arcbőre, ilyen fáradt, ernyedt lénye. Vajon igazán ez a kis, kifáradt, fekete-pirossal szegélyezett reverendájában csak úgy imbolygó aggastyán a világ ura, ez az, aki annyira hatalmában tartja a kereszténység ütőkártyáit - bár soha nem mozdult ki Rómából -, hogy a Propaganda-kongregáció prefektusa egyetlen lépést sem tesz meghallgatása nélkül?

- Üljön le egy pillanatra, abbé úr... Hát eljött hozzám látogatóba? Kíván tőlem valamit?

És miközben nekikészülődött, hogy meghallgassa Pierre-t, sovány ujjaival az előtte fölhalmozott akták között turkált, futó pillantást vetett minden darabra, mint valami hadvezér, nagy tudású taktikus, kinek hadserege messze van, de ő vezeti diadalra dolgozószobája mélyéből, anélkül hogy elvesztegetne egyetlenegy pillanatot is.

Pierre kissé zavarba jött, amint ilyen határozottan eléje tárult látogatásának önző célja, de elhatározta, hogy nyersen nekivág a dolognak.

- Valóban tanácsot jöttem kérni eminenciád mély bölcsességétől. Eminenciád tudja bizonyára, hogy könyvem megvédéséért jöttem Rómába, és nagyon örülnék, ha eminenciád kegyesen útba igazítana, segítene nagy tapasztalatával.

Röviden elmondta, hogyan áll az ügy, megvédte álláspontját, de minél jobban belemelegedett a beszédbe, annál inkább látta, hogy nem érdekli a bíborost, gondolatai elkalandoznak, már nem is követte előadását.

- Ó, igen, ön írt egy könyvet, szó esett egyszer róla donna Serafinánál... Nagy hiba. Papi ember ne írjon. Mire jó az afféle? És ha az Index-kongregáció üldözi, bizonyára igaza van. Mit tehetek önért? Én nem vagyok a kongregáció tagja, nem tudok semmiről, egyáltalán semmiről.

Hiába próbálta Pierre fölvilágosítani, meghatni, kétségbeesetten látta, mennyire elzárkózik, milyen közömbös. És rájött, hogy ez az intellektus, amely hatalmas, átható abban a munkakörben, ahol negyven év óta dolgozik, bedugul, mihelyt ki akarják emelni szakmájából. Nem volt sem kíváncsi, sem hajlékony. Szeméből végül már kihalt az élet leghalványabb fölvillanása is, mintha koponyája még jobban összenyomódott volna, sötét hülyeség ült az arcán.

- Nem tudok semmit, nem tehetek semmit - ismételgette. - És sohasem ajánlok senkit. - Mégis megerőltette magát.

- De Nani benne van. Mit tanácsol önnek Nani?

- Monsignor Nani volt olyan kegyes, hogy megnevezte az előadót, monsignor Fornarót, és azt üzente, hogy tegyek nála látogatást.

A bíboros meglepődött, és mintha fölébredt volna. Valami kis fény csillant föl szemében.

- Ó, valóban, ó, valóban... Hát ha Nani ezt mondta, akkor ő tudja, miért. Menjen, látogassa meg monsignor Fornarót.

Fölállott karosszékéből, elbúcsúzott látogatójától - akinek mély meghajlással kellett megköszönnie kegyét -, aztán anélkül hogy kikísérte volna, azonnal visszaült székébe, és nem hallatszott más zaj körülötte a halott szobában, mint az akták zörrenése, amint csontos ujjaival lapozgatta őket.

Pierre engedelmesen megfogadta a tanácsot. Elhatározta, hogy hazafelé menet a Giulia utcába, átmegy a Navona téren. De monsignor Fornarónál azt mondta egy szolga, hogy gazdája éppen most ment el, és korán reggel, tíz óra tájban kell jelentkeznie, ha otthon akarja találni. Tehát csak másnap reggel fogadhatta. Addig gondosan tájékozódott. Megtudta a prelátusról, amit tudnia kellett, hogy Nápolyban született, a barnabitáknál kezdte tanulmányait, ugyanabban a városban, majd Rómában fejezte be, a Szemináriumban, végül hosszú ideig tanárkodott a Gregoriánus-egyetemen. Ma több kongregáció tanácsadója, a Santa Maria Maggiore kanonokja, és ég a vágytól, hogy minél előbb megkapja a Szent Péter kanonokságát. Arról is ábrándozik, hogy valamikor konzisztóriumi titkárrá nevezik ki; ez a bíborosi munkakör meghozza aztán a bíbort. Kiváló teológus; az egyetlen kifogás ellene, hogy időnként az irodalomnak szenteli magát, és vallási folyóiratokba írogat cikkeket, nagyon okosan - és névaláírás nélkül. Nagyon világiasnak is mondták.

Másnap, amint Pierre leadta a névjegyét, azonnal fogadta. Pierre azt gondolhatta volna, hogy várták, ha a fogadtatás nem árul el némi nyugtalansággal vegyes őszinte meglepetést.

- Froment abbé úr, Froment abbé úr - mondogatta a prelátus, miközben a még mindig kezében levő névjegyet nézte. - Tessék bejönni... Éppen be akartam zárkózni, mert nagyon sürgős dolgom van... De nem baj, üljön le, kérem.

Pierre el volt ragadtatva, és nem győzte csodálni a gyönyörű, erős, magas, viruló, ötvenöt éves férfiút. Rózsás, beretvált arcú, fürtjei alig őszültek, kellemes orra volt, nedves ajka, simogató tekintete, a legelragadóbb, legdekoratívabb római prelátus. Igazán fenséges volt lila galléros fekete reverendájában, a jól ápolt ember egyszerű előkelőségével. Hatalmas fogadószobájába vidám fény áradt be a Navona térre néző két ablakon át; a szoba a római papságnál ma már igen ritka, kiváló ízléssel volt bebútorozva, és illatos, kedves, vidám keretet szolgáltatott a jóindulatú fogadtatáshoz.

- Üljön le, kedves Froment abbé úr, és mondja el, minek köszönhetem nagyra becsült látogatását.

A prelátus leült, naiv, egyszerűen szívélyes arccal, és Pierre hirtelen zavarba jött erre a természetes kérdésre, amelyet előre sejthetett volna. Pendítse meg azonnal a dolgot? Mondja meg nyíltan látogatásának kényes okát? Érezte, hogy még ez lenne a legjobb, hozzá legméltóbb módszer.

- Istenem, monsignore, tudom, hogy nem szokás úgy eljárni, mint ahogy én teszem, de azt tanácsolták, és úgy gondoltam, hogy becsületes emberek között sohasem lehet rossz, ha valaki jóhiszeműen keresi az igazságot.

- Hogyan, hogyan? - kérdezte a prelátus teljesen őszinte arccal és még mindig mosolyogva.

- Nos, egyszerűen megtudtam, hogy az Index-kongregáció önnek adta át *Az új Róma* című könyvemet, azzal a megbízással, hogy áttanulmányozza. És bátor voltam tiszteletemet tenni, hogy ha talán szüksége volna néhány magyarázatra.

De monsignor Fornaro látható módon nem akart többet hallani az ügyről. Fejéhez kapott két kezével, és máris hátrább húzódott, bár a legnagyobb udvariassággal.

- Nem, ne, ne beszéljen erről, ne folytassa, nagyon nagy szomorúságot okozna vele... Tegyük föl, hogy becsapták önt, mert nem szabad tudni semmiről, nem tudnak semmit, a többiek éppoly kevéssé, mint én... Nagyon kérem, ne beszéljünk többet erről.

Szerencsére Pierre már észrevette, milyen nagy hatással volt az Inkvizíció ülnökének neve, és az a jó ötlete támadt, hogy következőképpen válaszol:

- Ó, monsignore, természetesen nem volt szándékomban a legkisebb kellemetlenséget is okozni önnek, és ismétlem, világért sem vettem volna annyi bátorságot, hogy alkalmatlankodjam, ha maga monsignor Nani nem közli velem az ön nevét és címét.

Most is azonnal megvolt a kellő hatás. Csakhogy monsignor Fornaro, mint általában mindent, a megadást is könnyed kellemmel bonyolította le. Nem adta be mindjárt a derekát, különben is nagyon rosszmájú volt, finom árnyalatokban beszélt.

- Ugyan! Monsignor Nani indiszkrét volt! Majd megrovom! Ezért még kikap!... És mit tud ő? Nem tagja a kongregációnak, lehet, hogy megtévesztették... Mondja meg neki, hogy téved, hogy én egyáltalán nem játszom szerepet az ön ügyében, legalább megtanulja, hogy ne áruljon el olyan titkokat, amelyeket mindenki tisztel.

Aztán kedvesen, elbájoló tekintettel, virágos szavakkal így folytatta:

- Nos, minthogy monsignor Nani kívánja, szívesen beszélgetek pár percig önnel, kedves Froment abbé úr, azzal a kikötéssel, hogy tőlem nem tud semmit a jelentésemről, sem arról, amit esetleg mondtak vagy tettek a kongregációban.

Most Pierre mosolygott, mert csodálkozott, hogy milyen könnyű lesz minden, ha vigyáznak a formákra. És ismét elkezdte magyarázni a maga esetét, hogy milyen nagy meglepetéssel fogadta a könyv ellen megindított pört, hogy még mindig nincs tisztában azzal, milyen hibákat követett el, és hiába kutat, nem tudja megtalálni őket.

- Igazán, igazán! - ismételgette a prelátus, és megdöbbent ekkora ártatlanságtól. - A kongregáció bíróság, és csak feljelentésre cselekedhetik, ha belevonják a dolgokba. Az ön könyvét egészen egyszerűen azért üldözi, mert följelentették.

- Igen, tudom, följelentették.

- Természetesen három francia püspök emelt vádat, megengedi, hogy elhallgassam nevüket, és a kongregáció kénytelen volt vizsgálatot indítani az inkriminált mű ellen.

Pierre ijedten nézett rá. Három püspök jelentette föl! Vajon miért és mi célból?

Aztán eszébe jutott pártfogója.

- Bergerot bíboros elismerő levelet írt nekem, és ezt mint előszót tettem a könyv élére. Ez nem elég garancia, nem elégedhetett volna meg ezzel a francia püspöki kar?

Monsignor Fornaro finoman megcsóválta fejét, mielőtt rászánta magát, hogy szóljon.

- Ó, valóban, őeminenciája levele nagyon szép levél... De azt hiszem, sokkal jobban tette volna, ha nem írja meg, a saját, de főleg az ön szempontjából.

És amint Pierre egyre növekedő csodálkozással válaszra akarta nyitni a száját, hogy bővebb magyarázatot kérjen, a monsignore újra megszólalt:

- Nem, nem, nem tudok semmit, nem mondok semmit... Bergerot bíboros őeminenciája szent ember, akit mindenki tisztel, és ha vétkezett, csak szívét lehet vádolni érte.

Pillanatnyi csend állott be, Pierre előtt örvény nyílt meg. Nem mert erőszakoskodni, de némi hevességgel mondta:

- Hát miért éppen az én könyvem? Miért nem a többieké? Nem akarok följelentőként szerepelni, de hány könyvet ismerek, amelyek fölött szemet huny Róma, és amelyek sokkal veszedelmesebbek, mint az enyém!

Ezúttal örömmel kapott az alkalmon monsignor Fornaro, hogy a maga malmára hajtsa a vizet.

- Igaza van, nagyon jól tudjuk, hogy nem érhetünk el minden rossz könyvet, kétségbe is vagyunk esve miatta. Gondolja el, milyen megszámlálhatatlan sokaságú könyvet kellene elolvasnunk. Azért tehát elítéljük, ugyebár, a legrosszabbakat egy tömegben.

Szíves magyarázatokba bocsátkozott. Elvben nem volna szabad kinyomtatni egy könyvet, mielőtt a püspöknek be nem nyújtották jóváhagyás végett, de ma, a nyomdaipar ijesztő termelőképessége mellett, érthető, milyen rettenetes zavarba jutnának a püspökségek, ha a nyomdatulajdonosok hirtelen eleget tennének ennek a szabálynak. Nincs se idő, se pénz, sem elég ember ehhez az óriás föladathoz. Ezért aztán általánosságban ítél el az Index-kongregáció - vizsgálat nélkül - minden olyan megjelent vagy megjelenendő könyvet, mely egy bizonyos kategóriába tartozik, elsősorban azokat, amelyek veszedelmesek az erkölcsökre, minden erotikus könyvet, minden regényt, a köznyelven írt bibliákat, mert a szent könyveket nem szabad minden válogatás nélkül kiadni, végül a „boszorkánykönyveket", a dogmával ellenkező tudományos, történelmi vagy filozófiai műveket, az eretnekeknek vagy csupán az egyszerű papoknak a vallást vitató könyveit. Bölcs törvények ezek, a pápák sora alkotta meg, és a tiltott könyvek katalógusának bevezetéséül tette közzé a kongregáció, különben a teljes katalógus maga is egy egész könyvtárt töltene meg. Szóval a katalógusban lapozgatva, azt láthatja az ember, hogy főképpen a papok munkáit sújtja az esetenkénti tilalom, Róma csak azt tartja különlegesen szem előtt ennek a súlyos és hatalmas föladatnak a megoldásánál, hogy gondosan őrködjék az egyház kellő rendje fölött. És ez az eset forog fönn most Pierre művénél is.

- Megérti - folytatta monsignor Fornaro -, hogy nem akarunk reklámot csinálni egy csomó egészségtelen könyvnek azzal, hogy külön tilalommal tiszteljük meg. Egész légió ilyen könyve van minden népnek, és nem lenne sem elég papirosunk, sem elég tintánk, hogy sorra vegyük őket. Megelégszünk azzal, hogy időről időre lecsapunk egyre-egyre, ha valami híres, jó író neve van rajta, ha igen nagy port ver föl, vagy ha nyugtalanító támadások vannak benne a hit ellen. Ez elég arra, hogy eszébe juttassuk a világnak: élünk és védekezünk, és nem engedünk egy jottányit sem jogainkból és kötelességeinkből.

- De a könyvem, a könyvem! - kiáltott föl Pierre. - Miért üldözik a könyvem?

- Megmagyarázom, amennyire szabad, kedves Froment úr. Maga pap, könyvének sikere van, olcsó, nagyon kelendő kiadásban jelent meg, nem is beszélve jelentékeny irodalmi értékéről, igazi költészet árad belőle, amely engem is elragadott, és amelyhez őszintén gratulálok önnek... Hogyan kívánja, hogy szemet hunyjunk egy mű fölött, amely végső következtetésül lerombolná Rómát, és megsemmisítené szent vallásunkat?

Pierre elképedt, elkábult a meglepetéstől.

- Róma lerombolását! Szent Isten! De hiszen azt akarom, hogy újra ifjú legyen és örökkévaló, ismét a világ királynője!

És ragyogó ékesszólással védekezett, hitet tett megint az ősi egyházhoz visszatérő katolicizmus mellett, amely Jézus testvéri katolicizmusából merítene friss erőt. A pápát föl kell szabadítani minden földi uralomtól, uralkodjék könyörülettel és szeretettel az egész emberiség fölött, mentse meg a világot a fenyegető, rettenetes társadalmi válságtól, vezesse Isten valódi országába, az összes népek egyetlen néppé egyesült keresztényi közösségébe.

- Megtagadhat engem a Szentatya? Nem ezek-e a legtitkosabb eszméi, melyeket maga is sejtetni enged?! Az én egyetlen bűnöm, hogy korán és igen szabadon fejeztem ki őket. Vajon ha megengednék, hogy színe elé kerüljek, nem kapnám-e meg tőle azonnal a fölmentést minden üldözés alól?

Monsignor Fornaro egy szót sem szólt, csak a fejét csóválta, nem haragudott meg a fiatal pap ifjúi felbuzdulásáért. Sőt ellenkezőleg, egyre növekedő szívélyességgel mosolygott, mintha nagyon mulattatná ekkora naiv álmodozás. Végül vidáman azt mondta:

- Menjen, menjen a Szentatya elé, én nem fogom föltartóztatni, nekem nem lehet szólanom. De a világi hatalom... a világi hatalom...

- Nos, mi van a világi hatalommal? - kérdezte Pierre.

A prelátus ismét hallgatott. Ég felé emelte kedélyes arcát, szépen mozgatta fehér kezét, aztán folytatta:

- És aztán ott van az ön új vallása... Mert kétszer is előfordul a szó, az új vallás, az új vallás. Ó, istenem...

Ismét a kezét rázta, annyira izgalomba jött, hogy Pierre türelmetlenül kiáltott föl:

- Nem tudom, milyen lesz az ön jelentése, monsignore, de biztosíthatom, hogy nem akartam megtámadni a dogmát. És jóakarattal nézve, ez világosan ki is tűnik könyvemből, én a könyörület és az üdvösség művének szántam a munkámat. Ha igazságosak akarnak lenni, tekintetbe kell venniük az intenciót is.

Monsignor Fornaro nagyon nyugodt, nagyon jóindulatú lett ismét.

- Ó, az intenció, a szándék...

Fölállott, hogy elbúcsúzzék látogatójától:

- Legyen meggyőződve róla, kedves Froment úr, hogy nagyon megtisztelve érzem magam, amiért hozzám fordult, természetesen nem mondhatok semmit jelentésemről, máris igen sokat beszéltünk, el kellett volna tulajdonképpen zárkóznom az ön védekezése elől is. Mindig szívesen állok rendelkezésére mindenben, ami nem ellenkezik kötelességemmel... De nagyon félek, hogy könyvét el fogják ítélni.

Pierre megint elvesztette a fejét.

- Igen, igen... - szólott ismét a monsignore. - A tények szerint ítélnek, nem a szándék után. Fölösleges minden védekezés, ott van a könyv, és olyan, amilyennek megírta. Hiába magyarázgatja, megváltoztatni nem tudja... Azért nem hívja meg soha a kongregáció a vádlottakat, csak az egyszerű, tiszta visszavonást fogadja el tőlük. Önre nézve is ez volna a legokosabb, vonja vissza könyvét, vesse alá magát a kongregációnak... Nem akarja? Ó, milyen fiatal még ön, kedves barátom!

Hangosan fölnevetett az önkéntelen heves taglejtésre, amely, amint ő nevezte, „fiatal barátja" törhetetlen büszkeségéről, lázadó szelleméről tett tanúságot. Aztán az ajtónál ismét megnyilatkozott, halkabban mondván:

- Látja, barátom, szeretnék tenni valamit önért, adok egy jó tanácsot... Én alapjában véve nem számítok... Leadom a jelentést, kinyomtatják, elolvassák, esetleg nem is hederítenek rá... Míg a kongregáció titkára, Dangelis atya, mindent megtehet, még a lehetetlent is... Menjen, látogassa meg a dominikánusok zárdájában, a Spagna tér mögött... Ne hivatkozzék rám. És viszontlátásra, barátom, viszontlátásra!

Pierre szédülve állott megint a Navona téren, azt sem tudta, mit higgyen, mit reméljen? Egy gyáva gondolat kezdett úrrá lenni rajta: miért folytassa ezt a küzdelmet az ismeretlen, megfoghatatlan ellenfelekkel? Miért makacskodjék tovább ebben a szenvedélyekre lázító és csalódást okozó Rómában? Elmenekül, még este visszautazik Párizsba, ott eltűnik, és a legalázatosabb irgalmasságot gyakorolva, elfeledkezik a keserű csalódásokról. Annyira erejét vesztette ebben az órában, a régóta megálmodott feladat egyszerre megvalósíthatatlannak tetszett neki. De csüggedése ellenére is járni kezdett, sőt tovább indult célja felé. Mikor a Corsón találta magát, aztán meg a Condotti utcában, végül meg a Spagna téren, elhatározta, hogy valóban látogatást tesz Dangelis atyánál. A dominikánus kolostor ott van a Trinita dei Monti alatt.

Ó, ezek a dominikánusok - soha nem tudott rájuk gondolni félelem és tisztelet nélkül. Hosszú évszázadokon keresztül milyen hatalmas támaszai voltak a tekintély, a teokrácia eszméjének! Nekik köszönhette az egyház a jól megalapozott tekintélyt, ők voltak győzelmének dicsőséges katonái. Míg Szent Ferenc az egyszerű népet hódította meg, Róma számára Szent Domonkos az intelligenciát, a hatalmasokat sorozta be zászlói alá, a magasabbrendűeket. Mégpedig szenvedéllyel, a hit lobogásával, bámulatos akaraterővel, minden lehető eszközzel, prédikációval, könyvvel, a rendőrség és igazságszolgáltatás kényszerítő erejével. Ha nem is ő létesítette az Inkvizíciót, de fölhasználta; szelíd, testvéries szíve vérrel, tűzzel küzdött az eretnekség ellen. Ő és szerzetesei a gőgös, kicsapongó században nagy erényeket, szegénységet, tisztaságot és engedelmességet gyakoroltak, városról városra vándorolt, kiprédikálta a bűnösöket, megpróbálta visszatéríteni őket az egyháznak, vagy igénybe vette a vallási hatóságokat, mikor a szép szó már nem használt. Megtámadta a tudományt is, magának akarta kisajátítani, arról álmodozott, hogy az ész, az emberi tudás fegyvereivel védi meg Istent. Az „angyali" Szent Tamásnak, a középkor fáklyájának őse volt, aki mindent fölhasznált a *Summá*-ban, pszichológiát, logikát, politikát és erkölcstant. Így árasztották el a világot a dominikánusok, minden híres szószékről hirdették Róma dogmáit, majdnem mindenütt harcban állva az egyetemek szabad szellemével. Mint a dogma éber őrei, a pápa vagyonának fáradhatatlan kovácsai, a művészet, a tudomány és az irodalom legjelentékenyebb munkásai, ők építették föl a katolicizmus hatalmas épületét, úgy, ahogy még ma is áll.

De ma - amikor úgy érezte, hogy omladozik ez az épület, amelyről azt hitték, hogy erőssé építették, az örökkévalóság számára - Pierre azon tűnődött, mire valók ma ezek a régi korszakokból itt maradt alakok, a maguk sivár, megvetéstől sújtott rendőrségével, hatóságaikkal, pusztába kiáltott szavukkal, olvasatlan könyveikkel, a tudományban és civilizálásban már

régen eljátszott szerepükkel, szemben a mai tudománnyal, amelynek igazságai egyre jobban összeroppantják a dogmát. Igaz, hogy még mindig virágzó és befolyásos a rendjük, de messze tűnt a kor, mikor generálisuk uralkodott Rómában, mint a szent palota ura, és egész Európában mindenütt voltak iskoláik, zárdáik, alattvalóik! Ebből a nagy örökségből csak néhány szerzett hivatal maradt meg számukra a római kúriában, többek között az Index-kongregáció titkársága, az Inkvizíció egy régi függvénye, ahol szuverénül uralkodtak ma is.

Pierre-t azonnal bevezették Dangelis atyához. Tágas, üres, fehér, napsugártól ragyogó terembe lépett. Nem volt benne más, mint egy asztal, magas zsámolyok, meg egy nagy rézfeszület a falon. Dangelis atya az asztal mellett állott, mintegy ötven év körüli, nagyon sovány férfiú volt, ridegen fogta körül szikár alakját a bő fekete-fehér reverenda. Hosszúkás aszkétaarcában, keskeny szája, keskeny orra, keskeny, makacs álla fölött kellemetlenül merev tekintettel villogott szürke szeme. Különben nagyon kimért, egyszerű volt, fagyasztóan udvarias.

- Froment abbé úr, ugyebár, *Az új Róma* szerzője?

Leült egy zsámolyra, és egy másikra mutatott kezével.

- Legyen szíves, abbé úr, ismertesse látogatásának célját.

Akkor Pierre ismét elölről kezdte magyarázatát, védekezését, beszéde csakhamar őt magát is kínosan érintette, mert szavai süket csöndben, halotti hidegségben hangzottak el. Az atya meg sem mozdult, térdén összekulcsolt kézzel, a fiatal papra szegezett átható, éles tekintettel figyelt.

Végre, mikor Pierre elhallgatott, lassan megszólalt:

- Abbé úr, nem akartam félbeszakítani, de nem kellett volna meghallgatnom mindezt. Könyvének ügyét tanulmányozzuk, és a világon semmilyen hatalom nem akaszthatja meg a folyamatot. Nem látom tehát egész világosan, mit vár tőlem.

Pierre remegő hangon kockáztatta meg:

- Jóságot várok, és igazságot.

A dölyfös alázatosság halvány mosolya suhant el a szerzetes ajkán.

- Legyen nyugodt. Isten mindig kegyesen megvilágította elmémet minden működésemben. Különben nem oszthatok semmilyen igazságot, egyszerű hivatalnok vagyok, én csak osztályozom és rendezem az ügyeket, és kizárólag őeminenciáik, a kongregáció tagjai nyilatkoznak az ön könyvéről. Bizonyára a Szentlélek segedelme lesz velünk; önnek nem marad más hátra, mint meghajolni az ítélet előtt, ha Őszentsége ellátta kézjegyével.

Elhallgatott, fölállott, és ezzel Pierre-t is fölállásra kényszerítette. Majdnem ugyanazokat a szavakat hallotta tehát, mint monsignor Fornaránál, csakhogy kimért rövidséggel, bizonyos nyugodt bravúrral. Mindenütt ugyanabba a névtelen erőbe ütközött, a hatalmas fölszerelésű gépezetbe, amelynek kerekei nem akarnak tudni egymásról, de amely elgázol, megőröl mindent, ami útjába kerül. Sokáig fogják még valószínűleg egyik helyről a másikra küldözgetni, anélkül hogy rátalálna a fejre, a gondolkozó és cselekvő akaratra. És meg kell hajolnia.

Mégis, mielőtt elment, eszébe jutott, hogy még egyszer kiejti a Nani nevet; már jól ismerte hatását.

- Bocsásson meg, hogy ok nélkül zavartam. Csak monsignor Nani jóindulatú tanácsát követtem. Őeminenciája kegyesen érdeklődik irántam.

Egészen váratlan hatás következett. Dangelis atya sovány arcát mosoly sugározta be, de egy ajakrándulása ironikus megvetésről beszélt. Még jobban elsápadt, és élénk, okos szeme fölvillant.

- Ó, monsignor Nani küldte ide... Nos, ha azt hiszi, hogy pártfogásra van szüksége, fölösleges is máshoz fordulni, mint őhozzá, mert ő mindenható... Menjen hozzá, menjen hozzá...

Pierre látogatásának egyetlen eredménye ez a bátorítás volt, hogy menjen vissza ahhoz, aki ide küldte. Érezte, hogy elveszti a talajt lába alól, elhatározta, hogy hazamegy a Boccanera-palotába, hogy gondolkozzék, és megértse a dolgokat, mielőtt még egy lépést tenne. Először is meg akarta kérdezni don Vigiliót - és a szerencsés véletlen úgy hozta, hogy még aznap este, vacsora után, találkozott a titkárral a folyosón, gyertyával a kezében a szobájába tartott.

- Olyan sok mondanivalóm lenne! Kérem, kedves uram, jöjjön be egy pillanatra hozzám.

A titkár egy mozdulattal elhallgattatta, csak aztán válaszolt nagyon halkan:

- Nem vette észre Paparelli abbét az első emeleten? Utánunk jött!

Pierre gyakran találkozott a házban az uszályhordozóval, de sosem nyerte meg tetszését lágy arca, fürkésző, kíváncsi tekintete, megjelenésének fekete szoknyás vénleány jellege. Igaz ugyan, hogy az öreg csöppet sem nyugtalanította, ezért most nagyon meglepte a titkár kérdése. Don Vigilio azonban nem várta be a feleletet, hanem a folyosó végére sietett, és sokáig hallgatózott, aztán ismét visszajött lábujjhegyen, eloltotta gyertyáját, hogy egy pillanatra csakugyan benézzen Pierre-hez.

- Nos, itt vagyunk - suttogta, miután betette az ajtót. - És ha egyetért velem, ne maradjunk ebben a szalonban, menjünk át az ön lakószobájába. Két fal többet ér, mint egy.

Mikor végre az asztalon állott a lámpa, és mind a ketten ott ültek a fakó szoba mélyén, melynek lenszürke kárpitja, kopott bútorzata, csupasz padlója és fala a régmúlt búskomorságát árasztotta magából, Pierre észrevette, hogy a papot a szokottnál nagyobb láz gyötri. Sovány kis alakja remegett, és szénfekete szeme sötétebben égett szegény elnyűtt, sárga arcában, mint valaha.

- Rosszul érzi magát? Nem szeretném fárasztani.

- Rosszul? Ó, de mennyire égek. De azért beszélni akarok... Nem bírom tovább, nem bírom tovább. Valamikor meg kell hogy könnyebbüljön az ember...

Csak betegségében keres valamit, ami eltereli a figyelmét? Vagy meg akarta törni a hosszú hallgatást, nehogy megfojtsák a titkok? Azonnal elmondatta magának az utóbbi napok eseményeit, és még izgatottabb lett, mikor megtudta, hogyan fogadta Pierre látogatását Sarno bíboros, monsignor Fornaro és Dangelis atya.

- Igen, ez az! Éppen ez az! Már nem csodálkozom semmin, de föl vagyok háborodva ön miatt! Semmi közöm hozzá, de beteg vagyok tőle, mert eszembe juttatja minden bajomat... Nem beszélek Sarno bíborosról, mert ő másfelé él, messze, nagyon messze, és sohasem segített senkin. De Fornaro, az a Fornaro!

- Nagyon kedvesnek találtam, egész jóindulatúnak, és komolyan hiszem, hogy beszélgetésünk hatása alatt legalábbis mérsékelni fogja jelentését.

- Az! Annál inkább vádolja, minél melegebbnek mutatkozott. Megeszi magát, és meghízik a könnyű prédán. Ó, nem ismeri! Kiválóan kedves ember, és mindig résen van, hogy megcsinálja a maga szerencséjét a szegény nyomorultak szerencsétlenségéből, akikről tudja, hogy bukásuk kellemes lenne a hatalmasoknak... Jobban szeretem még a másikat, Dangelis atyát,

rettenetes ember, de nyílt, őszinte legalább és magasabb rendű intelligencia. Megjegyzem, ő is megégetné magát, mint egy marok szalmát, ha a hatalmában állana... És ha elmondhatnék mindent, ha bevezethetném ennek a világnak rettenetes szövevényébe, a borzalmas, féktelen érvényesülési vágy, az utálatos bonyodalmak, a gyávaság, a megvásárolhatóság, az árulás, a bűnök világába!

Pierre, látva, hogy don Vigilio ennyire izgatott lett, és így föllobbant benne a bosszúvágy, megpróbálta kiszedni belőle az információkat, amelyeket eddig nem sikerült megtudnia.

- Csak annyit mondjon, hogyan áll az én ügyem! Mikor érdeklődtem iránta önnél, mindjárt megérkezésem után, azt mondta, hogy még egyetlenegy akta sem érkezett a bíboroshoz. De az aktacsomó már együtt van, önnek tudnia kell a dolgot, ugyebár?... És monsignor Fornaro három francia püspökről beszélt, akik följelentették volna könyvemet, és kívánták a vizsgálatot. Három püspök... Lehetséges ez?

Don Vigilio hevesen vállat vont.

- Ó, maga a megtestesült ártatlanság. Én csodálkozom, hogy csak három volt... Igen, az ön ügyének több aktája van kezünk között, különben is jól sejtettem, miben állhat ez az ügy. A három püspök: először a tarbes-i püspök, aki valószínűleg a lourdes-i atyák bosszújának eszköze, azután a poitiers-i és az évreux-i püspökök, mindkettő törhetetlen ultramontán elveiről ismeretes, és szenvedélyes ellenfelei Bergerot bíborosnak. A bíboros, amint tudja, rosszul áll a Vatikánban, gallikán eszméi, túlságosan liberális gondolkozása valóságos dührohamokat vált ki... Ne is kutasson másfelé, az egész ügy abban áll, hogy a mindenható lourdes-i atyák kívánnak egy kivégzést a Szentatyától, eltekintve attól, hogy az ön könyve által akarják kitörni a bíboros nyakát, könnyelműen megírt elismerő levelének alapján, melyet ön előszóképpen közzétett... Egyházi körökben az Index ítéletei már régóta csak sötétben osztott bunkócsapások. Csupa árulás tartja fenn az uralmat, és a törvény: az emberek kényekedve. Hihetetlen tényeket sorolhatnék föl önnek, ártatlan könyveket, csak úgy véletlenül, száz közül egyet, amellyel meg akartak ölni egy eszmét vagy egy embert, mert a szerző mögött majdnem mindig messzebb céloznak, valami távolabbi, magasabban álló személy felé. Olyan intrikahálózat van itt, a visszaéléseknek olyan bő lehetősége, a kicsinyes személyi bosszúszomjnak olyan bő forrása, hogy valójában összeomlott már rég az egész Index-intézmény, és még itt, a pápa közvetlen környezetében is föltétlen szükség van valami újabb rendszabályra, különben teljesen hitelét veszti. Megértem, hogy görcsösen ragaszkodnak a teljes hatalomhoz, hogy uralkodni akarnak minden fegyverrel, de mégis fontos, hogy ezek a fegyverek elfogadhatók legyenek, hogy ne okozzanak általános fölháborodást szemérmetlen igazságtalansággal, és ne adjanak okot kivénhedt gyermekességükkel mindenféle gúnyolódásra!

Pierre szívét fájdalmas csodálkozás fogta el. Mióta Rómában tartózkodott, mióta megértette a tisztelt és félelmetes lourdes-i barlang atyáinak hatalmát, melyet a hatalmas összegű Péterfillérek révén szereztek, érezte, hogy ők állanak az üldözés hátterében, sejtette, hogy meg kell fizetnie könyvének Lourdes-ra vonatkozó soraiért, melyekben megállapította, hogy a lourdes-i jogtalanságok, visszaélések, rettenetes csalások egyenesen megingatják az Istenbe vetett hitet, folytonos, belső háborúságot szítanak - de mindez megszűnnék a jövő igazán keresztény társadalmában. Megértette most már azt is, hogy milyen botrányt kavarhatott föl az ő nyíltan bevallott öröme, melyet az egyház világi hatalmának elvesztése miatt érzett, és az a szerencsétlen kifejezés, az „új vallás”, amely önmagában is elég éles fegyvert adott a feljelentők kezébe. De legjobban meglepte és kétségbeejtette az a hallatlan fölfedezés, hogy Bergerot bíboros levelével van baj, hogy könyvét azért jelentették fel, és azért ítélik el, mert ezen a réven akarnak orvul lesújtani a tiszteletre méltó főpapra, akit nem mernek szembe meg-

támadni. Rettenetes gondolat volt, hogy bánatot okozott a szent embernek, hogy ő az oka, ha buzgó irgalmasságában is csalódás éri. És milyen kétségbeejtő fölfedezés, hogy ezeknek a bonyodalmaknak a hátterében a legvisszataszítóbb gőg áll és pénzkérdések, holott tisztán a szegények iránti szeretetnek kellene küzdelemre lépnie, és nem a szabadjára engedett érvényesülési vágynak, kegyetlen önzésnek.

Aztán fölháborodott Pierre az ostoba, gyűlöletes Index ellen is. Most már tisztán látta működését a följelentéstől egészen az elítélt könyvek nyilvános megbélyegzéséig. Látta, hogy a följelentés Dangelis atyának, a kongregáció titkárának a kezeihez érkezik, ő vizsgálja ki az ügyet, fogalmazza meg a jelentést, a tanult és uralkodni vágyó szerzetes szenvedélyével, és arról álmodozik, hogy úgy kormányozza a lelket és szellemet, mint az inkvizíció hőskorában! Meglátogatott egyet a tanácsadó prelátusok közül is, monsignor Fornarót, akit megbíztak, hogy könyvéről jelentést tegyen. Szívélyes, ambiciózus, finom teológus, és nem jön zavarba akkor sem, ha egy algebrai értekezésben kell a hit ellen intézett támadásokat kimutatnia, ha így kívánja személyes előhaladása. Aztán kerül sor a bíborosok néhány ülésére; akik szavazással tipornak el egy-egy ellenséges könyvet, szomorú kétségbeeséssel, mert nem tiporhatják el valamennyit; és végül a pápa, aki elfogadja, aláírja a határozatot, ami tiszta formalitás úgyis, mert hiszen minden könyv bűnös! De milyen különös, fájdalmas bástyája a múltnak az elavult, roskatag, elgyermekesedett Index-intézmény! Érezni, milyen félelmes hatalma lehetett a múltban, mikor még ritkaság volt egy-egy könyv, és az egyház még rendelkezett véres, tüzes törvényszékkel, melyen át végrehajthatta ítéleteit. De aztán annyira elszaporodtak a könyvek, az írott, nyomtatott gondolat olyan széles és mély folyam lett, hogy elsodort, elárasztott mindent. A munkával túlterhelt, tehetetlenné vált Index most már hiábavaló tiltakozásra kényszerült, csak egyetemlegesen ítélhette el a hatalmas, modern termelést, cselekvéseinek terét mindinkább az egyházi írók munkáinak vizsgálatára szorította, és szerepe még ott is korrupcióba fulladt, megrontották a leggonoszabb szenvedélyek, és az intrika, a gyűlölet, a bosszú eszközévé lett. Ó, ez a nyomorúságos romlás, bevallása az aggkori gyengeségnek, ez az általánosan növekvő elerőtlenedés, a népek gúnyos közönye közepette! Ide jutott a katolicizmus, a civilizáció egykori dicsőséges bástyája! Halomszámra dobja pokla tüzébe a könyveket, válogatás nélkül, és mennyit! Szinte az egész irodalmat, történelmet, filozófiát, az elmúlt és a mi századunk tudományának nagy eredményeit. Kevés könyv jelenik ma meg, amelyet ne sújtana az egyház villáma. Ha látszólag behunyja szemét, az csak azért van, hogy elkerülje a lehetetlent: mindent üldözni, mindent lerombolni! És mégis makacsul ragaszkodik hozzá, hogy megtartsa a szellemen korlátlanul uralkodó tekintély látszatát, mint valami nagyon régi királynő, akit már megfosztottak államaitól, és mégis, bírák, hóhérok nélkül is, tovább hozza hiábavaló ítéleteit, nevetséges rendeleteit, amelyeket egy elenyésző kisebbség fogad csak el. De képzeljük el egy pillanatra ismét diadalmasnak, valami csoda által a modern világ urának - és kérdezzük meg, ítéletmondó bíróságai, ítéletvégrehajtó csendőrsége birtokában, mit kezdene az emberi gondolattal?! Tegyük fel, hogy szigorúan alkalmaznák újra az Index-szabályokat. Minthogy a nyomda semmit sem vihetne sajtó alá a püspök jóváhagyása nélkül, minden könyv a kongregációhoz idomulna, a múlt meg volna tisztogatva, a jelen gúzsba kötve, és alávetve a szellemi zsarnokság terrorjának. Hiszen ez a könyvtárak bezárását, az írott gondolat örökségének bebörtönzését, a jövő elzárását, minden haladás és hódítás teljes megszüntetését jelentené. Napjainkban olyan már Róma, mint ennek az irtózatos kísérletnek borzalmas példája, talaja megfagyott, életnedve kiszikkadt, megölte az évszázadokig tartó pápai uralom. Róma terméketlen lett, annyira, hogy az ébredés óta eltelt huszonöt év sem szülhetett falai között egyetlen férfit, egyetlen művet sem. És ki törődne bele ilyesmibe, nem is csak a forradalmár lelkek, de a bizonyos műveltséggel és látókörrel rendelkező vallásos szellemek közül is? Szertehull minden, gyermekességbe és képtelenségbe.

Hallgatva ültek. Pierre lelkét fölkavarta ez a gondolatsor, és kétségbeesett mozdulatot tett, a hallgató don Vigilióra pillantva. Egy pillanatig mindketten némán ültek a régi, alvó palotából fölszálló halálos mozdulatlanságban, a bezárt, nyugodt fényű szobában. Don Vigilio hajolt előre először, csillogó tekintettel és futó, lázas borzongással suttogta:

- Tudja, minden mögött ők vannak, mindig ők...

Pierre nem értette, és elcsodálkozott, nyugtalan lett ettől a minden látható átmenet nélkül odavetett mondattól.

- Kik azok az ők?

- A jezsuiták!

A kis sovány, sárga pap ebbe a szóba öntötte ki egész felgyülemlett, kirobbanó szenvedélyét. Mit bánja, ha újabb baklövést követ el, végre kimondta a szót! Mégis nyugtalan, bizalmatlan, eszeveszett tekintetet vetett a falakra. Aztán megkönnyebbült, szorongása visszafojthatatlan szóáradatban oldódott fel, amely annál nagyobb erővel tört elő, mert gondolatait évekig fojtotta magába.

- Ó, a jezsuiták, a jezsuiták!... Azt hiszi, ismeri őket - és valójában sejtelme sincs utálatos működésükről, kiszámíthatatlan hatalmukról. Csak ők léteznek, ott vannak mindig, mindenütt. Mindig erre gondoljon, mikor nem ért meg valamit, és meg akarja érteni. Ha bántják, ha valami csapás éri, ha szenved, ha sír, gondolja mindjárt: ezek ők, itt vannak! Nem vagyok biztos afelől sem, nincs-e itt az egyik az ágy alatt vagy a szekrényben... Ó, a jezsuiták, a jezsuiták! Fölfaltak engem is, és egyre falnak, nem hagynak meg semmit sem húsomból, sem csontomból.

Akadozó hangon mondta el élettörténetét, reményteljes ifjúságát. Vidéki kisnemesi családból származott, vagyonos, élénk, kulturált eszű ifjú volt, mosolyogva várta a jövőt. Ma egész biztosan prelátus lehetne, útban magasabb tisztségek felé, de elkövette azt az ostoba hibát, hogy rosszat beszélt a jezsuitákról, ellenük dolgozott két vagy három esetben. Azóta - mint mondja - mindenféle elképzelhetetlen szerencsétlenséget zúdítottak rá: apja, anyja meghalt, bankárja megszökött, a magasabb tisztségeket elkapkodják orra elől, mihelyt elfoglalni készül egyet-egyet, a legkellemetlenebb balesetek üldözik a szent szolgálatban, annyira, hogy már majdnem tilalom alá helyezték. Csak azóta van egy kis nyugalma, mióta Boccanera bíboros megsajnálta balszerencséjében, és magához vette.

- Itt béke van, ez menedékhely. Gyűlölik őeminenciáját, mert semmiben sem tartott velük, de nem merték még eddig megtámadni sem őt, sem embereit. Ó, nem csapom be magamat, úgyis utolérnek megint. Lehet, hogy fülükbe jut a ma esti beszélgetésünk, és drágán fizettetik meg velem, mert rosszul teszem, hogy beszélek, szívem szerint nem is beszélnék... Ellopták a boldogságomat, mindenféle szerencsétlenségbe döntöttek, értse meg: százféle, ezerféle szerencsétlenségbe!

Pierre egyre rosszabbul érezte magát. Közbevágott, igyekezve tréfára fordítani a dolgot:

- Ugyan, ugyan, csak nem a jezsuiták okozták a lázát is?

- Dehogynem! Bizony ők - mondta don Vigilio hevesen. - A Tevere partján kaptam, amikor egy este odamentem, hogy kisírjam mérhetetlen bánatomat, mert elkergettek a kis templomból, amelynek papja voltam.

Pierre mindeddig nem hitt a jezsuitákról keringő rettenetes legendákban. Abból a nemzedékből származott, amely megmosolyogja a farkasembereket, és kissé ostobának találja a derék polgárok félelmét a híres fekete embertől, aki ott rejtőzködik a falban, és minden

családot terrorizál. A vallásos és politikai szenvedélyek túlzásainak, dajkamesének gondolta mindezt. Megütközve nézett don Vigilióra is, attól félt, hogy valami mániákus emberrel van dolga.

De a jezsuiták különös története hirtelen föléledt lelkében. Assisi Szent Ferenc meg Szent Domonkos a középkor lelkét és szellemét jelentik, annak a mesterei és nevelői. Egyik az egyszerű emberek buzgó, könyörületes hitét képviseli, a másik pedig a dogma védelmezője, a műveltek és a hatalmasok számára rögzíti a doktrinát. Loyolai Ignác azonban azért jelenik meg a modern kor küszöbén, hogy megmentse a veszélyben forgó sötét örökséget, hogy az újabb társadalmakhoz alkalmazza a vallást, és ismét kézbe kaparintsa a hatalmat a születendő új világ fölött. Mert akkoriban már úgy látszott, hogy megtörtént a kísérlet, és Isten alulmarad a bűn ellen folytatott meg nem alkuvó harcban, már bizonyosnak tetszett, hogy a régi törekvés - elnyomni a természetet, megölni az emberben magát az embert, étvágyával, szenvedélyével, vérével, szívével - csak borzalmas bukáshoz vezethet, amelyben az egyház menthetetlenül elsüllyed. A jezsuiták húzták ki ebből a veszedelmes helyzetből; visszavezették a hódítás útjára, mivel elhatározták: most majd az egyház közeledik a világhoz, minthogy a világ, úgy látszik, már nem hajlandó az egyházhoz menni. Erejük abban volt, hogy kijelentették: meg lehet egyezni az éggel, meghajoltak a szokások, az előítéletek, sőt még a bűn előtt is. Mosolygósak, megértők, nincs bennük semmi szigor, kedvesen diplomatikusak, és készek a legrettenetesebb undokságot is Isten nagyobb dicsőségére fordítani. Ez a jelszavuk, ez az erkölcsük nyitja. Erkölcsük, amelyet bűnükül rónak föl, abban áll, hogy a cél szentesíti az eszközt, mikor a cél maga az Isten országa - amelyet természetesen egyháza képvisel. És milyen káprázatos sikereket értek el! Megsokasodtak, csakhamar elárasztották a földet, és ők lettek mindenütt az urak. A királyok gyóntatói hallatlan vagyonra tesznek szert, olyan erejük van a diadalmas hódításra, hogy még jóformán be sem teszik a lábukat egy országba, akármilyen szerény is a föllépésük, máris hatalmukba kerítették a lelkeket, a testeket, a vagyont és az uralmat is. Elsősorban iskolákat alapítanak, páratlan ügyességgel gyúrják az agyakat, mert megértették, hogy a hatalom a holnapé, a fölnövekvő nemzedéké, és felettük kell úrrá lenni, ha örökké akarnak uralkodni. Akkora hatalmuk van - mivel szükségszerűen lepaktálnak a bűnnel -, hogy már közvetlenül a tridenti zsinat után átalakítják a katolicizmus szellemét, belehatolnak és azonosítják magukkal, a pápaság nélkülözhetetlen katonáivá lesznek, amely értük és belőlük él. Azóta Róma az övék, az a Róma, ahol olyan sokáig parancsolt az ő generálisuk, ahonnan olyan hosszú ideig indultak világgá a zseniális és homályos taktika jelszavai, amelyeket vakon követett megszámlálhatatlan seregük. Tudományosan felépített szervezetük vashálózattal fonja át a földgömböt gyöngéd kezük bársonya alatt, amely igen gyakorlott a szegény, szenvedő emberiséggel való bánásmódban. Legcsodálatosabb azonban mindebben a jezsuiták bámulatos szívóssága: szüntelenül üldözik, elítélik, kivégzik őket, és mégis talpon állanak. Ahogyan megerősödik hatalmuk, úgy vált mind egyetemesebbé népszerűtlenségük az egész világon. A szidalmak egész áradata zúdul rájuk, rettenetes vádak, botrányos pörök, amelyekben mint bűnösök, mint megrontók szerepelnek. Pascal közmegvetésnek adja át nevüket, parlamentek máglyára ítélik könyveiket, az egyetemek megbélyegzik erkölcsüket, tanításukat, mint valami mérget. Minden országban olyan zavarokat idéznek elő, olyan harcokat, hogy meg kell szervezni üldözésükét, és csakhamar el is kergetik őket mindenhonnan. Több mint egy századon keresztül bolyonganak száműzötten, aztán visszahívják őket. Átlépnek és ismét visszatérnek a határokon, gyűlöletordítás közepette vonulnak ki egy-egy országból, hogy aztán hamarosan visszatérjenek, mihelyt lecsillapodtak a kedélyek. Végre elnyomja őket egy pápa - ez a legnagyobb szerencsétlenség -, de hatalmukat aztán visszaállítja egy másik, azóta nagyjából megtűrik őket. És a diplomatikus elvonultságban, az önkéntes árnyékba húzódásban, ahogyan ma élnek - nagyon okosan -, nem kevésbé

diadalmasak. Lerí róluk a nyugalom, a biztos fölény, mint a katonákról, akik örökre meghódították a földet.

Pierre tudta, hogy ma, ha csak a látszatot nézzük, elvesztették Rómát. Nem az övék már a Jézus-templom, nem igazgatják a Collegium Romanumot, ahol annyi lelket gyúrtak át; nincs rendházuk, idegenek vendégszeretetére szorulnak, szerényen meghúzódnak a Collegium Germanicumban, ahol egy kis kápolnájuk van. Ott prédikálnak, gyóntatnak még, de minden pompa, a Jézus-templom minden vallásos fényűzése, a Collegium Romanum minden dicsőséges sikere nélkül. Nem kell-e feltétlenül elismerni felsőbbrendű ügyességüket, csodálatos ravaszságukat, hogy így eltűntek, és mégis a helyzet titkos, de mindenható urai maradtak; a rejtett akarat birtokosai, amely mindent kormányoz? Azt rebesgették, hogy a pápa csalhatatlanságának kinyilatkoztatása az ő munkájuk volt, önmagukat fegyverezték föl vele, miközben úgy tettek, mintha a pápaságot erősítenék meg az eljövendő és döntő feladatokra, melyeknek küszöbön levő gondjait előre látta lángelméjük a nagy társadalmi fölfordulások előestéjén. Nagyon is meglehet tehát, hogy igaz az a titokzatos mindenhatóság, melyről don Vigilio beszélt borzongva, az, hogy az egyházi kormányzatot a jezsuiták tartják a kezükben, s titkon, de teljhatalmúan uralkodnak a Vatikánban.

Pierre fejében valami homályos eszmetársulás futott át, és hirtelen megkérdezte:

- Monsignor Nani is jezsuita?

Erre a névre ismét kitört Vigilióból a rejtett szenvedély. Keze megremegett.

- Ó, ő sokkal erősebb, sokkal ügyesebb, semhogy fölvette volna a csuhájukat. De a Collegium Romanumban végzett, ott gyúrták át nemzedékét, merített a jezsuiták lángelméjéből, amely nagyon vág az övéhez. Megértette ugyan a veszélyt, amely egy népszerűtlen, terhes egyenruhában rejlik, és szabad óhajtott maradni, de azért jezsuita ő, jezsuita egész lényében, testben, lélekben, velejéig, és méghozzá nagyszerű jezsuita. Nyilvánvalóan meg van győződve róla, hogy az egyház csak úgy diadalmaskodik, ha az emberek szenvedélyét kihasználja, emellett őszintén szereti egyházát, alapjában véve nagyon jámbor ember, kitűnő pap, minden gyöngeség nélkül szolgálja Istent a teljes hatalom fejében, melyet szolgáinak ad. Azonkívül olyan kedves, hogy képtelen lenne bármilyen nyersességre vagy modortalanságra, amiben segítségére van velencei nemes őseinek hosszú sora. A nagyvilági élet azonkívül is alaposan kicsiszolta, élénk részt vett benne Bécsben és Párizsban, a nunciatúrákon; mindent tud, mindent ismer, hála a kényes pozíciónak, melyet - mint az Inkvizíció ülnöke - tíz év óta betölt. Ó, monsignor Nani nagyhatalom, nem bujkáló jezsuita, akinek fekete reverendáját bizalmatlanság kíséri, hanem vezér, külön egyenruha nélkül, ő a fej, az agy!

Pierre elkomolyodott, mert most már nem falakban rejtőző emberekről volt szó, nem egy romantikus szekta sötét összeesküvéseiről. Ha szkepticizmusa elutasította is magától ezeket a meséket, azt be kellett látnia, hogy az opportunus erkölcs, mint amilyen a jezsuitáké is, amely a létért való küzdelem szükségszerűségeiből született, beoltódott az egész egyházba, és vezetőerejévé vált. Eltűnhetnek a jezsuiták, de szellemük túléli őket, mert harci fegyver, győzelmi remény az egyetlen taktika, amely ismét Róma fönnhatósága alá hajthatja a népeket. A küzdelem valóban abban a folytonos alkalmazkodási kísérletben merült ki mindig, amely szüntelenül fönnállott a vallás és a világ között. Most már megértette, miért juthattak döntő, hatalmas befolyáshoz az olyan emberek, mint monsignor Nani.

- Ó, ha tudná, ha tudná! - folytatta don Vigilio. - Mindenütt, ott van, benne van a keze mindenben. Látja, egyetlenegy ügy sem folyt le itt Boccaneráéknál, hogy ő ott ne lett volna a háttérben, bogozva vagy összecsomózva a szálakat, ahogyan a szükség - amelyet csakis ő ismer - kívánja.

És ebben a kimeríthetetlen közlékenységi lázban, amely égette lelkét, a titkár elbeszélte, hogyan dolgozhatott monsignor Nani Benedetta válásán. A jezsuiták, békülési szellemük ellenére is, mindig hajthatatlan ellenségeskedéssel voltak Itáliával szemben, lehet, hogy azért, mert nem tettek le a reményről, hogy egyszer még visszahódítják Rómát, de lehet, hogy azt az órát várták, mikor az igazi győzővel tárgyalhatnak. Donna Serafinával is bizalmas barátságban volt már régóta Nani, és segítette őt abban, hogy ismét magához vegye unokahúgát, és gyorsítsa a szakítást Pradával, mihelyt Benedetta elvesztette anyját. Ő volt az, aki, hogy kitúrja Pisoni abbét, ezt a hazafias plébánost, a lány gyóntatóját és a mendemondák szerint a házasság szerzőjét, rábírta Benedettát, hogy nagynénje gyóntatóját, Lorenza jezsuita atyát válassza ő is gyóntatójául, egy ragyogó szemű, jóindulatú, szép embert, aki a Collegium Germanicum kápolnájában szokott gyóntatni. Egész bizonyosra vehető, hogy ez a sakkhúzás volt a döntő az egész eseményben - amit egy plébános tett Itáliáért, azt egy jezsuita atya Itália ellen fordította. Most az a kérdés, miért vonta vissza az érdeklődését látszólag az ügytől Nani, miután megtörtént a szakítás, annyira, hogy veszélyben hagyta forogni a házasság megsemmisítésére vonatkozó kérést? És aztán miért foglalkozott vele ismét, miért vásároltatta meg monsignor Palmát, miért vitte bele a küzdelembe donna Serafinát, és miért hatott ő maga is a zsinati kongregáció bíborosaira? Mindezek homályos pontok, amilyenek előfordulnak minden dolgában, mert Nani főleg a hosszú távú bonyodalmak embere. De föltételezhető, hogy siettetni akarta Benedetta és Dario egybekelését, hogy véget vessen a fehér világ utálatos pletykálkodásának, mert azzal vádolták az unokatestvéreket, hogy közös ágyuk van a palotában, és nagybátyjuk, a bíboros, elnézően szemet huny a dolog felett. Az is lehetséges, hogy ez a pénzzel kierőszakolt válás, amelyben a legnevesebbek befolyása és nyomása érvényesült, készakarva fölidézett botrány volt, egy darabig elhúzták, azután siettették, hogy magának a bíborosnak ártsanak vele, mert meg akartak szabadulni tőle a jezsuiták, egy küszöbönálló esemény miatt.

- Valószínűnek találom ezt a föltevést - folytatta don Vigilio -, annál is inkább, mert megtudtam ma este, hogy a pápa gyöngélkedik. Egy nyolcvannégy éves aggastyánnál mindig bekövetkezhetik a hirtelen katasztrófa, és ha csak meghűl a pápa, máris talpon van a Szent Collegium meg a prelátusság, fölkavarja őket a becsvágyak váratlan összeütközése... A jezsuiták pedig mindig küzdöttek Boccanera bíboros jelölése ellen. Tulajdonképpen mellette állhatnának, rangja, Olaszország ellen tanúsított meg nem alkuvása miatt, de a jezsuitákat nyugtalanítja egy ilyen pápa gondolata, egész tompítatlanul nyersnek, hevesen hivőnek tartják, nem elég hajlékony, és ma, a diplomácia korában, igen veszedelmesnek hiszik az ilyesmit... Egy csöppet sem lepne meg, ha rossz hírét igyekeznének kelteni, ha elgáncsolnák jelölését a legtitkosabb, legaljasabb eszközökkel.

Pierre-t hirtelen a félelem borzongása fogta el. Hatott rá a titokzatosság, a homályba burkolt sötét intrikák dagálya, az éjszaka csöndjében, ebben a Tevere partján épült palotában s ebben a legendás tragédiákkal telített Rómában. Hirtelen visszatért önmagára, saját esetére.

- De én, én!... Hogy kerülök én bele mindebbe?! Miért látszik irántam érdeklődni monsignor Nani? Hogyan keveredett bele a könyvem ellen indított hajszába?

Don Vigilio széles taglejtéssel felelte:

- Ó, azt nem lehet tudni, soha nem lehet tudni. Azt bizonyossággal állíthatom, hogy csak akkor jutott tudomására a dolog, mikor már Dangelis atyának, az Index titkárának kezei között voltak a tarbes-i, poitiers-i és az évreux-i püspök följelentései. Azt is megtudtam, hogy akkor megpróbálta megállítani a pört, mert fölöslegesnek és valószínűleg politikailag is helytelennek találta. De ha már mozgósították a kongregációt, majdnem teljesen lehetetlen megállítani az ügyet, annál kevésbé, mert bizonyára összeütközött Dangelis atyával, aki mint hű domini-

kánus, szenvedélyes ellensége a jezsuitáknak... Akkor íratott levelet a contessinával de la Choue úrnak, hogy mondja meg önnek, siessen ide, védekezzék, és ittléte alatt élvezze ennek a palotának a vendégszeretetét.

Ez a fölfedezés egészen fölizgatta Pierre-t.

- Biztos ön ebben?

- Ó, egészen bizonyos, hallottam, mikor önről beszélt egy hétfői napon. Mondtam is már, azt hiszem, hogy egészen jól ismeri önt, mintha már aprólékosan tanulmányozta volna. Úgy hiszem, olvasta könyvét, és nagyon foglalkoztatta.

- Azt hiszi tehát, hogy egyetért eszméimmel, őszinte lenne és magát védené, mikor engem próbál védeni?

- Ó, nem, világért sem... Egész biztos, hogy elítéli az ön elveit, könyvét és önt magát is. Ismerni kell nyájas kedvessége mögött a gyengeség iránti megvetését, a szegények gyűlöletét, a tekintély, az uralkodás imádatát. Lourdes-ot még csak elnézné valahogy - bár az a kormányzás csodálatos fegyvere. De azt sohasem bocsátja meg, hogy ön a világ kisembereivel tart, és a világi hatalom ellen nyilatkozik. Ha hallaná, milyen gyöngéd kegyetlenséggel gúnyolódik de la Choue úron, akit különben a neokatolicizmus elégikus fűzfájának nevez!

Pierre halántékához kapott, és kétségbeesetten szorította tenyerébe homlokát.

- Hát akkor miért? Miért? Mondja meg, nagyon kérem... Miért hozat ide, miért tart itt, ebben a házban, kénye-kedvére... Miért sétáltat három hónapja itt Rómában, hogy lépten-nyomon akadályokba ütközzem, belefáradjak mindenbe, mikor igazán könnyű lenne hagyni, hadd nyomja el az Index a könyvemet, ha nem tetszik neki? Igaz, nem folyt volna le valami csendesen a dolog, mert el voltam szánva, hogy nem vetem alá magam, hogy hangosan meg fogom vallani új hitemet, még a római határozatok ellen is.

Don Vigilio fekete szeme villogott sárga arcában.

- Ej, talán épp ezt nem akarta. Tudja ő jól, hogy maga nagyon okos, nagyon lelkes, sokszor hallottam megjegyzését, hogy nem kell szemtől szemben harcolni az intelligens és lelkes emberekkel.

Pierre fölállott, már nem is hallgatott oda, le-föl járkált a szobában, mintha zavaros gondolatai ragadnák magukkal.

- Lássuk csak, lássuk csak! Kell hogy mindent tudjak, értsek, ha folytatni akarom a harcot. Nagy szolgálatot tenne, ha az ügyemben szereplő minden személyiségről részletes felvilágosítást adna... Jezsuiták, jezsuiták mindenütt! Istenem! Talán igaza van. De mondjon még részleteket... Ez a Fornaro például?

- Monsignor Fornaro?! Ő egy kicsit olyan, amilyennek lennie kell. De ő is a Collegium Romanumban nevelkedett, és legyen meggyőződve, hogy jezsuita, jezsuita nevelésénél, állásánál, ambíciójánál fogva. Ég a vágytól, hogy bíboros legyen, és ha egyszer már bíboros lesz, égni fog a vágytól, hogy pápa legyen. Mind pápajelöltek ezek már a szemináriumban!

- És Sanguinetti bíboros?

- Jezsuita, jezsuita... Értsük meg egymást, az volt, megszűnt az lenni, és valószínűleg most ismét az. Sanguinetti kacérkodott már mindenféle hatalommal. Sokáig azt hitték, hogy a Szentszék és Olaszország békéltetésén fáradozik, azután romlott a helyzet, és hirtelen a bitorlók ellen fordult. Hasonlóképpen többször összeveszett XIII. Leó pápával is, aztán kibékültek; ma a diplomatikus tartózkodás álláspontját képviseli a Vatikánban. Alapjában

csak egy célja van: a tiara, de nagyon is kimutatja a foga fehérét, és ez nem fog használni a céljának... Most, úgy látszik, a harc Boccanera bíborosra és őrá korlátozódik. Ezért békült ki a jezsuitákkal, kihasználja vetélytársa iránti gyűlöletüket, arra számít, hogy mivel ellenfelét meg akarják semmisíteni, kénytelenek lesznek őt támogatni. De én kételkedem benne, mert a jezsuiták igen finnyásak, habozni fognak egy ilyen kompromittált jelölt mellé állni... aki kelekótya, szenvedélyes, gőgös, és nem fél semmitől... Azt mondja ön, hogy Frascatiban van, nos, én meg vagyok győződve róla, hogy magasabb taktikából futott oda bezárkózni, mert megtudta, hogy beteg a pápa.

- Nos és maga a pápa, XIII. Leó?

Don Vigilio kissé habozott, szempillája kissé megrebbent.

- XIII. Leó? Ő is jezsuita, jezsuita!... Tudom, azt mondják róla, a dominikánusokkal tart, és talán igaz is, mert azt hiszi, az ő szellemük él benne, Szent Tamás a kedvence, az egész egyházi tanítást a doktrinára vezette vissza. De vannak önkéntelen, öntudatlan jezsuiták is, és a mostani pápa a leghíresebb példa rá. Vizsgálja meg cselekedeteit, vessen számot politikájával, bőségesen megtalálja benne a jezsuita szellem kisugárzását, sőt tetteit. Át van vele itatva tudtán kívül, meg aztán minden befolyás, amely hat rá, egyenesen vagy közvetve, ebből a forrásból indul ki... Miért nem hisz nekem? Ismétlem, meghódítottak mindent, fölszívtak mindent, Róma az övék, a legjelentéktelenebb írnoktól magáig Őszentségéig.

Tovább beszélt. Akármilyen új nevet vetett föl Pierre, csökönyös, szinte mániákus kiáltással vágta rá: jezsuita, jezsuita! Úgy látszott, hogy már más nem is lehetséges az egyházban, hogy ez derül ki minden tagjáról ennek a klérusnak, amely arra kényszerül, hogy lepaktáljon az új világgal, ha meg akarja menteni Istenét. A katolicizmus hőskora letelt, most már csak diplomáciából, ravaszkodásból élhet meg, engedményekből és alkalmazkodásból.

- És az a Paparelli is jezsuita, jezsuita... - folytatta Don Vigilio, önkéntelenül lehalkított hangon. - Ő az alázatos és rettenetes jezsuitákból való, a legalávalóbb munkát vállaló jezsuita, a kémkedő, a romlott. Esküdni mernék, hogy azért tették ide, hogy őeminenciája után kémkedjék. Látni kell csak, milyen zseniális hajlékonysággal, agyafúrtsággal teljesíti föladatát, annyira, hogy most már szinte teljhatalmú lett itten, annak nyit ajtót, akinek neki tetszik, úgy bánik gazdájával, mint saját tulajdonával, befolyásolja minden elhatározásában, és végül teljesen hatalmába keríti szakadatlan, lassú munkájával. Ő, a rovar, hódítja meg az oroszlánt! A végtelen kicsi a végtelen nagyot! Ez az egyszerű, gyönge kis abbé, az uszályhordó, akinek az a szerepe, hogy mint a hű kutya üljön bíborosa lábainál, valójában uralkodik rajta, arra taszítja, amerre akarja... Ó, a jezsuita, a jezsuita! Óvakodjék Paparellitől, mikor nesztelenül suhan el kopott reverendájában, mint valami fekete szoknyás öregasszony, puha, alázatosságtól ráncos arcával. Nézze meg, nincs-e az ajtó mögött, a szekrényben, az ágy alatt. Mondom, hogy fölfalják önt is, ahogy fölfaltak engem; láz, pestis vár magára is, ha nem vigyáz!

Pierre hirtelen megállott a pap előtt. Elvesztette a talajt lába alól. Harag és félelem vett erőt rajta. Végtére is, miért ne lehetne igaz ez a sok különös történet?

- De hát adjon tanácsot! - kiáltott föl. - Éppen azért kértem, hogy jöjjön be hozzám ma este, mert már nem tudtam, mit tegyek, és éreztem, hogy szükségem van némi útbaigazításra.

Elhallgatott, ismét hevesen járkált le-föl, mintha fékevesztett szenvedélye kergetné.

- Vagy nem, ne mondjon semmit. Jobb, ha elmegyek. Már gondoltam erre, de egy gyáva órámban, és úgy képzeltem el, hogy eltűnök, békességben élek a fészkemben. De ha most elmegyek, mint bosszuló, igazságot tevő megyek el, hogy kikiáltsam Párizsban, amit Rómában láttam, hogy mit csináltak ott Jézus kereszténységéből, hogy a Vatikán széjjelmállik,

hullaszag árad belőle, és ostoba illúzió azt remélni, hogy egy napon majd megújhodó modern szellem száll ki ebből a kriptából, amelyben évszázados rothadás alszik... Ó, nem fogok engedni, nem vetem alá magam, megvédem a könyvem egy új könyvvel. És biztosítom önt, hogy az majd nagy lármát fog csapni a világban, mert egy haldokló vallás haláltusájáról fog szólani, amelyet sietve el kell temetni, ha nem akarjuk, hogy maradványai megmérgezzék a népeket.

Ez már sok volt don Vigilio agyának. Fölébredt benne az olasz pap, a maga szűk hitével, az új eszméktől való félelem. Rémülten kulcsolta össze kezét.

- Hallgasson, hallgasson! Ez istenkáromlás... Nem mehet el így, anélkül hogy megpróbálna Őszentsége színe elé kerülni. Csakis ő a mindenható. És tudom, hogy csodálkozni fog, de Dangelis atya adta minden csúfondárossága mellett is az egyetlen jó tanácsot. Menjen el újra monsignor Nanihoz, mert csak ő nyithatja meg ön előtt a Vatikán kapuját.

Pierre-t ismét elöntötte a méreg.

- Hogyan? Elmentem monsignor Nanitól, és most térjek vissza hozzá? Miféle játék ez? Labda vagyok én, hogy jobbra-balra ütögessenek? Hiszen már a bolondját járatják velem!

Izgatottan, kétségbeesve rogyott vissza székére, szemben a mozdulatlanul ülő abbéval, akinek a túl hosszú virrasztástól ólomszínű volt az arca, és folyton reszketett a keze. Hosszú csönd állott be. Azután don Vigilio megmagyarázta, hogy van egy más ötlete, ismeri futólag a pápa gyóntatóját, egy egyszerű franciskánus atyát, Pierre talán ahhoz fordulhatna. Talán - bármily jelentéktelen is - hasznos lehet ügyében a szerzetes. Meg kell próbálni. Ismét csönd lett. Pierre révedező szemmel nézte a falat, míg végül tekintete megakadt a régi képen, amely annyira meghatotta érkezése napján. A lámpa sápadt fényében úgy látta lassanként, mintha kiemelkedne a képből, mintha saját esetének, hiábavaló kétségbeesésének megtestesülése lenne az az alak, az igazság és jog brutálisan bezárt ajtaja előtt. Ez az elutasított asszony, ez a makacs szerelmes, amint ott zokog, hajába takarva arcát, mennyire hasonlít hozzá, amint fájdalomtól űzve lerogy a palota lépcsőjénél, a kegyetlenül bezárt kapu előtt! A nő didergett vékony kis ingében, nem árulta el titkát, bűnét vagy szerencsétlenségét, az elhagyatottság végtelen fájdalmát, de a kezével elfedett arc mögött a maga vonásait látta, testvére lett, mint minden hajléktalan, menedék nélküli teremtés, aki sír, mert egyedül van, mert meztelen, aki szétroncsolja öklét a hatalmasak ajtajának döngetésében. Nem tudott soha részvét nélkül ránézni, és annyira meghatotta ma este, hogy mindig itt találja ismeretlenül, név és arc nélkül, a legborzasztóbb könnyek özönében, hogy hirtelen megkérdezte don Vigiliótól:

- Nem tudja, ki festette ezt a régi képet? Úgy megrendít, mint valami remekmű.

A papot meglepte ez az átmenet nélküli, váratlan kérdés, fölemelte fejét, a képre nézett, és még jobban elcsodálkozott, mikor megvizsgálta a megfeketedett vásznat, a szegényes keretet.

- Honnan való, nem tudja? - kérdezte ismét Pierre. - Miért száműzték ebbe az elhagyott szobába?

- Ó - mondta don Vigilio közönyös kézmozdulattal -, nem jelent semmit, mindenütt vannak ilyen értéktelen régi képek. Ez bizonyára mindig itt volt. Nem tudom, nem is láttam még eddig.

Végre óvatosan fölállott, de ez az egyszerű mozgás is olyan borzongást váltott ki belőle, hogy fogai megvacogtak, alig tudott elbúcsúzni.

- Nem, ne kísérjen ki! Hagyja a lámpát ebben a szobában... És mindent összevéve, még az lenne a legjobb, ha monsignor Nanira bízná magát, mert ő legalább magasabb rendű.

Megmondtam rögtön, amikor megérkezett, hogy akár akarja, akár nem, végül azt fogja tenni, amit a monsignor akar. Akkor hát mire való kapálózni?... És soha egy szót sem ma éjszakai beszélgetésünkről. A halálom lenne.

Halkan kinyitotta az ajtót, gyanakodva nézett jobbra-balra a sötét folyosón, aztán nekibátorodott, eltűnt, olyan csöndesen lépett be szobájába, hogy még a lépte neszét sem lehetett hallani az antik palota síri álmában.

Másnap Pierre-t ismét elfogta a küzdés vágya, meg akart próbálni mindent. Don Vigilio által beajánltatta magát a pápa gyóntatójához, ahhoz a franciskánus baráthoz, akit a titkár futólag ismert. De igazi szerzetesre talált benne, félénk emberre, akit valószínűleg azért választottak, mert nagy szerénységében, egyszerűségében, minden befolyástól való mentességében nem élhet vissza a Szentatya melletti, mindenható állásával. A kiválasztásában mindenesetre volt valami affektált alázatosság a pápa részéről is, hogy a legegyszerűbb szerzetest, a szegények barátját, az utak szent koldusát tette gyóntatójává. A barát azonban lelkes szónok hírében állott, a pápa részt vett prédikációin, előírás szerint lefátyolozva, mert mint szuverén főpap, nem fogadhatott el tanítást egy paptól sem, de mint ember - belátták -, mégis hasznára válhat a jó szív. Természetadta ékesszólása nélkül igazán csak egyszerű lélekfehérítő lett volna ez a szerzetes barát, gyóntató, aki meghallgat és fölold, anélkül hogy emlékeznék a lemosott szennyre vagy a penitencia vizére. Mikor Pierre látta, hogy igazán annyira szerény és jelentéktelen, nem erőszakolta a közbenjárást, mert érezte, haszontalan volna.

Azon a napon Pierre gyakran gondolt a szegénység igénytelen barátjára, a bűbájos Ferencre - ahogy Narcisse Habert nevezte. Gyakran csodálkozott ennek az új Jézusnak az eljövetelén, aki olyan szelíd volt emberekkel, állatokkal, tárgyakkal, kinek szívében olyan lángoló könyörületesség égett a nyomorultak iránt, ebben az önző, élvező Olaszországban, ahol csak a szépség öröme maradt királynő. Persze, most más idők járnak, de a régi időkben, a középkor nagy szenvedéseinek közepette, milyen erős szeretet kellett ahhoz, hogy az alázatosaknak ez a vigasztalója, aki a nép porából jött, prédikálni kezdjen: adjuk önmagunkat másoknak, mondjunk le a gazdagságról, irtózzunk az erőszaktól, legyünk egyenlőek, és engedelmeskedjünk, mert ez biztosítja a világ békéjét. Járta az utakat, úgy öltözködött, mint a legszegényebbek, kötél szorította csípőjéhez szürke ruháját, mezítelen lábán szandállal, bot és tarsoly nélkül járt. Ő és rendtestvérei lelkesen beszéltek, költői üdeséggel, a mindenható igazság merészségével, igazságot tett mindenütt, támadta a gazdagokat, a hatalmasokat, merészelte leleplezni a rossz papokat, a kicsapongó, a szimóniás, hamisan esküvő püspököket. A megkönnyebbülés hatalmas kiáltása üdvözölte őket, tömegesen ment utánuk a nép, barátot, szabadítót látott bennük minden szenvedő kisember. Eleinte nyugtalanították Rómát ezek a forradalmárok, a pápák haboztak, hogy megerősítsék-e a rendet, és mikor végül engedtek, bizonyára az a gondolat vezette őket, hogy kihasználják saját érdekükben ezt az új erőt, az alja nép, a mérhetetlen és ködös nép meghódítóit, amelynek tompa fenyegetése ott dübörgött fülükben folytonosan, századokon keresztül, még a legzsarnokibb korszakokban is. Így nyert mindig győztes hadsereget a pápaság Szent Ferenc fiaiban, utakat, falvakat, városokat, mindent ellepő bolygó sereget, amely behatolt a munkások és parasztok otthonába, és megnyerte az egyszerű szíveket. El sem lehet képzelni a nép legbensejéből kiemelkedő rend demokratikus hatalmát! Nekik köszönhető a gyors föllendülés, néhány év alatt fölszaporodott a barátok nagy tábora, mindenfelé zárdák alakultak. A harmadrend elárasztotta a világi lakosságot, egészen átitatta és magába szívta. A föld termette őket, a plebejus rétegből jöttek eleven erővel - a legjobb bizonyság erre, hogy valóságos nemzeti művészet született közöttük; festészetben a reneszánsz előfutárai és maga Dante, Olaszország géniuszának lelke.

Most, néhány napja, világosan látta Pierre ezeket a hajdani nagy rendeket, beléjük botlott a mai Rómában. Még mindig ott voltak óriás, látszólag virágzó zárdáikban a franciskánusok és a dominikánusok, akik oly sokáig együtt harcoltak az egyházért, és ugyanaz a hit lelkesítette őket, mint vetélytársakat is. De úgy látszott, hogy a franciskánusokat egészen háttérbe szorította nagy alázatosságuk. Vagy talán az is oka volt, hogy megszűnt a népet felszabadító, népbarát szerepük, hogy a nép egy idő óta önmaga szabadítja föl önmagát politikai és társadalmi győzelmeiben. Valójában hát csak a jezsuiták meg a dominikánusok maradtak a küzdőtéren, a prédikálók meg a nevelők, mindketten megtartották még makacs törekvésüket, hogy saját hitük képére alakítsák a világot. Szinte hallani lehetett küzdelmük tompa zúgását, óráról órára állott a harc, és Róma, a vatikáni legfelsőbb hatalom állott örökké minden összecsapás középpontjában. De hiába volt Szent Tamás a dominikánusok táborában, érezték, hogyan omlik össze régi, dogmatikus tudományuk, kénytelenek voltak naponként átengedni egy talpalatnyi területet a jezsuitáknak, akik a századdal diadalmaskodtak. Aztán ott vannak még a karthauziak, fehér posztó reverendájukban, a nagyon tiszta és nagyon szent némák, az elmélkedők, akik elmenekülnek a világból csöndes zárkájú klastromaikba, a kétségbeesettek és vigasztalódok, akiknek száma megfogyatkozhatik, mégis örökké élnek, mint a fájdalom és a magányra vágyódás. A bencéseknek, Szent Benedek gyermekeinek bámulatos szabályai a munkát szentelték meg a maguk idejében, az irodalom és a tudomány szenvedélyes munkásai voltak ők hosszú századokon át, a művelődés hatalmas tényezői, nagyarányú történelmi és kritikai munkásságukkal sokat lendítettek a közművelődésen. Pierre szerette őket, két évszázaddal ezelőtt szívesen vonult volna vissza közéjük, de most elcsodálkozott, mikor látta, hogy tágas otthont építenek az Aventinuson, XIII. Leó milliós áldozataiból, mintha a mai meg a holnapi tudomány mezején még lehetett volna valami aratnivalójuk. Mire való ez? Hiszen a munkások megváltoztak, a dogmák meg csak elzárták annak az útját, aki tisztelettel akar elhaladni mellettük, de nem dönti le őket végleg. Aztán elszaporodtak a kisebb rendek. Százával voltak. A karmeliták, trappisták, a minoriták, a barnabiták, a lazaristák, eudisták, a misszionáriusok, az obszerváns ferencesek, a keresztény doktrina testvérei, a szentbernát-rendiek, augusztinusok, teatinusok, a szigorú ferencesek, a celesztinusok, a kapucinusok, nem is számítva a megfelelő női szerzeteket, a klarisszákat, a különböző apácarendeket, a kálváriás meg a vizitációs nővéreket. Minden zárdának megvolt a maga szerény vagy pompás berendezése, Rómának bizonyos részeiben kizárólag csak kolostorok álltak, és a néma homlokzatú épületek zsongtak az izgatott lakók intrikáitól, az érdekek és szenvedélyek folytonos harcától. Az egykori szociális fejlődés, amely létrehozta őket hajdan, már régen nem indokolta létüket, de mégis csökönyösen ragaszkodtak az élethez, egyre fölöslegesebbek, gyöngébbek lettek, a lassú haldoklás martalékai, míg végül majd elvesztik a talajt meg a levegőt az új társadalomban.

Most újrakezdődő útjai, intézkedései során természetesen legtöbbször nem az egyszerű szerzetesekbe botlott, hanem főként a világi papsággal akadt dolga, azzal a római papsággal, melyet végül is tökéletesen megismert. Még mindig szigorú, merev hierarchia tartotta fönn közöttük az osztályokat és rangokat. A tetőponton, a pápa környezetében, uralkodott a pápai család, a bíborosok és prelátusok, nagyon magas rangú, nagyon előkelő személyiségek, és nagyon gőgösek, minden látszólagos családiasságuk mellett. Alattuk húzódott a plébánosok rétege, mintegy a polgárságot alkotva, nagyon kiváló, bölcs és mérsékelt férfiak, akik között sok hazafias érzelmű is akadt. Az olasz megszállásnak az a különös eredménye lett mintegy negyedszázad alatt, hogy egész sereg hivatalnokot, erkölcsbírót állított föl a római papok magánéletének megtisztítására, amelyben valaha olyan nagy szerepet játszott a nő, hogy Róma, szó szerint véve, az agglegényi háztartásban élő cselédszeretők városa volt. Végül a klérus plebséhez jutunk, amelyet nagy érdeklődéssel tanulmányozott Pierre, egész falkája a nyomorult, piszkos, félig meztelen papoknak; mint a kiéhezett állatok ődöngenek, misét

koldulva, vagy megbújnak gyanús kocsmákban, koldusok és tolvajok társaságában. Még jobban érdekelték Pierre-t a világ egész kereszténységéből idetülekedő papok, a kalandorok, a becsvágyók, hivők, bolondok, akiket Róma úgy vonzott magához, mint ahogyan a lámpa fénye vonzza éjjel a rovarokat. Volt ott minden nemzetiségű, minden rangú, minden korú; futkostak, ahogyan becsvágyuk korbácsolta őket, reggeltől estig ott tolongtak a Vatikán körül, hogy elkapják a prédát, amelyért idejöttek. Ott lehetett találni őket mindenütt - és Pierre szégyenkezve vallotta be önmagának, hogy ő is közéjük tartozik, hogy ő is szaporítja eggyel az utcákon nyüzsgő reverendák végtelen sorát. Ó, a reverendáknak ez az apálya-dagálya, ez a folytonos fekete ruhafolyam Rómában, ez a sokféle színű csuha! A különböző nemzetiségű szemináriumokkal folyót lehetett volna rekeszteni, amint hosszú sorban sétáltak növendékeikkel: a franciák feketében, a dél-amerikaiak feketében kék cingulussal, az észak-amerikaiak feketében vörös cingulussal, a lengyelek feketében zöld cingulussal, a görögök kékben, a németek vörösben, a rómaiak lilában, és annyian mások még, a többiek százféle hímzéssel, szegéllyel. Aztán ott voltak a vallási egyesületek, a bűnbánók, a fehérek, a feketék, a kékek, a szürkék, csuklyában, különböző színű, szürke, kék, fekete, fehér köpennyel. Így aztán gyakran úgy tetszett, hogy újra föléledt a pápai Róma, ismét erősnek, életteljesnek érezte az ember, amely még küzd, nehogy eltűnjék a jelenlegi kozmopolita Rómában, a közömbös színű, egyforma szabású uniformisok és ruhák tengerében.

De hiába rohant Pierre egyik prelátustól a másikig, hiába tett látogatásokat papoknál, járt templomokba, nem tudott hozzászokni a római kultuszhoz, ehhez az ájtatossághoz, amely meghökkentette, de sértette is. Egy vasárnapi esős reggelen bement a Santa Maria Maggiore templomba, és azt hitte, valami váróterembe lépett, olyan hallatlan pompa vette körül, oszlopai és mennyezete, mint egy antik templomban, pápai oltárának gazdag baldachinja, hitvallási oltárának pazar márványa, főleg azonban Borghese-kápolnája csodálatos benyomást tett rá - de mintha Isten nem lakott volna itt. A főhajóban nincs se pad, se szék, folytonosan jönnek-mennek a hivők, mint valami pályaudvaron, nedves cipőjükkel bepiszkítva az értékes mozaikpadlót, fáradt asszonyok, gyermekek ülnek az oszlopok lábánál, mint ahogy a pályaudvarokon szoktak, nagy csoportokban várva a vonat indulását. És ennek, a jövő-menő köznapi tömegnek, amely egy-egy futó pillantásra néz be, csendes misét mond egy pap, egy oldalkápolna mélyén, előtte egyetlen sorban állnak az emberek, egymás hegyén-hátán szorongva, mint ahogyan színházi pénztáraknál szokás, és keresztben elzárják a templomhajót. A fölmutatásnál mindnyájan buzgó arccal borulnak le, aztán szétoszlanak a csoportok, vége a misének. És minden templomban ugyanaz a kép, a napfény országának közönsége siet, nem szeret padokban ülni, csak rövid, futó látogatásokat tesz Istennél, kivéve a nagy, parádés fogadásokat, a Szent Pál és a San Giovanni in Laterano templomokban, minden régi bazilikában, mint például magában a Szent Péterben. Csupán a Jézus-templomban talált Pierre véletlenül, egy vasárnap reggelen, olyan nagymisét, amely az északi ájtatos tömegekre emlékeztette: ott padok voltak, az asszonyok ültek, és enyhe nagyvilági melegség áradt az aranytól, szobroktól, festményektől roskadozó pazar boltívek ragyogó, kékes pompája alatt, az idő megenyhítette a rikító barokk ízlést. De mennyi üres templom, a legrégibb, legtiszteletreméltóbbak között is, a Szent Kelemen, Szent Ágnes, a Jeruzsálemi Szent Kereszt, ezekben alig látni mise idején másokat, mint a negyed szomszédos lakói közül néhányat. Négyszáz templom még Rómában is túl sok benépesítendő hajót jelent, és voltak olyanok, amelyeket csak bizonyos meghatározott napok szertartásán látogattak, sok pedig csak évenként egyszer nyitotta meg kapuját, szentjének búcsúján. Némelyik abból a szerencsés körülményből élt, hogy volt valami fétise, az emberi nyomorúságot állítólag enyhítő bálványa. Az Aracoelinek volt egy csodatevő kis Jézusa, a Bambino, amely meggyógyította a beteg gyermekeket. A Szent Ágostonnak volt egy *Madonna del Partó*-ja, amely szerencsés szülést biztosított. Mások szenteltvizükről lettek híresek, mécseseik olajáról, valamelyik fából faragott szent vagy

márvány Madonna csodatevő hatalmáról. Mások elhagyottan álltak, a turistáknak maradtak, kiszolgáltatva a sekrestyések kis üzelmeinek, mint valami holt istenekkel benépesített múzeumok. Mások megint egész zavarólag hatottak, mint például a Santa Maria Rotonda a Pantheonban, egy cirkuszféle, kör alakú terem, ahol a Szent Szűz szemmel láthatóan az Olümposz lakója maradt. Pierre érdeklődött a szegényebb negyedek templomai iránt is, bejárta a Sant'Onofriót, a Santa Ceciliát, a Santa Maria in Trasteverét, anélkül hogy megtalálta volna a remélt buzgó hitet, az odaözönlő népet. Egy délután az egyik teljesen üres templomban éneket hallott, valami siralmas éneket zengett tele torokkal néhány énekes. Máskor bement a San Crisogonóba, s a templomot földíszítve találta, valószínűleg a másnapi ünnepre készítették elő. Az oszlopok piros damasztba voltak burkolva, a kapukat kárpit és sárga-kék meg piros függönyök takarták el, és Pierre iszonyodva menekült a rettenetes vásári cifraság elől. Ó, milyen messze került azoktól a katedrálisoktól, melyekben gyermekkorában hitt és imádkozott! A San Luigi del Francesi-templom ízléses egyszerűsége tetszetős volt, de Pierre-t csak a padló alatt, az idegen földben nyugvó nagy halottak, a hősök és szentek emléke hatotta meg. Gótikát keresett, megnézte tehát a Santa Maria sopra Minervát, amelyről azt mondták, hogy a gót stílus egyetlen remekműve Rómában. Elszörnyülködött rajta. Azok a márvánnyal födött, beépített, visszafojtott oszlopok, azok a lendület nélküli ívek, a kikerekedő bolthajtások, alárendelve a kupola fenséges súlyának. Nem! Nem! A hit, amelynek langyos hamuja itt maradt, nem abból az izzó zsarátnokból származott, amely behatolt az egész kereszténységbe, és izzásba hozta. Monsignor Fornaróval találkozott éppen a Santa Maria sopra Minerva kijáratánál. Fornaro kikelt a gótika ellen, tiszta eretnekségnek mondta. Az első keresztény istenháza a pogány templomból származott bazilika volt. Ennek a hagyománynak a megszentségtelenítése a gótikus székesegyház, mert a gótika a rettenetes angolszász szellemnek és Luther lázadásának a képviselője! Pierre hevesen akart válaszolni a prelátusnak, de aztán elhallgatott, mert félt, hogy igen sokat talál mondani. De nem volt-e döntő bizonyíték a monsignore kirohanása is rá, hogy a katolicizmus Róma talajából sarjadt növényzet, és nem más, mint kereszténység által átformált pogányság? Máshol más szellemben fejlődött, úgyhogy forradalomba ment át, sőt az anyaváros ellen fordult a szakadárság idejében. A távolság egyre nőtt, ma egyre szembeötlőbbek a különbségek az új társadalmak fejlődésében, minden egyezségre törekvő, elkeseredett erőfeszítés ellenére is, annyira, hogy az újabb szakadás elkerülhetetlennek látszik a közeljövőben. De még valamiért neheztelt jámbor és érzelmes gyermekkorából a bazilikákra: a harangok hiánya miatt; nem voltak szép, nagy harangjaik, amelyeket annyira szerettek az egyszerű emberek. A haranghoz torony kell, és Rómában nincsenek tornyok, csak kupolák. Nem, Róma egész határozottan nem Jézus városa már, nem a csengő harangjátékos város, ahonnan zúgó hullámokban szállna föl az ima, a varjúk és fecskék keringő röptével.

Pierre folytatta ügyében a megkezdett lépéseket, dacra serkentette valami tompa ingerültség, látogatásokat tett, kitartott szándékában, hogy ellátogat az Index-kongregáció minden bíborosához, nem törődve a kapott sebekkel. Így történt, hogy lassanként a többi kongregációval is kapcsolatba lépett. A kongregációk, a régi pápai kormányzat minisztériumai ma kevesebben vannak ugyan, de az egész együtt még mindig a kerekeknek egészen különösen bonyolult szerkezete. Minden kongregációnak egy-egy bíboros a prefektusa, bíboros tagok ülnek a tanácsban, tanácsadó prelátusok és nagyszámú hivatalnokvilág. Többször volt kénytelen Pierre megfordulni a kancellárián, ahol az Index-kongregáció székel; mindig eltévedt itt a lépcsők rengetegében, folyosók, termek labirintusában, már az udvarba belépve megborzongatta a régi falak jeges hangulata, és egyáltalán nem tudta megszeretni ezt a palotát, Bramanténak ezt a fő művét, a római reneszánsz legtisztább alkotását, a maga meztelen, hideg szépségében. Már ismerte a Propaganda-kongregációt, ott fogadta Sarno bíboros, és véletlenül kialakuló látogatásai közben, amint egyik helyről a másikra küldték, ebben a befolyások utáni vadászatban

ismerte meg a többi kongregációt, a püspökökét és a szerzetesekét, a Rítus-kongregációt meg a zsinatit. Sőt belátott a konzisztóriumba, a pápai kiadványozó szolgálatba, és a szent penitenciába. Az egyházi adminisztráció hatalmas gépezete volt ez, arra hivatott, hogy kormányozza az egész emberiséget, kiszélesítse a hódításokat, intézze a meghódított országok ügyeit, ítéljen a hit kérdéseiben, az erkölcsök és emberek dolgában, megvizsgálja és megbüntesse a bűnöket, megadja a fölmentéseket, és osztogassa a kegyeket. El sem lehet képzelni, milyen ijesztően nagyszámú ügy került mindennap a Vatikánhoz, súlyos, kényes, bonyolult kérdések, amelyek megoldása sok tanulmányozást, kutatást igényel. Válaszolni kell a mindenfelől összesereglett látogatók tömegének, akik elárasztották Rómát, a levelekre, kérésekre, ügyiratokra, amelyek áradata felhalmozódott az irodákban. És csodálatos, milyen nagy csöndben, titokban történt ez az óriási munkálkodás; nesz nem hallatszott ki az utcára: a törvényszékek, a tanácskozások termeiből, a szenteket és nemeseket gyártó műhelyekből nem hatott ki még a munka lüktetése sem. Olyan olajozottan futott a gépezet, hogy évszázados rozsdája, a használatban elkopott kerekek javíthatatlan, lényeges romlása mellett is úgy működött az egész, hogy még csak sejteni is alig lehetett a létét. Hiszen ebben állott az egyház egész politikája: hallgatni, minél kevesebbet írni, várni. De milyen csodálatos gépezet, amely ennyi idő után is még mindig olyan tökéletes! Pierre-t bámulatba ejtette a kongregációk összessége, ez a vashálózat, amelyhez hasonlót sohasem szervezett még abszolút hatalom az emberek leigázására. Hiába állapított meg repedéseket, hézagokat, közelgő romba dőlést jelző elaggulást, mégis a magáénak érezte valahogyan, mióta belevetette magát, és meg volt fogva, törve, elragadta ez a bonyolult hálózat, a befolyások és intrikák végtelen labirintusa, amelyben hiúság és bűn, romlottság és becsvágy dolgozik; és mennyi nyomorúság, mennyi nagyság! És milyen messze került attól a Rómától, amelyről álmodott, és milyen düh fogta el időnként kimerültségében, vágyában, hogy megvédje magát!

Hirtelen megvilágosodtak előtte olyan dolgok, amiket azelőtt nem értett. Egy ízben, mikor meglátogatta Sarno bíborost a Propaganda épületében, a bíboros olyan hideg dühvel beszélt a szabadkőművességről, hogy Pierre-nek egyszerre kinyílt a szeme. Eddig mosolygott a szabadkőművességen, annyira hitt bennük, mint a jezsuitákban, azaz nevetségesnek, gyermekesnek találta a róluk keringő meséket, a legendák világába sorozta ezeket a titokzatos, homályban élő embereket, akiknek titkos, kiszámíthatatlan hatalma kormányozná állítólag a világot. Különösen azon csodálkozott, hogy milyen vak düh fog el némely embert, mihelyt kiejtik előtte a „szabadkőműves” szót. És íme, egy prelátus, mégpedig egyike a legkülönb, legintelligensebb prelátusoknak, azt állította Pierre-nek a legmélyebb meggyőződés hangján, hogy minden szabadkőműves-páholyban legalább egyszer évenként ott elnököl az ördög, látható személyiségképpen. Itt aztán megáll az ész. És most megértette a versengést, a római katolikus egyház dühödt harcát a másik, a szemben álló egyház ellen. Hiába hitte magáról a katolikus egyház, hogy övé a diadal, mégis erős versenytársat, régi ellenséget érzett a másikban. Az összeütközés főleg onnan származott, hogy ugyanegy becsvágy fűtötte mindkettőt: az egyetemleges uralom. Egyforma nemzetközi szervezettel rendelkeztek, egyforma titokzatosságból, dogmákból és rítusokból szőtt hálót vetették ki a népekre. Isten isten ellen, hit hit ellen, győzelem győzelem ellen, és ezért, mint az egy utcában épült két ellenséges ház, örökké útjában voltak egymásnak, az egyik meg kell hogy ölje a másikat. De ha Pierre úgy látta is, hogy a katolicizmus elgyengül, romba dőlt, azért a szabadkőművesek hatalmában is éppúgy kételkedett továbbra is. Kérdezősködött, adatokat gyűjtött, hogy fogalmat alkothasson ennek a hatalomnak a valóságáról itt, Róma városában, ahol egymással szemben állott a két hatalom; a nagymester ott trónolt a pápával szemben. Elbeszélték Pierre-nek, hogy az utolsó római hercegek úgy érezték, kénytelenek belépni a szabadkőművesek közé, mert nem akarták túlságosan megnehezíteni életüket, nem akarták súlyosbítani amúgy is nehéz helyzetüket, nem akarták elzárni a jövőt fiaik elől. De vajon nem csupán a jelenlegi társadalmi fejlődés

ellenállhatatlan erejének engedtek? Nem nyeli-e majd el a szabadkőművességet is a maga sikere, az igazságosság, az értelem és az igazság eszméinek diadala, amelyeket a történelem sötétségében és viharaiban oly sokáig védelmezett? Mindig így van: az eszme győzelme megöli a szektát, amely terjeszti. Fölöslegessé és kissé nevetségessé teszi a gépezetet, amellyel a szekták tagjai kénytelenek voltak körülvenni magukat, hogy a képzeletre hassanak. A carbonarók mozgalma nem tudta túlélni a követelt politikai szabadságok diadalát, és akkor, amikor a katolicizmus összeomlik, mert betöltötte civilizációépítő tevékenységét, eltűnik önmagától a másik egyház, a szabadkőművesség is, mert elvégezte felszabadító szerepét. Szegényes hódítási eszköz lenne ma a páholyok hírhedt mindenhatósága, önmagát merevítené, rontaná meg tradícióival, szertartásaival, amelyekből gúnyt űznek. Legfeljebb az a szerepe maradhatna meg, hogy a kölcsönös segítség és egyetértés köteléke legyen - ha a tudományok hatalmas szele nem ragadná el a népeket, hogy segítsenek az idejétmúlt vallások lerombolásában.

Pierre-t összetörte a sok lótás-futás, látogatás, de makacssága nem csappant meg. Semmiképp nem akarta elhagyni Rómát, amíg a végsőkig meg nem küzdött, mint a megtörhetetlen reményű katona, aki nem akar hinni a vereségben. Meglátogatta az összes bíborosokat, akiknek befolyása valamiképpen használhatott az ügyének. Volt a vikárius bíborosnál, a római egyházmegye fejénél. Az irodalmilag művelt férfiú Horatiusról beszélgetett vele, de kissé zavaros politikusnak bizonyult, amint kikérdezte Franciaországról, a köztársaságról, a hadi és a tengerészeti költségvetésről, és egyetlenegy szóval sem említette az üldözött könyvet. Meglátogatta a főpenitenciárius bíborost, akit már a Boccanera-palotában látott. Sovány, száraz, aszkétaarcú aggastyán volt, aki csak korholásra nyitotta a száját, és a fiatal papokra szórt szigorú szavakat, hogy elrontja őket a század, és megvetendő műveket írnak. Meglátogatta végül a Vatikánban a bíboros államtitkárt, Őszentségének mintegy a külügyminiszterét, a Szentszék nagyhatalmasságát, akitől távol tartották mostanig, s egy sikertelen látogatás kellemetlen következményeivel ijesztgették. Mentegetőzött, hogy csak most jött - és a legkedvesebb emberre akadt. Jóakaratú diplomáciájával a bíboros igyekezett enyhíteni kissé durva külsejét; miután leültette Pierre-t, aprólékosan kikérdezte, és érdeklődő arccal hallgatta meg, még bátorította is. De a Szent Péter térre kiérve, rájött Pierre, hogy ügye egy lépéssel sem haladt előre, és ha egyszer sikerül kierőszakolnia egy pápai kihallgatást, az nem az államtitkárság útján fog megtörténni. Azon az estén a sok látogatástól kimerülve, nyugtalanul, zúgó fejjel ért haza a Giulia utcába. Elvesztette a fejét, úgy érezte, hogy lassanként elkapja egészen a százkerekű gépezet. Rémülten tűnődött, hogy mit csinál másnap, minthogy már nincs semmi tennivalója? Nem marad más hátra, mint az őrület.

Az egyik folyosón don Vigilióval találkozott össze, éppen szerette volna ismét kikérni tanácsát, valami jó tanácsot kapni tőle, de a titkár elhallgattatta egy izgatott jellel, anélkül hogy Pierre sejtette volna az okát. Szemében rémület volt, majd halkan fülébe súgta:

- Volt-e már monsignor Naninál? Nem?!... Nos, menjen hozzá. Ismétlem, nincs más mit tennie.

Pierre engedett, miért is állt volna ellent? A buzgó könyörületesség mellett, amely arra ösztönözte, hogy megvédje könyvét, az is célja volt, hogy tapasztalatokat gyűjtsön Rómában. Mindent meg kell kísérelnie.

Másnap igen korán ért a Szent Péter-templom oszlopsora alá, így ott kellett vesztegelnie egy ideig. Még sohasem érezte ennyire, hogy milyen hatalmas a négysoros, félköríves szép oszlopsor, az óriási kőtörzs-erdő, ahol különben sohasem sétál senki. Lenyűgöző, zordon pusztaság ez, az ember nem érti, mire való egy ilyen hatalmas oszlopcsarnok? Kétségtelenül csak magáért a nagyszerűségért, a díszért, pompáért. Pierre megint meglátta benne egész

Rómát. Aztán a Santi Uffizi utcán át a sekrestye mögötti Inkvizíció-palota elé ért, egy csöndes, elhagyatott városrészbe, ahol csak nagy ritkán hangzik kocsirobogás vagy léptek zaja. Csak a nap sétál lassú fényfoltokkal az apró, megfehéredett kövezeten. Az ember megérzi a bazilika közelségét, a tömjénszagot, a százados alvásba zárt békét. Az egyik sarkon az Inkvizíció palotájának nyugtalanító, súlyos kopársága, magas, sárga homlokzat, melyet mindössze egyetlen sor ablak szakít meg, míg a másik homlokzata a szomszédos utcában még sivárabb, keskenyebb ablaksorával és a homályos üvegű kémlőlyukakkal. A ragyogó napban aludni látszik a százszínű hatalmas építmény, kívülről alig hatolhat belé valami világosság, zárt és titokzatos, mint a börtön.

Pierre megborzongott, és aztán elmosolyodott önnön gyermekességén. A szent római és egyetemes Inkvizíció, a Santi Uffizi szent kongregációja, ahogy ma nevezik, már nem az a legendás, máglyatápláló, titokzatos, föllebbezés nélküli bíróság, amelynek halált osztó hatalma kiterjedt az egész emberiségre. És mégis megtartotta működése titokzatosságát, minden szerdán gyűltek össze tagjai, ítéltek és elítéltek, anélkül hogy valami, a legkisebb suttogás is kihatolt volna a falak közül. De ha a testület folytatta is az eretnekség bűnének ostorozását, és ha nem is maradt meg a műveknél, hanem az embereket is sújtotta, nem volt már fegyvere, börtöne, vasa, tüze, csak a tiltakozás szerepére szorítkozhatott, és a maga embereit, az egyház férfiait is csak fegyelmi büntetéssel sújthatta.

Mikor Pierre bement, és bevezették monsignor Nani szalonjába, aki mint ülnök, a palotában lakott, kellemes meglepetés érte. A déli fekvésű, tágas szoba vidám napsugárban fürdött, valami finom szelídség áradt el a merev bútorzaton, bár a kárpit sötét volt, mintha asszony élt volna itt, és véghezvitte volna a csodát: lénye báját belevitte volna a komor tárgyakba. Nem volt ott virág, mégis kellemes illat lengett. Valami kedvesség kapta meg az ember szívét mindjárt a küszöbön.

Monsignor Nani rögtön elébe ment Pierre-nek, mosoly ült rózsás arcán, élénk kék szemében; finom szőke haját berizsporozta az idő. Két kezét nyújtotta látogatójának:

- Ó, drága fiam, milyen kedves, hogy meglátogat... Üljön le, beszélgessünk mint jó barátok.

Kérdéseket intézett vendégéhez, meg sem várva, hogy szóljon, látszólag különös vonzalom vezette.

- Hogy áll? Mondja el, beszéljen el mindent, amit tett. Pierre meg volt hatva, don Vigilio bizalmas közlései ellenére is rokonszenvet vélt érezni, és meggyónt mindent, nem hallgatott el semmit. Elbeszélte Sarno bíborosnál, monsignor Fornarónál, Dangelis atyánál tett látogatásait, elmondta a többi lépéseket is, amiket a befolyásos bíborosoknál tett, az Indexhez tartozóknál, a főpenitenciáriusnál, a vikárius bíborosnál meg a bíboros államtitkárnál; részletesen kitért hiábavaló szaladgálásaira egyik ajtótól a másikig, Róma egész papságánál, az összes kongregációkon keresztül, abban az óriási, dolgos és csöndes méhkasban, ahol végül is kifáradt a lába, összetört a teste, és eltompult az agya.

Monsignor Nani olyan arccal hallgatta mindezt, mintha el lett volna ragadtatva, föl-fölkiáltott, és a szegény pártfogást kérő kálváriájának minden állomásánál így szólt:

- De hiszen ez kitűnő. Nagyszerű! Ó, hiszen a maga ügye jól halad! Nagyszerűen, nagyszerűen halad!

El volt ragadtatva, anélkül hogy a legkisebb rosszakaratú gúny érzett volna szavaiból. Csak szép, fürkésző tekintettel nézte a fiatal papot, hogy megtudja, vajon eljutott-e már az engedelmességnek arra a fokára, melyet ő óhajtott. Elég fáradt-e, elég kiábrándult, eléggé ismeri-e már a dolgok valódi mivoltát, hogy végezhessen vele? Háromhónapi római tartózkodás elég

volt-e arra, hogy bölccsé formálja, vagy legalábbis rezignálttá tegye az első napok kissé őrült lelkesedése után?

Hirtelen megkérdezte:

- De kedves fiam, ön nem beszél Sanguinetti bíboros őeminenciájáról!

- Monsignor, őeminenciája Frascatiban van, nem látogathattam meg.

Akkor, hogy elodázza a kibontakozást, a diplomácia művészetének titkos élvezetével kiáltott föl a prelátus, felemelte kövér kis kezét, és nyugtalan arccal, mint aki veszve lát mindent, mondta:

- Ó, meg kell látogatnia őeminenciáját, meg kell látogatnia! Föltétlenül szükséges. Gondolja el, az Index prefektusa! Csak a látogatás után cselekedhetünk, mert nem volt senkinél, ha nála nem volt... Menjen, menjen Frascatiba, kedves fiam.

És Pierre, mit tehetett, meghajolt:

- Elmegyek, monsignore.

11

Csak tizenegy óra felé jelentkezhetett Pierre Sanguinetti bíborosnál, de azért a reggeli vonattal ment ki, és már kilenc órakor leszállott a kis frascati állomáson. Egyszer már járt itt, egy kényszerpihenőnapon, megtette a klasszikus kirándulást a római kastélyokhoz, Frascatitól a Rocca di Papáig és Rocca di Papától a Cave-hegyig, és el volt ragadtatva. Két órája maradt most is, jó alkalomként egy megnyugtató sétára az Albai-hegyek első dombjain, ahol Frascati épült, csipkebokrok, olajfák és szőlők között, és mint valami magas fok csúcsáról, úgy láthatta a Campagna óriási, rozsdavörös tengerét, egészen a jó hat mérföldnyire márványszigetként fehérlő Rómáig.

Ó, ez a Frascati! A zöldellő dombon, Tusculum erdőkoszorúzta magaslatainak lábánál, híres teraszával, ahonnan a világ legszebb kilátása nyílik, büszke és elegáns homlokzatú, reneszánsz patrícius-villáival, gyönyörű kertekkel, bennük örökké zöld ciprusokkal, fenyőkkel, tölgyekkel! Milyen kedves, derűs kép, Pierre bele nem fáradt volna soha a megejtő élvezetbe. Már több mint egy órája, hogy elragadtatottan bolyongott a görcsös olajfákkal szegélyezett, tekervényes, a szomszédos telkekről kinyúló fákkal szegett árnyékos antik utakon, az illatos ösvényeken, minden fordulónál a Campagna végtelen síksága bontakozott ki szeme előtt, mikor váratlanul találkozott valakivel, s ez a találkozás eleinte kellemetlenül érintette.

Az állomás felé sétált éppen, az alacsonyabban fekvő szőlőskertek között, ahol az utóbbi években új építkezések indultak meg, mikor nagy és nagyon szabályszerűen fölszerelt kétlovas fogatot látott Róma felől előrobogni. A fogat megállott mellette, és nagy meglepetésére nevén szólította valaki:

- Hogyan, Froment abbé úr, ön itt sétál ilyen korán?

Akkor ismerte meg Prada grófot. A gróf leszállott kocsijáról, és üresen küldte tovább, maga pedig gyalog tette meg a hátralevő néhány száz méternyi utat. Szívélyes kézszorítás után megmagyarázta, miért jött így.

- Nagyon ritkán utazom vonaton, mindig kocsin jövök. Legalább megjáratom a lovakat... Tudja, hogy érdekeltségem van itt, egész építkezési ügylet, ami, sajnos, nem megy valami jól. Ezért kell ebben az évszakban is többször kijönnöm, mint ahogy szeretném.

Pierre hallott a dologról. A Boccaneráknak el kellett adniuk káprázatos villájukat, melyet a tizenhatodik század második felében egy bíboros ősük építtetett Giacomo della Porta tervei szerint: egy királyi nyárilakot, csodálatos árnyékos parkkal, lugasokkal, tavakkal, vízesésekkel. A villának különösen híres volt a terasza, amely, mint egy kiugró fok, uralkodott a Campagna végtelen, a Szabin-hegyektől a Földközi-tenger homokos partjáig húzódó síkságán. Az osztozásnál Benedetta nagy szőlőskerteket kapott anyjától, Frascati alatt, ezeket vitte hozományul Prada grófnak, abban az időben, mikor a kő őrülete Rómából a vidékre is átáramlott. Pradának is az az eszméje támadt, hogy egy egész polgári villanegyedet építtet ott, a Párizs körül fekvő nyaralók mintájára, de kevés vevő akadt, bekövetkezett az anyagi összeomlás, csak nagy bajjal tudta nyélbe ütni a fölszámolást, miután kielégítette feleségét különköltözésük után.

- Aztán kocsin akkor indul, akkor érkezik az ember, amikor akar, míg vonaton a menetrend rabszolgái vagyunk. Ma reggel is vállalkozókkal, szakértőkkel, ügyvédekkel van találkozásom, és nem tudom, mennyi időt fog igénybe venni... Csodaszép vidék, ugye? Joggal vagyunk rá büszkék Rómában. Még most is, mikor kellemetlenségeim vannak itt, hangosabban dobog a szívem örömömben, ha idejövök.

Azt nem vallotta be, hogy, amint mondani szokta, barátnője, Lisbeth Kauffmann, az egyik új villában töltötte a nyarat, ott rendezte be finom művészettel műtermét, amelynek csodájára jártak az idegen kolóniabeliek, szemet hunyva az asszonynak férje halála óta tartó, rendezetlen helyzete fölött, amit vidámságának és éppen a szabad élethez elégséges festőművészetének köszönhetett. Még állapotosságán sem botránkoztak meg, így aztán november közepén visszatért Rómába, és nagy, egészséges fiúnak adott életet. A kisfiú megérkezése szenvedélyes pletykát szított a fehér és fekete szalonokban, Pradának és Benedettának hamarosan bekövetkező válásáról. Prada nagy szeretete Frascati iránt bizonyára az odafűződő gyöngéd emlékekből és a fia születésével járó büszke örömből fakadt.

Pierre állandóan zavarban volt Prada jelenlétében. Valami rossz érzés fogta el, ösztönösen gyűlölte a pénzembereket és zsákmányolókat, de viszonozni akarta Prada tökéletes udvariasságát, és megkérdezte, hogy érzi magát apja, az öreg Orlando, a hódító hős.

- Ó, leszámítva a lábát, kitűnően érzi magát. Száz évig fog élni szegény apám, mennyire szerettem volna egyik itteni házacskában elhelyezni a nyáron, de nem akarta a világért sem. Makacsul ragaszkodik Rómához, mintha attól félne, hogy távollétében ismét elveszik tőle.

Prada jóízűen fölnevetett, jót mulatott magában a függetlenségi harcok letűnt hőskorán. Aztán hozzátette:

- Még tegnap is önről beszélt, abbé úr. Csodálkozott, hogy oly rég nem jött el.

Ez elbúsította Pierre-t, mert tiszteletteljes, gyöngéd szeretettel viseltetett Orlando iránt. Kétszer is volt már nála első látogatása óta, és az öregúr mindkét ízben azt mondta, hogy addig ne beszéljenek Rómáról, amíg ifjú barátja nem látott, nem érzett, nem értett meg mindent. Akkor majd ráérnek, mikor mindketten levonhatják a következtetéseket.

- Nagyon kérem - kiáltott fel Pierre -, mondja meg neki, hogy nem felejtettem el, és ha megvárattam a látogatásommal, az csak azért volt, mert eleget óhajtok tenni kívánságának. De nem utazom el, míg meg nem mondom neki, mennyire meghatott, ahogyan fogadott.

Lassú léptekkel folytatták útjukat az emelkedő úton, az új villák között, melyek legtöbbje nem volt még befejezve. És mikor Prada megtudta, hogy a fiatal pap Sanguinettinél óhajt tisztelegni, ismét fölnevetett, kedves farkasnevetéssel villogtatva meg fehér fogait.

- Igaz, itt van, mióta a pápa gyöngélkedik... Ó, lázas izgalomban fogja találni.

- Ugyan miért?

- Mert Őszentsége egészségi állapotáról rossz hírek érkeztek ma reggel. Mikor eljöttem Rómából, azt hallottam, hogy rettenetes éjszakája volt.

Megállottak egy útfordulónál, egy régi kápolna előtt, egy szomorú, elhagyatott, de mégis bájos kis templom előtt, az olajfaerdő tisztásán. Tőszomszédságában egy omladozó épület állott, valószínűleg a régi plébánia. Magas, csontos, széles arcú pap jött ki onnan, kétszer fordította meg nagyon erélyesen a kulcsot a zárban, aztán továbbment.

- Lám - mondta a gróf gúnyosan -, íme, itt is van valaki, akinek hevesebben dobog a szíve. Valószínűleg az ön bíborosához igyekszik ő is, hírekért.

Pierre meglepetten nézte a papot.

- Ismerem - mondta. - Ha nem csalódom, őt láttam megérkezésemet követő napon Boccanera bíborosnál, egy kosár fügét hozott neki, és erkölcsi igazolást kért öccse számára, akit hevessége, gondolom, valami késszúrás, börtönbe juttatott; a bíboros azonban kereken megtagadta az írást.

- Ő az, ne is kételkedjék benne, mert azelőtt bejáratos volt a Boccanera-villába, kertész volt ott az öccse. Ma a Sanguinetti bíboros híve és kreatúrája. Ó, különös alak ez a Santobono, meg vagyok győződve róla, hogy ilyen nincs Franciaországban. Egyedül él ebben az omladozó házban, ennek a nagyon régi Santa Maria in Campitelli-kápolnának a papja, ahova évenként legföljebb háromszor ha jönnek misét hallgatni. Igazi szinekúra, úgy élhet itt ezerfranknyi fizetéséből, mint egy parasztfilozófus, művelheti ezt az idetartozó, fallal körülkerített kertet.

Valóban, a dűlőig húzódott az elzárt terület a plébánia mögött, minden oldalról gondosan el volt kerítve, mint valami szigorú menedékhely, ahova még a tekintet sem hatolhat be. Nem látszott ki más, mint baloldalt a kerítés fölött, egy hatalmas fügefa, egy csodálatosan szép fa, melynek nagylevelű lombsátra feketén rajzolódott ki a világos égboltra.

Prada folytatta útját, és tovább beszélt Santobonóról, aki nyilvánvalóan érdekelte. Hazafias, garibaldista pap! Nemiben, az Albai-hegyek egyik vad zugában született, a nép fia, még közel a földhöz, de tanult, és elég sokat tudott a történelemből ahhoz, hogy ismerje Róma nagy múltját, és hogy a római birodalom visszaállításáról álmodozzék, a fiatal Olaszország győzelméről. Erős meggyőződéssel hitte, hogy csak egy kiváló pápa valósíthatja meg az álmot, kezébe ragadva a hatalmat, és meghódítva valamennyi nemzetet. Mi sem egyszerűbb, hiszen a pápa katolikusok millióinak parancsol. Fél Európa, ugye, az övé? Franciaország, Spanyolország, Ausztria nyomban meghódol, ha látni fogják, hogy hatalmat és törvényt diktál a népeknek. Ami Németországot, Angliát és az összes protestáns államokat illeti, egész bizonyosan behódolnak ők is, mert a pápaság az egyetlen gát a tévedések ellen, amelyek egy napon meg fognak törni rajta. Politikai szempontból mindazonáltal Németország pártjára állott, kijelentvén, hogy Franciaországot előbb meg kell törni, csak azután fog a Szentatya karjaiba kerülni. Ellentmondások, őrült képzelődések kergetőztek Santobono ködös agyában, eszmék lobogtak benne, és fajtája primitív durvaságában hamarosan erőszakká váltak; az evangélium barbárja volt, a szegények és a szenvedők barátja, egy a szektahivők lázas családjából, nagy erények és nagy bűnök lehetőségének hordozója.

- Igen - folytatta Prada. - Teljes odaadással állott Sanguinetti mellé, mert benne látja a nagy pápajelöltet, a holnap pápáját, akinek feladata, hogy Rómát a népek egyetlen fővárosává tegye. Természetesen ilyesmi nem megy alacsonyabb törekvések nélkül, például, ugye, kanonoki cím elnyerése vagy az élet apró-cseprő kellemetlenségeihez kieszközölt segítség nélkül, mint például mikor fivérét kellett kiszabadítani a csávából. Az ember egy bíborosra bízza a sorsát, éppen mint ahogy ternót remél a lutrin: ha a bíborosból pápa lesz, az ember vagyont nyert... Azért megy most is olyan hosszú léptekkel, olyan izgatottan, mert kíváncsian lesi, hogy vajon XIII. Leó meghal-e, és megcsinálja-e a ternót, Sanguinetti bíboros nyeri-e el a tiarát?

Pierre némi nyugtalansággal és érdeklődve kérdezte:

- Olyan betegnek hiszi a pápát?

A gróf mosolygott, és széttárta a karját.

- Tudja az isten... mindig betegek, ha érdekük úgy kívánja... Most azonban azt hiszem, hogy csakugyan gyöngélkedik... állítólag bélzavarokkal küzd, és az ő korában a legcsekélyebb rosszullét is végzetessé válhatik.

Hallgatva haladtak néhány lépést, azután a pap tovább kérdezősködött:

- Ha a szent szék megüresedne, csakugyan olyan nagy reménységeket fűzhet elnyeréséhez Sanguinetti bíboros?

- Nagy reményeket! Nagy reményeket! Ez is olyan dolog, amit senki sem tudhat. Annyi bizonyos, hogy a lehetséges jelöltek között emlegetik. Ha a vágyódás önmagában elég lenne,

akkor egész bizonyosan pápa lenne Sanguinetti, mert hallatlan buzgalmat és akaraterőt fejt ki a csontjait égető legmagasabb vágy beteljesülése érdekében. És ez egyszersmind a gyengéje is, lejáratja magát, és ezt érzi is... Nyugodt lehet, hogy ha ebben a válságos pillanatban bezárkózott ide, csak azért teszi, hogy jobban irányíthassa a küzdelmet messziről, miközben a visszavonulás vágyát színleli, és ezzel is hatást igyekszik kiváltani.

Prada gróf kimerítően beszélt Sanguinettiről. Szerette intrikáit, mohó győzni vágyását, rendkívüli, bár kissé zavaros tevékenységét. Azóta ismeri, mióta a mindenben járatos bíboros a bécsi nunciaturától visszatért, amikor elhatározta magában, hogy fejére teszi a pápai tiarát. Ez a törekvés mindent megmagyaráz: összezördüléseit és kibéküléseit a jelenlegi pápával, Németországhoz való ragaszkodását, majd fellobbanó szeretetét Franciaország iránt, Olaszországgal szemben tanúsított változó magatartását: előbb megegyezést óhajtott, azután a meg nem alkuvás álláspontjára lépett, semmi engedmény, míg Rómát ki nem ürítették. Azontúl látszólag ehhez a véleményhez ragaszkodott. XIII. Leó ingatag uralkodása fölött bánatot színlelt, és lelkes csodálatát kizárólag IX. Pius hősies ellenállásának szentelte, akinek jó szíve nem zárta ki a megingathatatlan szilárdságot. Ezzel azt akarta kifejezni, hogy veszedelmes politikai engedmények nélkül óhajtja helyreállítani az egyház gyengeségtől mentes jóságát. Pedig a lelke mélyén kizárólag politikáról álmodott, határozott program érlelődött meg benne, melyet, bár akarattal, kissé rejtelmesen, hívei, kreatúrái buzgón terjesztettek, titokzatosan lelkesült arccal. A pápa tavaszi betegsége óta halálos aggodalomban élt, mert híre járt, hogy a jezsuiták, habár Boccanera bíboros nemigen szerette őket, végül mégis őt fogják támogatni. Kétségkívül Boccanera bíboros merev és szigorú maradt az elnézés századában is, viszont a patríciusokhoz tartozik, és megválasztása mintegy kifejezésre juttatná, hogy a pápaság sohasem mond le a világi uralomról. Ettől az időtől kezdve Sanguinetti félelmes versenytársnak tartotta Boccanerát, majd meghalt aggodalmában, és máris kifosztottnak érezte magát, órák hosszat töprengett, hogy milyen úton-módon tudna megszabadulni mindenható ellenfelétől; maga is terjesztette a bíboros bűnpártolásáról, a Benedettáról és Darióról keringő utálatos mendemondákat, és Antikrisztusnak tüntette föl vetélytársát, akinek uralma végleg romlásba döntené a pápaságot. Hogy megnyerje a jezsuiták kegyét, most már azt is elhíresztelte bizalmasai útján, hogy nemcsak csorbítatlanul magáévá teszi a világi uralom elvét, de kötelezi magát a hatalom visszaszerzésére is. Tervei máris közszájon forogtak; biztos győzelmi tervek, melyek látszólagos engedmények mellett is le fognak sújtani végeredményben a nemzeti hatalomra: a katolikusoknak nem fogják megtiltani a jövőben, hogy a választásokon részt vegyenek, és jelöltessék magukat. Száz képviselőt, majd kétszázat, háromszázat fognak küldeni a parlamentbe, azok majd megbuktatják a Szavojaiak uralkodóházát, és az olasz provinciák föderációba fognak lépni, és a Szentatya ismét Róma ura lesz, felséges és mindenható elnökük.

Prada nevetve fejezte be szavait, ragadozó fehér fogai, amelyek sosem szokták elengedni a zsákmányt, villogtak.

- Láthatja, hogy erősen kell védekeznünk, ha nem akarjuk kidobatni magunkat. Szerencsére némi akadály is útjukat állja. Csakhogy az ilyen álmok mindenesetre igen nagy hatást gyakorolnak a Santobonóhoz hasonló egzaltált agyú emberekre... Látja, ezt az embert Sanguinetti a világon mindenre rábírhatná egy szavával, ha akarná... Jó lábú ember... látja, már fölért a bíboros kis palotájához, ahhoz a faragott erkélyű, fehér villához, amott...

Csakugyan előtűnt Frascati első házainak egyike, modern építkezésű, reneszánsz stílusú, csinos kis palota, ablakai a végtelen római Campagnára nyíltak.

Tizenegy óra lehetett; Pierre elbúcsúzott a gróftól, hogy maga is fölmenjen a palotába, látogatóba. Prada néhány pillanatig kezében tartotta a pap kezét:

- Nagyon kedves volna, ha velem ebédelne... Akar? Mihelyt szabadul, keressen föl itt, ebben a rózsaszínű homlokzatú vendéglőben. Egy óra alatt én is elkészülök a dolgaimmal, és nagyon örülnék, ha nem kellene egyedül ebédelnem.

Pierre eleinte szabadkozott, de tulajdonképpen semmi komoly mentséget nem tudott fölhozni, és azonkívül hatott reá a gróf szeretetre méltó egyénisége is. Megadta hát magát. Mikor elváltak, csak egy utcán kellett fölhaladnia, és máris ott volt a bíboros kapuja előtt. A bíboros kapuja, egyrészt mert a külvilággal való érintkezést szükségessé tette, másrészt számításból, hogy megjátssza a népszerű embert, könnyen megnyílt a látogatók előtt. Különösen Frascatiban, szárnyas ajtaja kétfelé tárult a legegyszerűbb reverenda előtt is. Természetesen Pierre-t is azonnal bevezették, amin nem győzött csodálkozni, eszébe jutott a római szolga rosszkedvű tanácsa, mellyel ugyancsak lebeszélte az utazásról, erősítvén, hogy őeminenciája nem szereti, ha zavarják, mikor gyöngélkedik. Ami azt illeti, egyáltalán nem látszott a derűs termeken, hogy beteg tartózkodnék a ragyogó, kedves villában. A várószalon, ahol Pierre magára maradt, valami rémséges vörös bársonybútorral volt berendezve, se kényelem, se fényűzés sehol, azonban a világ leggyönyörűbb fénye ragyogott be az ablakon, mely a sík, kopár, csodálatos, páratlan szépségű Campagnára nyílott, csupa álom volt, a múlt soha el nem tűnő délibábja. Pierre az egyik erkélyre nyíló ablakhoz lépett, míg fogadására került a sor, és bámulva ölelte körül tekintetével a végtelen fűtengert, Róma távolban fehérlő látképéig, melyben a Szent Péter kupolája kicsiny foltnak tűnt föl, akkora sem volt, mint a kisujj körme. Így állott elmerülve, mikor hirtelen élénk beszélgetés ütötte meg fülét. Kihajolt és meglátta őeminenciáját a szomszédos erkélyen, amint egy pappal beszélgetett, akinek azonban csak reverendáját láthatta. Nemsokára azonban fölismerte Santobono hangját. Azonnal tapintatosan vissza akart húzódni, de azután a hallott szavak mégis ott tartották.

- Nemsokára mindent megtudunk! - szólalt meg őeminenciája. - Eufemiót Rómába küldtem, csak benne bízom, már hozza is vissza a vonat.

Csakugyan vonat érkezett, lenn a síkon messziről kicsinek látszott, mint a játékszer.

Bizonyára a vonatot lesve könyökölt künn az erkélyen Sanguinetti bíboros, Róma felé figyelve.

Santobono szenvedélyes hangon mondott néhány szót, Pierre nem értette jól, a bíboros azonban hangosan válaszolt:

- Igen, igen, barátom. Nagy szerencsétlenség lenne most reánk nézve egy katasztrófa. Bár sokáig megtartaná az Isten Őszentségét.

A bíboros nem képmutatóskodott, be is fejezte gondolatát:

- Legalábbis egyelőre tartsa meg. Nagyon rossz idők járnak reánk. Szörnyen aggódom. Az Antikrisztus hívei az utóbbi időben tért nyertek.

Santobono fölkiáltott:

- Ó, eminenciád működésbe lép, és diadalmaskodni fog!

- Én? Ugyan, hova gondol? Mit tehetnék? Barátaimra van bízva sorsom, azokra, akik hisznek bennem és a Szentszék diadalában. Nekik kell dolgozniuk, mindenkinek a maga módja szerint, hogy útját állják a rossznak, és győzelemhez segítsék a jót... Ó, ha az Antikrisztus kerül uralomra...

A gyakran ismétlődő „Antikrisztus” szó kellemetlenül érintette Pierre-t. Hirtelen eszébe jutottak a gróf szavai: Boccanera bíborost nevezték így.

- Gondolja meg, barátom, ha az Antikrisztus kerül a Vatikánba, végső pusztulásba viszi a vallást, büszkeségével, akaratosságával, megsemmisülési őrületével; semmi kétség, ő a próféták által megjósolt halálállat, aki magával fog ragadni mindent, a sötétség, a pusztulás útján száguldva... Jól ismerem - konokságról és vakmerőségről álmodik: meg fogja rázni a templom oszlopait, és önmagával együtt a katolicizmust is a romok alá temeti. Nem adok neki hat hónapot, és kiűzik Rómából, összevesz valamennyi nemzettel, Itália gyűlölni fogja, s ő végigvonszolja majd az egész világon az utolsó pápa bolygó fantomját.

Santobono nehezen elfojtott szitkokkal fogadta a rettenetes jóslatot. De a vonat beérkezett az állomásra, és a leszálló utasok kis csoportjában Pierre észrevett egy papocskát, aki úgy nyargalt máris az úton fölfelé, hogy reverendája lobogva verdeste a combját. Eufemio tisztelendő jött, a bíboros titkára. Amint meglátta az erkélyen álló bíborost, minden emberi méltóságról megfeledkezve, futni kezdett fölfelé a domboldalon.

- Ni, Eufemio! - kiáltotta őeminenciája, izgalomtól remegve. - Végre megtudunk mindent!

A titkár bezuhant a kapun, és egy szempillantás múlva lélekszakadva keresztülfutott a várószalonon, azután eltűnt a bíboros dolgozószobájában. Sanguinetti bement az erkélyről, és hírnöke elé sietett; nemsokára azonban élénk beszélgetések és fölkiáltások között tárgyalva a kedvezőtlen híreket, visszatért.

- Csakugyan igaz! Őszentségének nagyon rossz éjszakája volt. Egy másodpercig nem aludt... Azt mondják, hogy erős bélgörcsökben szenvedett, de hiszen az ő korában ilyesmi végzetessé válhatik, két óra alatt elviheti... Mit mondanak az orvosok?

Pierre nem hallhatta a választ, de megértette a bíboros beszédéből:

- Ó, az orvosok sohasem tudnak semmit... Egyébként, ha semmit sem szólnak, az a halál közeledését jelenti... Istenem! Milyen szerencsétlenség lenne, ha nem lehetne katasztrófáját néhány napig késleltetni!

Elhallgatott, és Pierre szinte érezte, hogy nagyravágyó aggodalmában tekintete újra Rómát keresi, a Szent Péter-templom kupolájának ragyogó kis foltját - alig nagyobb a kisujja körménél -, a határtalan vörhenyes síkság közepén. Milyen izgalom, milyen kavarodás, ha a pápa meghal! Ó, ha kitárt karja elérhetné az örök várost, a szent várost, és tenyerébe vehetné... Innen messziről akkorának látszik csak, mint egy kis rög, amelyet gyermek ásója hányt föl. Sanguinetti bíboros már a konklávéról álmodozott, mikor a többiek baldachinja lehull, csak az övé áll bíborában fenségesen, mozdulatlanul.

- Igaza van, barátom! - mondta a bíboros Santobonónak. - Cselekedni kell, az egyház üdve kívánja... meg aztán lehetetlen, hogy az ég ne legyen velünk, hiszen csakis a diadalát akarjuk. Ha úgy akarja, a kellő pillanatban majd lesújt az Antikrisztusra.

Pierre most hallotta először határozottan Santobono nyers, vadul határozott hangját:

- Ha késlekedik az ég, lehet azon segíteni!

Azután már csak kusza szavak ütötték meg a fülét. Az erkély kiürült, és ő tovább várt a napsütéses, nyugodalmasan és bűbájosan vidám szobában. A dolgozószoba ajtaja hirtelen kinyílt, és egy szolga bevezette a bíboroshoz, aki legnagyobb meglepetésére, teljesen egyedül volt, a másik két pap már távozott egy oldalajtón.

Sanguinetti bíboros az egyik nyitott ablaknál állott, az élénk, szőke fényben. Színes arca, erős orra, vastag ajka, fiatalos, erőteljes megjelenése nem árulta el, hogy már elmúlt hatvanéves. Arcán a szokott atyai mosoly jelent meg, amellyel, okos politikából, a szegényeket fogadta. Pierre meghajolt, megcsókolta a pásztorgyűrűt. A bíboros rögtön hellyel kínálta.

- Üljön le, kedves fiam, üljön le... Ugye, abban a szerencsétlen könyvügyben jön... Nagyon örülök, hogy beszélhetek róla önnel.

Maga is leült a Rómára nyíló ablakkal szemben, amelytől, úgy látszik, sohasem tudott megválni. Pierre észrevette, hogy nem is igen hallgat reá, szeme a távolban kalandozik, a hőn óhajtott zsákmány felé, míg ő mentegetőzik az alkalmatlankodásért. Mindenesetre tökéletesen színlelte a szeretetre méltó figyelmet, és Pierre bámulta önuralmát, nyugodt, a mások dolga iránt oly nagy érdeklődést elárulo arckifejezését, holott bizonyára valóságos vihar dúl a lelkében.

- Megbocsát eminenciád...

- Nagyon is jól tette, fiam, hogy eljött, ha már kissé gyönge egészségi állapotom miatt itt kell tartózkodnom... Ma már azonban sokkal jobban érzem magam, és nagyon természetesnek találom, hogy magyarázatokat, felvilágosításokat óhajt adni könyvéről, hogy megvilágítani óhajtja ítélőképességemet. Tulajdonképpen csodálkoztam is, hogy eddig nem mutatkozott, mert tudom, hogy hite erős, és nem sajnálja a fáradságot bíráinak meggyőzésére... Beszéljen, fiam, figyelemmel hallgatom, és örülni fogok, ha föloldhatom.

Pierre beugrott a jóindulatú szavaknak. Megint reménykedett, hogy meg tudja majd nyerni ügyének az Index mindenható prefektusát. Máris ritka intelligenciájú, rendkívül barátságos embernek látta a hajdani nunciust, aki előbb Brüsszelben, majd Bécsben tanulta meg a világi művészetet, hogy úgy küldjön el embereket, hogy el legyenek tőle bűvölve, rászedje őket, és mindent ígérjen, de semmit se nyújtson. Pierre-ben újból föllobbant az apostoli lelkesedés, és égő szavakkal ecsetelte a holnap Rómáját, azt a Rómát, amelyről álmodott, amely megint a világ királynője lehet, ha visszatér a krisztusi kereszténységhez, és forró szeretettel öleli keblére a kisembereket, a szenvedőket.

Sanguinetti mosolygott, szelíden csóválta a fejét, és elragadtatva kiáltott föl:

- Nagyon jó, nagyon jó... kitűnő... Kedves fiam, éppen úgy gondolkozom, mint ön! Igazán nem lehet szebben kifejezni ezeket a gondolatokat... Oly nyilvánvaló az egész, azt hiszem, hogy ebben minden jó lélek egyetért.

Azt is mondta, hogy a mű költői szépsége is mélyen meghatja. Kétségkívül, tisztán a versengés kedvéért, szerette, ha jó latinistának tartják, mint XIII. Leót, és határtalanul sok gonddal, gyöngédséggel tanulmányozta Vergiliust.

- Emlékezem, emlékezem, háromszor is elolvastam könyvének azt a részét, amelyben a tavasz visszatérését hirdeti minden szegény számára, vigaszt hozó erejét a fagyos tél után. És tudja-e, hogy nagyon sok latinos fordulattal dolgozik? Ötvennél több kifejezést jegyeztem meg könyvében, amelyeket az Eclogákban is meg lehet találni. Elragadó a könyve, igazán elragadó!

Sanguinetti nem volt ostoba ember, és minthogy Pierre-ben rendkívüli szellemet látott, nagy érdeklődéssel kutatta - nem a fiatal papot, hanem azt, hogyan lehetne felhasználnia az abbét a maga céljaira. Állandó szorongással, lázas izgalommal leste, milyen hasznot húzhat az emberekből, az Isten által elébe hajtott teremtményekből, saját diadala érdekében. Egy pillanatra elfordította tekintetét Rómáról, látogatója szemébe nézett, figyelmesen hallgatta szavait, és azon töprengett, vajon mire használhatná föl most mindjárt, válságos helyzetében, vagy később, ha pápa lesz. De Pierre megint elkövette azt a hibát, hogy megtámadta az egyház világi hatalmát, és kiejtette a szerencsétlen szót, hogy új vallás.

A bíboros egy mozdulattal elhallgattatta. Szeretetre méltó mosolya most sem halványult el, habár régi elhatározása most még inkább megszilárdult, véglegessé vált.

- Kedves fiam, mindenesetre sok tekintetben igaza van, és a magam részéről sok mindenben osztom véleményét... Csakhogy, ugye nem tudja, hogy én Lourdes pártfogója vagyok itt... Mármost azok után, amit ön néhány oldalon át a barlangról írt, nem kívánhatja, hogy az atyák ellen és ön mellett foglaljak állást.

Pierre-t lesújtotta ez a tény. Sanguinetti kapcsolata Lourdes-dal, amelyről valóban nem tudott. Senki sem volt olyan körültekintő, hogy előre közölje vele. A világ minden katolikus intézményének van egy bíboros szószólója Rómában, akit a Szentatya nevez ki, és megbíz egyúttal az illető ügy képviseletével és védelmezésével.

- A szegény jó atyáknak - folytatta Sanguinetti szelíden - ön igen sok bánatot okozott... és kezünk meg van kötve, nem növelhetjük fájdalmukat... Ha tudná, hogy hány misét küldenek nékünk... Ismerek nem egy szegény papot, aki éhen halna nélkülük.

Pierre nem tehetett mást, meghajolt. Megint anyagi kérdés állotta útját, a kényszerűség, hogy a Szentszék, akármi történjék, biztosítsa költségvetését. Róma elvesztése ugyan fölszabadította a pápát az uralkodás gondja alól, de mégis szolgaságba került, mert a kötelező hála a kapott adományokért hatalmas szegekkel verte a földhöz. Olyan nagy volt a szükség, hogy a pénz uralkodott, a pénz lett a mindenható hatalom, és a római udvarban mindenki meghajolt előtte.

Sanguinetti fölállt, és elbúcsúzott látogatójától.

- Azért ne csüggedjen, kedves fiam! - mondta melegen. - Természetesen csak a magam szavazatával rendelkezhetem, de ígérem, nem tévesztem szem elől a nagyszerű magyarázatokat, amelyeket adott... És ki tudja? Ha Isten önnel van, ellenünk is megvédheti.

A bíboros szokott taktikája szerint ügyelt, hogy senkit se kergessen a végletekig, és ne küldje el az embereket teljesen reménytelenül. Miért mondta volna meg ennek a papnak is, hogy könyvének elítélése már befejezett tény, és az egyetlen okos cselekedet az lenne, ha visszavonná? Csak a Boccanerához hasonló vadember fújta haragját a tüzes lelkekre, és kergette őket a zendülésbe.

- Reméljen, reméljen! - mondogatta, és mosolya olyasmit árult el, mintha már sok kedvező dolgot tudna, amiről azonban nem szabad beszélnie.

Pierre mélyen meg volt hatva, valósággal újjászületett. Még a véletlenül meghallott beszélgetést, a bíboros buzgó nagyratörését, félelmes versenytársa ellen irányuló dühöngését is elfelejtette. Meg aztán a hatalmasoknál az ész helyettesíti a szívet. És ha Sanguinetti elnyeri a tiarát - és ha jól értette szavait -, vajon nem ő lesz-e a várva várt pápa, aki vállalja a feladatot, hogy megszervezze az egyháznak, a világ szellemi urának Európai Egyesült Államait. Meghatottan mondott köszönetet, mélyen meghajolt, és aztán magára hagyta a bíborost álmaival a Rómára nyíló ablak előtt, ahonnan az örök város drága, csillogó ékszernek, drágakövekkel kirakott aranytiarának látszott a távolból, az őszi nap ragyogó fényében.

Már egy óra lehetett, mikor Pierre és Prada gróf ebédhez ültek, a vendéglő egyik kis asztalánál. Mindkettőjüket késleltették ügyeik. A gróf azonban nagyon vidámnak látszott, úgy látszik, előnyösen oldott meg nehéz kérdéseket; Pierre is újra remélt, és átadta magát az utolsó szép nap örömének. A kékre és rózsaszínre festett, világos étteremben kellemesen telt az idő. Ebben az évszakban kevés vendég kereste föl ezt a helyet. A mennyezeten ámorok röpködtek, és római kastélyokra emlékeztető freskók díszítették a falakat. A két férfi üdítő ételeket evett, zamatos frascati bort ivott, amelynek égető földíze mintha a régi vulkánok tüzét őrizte volna.

Sokáig beszélgettek az Albai-hegyekről, amelyeknek vad bája oly szerencsésen uralkodik a római Campagna síkján, elragadó látványt nyújtanak a szemnek. Pierre kocsin tette meg múltkor a klasszikus kirándulást Frascatitól Nemiig, és most is lelkesen beszélt róla, olyan

nagy hatást gyakorolt reá az út. Milyen gyönyörű a Frascatitól Albanóba vezető, hol emelkedő, hol lejtős út, a nádas, szőlős domboldalakon, olajfák szép sorai között, ahonnan minduntalan kilátás nyílik a végtelenbe hullámzó Campagnára! Balról a Rocca di Papa falu fehérlett amfiteátrálisan, egy dombon a Cave-hegy alatt, nagy, évszázados fákkal koszorúzva. Ahol az út Frascati felé fordult, nagyon magasan, egy píneaerdő tisztásán nagy, vörhenyes romok látszottak, évszázados nap perzselte őket... Ormukról fölséges kilátás nyílhatott, semmi nem állta a tekintet útját. Azután át kellett haladni Marino nagy, lejtős utcáján, hatalmas temploma mellett, a Colonnák megfeketedett és félig elmállott palotája előtt. Zöld tölgyfaerdő következett, és utána az Albanói-tó páratlan látványa. Szemközt Alba Longa romjai, túlsó oldalon a fényesen tükröző, mozdulatlan vizek, balról a Cave-hegy, Rocca di Papával és Palazzolával, és jobbról Castel Gandolfo, mintegy sziklafalszerűen uralkodva a tó felett. A kialudt kráterben, mint valami óriás, mély kupa mélyén, halálos, nehéz álmát aludta a tó, olvasztott ércabroszhoz hasonlított, egyik felét bearanyozta a nap, a másik árnyékban maradt, feketén. Az út fölfelé haladt, egészen Castel Gandolfóig, mely úgy gubbasztott szikláján, mint egy fehér madár, a tó és a tenger között. Enyhe szellő üdítette a levegőt még a legforróbb nyári napokon is. Itt állott a pápák hajdani híres kastélya, ahol IX. Pius szívesen időzött pihenőnapjain, de ahová XIII. Leó sohasem jött ki. Azután lefelé haladt az út. Megint zöld tölgyfák következtek, híres, óriás tölgyfák, girbegurba ágakkal; voltak közöttük két-háromszáz évesek is. Végül Albanóba vezetett az út. A kisváros talán kevésbé tiszta és kevésbé modernizált volt, mint Frascati, egy zug, amely megtartott valamit régi vadságából. Azután következett Arricia a Chigi-palotával, erdőborította dombokkal, mélyen sötétlő szorosokkal, átugró hidakkal, majd a sziklák és fák között félig elveszve a vad Genzano és Nemi.

Milyen feledhetetlen emléket őrzött Pierre az elragadó, gyönyörű fekvésű, bűbájos tóparti Nemiről! Régi legendák életrekeltője, vízmélyi tündérvárosok titkának őrzője ez a hely. De ha az ember közelebb megy, visszataszító piszok és szenny árad mindenfelől, minden omladozik, és az Orsiniak tornya még mindig úgy uralkodik itt, mint a régi idők rossz szelleme, amely ma is igyekszik elhinteni a vad erkölcsök magvát, és pártfogásába veszi az erőszakos szenvedélyeket és késszúrásokat. Idevalósi Santobono is, akinek fivére ölt, s akinek magának is gyilkos láng csap ki parázsként szikrázó, bűnös szeméből. És a tó! A kerek tó olyan, mint a kráter mélyére zuhant hold. Itt szűkebb a medence, mint az Albanói-tónál, és mélyebb is. Partját mesésen sűrű és erőteljes fák borítják. A fenyők, a szilfák, a füzek egymásba kapaszkodó, zöld ágaikkal egészen a folyóig érnek. Az irtózatos termékenység titka a vízből fölszálló párában rejlik, a nap heve váltja ki a mélységben, mint kohóban, összefutó sugaraival. Nedves, nehéz melegség száll föl, a szomszédos kertek útjait belepi a moha, reggelenként néha sűrű köd tölti be a hatalmas medencét fehér párával, mintha a boszorkányok galád tettekre használt teje füstölögne. Pierre-nek eszébe jutott, milyen kellemetlen érzés fogta el itt a tó előtt, amelyben talán régi erőszakoskodások áldozatai alszanak, utálatos praktikákhoz folyamodó, titokzatos vallás emlékei, a bámulatosan szép díszlet közepette. Este látta a tavat, az erdők sötét árnyával övezetten, feketén, ezüstösen, nyomasztó mozdulatlanságban; vize világos és mély, elhagyatott, halott, se bárka, se csónak rajta, halott víz, fenséges és sírszerű... Leírhatatlan szomorúságot keltett a látvány Pierre szívében, halálos mélabút, a nagy magányos párzások kétségbeesettségét... És a csírázás néma fájdalmában duzzadó föld és a vizek nyugtalanító termékenységről beszéltek... Micsoda szakadékos, fekete partok, micsoda komor tó, ott lenn a mélyben!...

Prada gróf nevetett Pierre benyomásain.

- Igaza van. A Nemi-tó nem mindennap jókedvű. Láttam hűvös időben: ólomszíne van. Olyankor még a napsütés sem élénkíti föl. Meg vagyok győződve, hogy megölne az unalom, ha örökösen ott kellene élnem a sivár víz mellett. Viszont költők és regényes hajlamú nők, akik tragikus végű szenvedélyekért rajonganak, vonzódnak hozzá.

A két férfi fölállott az asztal mellől, és künn a teraszon itták meg feketekávéjukat. Beszélgetésük tárgya is megváltozott.

- Elmegy ma este Buongiovanni herceg estélyére? - kérdezte a gróf. - Pompás látványban lesz része, önt mint idegent, bizonyára nagyon fogja érdekelni, el ne mulassza megnézni.

- Igen, kaptam meghívót - felelt Pierre -, egy barátom, Narcisse Habert úr, nagykövetségünk egyik attaséja eszközölte ki számomra, és ő fog elkísérni.

Aznap este csakugyan fényes estélyre készültek a Corsón emelkedő Buongiovanni-palotában. Ilyen díszes estélyeket nagyon ritkán, alig kétszer-háromszor rendeznek egy télen. Azt rebesgették, hogy a mai estély minden eddigi pompát fölül fog múlni, mert a kis Celia hercegnő eljegyzését ünneplik. A herceg hirtelen, egész váratlanul engedett a fiatal leány szelíd és kitartó konokságának, holott azelőtt állítólag meg is verte egyszer szenvedélyes haragjában, és majdnem gutaütést kapott a méregtől, végül azonban beleegyezett a házasságba, leányának és Attilio főhadnagynak, Sacco miniszter fiának házasságába. Róma minden szalonja, a fehérek éppúgy, mint a feketék, csakis erről beszéltek mostanában.

Prada megint nevetett.

- Gyönyörű látványban lesz része, biztosíthatom. El vagyok ragadtatva Attilio unokaöcsémtől. Igazán nagyon kedves, derék fiú. Világért sem mulasztanám el Sacco nagybátyámnak, az újdonsült földművelésügyi miniszternek a bevonulását a Buongiovanni-palota ódon termeibe. Érdekes, nem mindennapi látvány lesz. Apám, aki mindent nagyon komolyan fog föl, azt mondta reggel, hogy egész éjszaka le nem hunyta a szemét...

Egy pillanatig hallgatott, azután megint folytatta:

- Ugye, most már nincs semmi dolga? Ez idő szerint azonban csak fél három, és a legközelebbi vonat öt órakor indul. Jöjjön be velem kocsin Rómába.

- Nem, nem, köszönöm! - tiltakozott Pierre. - Habert barátom vár a vacsorához, nem késhetem el.

- Szó sincs késésről. Ellenkezőleg! Háromkor indulunk, öt óra előtt Rómában leszünk. Elragadóbb sétakocsizást el sem képzelhet, és ma különösen gyönyörű naplementét jósolok.

Pierre nem tudott ellenállni Prada szeretetre méltó, jókedvű erőszakoskodásának. Kellemes órát töltöttek együtt Rómáról, Olaszországról, Franciaországról beszélgetve. Rövid időre visszamentek Frascatiba is, ahol a gróf egy vállalkozóval kívánt beszélgetni. Három óra tájban végre útnak indultak. A nyitott hintó puha vánkosain kellemesen rángatózva haladtak végig a Campagnán. A két ló könnyed léptekkel ügetett, és a tiszta ég alatt, a legenyhébb, verőfényes őszi nap alkonyulatánál igazán elragadó volt az útjuk.

A kocsi eleinte a frascati lejtőkön haladt végig, végtelen szőlők és olajfaerdők között. A kanyargós kövezett úton gyér forgalom volt, alig néhány paraszt haladt el, öreg fekete nemezkalapban; egy-egy fehér öszvér, taligát húzó szamár; csak vasárnap népesedtek be a borkimérések, s jöttek ki a kézművesek kecskehúsra a környékbeli kocsmákba. Egy műemlékkút előtt haladtak el az egyik útfordulónál. Juhnyáj vonult el előttük, és néhány pillanatra elzárta az utat. A végtelenbe nyúló Campagna lassú, vöröses hullámzásán túl, a távolból mindig Róma látszott az est lilás párájában, és egyre sötétebbnek látszott, ahogy közeledett a

kocsi. És egyszer már egészen eltűnt, a láthatár szélén csak egyetlen keskeny, szürkés vonal volt, amelyet csillagokkal szórtak tele a fehér, napsütötte homlokzatok. Azután a föld ösvénybe süllyedt, egészen elnyelte a végtelen mezők tengere.

A kocsi most puszta síkságon robogott végig, maga mögött hagyva az Albai-hegyeket, míg jobbról, balról és szemközt rétek, szalmatetős kunyhók végtelensége vette körül őket. A gróf kihajolt a kocsiból és fölkiáltott:

- Nézze csak, ott elől a mi emberünk, Santobono, akit reggel is láttunk. Derék fickó! Milyen gyorsan jár! A lovaim alig bírják utolérni.

Pierre is kihajolt. Csakugyan a Santa Maria in Campitelli plébánosa haladt előttük, tagbaszakadt, csontos alakjával, hosszú fekete reverendájában. Ahogy rávetődött a szőke napfény, nagy, fekete tintafoltnak látszott. Olyan szabályos, hatalmas léptekkel járt, mint maga a végzet. Jobb karjáról lelógott valami, amit messziről nem lehetett jól látni.

Mikor a kocsi utolérte végre, Prada megparancsolta a kocsisnak, hogy lassítson, és megszólította a papot.

- Jó napot, főtisztelendő úr, hogy van?

- Köszönöm, jól, gróf úr.

- Hova, hova ily sietve?

- Rómába igyekszem, gróf úr!

- Hogyan? Ilyen későn Rómába?

- Körülbelül akkorra érek oda, mint ön. Nem félek az úttól. Időt és pénzt takarít meg az ember...

Egy pillanatra sem lassította járását, alig fordította fejét a kocsi felé, csak úgy felelgetett a grófnak, aki Pierre-hez fordult:

- Meglátja, hogy milyen jó mulatság lesz!

- Minthogy Rómába igyekszik - folytatta Santobonóhoz fordulva -, üljön föl, van hely az ön számára is.

A pap nem mondatta magának kétszer.

- Ezer köszönet! Legalább a cipőjét nem rongálja az ember.

Nyomban fölszállott, és a felhajtható ülést foglalta el, goromba alázattal visszautasítva a gróf melletti helyet, amelyet Pierre udvariasan fölajánlott. Csak most vették észre, hogy a karján egy kosár csinosan elrendezett fügét visz, zöld levelekkel letakarva.

A lovak újra ügetni kezdtek, most már gyorsabban, a kocsi tovább gördült a szép, sima úton.

- Szóval: Rómába megy? - kérdezte ismét a gróf, hogy megszólaltassa a papot.

- Igen, Boccanera bíboros őeminenciájának viszem az utolsó fügetermést. Megígértem neki.

Térdére vette a kosarat, és nagy, csontos kezével gondosan, vigyázva fogta, mintha valami törékeny kincset őrizne.

- Ó, híres fügefáinak gyümölcse! Igaz, hogy édes, mint a méz?... De helyezze el kényelmesebben; csak nem fogja Rómáig az ölében tartani! Adja ide, beteszem a csomagtartóba.

Santobono azonban élénken tiltakozott, sehogy sem akart megválni kosarától.

- Ezer köszönet... Ezer köszönet... Igazán nem alkalmatlan, nagyon jó helyen van itt. És így legalább bizonyos vagyok benne, hogy nem éri semmi baleset.

Prada nagyon mulatságosnak találta, hogy Santobono ilyen féltékenyen vigyáz kertjének termésére, és titkon meglökte Pierre-t.

- A bíboros szereti a fügét? - kérdezte újból.

- Ó, gróf úr, a bíboros őeminenciája rendkívül szeretni kegyeskedik. Régebben, mikor itt töltötte a nyarakat, a villában, nem is evett soha más fáról fügét. Természetesen, igyekszem örömet szerezni neki, minthogy ismerem ízlését.

De beszéd közben éles pillantást vetett Pierre-re, s ezzel eszébe juttatta a grófnak, hogy még nem mutatta be őket egymásnak.

- Froment abbé úr éppen a Boccanera-palotában lakik - szólt Prada -, már három hónapja.

- Tudom, tudom! - jelentette ki Santobono nyugodtan. - Láttam az abbé urat őeminenciájánál, amikor éppen az első fügét vittem neki. Csakhogy akkor még nem volt egészen érett a gyümölcs, ez pedig már tökéletes.

Gyönyörködő pillantást vetett a kis kosárra, és még jobban magához szorította karmos, hosszú ujjaival. Csönd állott be, kis ideig némán haladtak a végtelen Campagnán. A házak már régen eltűntek, sehol egyetlen fal, egyetlen fa, csak a hatalmas földhullámok, amelyeket a közeledő tél sovány, gyér fűfoltokkal kezdett tarkítani. Egy-egy félig beomlott torony vagy rom az út bal oldalán egyszerre olyan fontos lett a tiszta ég alatt, a látóhatár végtelenbe nyúló sima vonala felett. Jobbra, egy nagy parkban, amelyet karók vettek körül, ökrök és lovak távoli árnyképei rajzolódtak ki; messzebb fáradt, még igába fogott ökrök haladtak hazafelé lassan a munkából, ösztöke szúrásaitól buzdítva, míg egy majorosgazda lóháton nyargalta még körül a földet, megnézni, rendben van-e minden. Aztán egy *biroccino* - könnyű, kétkerekű kocsi, tengelyén egyetlen ülés - haladt el mellettük, mint a szélvész. Néha elhagytak egy-egy *carrotinó*-t, alacsony szekeret, melynek élénk színű sátra alatt egy paraszt a római kastélyok vidékének borát, gyümölcsét, zöldségét szállította Rómába. Messziről lovak halk szavú csengettyűje hallatszott. A parasztok mélyen aludtak szekereiken, lovuk úgyis jól ismerte az utat. Fekete hajú asszonyok tartottak hazafelé, vállukon vörös kendővel; a szoknyájukat feltűrték, a fejükön semmi. Azután lassanként kihalt az út, egyre nagyobb lett a magány, kilométernyi távolságban sem akadt sem emberi lélek, sem állat a kerek, végtelen ég alatt, amelyen ferdén lehanyatlott a nap a sivár, egyhangú, szomorú mezőtenger szélén.

- Hát a pápa, tisztelendő úr? - kérdezte hirtelen Prada. - Nem halt még meg?

Santobono nem vesztette el hidegvérét.

- Remélem - válaszolta egyszerűen -, hogy Őszentsége még sokáig él az egyház diadalára.

- Szóval, jó híreket hallott ma reggel püspökénél, Sanguinetti bíborosnál?

A plébános ezúttal nem tudta leplezni meglepetését. Tehát látták ma reggel? Persze, ő nem vette észre nagy sietségében a háta mögött járó férfiakat.

- Ó - felelte tüstént, leküzdve zavarát -, az ember sohasem tudhatja, hogy mi a jó és mi a rossz hír... Úgy hírlik, hogy Őszentségének rossz éjszakája volt, kívánom, hogy a következő éjszakája jobb legyen.

Egy darabig gondolataiba merült, aztán hozzáfűzte még:

- Egyébként, ha az Úr elérkezettnek látja az időt, hogy magához szólítsa Őszentségét, akkor sem hagyja pásztor nélkül nyáját, bizonyára kiválasztotta és megjelölte a holnap legfőbb papját.

A válasz nagyon tetszett Pradának.

- Igazán, tisztelendő úr, maga érdekes ember! Azt hiszi, hogy csakugyan Isten kegyelméből lesznek a pápák? Ott fönn nevezik ki a holnapi pápát, ugye? Aztán csak várja, hogy üssön az órája. Tudja isten, én azt hiszem, hogy némiképpen az emberek is beleavatkoznak a dologba... Vagy talán ön már tudja, hogy kit jelölt pápának az isteni kegy?

Tovább tréfálkozott könnyedén, a hitetlen emberek módjára, de tréfái csöppet sem zavarták a pap nyugalmát, sőt még nevetett is, mikor a gróf a római nép játékszenvedélyére célozva elmondta, hogy minden konkláve alkalmával nagy tétekben fogadnak, és ugyancsak meggazdagodhatna, ha be volna avatva az Isten titkaiba. Azután a Vatikán egyik szekrényébe zárt három különböző ünnepélyes fehér reverenda került szóba, vajon ezúttal a nagyméretűre, a kicsire vagy a közepesre kerül sor? Az uralkodó pápa legcsekélyebb rosszulléte már nagy viharokat kavart föl, nagyravágyó törekvéseket szított, intrikákat élesztett, úgyannyira, hogy nemcsak a fekete világ, de az egész város egyébről sem beszélt, más iránt sem érdeklődött, semmi mással nem foglalkozott, csak azon vitázott, ki ér majd célhoz a bíborosok közül.

- Úgy látszik, hogy ön már tudja - folytatta Prada. - Nagyon szeretném, ha megmondaná nekem is... Vajon Moretta bíboros következik?

Santobonót, minden látható igyekezete ellenére is, hogy megtartsa méltóságteljes közönyét, elragadta a belső láng, s nem bírt ellenállni a kérdezősködőnek:

- Moretta! Szó sincs róla! Egész Európának eladta magát.

- Talán Bartolini bíboros?

- Csak nem gondolja komolyan!? Bartolini!... Lejáratta magát azzal, hogy mindig mindent akart, és soha semmit sem tudott elérni.

- Akkor bizonnyal Dozio bíboros?

- Ó, ha Dozio lenne a győztes, szegény egyházunk ugyancsak megsínylené... Nincs alacsonyabb és gonoszabb lelkű ember a világon.

Prada olyan mozdulatot tett, mintha nem jutna eszébe más komoly jelölt. Már csak azért sem akarta említeni Sanguinettit, a plébános nyilvánvaló jelöltjét, hogy kissé bosszantsa a papot. Aztán hirtelen, mint aki végre eltalálta az igazit, fölkiáltott:

- Már tudom, hogy ki a jelöltje! Boccanera bíboros!

Santobonót haragjában, hazafias hitében szíven találta a kijelentés. Már-már dühös tiltakozásra nyitotta a száját, hogy teli torokkal nemet kiáltson, de még idejekorán visszafojtotta fölindulását - az ölében tartott és erősen szorított fügéskosár némaságot parancsolt; az erőfeszítéstől azonban úgy remegett, hogy idő kellett, míg nyugodtan felelni tudott:

- Boccanera bíboros őeminenciája kétségtelenül szent ember, méltó a trónra, de attól tartok, hogy háborút idézne föl, ha trónra jut, annyira gyűlöli a mai Olaszországot.

Prada azonban meg akarta forgatni a kést a frissen ütött sebben.

- De őt mindazonáltal elfogadja, hiszen sokkal jobban szereti, semhogy ne örülne szerencséjének. Azt hiszem, hogy most eltaláltam az igazit, mert mindenki meg van győződve róla, hogy a konkláve nem nevezhet ki mást. Mivel a bíboros magas ember, a legnagyobb reverendát fogják elővenni.

Santobono mintegy önkéntelenül mormolta:

- A nagy reverendát... a nagy reverendát... hacsaknem...

Nem fejezte be a gondolatát, újra legyőzte szenvedélyét. Pierre néma csodálkozással hallgatta, és eszébe jutott a Sanguinetti bíborosnál meghallott beszélgetés. A füge kétségtelenül csak ürügy, hogy megnyissa a Boccanera-palota kapuját, ahol valamelyik bizalmastól, kétségtelenül Paparellitől, hajdani iskolatársától fölvilágosítást akar megtudni. De milyen önuralmat tanúsít ez az egzaltált Santobono, lelke rendezetlen zűrzavarában is!

Az út két oldalán még mindig a Campagna mérhetetlen füves abrosza terült szét. Prada a messzeségbe nézett, és komolyan elgondolkozott. Hangosan fejezte be gondolatait:

- Tudja, tisztelendő úr, ha most meghal a pápa, hirtelen, bélgörcsökben... mit mondanak?... Gyanús a hirtelen betegség, a bélgörcs, meg az, hogy úgy titkolják a híreket... azt fogják mondani megint, hogy őt is megmérgezték, mint a többit.

Pierre megdöbbenve kiáltott föl:

- Hogyan?... Megmérgeznék...

Rémülten meredt két társára. Még mindig méreg... mint a Borgiák idejében, mint egy romantikus drámában, most, a tizenkilencedik század végén is! Rettenetesnek és egyben nevetségesnek találta a föltevést.

Santobono mozdulatlan, kifürkészhetetlen arcot öltött, és nem felelt. De Prada megcsóválta a fejét Pierre szavaira, és azontúl csak ketten beszélgettek, a gróf és Pierre.

- Igen, méreg, még mindig... Rómában ma is nagyon félnek tőle. Mihelyt érthetetlennek tűnik föl a halál, ha igen gyorsan vagy tragikus körülmények között következik be, először mindenki, egyhangúan, mérget kiált. És meg kell jegyeznem, hogy nincs a világon olyan hely, ahol a hirtelen halál gyakoribb lenne, mint nálunk. Nem tudom bizonyosan, hogy miért. Talán a láz... Igen, a méreg legendája mindig él, tudja, a villámgyorsan ölő és semmi nyomot nem hagyó méreg... A kitűnő recept korról korra öröklődik, a császárok és pápák alatt éppen úgy, mint napjainkban a polgári demokráciában.

A gróf mégis mosolygott: kissé szkeptikus volt, de származásánál, neveltetésénél fogva tompa félelem élt benne. Tényeket sorolt föl. A római nők vörös varangy mérgével szabadultak meg férjeiktől vagy kedveseiktől. Locusta gyakorlatiasabb volt, a növényekhez fordult segítségért, állítólag sisakvirágot főzött. A Borgiák után Toffana árusított Nápolyban, Szent Miklós képével díszített kis üvegcsékben, egy híres folyadékot, amelyben kétségkívül arzén volt. Furcsa történeteket rebesgettek gombostűkről is, amelyek szúrása végzetes, továbbá boros serlegről, amelyet rózsával mérgeznek meg, vagy mérgezett késről, amellyel egy szalonkát vágtak ketté, és a késsel érintett rész megölte az egyik vendéget.

- Magam is emlékszem, hogy fiatal koromban, egy barátom esküvőjén holtan rogyott össze a menyasszony, mert éppen hogy csak megszagolt egy csokor virágot... Miért kételkedik abban, hogy a híres recept megmaradt, és néhány beavatott jól ismeri?

- A kémia azóta sokat haladt - válaszolt Pierre -, a régiek azért hittek titokzatos mérgekben, mert nem ismerték az analízis módjait. Ma a Borgiák szere egyenesen esküdtszék elé vinné az együgyűt, aki használni merné. Mese az egész, azt hiszem, hogy az emberek ma már csak regényekben tűrik az ilyesmit.

- Én elhiszem - mondta a gróf kissé zavart mosollyal. - Bizonyára igaza van. De mondja el házigazdájának, Boccanera bíborosnak, akinek karjai között halt meg múlt nyáron, két óra leforgása alatt, egy régi, igen jó barátja, monsignor Galo.

- A vértolulás az agyban két óra alatt végezhet az emberrel, az ütőérdaganat két perc alatt is.

- Az igaz... De kérdezze meg a bíborost, mit érzett, látva, hogy barátjának arca ólomszürkévé válik, borzong, szeme beesik, és a félelmesen eltorzult arcban nem ismer rá a régi vonásokra. Szent meggyőződése, hogy monsignor Galo méreg áldozata lett, mert legkedvesebb bizalmas barátja volt, tanácsadója, akire mindig hallgatott, akinek bölcs figyelmeztetései biztos győzelmet jelentettek.

Pierre megdöbbenése nőttön-nőtt. Egyenesen Santobonóhoz fordult, mert ingerelte közönyös hallgatása.

- Ostobaság... hihetetlen... Plébános úr, ön is hisz ezekben a borzalmakban?

A papnak a szeme se rebbent. Ki nem nyitotta vastag, dühös ajkát, és le nem vette lángoló fekete szemét Prada grófról, aki folytatta a példák felsorolását. Monsignor Nazarellit egészen megkisebbedve és valósággal elmeszesedve találták az ágyában, olyan volt, mint egy darab szén, monsignor Brando, a Szent Péter-templom sekrestyéjében halt meg, vecsernyén, mise-ruhában.

- Ó, végül magam is remegni kezdek, annyi rettenetes dolgot mesél - sóhajtotta Pierre -, és egyebet sem merek majd enni lágy tojásnál a maguk rettenetes Rómájában.

Ezen a tréfán aztán nevettek, ő és a gróf. Pedig beszélgetésükből csakugyan egy rettenetes Róma bontakozott ki, a bűn, a méreg, a tőr Rómája, ahol az első fal fölépítése óta, több mint kétezer éve, a hatalmi düh, a birtoklás és az élvezés dühödt étvágya fegyvert adott a kezekbe, vérrel itatta az utcákat, áldozatokat dobott a Teverébe, vagy küldött a föld alá. Gyilkosságok és mérgezések a császárság alatt; gyilkosságok és mérgezések a pápák alatt, mindig ugyanazok az utálatos, vadállati történetek ezen a tragikus talajon, a dicsőségesen pompázó napsütés alatt.

- Mindenesetre - folytatta a gróf - nem lehet rossz néven venni, ha sokan elővigyázatosak. Azt mondják, hogy nem egy bíboros retteg és bizalmatlankodik. Ismerek egyet, aki soha semmi mást nem eszik, csak olyan húst, amit szakácsa vásárol és készít el. És ha a pápa is nyugtalankodik...

Pierre újra fölkiáltott rémületében:

- Hogyan?... A pápa is?... A pápa is fél a méregtől?

- Igen, kedves abbém, legalábbis azt mondják. Vannak bizonyára napok, amikor úgy érzi, őt fenyegeti legjobban a veszély. Ha nem tudná, Rómában azt tartják, hogy a pápának nem szabad nagyon sokáig élnie, és ha nem akar meghalni, segítenek neki. A helye természetesen az égben van... mert ha a pápa infantilis lesz, nemcsak alkalmatlan, de egyenesen veszélyes az egyházra nézve. Egyébként nagyon ügyesen végzik a dolgot, a legcsekélyebb nátha is elég ürügy ahhoz, hogy a Szentatya ne felejtkezzék ott túl sokáig Szent Péter trónusán.

Prada ismét érdekes részleteket mesélt. Amint mondják, egy prelátus meg akarta nyugtatni Őszentségét, és egész sorozat óvintézkedést talált ki, többek között - egy lezárható kiskocsit, a pápai asztalra kerülő ételeknek. De a kocsi csak terv maradt.

- Elvégre - folytatta nevetve -, egyszer úgyis meg kell halni, különösen ha az egyház javára hal meg valaki... Ugye, tisztelendő úr?

Santobono egy idő óta mereven a fügéskosárra szegezte tekintetét, amelyet olyan nagy gonddal tartott ölében, mint valami szentséget. Most, hogy a gróf ilyen élénken és közvetlenül fordult hozzá, kénytelen-kelletlen fölemelte tekintetét, de nem válaszolt, csak hosszan bólintott.

- Ugye, tisztelendő úr, egyedül az Isten és nem a méreg okozza az emberek halálát?... Azt mondják, hogy szegény monsignor Galónak ez volt az utolsó szava, mikor barátjának, Boccanera bíborosnak a karjaiban kilehelte lelkét.

Santobono megint szótlanul bólintott, és most mind a hárman elgondolkozva hallgattak.

A kocsi szüntelenül tovább robogott a mérhetetlen, kopár Campagnán. Az út mintha egyenesen a végtelenségbe vitt volna. Minél közelebb ért a nap a láthatárhoz, annál élénkebb árny- és fényjátékok rajzolódtak az óriási barázdás földre, hol rózsászöld, hol lilásszürke színben, a távoli égaljig. Jobbra és balra az út mentén szárazbogáncs és sárga szirmú ánizs. Azután megint négyes ökörfogat tűnt föl egy pillanatra, későn tért haza a földekről, fekete foltként a fakó földön, s a szokottnál nagyobbnak látszott a komor magányban. Távolabb juhok barna foltjai a kizöldült fűben, a szél idáig hozta a nyáj savanykás zsírszagát, a mély csend borzongásában csak egy kutya ugatása hallatszott olykor a néma pusztaságon, amelyen mintha a halottak fenséges békéje uralkodna. De könnyed dal is hangzott, pacsirták röpültek föl, egyik közülük majdnem a kristálytiszta, átlátszó ég magasságáig szállt. Szemközt, a tiszta ég mélyén, egyre növekedett Róma, tornyaival, kupoláival, mint valami fehér márványváros, amely egy elvarázsolt kert zöldjében születik meg a délibábból.

- Matteo - kiáltott oda kocsisának Prada -, állj meg az *Osteria Romana* előtt!

Azután társaihoz fordult:

- Bocsássanak meg, de szeretném megkérdezni, nincs-e friss tojás apám részére... Nagyon szereti tudniillik.

Odaértek az útszéli, egyszerű kis fogadó elé és megálltak. Büszke fölírás hirdette: *Antica Osteria Romana.* Tulajdonképpen csak a szekerek szoktak betérni ide, vagy olykor vadászok merészkedtek be egy kancsó fehér borra, és ettek hozzá rántottat, sonkát. Néha azonban, vasárnap, a római kispolgárok is kirándultak ide szórakozni, de hétközben napok is elteltek, hogy egy teremtett lélek bevetődött volna a hatalmas Campagnáról.

A gróf fürgén leugrott a kocsiról és hátraszólt:

- Csak egy pillanatra... Rögtön visszajövök.

Az osteria hosszú, alacsony, egyemeletes épület volt, napégette külső kőlépcső vezetett föl az emeletre. Az egész épületet aranyszínűre perzselte a nap. A földszinten egy közös terem nyílt, meg kocsiszín, istálló és fészerek. Egy ernyős píneacsoport lugasában - ez a fa bírta csak a kegyetlen talajt - öt vagy hat összeeszkábált asztal állott. A szegényes, komor zug hátteréül egy antik vízvezeték romja szolgált, amelynek félig beomlott, tátongó boltívei némi változatosságot adtak a végtelen síkságnak.

A gróf hirtelen visszajött:

- Mondja, tisztelendő úr, elfogad egy pohár fehér bort? Tudom, hogy ért a szőlőhöz, és itt van valami borocska, amit okvetlenül ismernie kell.

Santobono nem kérette magát, a legnagyobb lelki nyugalommal leszállott.

- Ismerem, ismerem! Marinói bor! Még sóványabb talajban termett, mint a frascati borok.

Elindult befelé, egyre szorongatva a fügéskosarat; a gróf kissé türelmetlenül rászólt:

- Ugyan, mi szükség van arra? Hagyja a kocsiban.

A pap nem válaszolt, egyenesen ment tovább. Pierre szintén leszállott, látni akart egy ilyen osteriát, a kisemberek kocsmáját, amiről már hallott.

Pradát ismerték már, magas, száraz öregasszony sietett elébe. Rongyos szoknyájában is királyi megjelenés. Legutóbb hat friss tojást adott a grófnak: most nem ígért semmit, mert maga se tudta, hányadán áll a szanaszét tojó tyúkokkal.

- Jó, jó, nézze meg, addig iszunk egy kis fehér bort.

Beléptek a közös terembe. Már egészen besötétedett. A nyár elmúlt ugyan, a falakon mégis zümmögtek a legyek. Savanyú bor és avas olaj szaga terjengett. Ahogy szemük megszokta a sötétséget, a piszkos, füstös teremben durva, alig legyalult fából készült padokat és asztalokat láthattak. Előbb teljesen üresnek hitték a szobát, mert a légyzümmögésen kívül semmi más nesz nem hallatszott. Pedig két vendég ült némán, mozdulatlanul a teli pohár előtt. Az ajtó mellett, alacsony széken, a beszivárgó fényben ült a ház leánya, láztól remegve, tétlenül, összekulcsolt kézzel.

A gróf érezte, hogy Pierre-re kellemetlenül hat a hely, és azt ajánlotta, hogy üljenek le künn.

- Sokkal jobb lesz, olyan enyhe a levegő!

Míg az anya tojásokat keresett, az apa pedig az egyik fészerben egy kerékkel bajlódott, a beteg, sovány leány vacogva fölállott, hogy egy kancsó bort és három poharat vigyen a lugas asztalára. Azután zsebre tette a kancsóért járó hat krajcárt, és szótlanul, bosszús arccal, amiért fáradnia kellett, visszaült a helyére.

Mind a hárman letelepedtek az asztal mellett, Prada vidáman töltött a poharakba, hiába tiltakozott Pierre, hogy étkezéseken kívül sohasem szokott bort inni.

- No, no, csak koccint velünk? Ugye, tisztelendő úr, jó kis bor?... Igyunk a pápa egészségére, ha már beteg...

Santobono egy hajtásra kiürítette poharát, és csettintett nyelvével. Maga mellé helyezte a kosarat a földre, óvatosan, atyai gondoskodással; azután letette kalapját, és mélyen magába szívta a friss levegőt. Igazán nagyszerű este volt, az ég bámulatosan tiszta és halvány aranyszínű a Campagna végtelen tengere fölött. Mozdulatlanul, felséges békében aludt a táj. Az enyhe szellő vadvirág- és fűillatot hozott szárnyán a néma csöndben.

- Istenem! Milyen jó itt! - mormolta Pierre elragadtatva. - Milyen elhagyatottság és örök nyugalom... Itt aztán elfelejtheti az ember az egész világot.

Prada azonban újból megtöltötte a kiürült poharakat, és titkon igen jól mulatott valamin. Nemsokára intett Pierre-nek is, és attól kezdve mind a ketten feszült figyelemmel lesték a szemük láttára lebonyolódó drámai jelenetet. Néhány sovány tyúk lézengett körülöttük a vöröses fűben, szöcskéket kerestek. Az egyik, egy kis, fekete tyúk - finom, csillogó állatka -, észrevéve a fügéskosarat, nagy merészen, hetykén közeledett hozzá. Mikor azonban közel ért, megijedt és visszahőkölt. Kinyújtotta nyakát, fejét forgatta, szeme szikrázott... végül a vágy

erősebbnek bizonyult, és az egyik, levelek közül kikandikáló fügét lassú mozdulattal kihúzta, és belevájta a csőrét.

Prada úgy örült, mint a gyermek, és harsogó nevetésben tört ki.

- Vigyázzon a fügéjére, abbé!

Santobono éppen második pohár borát ürítette ki, és kényelmesen hátradőlve székében, nagy megelégedéssel nézett az égre. Most fölugrott, tekintete a tyúkra esett, és mindent megértve, éktelen haragra lobbant. Heves mozdulatokkal rontott a tyúkra, kegyetlenül szidta, de az nem engedett, csőrével még egyszer belemart a fügébe, csapkodó szárnnyal elragadta, olyan fürgén és mulatságosan, hogy Pradának és Pierre-nek a könnye is kicsordult nevettében, kivált mikor Santobono tehetetlen dühvel, öklével fenyegetőzve üldözőbe vette a tyúkot.

- Látja, mondtam, hogy hagyja a kosarat a kocsin! - nevetett a gróf. - Ha nem figyelmeztetem idejekorán, a tyúk mindet megeszi!

A plébános nem felelt, csak morogva szitkozódott. Az asztalra tette a kosarat, fölemelte a leveleket, és igyekezett művésziesen elrendezni a fügét, hogy a hézagot pótolja, azután visszarakta a leveleket, és megnyugodva leült.

Ideje volt távozni, a nap már majdnem teljesen leszállt, közeledett az éj. A gróf türelmetlenkedni kezdett:

- No, hol a tojás?

Az asszony még mindig nem tért vissza, és Prada elindult, hogy megkeresse. A ház mögé került, hogy benézzen a fészerekbe. Hirtelen váratlan látvány állította meg. A kis fekete tyúk holtan feküdt a földön. Szájából lilás vér szivárgott.

A gróf eleinte csak csodálkozott. Lehajolt, megérintette. Az állat langyos, könnyű és puha volt, mint valami rongy. Minden bizonnyal gutaütés. De a gróf hirtelen halálsápadt lett, az igazság megfagyasztotta ereiben vért. Agyán végigvillámlott a gondolat, hogy XIII. Leó beteg, Santobono ijedten rohant ki Sanguinettihez, és azután Rómába igyekezett, hogy Boccanera bíborosnak fügét vigyen ajándékba. Eszébe jutott Frascati óta folytatott beszélgetésük, a pápa esetleges halála, a jelöltek reménysége a tiarára, a Vatikán körül keringő mérgezési legendák, és látta a plébánost, amint nagy gonddal szorongatja térdén a fügéskosarat, majd a kis tyúkot, amint belekap a kosárba, aztán csőrében a fügével elmenekül. Most itt fekszik elterülve, élettelenül.

Meggyőződése szilárd volt. Azonban ideje sem maradt arra, hogy meggondolja a teendőket, egy hang kiáltotta háta mögött:

- Ni, hiszen ez a kis tyúk! Vajon mi történt vele?

Pierre, míg Santobono fölszállott a kocsira, szintén megkerülte a házat, hogy közelebbről megtekintse a vízvezeték romjait, az ernyős píneák között.

Prada megremegett, mintha ő lenne a tetten ért bűnös, szinte ösztönszerűen, minden előzetes megfontolás nélkül, hazugsággal válaszolt:

- Szegény elpusztult... abban a pillanatban, mikor ideértem, az a másik tyúk, amott, rávetette magát erre a fügéért, és csőrével kihasította a koponyáját... Láthatja, hogy vérzik...

Miért hazudott? Maga is csodálkozott, mikor kitalálta. A helyzet ura akart maradni, senkit sem akart beavatni a rettenetes titokba, hogy aztán kedve szerint cselekedhessék. Egyszersmind restellte is a dolgot egy idegen előtt; másrészt meg bámulattal töltötte el az erőszak, habár tisztességes ember lévén, meg is botránkozott rajta; mindenesetre szükségét érezte

annak, hogy alaposan kifürkéssze a dolgot, saját érdekei szempontjából is, mielőtt határozottan állást foglalna. Az nyilvánvaló, hogy tisztességes ember nem hagyhat megmérgezni senkit.

Pierre, mint az állatok barátja, részvéttel nézett a tyúkra, az élet váratlan elmúlása mindig kellemetlen érzéseket keltett benne. Természetesnek találta a gróf meséjét és elhitte.

- Ó, ezek a tyúkok! Sokkal vadabbak egymás között, mint az emberek. Nekem is volt egy kis farmom, és ha az egyik csirke megsértette a lábát, és a többiek meglátták a vért, csontig csipdesték és marták.

Prada rögtön eltávozott; a gazdasszony éppen kereste, és átadott négy tojást, melyeket nagy üggyel-bajjal szedett össze a ház különböző sarkaiban. A gróf sietve kifizette, és odaszólt a késlekedő Pierre-nek:

- Siessünk, siessünk! Késő éjszaka lesz, mire Rómába érünk!

Santobono nyugodtan várakozott a kocsiban. Megint elfoglalta helyét a felhajtható ülésen, a bakhoz támasztva hátát, hosszú lábait maga alá húzva. Megint ölében tartotta a kis kosár fügét, csontos ujjaival gondosan védve művészi elrendezését, mintha valami kincset vinne, amelynek megárthat a kocsizökkenés is. Reverendája komoran sötétlett. Vastag, parasztosan durva arcában, melyet csöppet sem finomított meg a néhány évi teológiai foglalkozás, csak emésztő szenvedélyben égő szeme élt.

Prada megborzadt, amint ilyen nyugodtan és kényelmesen elhelyezkedve megpillantotta. Amint a kocsi megindult az egyenes, végtelen hosszúnak látszó úton, megszólalt:

- Nos, tisztelendő úr, az a néhány korty bor most legalább megvéd a hűs levegő ellen. A pápának is menten elmúlnának a görcsei, ha ilyesmit inna!

Santobono csak mormogott felelet helyett. Nem akart beszélni többet. Néma csöndbe zárkózott, mintha őt is elnyelte volna a leszálló éj. Prada is elhallgatott, szemét a plébánosra függesztette, és azon gondolkozott, mitévő legyen.

Az út fordult egyet, és a kocsi gördült, gördült tovább a hosszú úton, amelynek fehér kövezete mintha egyfolytában menne a végtelenbe. Az út fehérsége mint hószalag világított a sötétben, míg kétoldalt a Campagna beláthatatlan síkja lassan, puhán homályba merült. A hatalmas földhullámok mélyedéseiben megsűrűsödött a sötétség, mintha lilás áradat öntené el, mindent beborított kurta fűözönével, és ameddig a szem ellát, kiszáradt tengerré tágította a síkságot. Minden összeolvadt a látóhatár egyik szélétől a másikig szétömlő sötétségben. A pusztaság megint kihaltnak látszott, még egy utolsó szekér haladt el lomha közönnyel, a távolban utolsó csengettyűszó hangja halódott, és többet sem állat, sem ember nem tűnt föl, színek és hangok meghaltak, minden élet álomba zuhant, a megsemmisülés derűs békességében. Jobb oldalon helyenként vízvezeték-maradványok emelkedtek, mint óriási százlábúak törzsei, balról magas torony mutatott feketén az ég felé, aztán újabb vízvezetékromok szegődtek az úthoz, és a lenyugvó nap fényében erről az oldalról különös élességgel rajzolódtak ki. Gyönyörű, páratlan esti óra, künn a római Campagnán, mikor minden homályba fúl, minden eggyé olvad... Határtalan mezítelenség és végtelen egyszerűség. Semmi sem látszik, csak a láthatár kör alakú síkja, imitt-amott egy-egy folt: elhagyatottan álló rom... És a nagy üresség mégis csupa fenség, csupa fejedelmi nagyszerűség.

A nap már eltűnt baloldalt, a tenger felé. Izzó gömbként, vakító vörösen csúszott alá az áttetsző égen, s lassan elmerült a láthatár mögött. Az égen néhány tűzvörös párafelhő úszott, mintha a távoli tenger hirtelen felforrt volna a királyi látogatás lángjától. Ahol a nap eltűnt, az ég sarkában tüstént tűzvörös tenger keletkezett, míg a Campagna egészen elszürkült. A

színtelen rét szélén csak bíbor tenger ragyogott, azután lassanként elhalványodott a vízvezeték fekete ívei mögött, a másik oldalon szétszórt többi ív még rózsaszínű volt, világosan fúródott bele az ónszínű égbe. Végül szétoszlott a tűzvörös pára, az alkonyat halálra sápadt a vad mélabúban. Lassanként csillagok gyúltak a hamukék, megbékélt égen, és Róma távoli lámpái is szikrázni kezdtek a messzeségben, mint világítótornyok.

Prada egyre azon töprengett mélyen hallgató társai mellett, a határtalanul mélabús estében - őt magát is kimondhatatlan bánat fogta el -, hogy mitévő legyen. Szemét le nem vette Santobonóról, akinek nyugodt arca néha tűnt csak fel a sötétben, ahogyan himbálózott a kocsiban. Prada egyre ismételgette magában: nem tűrheti, hogy embereket mérgezzenek meg tudtával. A fügét kétségkívül Boccanera bíborosnak szánták... Tulajdonképpen mit bánja, hogy egy bíborossal több vagy kevesebb van-e a világon... Főként olyan valakivel, akinek jövendő magatartását, ha a pápai trónusra kerülne, nehéz előre sejteni. Prada, akinek keserű nézetei voltak a hódításról, és akinek eleme volt a harc az életért, úgy érezte, hogy nem kell útját állni a sorsnak, meg aztán hadd egye meg egyik pap a másikat, ez csak öröm volt ateizmusának. Tulajdonképpen veszedelmessé is válhatnék, ha beleavatkozna ebbe az egész ügybe, a fekete világ szennyes és kifürkészhetetlen intrikáiba... Viszont, ha az ember meggondolja, a bíboros nem egyedül lakik a Boccanera-palotában, a füge esetleg olyanokhoz kerülhet, akiknek nem szánták. A felháborító eshetőségek gondolata zaklatta. Önkéntelenül maga előtt látta Benedetta és Dario alakját, és hiába erőlködött, hogy elterelje róluk gondolatait, nem tudott képüktől szabadulni. Hátha Benedetta és Dario ennének a gyümölcsből? Benedetta nyomban kiesett a számításból, eszébe jutott, hogy külön étkezik nagynénjével, és semmi közösség nincs a két háztartás között. Dario azonban minden reggel nagybátyjával reggelizik. Lelki szemeivel már látta, hogy erős roham fogja el Dariót, és nagybátyja karjaiba omlik, szürke arccal, beesett szemmel, mint szegény monsignor Galo, aki két óra leforgása alatt pusztult el.

Nem, nem, rettenetes volna! Nem engedhet meg ilyen borzalmakat. Most már elhatározta, hogy mihelyt egészen besötétedik, megragadja a kosarat, fölkapja a pap térdéről, és szétszórja a homályban, minden szó vagy magyarázat nélkül. A plébános megérti majd. A másik, a fiatal pap, talán észre sem venne semmit az egész kalandból. Egyébként, ha észrevenné is, mindegy... Úgyse ad magyarázatot senkinek! Most már teljesen megnyugodott, és arra gondolt, hogy mikor a kocsi áthalad a Furba-kapun, Róma előtt néhány kilométernyire, akkor fogja kidobni a kosarat. A kapu homályában éppenséggel semmit sem lehet majd látni.

- Kissé elkéstünk! - fordult Pierre-hez. - Hat óra előtt nem leszünk Rómában. Azért lesz annyi ideje, hogy átöltözködjék, mielőtt felkeresi barátját.

Választ nem is várva, odafordult Santobonóhoz:

- Későn érkezik majd a fügéje.

- Ó - mondta a plébános -, őeminenciája este nyolc óráig fogad. És különben sem ma estére hoztam. Senki sem eszik fügét este... Holnap reggelre hoztam.

Megint mély hallgatásba merült. Egy szót sem szólt többet.

- Igen, igen, holnap reggel - mondta utána Prada -, akkor csakugyan élvezheti majd őeminenciája, ha ugyan addig nem segít neki valaki!

Pierre kissé elhamarkodottan szólt közbe:

- Egészen bizonyosan egyedül fogja megenni a bíboros, Dario herceg ma elutazott Nápolyba, üdülni ment, miután kiheverte a kis balesetet, mely jó hónappal ezelőtt érte.

Hirtelen elhallgatott, csak most jutott eszébe, hogy ki előtt beszél. A gróf észrevette zavarát:

- Ugyan, ugyan, kedves Froment úr... Nem okoz semmi kellemetlenséget nekem! Már rég elmúlt dolog az egész... Csakugyan elutazott a herceg?

- Igen, hacsak el nem halasztotta útját. Úgy hiszem, hogy most már nem is találom majd a palotában.

Pár percig ismét csak a kerekek dübörgése hallatszott. Prada hallgatott. Kellemetlen, kusza gondolatok foglalkoztatták. Ha Dario elutazott, akkor minek avatkozzék a dologba? Gondolatai ránehezedtek agyára. Végül is hangosan kezdett gondolkozni:

- Ha elutazott, az illem kívánta úgy, hogy ne kelljen részt vennie a Buongiovanni-estélyen, mert a kongregáció ma reggel ült össze, hogy döntsön a grófnő pörében ellenem... Igen, nemsokára meg fogom tudni, hogy a Szentatya aláírja-e házasságunk megsemmisítését.

Hangja kissé rekedt lett, a régi seb fölnyílt és vérzett... A seb, melyet férfiúi büszkeségén ejtett az asszony, aki az övé volt, és mégis megtagadta magát tőle, hogy végül mégis másé legyen. Hiába ajándékozta meg gyermekkel barátnője, Lisbeth, az impotenciának férfiasságát sértő vádja szüntelenül bántotta, és vak haragot keltett szívében. Hirtelen dühösen megborzongott, mintha jeges áramlat járná át testét, és igyekezett másra terelni a beszélgetést:

- Igazán, nincs valami meleg ma este... Ez a legkellemetlenebb órája Rómának, a naplemente. Könnyen lázat kaphat az ember ilyenkor, ha nem vigyáz... Húzza a takarót jól a lábára, és burkolózzék be alaposan!

Amint közeledtek a Furba-kapuhoz, nehéz csönd ereszkedett le közéjük, akár az éjszakába fulladó Campagnára az elringató álom. Végre föltűnt a kapu a csillagok élénk fényében. Az Acqua Felice egyik árkádja volt ez, alatta haladt el az országút. A vízvezetékmaradvány olyan volt messziről, mint valami óriási akadály, amely elzárja az utat, félig beomlott hatalmas falaival. Azután, amint közeledtek, tátongó mélység várta őket: a hatalmas kapu; teljes sötétségben, feldübörgő kerekekkel haladtak keresztül rajta.

Mikor a túlsó oldalra értek, a kosár füge még mindig ott volt Santobono térdén, és Prada fölindulva nézegette, egyre azon tűnődve: vajon miért bénult meg hirtelen a keze, miért nem ragadta meg, és miért nem dobta ki a sötétségbe a kosarat? Pedig határozottan el volt szánva néhány másodperccel azelőtt, hogy behatoltak a boltozat alá. Sőt még egy utolsó pillantást is vetett reá, hogy kiszámítsa a mozdulatot, amelyet tennie kell. Mi történt lelkében? Egyre növekvő határozatlanság fogta el, immáron nem tudott döntően cselekedni, halogatta a pillanatot, várnia kellett még, hiszen tompán élt benne a gondolat, hogy mindenekelőtt önmagának szerezzen teljes elégtételt. Egyébként miért is sietne, mikor Dario kétségkívül úgyis elutazott, és a fügét úgysem eszik meg holnap reggel előtt? Ma este még megtudja, hogy a zsinati kongregáció megsemmisítette-e a házasságot, akkor legalább tudni fogja, milyen mértékben hazug és ártalmas az isteni igazság. Azt nem fogja tűrni, hogy megmérgezzenek valakit, még Boccanera bíborost sem, pedig igazán nincs sok köze hozzá. Azonban mióta eljöttek Frascatiból, mintha a sors járna velük a kis fügéskosár képében. Teljesen hatalmában áll megakadályozni, vagy pedig szabad folyást engedni a halál művének. Sötét harc dúlt a lelkében, már nem gondolkodott, úgy érezte, hogy keze meg van kötve, és nem cselekedhetik másképpen; azzal biztatta magát, hogy este, lefekvés előtt figyelmeztető levelet fog bedobni a palota levélszekrényébe - aztán azonnal örömmel gondolt arra is: ha érdeke úgy kívánja, hogy ne tegye meg, akkor egyszerűen nem teszi.

Csöndben tették meg az út hátralevő részét, a fáradt csendben, az este hűvös borzongásában, amely mintha megdermesztette volna mind a három férfit. Hiába igyekezett a gróf olykor -

hogy menekülhessen gondolatai elől - részleteket mesélni a Buongiovanni-estélyről, és képet adni a fényről, pompáról, szavai gyéren, zavartan és szórakozottan hangzottak. Azután Pierre-t igyekezett bátorítani, reményt ébresztett benne, dicsérte Sanguinetti bíborost, beszélt kedvességéről és ígéreteiről. Pierre boldogan gondolt vissza a kapott biztatásokra, remélte, hogy könyvét nem ítélik el, és talán mégiscsak diadalmaskodni fog, ha segítik. Mindazonáltal, nemigen szólt, teljesen belemerült álmodozásaiba. Santobono szintén hallgatott, nem mozdult, mintha teljesen eltűnt volna a sötétben. Róma fényei megsokasodtak, ismét házak tünedeztek föl jobbról, balról előbb csak gyéren, azután szakadatlan sorokban. A külvárosban még nádmezők, élő-sövénykerítések sorakoztak, a kőfalak fölé magasló olajfák, nagy, oszlopos kapuk, vázákkal, de végre a város volt már, kis, szürke házsoraival, szegényes boltokkal, zugkocsmákkal, amelyekből csak imitt-amott hallatszott kiabálás, veszekedés zaja.

Prada mindenáron el akarta vinni társait a Giulia utcáig, a palotától mintegy ötven méternyire.

- Nekem igazán nem kellemetlen... Biztosítom önöket... Úgyis sietnek, nem engedhetem, hogy gyalog tegyék meg a hátralevő utat.

A Giulia utca már teljesen elhagyatottan, magányos szomorúságában aludta évszázados békességének álmát, a gázlámpák két komor sora között. Mikor a kocsiról leszálltak, Santobono nem várta meg Pierre-t, aki különben is mindig a mellékutca kis kapuján járt be.

- Viszontlátásra, tisztelendő úr!

- Viszontlátásra, gróf úr, és ezer köszönet!

Mindketten Santobono után néztek, míg a Boccanera-palota nagy, fekete, még mindig nyitott kapujához ért. Hatalmas alakja egy pillanatig árnyékot vetett a kapura, azután eltűnt kis kosarával. Vitte magával a végzetet.

12

Tíz óra lehetett, amikor Pierre és Narcisse, a *Café de Romá*-ban vacsorázva, befejezték hosszú beszélgetésüket, és útnak indultak a Corsón át a Buongiovanni-palota felé. Alig tudtak eljutni a palota kapujához. Zárt sorokban érkeztek a kocsik, és kíváncsi járókelők szorongtak a járdán, a rendőrök tiltakozása ellenére is, olyan sűrűn, hogy a lovak nem tudtak mozogni tőlük. Fényesen ragyogott a hosszú, monumentális homlokzat, az első emelet tíz magas ablakából valóságos nappali fény áradt a csillárokból az utcára, a kocsisorokra, a kiabáló, hadonászó kíváncsiak tömegére.

Nem csupán az egyenruhákra és az estélyi öltözetekre volt ezúttal kíváncsi a tömeg, hanem - amint Pierre hamarosan megtudta - a király és királyné jöttét lesték, akik szintén megígérték, hogy megjelennek Buongiovanni herceg leányának, Celiának, Attilio Sacco főhadnaggyal, őfelsége miniszterének fiával tartandó eljegyzésén. Az elbűvölően érdekes házasság szerencsés megoldását jelentette a szerelmi regénynek, amely sokáig izgatta az egész várost. Mindenki tudott a villámcsapásszerű szerelemről, ismerték a csinos fiatal párt, makacs hűségüket, amely végül minden akadályt legyőzött, a legromantikusabb körülmények között. Szájról szájra jártak a részletek, könnyeket csaltak a szemekbe, és megdobogtatták a szíveket.

Narcisse ennek a történetnek a részleteit mesélte el tíz óráig Pierre-nek, aki már tudott egyetmást a dologról. Azt mondták, hogy a herceg egy viharos jelenet után azért engedett a fiatalok kívánságának, mert attól tartott, hogy Celia egy szép napon elszökik hazulról kedvese karján. Nem fenyegetőzött ugyan ilyesmivel, de szűziesen tudatlan nyugalmával olyan megvetést tanúsított minden iránt, ami szerelmén kívül esett, hogy a herceg a legnagyobb bolondságok teljes ártatlanságban való elkövetésére is képesnek tartotta. Felesége, a még mindig szép hercegné, mint flegmatikus angol nőhöz illik, nem sokat törődött a dologgal. Úgy érezte, teljesen eleget tett kötelességének azzal, hogy ötmilliót hozott a házhoz, és férjének öt gyermeket szült. A herceg erőszakosságában is gyönge és határozatlan volt. Római vérét már megrontotta az idegen fajtával való keveredés, minden cselekedetét az a félelem vezette, hogy háza és vagyona esetleg összeomlik, holott a patríciusság nagy bukása idején érintetlen épségben maradt. Végül azért is engedhetett leányának, hogy a házasság segítségével megvethesse egyik lábát a Quirinalében, míg a másikkal még mindig szilárdan állott a Vatikánban. Igaz, szégyenkezett a dolog miatt, büszkesége vérzett a gondolatra, hogy rokoni kötelékbe kerül a Sacco családdal, ezekkel a senkiháziakkal. Azonban Sacco már miniszter, és olyan gyorsan emelkedik, sikert sikerre halmoz, hogy még magasabbra is fel kell jutnia; a földmívelésügyi tárca után most a rég óhajtott pénzügyi tárcát reméli. A vele való összeköttetés királyi kegyet is jelent egyszersmind ha a pápa egy napon eltűnne. Azután a herceg tudakozódott Attilio felől, s szépsége, jelleme, őszintesége lefegyverezte. Benne látta a jövőt, a holnap dicsőséges Olaszországát. Katona lesz, magas ranghoz fogják segíteni. A rossz nyelvek azt is suttogták, hogy a fukar herceg nehezen tudja rászánni magát, hogy vagyonát öt gyermeke között megossza, és elhatározását így igen nagy mértékben befolyásolta az is, hogy Celiának nevetségesen kis hozományt adhatott. Miután beleegyezését adta a házassághoz, nagy fénnyel akarta megülni az eljegyzést, olyan fénnyel, amelyhez hasonlót csak ritkán látni Rómában. Álljanak nyitva az ajtók mindenki előtt, meghívta az uralkodópárt is, a palota úgy ragyogott, mint hajdani fénykorában. Azt se bánta, ha féltve őrzött vagyonából valamit fel is kell áldoznia, de hadd lássa mindenki, hogy nincs legyőzve, hogy Buongiovanni hercegnek nincsen rejtegetnivalója, nem kell pirulnia senki előtt. Tudni vélték azonban sokan, hogy az impozáns vitézkedés gondolatát is a nyugodt, ártatlan Celia sugalmazta, hogy megmutathassa

boldogságát Attilio karján egész Rómának. A város pedig készségesen tapsolt a szerelmi história szép tündérmesékhez hasonló befejezéséhez.

- Az ördögbe is! - kiáltott föl Narcisse, aki megrekedt a tömegben. - Sohasem jutunk így föl! Meghívták, úgy látszik, az egész várost!

Pierre meglepődött azon, hogy egy prelátus haladt el mellettük kocsin.

- Ó, többet is fog ott találni! Ha a bíborosokat vissza is tartja az uralkodó jelenléte, a prelátusok minden bizonnyal ott lesznek. Semleges szalonról van szó, ahol a fekete és fehér világ fraternizálhat. Egyébként nem adódnak ilyen estélyek mindennap, ezért oly nagy a tolongás.

És elmagyarázta, hogy az udvar minden télen két nagy estélyt ad, a patriciátus azonban csak rendkívüli alkalmakkor rendez hasonló, nagyszabású fogadásokat. Két-három fekete szalon is megnyílik farsang vége felé. Azonban leginkább kisebb családi összejövetelek pótolják a fényes estélyeket mindenütt. Néhány hercegnő egyszerűen fogadónapot tart. A kevés fehér szalon is megőrizte többé-kevésbé vegyes, bizalmas jellegét, egyetlenegy háziasszony sem lett az új világ elvitathatatlan királynője.

- No, végre idáig jutottunk! - fohászkodott Narcisse a lépcsőn.

Pierre nyugtalanul válaszolt:

- Ne hagyjuk el egymást. Nem ismerek senkit a menyasszonyon kívül, és szeretném, ha bemutatna.

Nagy üggyel-bajjal törtek maguknak utat a széles lépcsőn, az érkezők tömegében. Még a legrégibb időkben, a viaszgyertyák és lámpák ezreinek idejében sem ragyogott itt ilyen pazar világítás. Villanylámpák ontották fehér fényüket a lépcsőházat díszítő gyönyörű bronz kandeláberekből. A falak rideg stukkóit magas hímzett faliszőnyeg mögé rejtették; Ámor és Psyche históriájának óriás gobelinjét a reneszánsz óta őrizte a család. Vastag szőnyeg borította a kopott lépcsőt, és zöld növényzet, terebélyes fa nagyságú pálmák díszítették a sarkokat; új vér áradt az ódon lakásba és fölmelegítette; újjászületett életet hoztak magukkal a mosolygó, illatos asszonyok, meztelen vállukkal, tündöklő gyémántjaikkal.

Amint felérkeztek, az első szalon bejáratánál azonnal megpillantották Buongiovanni herceget és hercegnét, amint egymás mellett állva fogadták vendégeiket. A magas, karcsú herceg haja már őszbe vegyült; bágyadt szemét északi anyjától örökölte; erélyes arcvonásai a pápák régi kapitányaira emlékeztettek. A hercegné kerek, finom kis arcával alig látszott harmincévesnek, habár már túl volt a negyvenen; még mindig csinos volt, és derűs mosolyát soha semmi sem tüntette el; boldog volt önimádatában. Rózsaszín selyemruhát viselt, ragyogó rubinokkal, amelyek mintha apró lángokat gyújtottak volna hajában és finom bőrén. Öt gyermeke közül csak Celia volt jelen. A legidősebb, a fiú, utazott, a három fiatalabb, intézetben nevelt leány, még nem jelent meg társaságban. A nagy, ártatlan szemű, üde szájú, szűziesen kifürkészhetetlen, liliomszerűen zárkózott, szőke Celia könnyű fehér selyemruhában jelent meg a vendégek között. A Sacco család most érkezett, és Attilio egyszerű főhadnagyi egyenruhájában jegyese mellett állva, őszintén, leplezetlenül ragyogott a nagy boldogságtól; csinos arcából, gyengéden ívelt szájából, élénk szeméből fiatalság és erő sugárzott. Ahogy egymás mellett állottak a bejáratnál, győzelmes szenvedélyükkel, mintha az öröm, az élet egészsége, a holnapok ígéreteinek határtalan reménye öltött volna bennük testet; a meghívottak, amint beléptek és megpillantották őket, önkéntelenül elmosolyodtak és meghatódtak; egészen megfeledkeztek fecsegő, gonoszkodó kíváncsiságukról, és tiszta szívvel közeledtek a gyönyörű és boldog párhoz.

Narcisse előrelépett, hogy bemutassa Pierre-t. Celia azonban nem várta meg. Elébe sietett a fiatal papnak, és ő maga vezette szüleihez.

- Pierre Froment abbé úr, drága Benedettámnak jó barátja.

Szertartásos üdvözlés következett. Pierre-t nagyon meghatotta a fiatal leány elragadó kedvessége.

- Benedetta is eljön nagynénjével és Darióval! - mondta Celia. - Nagyon boldog lehet ma este! Majd meglátja, hogy milyen szép lesz.

Pierre és Narcisse kifejezték szerencsekívánataikat, de nem időzhettek ott sokáig, a tömeg árja elsodorta őket. A herceg és neje csak annyi időt szakíthattak maguknak, hogy mindenkit üdvözöljenek barátságos és állandó fejbólintásokkal. Celia Attilióhoz vezette a két jó barátot, azután - mint az ünnep kis királynője - visszatért szüleihez.

Narcisse futólag ismerte már Attiliót. Újabb szerencsekívánatok, újabb kézszorítások következtek. Azután mind a két férfi kíváncsian igyekezett egy darabig az első szalonban maradni. A látvány igazán megérte a fáradságot. Az aranyvirágos, zöld bársonnyal bevont, úgynevezett fegyverteremben érdekes gyűjtemény volt: vértek, kardok, bárdok, majdnem valamennyi a tizenötödik és tizenhatodik századbeli Buongiovanniaké volt. A komor harci eszközök között múlt századbeli csodaszép hordszék állott, finom aranyozással és festéssel díszítve. A mostani Buongiovanni dédanyja, a legendás szépségű Bettina, abban vitette magát templomba. A falakon csupa történelmi kép, ütközetek, szerződéskötések, királyi fogadások, amelyeken a Buongiovanniak is részt vettek; számtalan családi arckép, büszke, magas alakok, szárazföldi és tengerészkapitányok, magas egyházi méltóságok, prelátusok, bíborosok; középen, a díszhelyen, a pápa Buongiovanni, fehér öltözékben; az, hogy ő eljutott a főpapi trónig, gazdaggá tette a leszármazottak hosszú sorát. A fegyverek között, a kecses hordszék mellett, a hajdani családi arcképek alatt állottak Saccóék is; férj és feleség, néhány lépésnyire a ház uraitól, és ők is kivették részüket a szerencsekívánatokból és üdvözlésekből.

- Nézze csak! - súgta Narcisse halkan Pierre-nek. - Az a kis fekete ember és mellette a mályvaszínű ruhás asszony, az a Sacco házaspár.

Pierre ráismert Stefanára, akivel az öreg Orlandónál találkozott, nyílt arcáról, kedves mosolyáról, kissé hízásnak indult, csinos vonású arcáról. A férj érdekelte különösen. Száraz, barna ember, sárgás arcbőrű, előrehajló állú, keselyűorrú figura, olyan, mint a nápolyi paprikajancsi vidám maszkja, aki táncol, kiabál, és jókedve átragad a körülötte állókra is. Sacco rendkívül bőbeszédű volt, és hangja elragadott és meghódított mindenkit. Aki megfigyelte, hogy itt, ebben a szalonban is mily gyorsan elbűvöli az embereket, az előtt rögtön érthetővé vált óriási sikere a közepes tehetségű, gyakorlatlan politikusok között. Ritka ügyességgel viselkedett fia házassági ügyében is. Sértett érzékenységet színlelt mind Celiával, mind Attilióval szemben. Kijelentette, hogy nem adja beleegyezését a házassághoz, nehogy hozomány- és rangvadászattal vádolják. Csak a Buongiovanniék beleegyezése után engedett, és előbb tudni kívánta a hős és tisztességéről országszerte ismert Orlando véleményét; annál is inkább, mert nagyon is jól tudta, hogy helyesléssel találkozik. Az öreg hős nyíltan hangoztatta véleményét: Buongiovanniék szerinte örülhetnek, hogy unokaöccsét, a csinos, bátor szívű, egészséges lelkű fiút családjukba fogadhatják; legalább felfrissíti kimerült vérüket, és szép gyerekeket csinál lányuknak. Sacco nagyszerűen fölhasználta Orlando legendás nevét ebben az esetben; erősen hangoztatta a rokonságot, fiúi rajongást mutatott a dicső honalapító iránt, és úgy tett, mintha sejtelme se lenne róla, hogy az öreg hős mennyire megveti, gyűlöli őt, és mennyire kétségbe van esve hatalomra jutása miatt, abban a meggyőződésben, hogy ő, Sacco, pusztulásba és szégyenbe fogja kergetni az országot.

- Ó - jelentette ki Narcisse, Pierre-hez fordulva -, praktikus, rugalmas ember, akit nem zavarnak a pofonok. Úgy látszik, hogy politikai, pénzügyi és erkölcsi válságba jutó államnak kellenek az ilyen gátlástalan emberek. Azt mondják, hogy ez az ember semmitől vissza nem riadó egyéniségével, leleményességével, szívós kitartásával teljesen megnyerte a király kegyét. Nézze csak... nézze... az ember azt hinné, hogy máris ő a ház ura, úgy körülveszi az udvaroncok serege.

Csakugyan, a vendégek, akik Buongiovanniékat köszöntötték, Sacco körül gyülekeztek, mert hatalmat, állást, évjáradékot, kitüntetést jelentett; és ha sokan mosolyogtak is rajta, hogy ott találják a viharzó, fekete, sovány férfit a ház őseinek képei alatt, mégis bálványozták, mint az új hatalmat, a demokratikus erőt, mely még zavaros ugyan, de mindenünnen, még a vén római talajból is felfakad, a patríciusok világa pedig már romba dőlt.

- Szent isten, micsoda tömeg! - mormolta Pierre. - Ki ez a sok ember? Ki ez a sok ember?

- Ó - válaszolta Narcisse -, nagyon vegyes társaság. Sem a fehér, sem a fekete világhoz nem tartoznak, hanem a szürkéhez. Feltartóztathatatlan a fejlődés, végül is Boccanera bíboros makacsságát nem követheti az egész város, a nemzet. Csak a pápa mond örökösen nemet, csak ő marad mozdulatlan. Körülötte azonban minden mozgásba jön, és legyőzhetetlenül átváltozik, hiába minden ellenállás, néhány év múlva Róma egészen olasz lesz... Tudja, ugye, hogy ez idő szerint, ha egy hercegnek két fia van, egyik a Vatikánban marad, másik a Quirinaléba megy. Élni kell, ugye? A halálos veszedelemben forgó nagy családok nem elég hősiesek ahhoz, hogy makacsságukat az öngyilkosságig vigyék... Mondtam azt is, ugye, hogy itt semleges területen vagyunk, mert Buongiovanni herceg a legelsők között értette meg a kibékülés szükségességét. Vagyonát holtnak érzi, nem meri kockáztatni sem az iparban, sem üzletben: szinte előre látja, hogy öt gyermeke között szét fog morzsolódni; azért állott tulajdonképpen a király pártjára, habár óvatosságból a pápával sem akart szakítani... Figyelje meg, ez a szalon nagyon jól visszatükrözi a herceg gondolataiban és nézeteiben uralkodó összeomlást és kavarodást.

Félbehagyta fejtegetéseit, és megnevezett néhány belépő vendéget:

- Nézze! Amott azt a generálist nagyon szeretik legutóbbi afrikai hadjárata óta. Ma sok katona lesz itt; valamennyi föllebbvalója Attiliónak; azért hívták meg őket, hogy a dicsőség koronáját vonják a fiú köré... Íme, a német nagykövet! Valószínűleg megjelenik az egész diplomáciai testület, mivel őfelségeik is eljönnek... Viszont, ellentétképpen, látja ott azt a kövér embert? Nagyon befolyásos képviselő, az újburzsoázia egyik meggazdagodott embere. Mintegy harminc évvel ezelőtt Albertini herceg bérlője volt, afféle *mercante di Campagna*, akik puhakalappal és vastag csizmával járták a római Campagnát... És most... látja azt a prelátust, aki belép?

- Ismerem - válaszolt Pierre -, monsignor Fornaro!

- Csakugyan! Nagy személyiség! Igaz, említette, hogy könyvének ő az előadója... Elragadó főpap! Látta, milyen tisztelettel köszöntötte a hercegnét? Milyen nemes előkelőség és báj a lila selyemköpeny alatt!

Narcisse tovább sorolta a hercegek és hercegnők, arisztokraták és hölgyeik, politikusok és tisztviselők, diplomaták és miniszterek, polgárok és katonatisztek nevét, a leghihetetlenebb összevisszaságban, nem is említve az idegen kolóniákat: angolokat, amerikaiakat, németeket spanyolokat, oroszokat - a régi Európát és a két Amerikát. Azután hirtelen visszatért a Sacco házaspárra, és elmondta a kicsi asszonyról, milyen hősies erőfeszítéssel igyekezett férje törekvéseit előmozdítani azáltal, hogy szalonját megnyitotta. A szelíd, szerény modorú asszony alapjában véve nagyon ravasz teremtés, és amellett rendelkezik a jellegzetes piemontei

tulajdonságokkal: türelmes, szívós, rendes, takarékos. A háztartást is egyensúlyba hozta, pedig Sacco szertelen élete ugyancsak felborította egyensúlyát. Férje sokat köszönhet neki, senki nem is sejti. Eddig azonban minden igyekezete kárba veszett, hogy akár a legutolsó fekete szalonnal is egyenrangú, irányadó fehér szalont nyisson. Csak az ő osztályabeli emberek keresik föl, soha egy herceg sem látogatta meg. Minden hétfőn este éppen úgy táncolnak nála, mint húsz más polgári szalonban, minden fény és hatalom nélkül. Az igazi fehér szalon, amely Róma embereit, ügyeit irányítaná, és a város ura lenne, ez ideig csak álomkép maradt.

- Figyelje csak meg szerény mosolyát, miközben mindent szemügyre vesz! - szólott Narcisse. - Bizonyos vagyok benne, hogy most tanul és tervezget. Most, hogy végre hercegi családdal kerül összeköttetésbe, reméli, hogy meghódítja az előkelő társaságot is.

A tömeg úgy ellepte az elég nagy termet, hogy majd megfulladtak, és egészen a falhoz szorultak a nagy tolongásban. A nagykövetségi attasé magával vitte a fiatal papot, hogy megmutassa neki Róma legpompásabb, fogadótermeiről híres palotájának első emeletét. A képteremben táncoltak. Királyi, húsz méter hosszú terem, műremekekkel zsúfolva, nyolc ablaka a Corsóra nézett. A büfé a márvány antik teremben állott, amelyben a Tevere mellett fölfedezett Venus volt: versenyzett a capitoliumi Venusszal. Egész sor pompásan berendezett, legritkább szövetekkel tapétázott szalon következett, egy-egy páratlan darab a hajdani bútorzatból, amelyet már lestek a régiségkereskedők, abban a biztos hitben, hogy a család anyagi tönkremenése elkerülhetetlen. A szalonok között híres volt a kis kerek tükörterem, XV. Lajos stílusában, faragott keretekben álló, gazdag, pompás, rokokó díszítésű tükrökkel.

- Majd mindjárt látni fogja ezeket is! - mondta Narcisse. - De menjünk ide, itt legalább szippanthatunk egy kis levegőt... Ide hozták a szomszédos képterem karosszékeit a szép hölgyek részére, akik le akarnak ülni, és mutogatni, szerettetni óhajtják magukat.

A hatalmas termet csodálatos genovai bársonykárpit díszítette, halvány selyem alapon ragyogó virágú bársony, amelynek zöld, kék és vörös színe istenien megfakult, hervadtan bájos lett, mint a szerelem régi virágai. Az óriás tükörasztalokon, a vitrinekben, a palota legremekebb művű tárgyait halmozták össze, elefántcsont, faragott, festett és aranyozott fából készült ládikák, ezüst tárgyak, a legcsodálatosabb dolgok mindenfelé. A sok széken, kis csoportokban már sok hölgy ült, mindazok, akik menekülni kívántak a tömeg elől, és vidáman csevegtek, nevetgéltek néhány férfival, akik már fölfedezték a bájosan bizalmas, meghitt sarkot. Elképzelni sem lehet szebb látványt, mint a lámpák fényében ragyogó, meztelen, selyempuha vállakat, a karcsú nyakakra hulló rugalmas barna és szőke fürtöket. A meztelen karok, mint a test élő virágai bújtak ki a szívvidító öltözékek bűbájos összevisszaságából. Lassú ritmussal mozdultak a legyezők, mintha élénkíteni akarnák a drágakövek szikrázó fényét, és minden egyes legyezőcsapás főleg ibolyaparfümös női illatot vitt szét a levegőbe.

- Nézze - kiáltott fel Narcisse -, ott a mi barátunk: monsignor Nani! Éppen az osztrák nagykövet nejét köszönti!

Amint Nani észrevette Pierre-t és barátját, hozzájuk sietett. Mind a hárman egy ablakmélyedésbe vonultak, hogy néhány pillanatig zavartalanul beszélgethessenek. A prelátus kedvesen mosolygott, mint aki el van ragadtatva az ünnepségtől, de megtartja háromszoros ártatlansággal vértezett lelkének derűjét a nézők elé tárt meztelen vállak sokaságában is, mintha észre se venné őket.

- Mennyire örülök, kedves fiam, hogy láthatom - mondta Pierre-nek. - Nos, mit szól Rómához, mikor estélyt rendez?

- Fölséges látvány, monsignore!

A prelátus meghatottan beszélt Celia vallásosságáról, és általában úgy tett, mintha csak a Vatikán híveit látná a hercegi családban, mintha a pápaságnak hódolnának a káprázatos estéllyel is, és arról tudomása sem lenne, hogy a királyt és a királynét várják.

- Egész nap önre gondoltam - folytatta, minden átmenet nélkül. - Hallottam, kedves fiam, hogy meglátogatta Sanguinetti bíboros őeminenciáját is könyve ügyében... Nos, hogy fogadta?

- Atyai jósággal... Először is megértette velem, hogy mint Lourdes védnöke, kínos zavarban van. De elragadó kedvesen megígérte azt is, mikor búcsúztam, hogy segítségemre lesz. Tapintata igazán meghatott.

- Ugye, kedves fiam? Egyébként nem lep meg. Őexcellenciája nagyon jóságos!

- Meg kell jegyeznem, monsignore, hogy könnyű szívvel jöttem el tőle, megint reményekkel telve. Úgy érzem, félig nyert ügyem van.

- Nagyon természetes, értem!

Nani még mindig finom gúnnyal mosolygott, de ironikus élét észre sem lehetett venni. Rövid szünet után egyszerűen kijelentette:

- A baj csak az, hogy könyvét tegnapelőtt, az Index külön e célra a titkár által összehívott ülésén elítélték, és a végzést már holnapután el is viszik aláírásra Őszentségéhez.

Pierre megdöbbenve bámult rá. Ha az ódon palota a fejére omlik, az sem hatott volna így reá. Tehát mindennek vége! A római utazás, a kísérletezés megbukott, és ilyen váratlanul tudta meg, az estély kellős közepén. Még csak nem is védekezhetett, vesztegette hiába a napokat, anélkül hogy bárkivel beszélhetett volna, valaki előtt védhette volna ügyét. A harag vadul fellobbant szívében, nem állhatta meg, hogy keserűen, kereken ki ne jelentse:

- Ó, hogy kijátszottak! A bíboros azt mondta ma reggel: „Ha Isten önnel van, megmenti még önmaga ellen is!” Értem most már... Játszott a szavakkal, a pusztulásomat kívánta, hogy megalázkodásommal elnyerjem az ég kegyelmét... Nem, nem tudok megalázkodni. Túlságosan megtelt a szívem méltatlankodással és bánattal.

Nani kíváncsian hallgatta, és tanulmányozta Pierre-t:

- Kedves fiam, még semmi sem végérvényes, amíg a Szentatya alá nem írta. Még maga előtt áll a holnapi nap és a holnapután délelőtt... Csodák mindig történhetnek.

Azután közel hajolt hozzá - és míg Narcisse, mint elragadtatott széplélek, szemlélte a hajlékony nyakak, a gyermeki keblek sorát -, s Pierre fülébe súgta halkan:

- Figyeljen ide! Közölnöm kell önnel valamit. Igen bizalmasan. A cotillon alatt jöjjön oda hozzám a tükörterembe, ott zavartalanul beszélgethetünk.

Pierre bólintott, a prelátus tapintatosan eltávozott, a tömeg közé vegyülve. A pap füle azonban zúgott, nem tudott remélni már. Mit érhetne el egy nap alatt, mikor három hónap óta hiába igyekezett kihallgatást kieszközölni a pápánál? Elmerültségéből Narcisse megjegyzései zavarták föl:

- Érdekes, hogy a női test mennyire elromlott a demokrácia szörnyű világában. Elhízik, rémesen átlagossá válik mind. Nézze csak... Egyetlenegyet sem talál, akinek firenzei vonalai lennének, kis melle, magas, királyi nyaka!

Hirtelen azonban fölkiáltott:

- No, mégis találtam egyet, aki elég szép! Az a kis szőke, ott, pántokkal a hajában... Monsignor Fornaro éppen most szólítja meg.

Monsignor Fornaro csakugyan hódító arccal járta sorra az asszonyokat. Kitűnő megjelenésű volt, magas, dekoratív alakú, rózsás arcú, diadalmasan bájos. Egyébként egyetlen mendemonda sem keringett felőle. Elfogadták mint udvarias prelátust, aki szereti a női társaságot. Megállott, beszélgetett, a meztelen vállak fölé hajolt, lehelete, reverendája érintette őket, nedves ajka és mosolygó szeme áhítatos elragadtatással mosolygott.

Megpillantotta Narcisse-t, akivel már néhányszor találkozott. Néhány lépést tett feléje. A fiatalember sietett köszönteni:

- Hogy érzi magát, monsignore, mióta a nagykövetségen találkoztunk?

- Köszönöm, köszönöm, nagyon jól!... Mit szól ehhez az elragadó estélyhez?

Pierre is meghajolt a férfi előtt, akinek a jelentése alapján ítélték el könyvét. Főleg behízelgő, nyájas modoráért, szeretetre méltó fogadtatása alkalmával tett hazug ígéreteiért neheztelt reá. A rendkívül finom érzékű prelátus, úgy látszik, megérezte, hogy Pierre már megtudta a kongregáció határozatát. Mindazonáltal jobbnak látta nem megerősíteni a föltevést, csak mosolyogva biccentett.

- Mennyi ember - mondta még egyszer -, és mennyi szép nő! Nemsokára majd mozdulni sem lehet a szalonban.

A hölgyek elfoglalták már az összes székeket, és a forró, parfümös, illattal telt teremben már tikkasztó lett a levegő. A legyezők élénkebben mozogtak, csengő nevetések hallatszottak az egyre növekvő zsivajban, s a morajló társalgásban a különböző helyekről ugyanazok a szavak hangzottak. Kétségkívül valami újságot hozott valaki, azt suttogták lázasan csoportról csoportra.

A jól értesült Fornaro maga akarta elújságolni a hírt, amelyet még senki sem mondott el fönnhangon:

- Tudják, hogy miért izgatott mindenki?

- Talán a Szentatya egészségi állapota? - érdeklődött Pierre nyugtalanul. - Talán állapota ma estére rosszabbra fordult?

A prelátus csodálkozva nézett reá, aztán kissé türelmetlenül válaszolt:

- Dehogy, dehogy! Őszentsége, hála istennek, sokkal jobban van! Éppen most beszéltem valakivel a Vatikánból, aki azt mondja, hogy ma délután már föl is kelt, és szokás szerint fogadta bizalmasait.

- Pedig mindenki nagyon aggódott! - szólott közbe Narcisse. - A nagykövetségen, bevallom, féltünk, mert egy konkláve ez idő szerint igen súlyos dolog lenne Franciaországra nézve. Nem lenne semmi befolyása! A mi köztársasági kormányunk rosszul teszi, hogy semmibe veszi a pápaságot... De hát sohasem tudhatja az ember, hogy a pápa beteg-e valóban, vagy sem? Biztos forrásból hallottam tavaly, hogy majdnem ráment valami betegségre, és senki nem tudott egy árva szót sem, míg legutóbb, mikor az összes lapok már elparentálták, és súlyos bronchitiszt emlegettek, magam láttam ezzel a két szememmel, igen vidáman, élénken... Azt hiszem, hogy Őszentsége csak akkor beteg, ha kell!

Monsignor Fornaro igyekezett gyorsan elterelni a beszélgetést a kellemetlen tárgyról.

- Nem, nem... Már nem is beszélnek a betegségéről... mindenki megnyugodott. Ezeket a hölgyeket az lelkesíti ma olyan nagyon, hogy a zsinati kongregáció ma reggel megszavazta, méghozzá nagy szótöbbséggel, a házasság megsemmisítését a Prada-ügyben.

Pierre-t nagyon meghatotta a dolog. Mikor Frascatiból visszatért a Boccanera-palotába, nem volt ideje beszélni senkivel, és attól tartott, hogy hátha a hír csak alaptalan mendemonda. Fornaro azonban szavát adta rá.

- Egészen bizonyos! A kongregáció egyik tagjától hallottam! - mondotta, azután hirtelen mentegetőzéssel távozott: - Bocsánat! Egy hölgyet pillantottam meg, akit még nem köszöntöttem!

Azonnal odasietett. Nem ülhetett le melléje, csak föléje hajolt magas alakjával, mintha az üde, meztelen asszonyt, aki olyan kedvesen nevetett a lila selyemköpeny suhanó érintése alatt, egészen be akarná borítani udvarló lovagiasságával.

- Ismeri ezt a hölgyet? - kérdezte Narcisse Pierre-től. - Nem? Igazán? Prada gróf barátnője, a bájos Lisbeth Kauffmann, aki most hozott a világra egy erőteljes fiút, és azóta először jelenik meg társaságban... Tudja, ugye, hogy német asszony, férje itt halt meg, és nagyon csinosan festeget. Az idegen kolónia hölgyeinek sok mindent elnéznek, őt különösen szeretik, mert rendkívül kedves estéket rendez Principe Amedeo utcai lakásában. Képzelheti, hogy mennyire mulat a házasság megsemmisítéséről keringő híreken.

Lisbeth csakugyan nagyon finom megjelenésű asszony volt; rózsás, szőke, nevetős, selymes bőrű, tejfehér arcú, gyöngéd kék szemű, híresen elragadó mosolyú. Arannyal díszített fehér selyemruhájában csak úgy sugárzott róla az életöröm, a függetlenség érzésének biztos boldogsága, a boldog szerelem, hogy a legyezők mögött suttogott gonoszkodó megjegyzések mind az ő diadalát hirdették. Minden szem rászegeződött egy-egy pillanatig. Szájról szájra járt a híres mondás, melyet az egyház szerint impotens Pradának mondott, amikor terhes lett a gróftól: „Szegény barátom... szóval, én egy kis Jézust fogok a világra hozni.” Visszafojtott nevetéssel rebesgettek halk illetlenségeket, míg Lisbeth sugárzó derűvel fogadta monsignor Fornaro udvarlását, amint bókokat mondott az egyik kiállításon látott *Liliomos szűz* című festményéről.

A házasság megsemmisítésének a kérdése, amely idestova egy év óta foglalkoztatta Róma botránykrónikáját, milyen nagy port ver föl megoldásával a bálon! Mind a fehér, mind a fekete világ már régóta úgy tekintette, mint harcmezőt, hogy kicserélhessen vele kapcsolatban minden megszólást, pletykát, légből kapott képtelenséget. De most már vége: a megingathatatlan Vatikán ki merte jelenteni a házasság megsemmisítését, mivel a férj tehetetlensége miatt nem valósulhatott meg. Egész Róma nevetett ezen, szabad szkepszisével, különösen mivel pénzkérdést csinált belőle az egyház. Mindenki ismerte a küzdelem részleteit, tudták, hogy Prada fölháborodva vonult vissza, és a Boccanerák eget-földet megmozgattak nagy nyugtalanságukban, és nem sajnálták a pénzt a bíborosok embereitől, hogy befolyásukat megvásárolhassák. Monsignor Palma kedvező jelentése is közvetve hatalmas összegbe került. Több mint százezer frankról beszéltek, és nem is találták olyan soknak, egy francia grófnő válása egymilliónál is többe került. Istenem - a Szentatyának annyi mindenre van szüksége! Egyébként senki se vette rossz néven a dolgot, csak gúnyosan tréfálkoztak rajta. A legyezők még most is ütemesen lengedeztek a növekvő hőségben, és a hölgyek jóleső borzongást éreztek a levegőben röpködő, meztelen vállukra lehelt halk szavak hatása alatt.

- Milyen boldog lehet a contessina! - kiáltott fel Pierre. - Nem értettem, hogy miért mondta kis barátnője, hogy ma este milyen boldog és szép lesz... Bizonyára ezért is jön el ma, mert hiszen mióta a pör tart, úgy élt, mintha gyászolna.

De Lisbeth rámosolygott Narcisse-ra, aki kénytelen volt üdvözölni, mert régóta ismerte, akár az egész idegen kolóniát, járt már műtermében. Mikor visszatért Pierre-hez, éppen egy újabb

izgalom remegtette meg a gyémánt és virág fejdíszeket. Összehajoltak a fejek, a zsibongás erősebb lett.

- Nini, Prada gróf! - suttogta Narcisse csodálkozva. - Akárhogy is, de szép jelenség! Képzelje el őt bársony és arany öltözékben... szerintem valóságos tizenötödik századbeli kalandor lenne, aki aggályok nélkül kóstolgatja az élvezeteket.

Prada jókedvűen, szinte diadalmas mosollyal lépett be. A frakk fekete keretében világító fehér ingelő felett csakugyan büszke, zsákmányszerző fej magaslott: nyílt és kemény tekintet, erélyes arc, sűrű, barna bajusz. Farkasfogai érzékibb mosollyal villogtak ragadozó szájában, mint valaha. Gyors tekintete végigsiklott a nőkön, valósággal levetkőztette őket. Amint megpillantotta a gyerekesen pajkos, rózsás, szőke Lisbethet, tekintete megenyhült, nyíltan feléje tartott, mit sem törődve a mozdulatait leső, kíváncsi szemekkel. Lehajolt Lisbethhez, és halkan beszélgetett vele, amint monsignor Fornaro átengedte helyét. A fiatalasszony nyilván megerősítette a futótűzként terjengő hírt, mert a gróf kissé erőltetetten nevetve egyenesedett föl.

Azután megpillantotta Pierre-t, odalépett hozzá, és egy ablakmélyedésbe vonta. Kezet szorított Narcisse-szal is, azután rögtön a dologra tért:

- Emlékszik, mit mondtam ma este, mikor Frascatiból visszatértünk?... Úgy látszik, hogy csakugyan megsemmisítették a házasságomat... Olyan lehetetlen, szemérmetlen ostobaság, hogy mind ez ideig kételkedtem benne...

- Egészen bizonyos pedig! - jelentette ki bátran Pierre. - Monsignor Fornaro éppen az imént erősítette meg a hírt, a kongregáció egyik tagjától hallotta. Állítólag nagy szótöbbséggel ment keresztül.

Pradát újabb nevetés rázta meg.

- Hallatlan komédia! Ennél hatalmasabb pofont még nem kapott az igazság és a józan ész. Ha a polgári hatóság is fölbontja a házasságot, és ha kis barátnőm, akit amott lát, szintén úgy akarja, akkor igazán jó mulatságot fogunk szerezni Rómának. Természetesen nagy pompával fogok megesküdni vele a Santa Maria Maggiore-templomban. És az esküvőn ott lesz a vendégek körében egy drága kis teremtés is, a dajkája karján.

Túlságosan hangosan, túlságosan nyersen nevetett, a gyermekre, férfiasságának eleven tanúbizonyságára célozva. De talán mégis szenvedett, azért jelent meg fölhúzott ajka körül egy futó, keserű vonás, amely kivillantotta fehér fogait? Szinte látszott rajta, hogy leküzdhetetlen, be nem vallott szenvedély föllobbanásától remeg.

- Hallotta a másik újságot is, kedves abbé? - folytatta nagy hévvel. - Azt mondják, hogy a contessina is eljön.

Szokásból nevezte így Benedettát, egészen megfeledkezve arról, hogy már nem a felesége.

- Hallottam! Igen! - felelte Pierre.

Egy pillanatig habozott, azután, hogy kellemetlen meglepetésektől megóvja a grófot, hozzáfűzte:

- Kétségkívül Dario herceget is látni fogjuk, mert nem utazott el Nápolyba, mint ahogyan hittem. Gondolom, az utolsó pillanatban megakadályozta valami.

Prada most már nem nevetett. Hirtelen elkomolyodó arccal mormolta:

- Úgy! Az unokafivér is itt lesz! Majd meglátjuk! Meglátjuk mind a kettőjüket!...

Azután elhallgatott, komor gondolatokba merülve, elmélkedve, míg Pierre és Habert tovább beszélgettek. Aztán bocsánatot kért, beljebb ment az ablakmélyedésbe, egyik zsebéből kivette jegyzőkönyvét, kitépett belőle egy lapot, és kissé elváltozott betűkkel ráírta: „A legenda szerint Júdás fügefája újra kihajtott Frascatiban, és halált hoz mindenkire, aki pápa akar lenni! Ne egyék a mérgezett fügéből, és ne adjon belőle se embernek, se állatnak!" Azután összehajtotta a lapot, bélyeget ragasztott rá, és megcímezte: „Illustrissime et Reverendissime Boccanera bíboros őeminenciájának." Fellélegezve tette az írást vissza a zsebébe és felnevetett.

Valami megfoghatatlan, kellemetlen érzés fogta el, rémület dermesztette meg. Anélkül hogy tudatosan kialakult volna benne a gondolat, szükségét érezte, hogy biztosítsa magát a gyávaság, az elkövethető aljasság kísértése ellen. Nem tudta volna megmondani, milyen képzettársításból írta meg azt a néhány sort rögtön, itt helyben - mintha csak nagy szerencsétlenség fenyegetné. Most csak arra gondolt, hogy mikor az estélyről távozik, bedobja a levelet a Boccanera-palota levélszekrényébe. Ez a gondolat megnyugtatta.

- Mi baja, kedves abbém? - kérdezte újra a társalgásba vegyülve. - Rosszkedvűnek látom.

Pierre elmondta, hogy rossz hírt hallott. Könyvét elítélték, és most már csak egy napja marad a cselekvésre, ha nem akarja, hogy római utazása kudarccal végződjék. A gróf hevesen fölkiáltott, mintha szükségét érezné valami elterelő indulatnak és kábulatnak.

- Ne csüggedjen! Annyi erőt pazarol az ember! Egy nap még sok idő! Annyi minden történhetik egy nap alatt! Sokszor egy óra, egy pillanat elég ahhoz, hogy a sors győzelemre változtassa a bukást.

Szinte lázasan folytatta:

- Jöjjön, menjünk a bálterembe! Úgy látszik, hogy valóságos csoda!

Még gyöngéd pillantást váltott Lisbethtel, azután Pierre és Narcisse társaságában nagy üggyelbajjal kifurakodott a szomszédos képterembe, keresztül a szoknyák, vállak tömegén, melyekből életet, szerelmet, halált adó szenvedély áradt.

Páratlan fényben úszott a tíz méter széles, húsz méter hosszú, a Corsóra néző nyolcablakos terem. A függönytelen ablakok fénybe vonták a szemközti házakat is. Vakító fényt sugárzott a hét pár óriási márvány kandeláber, amelyeket hatalmas fáklyákká, égitestekké varázsoltak a villanykörték bokrai; fent, a párkány mentén, világos színű virágokba zárt villanyégők lángoló virágú, csodálatos füzéreket alkottak, bazsarózsákat, rózsákat. A falak régi arannyal szegélyezett vörös bársonya csillogott, mint a parázs. Az ajtók és ablakok kárpitja színes selyemmel hímzett csipkéből készült, és élénk színű virágokat ábrázolt. Az aranyrózsás, keszonokkal ékes pompás mennyezet alatt páratlan gazdagságú, a világon egyedülálló remekművek gyűjteménye töltötte meg a falakat. Egy múzeumnak is büszkeségére vált volna a gyűjtemény. Raffaello, Tiziano, Rembrandt, Rubens, Velasquez és Ribera képei, valamennyi között a leghíresebbek tündököltek diadalmas örökifjúságukban. Őfelségéik csak éjfél utánra ígérték jövetelüket, de a bált már most megnyitották. Keringő dallamára repültek a könnyű öltözékek, nagyszerű pompával, ékszerek, arannyal hímzett egyenruhák, gyöngyös báli toalettek, bársonyok, selymek, lenge szövetek áradásában.

- Valóban csodálatos! - jelentette ki Prada fellelkesedve. - Menjünk abba az ablakmélyedésbe. Sehol sem láthatunk jobban és kényelmesebben.

Útközben elvesztették Narcisse-t, és már csak ketten maradtak, mikor végre elérték a kiszemelt ablakmélyedést. A terem végében az emelvényen játszó zenekar éppen befejezte a keringőt. A táncosok lassú léptekkel sétálgattak, kábultan a szédületes forgatagban, amikor újabb vendég érkezésére mindenki megfordult. Donna Serafina lépett be karmazsinszínű

selyemruhában, mintha fivére színeit viselné, a konzisztóriumi ügyvéd: Morano karján. Derekát karcsúbbra fűzte, mint valaha, vénkisasszonyos, kemény, ráncos arca, amelyet alig tett lágyabbá a fehér haj, sohasem fejezett ki diadalmasabb győzelmet. Halk helyeslés moraja kelt minden oldalról, mintha az egész közönség megkönnyebbült volna, mert a római előkelő világ nagyon elítélte Morano méltatlan viselkedését, hogy megszakította a harmincéves viszonyt, amelyet úgy megszokott a társaság, mint valami törvényes házasságot. Rebesgették, hogy az ügyvéd titkos szenvedélyt táplál egy kis polgárlány iránt, ezért használta fel a szakítás dőre ürügyéül donna Serafinával való nézeteltérését Benedetta válópörével kapcsolatban. A harag majdnem két hónapig tartott, Róma legnagyobb megbotránkozására, mert a város nagy tisztelettel veszi körül a tartós, gyöngéd hűséget. A kibékülés is meghatotta a szíveket, mint a zsinati kongregáció előtt megnyert pör legszerencsésebb következménye. A bűnbánó Morano karján ismét megjelenő donna Serafina ezen az estélyen a diadalmas szerelmet, a megmentett erkölcsöket, a rend helyreállását képviselte.

Még nagyobb izgalom keletkezett, mikor nagynénje mögött megjelent Benedetta is, Dario oldalán. Hogy éppen a házasság megsemmisítésének napján jöttek el a szokásos konvenciókkal szemben érzett nyugodt közönnyel megragyogtatni bevallott szerelmük teljes diadalát - ezt senki sem vette rossz néven tőlük, és általános elragadtatással bámulták nagyszerű merészségüket, fiatalságuk bátor erejét, és az általános csodálat moraja a rögtön megadott bocsánatról tanúskodott. Meleg szeretet repült feléjük a szívekből, éppen úgy, mint Celia és Attilio felé, tündöklő szépségük, arcukról sugárzó ragyogó boldogságuk láttára. Dario a hosszas gyengélkedéstől még sápadt arcával, nagy, gyerekesen, tiszta szemével, fiatal, istenhez illő barna, jól ápolt szakállával a régi Boccanerák megelevenedett mása volt. Benedetta, a nagyon fehér bőrű, sötét hajú, mindig nyugodt és okos Benedetta gyönyörűen nevetett, és ez a nála oly ritka, de ellenállhatatlanul csábító nevetés egész arcát átszellemültté tette, kissé duzzadt ajka virághoz hasonlított, nagy, sötét, kifürkészhetetlenül mély szeme a mennyország végtelen ragyogásával telt meg. Jóságos, nevető, visszatérő gyermekességében, ösztönszerűen fehérbe öltözködött, teljesen csukott, fiatal leányos ruhával jelképezve, hogy megőrizte szüzességét, tiszta liliomságát annak, akit férjül választott. Semmit sem mutatott meg testéből, az annyira elfogadott nyakkivágás viselését sem engedte meg magának. Maga volt a kifürkészhetetlen, félelmetes szerelem, fenséges női szépség, amelynek mindenhatósága fehérbe burkolva szunnyadt. Semmi ékszert nem viselt, sem kezén, sem fülében. Ruháján mindössze egy királyi nyakék ragyogott, a Boccanerák híres nyaklánca, amit anyjától kapott, és amit egész Róma ismert; a mesés méretű gyöngyszemek odavetve hevertek a nyakán, és az egyszerű ruha ellenére is királynőivé tették termetét.

- Ó - suttogta Pierre elragadtatva -, milyen boldog és milyen gyönyörű!

Nyomban megbánta, hogy ilyen hangosan adott kifejezést gondolatainak, mert fájdalmasan vad nyögést, önfeledt morgást hallott maga mellett, és ez azonnal eszébe juttatta a gróf jelenlétét. Prada igyekezett visszafojtani sértett önérzetének följajdulását, és uralkodott annyira indulatán, hogy nyers vidámságot színlelhessen.

- Az ördögbe is! Milyen merészek ezek ketten! Remélem, hogy előttünk fogják összeadni és lefektetni őket!

Azután megbánta a durva tréfát, érezve, hogy elárulja vele a vágyódó, kielégítetlen hím szenvedését, és igyekezett közönyösnek látszani.

- Igazán nagyon szép ma este! Mondhatom, hogy neki van a legszebb válla a világon, és még nagyszerűbb, hogy szebbnek látszik, amikor nem mutatja.

Fesztelenül beszélt tovább Benedettáról, apró eseteket mondott el róla, s makacsul contessinának nevezte. Mindazonáltal még mélyebbre vonult az ablakfülkében, hogy észre ne vehessék arca sápadtságát, ajkának fájdalmas remegését. Nem tudott küzdeni, nem tudott szenvtelenül nevetni a fiatal pár naivan kirakatba tett boldogsága láttára. Örült, mikor e pillanatban hírül adták a király és a királyné érkezését.

- Itt vannak őfelségeik! - kiáltott, az ablakhoz fordulva. - Nézze, milyen tolongás van az utcán!

A zárt ablaktáblákon keresztül is felhallatszott az utcai tömeg zsivaja. Pierre a fényesen kivilágított ablakok alatt emberi fejek mezejét pillantotta meg a járdán és a hintók körül. Már több ízben látta a királyt a Borghese-villában tett mindennapi séták alkalmával. Teljesen polgáriasan, szerényen kocsizott, őrök és kíséret nélkül, csak szárnysegéde ült mellette a nyitott hintóban. Máskor meg egyedül volt, maga hajtotta együléses, félfedelű kocsiját, csak egy fekete ruhás inas ült hátul. Egy ízben a királyné is vele volt, mint jó házaspár ültek egymás mellett, és kocsiztak, szórakozásból. És az utcákon sürgő-forgó nép, a kertek sétáló közönsége mindössze szeretetteljes mozdulattal köszöntötte az elvonuló párt, nem zavarták éljenzéssel, és a leghevesebbek is csak közelebb léptek, és rájuk mosolyogtak. Pierre-ben még a hagyományos kép élt a királyokról - őrzik őket, és katonai pompa közepette vonulnak fel -, ezért különösen meglepte és meghatotta a királyi pár kedves jósága, hogy kedvük szerint, szépséges biztonságban járnak, népük mosolygó szeretetétől övezve. Mindenünnen fülébe jutottak részletek a Quirinale életéről, hogy a király jóságos és egyszerű ember, hogy békét akar, hogy szenvedélyes vadász, imádja a magányt és a szabad levegőt, és hogy a hatalomtól megundorodva sokszor álmodozik a szabad életről, távol az uralkodás parancsolást kívánó munkájától, amelyhez semmi tehetsége nincs. Még jobban szerették a királynét, aki természettől fogva oly becsületes, oly derűs lelkű volt, hogy egyedül ő nem tudott semmit Róma botrányairól; mint nagyon művelt és finom ízlésű asszony, ismert minden irodalmat, boldogan érezte intelligenciáját, azt, hogy fejjel kimagaslik környezetéből, ezt jól tudta maga is, és szívesen, minden erőltetettség nélkül, tökéletes bájjal mutatta is.

Prada, éppen úgy, mint Pierre, az ablaktáblához támasztotta fejét, és egy mozdulattal lemutatott a népre.

- Most, hogy látták a királynéjukat, boldogan fognak lefeküdni. Biztosítom, hogy nincs rendőr a közelben. Ó, ha szeretik az embert... ha szeretik...

Fájdalma újra megelevenedett, és a terem felé fordulva tréfálkozott:

- Vigyázzon, barátom, nehogy elmulassza őfelségeik belépését! Az egész estélyen ez a legszebb!

Néhány pillanat telt el. A zenekar hirtelen abbahagyta a polkát, és lelkesen, a rézfúvókat harsogtatva, rázendített a királyi himnuszra. A táncosok szétrebbentek, a terem közepe kiürült. A király és királyné belépett a Buongiovanni házaspár kíséretében, akik a lépcső aljáig eléjük mentek. A király egyszerűen frakkban volt, a királyné szalmaszínű selyemruhát viselt, csodálatosan szép, hófehér csipkével. Gyönyörű szőke haját díszítő briliánsdiadémjával, kerek, üde arcával, szeretetre méltó, szelíd, szellemes arckifejezésével rendkívül fiatalnak látszott. A zene lelkesen tovább játszotta a lángoló fogadtatás muzsikáját. Celia szülei mögött jött, a tolakodó kíváncsiak tömegében, azután Attilio, Saccóék, rokonok, hivatalos személyiségek. Míg a királyi himnuszt be nem fejezték, a hangszerek csengésében, a lámpák fényében csak üdvözlések, tekintetek, mosolyok röpködtek, a meghívottak pedig lökdösődtek, lábujjhegyre álltak, a nyakukat nyújtogatták, csillogtak a szemek, a drágakőtől csillogó fejek és vállak hulláma felcsapott.

A zenekar végre elhallgatott, következtek a bemutatások. Őfelségeik ismerték már Celiát, és atyai jósággal fejezték ki szerencsekívánataikat. Sacco, úgy is mint miniszter és úgy is mint apa, súlyt vetett rá, hogy fiát bemutassa. A kis ember meggörbítette hajlékony gerincét, és választékos szavakkal úgy intézte a dolgot, hogy ő a király előtt hajoljon meg, a királyné előtt pedig a szenvedélyesen szeretett szép fiatalember fejezze ki hódolatát. A felséges pár újból a legmesszebbmenő jóindulatot tanúsította, még Saccónéval szemben is, aki szerényen és igénytelenül viselkedett, és a háttérbe vonult. A következő pillanat eseménye szájról szájra járt, egyik teremről a másikra, mindenhol tárgyalták. A királyné rámosolygott Benedettára, akit Prada gróf annak idején bemutatott az udvarnál, és akinek szépsége, elragadó varázsa most mély hatást tett reá. A fiatal nő nem térhetett ki a királyi kegy elől, néhány pillanatig szeretetre méltó módon beszélgetett vele a királyné, a körülállók füle hallatára. A felséges asszony nyilván még nem értesült a nap legnagyobb eseményéről, Prada házasságának megsemmisítéséről és a Darióval kötendő házasság nyilvánosságra hozataláról. Nem tudta, hogy a mai estélyen kettős eljegyzést ünnepelnek. Mindazonáltal kitüntető kegye igen nagy hatást gyakorolt, senki nem beszélt egyébről, csak arról, hogy milyen kedves bókokat mondott a legerényesebb és legokosabb királyné Benedettának, akinek diadala így egyre fokozódott, még szebb, még büszkébb, még diadalmasabb lett tőle, és sugárzott a boldogságtól, hogy végre a kiválasztott jegyesé lehet.

Prada kimondhatatlanul szenvedett. Míg a királyné a köszöntésére siető hölgyekkel beszélgetett, és a király tisztekkel, diplomatákkal, fontos személyiségek egész sorával foglalkozott, Prada le nem vette szemét Benedettáról, akit körülrajongtak, ünnepeltek, gyöngédséggel és dicsőítésekkel halmoztak el. Dario mellette állt, vele ragyogott, sugárzott. Érettük volt az egész estély, érettük fénylettek a lámpák, érettük játszott a zenekar, érettük vetkőztek félmeztelenre Róma szép asszonyai, keblükön tündöklő ékszereikkel, a szerelem vadító illatában, és érettük vonult a felséges pár a királyi himnusz hangjai mellett, érettük vált az ünnepély lelkes dicsőítéssé, rájuk mosolygott az imádott királyné, jelenlétével megajándékozva eljegyzésüket, mint a tündérmesék tündére, aki eljövetelével szerencsét hoz az újszülötteknek. És Prada itt, az általános ragyogás, mámoros elragadtatás kellős közepén, csak azt a nőt látta, akinek a szépsége az övé volt, de nem bírhatta, és a férfit, aki most elveszi tőle... és olyan kihívónak, fölháborítónak érezte ezt a nyilvánosságra hozott diadalt, mintha égető, fájdalmas arculütést mértek volna rá. Ezenkívül nemcsak szenvedélye és büszkesége szenvedett sérelmet, hanem Saccóék diadala anyagi csapást is mért rá. Csakugyan igaz-e, hogy Róma csodálatos éghajlata korrumpálja a rideg északi hódítókat, azért érzi olyan fáradtnak, kimerültnek magát, mintha félig már fölfalták volna? Aznap Frascatiban, a kellemetlen építkezési ügyből kifolyólag, szinte recsegni-ropogni hallotta millióit, bár még nem akarta bevallani, hogy ügyei nagyon rosszul állnak, amint már rebesgették is; és ma este, itt, a mulatság zajában, győzni látta a Délt, fölülkerekedni Saccót, napsütötte tájon szerzett falánkságával. Milyen arculütése egyszerre hiúságának és mohó ügyességének, az élvezeteket hajszoló férfi ragadozó étvágyának, hogy őt kiszorítják a terített asztal mellől, míg Sacco, a miniszter, a király bizalmasa, fia házassága által a legelőkelőbb római arisztokráciával összeköttetésbe kerülve, egy napon Róma és Olaszország urává lesz, és már most zsebeli a pénzt, és dróton rángatja a népet! Minden összeomlik, kicsúszik a keze közül! Sacco elrabolja millióit, és Benedetta örökre megsebzi testét, benne hagyja húsában a kielégítetlen vágy soha be nem gyógyuló szörnyűséges sebét.

Pierre fülét újra megütötte a vadállati, önkéntelen és kétségbeesett nyögés, amely már annyira fölzaklatta szívét.

- Szenved? - kérdezte, a grófra tekintve.

Már meg is bánta indiszkrét kérdését, olyan emberfölötti erőfeszítéssel igyekezett fegyelmezni indulatát az előtte álló, sápadt férfi. De nem kapott választ. Hogy hibáját helyrehozza, hangosan mondta el az estély pompája által fölkeltett gondolatait:

- Apjának igaza volt! Mi, franciák, mélységesen katolikus nevelésünkkel, a mai egyetemes kételkedés napjaiban is még mindig a pápák évszázados Rómáját látjuk Rómában, anélkül hogy tudnók vagy értenők az évről évre bekövetkező mélységes átalakulást, amely Rómát ma olasszá teszi. Ha tudná, hogy milyen közömbös és jelentéktelen volt előttem, mikor idejöttem, a király és kormánya, a világváros teremtésére törekvő fiatal nép! Igen... egyiket sem vettem figyelembe, mikor Róma újjászületéséről álmodtam, mikor elképzeltem az új, keresztény evangéliumi alapon álló Rómát, amely a népek üdve lehet.

Nevetett együgyűségén. Egyetlen mozdulatával a teremre mutatott, ahol Buongiovanni herceg e pillanatban hajolt meg a király előtt. A hercegné Sacco bókjait hallgatta. A pápai arisztokrácia vereséget szenvedett, a tegnap parvenüi udvarképesek lettek, a fekete világ és fehér világ annyira összevegyült, hogy ma már csak alattvalók vannak, és a teljes egyesülés előestjén állanak. Hiszen a Quirinale és a Vatikán meg nem valósuló összebékülése is végzetesen megmutatkozik a tényekben, sőt az elvekben is, csak látni kell a mindennapi fejlődést, ezeket az örvendező, mosolygó, felékesített, a vágy viharától hevített férfiakat és nőket! Hiszen élni kell, szeretni, szerelmet kapni, életet kelteni örökösen! Attilio és Celia házassága így válik a szükséges egység jelképévé, régi gyűlöletek fölött győzedelmeskedik a fiatalság és szerelem, a civódások feledésbe merülnek, a gyönyörű fiatalember ölelésében, aki megjelenik, és elragadja a nyakába csimpaszkodó meghódított lányt hogy folytatódjék a világ.

- Nézze - folytatta Pierre -, milyen szépek, fiatalok, jókedvűek a jegyesek, milyen nevetve néznek a jövő elé! Megértem, hogy a király eljött, hogy örömet szerezzen miniszterének, és hogy végleg trónjához kössön egy régi római családot: igazán jó, atyai és derék politika. Hinni szeretném, hogy megértette e házasság jelentőségét: a régi Róma az elragadó, ártatlan és szerelmes leány személyében odaadja magát a fiatal Itáliának, ennek a lelkes és hű ifjúnak, aki olyan délcegen viseli egyenruháját. Legyen nászuk végleges, termékeny, és szülessék belőle nagy birodalom, tiszta szívemből kívánom, most, hogy megismertem önöket.

Az evangéliumi és örök Rómáról szőtt régi álmának fájdalmas összeomlásában Pierre olyan mély meghatottsággal fejezte ki jókívánságait az örök város új szerencséjének, hogy Prada nem állhatta meg viszonzás nélkül.

- Köszönöm! Olyan kívánságot fejezett ki, amely minden jó olasz szívében benne él.

A gróf hangja elfúlt. Míg a beszélgető és mosolygó Celiát és Attiliót nézte, tekintete a hozzájuk közeledő Benedettára és Darióra esett, azok is ragyogtak a végtelen boldogságtól. Az összetalálkozó diadalmas, boldog párok láttára nem volt ereje tovább ott maradni, hogy lássa őket és szenvedjen.

- Szomjan halok! - jelentette ki nyersen. - Jöjjön a büfébe, igyunk valamit.

Igyekezett észrevétlenül elsiklani a tömeg mögött, az ablakok mentén, úgy érte el az antikvitások termét, a galéria túlsó szélén.

Pierre követte, de a tömeg elválasztotta a gróftól, és a két fiatal pár felé sodorta. Azok gyöngéden beszélgettek. Celia, meglátva a fiatal papot, barátságosan intett feléje. A lány rajongva állott Benedetta előtt, két liliomkezét összekulcsolva, mintha a Madonnát látná, úgy gyönyörködött szépségében.

- Ó, abbé úr, legyen szíves, és mondja neki, hogy nagyon szép... a világon minden szépnél szebb... még a napnál, a holdnál is, a csillagoknál is szebb!... Ha tudnád, kedvesem, milyen szép vagy... megremegek tőled, szép vagy, mint a boldogság!... Szép, mint a szerelem!

Benedetta és a két férfi nevetett.

- Te is szép vagy, drága... Azért vagyunk szépek, mert boldogok vagyunk!

Celia szelíden ismételte:

- Igen, igen, boldogok!... Emlékszel, amikor egy este azt mondtad, hogy nemigen sikerül a király és a pápa összeházasítása? Attilio és én azonban összeházasítjuk őket... és olyan boldogok vagyunk!...

- Dario és én azonban nem házasítjuk össze őket, sőt ellenkezőleg! - nevetett Benedetta. - Én is azt felelem, amit te válaszoltál akkor este: elég, ha szeretjük egymást, azzal megmentjük a világot.

Pierre végre mégis bejutott az antikvitások termébe, a büféhez. Prada mozdulatlanul, mintegy gyökeret verve állott, mintha szemét most is ugyanaz a kegyetlen látvány töltené meg, amely elől elmenekült. Vissza kellett fordulnia, hogy újra és újra lássa a párokat. Így nézte végig vérző szívvel az újrakezdődő táncot, a négyes első figuráját, míg a zenekar a rézfúvók teljes erejével játszott. Benedetta Darióval, Celia Attilióval állt szemben. Milyen elragadó a két boldog fiatal pár, amint a fehér fényben, fényűzésben, a szerelem mámoros illatában táncol! A király és királyné is érdeklődve ment közelebb hozzájuk. Elragadtatás, tetszésnyilvánítás hangzott, minden szívből szeretet és gyöngédség áradt.

- Szomján halok! - ismételte Prada, és végre kiragadta magát a gyötrő látványból.

Jeges limonádét hozatott magának, egy hajtásra kiitta, mint az égő szomjúságtól kínzott lázbeteg, aki nem tudja csillapítani testének égető belső tüzét.

A nagy, mozaikpadlós, stukkókkal díszített teremben, a fal mentén, híres váza-, szobor- és reliefgyűjtemény állott. Legtöbbnyire márványdarabok sorakoztak, de akadtak bronzok is, többek közt egy páratlan szépségű haldokló gladiátor. Legcsodálatosabb azonban a híres Venus volt, a capitoliumi Venus párja, de finomabb, könnyedébb, bal karját gyönyörteljes odaadással nyújtja ki. Most hatalmas villanyreflektor világította meg a szobrot, és a márvány, isteni, tiszta meztelenségében, mintha emberfölötti, örök életre elevenedett volna.

A terem mélyében, a fal mellett állott a büfé: hímzett abrosszal leterített hosszú asztal, telerakva gyümölcsöstálakkal, süteménnyel, hideg sülttel. Virágcsokrok díszítették az asztalt, pezsgősüvegek, égő puncs és jeges sörbet között; rengeteg pohár, teáscsészék, levesescsészék, gazdagon ragyogó kristályüveg, porcelán, a fényben csillogó ezüst. A terem felében - szerencsésen új ötlettel - kis asztalokat helyeztek el, ahová a vendégek letelepedhettek, és úgy szolgálták ki őket, mint a kávéházban.

Pierre egy kis asztal mellett Narcisse-t pillantotta meg, egy fiatal nő társaságában. Prada, közelebb lépve, Lisbethre ismert.

- Amint láthatják, igen jó társaságban voltam! - mondta a nagykövetségi attasé udvariasan. - Mivel elvesztettük egymást, nem tehettem okosabbat, mint hogy a karomat nyújtottam őnagyságának, és ide vezettem.

- Jó ötlet volt! - jegyezte meg Lisbeth kedves mosollyal. - Annál is inkább, mert nagyon szomjas voltam.

Jegeskávét hozattak, és lassan fogyasztották, aranyozott ezüstkanálkával.

- Én is majd szomján halok - jelentette ki a gróf. - Nem tudom csillapítani... Ugye megengedi, hogy ide üljünk, kedves uram?... Talán a kávé lehűt kissé... Kedves barátnőm, engedje meg, hogy bemutassam Froment abbét, a legkiválóbb fiatal francia papok egyikét.

Sokáig ültek négyesben, beszélgetve és a fölvonuló vendégeken derülve. Prada a barátnője iránt tanúsított szokott előzékenysége ellenére is magába merült, olykor egészen megfeledkezett róla, láthatóan szenvedett; szeme visszakalandozott a szomszédos képterembe, ahonnan zene- és tánczaj hallatszott.

- Mire gondol, barátom? - kérdezte Lisbeth kedvesen, amint egy ízben észrevette a gróf sápadt merengését. - Rosszul érzi magát?

A gróf hirtelen fölkiáltott:

- Nézze, ez az igazi szerelem és boldogság, az a két ember!

Montefiori márkinéra, Dario anyjára, és második férjére, Jules Laporte-ra mutatott, a svájci gárda régi őrmesterére, aki feleségénél tizenöt évvel fiatalabb volt; az asszony úgy horgászta ki a Corsón még mindig csodálatosan ragyogó szemével, azután Montefiori márkit csinált belőle, és most már diadalmasan egészen a magáénak tudta. Estélyeken, bálokon egy pillanatra sem engedte el magától, a szokás ellenére is egyre karján csüngött, a büfébe vezettette magát vele, és boldogan, büszkén mutogatta a szép fiút! Mind a ketten pezsgőt ittak, szendvicset ettek állva, az asszony még mindig szép volt, bár ötvenéves is elmúlt már, a férfi felkunkorodó bajuszával büszke jelenség; szerencsés kalandor, vidám nyersesége tetszik a nőknek.

- Tudják, ugye - folytatta halkabban a gróf -, hogy az asszonynak csúnya kalandból kellett kihúznia a férfit, mert ereklyéket árult, belga és francia zárdáknak ügynökösködött, és egész csomó hamis relikviát hozott forgalomba; az itteni zsidók készítették bárányscsont-töredékekből a relikviákat, lepecsételték és a legilletékesebb szaktekintélyekkel aláíratták. Végül is eltussolták az ügyet, mert három prelátus is kompromittálta magát benne... Szerencsés ember! Nézzék csak, az asszony majd fölfalja a szemével! Ő meg milyen nagyúri mozdulattal tartja a tányért, ahonnan a nő a csirke fehér húsát eszi!

A gróf azután csípős gúnnyal, durván beszélte tovább a római pletykákat. Az asszonyok tudatlanok, makacsok és féltékenyek. Ha a római nő meghódít egy férfit, egész életén át kezében tartja, valósággal a tulajdonává teszi, tárgyává, aki fölött minden órában rendelkezhetik saját gyönyörűségére. Viszonyok hosszú sorát idézte, többek között donna Serafina és Morano szerelmét, amelyek valóságos házassággá váltak; kigúnyolta a fantázia hiányát, a teljes és nehézkes odaadást, az elpolgáriasodott csókokat, amelyek csak a legkellemetlenebb katasztrófákkal tudnak befejeződni, ha valaha egyáltalában véget érnek.

- Mi baja, kedves barátom? - kérdezte Lisbeth nevetve. - Hiszen amit elmesél, mindaz, éppen ellenkezőleg, nagyon is kedves. Akik szeretnek, szeressék egymást mindig...

Elragadó volt, finom arany hajával, szőke meztelenségével. Narcisse, félig lehunyt, álmodozó szemmel, egy Firenzében látott Botticelli-képhez hasonlította. Késő éjszaka lett már, és Pierre visszaesett szomorú töprengéseibe, amikor meghallotta egy mellette elhaladó asszonytól, hogy bent már a cotillont táncolják. A zenekar rézfúvósainak harsogása hallatszott a távolból; Pierre-nek hirtelen eszébe jutott, hogy monsignor Nani találkát adott neki a kis tükörteremben.

- Elmegy? - kérdezte Prada, látva, hogy a pap búcsúzik Lisbethtől.

- Nem, még nem!

- Jó, ne menjen el nélkülem. Járni akarok egy keveset, elkísérem... Ugye, visszajön értem?

Pierre-nek két szalonon kellett áthaladnia, egy sárgán és egy kéken, míg a kis tükörterembe ért. A terem csodálatosan finom rokokó remekmű volt, gyönyörű aranyozott fa keretezte körös-körül a tükröket. Még a mennyezetre is felértek a hajlított tükrök, annyira, hogy a terem képe minden oldalról tükröződött, sokszorozódott a végtelenségig. Szerencsére tapintatból itt nem villannyal világítottak, mindössze két gyertyatartóban égtek rózsaszínű gyertyák. A kárpit és a bútorzat világoskék volt. A terem végtelenül szelíden, elragadóan hatott a belépőre, mintha a tündérek, forráskirálynők kastélyába érkezne, valami átlátszó vizű palota kellős közepébe, melyet csillagfürtök világítanak meg legeslegmélyéig.

Pierre azonnal megpillantotta monsignor Nanit. Alacsony pamlagon ült, és mint remélte, teljesen egyedül; mert a cotillon a képterem felé vonzotta a tömeget. Mély csönd uralkodott. A zenekar hangja is csak távolról, letompulva hallatszott, a fuvola halk sóhajával.

Pierre mentegetőzött, amiért megvárakoztatta a monsignorét.

- Dehogy, dehogy, fiam! - válaszolt a prelátus fáradhatatlan szeretetreméltósággal. - Igen jól megbújtam ezen a menedékhelyen! Mikor már igen veszedelmesnek éreztem a tömeget, ide menekültem...

Nem beszélt a felséges párról, de szavaiból érezni lehetett, hogy udvariasan kitért előlük. Csak Celia iránt érzett szeretete hozta ide és diplomáciai tapintat, nehogy úgy tűnjék fel, mintha a Vatikán teljesen szakítani akarna a pápaság idejéből oly híres, régi Buongiovanni családdal. A Vatikán nyilvánvalóan nem helyeselhette a házasságot, mely jelképesen egyesítette a régi Rómát és a fiatal olasz királyságot, de olyan látszatot sem akart kelteni, mintha visszahúzódnék, vagy közönyt mutatna, és szakítana legrégibb híveivel.

- Beszéljünk most önről, kedves fiam - folytatta a prelátus. - Mint mondtam, ha az Index el is határozta könyvének elítélését, a határozat csak holnapután kerül aláírásra a Szentatyához. Tehát még egy egész nap áll rendelkezésre.

Pierre fájdalmas élénkséggel szakította félbe:

- Monsignore, mit tehetnék? Már meggondoltam... Hiszen nem is adódhatik mód és alkalom rá, hogy védekezzem... Hogy kerülhetnék Őszentsége színe elé most, amikor beteg?

- Beteg... beteg... - mormolta Nani finoman. - Őszentsége már sokkal jobban érzi magát, hiszen fogadott engem is, mint minden szerdán. Mikor fáradt kissé, és azt híresztelik róla, hogy nagyon beteg, nem tiltakozik ellene; pihen és alkalma nyílik elbírálni bizonyos törekvéseket és türelmetlenségeket környezetében.

Pierre sokkal izgatottabb volt, semhogy figyelmesen hallgathatott volna. Tovább beszélt:

- Nem, vége mindennek. Kétségbe vagyok esve! Ön a csoda lehetőségéről beszélt! Nem hiszek csodákban. Minthogy vereséget szenvedtem Rómában, elutazom, visszamegyek Párizsba, és ott folytatom a harcot... A lelkem nem tud belenyugodni; reményem: hogy a szeretet üdvözíteni fog, nem halhat meg, új könyvvel fogok felelni, és megírom, milyen új földből sarjadhat ki az új vallás!

Csönd állott be. Nani acélosan éles, metsző tekintettel fürkészte a fiatal papot A kis szalon forró, nehéz levegőjében, a gyertyák fényét számtalanszor visszaverő tükrözésben most hirtelen csengőbben hallatszott fel a zenekar játéka, egy ringató keringő, azután megint elhalt.

- A harag rossz dolog, kedves fiam!... Emlékszik-e, érkezésekor megígértem, hogy ha hiába próbálkozik kihallgatást kieszközölni a Szentatyánál, akkor majd én teszek kísérletet?

És látva a fiatal pap izgalmát, így folytatta:

- Figyeljen reám! Ne legyen izgatott... Őszentségét, sajnos, nem csupa okos tanácsadó veszi körül. Vannak környezetében személyiségek, akiknek odaadása nem pótolja a kívánatos és szükséges intelligenciát. Figyelmeztettem magát, vigyázzon, ne tegyen elhibázott lépéseket. Ezért már három hete személyesen adtam át Őszentségének az ön művét, hogy kegyeskedjék átnézni. Sejtettem, hogy nem juttatták el hozzá. És megbízást kaptam annak a közlésére, hogy Őszentsége kegyeskedett könyvét elolvasni, és látni óhajtja önt.

Az öröm és a hála kiáltása tört föl Pierre ajkán.

- Ó, monsignore, monsignore!

De Nani sietve elhallgattatta, nagyon nyugtalan pillantással nézett körül, mintha attól tartana, hogy valaki meghallja őket.

- Csitt, csitt! Titok! Őszentsége különkihallgatáson kívánja fogadni önt, és senkit sem akar beavatni a titokba... Jól figyeljen reám. Most hajnali két óra, ugye? Tehát ma este kilenc órakor jelentkezzék a Vatikánban, és minden ajtónál Squadra urat keresse. Mindenütt keresztül fogják engedni. Fönn aztán Squadra úr fogadja majd és bevezeti. De egy szót se az egészről! Senkinek sem szabad sejtenie.

Pierre túláradó hálával, boldogan ragadta meg a prelátus finom, kövér kezét.

- Ó, monsignore, mivel fejezhetném ki hálámat? Ha tudná! Sötétség és lázadozás költözött lelkembe, mióta a hatalmas eminenciások játékszerének éreztem magam. Gúnyt űztek belőlem... De ön megment, ismét bizonyos vagyok benne, hogy győzni fogok, ha végre Őszentsége lábai elé borulhatok, minden igazság és igazságosság atyja elé! Föl kell oldania, hiszen szeretem, bámulom, és meggyőződésem, hogy sohasem küzdöttem egyébért, mint az ő legkedvesebb eszméiért és politikájáért. Nem... Nem! Lehetetlen, hogy aláírja... lehetetlen, hogy elítélje könyvemet!

Nani kiszabadította kezét, és atyai mozdulattal, alig látható megvető mosolyával igyekezett lecsillapítani Pierre lelkendezését. Végre sikerült célt érnie, és arra kérte a boldog papot, hogy távozzék. A zenekar megint rázendített a messzeségben. Mikor Pierre még mindig hálálkodva elbúcsúzott, a prelátus egyszerűen megjegyezte:

- Kedves fiam, emlékezzék rá, hogy csak az engedelmesség lehet nagy.

Pierre alig várta, hogy távozhassák a palotából. Pradát hamar megtalálta a fegyverteremben. A felséges pár éppen nagy szertartások között távozott. Buongiovanniék és Saccóék lekísérték. A királyné anyáskodva csókolta meg Celiát, míg a király kezet szorított Attilióval. Mind a két család ragyogott az elragadó királyi kegytől. De nagyon sok vendég követte az uralkodók példáját, és kis csoportokban távoztak. A gróf szerfelett idegesnek látszott, csípősebb és keserűbb volt, mint azelőtt, és ő is türelmetlenül várta, hogy elmenjenek végre.

- No, végre itt van! Már vártam! Szökjünk gyorsan! Jó? Honfitársa, Narcisse Habert úr, azt üzeni önnek, hogy ne keresse. Lekísérte barátnőmet, Lisbethet a kocsijához... Nekem feltétlenül levegő kell... Gyalogolni akarok... Elkísérem önt.

Amint mindketten átvették kabátjukat a ruhatárban, nem állhatta meg, hogy nyers hangján meg ne jegyezze:

- Éppen most láttam távozni négyesben jó barátait, jól is teszi, hogy gyalog megy haza, úgysem fért volna el a kocsiban... Milyen arcátlanság donna Serafinától, hogy az ő korában megjelenik itt Moranójával, és diadalt ül, hogy visszatért a hűtlen férfi. És a másik kettő... a két fiatal... bevallom, nehezemre esik nyugodtan beszélni róluk; hallatlan kegyetlenség és szemérmetlenség, ahogyan itt mutogatták magukat ma éjszaka.

Keze remegett, míg halkan mondotta:

- Szerencsés utat, szerencsés utat a fiatalembernek, ha Nápolyba megy!... Hallottam, amint mondta Celiának, hogy este hat órakor Nápolyba utazik! Jókívánságaim kísérik! Jó utat!

A két férfit kellemesen lepte meg a ragyogóan tiszta éjszaka hűvös levegője, a báltermek forrósága után. Gyönyörű holdas éj volt, olyan római éj, mikor a város elysiumi fényben alszik a határtalan ég alatt, mintha a végtelenség álma ringatná el. Nekivágtak a Corsónak, és onnan a Vittorio Emmanuele körútra tértek. Prada megnyugodott kissé, de tovább csipkelődött. Kétségkívül azért beszélt, hogy elterelje gondolatait; majdnem lázas bőbeszédűséggel tért vissza Róma asszonyaira, az estélyre, amelyet ragyogónak tartott, de azért kigúnyolt.

- Igen, szép ruhákat viselnek, de nem áll jól nekik... Próba nélkül hozatják Párizsból. Az ékszerekkel is éppígy áll a dolog. Vannak még gyémántjaik, főképpen gyöngyeik, de olyan nehézkesek a foglalatok, hogy végeredményben mind rettenetes. És ha tudná, milyen tudatlanok, milyen szegényesek látszólagos előkelőségük mögött... Minden csak külszín, még a vallásosságuk is: belül üresek... Figyeltem őket a büfében, ahogy faltak. Ó, az biztos, hogy hatalmas étvágynak örvendenek. Pedig ma este még jól viselkedtek a vendégek, nem zabáltak. Látna azonban egy udvari bált, valóságos fosztogatás, megrohanják a büfét, fölfalják a tálakat is, hallatlan mohósággal pusztítanak...

Pierre kurta válaszokat adott. A pápai kihallgatás reménye túláradó örömmel töltötte el, egyre arról álmodozott, minden várható részletet kiszínezett - de nem beszélhetett róla. A két férfi lépése végigkongott a világos, elhagyatott, széles utca száraz kövezetén, és a holdfényben éles árnyékot vetett alakjuk.

Prada hirtelen elhallgatott. Fecsegő kedve kimerült, és szinte dermedten engedte át magát a lelkében viharzó indulatoknak. Már két ízben benyúlt kabátja zsebébe, és megérintette a ceruzával írott cédulát, szinte gépiesen ismételve magában a szavakat: „A legenda szerint Júdás fügefája újra kihajtott Frascatiban, és halált hoz mindenkire, aki pápa akar lenni. Ne egyék a mérgezett fügéből, és ne adjon belőle se embernek, se állatnak.” A papír ott volt, kitapintotta. Valójában azért akarta elkísérni Pierre-t, hogy a cédulát bedobja a Boccanera-palota levélszekrényébe. Meggyorsította lépteit. A levél tíz perc múlva bent lesz a postaládában. Emberi hatalom meg nem gátolhatja szilárd elhatározásában. Sohasem tudná elkövetni a bűnt, hogy emberek megmérgezését tudatosan eltűrje.

Kínzó gyötrelem emésztette, Benedetta és Dario a gyűlölködő féltékenység viharát kavarta fel benne. Elfelejtkezett Lisbethről, pedig szerette... és megfeledkezett a csöpp kis lényről is, gyermekéről, akire pedig büszke volt. A nők mindig a hódító hím pusztító vágyát ébresztették fel benne, és csak azokat vágyta mohón, akik ellenálltak. És ma van egy nő a világon, akit akart, akit házassággal vásárolt meg, és aki megtagadta magát tőle. A saját felesége nem volt az övé, és nem is lesz az övé soha! Régen talán fölgyújtotta volna érte Rómát, hogy magáévá tehesse - most azon töprengett, mivel akadályozhatná meg, hogy a másé legyen! Már a gondolatra is vérezni kezdett a régi seb, a másik leli majd gyönyörét abban, ami az övé. Hogy ki fogják majd gúnyolni őt, azok ketten, együtt. Milyen nevetségessé tették már akkor is, mikor impotensnek híresztelték; hiába adta bizonyságát férfiasságának, mégis kellemetlenül érintette a dolog. Nem hitt ugyan maga sem komolyan benne, de azzal vádolta őket, hogy már régóta viszonyuk van, éjszaka találkoznak, együtt alusznak, a legendás szerelmi históriákról híres, sötét Boccanera-palota mélyén... Most már mindenesetre megteszik, hiszen szabadok... legalább a vallási kötelék alól feloldották őket. Látta őket egymás mellett feküdni, égő víziók gyötörték, ölelik, csókolják egymást, mámoruk elragadja őket. Nem... nem... lehetetlen! Inkább omoljék össze a föld!

Azután, amikor letértek a Vittorio Emmanuele körútról, és régi, kanyargós, szűk utcákon haladtak a Giulia utca felé, látta önmagát, amint bedobja a levelet a palota levelesládájába. Elképzelte, hogy mi fog történni azután. A levél ott fog aludni reggelig a ládában. Don Vigilio, a titkár, aki a bíboros határozott parancsára magánál tartja a kulcsot, korán reggel lejön; megtalálja a levelet, átadja őeminenciájának, aki sohasem engedi meg, hogy más bontsa föl küldeményeit. Azután kidobják a fügét, a bűn nem történik meg, és a fekete világ hallgatni fog. És mi lesz, ha a levelet nem találják a ládában? Képzeletében látta az asztalra kerülő fügét az egyórai étkezésnél, a csinos kis kosárban, kacéran letakarva zöld levelekkel. Dario egyedül van a nagybátyjával, mint rendesen, minthogy csak este utazik Nápolyba. A nagybácsi és unokaöccse, vajon mindketten esznek-e fügét, vagy csak egyikük? És vajon melyik? A látomás összekuszálódott fejében, megint megindult a végzet, amellyel a frascati úton találkozott, amikor ismeretlen rendeltetése felé haladt annyi akadályon keresztül, és nem volt megállás. A kis fügéskosár ment, tovább haladt, szükséges rendeltetése útján, és nincs olyan erős kéz a világon, amely megakadályozhatná!

A Giulia utca hosszan, fehéren nyúlt el a holdfényben. Pierre fölocsúdott álmodozásából, mikor az ezüstös ég alatt feketén eléje tűnt a Boccanera-palota. Egy szomszédos templom toronyórája hármat ütött. Megborzongott, amikor meghallotta maga mellett a halálra sebzett vad fájdalmas sírását, a gróf ajkáról az irtózatos küzdelemben önkéntelenül feltörő morgást.

Ám Prada egyszerre csak gúnyosan felnevetett, és megszorította a pap kezét.

- Nem, nem megyek tovább... Ha valaki meglátna itt, azt hinné, hogy megint beleszerettem a feleségembe.

Szivarra gyújtott, és eltávozott a holdfényes éjszakába, anélkül hogy hátrafordult volna.

13

Pierre arra ébredt, hogy az óra a tizenegyet üti. Sokáig volt fenn, az estély fáradalmai után békés, gyermekien mély álomba merült, de mintha az álom nyugalmában is érezte volna boldogságát. Alig nyitotta ki a szemét, az ablakon beözönlő ragyogó napsütés ujjongó reménnyel töltötte el. A pápa volt az első gondolata, a pápa, akit még ma este megláthat, kilenc órakor! Mit fog csinálni még tíz óra hosszat, egész áldott nap? A tündöklő ég tisztaságát mindenesetre jó jelnek vette.

Fölkelt, kinyitotta az ablakot. Enyhe levegő áradt be, virágillatú és gyümölcsízű. Megérkezése óta hányszor érezte ezt a csodálatos enyheséget, de sohasem tudta megállapítani sajátosságát, narancs- és rózsaízét! Lehetséges-e, hogy már decembert ír a naptár? Milyen csodálatos ország, ahol tél elején is mintha májusi fuvalmat érezne az ember. Felöltözködött és amint kikönyökölt az ablakon, hogy az aranyszínű Teverén túl, a mindig zöld Gianicolóra nézzen, Benedettát pillantotta meg a palota elhagyatott kis kertjében, a kút mellett ülve. Pierre-nek nem volt nyugta a szobában maradni. Vidámságra, szépségre vágyott, s vágya levonzotta a kertbe.

Benedetta a várt örömkiáltással fogadta, és mindkét kezét feléje nyújtotta, ragyogó, boldog szépségében.

- Milyen boldog vagyok, kedves abbém, milyen boldog!

Gyakran töltötték a délelőttöket e nyugalmas, csendes zugban. De milyen szomorú délelőttök voltak azok, csupa reménytelenség mindkettőjük számára. Ma azonban végtelenül elragadó volt minden: a fűvel benőtt, elhagyatott utak, a feltöltött ódon medencében növekvő puszpángok, a szimmetrikusan elrendezett narancsfasorok, amelyeken kívül más már nem is emlékeztetett a virágágyak eredeti rajzára: álmodó, gyengéd bizalmasság áradt belőlük, és oly jó volt ide elhozni az örömet. És milyen enyhe a levegő a nagy babérfa alatt, a kút melletti sarokban. A víz meg nem szakadó vékony sugárban csörgedezett a tragikus kőálarc szájából, fuvalomszerű hangon. Üde frisseség áradt a nagy márvány szarkofágból, melynek reliefje őrült bacchanáliát tárt a szemlélő elé. Faunok ragadták el a nőket, és a földre terítették őket mohó csókjaikkal. Eltűnt a tér és az idő, elmúlt korok mélyén éltek, oly távol, hogy körülöttük minden eltűnt, a rakpart új építkezése, a feltúrt negyed, a törmelékek pora, s maga az új világgal vajúdó Róma is.

- Ó - ismételte Benedetta -, milyen boldog vagyok! Azt hittem, megfulladok a szobámban, le kellett jönnöm ide, sok helyre van szüksége a szívemnek! És levegőre, napsütésre, hogy doboghasson kedve szerint.

Ott ült a szarkofág mellett, a pad gyanánt szolgáló földűlt oszlopon, és mindenáron azt akarta, hogy Pierre melléje üljön. A fiatal pap még sohasem látta ilyen szépnek, tiszta, virágszerűen harmatos arcát koronázó súlyos, fekete hajával. Mélységes szeme szikrázott a napsütésben, mint aranyló parázs. Gyermeki, nyugodt, okos szája most boldogan nevetett, mint aki végre kedve szerint szerethet, anélkül hogy megsértené szerelmével Istent vagy az embereket. És terveket szőtt, hangosan álmodozva.

- Most, hogy már elértük a házassági közösség megszüntetését, keresztülviszem a polgárit is, hiszen az egyház megsemmisítette házasságunkat. És jövő tavasszal férjhez megyek Darióhoz, talán már hamarabb is, ha a formaságokkal előbb végzünk... Ma este hat órakor Nápolyba utazik Dario, valami üzleti ügyet kell elintéznie, még volt ott egy kis birtokunk, de el kellett adni, mert nagyon sok pénzbe került a dolog... De mit bánjuk, csak hogy végre egymáséi

lehetünk!... Ha néhány nap múlva visszajön, milyen gyönyörű órákat töltünk majd együtt... Nevetni fogunk, jókedvűek leszünk... Egész éjjel nem aludtam a gyönyörű estély után, annyit tervezgettem. Gyönyörű terveket szőttem... Majd meglátja, mert azt akarom, hogy Rómában maradjon az esküvőmig.

Pierre-t elragadta a fiatalos jókedv és boldogság, és együtt nevetett a contessinával. Alapos megerőltetésébe került, hogy ne mondja el reménységét, óhajának nagyszerű beteljesülését, hogy a pápa fogadni fogja! De megesküdött, hogy senkinek nem szól.

A napsütötte kis kert csendjét egy madár éles hangja verte föl olykor. Benedetta tréfásan nézett az első emelet egyik ablakán függő kalitkára.

- Igen, igen, Tata, kiabálj csak, légy boldog... Legyen ma mindenki boldog a házban.

Aztán pajkos iskolásleány-arccal fordult Pierre-hez:

- Ismeri Tatát?... Hogyan, még nem ismeri? Bíboros nagybátyám papagája. Múlt tavasszal adtam neki, és rendkívül szereti. Megengedi, hogy a tányérjából csipegessen. Ő maga ápolja, ő viszi ki és hozza be, nagyon félti, nehogy megfázzék, és benn tartja az ebédlőjében, az a legmelegebb szobája.

Pierre is fölemelte tekintetét a selymes, hamvaszöld papagájra. A madár csőrével belekapaszkodott a kalitka rúdjába, hintázott, szárnyával csapkodott a vidám napsütésben.

- Beszél is? - kérdezte Pierre.

- Nem, csak kiabál - nevetett Benedetta. - Nagybátyám azonban azt mondja, hogy megérti, amit a madár mond, és így kitűnően elbeszélget vele.

Hirtelen másra terelte beszélgetését, mintha homályos gondolattársítás révén eszébe jutott volna másik bácsikája, a párizsi, aki házasodással került a családba.

- Bizonyára ön is kapott levelet de la Choue vicomte-tól. Azt írta nekem, hogy nagyon búsul, amiért ön nem tud kihallgatást kieszközölni Őszentségénél. Nagyon számított az ön győzelmére, eszméi diadalára!

Pierre csakugyan kapott leveleket a vicomte-tól, panaszkodott bennük, hogy ellenfele, Fouras báró, milyen nagy hatalomra tett szert legutóbbi, jól sikerült római zarándoklása, a nemzetközi Péter-fillérek gyűjtése óta. A régi, intranzigens katolikus párt újra megerősödött, a neokatolicizmus minden liberális vívmánya veszélyben forog, ha a pápa nem adja formális beleegyezését a kötelező korporációkhoz és a konzervatívok által támogatott szabad korporációk fölosztásához. Bonyolult terveket ajánlott Pierre-nek türelmetlenségében, hogy végre a pápa színe elé kerülhessen.

- Igen, igen! - mondta Pierre. - Vasárnap is kaptam levelet, és tegnap este is, Frascatiból hazajövet... Ó, olyan boldog lennék, ha jó hírt közölhetnék vele...

Túláradó örömmel gondolt megint rá, hogy este látni fogja a pápát, megnyithatja előtte szeretettől égő lelkét, meg fogja kapni a legfelsőbb biztatást, amely megerősíti szociális hivatásában, a kicsik és szegények nevében vallott testvéri felfogásában. Nem tudott tovább uralkodni érzelmein, hirtelen kimondta a szívét betöltő titkot:

- Ma este kihallgatásra megyek!

Benedetta előbb nem értette meg.

- Hogyan?

- Igen, ma hajnalban tudtam meg monsignor Nanitól, az estélyen, hogy a Szentatya, akinek átadta könyvemet, látni kíván... Már ma este kilenc órakor fogad!

Benedetta egészen kipirult, annyira magáévá tette az abbé örömét, akit oly őszinte barátsággal megszeretett. A boldogságával egybeeső szerencse, amely barátját érte, nagy jelentőségű eseménnyé vált szemében, biztosíték arra, hogy mindenki sikert arat. Babonás elragadtatással és örömmel kiáltott föl:

- Istenem, ez szerencsét hoz mindnyájunknak!... Kedves barátom, mennyire örülök, hogy a mi boldogságunkkal egyidőben kedvez önnek is a szerencse. Csak annál boldogabb vagyok... Nem is sejti, igazán mennyire boldog vagyok!... Most már bizonyos, hogy minden rendbe jön, mert áldott az a ház, amelyből valaki a pápát láthatja, oda már nem sújt le a villám.

Hangosabban nevetett, tapsolt kitörő jókedvében, annyira, hogy Pierre nyugtalankodni kezdett:

- Csitt, csitt... Titokban kell tartanunk... Könyörgök, ne szóljon róla egy szót sem senkinek, se nagynénjének, se őeminenciájának... Monsignor Nani nagyon megharagudnék.

Benedetta megígérte, hogy hallgatni fog. Meghatottan beszélt monsignor Naniról, mint jótevőjükről, mert hiszen ő is neki köszönheti, hogy házasságát megsemmisítették. Azután megint ujjongó örömben tört ki:

- Vallja be, barátom, hogy csak a boldogság jó... Ugye, ma nem kíván könnyeket tőlem még az éhező és fázó szegények részére sem?... Milyen boldogság élni! Mindent meggyógyít! És ha az ember boldog, nem szenved, nem fázik, nem éhezik.

Pierre megdöbbenve hallgatta a nyomor szörnyű kérdésének ezt a különös megoldását. Egyszerre megértette, hogy minden apostoli kísérletezése hiábavaló volt, a ragyogó ég alatt élő leány nem tagadhatta meg a sok évszázados, arisztokratikus hagyományokat. Tanítani akarta, hogy az igazi keresztény szeretet útjára vezesse, a szerencsétlenek és szegények megértésére; meg akarta nyerni az új Olaszországnak, melyről álmodozott, az új kornak, mely szánalommal telik meg minden dolog és minden teremtett lény iránt. Benedetta vele együtt érzékenyült el a nép szenvedésein, addig, amíg maga is szenvedett, és vérzett a szíve a kapott sebektől, de most, hogy szenvedése elmúlt, az egyetemes boldogságot hirdette újra, hiszen olyan égöv alatt él, ahol forró a nyár, és a tél enyhe, mint a tavasz.

- Nem mindenki boldog!

- De igen, de igen! - kiáltott fel a contessina. - Nem ismeri a szegényeket... Adják oda trasteverei leányainknak a fiút, akit szeretnek, és éppen úgy ragyog, mintha királynő lenne; esténként száraz kenyeret eszik, és édesnek találja. Az anyák, akik betegségtől mentik meg gyermekeiket, vagy a férfiak, ha győzedelmesen kerülnek ki egy küzdelemből, vagy számukat kihúzzák a lutrin, mindenki, mindenki csak szerencsét és élvezetet könyörög. Hiába akar ön igazságos lenni, és hiába szeretné jobban fölosztani a vagyont, csak azok lesznek igazán megelégedettek, akiknek szíve énekel, még ha nincsen is más okuk rá, csak hogy szépen süt a nap, mint például ma.

Pierre ráhagyta, nem akarta elszomorítani a sok szerencsétlen teremtés sorsával, akik e pillanatban is halódnak valahol, áldozataként a legszörnyűbb testi-lelki nyomorúságnak. A ragyogó enyhe légben hirtelen hatalmas árny suhant el. Pierre egyszerre megérezte az öröm borús szomorúságát, a napfény beláthatatlan reményvesztettségét, mintha láthatatlan valaki vetett volna árnyat a derűs kertre. Vajon a babérfa túl erős illata vagy a puszpángok és narancsfák keserű szaga szédítette el? Vagy talán az érzéki vágy lüktetett erősebben ereiben, itt, a romok között, a régi szenvedély zugában? Vagy talán a szarkofág vad bacchanálja

ébresztette föl benne a közeli halál gondolatát, a szerelem titokzatos gyönyöreinek mélyén rejtőző halál, a be nem telő szerelmesek csókjainak tragikussága? Egy pillanatig zokogásnak hallotta a kút vidám énekét, és úgy érezte, hogy minden megsemmisül a láthatatlanságból lehulló árnyban.

Benedetta megragadta kezét, és visszavezette közelségének varázsába.

- A tanítvány engedetlen, ugye, barátom. És nagyon kemény a koponyája. Vannak eszmék, amelyek sehogy sem férnek fejünkbe... Nem, sohasem fogja római leánynak megmagyarázni a szomorúságot... Szeressen minket úgy, amilyenek vagyunk: minden erőnkkel szépek, olyan szépek, amilyenek lehetünk!...

Benedetta olyan elragadóan szép volt e pillanatban, ragyogó boldogságában, hogy Pierre megremegett, mint egy isten előtt, az egész világot vezérlő, mindenható hatalom előtt

- Igen, igen... - dadogta - a szépség... a szépség még mindig uralkodik... Ó, miért nem lehet szépséggel jóllakatni az örökké éhezőket!

- Ugyan... Olyan jó élni! - kiáltotta Benedetta. - Menjünk ebédelni, nagynéném bizonyára vár.

Egy órakor szoktak ebédelni, és ha Pierre ebben az időben nagy ritkán otthon volt, a hölgyek asztalánál terítettek neki is, az udvarra néző, komor második emeleti kis ebédlőben. Ugyanebben az órában az első emelet napsütéses, a Teverére néző ebédlőjében ült asztalhoz a bíboros is, és nagyon örült Dario jelenlétének, mert titkára, don Vigilio, másik asztaltársa, csak akkor nyitotta ki száját, ha kérdezték. A két háztartás egészen külön állott; se közös konyha, se közös személyzet; csak egy nagy helyiséget használtak lenn közösen tálalónak.

Hiába volt azonban komor a sötéten zöldellő udvarra néző, második emeleti ebédlő, a két hölgy és a fiatal pap ebédje ugyancsak vidáman folyt le. A rendszerint merev donna Serafina is megenyhült a belső boldogságtól. Kétségkívül még nem merítette ki egészen tegnap esti diadalát, melyet Morano karján élvezhetett, beszélni kezdett az estélyről, és nagyon dicsérte, habár, mint mondta, a király és királyné jelenléte nagyon feszélyezte. Elmesélte, hogy milyen taktikával igyekezett elkerülni a bemutatást. Egyébként remélte, hogy keresztleánya, Celia iránt érzett szeretete menteni fogja jelenlétét a bálon, a semleges szalonban, ahol a különböző hatalmak összekerültek. Mindazonáltal úgy látszott, mégis aggódott némileg, mert kijelentette, hogy ebéd után mindjárt elmegy a Vatikánba a bíboros államtitkárhoz, hogy mint valamilyen jótékonysági egylet védnöknője, beszélhessen vele. Elengedhetetlennek találta a jóvátételi látogatást a Buongiovanni-estélyt követő napon. Sohasem volt buzgóbb, és sohasem remélte jobban, hogy fivére eléri Szent Péter trónját; családjának egzaltáltságával kívánta a legmagasabb diadalt; nevének büszkesége szükségesnek és nélkülözhetetlennek sugallta a győzelmet. Az uralkodó pápa legutóbbi rosszulléte alkalmával már az új pápa címerével díszítendő kelengyére gondolt.

Benedetta ki nem fogyott a tréfálkozásból, mindenen nevetett, meghatottan beszélt Celia és Attilio szerelméről, mint ahogy minden szerelmes nő gyönyörködik a hozzá közel álló pár boldogságában. Amint a csemegét szolgálták föl, Benedetta csodálkozva fordult a komornyikhoz:

- Giacomo, hol a füge?

A komornyik lassú, mintegy alvó mozdulattal, értelmetlenül nézett reá. Szerencsére Victorine keresztülhaladt a szobán.

- Miért nem adják be nekünk a fügét? Victorine?

- Milyen fügét, contessina?

- Amit ma reggel láttam a tálalóban; arra mentem keresztül ma reggel a kertbe... Nagyszerű fügét láttam egy kis kosárban. Még csodálkoztam is, hogy ilyenkor érik füge... Nagyon szeretem... Már előre élveztem, hogy ebédnél enni fogok belőle.

Victorine nevetett:

- Tudom már, contessina, tudom már! A frascati plébános hozta tegnap este személyesen őeminenciájának. Háromszor is elismételte, hogy ajándékba hozta, és hozzá ne nyúljon senki, úgy tegyük őeminenciája asztalára, egy levelet se mozdítsunk el. Úgy is tettünk, ahogy mondta.

- Igazán kedves - zsémbelődött Benedetta tréfás haraggal. - Azok az ínyencek nélkülünk élvezik a pompás fügét! Bizony, osztozkodhattak volna.

Donna Serafina közbeszólt:

- Arról a plébánosról beszél, aki régen a villában gyakran meglátogatott bennünket?

- Igen, igen! Santobono plébánosról, a Santa Maria in Campitelli-templomból... Amikor jön, mindig Paparelli abbét keresi, azt hiszem, iskolatársak voltak a szemináriumban. Tegnap este is Paparelli abbé vezette be a tálalóba, kosarával együtt... Képzeljék, a tenger sok figyelmeztetés ellenére is elfelejtették az asztalra tenni, és senki sem evett volna belőle, ha Paparelli abbé személyesen föl nem hozza... Olyan óvatosan vitte, mint a szentséget... Igaz, hogy őeminenciája nagyon szereti.

- Ma reggel aligha fogja élvezni a fivérem - szólt közbe donna Serafina -, mert kissé gyöngélkedik, rossz éjszakája volt...

Paparelli nevének hallatára ideges lett. Nem szerette a puha, ráncos arcú, kövér, fekete szoknyás, vénleányos uszályhordozót, mióta észrevette, hogy milyen nagy befolyást gyakorol a bíborosra, minden szerény alázatossága mellett is. Alapjában véve csak szolga volt, semmitmondó megjelenésű, és mégis uralkodott. A hercegnő saját befolyását is inogni érezte, látta, hogy a titkár gyakran elrontja azt, amit ő épített bátyja diadalának megvalósulására. Legjobban az bántotta, hogy Paparelli már két ízben ösztönözte a bíborost olyan cselekedetekre, melyek donna Serafina véleménye szerint hibásak voltak. Elvégre lehet, hogy téved, mert meg kell adni, hogy érdemes ember, és példamutatóan vallásos.

Benedetta azonban tovább tréfált és nevetgélt. Mikor Victorine kiment a szobából, odahívta a komornyikot.

- Figyeljen ide, Giacomo, tegyen nekem egy szívességet.

Azután nagynénjéhez és Pierre-hez fordult:

- Érvényesítsük jogainkat, kérem szépen... Szinte látom őket, ahogy az asztalnál ülnek lent, hiszen éppen alattunk vannak. Bizonyára ők is a csemegénél tartanak. Nagybátyám fölemeli a zöld leveleket, mosolyogva vesz a fügéből, azután továbbnyújtja a kosarat Dariónak, az meg továbbadja don Vigiliónak. És mind a hárman jóízűen esznek... Látják őket? Látják?

Benedetta látta őket - a vágya, hogy Dariónál legyen, szüntelenül feléje szálló gondolatai megelevenítették előtte a bíboros ebédjét. Szíve állandóan Dariónál volt, látta, hallotta, érezte szerelme kifinomult érzékével.

- Giacomo, menjen le, és mondja meg őeminenciájának, hogy halálosan vágyódunk egy kis füge után, és nagyon kedves lenne, ha fölküldené, amit már nem esznek meg.

Donna Serafina azonban szigorú hangon szólt közbe:

- Ne menjen, Giacomo!

Azután húgához fordult:

- Elég a gyerekeskedésből!... Irtózom az ilyen csínyektől.

- Ó, néném, olyan boldog vagyok... - suttogta Benedetta. - Olyan régen nem nevettem tiszta szívemből.

Pierre eddig csak hallgatott, maga is mulatott Benedetta jókedvén. A donna szavaira azonban pillanatnyi feszes hidegség következett be, és Pierre, hogy áthidalja, elmondta, mennyire csodálkozott tegnap este, hogy még ilyen késő ősszel is lát fügét a híres frascati fügefán. Bizonyára azért, mert jó helyen áll, védi a magas fal.

- Ó, látta a híres fügefát? - kérdezte Benedetta.

- Igen, sőt együtt utaztam a fügével, amelyre olyan nagy étvágyat érez.

- Hogy lehetséges az?

Pierre már megbánta a száján kicsúszott szót, de azután jobbnak látta mindent bevallani.

- Találkoztam valakivel, aki kocsin jött Rómába, és mindenáron azt akarta, hogy vele tartsak. Útközben Santobono plébánost is fölvettük a kocsira. Gyalog indult útnak kis kosarával, nagy vitézül... Egy pillanatra egy osteriába is betértünk.

Azután elmondta friss benyomásait a Campagnán keresztül tett kocsiútról, alkonyatkor. Benedetta merőn nézett rá. Már mindent értett. Tudta, hogy Pradának gyakran van dolga birtokain az építkezések miatt.

- Valaki... valaki... - suttogta Benedetta - ugye, a gróf?

- Igen, asszonyom - felelte Pierre egyszerűen -, a gróf. Találkoztam vele éjjel is, nagyon izgatott volt. Sajnálni kell.

A két nő nem sértődött meg, olyan mély és természetes részvéttel beszélt a fiatal pap, túláradó szeretetében, amellyel mindent és mindenkit szeretett volna elárasztani. Donna Serafina meg se mozdult, mintha mit sem hallott volna; míg Benedetta olyan mozdulatot tett, mint aki azt mondja, hogy nem érez sem sajnálkozást, sem gyűlöletet egy ránézve teljesen idegenné vált ember iránt. Mindazonáltal elkomolyodott, és végül a Prada kocsiján hozott kis kosár fügére gondolva, megszólalt:

- Elment a kedvem már a fügétől, már nem is kívánom.

Feketekávé után donna Serafina sietve tette föl kalapját, és elindult a Vatikánba. Benedetta és Pierre, magukra maradva, még egy ideig az asztalnál ültek, vidáman csevegtek, mint meghitt, jó barátok. A pap megint az esti kihallgatásról beszélt, és boldog, lázas türelmetlenségéről. Most két óra sincs, még hét óra hosszat kell várnia; mit csináljon addig, mivel töltse el a végtelenül hosszú délutánt?

Benedettának kedves ötlete támadt:

- Tudja mit... mivel mind olyan boldogok vagyunk, maradjunk együtt... Dariónak itt a kocsija... Most már bizonyosan befejezték az ebédet, megüzenem neki, hogy jöjjön értünk, és vigyen kocsizni bennünket a Tevere partjára, jó messze.

Tapsolt örömében a jó gondolatnak. Abban a pillanatban don Vigilio lépett be ijedt arccal.

- A hercegnő nincs itt?

- Nem, a nagynéném elment. Mi történt?

- Őeminenciája küldött... A herceg rosszul érzi magát, mióta az asztaltól fölkelt... Ó, bizonyára semmi komoly baj...

Benedetta inkább csodálkozva, mint nyugtalanul kiáltott föl:

- Hogyan?! Dario!... Menjünk le mind. Jöjjön, abbé úr. Nem akarom, hogy beteg legyen, éppen mikor kocsizni szeretnénk.

A lépcsőn Victorine-nal találkoztak, őt is megszólította:

- Dario rosszul érzi magát, rád is szükség lehet.

Mind a négyen beléptek a tágas, egyszerűen és divatjamúlt bútorokkal berendezett terembe, ahol a herceg már egy hónapot töltött betegen, sebzett vállával. Egy kis szalonon kellett keresztülmenniök. A szomszédos öltözőszoba egy folyosóra nyílott, amely összekötötte a lakosztályt a bíboros lakosztályával: a viszonylag szűk ebédlő-, háló- és dolgozószobával, amelyet egy nagy teremből alakítottak át hajdan, falak húzásával. A kápolna ajtaja szintén a folyosóra nyílt; egyszerű, üres szoba, festett faoltárral, se szék, se szőnyeg benne, csak a kemény, hideg padozat, térdelésre és imádkozásra.

Benedetta, a szobába lépve, az ágyon fekvő, teljesen felöltözött Darióhoz futott. Mellette Boccanera bíboros állott apai gondoskodással. Vergődő nyugtalanságában is megtartotta büszke tartását, magasrendű, sebezhetetlen lelki nyugalmát és büszkeségét.

- Mi baj, Darióm? Mi történt veled?

A herceg mosolyogni igyekezett, hogy megnyugtassa Benedettát. Akkor még csak nagyon sápadt volt az arca, és különösen mámoros a tekintete.

Semmi... elszédültem... Úgy érzem magam, mintha ittam volna. Hirtelen elhomályosodott a látásom, és azt hittem, összeesem... Éppen csak annyi időm volt, hogy az ágyra vessem magam.

Nehezen lélegzett, mint aki nem kap levegőt. A bíboros szintén mondott néhány részletet:

Nyugodtan fejeztük be az ebédet. Rendeleteket adtam don Vigiliónak délutánra, és éppen távozni akartam az asztaltól, mikor láttam, hogy Dario föláll és megtántorodik... Nem akart visszaülni. Ingadozó, alvajáró léptekkel jött ide, és tapogatózva nyitotta ki az ajtókat... Nem értettük, hogy mi baja, és utána jöttünk. Bevallom, hogy hiába töröm a fejem, még mindig nem értem.

Meglepetését taglejtésekkel jelezte, és a szobára mutatott, mintha váratlan katasztrófa szele suhant volna át. Az összes ajtók tárva-nyitva maradtak, az öltöző, aztán a folyosó, annak a végén az ebédlő, amely mint a hirtelen elhagyott szobák, még rendetlen volt, a terítékek az asztalon, az asztalkendők ledobva, a székek hátrataszítva. Azonban még mindig nem ijedtek meg különösebben.

Benedetta hangosan mondta ki az ilyenkor természetes gondolatot:

- Remélem, nem ettek semmi rosszat.

A bíboros mosolyogva utalt mértékletes étkezésükre:

- Tojás, báránykotlett, sóskafőzelék, azzal ugyan nem terhelte meg a gyomrát. Én csak tiszta vizet iszom. Dario kétujjnyi fehér bort... Nem, nem, az ebéd nem okozhatott bajt.

- És különben is... akkor őeminenciájának és nekem is megártott volna... - jegyezte meg don Vigilio.

Dario egy pillanatra lehunyta szemét, azután megint kinyitotta, nehezen lélegzett, de mosolyogni próbált.

- Nem lesz semmi baj. Máris sokkal jobban érzem magam. Mozognom kell.

- Hallgasd meg a tervünket ma délutánra - szólt Benedetta. - Elviszel kocsizni, Froment abbé úrral kimegyünk nagyon messzire, a Campagnára.

- Szívesen! Nagyon kedves gondolat... Victorine, segítsen!

Kínos erőlködéssel, öklére támaszkodva fölemelkedett. Mielőtt azonban Victorine odaért volna, teste vonaglani kezdett, és hirtelen visszaesett, mintha ájulás sújtotta volna le. Az ágy szélénél álló bíboros fogta föl karjaiban. A contessina most már nagyon megijedt.

- Istenem, istenem! Kezdődik elölről!... Gyorsan orvost!

- Talán elszaladnék érte? - ajánlkozott Pierre, akit szintén kezdett nagyon megdöbbenteni a jelenet.

- Nem, nem, maradjon itt... Victorine sietni fog... Tudja a címet is... Giordano doktor, tudod, Victorine...

A cseléd elment. A szobára mélységes csönd ült, a félelem borzongása pillanatról pillanatra erősbödött. Benedetta sápadtan lépett az ágyhoz. A bíboros még mindig karján tartotta Dario hátrahanyatló fejét, és aggódó figyelemmel nézte. Borzalmas gyanú ébredt benne, eleinte mintegy csak véletlenül, határozatlanul. Ugyanezt az elszürkült, rémült arcot látta maga előtt, mint amikor legkedvesebb barátját, Galót tartotta karjában, két órával halála előtt; ugyanaz az ájulás, ugyanaz a rettenetes érzés, hogy egy szeretett lény hideg testét öleli, melyben már nem is dobog a szív. A méreg gondolata egyre határozottabban megerősödött agyában; homályból jött, homályból csap le, mint a villám, a környezetében. Sokáig hajolt unokaöccse, családja utolsó sarja fölé, kutatva, fürkészve és felismerve a titokzatos, leküzdhetetlen bajt, amely egyszer elragadta lelkének felét.

Benedetta azonban halkan könyörgött:

- Kifárad, bátyám... Engedje, hogy én is tartsam egy kicsit... Ne féljen... vigyázni fogok... Érezni fogja, hogy mellette vagyok, és talán magához tér.

A bíboros fölemelte fejét, Benedettára nézett, azután átadta helyét; előbb azonban könnyes szemmel, melegen megölelte és megcsókolta. A hirtelen izgalomban megenyhült rendes merev hidegsége, és feltört húga iránt érzett rajongó szeretete.

- Szegény gyermekem! Szegény gyermekem! - dadogta egy gyökerét vesztett tölgy remegésével.

A következő pillanatban már visszanyerte önuralmát, és fegyelmezte magát. Míg Pierre és don Vigilio tehetetlenségükben némán, mozdulatlan kétségbeeséssel várták, hogy végre valami hasznukat vegyék, a bíboros föl és alá sétált a szobában, melyet azonban néhány pillanat múlva szűknek talált viharzó fájdalmához. Előbb csak az öltözőszobáig ment, azután ki a folyosóra, egészen az ebédlőig. Komoly, sötét arccal, lehajtott fejjel, sötét gondolatokba merülve jött, ment. Mit érezhetett ez a hivő ember, ez a fölényes herceg, aki Istennek ajánlotta magát, és tehetetlenül állott a kikerülhetetlen sorssal szemben? Időről időre visszatért az ágyhoz, megállapította a baj előrehaladását Dario arcáról, leolvasta, meddig jutott a roham, azután ritmikus lépéseivel tovább járkált, elment, visszajött, mintha az erők monoton

szabályossága, melyet ember föl nem tartóztathat, ragadta volna magával. Talán csalódott, talán csak egyszerű, múló bajról van szó, és az orvos mosolyogni fog rajta. Remélni kell és várni! Tovább járkált, és a félelmes csöndben ijesztően hangzottak a végzetet váró magas aggastyán ütemes léptei.

Az ajtó kinyílt, és Victorine lépett be lihegve.

- Itt az orvos, megtaláltam.

Giordano doktor fehér fürtös, rózsás feje mosolyogva jelent meg. Diszkréten atyáskodó megjelenése olyan volt, mint egy szeretetre méltó prelátusé. De amint átlépte a küszöböt, és megpillantotta a reá várakozó, rémült embereket, rögtön elkomolyodott, zárkózott, paposan titoktisztelő arcot öltött, amit az egyházi emberekkel való gyakori érintkezésben sajátított el. Amint tekintete a betegre esett, alig hallható szó csúszott ki a száján:

- Már megint?! Hát megint!

Kétségkívül a nemrégiben meggyógyított késszúrásra célzott. Vajon ki üldözi haragjával a szegény, ártalmatlan herceget? Érthetetlen, hacsak Pierre vagy Benedetta nem tudják magyarázatát adni, de a contessina oly lázas türelmetlenséggel várja az orvos megnyugtató szavát, hogy semmire nem figyel, semmit nem hall.

- Doktor, az istenért, könyörgök, nézze meg... vizsgálja meg... mondja, hogy nincs komoly baja... Lehetetlen... Az imént még egészséges és vidám volt! Ugye, semmi? Ugye, semmi?

- Bizonyára, contessina, nem lesz semmi baja. Mindjárt meglátjuk.

Megfordult és mélyen meghajolt az ebédlőből lassú, egyenletes léptekkel visszatérő, gondolatokba mélyedt bíboros előtt, aki most az ágy lábához állott, mozdulatlanul. Az orvos bizonyára halálos rémületet olvasott ki a bíboros mereven rászögezett tekintetéből, mert mit sem szólva, elkezdte vizsgálni Dariót, mint aki érzi, hogy minden perc drága. Nyájas optimizmusa egyre jobban lehervadt róla, ajka remegni kezdett a tragédiától. Annak idején monsignor Galót is ő ápolta a halálos rohamban, fertőző láznak írta be akkor a halotti jelentésbe a bajt. Kétségkívül ő is fölismerte a rettenetes tüneteket, az ólomszürkévé vált arcot, a mámor borzalmas kábultságát; és a hirtelen halálhoz hozzászokott római orvos máris megérezte a gyilkosság szelét, mielőtt még tudományosan megállapította volna, hogy a Tevere mérges lehelete vagy legendák évszázados mérge működik-e.

Fölemelte fejét, és tekintete megint találkozott a bíboros rászegeződő sötét tekintetével.

- Giordano úr... remélem, hogy nem nyugtalankodik túlságosan? - kérdezte a bíboros. - Ugye, csak emésztési zavar?

Az orvos másodszor is meghajolt. Kiérezte a hatalmas ember hangjának remegéséből a kegyetlen rémületet, hogy másodszor is legmelegebb érzéseiben sújt le reá a sors.

- Bizonyára igaza lesz eminenciádnak... Emésztési zavar. Sokszor azonban súlyos esetek is előfordulnak, különösen, ha lázzal párosulnak... Mondanom sem kell eminenciádnak, hogy teljes tudásomra és odaadásomra számíthat...

Egy pillanatra elhallgatott, azután orvosi határozottsággal mondta:

- A herceget azonnal le kell vetkőztetni, és gyorsan cselekedni! Az idő drága! Szeretném, ha magamra hagynának.

Victorine-t azonban maga mellett tartotta, hogy segítségére legyen. Ha még valakire szüksége lenne, majd hívja Giacomót. Nyilvánvalóan el akarta távolítani a családot, hogy feszélyező tanúk nélkül, szabadabban cselekedhessék. A bíboros elértette, szelíden átkarolta Benedettát, hogy átvezesse az ebédlőbe. Pierre és don Vigilio követték.

Alighogy betették az ajtókat, komor csönd állott be a téli nap sütötte, elbűvölően fényes és meleg szobában. Az asztalt még mindig nem szedték le, ott volt az elhagyott teríték, az abroszon morzsák, félig kiivott feketekávés csésze, középen a fügéskosár, szétszórt levelekkel, de csak két-három gyümölcs hiányzott belőle. Az ablak előtt Tata, a papagáj, kalitkájából kijőve, egy kis rúdon himbálózott, elragadtatva a sárga napsugártól, melyben porszemek táncoltak. A madár abbahagyta a sivítást, és csőrét sem dugta tollazatába, mikor a sok embert megpillantotta, okosan félrefordította fejét, és kerek szemével figyelmesen vizsgálgatta a belépőket.

Végtelen hosszú pillanatok teltek el, lázas várakozással tekintettek a szomszéd szobában történtek elé. Don Vigilio hallgatagon vonult egy sarokba, Pierre és Benedetta szintén némán álltak egymás mellett. A bíboros tovább folytatta a véget nem érő járkálást, az ösztönös elringató mozgást, mintha így akarná fékezni nyugtalanságát, és így akarná megtalálni a fölzaklatott gondolatok viharában a keresett megoldást. Ritmikus lépései gépies szabályszerűséggel ismétlődtek, sötét indulat háborgott lelkében, kétségbeesetten tépelődött, gondolatai összekuszálódtak, egyik szélsőségből a másikba csaptak. Már két ízben végignézte a terített asztalt, mintha kutatna valamit. Talán a kávémaradék? A kenyér, amelynek morzsái ott hevertek? A báránykotlett, melynek csontja most is ott van? Mikor harmadszor nézett az asztalra, szeme megakadt a fügéskosáron. Megállott, hirtelen világosság gyúlt agyában. A gondolat megragadta, és nem hagyta el többet. Nem tudta, hogy mitévő legyen, milyen módon szerezzen meggyőződést a föltevés helyességéről. Egy ideig tusakodva állott a kosár előtt, azután kezébe vett egy fügét, és közelről vizsgálgatta. Semmi különös nem látszott rajta. Éppen vissza akarta tenni a gyümölcsöt, mikor Tata, a papagáj, élesen fölkiáltott. Most már tudta, hogy milyen módon tegyen kísérletet.

Lassan, komor arccal lépett oda a papagájhoz, és habozás, sajnálkozás nélkül feléje nyújtotta a fügét. Gyönyörű kis állat volt, az egyetlen állat, melyet valaha szeretett. Előrenyújtotta karcsú kis nyakát, selymes, hamvaszöld tollán rózsásan ragyogott a napsugár. Kedvesen karmába kapta a fügét, és belevágta csőrét. Csak nagyon keveset evett belőle, leejtette a héját. A bíboros mozdulatlanul, szenvtelenül állott és várt. Három perc telt el. Egy pillanatra megnyugodott, megvakarta a madár fejét, a papagáj vidáman tűrte, gazdája felé forgatta nyakát, és ránézett rubinvörös szemével. És hirtelen lefordult, még a szárnyaival sem csapkodott, leesett, mint az ólom. Tata kimúlt, mintha villám sújtotta volna.

Boccanera ég felé emelte kezét borzalmában, most már mindent tudott. Nagy Isten! Ilyen bűn! Ilyen tévedés! A sors ilyen kegyetlen játéka! Nem tört föl ajkán fájdalom kiáltása, csak arca sötétült el vadul, feketén.

Annál nagyobbat sikoltott Benedetta, aki Pierre-rel és don Vigilióval előbb csodálkozva, azután rémülten figyelte a bíboros kísérletét.

- Méreg! Méreg! Ó, Dario, édes...

De a bíboros hevesen megragadta unokahúga kezét, és futó pillantást vetett a két papra, a titkárra és az idegenre, akik tanúi voltak a jelenetnek.

- Hallgass! Hallgass!

Benedetta tiltakozó fölháborodással szabadította ki magát, szenvedély és gyűlölet tört föl ajkán:

- Miért hallgassak? Prada műve! Le fogom leplezni, azt akarom, hogy haljon meg ő is. Mondom, hogy Prada... egészen bizonyos vagyok benne... Az abbé úr tegnap este az ő kocsiján jött vissza Frascatiból, Santobonóval és a fügéskosarával együtt... Igen... tanúim vannak... Prada a tettes! Prada!

- Megőrültél? Hallgass!

A bíboros megint megfogta a fiatal nő kezét, fölényes erejével igyekezett lecsendesíteni. Igen jól tudta, hogy Sanguinetti bíboros mennyire uralkodik Santobono szenvedélyes lelkén, és már érteni kezdte a dolgot... Talán nem cinkosa közvetlenül, de homályosan ösztönözte, felizgatta az állatot, aztán ráuszította az alkalmatlan vetélytársra, amikor azt hitték, hogy a pápai trón megürül. Valószínűnek, sőt hirtelen felismeréssel most már bizonyosnak látta a dolgot, ha nem is értett meg éppen mindent, ha maradtak is az összefüggésben homályos hézagok. Egészen bizonyosan így történt, mert érzi, hogy csak így történhetett.

- Nem, nem! Érted? Nem Prada volt! Annak a férfinak semmi oka sincs arra, hogy haragudjék rám... Énellenem irányult az egész... nekem küldték a fügét... Nézd, gondold meg... Csak mert előzőleg rosszul éreztem magam, azért nem ettem belőle mindjárt... tudják, hogy nagyon szeretem... és míg szegény Darióm egyedül kóstolgatta, tréfálkoztam, hogy a legszebbeket hagyja meg nekem holnapra... Nekem szólt a rettenetes terv... és ő az áldozat! Úristen, a véletlen legkegyetlenebb, legszörnyűbb ostobasága! Ó, Uram, elhagytál bennünket, Uram!...

Könnyek borították el a szemét, míg Benedetta remegve, még mindig hitetlenül figyelte.

- De bátyám, magának nincsenek ellenségei... miért gondolja, hogy Santobono az életére tört?

A bíboros egy pillanatig hallgatott, nem talált kielégítő feleletet. Hallgatni akart, megint végtelenül nagy volt. Azután eszébe jutott egy emlék, és hazugsághoz folyamodott.

- Santobono mindig fegyelmezetlen agyú ember volt, és haragszik rám, azóta, mióta fivérét nem mentettem ki a börtönből, nem adtam jó erkölcsi bizonyítványt hajdani kertészünknek, mert nem érdemelte meg... Halálos gyűlölködéseknek sokszor ennyi ok is elég. Bizonyára azt hitte, hogy bosszút kell állnia rajtam.

Benedetta megtörten rogyott egy székre, nem bírt vitatkozni tovább. Kétségbeesett mozdulatot tett.

- Istenem... Istenem... Nem tudom... És mit bánom az egészet... Most, mikor Dario... Mentsék meg!... Azt akarom, hogy mentsék meg... Milyen sokáig tart... Mit csinálnak odabenn ennyi ideig? Miért nem jön értünk Victorine?

Megint kínos csönd állott be. A bíboros szótlanul megragadta a fügéskosarat, betette egy szekrénybe, és kétszeresen ráfordította a kulcsot, azután zsebébe tette. Kétségkívül arra gondolt, hogy ha az éj leszáll, ő maga fogja eltüntetni a Teverében. Amint a szekrénytől visszafordult, észrevette a két papocskát, akik figyelemmel kísérték minden mozdulatát. Egyszerűen, méltóságteljesen fordult feléjük:

- Uraim, azt hiszem, titoktartásukra számíthatok... Az egyházat meg kell kímélni a botrányoktól, mert az egyház nem bűnös, nem lehet az. Ha kiszolgáltatunk valakit magunk közül a polgári törvényszéknek, mert bűnös, az egész egyházat sújtjuk vele, mert gonosz szenvedélyek hatalmukba kerítik a pört, és visszavezetik az egyházra a felelősséget. A mi kötelességünk csak az, hogy Isten kezébe adjuk a gyilkost, majd elnyeri méltó büntetését... Ó, ami engem illet, ha megtámadnak személyemben, legdrágább érzéseimben, családomban, a keresztfán meghalt Krisztus nevére mondom, hogy se haragot, se bosszúvágyat nem érzek; kitörlöm emlékezetemből a gyilkos nevét, és undorító tettét eltemetem a sír örök mélységébe.

Magas alakja valósággal megnövekedett, míg kezét széles mozdulattal fölemelve, kinyilatkoztatta fogadalmát, ellenségeit az Isten kizárólagos igazságszolgáltatásának átadva: mert nemcsak Santobonóra célzott szavaival, hanem Sanguinetti bíborosra, akinek felbujtó voltát felismerte. Végtelen gyötrődés, tragikus szenvedés zaklatta föl lelkét a büszke hősiesség mögött, a tiara körül tomboló sötét küzdelemre, a homályban működő mohó gonoszságra gondolva.

Amint Pierre és don Vigilio mély meghajlással ígértek hallgatást, nagy fölindulás vett erőt rajta, a visszafojtott zokogás feltört kebléből.

- Ó, szegény gyermekem! Családunk egyetlen fia! Szívemnek egyetlen szeretett reménysége! Így meghalni! Így meghalni!

Benedetta sikoltva ugrott föl.

- Ki hal meg? Dario?... Nem akarom! Menjünk, ápoljuk! Térjünk vissza hozzá. Karunkba vesszük megint és megmentjük. Jöjjön, bácsikám, jöjjön gyorsan... Nem akarom, nem és nem, hogy meghaljon!

Az ajtó felé indult, és a világon semmi sem akadályozhatta volna meg, hogy Darióhoz menjen, ha abban a pillanatban meg nem jelenik Victorine, szokásos derűje ellenére is tétova arccal, csüggedten.

- Az orvos úr kéreti őeminenciáját és a contessinát, hogy azonnal jöjjenek, azonnal!

Pierre megdöbbenve állt don Vigilióval a napfényes ebédlőben. Hogyan? Méreg?! Méreg, éppen úgy, mint a Borgiák korában, áruló homályból, gyümölcsben föltálalva, és még csak leleplezni sem merik a tettest?! Eszébe jutott, hogy miről beszélgettek Frascatiból visszatérőben. Párizsi kételkedéssel fogadta a legendás szerekről keringő mendemondákat, és azt állította, hogy ilyesmi csak egy dráma ötödik felvonásában fogadható el. Pedig a rémséges históriák, a mérgezett kés és csokor, mind igazak, az alkalmatlan prelátusok és más személyek, egészen föl a pápáig, könnyen eltűnnek az útból, olykor reggeli csokoládéjukat fogyasztva. A szenvedélyes és tragikus Santobono csakugyan méregkeverő, semmi kétség; maga előtt látta a tegnap történteket, most már rettenetes megvilágításban: a nagyravágyó és fenyegető beszélgetés Sanguinetti bíborosnál, a sietség, hogy cselekedjék, lehetőleg az uralkodó pápa halála előtt: a bűn szuggerálása az egyház üdvének nevében; azután a találkozás az országúton a plébánossal, a fügéskosár, melynek emléke lidércnyomásként zaklatja gondolatait; a Campagna alkonyatában, a hosszú úton, az ájtatos pap ölében vándorló füge - mindig borzongva fog visszaemlékezni alakjára, színére, szagára. Méreg! Méreg! Csakugyan igaz! Még létezik, ott kering a fekete világ titokzatosságában, a hódítási, az uralomvágy szövevényeiben.

Hirtelen Prada alakja is megelevenedett Pierre emlékezetében. Mikor Benedetta az imént olyan hevesen vádolta, egy pillanatig közbe akart szólni, hogy megvédje, és ki akarta kiáltani, hogy tudja, honnan jön a kosár, és ki az átnyújtója. Hirtelen azonban megdermesztette egy gondolat: ha Prada nem is követte el a bűnt, de nem is akadályozta meg. Élesen villant át agyán a kis fekete tyúk emléke, amint holtan feküdt a komor osteriában, a fészerben, a csőréből szivárgó, lilás vércsíkkal. Ugyanúgy fekszik a kis Tata is, puhán, langyosan, amint rúdjáról lebukott, csőrén parányi vérfolttal. Miért hazudta Prada a verekedést, ott, az osteria udvarán? Szenvedélyek és homályos titkok szálai bonyolódtak össze Pierre előtt, úgy érezte, inog a föld a lába alatt. Fogalma sem volt róla, milyen küzdelmet vívott önmagával a gróf, a báli éjszakán, de nem gondolhatott rettegés nélkül hazatérésére a reggeli órákban, a Boccanera-palotába. Sejtette, megértette, hogy a kapu előtt dőlt el Dario sorsa. Igen, Prada mindent tudott, Prada megállíthatta volna a sors útját - akár azt hitte, hogy a bíborosnak szól a

méreg, akár azt remélte, hogy a csapás utat téveszthet, és bosszút állhat vetélytársán; ez a rettenetes valóság! Prada hagyta, engedte, hogy a sors vak, öldöklő munkája beteljesüljön!

Pierre hátrafordult, és megpillantotta don Vigiliót. A titkár mozdulatlanul ült székén, és olyan sápadt volt, mintha maga is beteg volna.

- Valami baja van?

A titkár torkát úgy szorongatta a félelem, hogy nem tudott válaszolni, csak pillanatok múlva súgta halkan:

- Nem, nem ettem belőle!... Istenem, ha elgondolom, hogy nagy kedvem lett volna enni, és csak őeminenciája iránti tiszteletből tartózkodtam, mert ő sem evett.

Egész teste megremegett a gondolatra, hogy csak alázatossága mentette meg. Arcán és kezén a közeli halál borzongása futott át.

Kétszer is felsóhajtott zihálva; kezével elhárító mozdulatot tett, és kínosan nyögte:

- Ó, Paparelli, Paparelli!

Pierre tudta, hogy mit gondol a titkár az uszályhordozóról. Fürkészve nézett don Vigilióra.

- Mit akar mondani? Vádolja? Azt hiszi, hogy ők biztatták fel a plébánost, hogy az ő munkájuk végeredményben?

Nem ejtette ki a jezsuiták nevét, és mégis, mintha nagy árnyék homályosította volna el a világos ebédlőt, fekete komorsággal.

- Ők, igen, ők! - kiáltott don Vigilio. - Mindenütt ők! Ahol sírnak, ahol meghalnak, az ő kezük van ott! Nekem készítették... Csodálkozom, hogy nem haraptam bele.

Azután megint remegő gyűlölettel, haraggal nyögte:

- Ó, Paparelli, Paparelli!

Azután elhallgatott, nem válaszolt többet, rémült szeme a terem falára tapadt, mintha várná, hogy kilépjen belőle a vénlányos, puha arcú uszályhordozó, lassú egérlépteivel, mindent elérő, titokzatos kezével, ahogy fölhozta az asztalhoz a tálalóban felejtett fügét.

A két pap azután visszatért a betegszobába, hátha szükség lesz rájuk. Pierre-t megrázta a szívet tépő látvány. A mérgezést sejtő Giordano már egy félóra óta eredménytelenül alkalmazza a szokásos szereket: hánytatót, égetett magnéziát. Még tojásfehérjét is üttetett Victorine-nal vízbe. A baj azonban ijesztő gyorsasággal rosszabbodott, és reménytelenné tett minden segítséget. Dario ijesztő állapotban volt; levetkőzve feküdt a hátán, vánkosokhoz támaszkodva, két karja a paplanon nyugodott. Aggasztó mámor, a titokzatos, félelmetes betegség legjellegzetesebb tünete tükröződött arcán, éppen mint annak idején monsignor Galónak vagy másoknak, akik méreg áldozatául estek. Szédült, szeme ijesztően beesett, egész arca szemlátomást sorvadt, megöregedett, szürke, földszínű árnyék borította. Szemét lehunyta, csak nehéz, hosszú sóhajhoz hasonlító, ziháló lélegzése árulta el, hogy még él.

Benedetta ott állott, a szegény haldokló arca fölé hajolva, együtt szenvedett vele; a tehetetlen fájdalom, a rémület eltorzította szép fehér arcát, mintha lassanként, Darióval együtt őt is magával ragadná a halál.

Boccanera bíboros az ablakhoz vezette Giordano doktort, és néhány szót váltott vele:

- Nincs segítség, ugye?

Az orvos kétségbeesett, legyőzött mozdulatot tett.

- Sajnos, nincs. Közölnöm kell eminenciáddal, hogy egy óra múlva vége.

Rövid szünet következett

- És ugye, ugyanaz a baja, ami Galónak volt?

Az orvos nem felelt. A bíboros elfordította szemét, és remegve kérdezte:

- Szóval, fertőző láz, ugye?

Giordano jól tudta, hogy mit ért ezen a bíboros. Hallgatnia kell; eltemetni a bűnt örökre, az anyaszentegyház jó hírnevéért. Milyen tragikus nagyságban állott a hetvenéves aggastyán, egyenesen, fenségesen, vigyázva, hogy szellemi családja ne bukjék el, és vér szerinti családját ne hurcolják meg egy nagy port fölverő pör elkerülhetetlen sarában. Nem, nem! Hallgatni kell, örök hallgatással, hogy minden elpihenjen, feledésbe merüljön!

Az orvos papi diszkrécióval hajtotta meg szelíd fejét.

- Kétségkívül fertőző láz, ahogy eminenciád helyesen mondja!

Boccanera szemébe két nagy könnycsepp szökött. Most, hogy megvédte Istent, az ember újra vérezni kezdett benne. Könyörgött az orvosnak, hogy tegyen még kísérletet, kísérelje meg a lehetetlent; de az orvos csak a fejét rázta, és remegő kézzel mutatott a betegre. Az apjáért, az anyjáért se tehetne már semmit. Itt a halál! Miért fárassza, gyötörje a haldoklót? Csak szenvedését növelné. A bíboros a nagy katasztrófa pillanatában Serafinára gondolt, és kétségbeesett, hogy meg se csókolhatja utoljára öccsét, ha sokat időzik a Vatikánban. Az orvos ajánlkozott, hogy lent várakozó kocsiján érte megy. Húsz perc az egész. Ha az utolsó pillanatokban szükség lenne rá, visszatér.

A bíboros, egyedül maradva az ablakfülkében, mozdulatlanul állott egy darabig. Könnyektől homályos szemmel nézett az égre. Buzgó könyörgéssel tárta szét remegő karját. Nagy Isten! Ha az emberi tudomány ilyen véges és hiábavaló, és az orvos is elment, örülve, hogy menekülhet tehetetlensége zavarából, nagy Isten, tégy csodát! Mutasd meg ragyogó, hatalmas végtelenségedet! Tégy csodát! Hivő lelke mélyéből könyörgött: a földi hatalmasság parancsoló imájával, abban a hitben, hogy az egyháznak szentelt életével nagy szolgálatot tett az égnek, és kérhet viszonzást.

Könyörgött családjának fönntartásáért, hogy az utolsó férfi ne vesszen el ilyen nyomorultul, hogy nőül vehesse forrón szeretett, síró, végtelenül szerencsétlen unokahúgát. Csodát, csodát! A két drága gyermekért! Csodát, hogy új életre keljen a család! Csodát, hogy a dicsőséges Boccanera név örökké éljen, és a fiatal házasok bátor és hivő nemzetség hosszú sorának adjanak életet.

A bíboros arca teljesen elváltozott, mire visszatért a szoba közepére. A hit fölszárította könnyeit, lelke megerősödött, és minden gyöngeségtől megszabadult. Isten kezébe tette le sorsát, és ő maga akarta az utolsó kenetet kiszolgáltatni Dariónak. Odaintette don Vigiliót, bevitte a szomszédos szobába, kápolnájába, melynek kulcsát mindig magánál hordta. A kopár helyiséget, ahová soha senki be nem lépett, ahol csak egy kis festett faoltár állott, és fölötte bronzkereszt, szentnek tartották a palotában, titokzatosnak és félelmesnek. Amint rebesgették, őeminenciája egész éjszakákat töltött ott térdre borulva, Istennel társalogva. Talán azért lépett be most ilyen nyilvánosan, azért hagyta nyitva az ajtókat, hogy kényszerítse Istent, hogy vele együtt jöjjön ki, csodát tenni.

Az oltár mögött szekrény állott, a bíboros fölvette a stólát és a miseinget. Ott volt a szent olajtartó is, egy régi ezüstdoboz, a Boccanerák címerével. Don Vigilio visszatért a bíborossal együtt a szobába, hogy segédkezzék. A latin szavak fölhangzottak:

- *Pax huic domui.*

- *Et omnibus habitantibus in ea.*[4]

A halál olyan gyorsan és fenyegetően közeledett, hogy meg kellett rövidíteni a szokásos formulákat. Sem a két gyertyát, sem a fehér abrosszal letakart asztalt nem hozták be. Don Vigilio nem hozta be a szenteltvíztartót és a tömjénezőt sem, és a bíboros csak a megfelelő mozdulatokat végezte, megáldva a szobát és a haldoklót a szertartás szavaival:

- *Asperges me, Domine hyssopo, et mundabor: lavabis me, et super nivem dealbabor.*[5]

Benedetta, amint megpillantotta a bíborost a szent olajjal, reszketve térdre hullott az ágy lábánál. A hátrább álló Pierre és Victorine szintén letérdelt, mélyen megindulva a látvány fájdalmas nagyszerűségén. A contessina hófehér arccal, kitágult szemmel nézett Dariójára; már rá sem ismert földszínű,ráncos, elaggott arcára!

És nagybátyjuk, az egyház mindenható hercege, nem az óhajtott házassághoz hozza a szentséget, hanem a végső szakításra, minden emberi büszkeség utolsó pillanatához; a nemzetségeket lezáró, elsöprő halálhoz... Mint ahogy a szél söpri el az út porát.

Nem késlekedhettek tovább. A bíboros gyorsan, halkan elmondta a credót.

- *Credo in unum Deum...*[6]

- *Amen* - felelte don Vigilio.

A szertartásos imádságok után a titkár litániákat mormolt, hogy az ég vegye irgalmába a nyomorult embert, aki megjelenik Isten színe előtt, ha isteni csoda nem könyörül rajta.

A bíboros azzal sem töltött időt, hogy ujját megmossa, kinyitotta a szent olajat tartalmazó dobozt, és ahogy sürgős esetekben megengedhető, csak egy kenetet adott fel, az ezüsttű végével éppen csak a halálosan fonnyadt, elszáradt szájra tett egy csöppet.

- *Per istam sanctum unctionem, et suam piissimam misericordiam, indulgeat tibi Dominus quidquid per visum, auditum, odoratum, gustum, tactum deliquisti*.[7]

Milyen hittől égő szívvel ejtette ki a bocsánatkönyörgést, hogy az isteni irgalom tüntesse el az öt érzékkel, a lélekre nyíló öt kapu kísértésével elkövetett bűnöket! És még mindig remélte, hogy ha az Isten bűneiért sújtotta a szegény teremtést, talán visszaadja az életnek, ha megbocsátott neki. Életet, ó, Uram! Életet, hogy a Boccanera-nemzetség ősi ága még sokasodjék, és szolgálhasson időtlen időkig, harcokban és az oltár előtt!

A bíboros remegő kézzel nézte a haldokló néma arcát, lehunyt szemét, úgy várta a csodát. De semmi sem történt, nem gyúlt világosság. Don Vigilio vattapehellyel letörölte a haldokló száját, de a megkönnyebbülés sóhaja nem szállt föl. Azután elmondták az utolsó imát, és a bíboros, a segítővel együtt, visszatért a kápolnába. Félelmes csönd borult rájuk ismét. Mindketten térdre borultak, a bíboros buzgó imába merült a meztelen kövön. Szemét a bronzkeresztre emelte, semmi mást nem látott, nem hallott, teljes odaadással könyörgött Jézusnak, hogy őt vegye el unokaöccse helyett, ha már emberáldozatot kíván, és amíg Darióban még

---

[4] Békességet ennek a háznak. És minden lakójának. (latin)

[5] Hints meg, Uram, izsóppal, és megtisztulok, moss meg engem, és fehérebb leszek, mint a hó. (latin)

[6] Hiszek egy Istenben... (latin)

[7] Ezzel a szent kenettel, és az Ő végtelen irgalmával, bocsássa meg neked a mi Urunk mindazt, amit látással, hallással, szaglással, ízléssel, tapintással vétkeztél. (latin)

lélegzik az élet, és ő itt térdelhet, imádságba merülve Istennel, nem adta föl a reményt egy pillanatra sem, hogy kibékítheti az ég haragját. Alázatos és fönséges volt egyszersmind. Egy Boccanera és az Isten ne köthetnének szövetséget? Ha az ódon palota összeomolna, nem érezné, hogy rászakadnak a gerendák.

A szobában ezalatt semmi nem mozdult, a szertartás tragikus fenségének hatására még mély csönd honolt benne. Dario kinyitotta a szemét. Kezére nézett, sorvadtnak,ráncosnak látta, szemében a halál szomorúsága tükröződött. Kétségkívül, e világos pillanatban, ahogy a méreg kábító mámorából fölocsúdott, érezte először súlyos állapotát. Ilyen fájdalommal, ilyen nyomorultul meghalni, milyen fölháborító irtózat, a könnyed, önző, szépségért, vidámságért és fényért rajongó embernek, aki nem tudott szenvedni! A kegyetlen sors túlságosan keményen büntette benne a kihaló nemzetséget. Borzadt önmagától, kétségbeesés fogta el, s a gyermeki félelem erőt adott neki, fölült és rémülten körülnézett a szobában, mintha látni akarná, nem hagyta-e el mindenki? Amint tekintete az ágy lábánál térdeplő Benedettára esett, végső erőfeszítéssel feléje nyújtotta karját, önző vágytól égve, hogy magával vigye.

- Ó, Benedetta, Benedetta... Gyere, gyere... Ne hagyj egyedül meghalni...

Benedetta mozdulatlanul várakozva, egy pillanatra sem vette le szemét szerelmeséről. Mintha őt is magával ragadta volna a rettenetes kór. Amilyen mértékben gyöngült Dario, úgy tört össze, úgy pusztult ő is. Anyagtalanul fehérré lett, világos szeme nyílásából már látni lehetett lelkét. Amint észrevette, hogy Dario éled, hogy feléje nyújtja karját és hívja, fölállott, közelebb lépett az ágyhoz.

- Jövök, Darióm... Itt vagyok, itt vagyok!

Pierre és Victorine, akik még mindig ott térdeltek, olyan fönséges és lesújtó jelenetnek lettek tanúi, hogy ott maradtak mozdulatlanul a földön, mint valami földöntúli élmény előtt, amelybe a halandóknak már nincs beleszólásuk. Benedetta maga is úgy beszélt, úgy cselekedett, mint aki fölszabadult már minden megszokott társadalmi kötelék alól, mint aki kívül áll az életen, és csak messziről, a mindent elnyelő ismeretlenségből látja az embereket és a dolgokat.

- Ó, Darióm, el akartak bennünket választani. Igen, hogy ne lehessek a tiéd, hogy sohase lehessünk egymás karjaiban boldogok, azért kívánták halálodat; tudták, hogy a te életed az enyémet is magával viszi. Az az ember ölt meg... igen, ő a gyilkosod, még ha más sújtott is le rád. Ő az oka mindennek, ő rabolt el tőled, mikor a tiéd akartam lenni. Elpusztította mindkettőnk életét, ő okozta halálunkat az irtózatos méreggel... Ó, hogy gyűlölöm! Hogy gyűlölöm! Szeretném összezúzni, mielőtt elmegyek veled együtt.

Halk hangon mondta a rettenetes szavakat, egyszerűen, szenvedélyesen. Ki sem ejtette Prada nevét, alig fordult a mozdulatlanul mögötte térdelő Pierre-hez, míg hozzá szólt parancsoló hangon:

- Ön találkozni fog az apjával! Megbízom önt, hogy mondja meg neki, hogy megátkoztam a fiát! A hős Orlando nagyon szeretett engem, és ez az üzenet gyötrelmet fog okozni neki. De azt akarom, hogy mindent tudjon... tudnia kell mindent, a valóság, az igazság nevében!

Dario halálos félelemmel, zokogva nyújtotta ki megint karját, öntudatlanul is érezve, hogy Benedetta elfordította róla sugárzó szemét.

- Benedetta, Benedetta... Gyere, gyere... Olyan rettenetes ez a fekete éjszaka, nem akarok egyedül belemenni...

- Jövök, jövök, Darióm! Itt vagyok!

Közelebb hajolt hozzá, szinte ráborult, az ágy mellett állva.

- Fogadalmat tettem a Madonnának, hogy sohasem leszek senkié, még a tiéd sem, Isten beleegyezése, papi áldás nélkül! Isteni felsőbbséggel szeplőtelen, érintetlen akartam lenni, mint a Szűz; semmit sem akartam tudni a test szennyéről, ocsmányságról... És nagyszerű, megbecsülhetetlen szerelmi ajándékot akartam adni szívem választottjának, hogy örökre ura legyen testemnek, lelkemnek... Büszke voltam a szüzességemre, foggal, körömmel védtem meg a másik ellen, ahogy farkas ellen védekezik az ember; és megvédtem ellened is - könnyekkel, hogy tisztán őrizzem meg a kincsemet, ne szennyezd be szentségtörő lázban, a megengedett gyönyörök szent pillanata előtt... Ha tudnád, milyen rettenetes küzdelmet folytattam önmagam ellen is, hogy ellenálljak! Szerettem volna sikoltani, hogy végy el, tégy a magadévá, ragadj magaddal. Mert egészen akartalak... s téged akartalak... és egészen neked adtam magam, mindent tudó, elfogadó, követelő asszonyi szívvel, fönntartás nélkül, hitvest és anyát teremtő teljes szerelemmel... Ó, milyen kínnal tartottam meg a Madonnának tett fogadalmat, az ősi vér hogy viharzott a szívemben... és most... minden romba dőlt...

Közelebb lépett, és hangja még szenvedélyesebbé vált:

- Emlékszel... akkor este, mikor válladban késszúrással érkeztél haza... Azt hittem, meghaltál... Sikoltottam a rémülettől, hogy elmész, hogy elvesztelek, mielőtt megismertük volna a boldogságot. Szemrehányásokat tettem a Madonnának, megbántam, hogy nem kárhoztam el veled, hogy nem halhatok meg veled összeölelkezve, hogy együtt temessenek el... És a rettenetes figyelmeztetést semmibe vettem! Vakon és ostobán nem értettem meg az intést! Most megint lesújtottak reád, elrabolnak tőlem, és elmész anélkül, hogy a tied lettem volna még idejekorán... Ó, én nyomorult, büszke, ostoba álmodozó!

Elfúló hangjában a józan, okos asszony önmaga ellen fordult haragja égett. Az oly anyai Madonna vajon az egymást akarók szerencsétlenségét kívánja? Miért méltatlankodott vagy szomorkodott volna azon, hogy boldogan, rajongva feküsznek egymás karjában? Nem, nem! Az angyalok nem sírnak, ha két szerelmes, akár papi áldás nélkül is, szereti egymást a földön, sőt ellenkezőleg: mosolyognak, vidáman énekelnek. Irtózatos csalás, hogy nem hagyják a szerelem fényes örömeit fényes napsütésben élvezni, mikor az élet vére lüktet az erekben.

- Benedetta, Benedetta! - suttogta a haldokló gyermekes rémülettel, hogy egyedül kell az örökös, sötét éjszakába lépnie.

- Itt vagyok, itt vagyok, Darióm! Jövök már!

Hirtelen úgy érezte, hogy a térdelő cseléd meg akarja akadályozni szándékát.

- Hagyd, hagyd, Victorine! A világon semmi sem tántoríthat el, mert szerelmem mindennél, a halálnál is erősebb. Az előbb, ahogy térdeltem, valami felserkentett, idelökött. És ugye megesküdtem a késszúrás estéjén? Ugye megígértem, hogy csak az övé leszek... a föld alatt is, ha másképp nem lehet... Hadd csókoljam meg, és vigyen magával!... Meghalunk és mégis egybekelünk örökre.

Megint odahajolt a haldoklóhoz és megérintette:

- Darióm, itt vagyok, itt vagyok!

Leírhatatlan percek következtek. Emberfeletti izgalommal, szerelemben lángolva, Benedetta lassan vetkőzni kezdett. Előbb a ruhaderék hullott le róla, és felragyogott fehér karja, fehér válla, azután a szoknyák siklottak le; fehér bokája, fehér lába ott tündöklött a szőnyegen; és egyenként hulltak le róla az utolsó ruhadarabok, csodálatos fehér virágzással bontakozott ki fehér hasa, fehér melle, fehér combja. Minden leplet lerántott magáról, öntudatlan merész-

séggel, királyi nyugalommal, mintha teljesen egyedül lenne. Fölegyenesedve állott ártatlan meztelenségében, mint a liliom, felséges semmibevevésével mindennek, mit sem törődve a tekintetekkel. Testének szépségével, a legcsodálatosabb márványok eleven és tökéletes szépségével beragyogta és illattal töltötte meg a komor szobát, nyaka királynői, melle, mint a hadak istennője; büszke hajlékony vonal vállától a sarkáig, tagjai és csípői megszentelten domborultak. Fehér volt, fehérlett, mint a márványszobrok, a galambok, fehérebb, mint a hó.

- Darióm, itt vagyok, itt vagyok!

Pierre és Victorine elvakult, káprázó szemmel csodálták, mint valami szent látomás diadalmas lobogását, mint valami tüneményt. Victorine meg se mozdult, hogy visszatartsa rendkívüli tettétől. A szenvedély és a hit szent őrületének tisztelete földhöz szögezte. Pierre-t teljesen megbénította a látomás, a nagyszerű jelenet, bámuló borzongáson kívül semmit sem érzett. Nem ütközött meg a hófehér, liliomszerű meztelenségen, a szűzies, nemes ártatlanságon, a lelki tisztaságban ragyogó testen, a hatalmas szerelem lángolásán. Éppoly kevéssé ütközött meg rajta, mintha lángeszű művész örökítette volna meg a képet.

- Darióm, itt vagyok, itt vagyok!

És Benedetta lefeküdt, karjaiba zárta a haldokló Dariót, akinek már éppen csak annyi ereje volt, hogy átölelje. Benedetta ezt akarta, látszólagos nyugalmában, elszántságának liliomos fehérségében, amely alatt tűzvészes lángolás tombolt. Legnyugodtabb óráiban is mindig ez a tűz emésztette. Most, hogy az irtózatos sors elrabolja kedvesét, nem akart belenyugodni, hogy elveszítse, mielőtt az övé lehetett volna, ha már ostobán visszautasította, mikor mindketten mosolygó szerelemmel, sugárzó erőben lehettek volna egymáséi. És őrületében a természet tiltakozása is kitört, a nő ösztönszerű sikoltása, hogy nem akar, nem akar terméketlenül meghalni, haszontalanul, mint a mag, amelyet elsodor a szerencsétlenség szele, és többé nem csírázik belőle élet.

- Darióm, itt vagyok, itt vagyok!

Meztelen tagjaival, egész meztelen lelkével átölelte a haldoklót. Pierre e pillanatban a falon, az ágy fejénél a Boccanerák címerét pillantotta meg, arannyal és színes selyemmel kihímezve, lila bársonyon. A lángokat lehelő szárnyas sárkányt, az égő és félelmes fölírást: *Bocca nera, alma rossa* - fekete száj, vörös lélek; az üvöltéstől elsötétülő száj, a hit és a szerelem izzásától lángoló lélek. A tragikus legendákkal övezett szenvedélyes, erőszakos fajta újjászületett ebben a pillanatban, hogy az utolsó, elragadó leányt ijesztő és csodálatos, halálos eljegyzésbe taszítsa. A hímzett címer Cassia Boccanera emlékét költötte fel Pierre-ben, a szerelmes és igazságszolgáltató leányét, aki fivérével, Ercoléval, és kedvese, Flavio Corradini holttestével a Teverébe vetette magát. Ugyanaz a kétségbeesett ölelkezés igyekszik győzedelmeskedni most is a halálon, ugyanaz a vad elszántság ugrik a mélységbe az egyetlen, kiválasztott férfival. Úgy hasonlítottak egymásra, mint a nővérek, az, akinek a képe ott volt fent a régi vásznon, és az, aki belehal szerelmese halálába, mintha az élő csak a másiknak volna visszajáró lelke, vonásaik egyaránt gyermekesen finomak, szájuk egyformán vágyódó, nagy szemük egyképpen álmodozik kicsi, kerek, bölcs és makacs arcukban.

- Darióm, itt vagyok, itt vagyok!

Örökkévalóságig, talán csak egy pillanatig tartott az ölelkezésük. Benedetta lázas rajongással adta oda magát, szent láza földöntúlian lángolt, az előttük megnyíló ismeretlenség fekete végtelenjében. Szinte belemerült a férfiba, eltűnt benne, rettegés nélkül, nem undorodva attól, hogy az irtózatos kór fölismerhetetlenné tette kedvesét. A férfi görcsösen ölelte magához, a végre beteljesült, nagy boldogság üdvözülésében megsemmisülve, mintha magával akarná ragadni. És akkor, talán a félig valóra vált birtoklás fájdalmában, hiábavaló, soha meg nem

termékenyülő szüzességére gondolva, vagy talán az őrületes boldogságban, hogy egész valója szenvedélyes akaratából, mégis beteljesült házassága, a tehetetlen halál ölelésében olyan vérhullám tódult Benedetta szívébe, hogy megölte. Ott halt meg halott kedvese mellén, szorosan összeölelkezve vele, mindörökre a karjaiban.

Tompa sikoltás hallatszott, Victorine, aki mindent megértett, odament. Pierre is fölállott, remegve a csodálattól, a könnyektől, a fennköltség varázsában.

- Nézze, nézze! - nyögte a cseléd halkan. - Nem mozdul, nem lélegzik. Szegény, szegény gyermekem! Meghalt!

- Istenem! Milyen gyönyörű szépek! - suttogta a pap.

És valóban: soha halottak arcán nem ragyogott még ilyen magasztos szépség. Dario földszínű, megöregedett arca márványsápadttá merevedett; vonásai megnyúltak, leegyszerűsödtek valami kimondhatatlan vidámság lendületében. Benedetta komoly maradt, ajkára a rajongó akarat barázdája vésődött, átszellemült teste végtelen és fájdalmas áhítatot fejezett ki csodálatos hófehérségében. Hajuk összefolyt, és nagy, nyitott szemükkel egymás szemébe néztek, a végtelen, örök gyöngédség szelídségével. Örökre összeölelkezett a pár, úgy mentek az örökkévalóságba, egyesülésük elragadtatásában, legyőzve a halált, a halhatatlan, győzelmes szerelem elragadó szépségével.

Victorine panaszos sikoltását nagy kavarodás követte. Pierre meg se értette, hogy a szoba miképpen telik meg hirtelen rémült és kétségbeesett emberekkel. A bíboros befutott kápolnájából don Vigilióval, Giordano is megérkezett donna Serafinával, akinek szólt unokaöccse várható haláláról, aki lesújtva torpant meg a családra zúduló villámcsapásoktól. Az orvos is csodálkozó izgalommal nézte a tragédiát, mint a nagyon öreg orvosok, akiknek a tapasztaltsága mindig megretten a tények előtt. Igyekezett magyarázatot adni, habozva emlegetett valamit az ütőértágulatról, esetleges embóliáról.

Victorine fájdalmában egyenrangúnak érezve magát gazdáival, közbekiáltott:

- Ó, doktor úr, túlságosan szerették egymást! Nem elég az ahhoz, hogy együtt haljanak meg?

Donna Serafina homlokon csókolta a drága gyermekeket, és azután le akarta zárni szemüket. De hasztalan próbálkozott, a szemhéjak fölnyíltak, mihelyt ujját levette róluk, és a szemek újra egymásra mosolyogtak, dédelgetve egymást örökkévaló tekintetükkel. Donna Serafina igyekezett az illendőség kedvéért szétválasztani testüket.

- Ó, asszonyom! Ó, asszonyom! - kiáltott újra Victorine. - Hamarabb eltöri a karjukat... Nézze, mintha ujjuk behatolt volna egymás vállába, sohasem fogják elhagyni egymást.

A bíboros is közbelépett. Isten nem tett csodát. Ólomsápadtan, könnytelen szemmel, dermedt kétségbeesésében alakja még nagyobbnak látszott. Fenséges mozdulata feloldozást adott és szentesített, mintha egyházfejedelemként rendelkezne az ég akaratával, és így fogadta az összeölelkezett szerelmeseket a legfelsőbb törvényszék előtt; megvetéssel sújtotta a társadalmi szokásokat a magasztos szerelem láttára; lelke mélyéig megrázta a fiatal pár életének szenvedése és haláluk szépsége.

- Hagyja, hagyja őket, testvérem. Ne zavarja álmukat... Hadd maradjon nyitva a szemük, ha nézni kívánják egymást, fáradhatatlanul, az idők végezetéig... És csak aludjanak egymás karjában, hiszen életükben nem vétkeztek, és csak azért egyesültek az ölelésben, hogy a földben aludjanak!

A római hercegek vére lángolt fel benne, még forrón a csaták és szenvedélyek régvolt kalandjaitól. Büszke hangon folytatta:

- Két Boccanera alhatik így! Egész Róma bámulni és siratni fogja őket!... Hagyja, hagyja őket egymásnak, húgom... Isten ismeri őket, és vár reájuk már.

A jelenlevők mind térdre hullottak. A bíboros maga mondotta el a halottak imáját. Az éj leszállt, növekvő sötétség borult a szobára, aztán nemsokára fellobbant két viaszgyertya csillogó fénye.

Pierre maga sem tudta, hogyan került a palota elhagyott kertjébe, a Tevere partjára. Fáradtságtól, fájdalomtól megtörve, levegőre vágyott. Homályba borult a kedves kis zug, az antik szarkofág, ahol a tragikus álarcos szájából hulló víz dalolta fuvoladalát, és a babérfa árnyas koronája, a keserű puszpángok, a virágágyak, narancsfák sötét, alaktalan tömegeknek látszottak a kékesfekete ég alatt... Milyen kedves és vidám volt ma reggel az elragadó, mélabús kert, s most Benedetta nevetése kétségbeejtő visszhangot hagyott benne, a közeli boldogság csengő örömét, amely most odafent van a dolgok és lények megsemmisülésében. Fájdalmas szorongás fogta el Pierre szívét, zokogásban tört ki. Leült arra a helyre, ahol reggel Benedetta ült: a fölborított oszlop töredékére, és magába szívta a levegőt, amelyet Benedetta szívott magába, és mintha megőrizte volna az imádni való nő tiszta illatát.

Egy távoli óra hatot ütött. Pierre hirtelen fölugrott, eszébe jutott, hogy a pápa még aznap este, kilenc órakor fogadni fogja. Még három óra van hátra. A rettenetes szerencsétlenség alatt egyszer se gondolt rá, és most úgy érezte, mintha hónapok teltek volna el azóta, mintha hosszú távollét után megöregedve, szomorú eseményekkel terhes, megtört szívvel és aggyal kellene a találkozásra mennie. Kínosan felállt. Három óra múlva megy a Vatikánba, és végre látni fogja a pápát...

14

Fél kilencet ütött egy óra az elsötétült és alvó városnegyed mély csöndjében, amikor Pierre a Borgóból a Vatikán elé ért. Korán jött. Elhatározta, hogy vár még húsz percet, és pont kilenckor, a kitűzött időben ér majd a lakosztályok ajtaja elé.

A haladék valami megkönnyebbülést szerzett szívének végtelen szomorúságában és izgalmában. Testben-lélekben összetörve, rettenetes fáradtan jött el a tragikus események után a halottasszobából, amelyben Dario és Benedetta aludták örök álmukat, egymás karjában. Enni sem tudott. Egy pillanatra sem szabadulhatott a két szerelmes fájdalmas és vad képétől; annyira tele volt velük, hogy önkéntelen sóhajok szálltak föl melléből, és szemét minduntalan elborították a könnyek. Hogy szeretett volna elrejtőzködni, kedvére sírni, hogy kielégítse a könnyek fullasztó kényszerét! A két szerelmes borzasztó halálán érzett megrendülése összeolvadt könyve miatti szomorúságával; még nagyobb részvét fogta el, mélységes aggódás a világ minden nyomorultja és szenvedője iránt; kétségbeesetten töprengett a szegények erkölcsi és fizikai nyomorán, szenvedésén. Mennyi igazságtalanságot és szörnyűséges szenvedést látott Párizsban és Rómában! Minden lépésnél attól félt, hogy zokogásban tör ki, és karját kitárja a fekete ég felé.

Lassan sétálgatott a Szent Péter téren, hogy csillapodjék kissé. Az éjszakai órában végtelen csönd és magány borított mindent. Mikor az imént a térre érkezett, azt hitte, elmerül a sötétség tengerében. Lassanként azonban hozzászokott a szeme. A széles térséget csak négy, hétágú kandeláber világította meg az obeliszk négy sarkán, és néhány gyéren elszórt lámpa, jobbról és balról, a bazilikát körülvevő épületek mentén. Az oszlopsor kettős íve alatt is árasztott valami sárgás fényt néhány lámpa a négy-négy sor oszlop irdatlan erdejében, és furcsán rajzolták ki az oszlopok törzsét. A téren csak a tüneményszerűen emelkedő fehér obeliszk látszott. A Szent Péter-templom homlokzata, alig kivehetően, mintegy álomban, de zárt egészben, holtan rajzolódott fel az égre, álomszerűen, hihetetlenül nagy volt, mozdulatlan és hallgatag. A kupolát nem is láthatta, csak sejtette monumentális kerekségét az ég magasságában. A rejtelmes sötétségben valahonnan a kutak vizének csobogása hallatszott; azután lassanként kiváltak a sötétből a vízsugarak mozgó fantomjai. Az óriási tér fölött sötét-bársonyosan húzódott az ég, a csillagok úgy ragyogtak, mint a karbunkulusok. Nem sütött a hold, a Göncöl szekere, arany kerekeivel, arany rúdjával éppen a Vatikán tetőzete fölött állott, és a ragyogó Orion, övének három égitestével, éppen a Giulia utca fölött.

Pierre a Vatikánra emelte tekintetét, de csak kusza homlokzatokat látott; a pápa lakosztályának emeletén két lámpa fénye csillogott. Csak a Szent Damasus-udvarban a belső és bal oldali homlokzatot világította meg az üvegházak nagy tábláinak visszfénye. Még mindig sehol semmi nesz, semmi mozgás, még csak az árnyak sem változtak. Két alak haladt át a végtelen téren, azután egy harmadik is megjelent, és nemsokára eltűnt, ütemes lépése sokáig hallatszott a távolból. Teljes elhagyatottság uralkodott, se sétáló, se járókelő, még csak ácsorgók árnya sem jelent meg az oszlopsor alatt, a pillérek erdejében, amely olyan üres volt, mint letűnt korok százados erdői. Milyen ünnepélyes pusztaság! A fenséges vigasztalanság nagy csendje! Pierre-re sohasem nehezedett sötétebb, mélységesebb álom, nemesebb, magasztosabb halál.

Kilenc óra előtt tíz perccel a bronzkapu felé indult. Egyik szárnya még nyitva volt, a jobb oldali oszlopsor végén, sötétségben rejtőzve. Eszébe jutott monsignor Nani pontos utasítása; minden ajtónál Squadra urat kell keresnie, azonkívül egy szót sem szabad szólnia, és minden ajtó megnyílik majd, csak tovább kell vezettetnie magát. Senki a világon nem tudhatta, hogy

ide kell jönnie, minthogy Benedetta meghalt. Alighogy átlépett a bronzkapun, megpillantotta a mozdulatlanul álló, álmos arcú svájci gárdistát. Egyszerűen mondta, az utasítás szerint:

- Squadra úr...

A svájci gárdista nem mozdult, nem állotta útját. Pierre tehát tovább ment, és jobbra fordult, a Pia-lépcső nagy előcsarnokába, a Szent Damasus-udvarba vezető, óriási négyszögbe zárt kőlépcső felé. Sehol egy lélek, csak elfojtott léptek zaja és az alvó gázlángok, amelyeknek kopott üvege lágyan, fehéren szórta a fényt.

Mikor keresztülhaladt az udvaron, eszébe jutott, hogy látta már ezt a képet Raffaello loggiáiból, az oszlopsorral, kútjával, fehér kövezetével, forró napsütésben. Most azonban nem látta az öt-hat veszteglő kocsit, a veszteglő lovakkal, a mereven ülő kocsisokat, magány uralkodott a sötét, széles, négyszögű térségen, síri álom a lámpák komor világa alatt, amelyeknek feje a három homlokzat üvegablakaira vetett fehér világosságot. Pierre megborzongott az ürességtől és a csendtől, kissé nyugtalanul sietett jobbra, a lakosztály lépcsőihez vezető üvegtetős lépcsőfeljáró felé.

Díszbe öltözött csendőr állott a bejáratnál.

- Squadra urat keresem!

Az őr szótlanul mutatott a lépcsőre.

Pierre fölment a sárga falak között sorakozó széles, fehér márványkorlátos, alacsony fokú lépcsőn. A kopott üveggömbökben égő lámpákat már félig lecsavarták takarékosságból. Szomorúan ünnepélyesebb látványt elképzelni sem lehet, mint ez a sápadt, meztelen és hideg fenségesség. Minden lépcsőfordulónál svájci gárdistát látott, alabárdosan, a palotára boruló mély álomban csak az ő lépéseik hallatszottak; nyilván sétálgatással akartak menekülni a rájuk nehezedő álmosság elől.

A mindent elnyelő homályban, a borzongató nagy csendben végtelennek tetszett az út felfelé. Minden emeletet több lépcsőforduló előzött meg, és még egyre következtek egymás után. Mikor végre a második emeletre ért, úgy érezte, hogy legalább száz éve megy fölfelé. A Kelemen-terem üveges ajtajának egyik szárnya nyitva állott; egy svájci gárdista őrizte.

- Squadra úr!

Az őr utat engedett.

A félhomályban mérhetetlen nagynak látszott a Kelemen-terem. A gazdag dekoráció, a sok faragás, festmény sejtelmes, sötét tüneményképpen hatott. Álmodó falakon drágakövek, ékszerek visszfénye szunnyadt. Egyébként semmi bútor, csak a félhomályba vesző, vég nélküli padlózat.

A terem túlsó szélén, egy ajtó mellett, Pierre végre három alakot pillantott meg egy padon. Szunnyadozó svájci gárdisták voltak.

- Squadra úr!

Az egyik őr lassan fölállott és eltűnt. Pierre megértette, hogy várnia kell. Mozdulni sem mert, még lépteinek zaja is izgatta volna. Körülnézett és igyekezett képzeletben megeleveníteni a tömegeket, amelyek valaha megtöltötték a termet. Még ma is nyitva áll mindenki előtt, és minden látogatónak át kell haladnia rajta; ez a gárdisták terme, örökös jövés-menés zajlik itt. Hogy rásúlyosodott az éjszaka halálos csendje, mintha ki akarná pihenni a nappal látott fárasztó eseményeket és embereket!

A gárdista végre visszatért, a szomszédos szoba küszöbén egy feketébe öltözött, körülbelül negyvenéves férfi jelent meg: éppen úgy lehetett volna főúri lakáj, mint valamelyik katedrális sekrestyése. Csinos, beretvált arcú, kissé hajlott orrú, éles tekintetű, nagy szemű ember volt.

- Squadra úr! - mondta Pierre utoljára.

A férfi meghajolt, mintegy jelezve, hogy ő a keresett. Újabb meghajlással szólította föl Pierre-t, hogy kövesse. Sietség nélkül, egyik a másik háta mögött, elindultak a termek hosszú során át.

Pierre már ismerte a szertartásrendet, gyakran beszélgetett róluk Narcisse-szal is, így hát fölismerte minden egyes terem rendeltetését, és gondolatban megtöltötte a személyiségekkel, akik itt tartózkodhatnak. Bizonyos ajtók küszöbét csak rangjuk szerint léphetik át az egyes méltóságok, így aztán ha valakit kihallgatáson fogad a pápa, kézről kézre jár a cselédség kezéből a nemes testőrökhöz, azután a tiszteletbeli kamarásokhoz, azután a titkos kamarásokhoz, míg végre a Szentatyához jut. Nyolc óra után azonban kiürülnek a termek, gyéren égnek a lámpák a tükrös asztalokon, s csak szunnyadó, elhagyatott szobák sorakoznak abban a fenséges megsemmisülésben, amely elnyeli a palotát.

A személyzet termében *bussolanté*-k - pápai címerrel hímzett, vörös bársonyruhás egyszerű ajtónállók - tartózkodtak, ők vezetik a látogatót a díszelőszobához. Ebben a késői órában csak egyetlen alak ült még a szobában, bíbor ruhája feketének látszott a félhomályos zugban. Fölemelve fejét, némán engedte áthaladni az érkezőket a homályban, amely kioltotta a fényes nappalok ragyogó pompáját. Azután a csendőrszobába értek, ahol szabály szerint a bíborosok és más magas személyiségek titkárai várták uruk visszatértét; most ez is üresen állott, egyetlen szép, kék, bivalybőr szíjas egyenruha, egyetlen finom reverenda sem tűnt föl benne, mint a rendes fogadások idején. Üresen állott a következő, kisebb szoba is; a palotaőrség szobája, a római polgárságból sorozott katonaságé, akik fekete zubbonyt, arany válldíszt és vörös tollas csákót viseltek. Azután jobbra tértek, újabb termek felé, melyek közül az első: a Gobelin-terem, csodálatosan szép várakozóterem volt, magas mennyezettel, pompás gobelinekkel; Jézus csodatevéseinek és a kánai menyegző jeleneteinek művészi ábrázolása, Audran kézjegyével. A nemes testőrök terme is üresen állott fazsámolyaival, jobb oldali tükrös asztalával, mely fölött kereszt van, két lámpa között. A teremből egy kis fülke nyílik, oltár áll benne, a Szentatya szokta itt elmondani miséit; teljesen egyedül, míg a hallgatóság a nagy terem padozatán térdel, és a nemesi testőrök ragyogó egyenruhájától csillog minden. És üres végül a nagy díszelőszoba, a trónterem is, amelyben a pápa tömeges kihallgatásokat ad, egyszerre két-háromszáz embernek. Az ablakkal szemközt, alacsony emelvényen áll a trón, vörös bársonnyal borított aranyozott karosszék, ugyancsak vörös bársony baldachin alatt. Előtte a vánkos lábcsókoláshoz, jobbról és balról, szemtől szemben, két tükrös asztal, egyiken óra, a másikon kereszt, két aranyozott lábú magas gyertyatartó között. A XIV. Lajos-stílusú vörös damasztkárpit egészen a pompázatos frízig ér, azon túl a mennyezet allegorikus alakjai és jelképei vonulnak végig. A pompás, hideg márványpadlót csak közvetlenül a trónus előtt borítja szmirnaszőnyeg. A magánkihallgatások napján azonban, mikor a pápa a kis trónteremben vagy pedig saját szobájában tartózkodik, a trónterem csak díszelőszobaként szerepel, ahol a prelátusok, magas egyházi méltóságok, nagykövetek és minden rendű és rangú polgári személyek várakoznak. A szolgálatot két tiszteletbeli kamarás teljesíti ilyenkor, egyik violaszínű ruhában, a másik csuklyában, karddal; ők veszik át a bussolanték kezéből a megtisztelő kihallgatásra bocsátható személyeket, és ők maguk vezetik a szomszéd szoba ajtajáig, a titkos előszobába, ahol a titkos kamarásoknak adják át őket. Ez a terem a legfényesebb, a legelevenebb. Káprázatos egyenruhák és öltözékek töltik meg, az „Egyetlen”-hez és a „Kiválasztott”-hoz való közeledés növekvő izgalmában. A szívek egyre erősebben dobognak, a termek végtelen során át a lélegzet elfúl a kiszámított közeledésre, az egyre

fokozódó nagyszerűség és pompa láttára. Az éjjeli órában azonban még mindig sehol egy lélek, sehol egy mozdulat, semmi hang, csak a mennyezet homályából a vörös bársony trónra omló csend és egy füstölgő lámpa az egyik tükörasztal sarkában; a terem kihalt és néma.

Squadra úr még egyetlenegyszer sem fordult hátra. Lassú léptekkel, némán haladt, a titkos előszobánál megállt egy pillanatra, hogy mintegy időt engedjen a látogatónak, mielőtt a szentélybe behatol. Csak a titkos kamarásoknak volt joguk itt tartózkodni, és csak bíborosok várhatták itt, hogy a pápa fogadni kegyeskedjék őket. Mikor végre Squadra úr rászánta magát, hogy bevezesse Pierre-t, a fiatal pap megérezte az ideges emberek érzékenységével, hogy most lép be a kicsinyes, hétköznapi lét túlsó oldalára, a rettegett szentélybe. Nappal az ügyeletes nemesi testőr állott az ajtó előtt, most azonban az ajtó őrizetlen volt, a szoba - akár a többi - üres. Csak a képzelet tölthette meg magas rangú, nagyon hatalmas, teljes díszbe öltözött személyiségekkel a folyosószerűen kissé elkeskenyedő termet, az Angyalvár környékének új negyedére nyíló két ablakával. Egyetlen ablak nézett a Szent Péter térre, a kis trónterembe vezető ajtó mellett. Az ablak és az ajtó között egy kis asztalnál rendszerint egy titkár ült, természetesen azonban ebben az idő tájban ő sem volt ott. Mindenütt, egyforma aranyozott tükörasztalokon, egyforma keresztek, lámpák sorakoztak. Egy rézzel kivert ébenfa keretes, nagy óra lassú ketyegéssel mutatta az időt. Az aranyrózsás mennyezet alatt egyetlen feltűnő, rendkívüli látvány ragadta meg a tekintetet: a sárgás címerekkel behintett vörös damasztkárpit. Mindenfelé feltűnt a két kulcs, a tiara és a karmaival a világgömböt érintő oroszlán.

Squadra úr azonban észrevette, hogy Pierre egyre kezében tartja kalapját, ahelyett, hogy a szertartások szerint a bussolanték szobájában hagyta volna. Csak a bíborosoknak áll jogában a kalapot kézben tartani. Tapintatosan kivette tehát kezéből a kalapot, letette az egyik tükörasztalra, jelezvén, hogy legalábbis itten kell hagynia. Aztán még mindig szó nélkül, csak meghajlással adta értésére, hogy bejelenti Őszentségének, addig várakozzék itt.

Pierre, egyedül maradva, mélyen föllélegzett. Fulladozott, szíve megszakadásig dobogott. Értelme azonban megőrizte tisztaságát, a félhomályban is észrevette a pápa híres lakosztályának pompáját, a ragyogó szalonok hosszú sorát, a kárpittal bevont falakat, selyemtapétákat, az aranyozott és festett frízeket, freskókkal telefestett mennyezeteket. A tükörasztalokon, zsámolyokon és trónusokon kívül azonban sehol semmi bútordarab; a lámpák, órák, keresztek, még a trónusok is csak úgy kerültek ide, hogy ajándékba hozták a világ négy sarkából, a nagy jubileumok lázában. Semmi kényelem, minden nagyszerű, merev és hideg, és nem lakályos. A régi Olaszország képe elevenedett meg: mindig dísz és pompa, de semmi bensőség, semmi melegség. Szőnyegeket kellett teríteni a pompás márványpadlóra, amelyen jéghideggé vált az ember lába. Újabban fűtőkészülékeket helyeztek el, félve, hogy a pápa meghűl, de nem használták őket. Legjobban megdöbbentette Pierre-t, most, hogy végre itt állt és várt, a csontjáig ható, mélységes, síri csend, amilyet még sohasem tapasztalt; mintha az álomba hullott kolosszális Vatikán fekete üressége erre az emeletre költözött volna, az elhagyatott termek hosszú sorába, a pompás és halott termekbe, amelyekben mozdulatlanul égtek a lámpák apró lángjai.

Az ébenfa óra kilencet ütött. Pierre elcsodálkozott, hogy még csak tíz perc telt el, mióta átlépte a bronzkaput. Úgy érezte, hogy napok óta jön már. Azután igyekezett legyőzni fojtogató, ideges szorongását, mert sohasem lehetett biztos benne, nyugalma és józan esze nem tör-e ki könnyekben. Járni kezdett, elhaladt az óra előtt, a tükörasztalon álló keresztre nézett és a lámpa üvegburájára, amelyen az egyik szolga zsíros ujjnyoma látszott. A lámpa olyan sárgán és gyengén világított, hogy szerette volna kissé feljebb csavarni, de nem merte. Azután odalépett a Szent Péter térre néző ablakhoz. A rosszul összehúzott ablakszőnyegek nyílásán át elragadtatva nézte Rómát; ilyennek látta Raffaello loggiáiból, ilyennek képzelte el

már akkor is, mikor a kis vendéglőben ülve azt hitte, hogy XIII. Leót látja szobája ablakában. Csakhogy most a sötétségbe vesző Rómát látta, amely olyan végtelen messzeségben, olyan határtalanul terült el, mint a csillagos égbolt. A feketén hullámzó határtalan tengerben csak a főbb útvonalakat lehetett felismerni, a villanyvilágítással megannyi tejúttá változott nagy utcákat: a Vittorio Emmanuele körutat, a Nazionale utcát, majd az őket metsző Corsót, amelyet viszont a Tritone utca keresztezett, amely a San Nicola da Tolentino utca folytatása, ez utóbbit a Termák terének távoli csillagárja kötötte össze a vasúti állomással. A Vittorio Emmanuele körút és a Nazionale utca túlsó oldalán, a régi Róma felől csak néhány tér és egy-két körút vége világított még, minden mást elnyelt a sötétség. Tovább már csak apró, sárgás fények villogtak, mintha a félig kihunyt égről csillagmorzsákat söpörtek volna a földre. Néhány pislogó csillagzat, amely titokzatos és nemes alakzatokat rajzolt ki, hiába igyekezett megküzdeni a sötétséggel, belefulladt a kusza összevisszaságba, mintha foszforeszkáló homokmaradványa lenne egy porrá omlott égitestnek, amely csak a dicsőségét hagyta itt. Milyen irdatlan sötétség, imitt-amott fénnyel behintve, milyen mérhetetlen homály és ismeretlenség; mintha az örök város huszonhét évszázada együtt szunnyadna romjaival, emlékműveivel, népével, történelmével, már azt sem lehetett volna megmondani, hol az eleje, és hol a vége, elnyúlt talán az árnyék korláttalan széléig, hordozta az egész éjszakát, és talán már oly kicsiny, annyira elenyészett, hogy a nap, majd ha visszatér, csak megmaradt hamvára vethet fényt!

Pierre azonban hiába igyekezett lecsillapítani magát, nyugtalan izgalma nőttön-nőtt, még itt a fenséges béke sötét óceánja előtt is. Eltávolodott az ablaktól, egész testében megremegett, halk léptek neszét hallva; azt hitte, hogy már jönnek érte. A zaj a szomszédos teremből hallatszott, a kis trónteremből. Csak most vette észre, hogy az ajtó nyitva maradt. A zaj elnémult. Lázas türelmetlenségében merészen bedugta a fejét és körülnézett. A szomszéd terem is éppen olyan vörös damaszttal volt tapétázva, vörös bársonnyal bevont aranyozott karosszék, ugyanolyan baldachin alatt, az elmaradhatatlan tükörasztal, magas elefántcsont kereszt, óra, két lámpa, gyertyatartók, két óriási sèvres-i váza a Szentatya arcképével. Mégis valamivel kényelmesebbnek látszott, a szmirnaszőnyeg az egész padlót befödte, néhány karosszék sorakozott a fal mentén, egy szőnyegekkel dekorált, tükörasztalnak használt hamis kandalló is állott benne. A pápa, akinek szobája ebbe a terembe nyílott, rendszerint itt fogadta azokat a személyiségeket, akiket nagyon meg akart tisztelni. Pierre még jobban megremegett arra a gondolatra, hogy már csak ez az egy szoba választja el XIII. Leótól, aki oly közel van hozzá, az egyszerű faajtó mögött. Vajon miért várakoztatják? Vajon itt akarják fogadni, hogy ne legyen túlságosan bizalmas a kihallgatás? Hallott már emlegetni titokzatos látogatásokat ilyen késői órában; ismeretlen embereket vezettek be ugyanilyen titokzatosan, magas rangú személyiségeket, akiknek csak halkan suttogták nevüket. Őt bizonyára kompromittálónak találták, és zavartalanul akarnak beszélni vele, minden kötelezettség nélkül, a környezet tudtán kívül. A tükörasztalon, a lámpa mellett, valami fogantyús fatálcát vett észre, és abban a pillanatban eszébe jutott, hogy honnan eredhetett az imént hallott zaj. Vacsora maradványai, evőeszköz, pohár, üveg, teríték állott rajta. Bizonyára Squadra úr, megpillantván a szobában a tárgyakat, ide kihozta őket, aztán visszament rendet csinálni. Pierre tudta, hogy a pápa milyen egyszerűen étkezik. Kis asztalkán egyszerre hoznak be mindent neki, ezen a kis fatálcán: húst, főzeléket, kétujjnyi bordeaux-it, orvosi rendeletre, főleg pedig húslevest kis csészékben. Öreg bíborosait szívesen kínálta meg levessel tea helyett: öreg legények gyomorjavító lakomája. XIII. Leó napi kiadásait nyolc frankban állapították meg. Ha az ember VI. Sándor pápa dorbézolásaira gondol, vagy II. Gyula és X. Leó lakomáira! A szomszéd szobában újra meg-magyarázhatatlan nesz hallatszott. Pierre sietve húzta vissza fejét, megrémült tolakodásától, hirtelen úgy érezte, mintha a vörös kis trónterem hirtelen lángba borulna halott, békés álmában.

Halk léptekkel járkált tovább. Sokkal izgatottabb volt, semhogy egy helyen tudott volna maradni. Most már emlékezett reá, hogy Narcisse beszélt Squadra úrról; nagy személyiség, a legfontosabb, a legnagyobb befolyással bíró ember, Őszentsége kedvenc komornyikja. Csak egyedül ő tudta rábírni a pápát egyes kihallgatások napján, hogy tiszta, fehér reverendát öltsön, ha a rajta levőt beszennyezte már a dohány. Őszentsége konokul bezárkózott szobájába minden este, és nem tűrte, hogy bárki is szobájában aludjék; némelyek szerint, hogy bizonyos függetlenségét megtartsa, mások szerint, mert fukarságában egyedül akart lenni drága kincseivel; konoksága azonban bizonyos nyugtalanságot okozott, mert nem tartották tanácsosnak, hogy ilyen idős aggastyán bezárkózzék. Squadra úr így csak a szomszéd szobában alhatott, de mindig éber füllel hallgatózott, és a leghalkabb hívásra is felelt. Squadra lépett közbe tapintatosan, ha Őszentsége igen sokáig nem feküdt le és dolgozott. Ezen a ponton azonban nehezen lehetett bánni vele, álmatlan éjszakákon többször fölkelt, behívatta titkárát, jegyzeteket diktált neki és enciklika-tervezeteket. Ha egy enciklika különösen érdekelte, éjjel-nappal foglalkozott volna vele, mint hajdan is, mikor a szép latin versekért rajongott, sokszor a hajnal is egy-egy strófát csiszolva találta. Keveset aludt, folytonosan dolgozott, hallatlan élénk agyműködéssel; állandóan igyekezett régi törekvéseinek megvalósítására. Csak emlékezőtehetsége gyöngült meg kissé az utóbbi időben.

Lehetséges, hogy Squadra úr a megfeszített munka miatt találta Őszentségét kissé gyengélkedőnek; ezért mondták róla a minap is, hogy beteg, különben sem tartja méltónak, hogy egészségével törődjön.

Pierre-t egyre jobban foglalkoztatta a fenséges személyiség, amint a szobában sétálgatott. A pápa mindennapi életének részleteiről áttért szellemi életére, a nagy pápa szerepére, amit XIII. Leó játszani kívánt. A San Paolo fuori le Mura templomban, a végtelen hosszú frízen, kétszázhatvankét pápa arcképét látta Pierre, és most azon gondolkozott, hogy a közepes, szent, bűnös és lángeszű pápák sorából vajon melyikhez akart hasonlítani XIII. Leó? Vajon az első idők alázatos pápáihoz-e, akik három évszázadon át rejtőzködtek, és csak egyszerű főnökei voltak a temetkezési egyleteknek, testvérpásztorai a keresztény közösségnek? Talán Damasus pápához, az első nagy építőhöz, a tudóshoz, az erős hitűhöz kívánt hasonlítani, aki oly nagy kedvét lelte a szellem dolgaiban, és oly lángoló hit élt benne, hogy megnyitotta a katakombákat a hivők jámborsága előtt? Vagy talán III. Leóhoz, akinek merész keze, felszentelve Nagy Károlyt, véget vetett a nagy skizmának, a Kelettel való nagy szakításnak, a birodalmat Nyugatra hozta Isten és az egyház egyedülvaló és mindenható akaratából, amely attól kezdve koronák fölött rendelkezett? Vagy inkább a rettenetes VII. Gergelyhez, a templom megtisztítójához, királyok urához? Vagy III. Incéhez? VIII. Bonifáchoz? Lelkek, népek, trónusok uraihoz, akik a félelmes kiközösítéssel fegyverkeztek fel, és úgy uralkodtak a megrémült középkoron, olyan uralmat létesítettek, hogy a katolicizmus soha nem járt oly közel álma megvalósításához, mint akkor. Vagy II. Orbán, IX. Gergely vagy valamelyik másik pápa példája tüzelte törekvéseit, akiknek szívében a keresztes hadjáratok vörös szenvedélye égett, a tömegeket fölemelő szent kalandok vágya, amely az ismeretlen és isteni világ meghódítására vezette a népeket? Vagy talán a pápaságot a császárság ellen védelmező III. Sándor pápa lett volna eszményképe, aki a végsőkig küzdött, hogy az Istentől kapott legfelső hatalomból semmit ne engedjen, és végül győzedelmeskedett, és diadalmas lábát Barbarossa Frigyes fejére helyezte? Vagy talán II. Gyula, aki vértet viselt, és sokkal az avignoni szomorúság után megerősítette a Szentszék politikai hatalmát? Vagy X. Leó, a reneszánsz dicsőséges, pompában élő ura, aki a művészet nagy századának uralkodója volt, de szűk látókörű és rövid eszű, s Lutherrel úgy bánt, mint egyszerű lázadó szerzetessel? Vagy V. Pius, a sötét és bosszúálló reakciós, a pogánnyá vált földet megbüntető máglyák lángja, vagy talán a tridenti zsinat után uralkodó nagyhitű pápák valamelyike, akik a vallásnak visszaadták teljes

integritását, az egyházat megmentették, meg nem alkuvó büszkeséggel, a dogmákhoz való konok ragaszkodással? Vagy talán a pápaság alkonyán, mikor már csak szertartások ura maradt, mint Európa nagy uralkodóinak ceremónia-mestere, XIV. Benedek, a nagyeszű, nagy tudású teológus, akinek meg volt kötve a keze, nem rendelkezhetett a világi birodalmak fölött, s ezért egész életét az égi dolgok rendezésének szentelte?

A pápák történelme, a legcsodálatosabb történelem bontakozott ki Pierre lelki szemei előtt, a legnagyszerűbb és legnyomorúságosabb sorsok, és a legdicsőbbek: konok élni akarás, mindenáron élni, tűzvész, vérfürdő, népek összeomlása fölött, mindig harcolva, mindig egyenesen állva; a pápák személyében az abszolút uralkodók rendkívüli sora vonul fel, hódítók, parancsolók - mind a világ urai, még a gyöngék, szerények is, mind az ég el nem múló dicsőségében sütkéreznek, ha itt eleveníti fel őket a képzelet, az évszázados Vatikánban, ahol árnyaik bizonyára kísértenek a végtelen csarnokokban, az óriási termekben, a síri csönd közepén, amely attól borzong, hogy lépteik könnyedén súrolják a márványpadlózatot.

Pierre arra gondolt, hogy talán tudja, melyik nagy pápa utóda akart lenni XIII. Leó. A katolikus hatalom legkezdetén uralkodó, hódító és szervező Nagy Gergely pápához akart hasonlítani, úgy képzelte. Régi római család sarja volt ez a pápa, némi császári vér dobogott szívében. A barbároktól megmentett Rómát kormányozta, megműveltette az egyházi dominiumokat, megosztotta a földi javakat: egy harmadrész jutott a szegényeknek, egy a papoknak, egy az egyháznak. Azután ő szervezte meg a Propagandát, papokat küldött, hogy civilizálják és békítsék meg a nemzeteket, és Nagy-Britanniát is Krisztus isteni törvénye alá rendelte. Vagy talán a századok múltán uralkodó V. Sixtus lett volna XIII. Leó mintaképe, a nagy bankár és politikus, a kertész fia, aki a tiarát viselve, mint a diplomaták korának egyik legtehetségesebb alakja tűnt fel? Vagyont gyűjtött, kegyetlenül fukar volt, uralkodó módra kormányzott, és ládáiban mindig készen állott a pénz, mind a háborúra, mind a békére. Éveket töltött alkudozásokban királyságokkal, és sohasem kételkedett diadalában. Nem is került ellentétbe korával, úgy fogadta el, amilyen volt, azután igyekezett a Szentszék javára alakítani, megegyezett mindennel és mindenkivel, európai egyensúlyról álmodozott, és azt remélte, hogy ő lesz a központja és ura. Amellett szent pápa volt, buzgón misztikus, de abszolút és uralkodó elme, politikus, aki minden cselekedetre kész, hogy Isten uralmát biztosítsa a földön.

Pierre hiába igyekezett nyugodt maradni, a lelkesedés elragadta, és elsöpörte minden józanságát, minden kételyét. Minek kutatni a múltat? XIII. Leó az ő könyvének pápája, a nagy pápa, akiről álmodott, akit szíve szerint festett le olyannak, amilyennek a lelkek várták és akarták. Lehet, hogy a kép nem hasonlít minden részletében, de nagy vonásokban kétségkívül hű, és az emberiségnek nincs oka kételkedni az üdvözülésében. Könyvének sok lapja eszébe villant most; újra úgy látta XIII. Leót, ahogy elgondolta: bölcs politikusnak, békítőnek, az egyház egységén dolgozónak, aki naggyá és erőssé akarja tenni az elkerülhetetlen közeli küzdelem idejére. Fölszabadultnak látta a világi hatalom gondjai alól, nagynak és tisztának, erkölcsi fényben ragyogónak, mint a nemzetek fölött álló, egyetlen tekintélyt, aki megértette a halálos veszélyt, amely akkor fenyegetne, ha a társadalmi kérdések megoldását a kereszténység ellenségeinek a kezében hagyják, aki határozottan közbelép, és rendet teremt a kor civakodásában, mint hajdan Jézus, a szerencsétlenek és szegények védelmében. Már látta, hogy a demokráciák mellé áll, elfogadja a köztársaságot Franciaországban, és a trónjukról elűzött királyokat meghagyja számkivetésükben, valóra váltja a jóslatot, amely ismét Rómának ígéri a világuralmat, amidőn a pápaság egyesítette már a hiteket, és a nép élén halad. Beteljesednek az idők, Caesar uralmát megdöntötték, a pápa egyedül marad a porondon, és a nép, a nagy hallgatag, amelyért a két hatalom oly sokáig harcolt, majd bizalommal fogadja a Szentatyát, mert könyörületesnek és igazságosnak fogja tudni, és látja, hogy szívében szeretet ég, hogy kinyújtja kezét, és fölemeli a kenyértelen dolgozókat, és útszéli koldusokat. A rothadó

társadalmat fenyegető szörnyű katasztrófában, a városokat dúló irtózatos nyomorban ez az egyetlen lehetséges megoldás. XIII. Leó a predesztinált, a szükséges megváltó, a pusztulással fenyegetett nyáj megmentésére hivatott pásztor, aki visszaállítja a keresztény közösséget, az őskereszténység feledésbe merült aranykorát. És ha végre megint a méltányosság fog uralkodni, az igazság ragyogni fog, mint a nap, az emberek kibékülnek, békességben élő egyetlen néppé válnak, és csak a munka egyenjogúsító törvényének engedelmeskednek a pápa magas védnöksége alatt, és egyetlen kötelék fűzi őket össze, az irgalom és a szeretet!

Pierre-ben fellángolt a lelkesedés, vitte, lökte előre. Végre, végre láthatja a pápát, kiöntheti szívét, megnyithatja előtte lelkét! Milyen régóta kívánta szenvedélyesen ezt a pillanatot, és hogy küzdött minden erejével, hogy elérhesse! Eszébe jutottak a megérkezése óta egyre megújuló akadályok, és a hosszú küzdelem, a nem remélt végső siker még lázasabbá, még kétségbeesettebbé tette győzni akarását. Igen! Igen! Győzni fog, megzavarja könyve ellenségeit. Monsignor Fornarónak is mondta: megtagadhatja-e őt a pápa? Nem a pápa titkos gondolatait fejezte-e ki vajon? Lehet, hogy túl korán, de ez megbocsátható hiba! Eszébe jutott az is, amit monsignor Naninak mondott, mikor megesküdött, hogy sohasem vonja vissza könyvét, mert nem bánt meg semmit, és nem tagad meg semmit. Még ebben a pillanatban is megvizsgálta önmagát, és hitt benne, hogy teljes bátorsággal, csorbítatlan akarattal fog védekezni, hogy diadalra vezesse hitét. A hosszas várakozás ideges izgalmat keltett lelkében, a sötét és néma Vatikánon keresztülvezető hosszú út után. Izgalma egyre fokozódott, töprengett, elgondolta, hogy mit fog mondani, hogyan fog belépni. Kusza, súlyos dolgok nehezedtek lelkére, szorongó érzéseket okoztak, anélkül hogy számot akart volna adni róluk önmagának. Alapjában véve máris fáradt és törődött volt, már csak lelkesedése és a rémséges nyomor láttára feltörő kétségbeesése élt benne. Igen, igen, gyorsan fog belépni, leborul és túláradó szívvel úgy fog beszélni, ahogy tud. A Szentatya kétségkívül rámosolyog, és megnyugtatja, hogy nem írja alá a könyv elítélését, mert önmagát és legdrágább gondolatait látja benne.

Pierre úgy elgyöngült, hogy ismét az ablakhoz lépett, forró homlokát a hideg üvegtáblához támasztotta. Füle zúgott, lába remegett, és vére hevesen lüktetett agyában. Megfeszítette minden erejét, hogy ne gondoljon többet semmire. A sötétségbe merülő Rómára nézett, és vágyódott a mély álomra, melyben a város megsemmisült. Hogy elterelje a gondolatait, megpróbálta fölismerni az utcákat, az épületeket a fénycsoportokról. De a végtelen tenger láttára gondolatai még jobban összekuszálódtak, elsodródtak a fénnyel behintett ködös örvény előtt. Úgy érezte hirtelen, hogy csak a teljes, mindent jóvátevő éjszaka, az örök álom minden szenvedést és nyomorúságot meggyógyító éjszakája adhat nyugalmat neki. Egyszerre megsejtette, hogy valaki áll mögötte mozdulatlanul. Összerezzenve fordult hátra.

Csakugyan Squadra úr várakozott ott sötét libériájában. Egyszerűen meghajolt, némán kérve Pierre-t, hogy kövesse. Azután átment a kis tróntermen, lassan kinyitotta az ajtót, félreállott, beengedte Pierre-t, és becsukta mögötte az ajtót.

Pierre ott állt Őszentsége szobájában. Attól tartott, hogy megbénító vagy őrjítő hatást fog rá gyakorolni a pillanat izgalma. Beszélték, hogy asszonyok félholtan, sápadtan, mámoros arccal jöttek ide, vagy rohantak, táncoltak, mintha láthatatlan szárnyak repítenék őket. Pierre-nél a hosszú várakozás izgalma, iménti lázas lelkiállapota, reakciót váltott ki hirtelen. Összeszedte magát, nagyon nyugodt lett, szeme tisztán, pontosan látott. Belépve, azonnal tudatára ébredt a kihallgatás döntő fontosságának. Ő, az egyszerű kis pap, a főpapnál, az egyház fejénél, a lelkek uralkodójánál! Egész vallásos és erkölcsi élete ettől a pillanattól függ, talán ez a gondolat dermesztette meg a félelmetes szentély küszöbén, amely felé remegve közeledett,

ahová csak mámoros szívvel lehet belépni, megszűnik az érzékszervek működése is, és az ember csak gyermekkori imáit mormolja.

Később, mikor összegezte emlékeit, eszébe jutott, hogy először is XIII. Leót pillantotta meg, de egyúttal tudomásul vette a környezetet is, amelyben látta: a sárgával kárpitozott óriási szobát, a nagy benyílót, amelyben az ágy egészen eltűnt, és a szerény bútorzatot: egy pamlagot, szekrényt, ládákat, a híres ládákat, amelyekben - mint mondják - a Péter-fillérek halmozódtak hármas lakatok alatt. Egy XIV. Lajos-stílusú íróasztal állott vele szemben, cizellált rézverettel, távolabb egy XV. Lajos-stílusú aranyozott és festett tükörasztal, rajta magas kereszt, mellette égő lámpa. A szoba egyszerű volt, csak három karosszék, négy vagy öt világos selyemmel bevont szék töltötte be a kopott szőnyeggel bevont teret. XIII. Leó egy karosszékben ült, kis tolóasztal mellett, amelyen szintén égett egy félhomályos lámpa. Három újság hevert előtte: két francia és egy olasz, alkalmasint abban a pillanatban tette le, hogy hosszú aranyozott ezüstkanállal megkeverjen egy pohár szirupot.

Pierre megfigyelte rögtön a pápa öltözékét is: fehér posztó reverenda, fehér gombokkal, fehér sapka, fehér körgallér, aranyrojtos fehér öv, rajta arannyal hímzett kulcsok. Fehér volt a harisnya is, papucsa vörös bársony, ugyancsak aranykulccsal hímezve. Az összeaszott arc, az alig fölismerhető kis alak végtelenül megdöbbentette Pierre-t. Most látta negyedszer. Egy szép őszi estén künn a kertben látta, barátságosan mosolyogva hallgatta kedvenc prelátusának fecsegését, és öregesen, a sebzett madár bicegésével sétálgatott. Azután a boldoggá avatás termében látta ismét, mint a körülrajongott, imádott és meghatott pápát, megelégedett, rózsás arccal, míg az asszonyok erszényeiket és ékszereiket dobták lábai elé, és szívesen kiszakították volna szívüket is, hogy odaadják neki. Azután látta a Szent Péter-templomban, hordszéken haladva, mint uralkodó pápát, mint a kereszténység imádott, szemmel látható Istenét, mint az aranyba és drágakövekbe zárt bálványt, szent mozdulatlanságban és felsőbbséggel. Most pedig itt látta karosszékében, bizalmas otthoniasságban, olyan törékenyen, soványan, hogy meghatottsággal vegyes aggódással nézhetett csak reá. Különösen a nyaka hatott sajátságosan: olyan volt, mint egy kis vékony madárnyak, hihetetlenül vékonyka szál, nagyon öreg és nagyon fehér. Az alabástromsápadt arc jellegzetesen átlátszó volt, a kiugró nagy orron szinte áttetszett a lámpa fénye, mintha teljesen vértelen lenne. A hófehér ajak hosszú keskeny vonalat vágott az arc alsó részén, csak szeme maradt szép és fiatal, bámulatosan ragyogó, nagy, fekete gyémánt szeme, melynek tüze és ereje megnyitotta a lelkeket, és hangos gyónásra kényszerítette. A fehér kis sapka alól kilátszott gyér haja, könnyed fehér fürtökkel koszorúzta a sovány, fehér arcot, melynek csúnyasága megtisztult a sok fehérségben, a csupa lélek fehérségben, amelyben a test mintha ártatlan liliomvirágzásban oldódna fel.

Pierre rögtön észrevette, hogy Squadra úr nem azért várakoztatta olyan sokáig, mintha tiszta reverendát adott volna a Szentatyára, mert bizony a rajta lévő erősen barna, dohányfoltos volt, különösen a gombok körül. A Szentatya térdén, polgáriasan, zsebkendő feküdt, hogy megtörölhesse magát benne. Egyébként egészségesnek látszott, tegnapi rosszulléte teljesen elmúlt, mint ahogy rendszerint gyorsan talpra állt, mert mértékletes és bölcs aggastyán volt, semmi szervi bajban nem szenvedett, s csak a természetes kimerültség viselte meg néha, mint ahogy a fáklya is pislog, ha fogyóban van.

Ahogy Pierre belépett az ajtón, érezte, hogy a két gyémántcsillogású szem merőn rátapad. Mélységes csend uralkodott, a lámpa mozdulatlanul, halvány fénnyel égett, az alvó Vatikán mérhetetlen nyugalmában az ember csak a messzeségből érezte az antik Rómát, sötétségbe fúlva, mintha tintatengerben néhány csillag fénylene. Közelebb lépett, szertartásosan háromszor térdet hajtott, azután megcsókolta a vánkoson nyugvó vörös bársonypapucsot. Még nem ejtettek egy hangot sem, egyetlen mozdulat vagy taglejtés sem történt. Mikor Pierre

fölemelkedett, a két lángoló gyémánt, a csodálatosan fekete szem még mindig figyelmesen szegeződött reá.

XIII. Leó nem akarta megkímélni a lábcsókolás megalázkodásától, aztán tovább is állni hagyta, és fürkésző tekintettel igyekezett a lelke mélyére nézni.

- Látni kívánt, fiam - szólalt meg végre -, és nem tagadtam meg kívánságát.

Franciául beszélt, kissé bizonytalanul, olaszos kiejtéssel, olyan lassan, hogy le lehetett volna írni bátran minden szavát, mintha diktálná. Hangja erős, habár kissé dunnyogó volt. Az ember csodálkozott, hogy törékeny, vértelen testből hogyan törhet fel ilyen erőteljes hang.

Pierre szótlanul hajolt meg, mély hálája jeléül, tudta, hogy tisztelettel várnia kell a beszéddel, míg kérdezik.

- Párizsban lakik?

- Igenis, Szentatyám!

- A város valamelyik nagy plébániáját szolgálja?

- Nem, Szentatyám, csak a kis neuillyi templom kötelékébe tartozom.

- Ó, igen, tudom! A Bois de Boulogne oldalán!... Hány éves, fiam?

- Harmincnégy, Szentatyám!

Rövid szünet következett. XIII. Leó lesütötte szemét. Elefántcsontszínű keze megragadta a szirupos poharat, hosszú kanalával megkeverte, és ivott egy kortyot Szelíd, csendes és meggondolt volt minden mozdulata, úgy látszik, éppen olyan, mint cselekedetei.

- Olvastam a könyvét, fiam! Legalábbis igen nagy részét! Rendesen csak töredékeket tesznek elém, de valaki, aki érdeklődik ön iránt, egyenesen ideadta az egész kötetet, hogy fussam át. Így történt, hogy elolvashattam.

Kézmozdulatából Pierre olyasmit olvashatott ki, hogy tiltakozik az elszigeteltség ellen, amelyben környezete tartja. A rettenetes környezet, amely szigorúan őrködik, hogy semmi nyugtalanító ne jusson be kívülről - monsignor Nani szavai szerint.

- Köszönöm Szentségednek a megtiszteltetést, amelyben részesíteni kegyeskedett! - mondta Pierre. - Nagyobb és forróbban óhajtott szerencse nem is érhetett volna.

Boldogság járta át. Azt hitte, hogy megnyerte ügyét, minthogy a pápa nyugodtan, harag nélkül beszél a könyvről, mintha alaposan ismerné.

- Ugye, fiam, összeköttetésben áll Philibert de la Choue vicomte-tal? Eleinte meglepett, hogy eszméi mennyire hasonlítanak sokszor odaadó és eszének sok ízben tanújelét adó hívünk gondolataihoz.

- Igen, Szentatyám. De la Choue vicomte jóindulatával tüntet ki. Sokat beszélgettünk együtt, nem csoda, ha legkedvesebb gondolatait magamévá tettem.

- Kétségkívül... kétségkívül... többek között a korporációk kérdését is. Kissé túlságosan is sokat foglalkozik vele. Mikor a vicomte legutóbb itt járt, nagyon sokat beszélt róla. Legutóbb pedig egy másik honfitársa, a legjobb és legkitűnőbb ember: Fouras báró úr, aki a Péter-fillérek oly szép zarándoklatát vezette ide, nem nyugodott, míg nem fogadtam, és szintén egy óra hosszat beszélt a kérdésről. Meg kell jegyeznem azonban, hogy ők ketten nem értenek egyet, mert az egyik könyörög, hogy tegyem azt, ami ellen a másik tiltakozik.

Pierre látta, hogy a társalgás más irányt vesz, és messze eltér könyvétől, de eszébe jutott, hogy ünnepélyesen megígérte a vicomte-nak: ha a pápa színe elé kerül, és alkalom kínálkozik rá, mindent megkísérel, hogy végre döntő szót eszközöljön ki a korporációk ügyében, azazhogy szabad vagy kötelező legyen a belépés, mindenki számára nyitott vagy zárt szervezetek legyenek. Rómába érkezése óta egyik levelet a másik után kapta a szerencsétlen vicomte-tól, akit köszvénye Párizsban tartott, míg versenytársa, a báró, kihasználta az általa vezetett zarándoklat pompás alkalmát, hogy kierőszakolja a pápa helyeslését, melyet diadalmasan vitt volna haza. Pierre igyekezett lelkiismeretesen beváltani ígéretét.

- Szentséged mindnyájunknál jobban tudja, hogy hol rejlik a bölcsesség. Fouras úr úgy véli, hogy a munkáskérdést a régi, szabad korporációk helyreállításával lehet megoldani, míg de la Choue vicomte kötelezővé akarja tenni e korporációkat, az állam védelme alatt, új szabályoknak alávetve. Ez az utóbbi felfogás kétségkívül inkább megfelel a mai szociális eszméknek... Ha Szentséged ebben az értelemben kegyeskednék nyilatkozni, a fiatal katolikus párt Franciaországban gyönyörű eredményeket mutatna föl, és megnyerhetné a munkás-mozgalmat az egyház dicsőségére.

XIII. Leó nyugodt hangon felelte:

- Nem tehetem. Franciaországban mindig olyasmit kérnek tőlem, amit nem tudok és nem akarok megtenni. Megengedem, hogy tudtul adja de la Choue vicomte-nak, miszerint nem tehetek eleget óhajtásának, viszont nem elégítettem ki Fouras urat sem. Ő is csak jóindulatom kifejezését vitte el kedves francia munkásaiknak, akik oly sokat tehetnek a hit helyreállítása érdekében. Értsék meg, kérem, hogy önöknél egyszerű részletkérdésről van szó, egyszerű organizációról, amelyekbe lehetetlen beleavatkoznom, ellenkező esetben olyan fontosságot tulajdonítanék a kérdésnek, amilyennel nem bír, kedveznék az egyik pártnak, és túlságosan elkedvetleníteném a másikat.

Halvány mosoly jelent meg ajkán, a békülékeny és szakavatott politikus mosolya, jelezve azt is, hogy csalhatatlanságát nem hajlandó kompromittálni hiábavaló kalandokkal. Ismét ivott egy korty szirupot, megtörülte száját, mint a napi reprezentációval elkészült uralkodó, aki most kedvére pihenhet, és a csönd és magány óráját választotta, hogy nyugodtan beszélget-hessen, amíg kedve tartja.

Pierre igyekezett könyvére terelni a beszédet.

- De la Choue vicomte olyan jóságos ragaszkodást tanúsított irányomban, és olyan izgatottan várja könyvem sorsát, mintha személyes ügyéről volna szó. Azért érezném boldognak magam, ha Szentségedtől egy biztató szót vihetnék neki.

A pápa tovább törülte száját, és nem felelt.

- Bergerot bíboros őeminenciájánál ismerkedtem meg a vicomte-tal. Szintén erős szívű ember, akinek buzgó könyörületessége elég lenne a vallásos Franciaország újjáteremtéséhez.

Szavainak hatása azonnal érezhetővé vált.

- Igen, Bergerot bíboros úr! Olvastam levelét, könyve bevezetőjét. Rosszul inspirált levél és ön, kedves, fiam, bűnt követett el, mikor közzétette... Nem is hihetem, hogy Bergerot bíboros olvasta volna könyvének egyik-másik lapját, és úgy adta volna teljes helyeslését. Szívesebben vádolom tájékozatlansággal és fölületességgel. Hogyan helyeselhette volna az ön támadásait a dogma ellen, a forradalmi teóriákat, amelyek szent vallásunk teljes lerombolására irányulnak? Ha olvasta művét, nincs más mentsége, mint a megmagyarázhatatlan, hirtelen eltévelyedés... Igaz, hogy a francia papság egy részében rossz szellem uralkodik. Gallikán eszmék ütik föl

fejüket, minduntalan, mint a gyom; a frondőrök liberalizmusa lázadás tekintélyünk ellen, szabad vizsgálatra és szentimentális kalandokra éhesek.

A pápa fölélénkült, olasz szavakat kevert habozó francia beszédébe, erős orrhangja érces csengéssel tört föl viaszsárga, törékeny testéből.

- Vegye tudomásul Bergerot bíboros, hogy letörjük aznap, mikor lázadó fiút látunk benne. Példaadó engedelmességgel tartozik; tudtára fogjuk adni elégedetlenségünket, és reméljük, hogy alárendeli magát. Kétségkívül, a könyörület és az alázatosság szép erények, és méltányoltuk is benne mindig. De nem szabad, hogy az erények lázadó szívben lakozzanak, mert mit sem érnek, ha nem társulnak engedelmességgel! Engedelmesség a nagy szentek leggyönyörűbb ékessége.

Pierre megdöbbenve, megrázva hallgatott. Elfeledkezett mindenről, csak a jóságos, türelmes emberre gondolt, akire a mindenható harag kifakadását ráterelte. Tehát don Vigilio igazat mondott! Poitiers és Évreux püspökeinek denunciálása megtette a magáét, haragot zúdított a szelíd, jóságos Bergerot bíborosra, ultramontán makacsságuk ellenfelére, akinek lelke nyíltan állott a szegények és szerencsétlenek nyomorúsága mellett. Pierre kétségbeesett. A tarbes-i püspök denunciálását még értette, mert hiszen a barlang szerzeteseinek eszköze, és a Lourdes-ról írott lapokért ezzel válaszolt, de ez a denunciálás csak ellene irányult, míg a másik kettőnek alattomos harca kétségbe ejtette, fájdalmas méltatlankodást keltett szívében. És a törékeny aggastyán, vézna, öreg madárnyakával, aki nyugodtan issza szirupját, olyan haragos, határozott uralkodóvá lett egyszerre, hogy remegett előtte. Hogy is hihetett belépésekor annyira a látszatnak? Hogy is gondolhatta, hogy kimerült, békességre vágyó, minden engedményre hajló aggastyánt lát maga előtt? Mintha fagyos lehelet suhant volna át a szobán. Harcolnia kell megint, kétségei, aggodalmai újra feléledtek. Ó, olyannak találta a pápát, amilyennek Rómában lefestették, amilyennek nem akarta hinni; sokkal inkább okos, mint szentimentális, mérhetetlenül büszke, fiatal kora óta a legmagasabbra vágyó; diadalt ígért családjának, hogy a céljához szükséges áldozatokat meghozzák, mindenütt és mindenben csak egyetlenegy akaratot mutat, mióta a pápai trónra került: uralkodni, uralkodni, mindennek ellenére, abszolút és mindenható hatalommal uralkodni! A valóság ellenállhatatlan erővel alakult ki Pierre előtt, habár még harcolni próbált ellene, görcsösen ragaszkodva álmaihoz.

- Ó, Szentatyám, nagyon bánkódnék, ha őeminenciájának csak pillanatnyi kellemetlensége is lenne szerencsétlen könyvem miatt. Én vagyok a bűnös, a felelős a hibámért, őeminenciája csak szívére hallgatott, és a világ kifosztottjai iránt érzett nagy szeretetéből vétkezett.

XIII. Leó nem felelt. Újból Pierre-re emelte bámulatos szemét, mozdulatlan, alabástrom-halvány arcának eleven élettől égő tekintetét. Merőn nézett reá pillanatokig.

Pierre növekvő lázában ragyogóan hatalmasnak látta. Úgy érezte, mintha mögötte, korok messzeségében, elmerülne az imént föleleventett pápák hosszú sora, a szentek és a felségesek, a harcosok és aszkéták, a diplomaták és teológusok, azok, akik vértet viseltek, és azok, akik kereszttel győztek, azok, akik úgy rendelkeztek a birodalmakkal, mint tartományokkal. És különösen Nagy Gergely pápa, a hódító és alapító, és V. Sixtus, a megalkuvó politikus, aki először ismerte föl a pápaság győzelmét a leigázott monarchiák felett. Mennyi nagyszerű herceg, uralkodó király, mindenható kar és koponya, ott, a mozdulatlan, sápadt aggastyán mögött! Micsoda tengere a kimeríthetetlen akaratnak, a konok lángésznek, a mérhetetlen uralomnak! Az emberi nagyravágyás történelme! Törhetetlen igyekezet, hogy a népeket egyetlen ember büszkeségének rendeljék alá; a legmagasabb erő, amely valaha meghódította, kiaknázta, alakította az embereket, boldogságuk nevében. És most, hogy földi királyságuk véget ért, micsoda szellemi szuverenitásra emelkedett a vézna, sápadt aggastyán, aki előtt -

maga látta - asszonyok ájuldoznak, mintha az egyéniségéből sugárzó, félelmes istenség sújtott volna le reájuk. Nem csupán a harsogó győzelmek, a történelem uralmat teremtő diadalai sorakoznak fel mögötte, hanem maga az ég nyílik meg, a túlvilág ragyog a titok ragyogásában. Ott áll az ég kapujánál, kezében a kulcs, ő nyitja meg az eget a lelkeknek, az ősi jelkép új erővel kel életre, hiszen végre megszabadul a lenti, beszennyező uralomtól.

- Ó, Szentatyám, könyörgök, ha példát akar szolgáltatni, ne sújtson mást, csak engem! Eljöttem, itt vagyok, döntsön sorsom fölött, de ne növelje büntetésemet lelkifurdalásokkal, hogy miattam ártatlant ítélnek el.

XIII. Leó felelet nélkül nézett reá égő szemével. Pierre már nem XIII. Leót látta, nem a kétszázhatvanharmadik pápát, Jézus Krisztus helytartóját, az apostolok fejedelmének utódát, az egyetemes egyház legmagasabb főpapját, Nyugat pátriárkáját, Itália prímását, a római provincia hercegérsekét és metropolitáját, a szentegyház világi dominiumainak urát, hanem XIII. Leót, akiről álmodott, a várva várt Messiást, a megmentőt, akit azért küldtek, hogy elhárítsa a rothadó, régi társadalmat elnyelő szörnyűséges társadalmi katasztrófát. Látta a pápa hajlékony és hatalmas intelligenciáját, testvéri békítő taktikáját, amellyel elkerüli az összeütközéseket, az egység érdekében dolgozik, szívéből kicsordul a szeretet, egyenesen a tömegek lelkére hat, és az új szövetség jeleként ismét odaadja vére javát. Pierre magasra emelte, mint az egyetlen erkölcsi tekintélyt, mint az irgalom és a béke egyetlen lehető kötelékét, mint a végre elérkezett atyát, aki egyedül szüntetheti meg gyermekei körében az igazságtalanságot, aki elpusztítja a nyomort, megalkotja a munka felszabadító törvényét, visszavezeti a népeket az ősegyház hitéhez, a keresztény közösség szívességéhez és bölcsességéhez. A szoba mélységes csendjében ülő nagyszerű ember legyőzhetetlenül mindenható, rendkívülien fenséges lett.

- Irgalom, Szentatyám! Hallgasson meg! Ne sújtson le rám! Ó, ne sújtson le senkire, senkire! Se teremtményre, se dolgokra, semmire, ami szenvedhet a nap alatt! Legyen jóságos, Szentatyám, legyen jóságos, azzal a jósággal, amelyet a világ szenvedése oltott lelkébe!

Mikor látta, hogy XIII. Leó még mindig hallgat, és hagyja állni maga előtt, térdre borult, összeomolva, megsemmisülten a szívére nehezedő, növekvő izgalomban. Lelkének minden fájdalma, a kétségek, aggódások, a szomorúságok mind fojtogatták szívét, és ellenállhatatlan áradattal törtek föl belőle. A tragikus napnak: Dario és Benedetta szerencsétlen halálának rémült fájdalma is öntudatlan teherrel, ólomsúllyal nehezedett szívére. Minden szenvedése fölújult, amit Rómába érkezése óta átélt: a lassanként szétfoszlott reménységek, a gyöngéd érzéseit ért sérelmek, az emberek és dolgok valóságától arcul ütött fiatal lelkesedése és legmélyebben maga az emberiség nyomora, a sikoltó éhezők, kiapadt mellű anyák, akik zokogva csókolják csecsemőiket, a munka nélküli, lázadó apák, akik ökölbe szorítják kezüket, az irtózatos nyomor, amely éppoly régi, mint az emberiség, és a teremtés napja óta marcangolja a népeket; mindenütt jelen van, növekszik, fölfal mindeneket, és nem látszik rá remény, hogy valaha is elmulasszák, és végül, mindenekfölött, a mindennél gyógyíthatatlanabb, névtelen fájdalom, a meghatározhatatlan okú és mérhetetlen fájdalom, amelybe belehull, elmerül, fölolvad... talán az élet fájdalma.

- Ó, Szentatyám... én nem létezem... és a könyvem se létezik... Úgy vágyódtam látni Szentségedet, oly szenvedélyesen, hogy magyarázatot adjak... védekezzem... és nem tudom... nem találok egyetlen szót sem, amit mondani akartam... csak könnyeim vannak... fojtogató könnyeim... Igen... csak egyszerű, szegény ember vagyok, és csak a szegényekről akarok beszélni... A szegényekről, a megalázottakról, akiket két éve látok Párizs külvárosaiban, fájdalmas nyomorúságban... kisdedeket, akiket a hóból szedtem föl... szegény kis angyalok... sokszor két napja nem ettek... tüdővészes asszonyok, se kenyerük, se meleg szobájuk,

szennyes viskókban... az utcára került munka nélküli férfiak, akik belefáradtak, hogy úgy kell koldulniuk a munkát, mintha alamizsnát koldultak volna... haragtól részegen térnek haza a nyomorult házakba, és bosszúvágyukban fölgyújtanák a városokat... És egy este... rémséges, szörnyűséges este, egy anyát láttam, aki megölte magát öt gyermekével... ott feküdt a szegényes szalmán, újszülöttjével mellén, és két kis szőke leányka aludta örök álmát mellette; távolabb két kis fiúcska... egyik a falhoz húzódva, a másik a földön, eltorzulva, a végső viaskodásban... Ó, Szentatyám, én csak az ő követük vagyok, a szenvedők és zokogok küldöttje, a nyomorúságban vergődő szegények szegény képviselője. Elhoztam Szentségedhez könnyeiket, és lábai elé rakom kínjaikat, tudtára adom kétségbeesésüket, a mélységből feltörő sikoltásukat, igazságért esedezem, ha nem akarják, hogy összeomoljon az ég... Legyen irgalmas, Szentatyám! Legyen irgalmas!

Kitárta két karját, mintha az isteni irgalomtól könyörögne segítséget, úgy folytatta.

- És Szentatyám, itt, az örök és ragyogó Rómában nem rémséges-e a nyomor? Hetek óta bolyongok, várakozva romok híres porain, és minduntalan gyógyíthatatlan bajokkal találkozom: rémület fogott el miattuk. Mennyi minden pusztul... halódik... mennyi dicsőség... és egy egész világ romba dől az éhségtől és kimerültségtől... Szentséged ablakai alatt láttam egy borzalmas városrészt, befejezetlen, átokkal sújtott palotákat, melyek, mint a nyomorék gyermekek, nem nőhetnek fel; még el sem készültek, és máris rommá váltak, Róma legszánalmasabb nyomora talált menedéket bennük. A nép éppúgy szenved itt is, mint Párizsban, sőt, itt még több a szemérmetlenség talán... Nyitva van a társadalom sebe, az eltűrt és mutogatott, emésztő seb, rettenetes öntudatlanságában. Családok élnek éhes tétlenségben a ragyogó nap alatt, az öregek elnyomorodtak, az apák várják, hogy munka pottyanjon az égből, a fiúk a kiszáradt fűben alusznak, koravén anyák és leányok fecsegő lustaságukat cipelik!... Ó, Szentatyám, nyissa ki ablakát holnap hajnalpirkadáskor, és ébressze föl áldásával a gyermeknépet, amely még tudatlanságban és szegénységben szunnyad! Adja meg hiányzó lelkét, az emberi méltóság tudatosságát, a munka szükségességének törvényét, igazság által irányított szabad és testvéries életet. Tegye néppé a nyomorúságos söpredéket, amelynek egyetlen mentsége, hogy oly sokat szenved testileg, lelkileg, hogy úgy él, mint a világra jövő és elpusztuló, öntudatlan, értelmetlen állat, melyet ide-oda rúgnak.

Zokogása fojtogatta, már csak akadozva, szenvedélytől elragadtatva beszélt.

- Szentatyám, ugye Szentségedhez kell fordulnom a nyomorultak nevében? Ugye Szentséged az Atya? És, ugye, az Atya elé kell a szegények és nyomorultak küldöttjének letérdelnie, mint ahogy én térdelek itt e pillanatban? És, ugye, az Atyához kell elhozni a szenvedések rettenetes terhét, tőle kell szánalmat, segítséget és igazságot kérni? Ó, az igazságot főképpen! Szentséged az Atya, tárja ki ajtaját, hogy mindenki bejöhessen, legkisebb gyermeke is... A hívek és a véletlenül idekerülök, még a lázadók, a megtévelyedettek is... akik bejönnek, talán megmenekülnek az elhagyatottság bűneitől. Legyen a rossz utak menedékhelye, az utasoknak kínálkozó enyhe pihenő, a mindig égő, vendégszerető lámpa, amelynek fénye messzire világít, és megment a viharoktól... És mert Szentséged a hatalom, Atyám, legyen az üdvösség is. Hiszen mindent tehet. Évszázados uralom áll a háta mögött, erkölcsi tekintélye a világ urává teszi... Úgy áll előttem, mint a termékenyítő, világító nap fensége. Ó, legyen a jóság és irgalom égiteste, a megváltó... Vegye magára Jézus munkáját, amelyet elrontottak a századok folyamán, mert a gazdagok és hatalmasok ragadták kezükbe, akik az evangéliumi műből a gőg és a zsarnokság irtózatos művét építették. Kezdje elölről az elhibázott művet, álljon a kicsinyek, a szegények és nyomorultak mellé, vezesse őket békességre, testvériségre, a keresztény közösség igazságának útjára... És mondja ki, Szentatyám... ó, mondja ki, hogy megértettem, hogy legkedvesebb gondolatait fejeztem ki, uralkodásának egyetlen, élő óhajtását. A

többivel, a könyvemmel nem törődöm! Nem védekezem, csak Szentséged dicsőségét és az emberek boldogulását akarom. Mondja ki, hogy Vatikánja mélyén is meghallotta a régi, megromlott társadalmak recsegését, mondja ki, hogy remegett a meghatott szánalomtól! Mondja ki, hogy meg akarta akadályozni a megrázó katasztrófát, és őrültségtől sújtott gyermekeinek szívét meg akarta nyitni az evangéliumnak, visszavezetve őket a tisztaság és egyszerűség korához, mikor még az első keresztények úgy éltek, mint az ártatlan testvérek. Ugye, igaz? Ugye, ezért állott a szegények oldalára, ugye, nemhiába könyörgök szánalmat, jóságot, igazságot, egész lelkemmel, egész szegény emberi lelkemmel?

És ekkor határtalan izgalom fogta el Pierre-t. Földre vetette magát heves zokogással. Szíve kitört és túláradt. Hatalmas, véget nem érő zokogás rázta, lelkéből fakadó, ijesztő zokogás, amelybe belesírt a messze távolból minden nyomorult. Hirtelen elgyengült, mint az ideges gyermek. A szenvedés követe volt, az emberiség nyomorának könnyeit sírta a mozdulatlan, néma pápa előtt.

XIII. Leó pápa, aki maga is nagyon szeretett beszélni, és nem szívesen hallgatott másokat végig, két ízben is fölemelte sápadt kezét, hogy félbeszakítsa Pierre-t. Azután egyre jobban elámult, meghatottság fogta el őt is, és engedte, hogy Pierre zavartalanul tovább beszéljen, kiáltsa végig mélységes fájdalmát, az elragadtatás és szenvedély ellenállhatatlan sodrában. Vértelen, hófehér arcába némi pír szállt, ajka is színesebb lett, és fekete szeme egy árnyalattal még élénkebben csillogott. Amint így látta a papot elcsukló hanggal, megrázó zokogásba fúlva, mintha a szíve akarna kiszakadni, amint ott látta lába előtt heverni, nyugtalankodva hajolt le hozzá.

- Csillapodjék, fiam, keljen fel!

De Pierre zokogása nem ismert sem józan fegyelmet, sem kötelező tiszteletet, a megsebzett lélek sírt a szenvedő, elgyötört testből.

- Keljen fel, fiam... Nem illő... Üljön le, fiam...

Erélyes mozdulattal mutatott egy székre.

Pierre kínosan fölkelt, aztán leült, nehogy összeessék. Kisimította haját homlokából, letörülte égő könnyeit, dúlt arccal igyekezett fegyelmezni indulatait, maga sem értette, mi történt vele.

- A Szentatyához fordult, fiam! Legyen meggyőződve, hogy szíve tele van gyöngédséggel és szeretettel a szerencsétlenek iránt. De nem erről van szó, hanem szent vallásunkról... Elolvastam könyvét... Nagyon rossz könyv... megmondom nyíltan... a legveszedelmesebb és legelítélendőbb könyv, éppen a jó tulajdonságaiért, azokért a lapokért, amelyek engem is nagyon lekötöttek. Igen... gyakran lebilincselt olvasás közben, és talán abbahagytam volna, ha hitének és lelkesedésének ereje nem ragadott volna magával. Olyan szép tárgy, és úgy lelkesített: *Az új Róma*... Ó, minden bizonnyal gyönyörű könyvet lehetett volna alkotni ezen a címen, de egészen más szellemben, mint az öné... Azt képzelte, fiam, hogy megértett, hogy írásaim és cselekedeteim annyira áthatották, hogy legkedvesebb eszméimet fejezte ki. Nem, nem! Nem értett meg, és éppen azért óhajtottam beszélni önnel, hogy meggyőzzem, megmagyarázzam.

Most Pierre figyelt némán és mozdulatlanul. Pedig csak azért jött, hogy védekezzék. Három hónap óta lázasan várt erre a találkozásra, előkészítette érveit, és bizonyos volt győzelmében. Most azonban, hogy könyvét veszedelmesnek és elítélendőnek mondták, nem tud válaszolni, tiltakozni, az ellenállhatatlannak hitt érvekkel. Ólmos fáradtság vett rajta erőt, mintha felindulása teljesen kimerítette volna. De mindjárt visszanyeri a bátorságát - ebben reménykedett -, és akkor elmondja, amit mondani akart.

- Nem értenek meg! Nem értenek meg! - ismételte XIII. Leó ingerült hangon. - Különösen Franciaországban, szinte hihetetlen, hogy milyen fáradságomba kerül megértetnem magam... A világi uralom... például... Hogy is képzelhette, hogy a Szentszék valaha is megalkuszik ebben a kérdésben? Paphoz nem méltó beszéd! Egy tájékozatlan agyréme, aki nem vet számot azzal, hogy milyen körülmények között élt a pápaság mostanáig, és milyen körülmények között kell folytatnia életét, ha nem akar eltűnni a föld színéről. Nem érzi, hogy milyen szofizmát jelent ki, mikor azt állítja, hogy a pápaság annál magasabban áll, minél inkább megszabadul a földi uralom gondjaitól? Igen, szép elképzelés a tisztán szellemi uralom, a szeretet és a könyörület fensége! De ki fog nekünk tiszteletet szerezni? Ki ad nekünk alamizsnát, csak egy követ is, melyre lehajthatjuk fejünket, ha majd elkergetve, országutakon kóborolunk? Ki biztosítja függetlenségünket, ha az államok kénye-kedvére bízzuk magunkat?... Nem, nem! Róma földje a miénk! Örökségbe kaptuk sok-sok elődünktől ezt az örökkévaló, elpusztíthatatlan talajt, melyre a szentegyház épült, és ha elhagyjuk, összeomlik a római katolikus apostoli anyaszentegyház... Különben sem tehetjük... Köt az Isten és az emberek előtt tett esküvésünk.

Hallgatott egy darabig, hogy időt engedjen Pierre-nek a válaszra. A fiatal pap azonban megdöbbenve tapasztalta, hogy nincs semmi mondanivalója, mert a pápa úgy beszél, ahogyan beszélnie kell. A lelkében fölhalmozódott súlyos dolgok, melyeket a titkos előszobában várakozva kusza feltevésekben gyűjtött össze, most lassanként kialakultak, megérlelődtek benne tiszta gondolatokká. Minden, amit Rómába való megérkezése óta látott és megértett, kiábrándulása, a valóság, amely félig máris megölte az őskereszténység visszatéréséről szőtt álmát, tisztán állott előtte. Hirtelen eszébe jutott az óra, mikor fönn állott a Szent Péter-templom kupolájában, és most oly ostobának érezte, ahogy a tisztán szellemi pápáról képzelődött, ott a bíborba burkolt régi, dicső város fölött. Aznap a pápakirályt követelő, Péter-fillért hozó tömeg ordítása elől menekült. Tudta, hogy a pápát rabszolgai kötelékében tartja a pénz, és kényszerűségből el is fogadja, de azóta, mióta az igazi Rómát látta, minden összeomlott benne. Megismerte a gőgös és uralomra vágyó évszázados várost, amelyben a pápaság nem tud meglenni világi hatalom nélkül. Igen sok kötelék: a dogma, a hagyományok, a környezet, maga a talaj is örökre megmozdíthatatlanná tették. Csak látszólagos engedményeket tehet, és eljön majd az idő, mikor nem fog engedni tovább, mert megölné magát, ha még tovább menne. Az új Róma talán majd Románon kívül fog megalakulni; valahol messze ébred majd újjá a kereszténység, mert a katolicizmus meghal Rómában, mikor a romok földjéhez szegezett utolsó pápa eltűnik, a Szent Péter-templom kupolájának összeomlásával. Mert összeomlik, mint ahogy összeomlott a capitoliumi Jupiter temploma. Ami a pápát illeti, hiába nincs királysága, hiába viaszbálványszerű, vértelen arcú, törékeny aggastyán, mégis a világuralom vágyának vörös lángjai lobognak benne, az ősök konok fia, a Pontifex Maximus, a Caesar imperátor - legalábbis az akar lenni, ereiben Augustusnak, a világ urának vére csörgedez.

- Helyesen ítélte meg - folytatta XIII. Leó -, hogy az egység buzgó vágya lelkesített mindig bennünket. Boldogok voltunk, amikor eggyé tettük a rítust, és az egész katolikus világra rákényszerítettük a római rítust. Ez a legdrágább győzelmünk, mert igen fontos, tekintélyünket illetőleg. Remélem, hogy további igyekezetünket is siker koronázza, és elérjük, hogy disszidens keleti testvéreink is visszatérnek hozzánk, valamint az anglikán szektákat illetőleg sem csüggedek, nem is beszélve a többi protestáns szektákról, amelyek kénytelenek lesznek szintén visszatérni az egyetlen egyház, a római és apostoli katolikus egyház kebelébe, amikor a Jézus által jövendölt idő beteljesül... De ön arról nem tett említést, hogy a katolikus egyház semmit sem engedhet dogmáiból. Sőt, ellenkezőleg, úgy látszik, olyasmit hitt, hogy egyezségre fogunk lépni, hogy innen is, túlról is engedményeket tesznek majd - és ez elítélendő

gondolat, pap nem beszélhet így büntetlenül! Az igazság abszolút, az épületnek egyetlen kövén sem változtathatunk. A formákból engedhetünk mindent, amit akarnak! Készen állunk a legmesszebbmenő megegyezésre, ha csak arról van szó, hogy bizonyos nehézségeket elhárítsunk, hogy változtassunk a formán, hogy megkönnyítsük az összhangot!... Ugyanez a szerepünk a szociális elképzelésekkel szemben is... Meg kell érteni egymást. Igaza van abban, hogy akiket ön olyan helyesen a társadalom kifosztottjainak nevezett, sok gondot okoznak nekünk. Ha a szocializmus egyszerűen az igazságra való vágyakozást jelenti, állandó akaratot, amellyel a gyengék és szenvedők pártfogására kell sietni, akkor ki dolgozhatik többet és nagyobb erővel az érdekükben, mint mi? Az egyház nem volt-e mindig anyja a lesújtottaknak, a szegények segítője és jótevője? Minden józan előrehaladást támogatunk, elfogadunk minden új társadalmi formát, amely a békét, a testvériséget mozdítja elő... de el kell ítélnünk azt a szocializmust, mely működését azzal kezdi, hogy elüti az egyházat az uralomtól, és úgy akarja biztosítani az emberek boldogulását. Hiszen ez vad állapot, egyszerű visszaesés, amely csak tűzvészt, vérfürdőket, szerencsétlenségeket eredményez. Ezt sem mondta meg elég nyomatékosan, mert nem bizonyította be, hogy semmi előrehaladás nem történhetik az egyházon kívül, mert az egyház az egyetlen vezető, az egyetlen útmutató, amelyre félelem nélkül mindenki rábízhatja magát. Sőt, úgy tapasztaltam - és ez megint súlyos bűne -, hogy ön háttérbe helyezi Istent, hogy a vallást kizárólag lelkiállapotnak tekinti, a szeretet és irgalom virágának, és ha ebben a lelkiállapotban vagyunk, máris üdvözülhetünk. Irtóztató eretnekség, mert Isten mindenütt jelen van, testek és lelkek ura, a vallás az egyetlen kötelék, a törvény, az emberek kormányzata, amely nélkül csak a barbárság uralkodnék ezen a földön, és elkárhozás a túlvilágon... És még egyszer ismétlem, a forma nem számít, de a dogmának maradnia kell. A francia köztársaság mellett nyilvánított állásfoglalásunk is azt bizonyítja, hogy nem szándékozunk a vallás sorsát egyetlenegy, mégoly felséges és évezredes kormányformához kötni. A dinasztiák ideje véges, Isten azonban örökkévaló. Vesszenek a királyok, de éljen az Isten! Egyébként a köztársasági formában nincs kereszténységellenesség, sőt, úgy tetszik, mintha a keresztény közösség újjáébredése lenne, amelyről ön olyan elragadóan írt. A baj az, hogy a szabadság csakhamar szabadossággá válik, és sokszor ugyancsak rosszul fizetnek engedékenységünkért... Ó, milyen rossz könyvet írt, fiam, legjobb szándékkal, elhiszem, de hallgatása is bizonyítja, hogy kezdi belátni hibája rettenetes következményeit.

Pierre megsemmisülve hallgatott. Valóban, éreznie kellett, hogy érvei egyenként porba omlanak, mintha süket és vak szikláról pattannának vissza, amelybe esztelenség volt megkísérelni a behatolást. Mire való is volt az igyekezet? Ezt a sziklát úgysem formálhatja át semmi. Most már csak az a kérdés foglalkoztatta, miképp lehetséges az, hogy ilyen nagyeszű, ilyen nagyravágyó ember nem alkotott magának határozottabb és pontosabb fogalmakat a modern világról. Kétségkívül mindent tud, mindenről értesült, kíváncsi mindenre, fejében tartja a kereszténység hatalmas térképét, és tudja, mire van szükség, mit remélhet, ismeri az eseményeket, tisztán és világosan, a diplomácia bonyolult küzdelmeit. Mégis, milyen hézagok mindenütt! Bizonyára csak annyit ismer közvetlenül a világból, amennyit - mint brüsszeli nuncius - rövid ideig láthatott. Azután perugiai püspök lett, ahol megismerkedett a fiatal Olaszország életével. De azóta tizennyolc éve él bezárkózva a Vatikánban, elszigetelve az emberektől, nem érintkezik a néppel, csak környezete útján, amely gyakran hazug, áruló és ostoba. Azonkívül olasz pap, nagy pontifex, babonás és zsarnok, köti a hagyomány, alá van vetve a faj és a miliő befolyásának, szívesen enged a pénz hatalmának, a politikai szükségszerűségnek, nem is beszélve végtelen büszkeségéről, a meggyőződésről, hogy ő az Isten, akinek mindenki engedelmességgel tartozik, ő az egyetlen törvényes és bölcs földi hatalom. Ez az oka a végzetes eltorzulásnak: rendkívül eszesnek kellene lennie, de téved; hézagok támadnak annyi kiváló tulajdonsága, élénk fölfogása, akarata mellett is. Pedig megérzése különösen csodálatos; önkéntes fogságában is ő, egyedül ő érzi meg a mai emberiségben

lezajló átalakulást. Határozott tudomása van a fenyegető veszélyekről, a demokrácia dagadó tengeréről, a tudomány határtalan óceánjáról, amely elárasztással fenyegeti a kis szigetet, amelyen most még uralkodik a Szent Péter-templom kupolája. Nem is kell az ablakhoz állnia, a külvilág hangja keresztülhatol a falakon, és elhozza az új társadalmak születésének híreit. Egész politikájának kiindulópontja, hogy sohasem volt egyébre szüksége, csak győzelemre, hogy uralkodjék. Csak azért kívánja az egyház egységét, hogy erőssé, megingathatatlanná tegye az előre sejtett támadás idejére. Azért prédikál engedékenységet, türelmesen engedve a formai kérdésekben, azért nézi el az amerikai püspökök merészségeit, mert bevallatlanul ugyan, de fél az egyház megingásától, a pusztulást siettető szakadástól. Pedig éreznie kellett a szakadást a világ minden sarkából feléje áramló levegőben, mint valami közelről fenyegető, elkerülhetetlen halálveszedelmet, amely ellen tanácsos előre felfegyverkezni. Mennyire megmagyarázza ez a félelem időnkénti ellágyulását a nép, kíváncsi érdeklődését a szocializmus iránt, és azt, hogy keresztény megoldást kínál az evilági bajokra! Caesar porba hullott, ezért felesleges a régi vita, ki legyen az úr, a császár vagy a pápa, hiszen csak a pápa maradt a porondon, és a nép, a nagy néma, végre megszólal, és a pápának adja magát. Erről a félelemről beszél Franciaország iránti magatartása is. A pápa elhagyta a legyőzött monarchiát, és elismerte a köztársaságot, erősnek és diadalmasnak akarta, mert változatlanul az egyház legidősebb leányának tartotta, mint az egyetlen katolikus nemzetet, amely eléggé hatalmas ahhoz, hogy egy napon talán helyreállítsa a Szentszék világi uralmát. Uralkodni, uralkodni a francia köztársaság segítségével is, minthogy Németországgal lehetetlen uralomra jutni! Uralkodni a néppel, hiszen a nép lett az úr, a nép osztogatja a trónokat. Uralkodni az olasz köztársasággal, ha csak az - elszakítva a Szavojai-háztól - adhatja vissza neki Rómát! Föderatív köztársaságot teremteni, amely az Egyesült Olasz Államok elnökévé teheti a pápát, addig is, míg az Európai Egyesült Államoké lesz! És uralkodni mindenáron, az egész világon, ahogyan Augustus uralkodott, hiszen a hajdani császár vére tartja életben még most is a halódó aggastyánt, konok uralomvágyát!

- És, kedves fiam - folytatta XIII. Leó -, főbűne az, hogy új vallást merészel követelni! Ez szentségtörés, istenkáromlás, gyalázat! Csak egy vallásunk van: a mi szent apostoli római katolikus vallásunk, rajta kívül minden sötétség és kárhozat... Értem, hogy állítólag az őskereszténységhez óhajtott visszatérni. De a végzetes, bűnös, protestáns elszakadásnak is ez volt az ürügye! Mihelyt eltávolodnak a dogma szigorú figyelembevételétől, a hagyományok teljes tiszteletben tartásától, rémséges mélységekbe zuhannak... Ó, fiam, a szakadás, a szakadás megbocsáthatatlan bűn, az igaz Isten megölése, a hívek vesztére fölidézett pokoli kísértés gonosz szelleme. Ha semmi más nem lenne könyvében, már csak az új vallás szóért is meg kellene semmisíteni, el kellene égetni, mint a lelkek halálos mérgét.

Még sokáig beszélt. Pierre don Vigilio szavaira gondolt, a homályban mindenütt működő, hatalmas jezsuitákra, akik kormányozzák az egyházat. Csakugyan igaz volna, hogy a politikus pápa, talán öntudatlanul - hiszen Szent Tamás hívének érzi magát - szintén a jezsuitákhoz tartozik, mindig éber opportunizmusával? Igaz volna, hogy csak engedelmes eszköz a társadalmi hódításra vágyó markos kezek között?! Ő is lepaktál a századdal, a világ elébe megy, készségesen hízeleg neki, csak hogy birtokába vehesse. Pierre sohasem érezte ilyen kegyetlenül, hogy az egyház már csak diplomáciából és engedményekből él. Végre tisztán látta a római papságot, melyet francia lelkész oly nehezen ért meg eleinte - és tisztán látta az egyház kormányzatát, melyet a pápa és bíborosai, prelátusai képviselnek. Isten maga bízta meg őket azzal, hogy kormányozzák idelent az ő birodalmát, a földet és az emberiséget - de Istent félreteszik a szentély mélyébe, nem engednek vitát, a dogmákra isteni igazságokként hivatkoznak, de ők maguk nem sokat törődnek vele, egyáltalán nem szórakoznak már azzal, hogy hiábavaló teológiai vitákkal bizonyítgassák az Isten és az isteni igazságok létezését.

Kétségkívül létezik, mivel az ő nevében kormányoznak! Ez elég. Következésképpen Isten nevében ők az urak; a forma kedvéért készséggel írnak alá egyezségeket, de figyelembe nem veszik őket. Csak az erő előtt hajolnak meg, de mindig bíznak a végső uralomban, az utolsó percekig is. A várakozás ideje alatt egyszerű diplomatákként működnek; előkészítik a lassú győzelmet, mint Isten szolgái, akik holnap bizonyára diadalmaskodni fognak. Ilyen körülmények között a vallás csak a tömegnek szóló nyilvános köszönetmondás, melynek egyetlen célja, hogy pompás szertartásaival elbűvölje a tömegeket, és a papság uralkodhassék a meghódított, elvakított emberiségen, Isten helyett természetesen, mert hiszen a pap Isten látható képviselője és megbízottja. A római jogból ered ez a világ, a római papság egyenes leszármazású gyermeke a régi, pogány Rómának. Azért tarthatta fönn magát eddig, és azért szándékszik fönntartani magát örökké, egyre várva a világuralom teljes megvalósulására, mert a Cézárok egyenes örököse, az ő bíborát ölti magára, mert Augustus vére él benne megszakítatlanul.

Pierre most már szégyellte könnyeit, előbbi lelkesedését, szentimentális odaadását! Szeme-remérzése úgy szenvedett, mintha meztelenül mutogatta volna lelkét. Nagy Isten, mennyire ok nélkül! Ebben a szobában, ahol sohasem mondtak hasonlót, a királyi főpap előtt, aki sohasem értheti meg! A pápák politikai eszméje, hogy az egyház a szegények és ügyefogyottak által jusson uralomra, irtózást keltett benne. Nem a farkasok békülékenysége volna ez? Újra leigázni a régi uraitól megszabadult népet, hogy most a papság lakmározhassék húsából? Igen, őrült volt, amikor úgy képzelte, hogy egy római prelátus, egy bíboros, egy pápa, képes lenne visszatérni a keresztény közösséghez, és az őskereszténység megújításával törekedne összebékíteni a gyűlölettől pusztított kivénhedt népeket. Eszébe sem juthat ilyesmi olyanoknak, akik évszázadok óta uralkodnak a világon, és nyeglén megvetik a szegényeket és szenvedőket, és már nem is képesek irgalmat és szeretetet érezni.

XIII. Leó tovább beszélt zsíros, kifogyhatatlan hangján, és Pierre hallgatott.

- Miért írt Lourdes-ról olyan rossz szellemben, fiam? Lourdes igen nagy szolgálatokat tett a vallásnak. Sokszor kifejtettem a Barlang szinte mindennapos csodáit elbeszélő személyiségek előtt, hogy nagyon szeretném, ha a legszigorúbb tudományosság is megállapítaná ezeket a csodákat. Azok után, amiket olvastam, rosszindulattal sem kételkedhetik tovább senki, mert a csodák megdönthetetlen, tudományos alapon nyertek bizonyítást... A tudománynak is Isten szolgálatában kell állnia, fiam! Nem tehet semmit Isten ellen, és csak általa juthat igazsághoz. Mindazok a megoldások, amelyeket manapság hirdetnek, és amelyek látszólag megsemmisítik a dogmákat, egy napon óhatatlanul hamisaknak fognak bizonyulni, mert diadalra jut majd az Isten igazsága, ha majd az idők betelnek. Egyszerű bizonyosságok ezek, a gyermek is tudhatja, s igazán elegendő lenne az emberek üdvösségéhez, békességéhez, ha beérnék vele... Legyen meggyőződve róla, fiam, hogy a hit nem áll ellentétben az ésszel. Szent Tamás a bizonyítékunk reá, mindent előre látott, megmagyarázott, elrendezett. Az ön hite megingott a vizsgálódó ész támadásaitól, kétségek, aggódások fogták el... Ettől szerencsére megkíméli az ég papjainkat, akik itt élnek Rómának mártírok vérével áztatott, ősi hitű földjén. De mi nem félünk a vizsgálódás szellemétől. Tanuljon tovább, fiam. Olvassa el Szent Tamást alaposan, hite megerősödve, véglegesen és diadalmasan fog visszatérni.

A kábult Pierre-re úgy hatottak ezek a szavak, mintha rászakadt volna az égbolt. Ó, igazság Istene! A lourdes-i csodák tudományos bizonyítása! A tudomány Isten szolgálója! A hit összeférhet az ésszel! Az emberi tudományok érjék be Szent Tamással! Mit feleljen erre?! És miért feleljen?!

- *Az új Róma* című könyv, az ön műve, a legbűnösehbb, legveszedelmesebb könyv! - fejezte be fejtegetéseit XIII. Leó. - Egészében véve is hazugság és méreg, de annál is inkább elítélendő, mert stílusa elragadó, költői. Ha ilyesmit ír egy pap tévelygéseinek órájában, el kell égetnie nyilvánosan, ugyanazzal a kézzel, amely a botrányos és téves lapokat írta!

Pierre hirtelen fölállott. És a halott szoba körül húzódó mély csöndben, a kinti hatalmas és fekete, oly gyengén megvilágított Róma előtt szerette volna odakiáltani:

„Igaz, elvesztettem a hitemet, de azt hittem, hogy újat találtam a világ szenvedése iránt érzett nagy részvétben. Szentséged volt az utolsó reményem, a várva várt Megmentő, az Atya. De ez is csak álom! Szentséged nem lehet Jézus, nem békítheti ki az embereket a készülődő, rettenetes testvérháború előtt. Szentséged nem hagyhatja itt a trónt, nem járhatja az utakat a megalázottakkal és a szegényekkel, hogy a testvériség fennkölt munkáját mívelje. Vége a pápaságnak, vége a Vatikánnak és Szent Péter templomának! Minden összeomlik a fölkelő népek hadai előtt, a haladó tudomány világosságában. Ön is, és minden itt körös-körül, már csak rom, puszta rom!”

De nem mondta el e szavakat. Meghajolt és csak ennyit mondott:

- Szentatyám, alávetem magam ítéletének, és visszavonom könyvemet...

Hangja remegett a keserű utálattól, kitárt keze csüggedt mozdulatot tett, mintha lelkét szakította volna ki. A megadás formulája így szólt: *Auctor laudabiliter se subjecit et opus reptobavit* - a szerző dicséretesen megadja magát, és visszavonja könyvét. Nem lehet kétségbeesettebb elhatározás, mint a tévedés bevallása és a reménység öngyilkossága. Milyen rettenetes gúny. Megesküdött, hogy sohasem tagadja meg könyvét, szenvedélyesen küzdött győzelméért, és most megtagadja, visszavonja. És nem azért, mintha tévesnek, bűnösnek találná, hanem mert hiábavalónak, agyrémnek érzi, mint szerelmes vágyódást, költői álmot! Igen, igen! Csalódott, álom volt minden, nem találta meg sem az Istent, sem a papot, akiket az emberek boldogságáért kívánt! Mire való volna hát, hogy makacsul ragaszkodjék a lehetetlen ébredés ábrándjához? Inkább csapja földhöz a könyvét, inkább tagadja meg, vágja le magáról, mint meghalt testrészt, amelynek ezentúl nincs se értelme, se haszna.

XIII. Leó kissé meglepődött gyors győzelmén, és megelégedetten kiáltott föl:

- Jól van, fiam, nagyon jól van! Papi hivatásához csak ezek a szavak illenek.

A pápa, aki sohasem bízta magát véletlenre, aki minden egyes kihallgatásra szavakkal, mozdulatokkal előre felkészült, megenyhült és őszinte jóindulatot mutatott szemmel látható elégedettségében. Nem értette meg, sőt félreértette a lázadó pap hirtelen engedelmességét, de büszke örömmel élvezte, hogy ily könnyedén győzött a környezete szerint veszedelmes forradalmáron. A gyors megtérés hízelgett hiúságának is.

- Nem is vártam egyebet, fiam, kiváló eszétől. Belátni hibáját, vezekelni érte, engedelmeskedni, ez lesz legmagasabb öröme. – Fesztelen mozdulattal nyúlt a kis asztalon álló szirupos pohár után. Mielőtt az utolsó kortyot megitta volna, megkeverte a hosszú aranyozott ezüstkanállal. Pierre csodálkozott, hogy az uralkodói fenség eltűnt arcáról, és megint a nagyon öreg, polgárias arcú emberré lett, aki magányosan issza cukros vizét, mielőtt lefekszik. Az imént még lázasan sugárzó arc, amely a láthatár fölé emelkedő naphoz hasonlított, most mintha leesett volna zenitjéről, emberi középszerűségbe. Megint vézna, törékeny lett, sovány nyaka beteg kis madáréhoz hasonlított, szenilis csúnyaságával. Pierre-nek eszébe jutott, hogy a festett vagy fotografált arcképeken, aranyérmeken vagy márványszobrokon mennyi nehézséget okoz az ilyesmi, mert nem Pecci bíborost kell megörökíteni az utókornak, hanem nagyszerű képet kell hagyni XIII. Leóról, a nagyszerű pápáról. Most ismét feszélyezte a pápa térdén

maradt zsebkendő, a dohánnyal bepiszkolt reverenda. Nem érzett már mást, csak meghatott szánalmat a tiszta és hófehér öregség iránt, s mély bámulatot a makacs életkedv iránt, mely a ragyogó, fekete szemekből sugárzott, tisztelte a hatalmas terveken dolgozó, a sokféle gondolattól és tennivalótól túláradó agyat.

A kihallgatás véget ért, Pierre mélyen meghajolt.

- Köszönöm Szentségednek az atyai fogadtatást, amelyben részesíteni kegyeskedett.

XIII. Leó még egy pillanatig visszatartotta, és Franciaországról beszélt neki: hogy szeretné virágzónak, nyugodtnak, erősnek látni az országot, az egyház nagyobb dicsőségére. És Pierrenek az utolsó pillanatban sajátságos látomása támadt. Amint a Szentatya elefántcsont homlokára pillantott, és arra gondolt, hogy a legcsekélyebb hűlés elviheti az aggastyánt, önkéntelenül eszébe jutott a hagyományos, félelmes jelenet, mely XIII. Leó trónra lépését is megelőzte. IX. Pius - valódi nevén: Giovanni Mastai - két óra óta halott arcát fehér lepel födi, az izgatott pápai család körülállja, azután Pecci bíboros, a pápai bíboros kamarás közeledik a gyászágyhoz, ezüst kalapácsával háromszor érinti a halott homlokát és mindannyiszor azt kiáltja: „Giovanni! Giovanni! Giovanni!" A holttest nem felel, a bíboros kamarás néhány pillanat múlva azt mondja: „Meghalt a pápa!" Pierre e pillanatban Boccanera bíborost látta fölemelkedni a Giulia utcában, kezében az ezüst kalapáccsal; és elképzelte XIII. Leót - Giacomo Peccit - két óra óta halottan, arca fehér lepellel letakarva, ágyát prelátusok állják körül ugyanebben a szobában. És látta a pápai bíboros kamarást, aki félrehúzza a leplet, háromszor megérinti az elefántcsontszínű homlokot, és háromszor kiáltja: „Giacomo! Giacomo! Giacomo!" Azután, minthogy a holttest nem felel, vár néhány pillanatig, és megfordulva mondja: „Meghalt a pápa!" Vajon XIII. Leó emlékszik-e a három kalapácsütésre, amit IX. Pius homlokára mért? És vajon érzi-e homlokán a fagyos félelmet olykor, a három kalapácsütéstől... a kalapács halálos hidegét? Látja-e néha kérlelhetetlen ellenfelét, Boccanera bíborost, a pápai bíboros kamarást, a kalapáccsal fölfegyverzetten?

- Menjen békével, fiam! - mondta végül Őszentsége, utolsó áldásként. - Vétke megbocsáttatik, mert meggyónt, és mert borzalmat tanúsított bűne iránt.

Pierre felelet nélkül, csüggedt lélekkel távozott az előírt szertartás szerint. A megaláztatást úgy fogadta, mint megérdemelt büntetést lázas rémképeiért. Háromszor meghajolt mélyen, azután átlépte a küszöböt, anélkül hogy megfordult volna. XIII. Leó merőn követte tekintetével, azután fölvette az asztalról újságját, és folytatta a fogadásakor abbahagyott olvasást. Még mindig szerette a sajtót. Érdekelték az új hírek, habár elszigeteltségében sokszor tévedett a cikkek fontosságát illetően, olykor kelleténél nagyobb súlyt tulajdonított némelyik cikknek. A két lámpa szelíd, mozdulatlan fénnyel égett. A szoba mély csendbe és békességbe borult.

A titkos előszoba közepén Squadra úr várakozott feketén, mozdulatlanul. Mikor észrevette, hogy Pierre elmerült szórakozottságában ott felejtette kalapját a tükörasztalon, ahová tette, néma meghajlással tapintatosan átnyújtotta, azután sietség nélkül, éppen úgy, ahogy megérkezésekor fogadta, útnak indult előtte, hogy elkísérje a Kelemen-teremig.

Most visszafelé tették meg ugyanazt a hosszú sétát, a végtelen termek sorain át. Sehol egy lélek, se nesz, se lehelet. Minden üres helyiségben egyetlen, magányos lámpa égett itt-ott, mintha ott felejtették volna; halványan, sápadtan a mélységes csendben. Az elhagyatottság az éj előrehaladtával még növekedett; minden teremben ugyanaz a néhány bútordarab, az aranyozott, magas mennyezetek alatt trónusok, zsámolyok, tükörasztalok, keresztek, gyertyatartók. Így ment ez végig; a vörös damasztos díszelőszoba után a nemesi testőrök terme, még a reggeli mise óta megőrzött, könnyű tömjénillatban szunnyadva, azután a Gobelin-terem, a palotaőrség szobája, a csendőrök szobája és a bussolanték szobájában az utolsó szolgálattevő

személy - aludt a padon, még csak föl sem ébredt. Lépteik zaja halkan kúszott a padlón, a zárt palota komor volt, mint a sír a megsemmisítő éjszakában. Végül a Kelemen-terembe értek, melyet a svájci gárda őre éppen elhagyott.

Eddig a teremig Squadra úr a fejét sem fordította hátra. Most is némán, mozdulatlanul állott félre Pierre útjából, és hagyta előrelépni. Még egyszer meghajolt előtte, azután eltűnt.

Pierre lement a második emeletről a széles lépcsősoron. Gázlángok égtek a kopott üvegburákban, és az éjjeli mécsesek tompa, álmos fényével világították meg a csendet. Még a svájci gárdisták léptei sem hangzottak a fordulóknál, olyan irtózatos volt a csend. Pierre keresztülhaladt az üres, kihalt Szent Damasus-udvaron, a feljárón, a Pia Scalán, a másik óriási lépcsőn, amely szintén üres és kihalt volt a félhomályban, végre kilépett a bronzkapun, s az lassan bezárult mögötte. Az érc csikorgott, mintha a kapu haragosan csukódott volna rá az összegyülemlett sötétségre, az alvó, mozdulatlan századokra, melyekre a hagyomány vigyázott; a múmiaszerűen őrzött dogmák elpusztíthatatlan bálványaira, a súlyos és elszakíthatatlan kötelékekre, a szolgaság apparátusára, a szuverén uralomra, mindez iszonyúan visszhangzott a kihalt, sötét termekből.

A Szent Péter tér komor végtelenségében teljesen egyedül állott meg Pierre. Sehol egy elkésett sétáló, sehol egy lélek. A szürke kövezet mozaikjából kiemelkedett az Obeliszk halvány alakja a négy kandeláber között. A bazilika homlokzata is, a négyszeres oszlopsor is álomszerű sejtelmességgel tűnt elő. Azonkívül semmi. Csak a kupola szertelen kereksége, amely alig látszik a holdtalan ég alatt. Csak a kutak csobogó vizének kísérteties omlása látszott halványan, és szomorú panaszt mormoló hang hallatszott, mintha titokzatos ködökből szállana föl. Milyen szomorú a hatalmas tér éjjeli szunnyadása, a Vatikánnál, a Szent Péter-templommal, sötétben, csöndben! Az óra lassú, erős ütéssel tízet ütött, mintha ünnepélyesebb, végzetesebb órát sohasem ütött volna a kifürkészhetetlen feketeségben.

Pierre megremegett a hatalmas térség közepén. Hogyan? Csak háromnegyed órát beszélgetett a fehér aggastyánnal, aki megölte a lelkét? Igen, végleg megölte hitét, vérző szívét! Megtörtént hát az utolsó kísérlet, és lelkében összeomlott a világ. Hirtelen monsignor Nanira gondolt. Belátta, hogy neki volt igaza. Megmondták előre, hogy azt fogja tenni, amit monsignor Nani kíván, és most megdöbbenve tapasztalta, hogy csakugyan azt tette.

Olyan mély kétségbeesés, olyan rettenetes csüggedés fogta el hirtelen, hogy a sötétben fölemelte remegő két karját, és hangosan beszélt:

- Nem, nem! Nem vagy itt, Isten! Szeretet, élet és üdvösség istene! Gyere, jelenj meg, gyermekeid meghalnak, mert nem tudják, ki vagy, hol vagy, a világ végtelenségében!

Az óriás térség fölött bársonyos sötétséggel feszült a csillagoktól reszkető, néma, végtelen égbolt. A Vatikán fölött egészen oldalt fordult a Göncöl, mintha arany kerekei eltévedtek volna az egyenes útról, arany kocsirúdja az égnek állt, a Giulia utca fölül éppen eltűnt az Orion, övét szegélyező három arany csillaga közül már csak egy látszott.

15

Pierre csak reggel felé aludt el, izgalomtól megtörve, lázban égve. A Boccanera-palotában újra megragadta lelkét Benedetta és Dario halálának gyásza. Mikor kilenc óra tájban fölébredt és megreggelizett, azonnal le akart menni a bíboros lakosztályába, ahol fölravatalozták a két halottat, hogy a család, a rokonok, barátok és ismerősek elbúcsúzhassanak tőlük.

Míg reggelijét fogyasztotta, Victorine, aki egész éjjel nem feküdt le, és kétségbeesésében is derekasan dolgozott, elmondta az éjszaka és a reggel eseményeit. Donna Serafina az illendőség iránti égő tiszteletből ismét megkísérelte a két holttest szétválasztását. Szemérmességét nagyon sértette a halálban is összeölelkező pár. De igyekezete elkésett; a két test már megmerevedett, s amit nem tettek meg az első pillanatban, most már nem történhetett volna meg borzalmas profanizálás nélkül. Ölelésük oly erős volt, hogy csak úgy lehetett volna szétválasztani őket, ha levágnak a húsukból, megtörik végtagjaikat. A bíboros, aki eleve megtiltotta, hogy zavarják halottainak álmát, majdnem összeveszett testvérével. A reverenda alatt büszke volt nemzetsége hajdani szenvedélyeire, a szép és heves szerelmekre, a pompás tördöfésekre, és hangoztatta, hogy a családját nemcsak két pápája és sok hadvezére tette híressé, hanem halhatatlan szerelmesei is. Nem engedi meg, hogy hozzányúljanak a tragikus sorsú, tiszta gyermekekhez, akiket csak a sír egyesített. Ő volt a palota ura, és azt kívánta, hogy varrják őket ugyanegy szemfedőbe, zárják ugyanegy koporsóba. A szomszédos San Carlo-templomban tartják meg a szokásos gyászistentiszteletet, ez az ő bíborosi temploma, ott is ő lesz az úr. És ha kell, elmegy a pápáig. Legfelsőbb akaratát olyan erélyesen fejezte ki, hogy mindenkinek meg kellett hajolnia előtte, egy hang, egy leheletnyi ellenvetés nélkül.

Ekkor donna Serafina elkészítette a végső öltözéket. Szokás szerint ott volt a cselédség is, Victorine segített a családnak, mint a legrégibb, legkedvesebb szolgáló. A két szerelmest először is Benedetta kibontott hajába csavarták be, a dús, hosszú, illatos királyi palástba; aztán egyazon fehér selyemlepelbe burkolták őket, a nyakukon összekötötték, így a két teremtésből egy lett a halálban.

A bíboros azt kívánta, hogy hozzák le a halottakat hozzá, fektessék díszes ágyra, a trónterem közepén, és részesítsék a két tragikus jegyest a legmagasabb hódolatban, mint a nemzetség utolsó sarjait, akikkel sírba száll a dicsőséges Boccanera név. Donna Serafina rögtön végrehajtotta a bíboros parancsát, mert azt sem találta illendőnek, hogy húgát, akár holtan is, egy férfi szobájában lássák ágyán fekve. Az eseményeket már elfogadható alakban fonták történetté; Dariót néhány óra alatt fertőző láz ragadta el, és Benedetta ott halt meg mellette, őrült fájdalommal ölelve át utoljára unokafivérét. Híre járt hamarosan annak is, hogy királyi pompában, gyászos nászünnepségben részesítik a halottakat, akik ugyanegy ravatalon fekve kezdik meg örök pihenésüket. Egész Rómát fölkavarta a halálos szerelmi történet, egész bizonyosan két hétig egyébről sem fognak beszélni.

Pierre még aznap este szívesen elutazott volna Franciaországba, annyira menekült volna már a szerencsétlenségek városából, ahol végleg elvesztette hitét. Mégis, meg akarta várni a temetést, így másnap estére halasztotta utazását. Úgy határozott, hogy az egész napot ott fogja tölteni az omladozó palotában, a halott contessina mellett, akit úgy szeretett, és igyekezni fog üres, halálra sebzett szíve mélyén imádságokat találni érte.

Mikor lement a széles előcsarnokba, a bíboros fogadóterme előtt eszébe jutott az első nap, mikor bemutatkozott. Ugyanúgy állott akkor is a hercegi terem, porral és pusztulással borítva. A három óriási előszoba ajtaja nyitva várakozott, ilyen kora reggel még senki sem volt a termekben. Az első előszobában, a cselédségében, Giacomo állt fekete libériában, mozdulatla-

nul, és a baldachin alá akasztott régi vörös kalapra, a félig elkorhadt bojtokra bámult, amelyen pók szőtte hálóját. A másodikban, ahol rendesen a titkár ült, Paparelli, az uszályhordozó, aki a komornyik szerepét is betöltötte, várta a látogatókat, és csendesen járt föl és alá; fekete szoknyájában, sápadt,ráncos arcával, hódító alázatosságával, ocsmány és meghunyászkodó mindenhatóságában vénlányosabb volt, mint valaha. A harmadik helyiségben, a díszes várakozóteremben, szemben a bíboros teljes díszben lefestett arcképével, a trónterem ajtajánál állott don Vigilio, aki elhagyta kis íróasztalát, és meghajtással köszöntötte a belépőket. A borús téli reggelen még komorabb, még siralmasabb volt a sok kopott terem, a foszladozó kárpitok, a korhadó, szúette faburkolat, csak az aranyozott és festett mennyezet tartotta meg valamennyire pompáját.

Paparelli mélyen meghajolt a belépő Pierre előtt, túlzott előzékenységében némi gúny érzett, mely a legyőzöttnek szólt. A fiatal papot azonban sokkal inkább megrázta a gyászteremmé változtatott előszobák komor, szomorú nagysága, hogysem ügyet vetett volna rá; milyen pompás halotti dísz, az utolsó, örök álomba merült két gyermek tiszteletére... A sarkig tárt ajtók, a kiürült termek, ahol hajdan tömegek sürögtek-forogtak, most a kihalt nemzetség utolsó gyászának nyíltak meg. A bíboros bezárkózott kis dolgozószobájába, ott fogadta családtagjait, a legbizalmasabbakat, akik részvétüket óhajtották kifejezni. Donna Serafina egy szomszédos szobában várta a részvétlátogató hölgyeket, akik késő estig egyre érkeznek majd. Victorine figyelmeztette Pierre-t a szertartásra, és így egyenesen a trónterembe lépett. Don Vigilio sápadtan és némán hajolt meg előtte a terem ajtajában, mintha nem is ismerné.

Pierre-t nagyon meglepte a szeme elé táruló látvány. Halottasszobát várt, úgy képzelte, hogy mély gyásszal lesz majd bevonva minden, és számtalan gyertya ég a ravatal körül. Azért ravatalozták föl a trónteremben a halottakat - mondták neki -, mert a palota földszinti kápolnája nincs használatban, már ötven éve zárva tartották, a bíboros magánkápolnája pedig igen kicsi lett volna a sok látogató befogadására. Oltárt állítottak a trónterembe, és reggel óta szünet nélkül követte egyik mise a másikat; egyébként egész nap állandóan miséztek a magánkápolnában is, és a dísz-előszobában is állítottak föl oltárt, továbbá a második előszobából nyíló fülkében is. Franciskánusok és szegény szerzetesrendekhez tartozó papok szünet nélkül, versengve tartották az istentiszteleteket a négy oltár előtt. A bíboros azt óhajtotta, hogy a szent vér szüntelenül keringjen együtt elszállt drága gyermekeinek megváltásáért. A gyászos palota szomorú termeiben más sem hangzott, mint az úrfelmutatás csengettyűje, latin szavak borzongató mormolása; tört az ostya, és ürült a kehely, hogy Isten egy pillanatra se távozzék a palota nehéz, halotti levegőjéből.

Pierre nagyon csodálkozott, hogy éppen olyannak találja a tróntermet, mint mikor első nap megpillantotta. Még csak össze sem húzták a négy nagy ablak függönyét, a téli reggel sápadt fénye akadálytalanul hatolhatott be, szürkén és hidegen. A mennyezet aranyozott, festett, faragott burkolata alatt a falak vörös kárpitja érintetlen volt, ott volt a régi trón is, fal felé fordítva, hasztalan várva arra, hogy a pápa elfoglalja valaha. Csak a trón mellett fölállított oltár változtatta meg némileg a terem képét, mert kivitték a székeket, asztalokat és tükörasztalokat. Középen alacsony emelvényre helyezték a gyászágyat, amelyen Dario és Benedetta feküdtek virágok között. Az ágy fejénél kétoldalt egy-egy gyertya égett, semmi más, és aztán sok virág, valóságos virágaratás, főképpen sok fehér rózsa, nagy csokrokban az ágyon, az ágy mellett, és rózsacsokrok az emelvény alacsony lépcsőjén, egészen le, a terem nagyszerű padlójáig.

Pierre mélyen megrendült lélekkel közeledett az ágyhoz. A gyertyák halvány fényének világa, a szomszéd szobából behallatszó mise moraja, a rózsa nehéz illata végtelen szomorú hangulattal töltötte el az ódon terem gyászát. Senki nem mozdult, senki nem beszélt, olykor

egy-egy elfojtott zokogás hallatszott a jelenlévők ajkáról; a ház szolgái szüntelenül váltották egymást, négyen állandóan az ágy lábánál álltak mereven, mozdulatlanul, mint hűséges családi őrök. Időről időre Morano jött be sietve, a konzisztóriumi ügyvéd, lábujjhegyen, ő intézett mindent kora reggel óta. Az emelvény lépcsőjén minden belépő letérdelt, sírt és imádkozott. Pierre három nőt vett észre, zsebkendőbe rejtették arcukat. Egy öreg lelkész is volt ott, fájdalomtól remegett, lehajtotta fejét, arcát nem is lehetett látni. Legjobban meghatódott Pierre egy fiatal leány láttán, akit eleinte a házhoz tartozó cselédnek nézett. Fájdalomtól megtörten borult a padlóra szegényes ruhájában, mint a bánat és nyomor jelképe.

Pierre is letérdelt, és hivatásos gyakorlottsággal kezdte mondani a halottakért való imádság latin szövegét. A mondatok azonban összekuszálódtak fejében, egyre növekvő izgalommal merült el a halott szerelmesek isteni és iszonyatos látványában. A rózsatakaró alatt alig látszottak az összeölelkezett testek, csak a két fej emelkedett ki a nyakukat összefogó szemfedő alól. Milyen gyönyörűek voltak végre kielégült szenvedélyükben, ugyanazon vánkoson pihenve, ahogy a hajuk összevegyült! Benedetta megőrizte istenien mosolygó arcát, örökké hű szerelmes volt, akit mérhetetlen boldogsággal töltött el, hogy a szerelem csókjában lehelte ki lelkét. Dario fájdalmasabb benyomást tett az utolsó pillanat vidámságában, mint a sírkövek márványa, melyet a szerelmesek hiába igyekeztek életre melegíteni ölelésükkel. Szemük tágra nyílt, egymásba merült, nézték egymást gyengéden, örökre zavartalanul.

Hogy szerette Benedettát, tisztán, a vágy minden gondolatától mentesen! Pierre-t lelke mélyéig megrázta most az együtt töltött gyönyörű órák emléke. Milyen elragadó barátság fűzte őket egymáshoz, gyöngéd, mint a szerelem! Milyen szép, okos és szenvedélytől lobogó volt Benedetta mindig! És milyen boldogan álmodozott róla Pierre, hogy megnyitja ennek a csodálatos, lángoló lelkű, nemtörődöm, a régi Rómát tükröző teremtésnek a szívét a fölszabadító testvéri érzés előtt. Arról álmodozott, hogy tanítani fogja, kiszélesíti szívét és látókörét, megszeretteti vele a szegényeket és kicsiket, belecsepegteti a mai kor részvétét minden teremtett lény iránt. Talán most mosolygott volna maga is ábrándjain, ha nem borították volna könnyek a szemét. Milyen elragadó kedvesen igyekezett Benedetta érdeklődést mutatni a láthatatlan akadályok: a hagyományok, a nevelés, a környezet ellenére is. Szelíd, engedelmes tanítvány volt, de nem fejlődőképes. Egy napon azonban mintha mégis közelebb került volna hozzá, mikor a saját szenvedése megnyitotta a lelkét az irgalomnak. Azután jött a boldogság ábrándja, és akkor már nem értette meg a mások nyomorúságát, elragadta örömének és reményének önzése. Nagy Isten! Így kell befejeződnie a pusztulásra ítélt nemzetségnek, amely néha oly szép, oly nemes, de elfordul az ügyefogyottak szeretete, az irgalom igazsága elől, ahelyett hogy a munka megszervezésével megváltaná a világot.

Pierre-t újabb kétségbeesés fogta el, határozatlan dadogással folytatta kusza imádságait. Eszébe jutott a rettenetes erőszak, a természet lesújtó bosszúja, amelynek a két gyermek áldozatul esett. Milyen esztelenség volt Benedetta fogadalma, hogy csak kiválasztott férjének adja oda szüzességét! Szenvedett a fogadalom súlya alatt, mintha ciliciummal kínozná önmagát, teljes életében, hogy azután a halálban kedvese nyakába boruljon, megbánástól égő, odaadó vággyal. A végső tiltakozás hevével adta oda magát, a fenyegető elválás brutális ténye rádöbbentette a hazugságra, és visszavezette az egyetemes szerelem ösztönéhez. Újból legyőzetett az egyház, és a nagy Pán, a csírák elhintője, összegyűjti a párokat termékenységre intő örök mozdulatával. Ha az egyház nem omlott össze a reneszánsz korában, a Venusok és Herkulesek napfényre bukkanásakor, annál hevesebb küzdelem dúl ma. Az életkedvtől friss, erős, új népek minden órában hadat üzennek a halálvágyat hirdető vallásnak, elsöpréssel fenyegetik a katolicizmus régi épületét, melynek falai már omladoznak az ódon terméketlenségben.

E pillanatban Pierre úgy érezte, hogy az isteni Benedetta halála reá nézve a legnagyobb szerencsétlenség. Csak nézte a halottat, és könnyek égették szemét. Végleg szertefoszlott ábrándképe. Úgy érezte magát, mint előző este a Vatikánban, a pápa előtt, úgy érezte, hogy utolsó reménye is szétfoszlik; a régi Róma annyira óhajtott újjászületése, fiatal, erős várossá növekedése nem következik be soha. Mindennek vége. A katolikus, hercegi Róma meghalt; itt fekszik előtte a ravatalon, hidegen, mint a márvány. Nem találkozhatott az elesettek, a szenvedők tömegeivel, meghalt önző szenvedélyeinek tehetetlen sikoltásával, mikor már késő volt ahhoz, hogy szeressen, és gyermekeket teremjen. Soha többé nem lesznek gyermekei, üres és meddő marad az öreg római palota, az ébredés reménysége nélkül. Pierre úgy érezte, hogy megözvegyül a lelke a drága teremtés halálával, gyászba hullott nagy álma, mélységes fájdalommal nézte jeges mozdulatlanságát. Szédült. Talán a sápadt napvilág, a két gyertya sárgásan csillogó lángja, a rózsa halálosan nehéz illata kábította el? Talán a mögötte miséző pap tompa mormolása zúgott agyában, hogy imáit nem folytathatta tovább? Attól tartott, hogy összerogyik az emelvény lépcsőjén. Kínlódva fölkelt és eltávozott.

Azután egy ablakmélyedésbe vonult, hogy kissé lecsillapodjék. Legnagyobb csodálkozására Victorine ült ott félig elrejtőzve egy padon. Donna Serafina rendelkezett úgy, hogy ebből a sarokból őrködjék - amint mondta - a drága gyermekek fölött; le nem vette a szemét a belépő és távozó személyekről. Mikor látta, hogy Pierre közel áll az ájuláshoz, annyira sápadt, rögtön leültette maga mellé.

- Bár legalább meglenne az az örömük - mondta Pierre mély sóhajjal -, hogy másutt együtt vannak, új életet élnek egy más világban.

Victorine vállat vont, és nagyon halkan mondta:

- Ó, abbé úr, minek élnének tovább? Ha az ember meghal, akkor legjobb holtan maradni és pihenni. Szegény gyermekek, eleget gyötrődtek az életben, ne kívánjuk, hogy másutt elölről kezdjék.

A tanulatlan és hitetlen asszony naiv szavai borzongást keltettek Pierre-ben. Eszébe jutott, hogy sokszor a fogai vacogtak éjjelenként a rémülettől, ha a teljes megsemmisülésre gondolt. Valósággal hősnek látta ezt az asszonyt, hogy őt nem zaklatja az örökkévalóság és végtelenség gondja. Ó, ha mindenkiben ennyi nyugodt vallástalanság lenne, ilyen bölcs nemtörődömség, mint a francia népben, milyen boldog lenne az élet!

Victorine megérezte a pap rémületét.

- Mi lenne a halál után? Az ember megérdemelte a pihenést, ez legalább vigasztaló és kívánatos... Ha Istennek még akkor is meg kellene jutalmaznia a jókat, és megbüntetni a rosszakat, igazán sok dolga lenne. Hogyan is lehetne ítélkezni? Nincs-e minden emberben egyaránt jó és rossz elkeveredve?! Legjobb lenne felmenteni mindenkit.

- De ezek ketten - súgta Pierre -, a kedvesek, még nem is éltek! Miért ne örülhetne az ember annak a hitnek, hogy máshol megjutalmazzák őket, és folytatják életüket, egymás karjában, örökké?

Victorine a fejét rázta.

- Nem, nem! Mindig mondtam, szegény Benedettámnak, rosszul teszi, hogy túlvilági gondolatokkal gyötri magát, és visszautasítja kedvesét, mikor pedig mennyire kívánja. Ha akarta volna, én szívesen bevezettem volna a szobájába Dariót anyakönyvvezető meg pap nélkül is! Olyan ritkaság a nagy boldogság! Később, mikor már elmúlt az ideje, mennyire megbánja az ember! Szegény drága gyermekeknek ez a története. Már elmúlt az idejük, meghaltak, és hiába

képzeljük őket akár a csillagokba is, ha meghaltak, végleg halottak, és ölelkezésük se nem hevíti, se nem csillapítja őket.

Az asszonyt is elfogta a zokogás.

- Szegény kicsikék! Szegény kicsikék! Egyetlen kedves éjszakát sem tölthettek együtt, és most már itt a végtelen nagy éjszaka!... Nézze, milyen fehérek... és gondolja el, hogy csak a csontjaik fognak megmaradni a vánkoson, de a karjuk csontjai még mindig átölelve tartják egymást... Ugyan! Aludjanak csak, legalább nem tudnak, nem éreznek többé semmit!

Elhallgattak mind a ketten. Pierre kétségek között, a túlvilág forró óhajtásában nézett az asszonyra, aki nem sokat törődött a papokkal, megtartotta Beauce-vidéki egyenes beszédét, és valójában derűs volt a jól végzett munkától, pedig egyszerű cseléd volt, huszonöt éve élt a farkasok országában, amelynek a nyelvét sem tanulta meg. Igen, hozzá szeretne hasonlítani, vágyik szép lelki egyensúlya után, irigyli a földi élettel beérő, egészséges korlátoltságát. Igen, ez az asszony elégedetten fekszik le este, ha elvégezte napi munkáját, és nem sokat törődik az örök élettel. Pierre megint a ravatal felé nézett, és megismerte a lépcsőn térdelő öreg papot, aki lehajtotta fájdalmas fejét, hogy vonásait alig lehetett felismerni.

- Ugye, ez Pisoni abbé? A Szent Brigitta-templom plébánosa, ahol néhány misét mondtam? Hogy sír szegény!

Victorine nyugodt hangon felelte:

- Van oka rá! Szép dolgot művelt, mikor fejébe vette, hogy szegény Benedettámat feleségül adja Pradához. Nem történt volna ennyi borzalom, ha a szegény gyermeknek rögtön odaadják az ő Darióját. De mindenki bolond ebben az ostoba városban, bolondok és gonoszak a politikájukkal együtt! Ez a derék ember is azt hitte, hogy csodát művel, és megmenti a világot, ha összeházasítja a pápát és a királyt, amint mondta bölcs, öreg nevetéssel, mert sohasem szeretett mást, csak a régi köveket, a régiségeket, meg - hiszen tudja - a százezer éves, hazafias eszméket. Látja, most meg kisírná a lelkét... A másik is itt járt, alig húsz perce, Lorenza atya, a jezsuita, aki Pisoni után a contessina gyóntatója lett, és aki fölbontotta, amit a másik megkötött. Szép ember, jó munkarontó, boldogságölő, alattomos bonyodalmakat kevert a válási históriába. Szerettem volna, ha az abbé úr is látja, hogyan vetett keresztet, hogy térdelt le. Nem sírt ó, nem! Mintha azt akarta volna mondani, hogy ha ilyen rosszul végződött az ügy, akkor Isten bizonyára elfordult tőlük, és hát akkor úgy kell a halottaknak.

Victorine halkan, folyamatosan beszélt, mintha megkönnyebbülne, hogy kiöntheti szívét a tegnap óta átélt, zavaros, nyomasztó órák után.

- És azt a leányt ott - folytatta halkan - nem ismeri meg?

Tekintetével a szegényesen öltözött leányra mutatott, akit Pierre cselédnek nézett, amint kétségbeesetten, összetörve borult rá a padlóra a ravatal előtt. Fájdalmas szenvedéssel vetette hátra rendkívül szép fejét, dús fekete haját.

- Pierina! - mondta Pierre. - Szegény!

Victorine szánakozó és elnéző mozdulatot tett.

- Mit tehettem volna? Megengedtem, hogy feljöjjön... Nem tudom, hogy honnan tudta meg a szerencsétlenséget. Igaz, hogy mindig a palota körül ólálkodik. Lehívatott... és csak hallotta volna, hogy könyörgött, hogy még egyszer láthassa hercegét... Istenem, nem vét vele senkinek... Már egy félórája itt van, térdel és könnyektől csillogó szép szerelmes szemével nézi őket. Megmondtam neki, hogy kizavarom, ha nem viselkedik rendesen. De hát okos teremtés, meg sem mozdul, hát csak hadd maradjon, és töltse meg a szívét az örökkévalóságra!

Csakugyan, a tudatlan, szenvedélyes, gyönyörű lány megsemmisülve bámulta a nászágyat, ahol az egymásba fonódó szerelmesek első és örökké tartó éjszakájukat aludták. Sarkán guggolt, két karja lehanyatlott, keze nyitva, fölemelt arccal, mozdulatlanul térdelt, mintegy halálos mámorba dermedve; le nem vette a szemét a tragikusan szép párról. Nem lehet szebb emberi arcot elképzelni, kitörőbb szerelmet és szenvedést, mint a fájdalomnak ezt az antik szobrát, amelyben élet remegett - királyi homlok, bájos és büszke vonások, istenien tökéletes szépség. Mire gondolt, mitől szenvedett, amíg nézte hercegét, vetélytársnője karjaiban? Talán a végtelen féltékenység dermesztette meg? Vagy talán azért szenvedett, mert most utolszor látja - és nem is érez gyűlöletet a nő iránt, aki hideg testével úgysem tudja fölmelegíteni soha a férfit? Könnybe borult szeme szelíden nézett, keserű ajkai körül gyöngédség látszott. Olyan szépnek, tisztának látta a virágok közt fekvő párt! A maga királynői szépségében, amelyről tudomást sem vett, sóhajtás nélkül állt ott, mint alázatos szolgálólány, szerelmes rabszolganő, akinek gazdái halála kitépte szívét.

Most már szüntelenül érkeztek a látogatók, lassú, óvatos léptekkel, gyászos arccal, letérdeltek, néhány pillanatig ott imádkoztak, aztán éppoly szomorúan és némán távoztak. Pierre-nek elszorult a szíve, mikor Dario édesanyja, a még mindig szép Flavia lépett be, férje: a szép Jules Laporte - most Montefiori márki - karján. Már tegnap este is eljött, amint értesítették a halálról, de most nagy gyászban jelent meg. A fekete szín igen jól illett kissé telt junói fenségéhez. Királyi léptekkel közeledett az ágyhoz, és ott állott néhány pillanatig. Két könnycsepp fénylett a szemében, de nem csordult ki. Oldalt nézett, mellette van-e a férje, azután rávillantotta szemét, és mind a ketten letérdeltek, meghajoltak az emelvény lépcsőjén, és a szokásos időig imádkoztak. Az asszony méltóságteljesen lesújtottnak látszott, a férfi becsületesen kétségbeesettnek, mint aki az élet minden helyzetében, még a legkomolyabban is tudja, mi az illendő viselkedés. Azután mind a ketten fölkeltek, és megindultak a szobák felé, amelyekben Serafina és a bíboros fogadták a családot és legbizalmasabb embereiket.

Öt hölgy lépett be most sorjában, miközben két kapucinus és Spanyolország szentszéki nagykövete távozott. Victorine néhány pillanatnyi hallgatás után újra megszólalt.

- Itt a kis hercegnő! Milyen szomorú! Nagyon szerette a mi Benedettánkat!

Pierre csakugyan megpillantotta Celiát. Ő is mély gyászba öltözött az irtózatos búcsúlátogatáshoz. Mögötte komornája állott, mindkét kezében nagy csokor fehér rózsával.

- Kedves kicsike! - suttogta Victorine. - Mindenáron azt akarta, hogy egyszerre esküdjenek... az ő szerelmük már pihen... és megelőzték... már alusszák első éjszakájukat.

Celia rögtön letérdelt, és keresztet vetett. Látszott azonban, hogy nem imádkozik, csak nézte a kedves szerelmespárt, és a porba sújtotta hideg mozdulatlanságuk, márványos szépségük. Hát néhány óra elég hozzá, hogy az élet örökre elszálljon, hogy az ajkak sohase csókolják már egymást? Még látta őket szerelmük diadalában, ragyogva az estélyen. Kétségbeesett tiltakozás szállt föl életre és napsütésre vágyó ifjú szívéből, fellázadt az ostoba halál ellen. Méltatlankodás, rémület tükröződött zárkózott liliomarcán a minden szenvedélyt megdermesztő megsemmisülés előtt. Fehér fogaira bomló ajka, ártatlan szája, világos és mélységes szeme most még titokzatosabb, még kifürkészhetetlenebb volt, mint máskor, amint felsejlett előtte a szenvedély még ismeretlen élete, ahová most készül, és amelynek már a küszöbén ebbe az oly gyengéden szeretett két halottba ütközik, akiknek az elvesztése felkavarta lelkét.

Behunyta szemét, igyekezett imádkozni, és arcán nehéz könnycseppek gördültek végig. A borzongó csöndben néhány perc telt így el. Csak a misék mormolása hallatszott. Fölkelt végre. Elvette komornája kezéből a két csokor fehér rózsát, ő maga akarta az ágyra helyezni. Tétovázva állt az emelvényen, végre odatette a virágot a vánkos jobb és bal oldalára, a két fej

mellé; a virág, mint koszorú, odasimult a két fiatal homlokhoz, és édes, erős illatával beborította őket. Celia ott állott üres kezekkel; nem tudott elmenni; a pár fölé hajolt, és remegve töprengett, hogy mit mondhatna, mit adhatna magából örökre nekik. Végre még közelebb hajolt, szerelmes lelke legmélyéből feltörő hosszú csókot nyomott a férj és a feleség hideg homlokára.

- Ó, a kedves gyermek! - szólt Victorine könnyezve. - Látta? Megcsókolta mind a kettőt. Senkinek sem jutott eszébe, még az anyának sem! Szegény kis szíve bizonyára Attiliójára gondolt.

Mikor Celia megfordult, hogy lelépjen az emelvényről, megpillantotta Pierinát, aki még mindig ott térdelt néma, fájdalmas ámulattal. Rögtön ráismert, és nagyon megsajnálta, mikor látta, hogy istennői mellét, csípőjét, egész testét zokogás rázza. A szerelmi gyötrelem mélyen meghatotta, és halkan, a végtelen szánalom hangján mondta:

- Csillapodjék, kedvesem! Csillapodjék... Nagyon kérem, legyen okos.

Mikor Pierina a részvétteljes hangra még erősebben kezdett zokogni, úgy, hogy botránytól lehetett tartani, Celia fölemelte, két karjával támogatta, nehogy elvágódjon, úgy vezette ki, gyöngéd, kétségbeesett testvéri öleléssel és szelíd szavakkal biztatgatva.

- Menjen utánuk - kérte Victorine Pierre-t -, én nem akarok elmozdulni innen. Megnyugtat, hogy őrködhetem a drága gyermekek fölött.

A rögtönzött oltárnál éppen egy másik kapucinus kezdett új misét. A tompa latin mormogás megint elkezdődött, míg a szomszéd szobában most szólalt meg az úrfelmutatás csengettyűje. A virágillat már terhessé fokozódott, kábító szédület áradt a terem komor, mozdulatlan levegőjében. A szolgák nem mozdultak helyükről, mint valami díszes fogadásnál. A ravatal előtt sápadtan égett a két gyertya. A gyászoló látogatók fölvonulása szüntelenül tartott, asszonyok, férfiak nyomasztó csendben állottak ott egy darabig, azután eltávoztak, magukkal vive a két tragikus szerelmes örök álmának feledhetetlen képét.

Pierre követte Celiát és Pierinát a nemesi előszobába, ahol don Vigilio őrködött. Odavitték a trónterem székeit egy sarokba, és a kis hercegnő leültette a munkáslányt egy karosszékbe, hogy kissé magához térjen. Rajongással nézte a leány szépségét. Mindenkinél szebbnek találta. Azután a kedves halottakról beszélt, akiket szintén fenségesen és bámulatosan szépnek látott. Könnyei között is elragadtatva gondolt rájuk. Pierre megszólaltatta Pierinát, és megtudta, hogy fivére, Tito, kórházban fekszik, veszedelmes késszúrással. A nyomor rettenetesen megnövekedett az Angyalvár környékén, tél kezdete óta. Nagy bánat nehezedett mindenkire, boldog, akit a halál elragad. Celia azonban a megingathatatlan reménység mozdulatával igyekezett eloszlatni a szenvedést, eltávolítani a halál gondolatát

- Nem, nem! Élni kell, kedvesem. A szépség elég ok arra, hogy az ember éljen... Ne maradjon itt tovább... és ne sírjon... Örüljön életének és szépségének!

Kivezette a lányt, de Pierre olyan megtörten, olyan szomorúan ült az egyik karosszéken, hogy mozdulni sem tudott, és nem követhette őket. Don Vigilio minden érkezőt meghajlással köszöntött. Éjjel ismét lázrohama volt, most is remegett, arca sárga volt, szeme égő és nyugtalan. Folyton Pierre-re nézett, mintha beszélni kívánt volna vele, de nyilván a félelem, hogy Paparelli észreveheti a nyitott ajtón át, legyőzte vágyódását. Szeme minduntalan az uszályhordozót kémlelte. Végre Paparellinek távoznia kellett egy pillanatra, és ezalatt don Vigilio Pierre-hez lépett:

- Tegnap este volt Őszentségénél.

Pierre megdöbbenve nézett reá.

- Ó, mindent megtudnak itt, mondtam!... És mi történt? Ugye, egyszerűen visszavonta a könyvét?

Pierre növekvő álmélkodása minden feleletnél érthetőbben beszélt.

- Sejtettem... de bizonyos akartam lenni benne... Ez is az ő művük! Most már, remélem, elhiszi, és meggyőződött róla, hogy akit nem mérgeznek meg, azt eltaposssák?

A jezsuitákra célzott. Közben kinézett, hogy lássa, Paparelli nem tért-e még vissza.

- És monsignor Nani mit mondott önnek?

- Még nem találkoztam monsignor Nanival! - válaszolt Pierre.

- Azt hittem... Az ön érkezése előtt haladt keresztül a termen. Azért nem látta a trónteremben, mert bizonyára bement donna Serafinához és őeminenciájához. Mindenesetre errefelé fog visszatérni, majd meglátja.

Azután a legyőzött, mindig rettegésben tartott gyöngék keserűségével folytatta:

- Megjósoltam, ugye, hogy azt fogja tenni, amit a monsignore kíván?!

Paparelli abbé tipegő lépéseit hallva, ijedten ment vissza helyére, és mély meghajlással köszöntött két idősebb hölgyet. Pierre félig lehunyt szemmel, lesújtva ült a helyén, míg végre feltűnt előtte Nani intelligens diplomata-alakja. Pierre arra gondolt, amit don Vigilio a vallomások emlékezetes éjjelén mondott erről az emberről, aki sokkal ügyesebb annál, semhogy népszerűtlenné váljék, egyébként szeretetre méltó prelátus, alaposan ismeri a világot, a nunciusi hivatalokban és az Inkvizíciónál betöltött állásainál fogva mindenben benne van, mindenről értesül, a modern fekete sereg egyik legerősebb vezére, aki opportunizmussal akarja diadalra vinni az egyházat. Pierre hirtelen világosan látta, hogy ez az ember milyen ügyes, könnyed taktikával kényszerítette őt arra a cselekedetre, amelyet látszólag szabad akaratából kívánt vele elkövettetni: könyvének egyszerű visszavonására. Nanit eleinte kellemetlenül érintette a könyv üldözésének híre, attól tartott, hogy a rajongó szerzőt nyílt lázadásba kergetik; azután terve hamar elkészült; tudakozódott a szakadásra is képes szerző felől, és Rómába csalta, méghozzá Róma egyik antik palotájába, amelynek már falai is dermesztően, elcsüggesztően hatnak. Azután egyre újabb akadályokat gördített eléje, hogy tartózkodását meghosszabbítsa, és hogy a pápai kihallgatást lehetetlenné tegye, megígérve azonban, hogy kieszközli a hőn óhajtott kihallgatást is, ha eljön az ideje. És megsétáltatta mindenfelé, belebotoltatta mindenkibe, monsignor Fornarótól kezdve Dangelis atyáig és Sarno bíborostól Sanguinetti bíborosig. Azt akarta, hogy az emberek és dolgok megingassák, kifárasszák, kétségeket támasszanak benne, elcsüggesszék, így készítette elő három hónapon át a kihallgatásra, hogy aztán a pápai látogatással végképp megölje reményeit, megtörje lelkes szívét. Pierre maga előtt látta Nani finom mosolyát, a bölcs politikus világos tekintetét, amint mulat a kísérletezésen; és hallotta kissé gúnyos hangját, amint megjegyzi, hogy örüljön, ha a késedelmek folytán jól megismerheti Rómát, és gondolkozhatik, megérthet sok mindent, tanulhat, fejlődhetik, és legalább elkerülheti a további hibákat. És ő, aki apostoli lelkesedéssel érkezett, harci vágytól égett, és megesküdött, hogy soha vissza nem vonja könyvét... íme, a legfinomabb, legmélyebb diplomácia következményeként megtette, visszavonta, megtörve, kifosztva, mert hasztalan és hamis lett volna a küzdelem. Azt akarták, hogy önként adjon számot magának a valódi Rómáról, hogy önként lássa be, milyen nevetséges volt egy új Rómáról álmodni.

Mikor Pierre megpillantotta a trónteremből jövő monsignor Nanit, nem érzett olyan fölindulást és haragot, mint várta volna. Sőt ellenkezőleg, örült, mikor a prelátus odajött hozzá, és kezét nyújtotta. De monsignor Nani nem mosolygott, mint rendesen, nagyon komoly, és fájdalmas megdöbbenés ült az arcán.

- Ó, kedves fiam, milyen megrázó katasztrófa. Őeminenciájától jövök... Könnyezik!... Borzalmas!... Borzalmas!...

Leült egy székre, és intett Pierre-nek, hogy üljön melléje. Egy pillanatig némán, az izgalomtól kifáradva ült, bizonyára szükségét érezte annak, hogy elsimuljanak kissé arcának gondterhelt vonásai. Azután olyan mozdulatot tett, mintha el akarná űzni az árnyakat, és újra megtalálta lekötelező szeretetreméltóságát.

- Nos, kedves fiam, volt Őszentségénél?

- Igen, monsignore, tegnap este, és nagyon köszönöm jóságát, hogy segített nekem.

Nani merően nézett rá, és az alig észrevehető mosoly visszatért ajkára.

- Megköszöni?... Úgy látom, hogy nagyon okosan viselkedett, Őszentsége lábai elé helyezte engedelmes megadását. Bizonyos voltam benne, és nem is vártam egyebet az ön értelmességétől. Egyszóval, nagyon örvendek, hogy nem csalódtam önben.

Közlékenyebben folytatta:

- Sohasem vitatkoztam önnel. Mire való lett volna? Tudtam, hogy a tények meggyőzik. Most hogy visszavonta könyvét, minden vita fölöslegessé vált. Gondolja meg azonban, hogy ha ön visszavezetné is az egyházat a kezdetekhez, a keresztény közösséghez, amelyet oly gyönyörűen festett le könyvében, az egyház újból csak azon az úton indulna el, amelyen Isten először vezette, annyira, hogy ugyanannyi évszázad múlva megint csak oda jutna, ahol ma áll... Nem, Isten jól tette azt, amit tett, az egyháznak úgy kell kormányoznia a világot, ahogyan teszi, és csakis ő tudhatja, hogyan fogja végül felépíteni uralmát ezen a földön. Azért megbocsáthatatlan hiba az ön támadása a világi hatalom ellen, valóságos bűn; mert ha a pápaságot megfosztja uralmától, kiszolgáltatja a népek kegyének... Az ön új vallása a régi teljes összeomlását jelentené, erkölcsi anarchiát, az egyházszakadás szabadságát, egyszóval a lerombolását az isteni épületnek, a bámulatosan bölcs és szilárd katolicizmusnak, amely elegendő volt idáig az emberiség üdvözülésére, és amely megmenti holnap is és mindörökké.

Pierre érezte, hogy őszintén, áhítattal beszél, hite megrendíthetetlen, hálás fia szeretett egyházának, szilárd meggyőződése, hogy az egyház a legszebb, az egyetlen társadalmi szervezet, amely boldoggá tudja tenni az emberiséget. És azért akarja kormányozni a világot, mert egyrészt élvezi a kormányzás gyönyörűségét, másrészt bizonyos abban, hogy senki nem tudná jobban kormányozni a világot.

- Természetesen, lehet vitatkozni az eszközökön, és én szeretném is, ha az eszközök lehetőleg kedvesek, emberiesek volnának, megegyezők a századdal, amely úgy látszik, átmenetileg kisiklik az egyház hatalma alól, éppen azért, mert egyszerű félreértés van közöttük és közöttünk. De visszavezetjük, nem kétlem... Azért örülök, édes fiam, hogy visszatért a nyájhoz, hogy úgy gondolkozik, mint mi, és kész küzdeni velünk!

Pierre újra ráismert XIII. Leó valamennyi érvére. Nem akart egyenesen felelni - bár nem haragudott, de a frissen ütött seb felsajgott lelkében -, csak egyszerűen meghajolt hát, és igyekezett legyőzni hangjának keserű remegését.

- Köszönöm még egyszer, monsignore, hogy kigyógyított oktalan tévedésemből, tökéletes sebészi kézzel. Holnap, ha majd nem fogok már szenvedni, örökös hálát fogok érezni érte.

Monsignor Nani még mindig mosolyogva nézett reá. Jól tudta, hogy a visszavonuló fiatal pap nagy veszteséget jelent az egyházra nézve. Vajon mit fog tenni ezután? Kétségtelenül valami új ostobaságot. De a prelátus beérte azzal, hogy rávehette az első tévedés helyreigazítására - a jövőt pedig nem láthatja előre. Finom mozdulattal jelezte, hogy minden nap elegendő e feladat elvégzéséhez.

- Befejezésül, kedves fiam, engedje meg, hogy bölcsességre intsem. Legyen bölcs: papi és emberi boldogsága az alázatosságban rejlik. Rettenetesen szerencsétlennek fogja érezni magát, ha Isten ellen használja föl Istentől kapott szép tehetségét.

Végül egy elhárító mozdulattal befejezte az egész ügyet, amellyel fölösleges volna tovább foglalkozni. A másik, tragikusan befejeződött nagy esemény, a szomszéd teremben pihenő két gyermek halála megint elszomorította.

- Ó, szegény hercegnő... szegény bíboros... nagyon megrázták szívemet... Sohasem sújtott le katasztrófa kegyetlenebbül egy házra... Nem, nem... igen sok a szerencsétlenségből, az emberi lélek tiltakozik ellene...

Abban a pillanatban hangok hallatszottak a második előszobából, és Pierre legnagyobb megdöbbenésére Sanguinetti bíboros jelent meg. Paparelli kettőzött meghunyászkodással fogadta.

- Kegyeskedjék követni, eminenciád... bevezetem!

- Igen... tegnap este érkeztem Frascatiból... A szomorú hír hallatára azonnal el akartam jönni, hogy részvétemet kifejezzem.

- Kegyeskedjék eminenciád egy pillanatig a holttestek mellett időzni, azután bevezetem őeminenciájához.

- Igen, szeretném, ha tudomásul vennék, milyen nagy részvéttel vagyok a nemes ház iránt.

A bíboros eltűnt a trónteremben, és Pierre elámult ennyi nyugodt vakmerőségen. Kétségkívül nem gyanúsította azzal, hogy egyenesen cinkosa volt Santobonónak, de nem merte felmérni azt sem, hogy meddig terjed az erkölcsi cinkosság. Amint azonban meglátta Sanguinetti emelt homlokát, hallotta határozott beszédjét, ahogyan áthaladt a termen, hirtelen megérezte, hogy a bíboros mindent tud. Hogyan? Ki által? Nem tudta volna megmondani. A bűnök kitudódnak titokzatos homályosságukban is... és leghamarabb azok tudják meg, akiknek közük van hozzá. Minden érzését megdermesztette a bíboros modora. Így akarja talán elejét venni a gyanúsításoknak? Tisztán politikából igyekszik a nyilvánosság előtt kifejezni tiszteletét és ragaszkodását versenytársának?

- A bíboros itt?! - mormolta önkéntelenül.

Monsignor Nani leolvasta Pierre gyermekesen nyílt tekintetéből gondolatait, de úgy tett, mintha másképp értelmezné a fölkiáltást.

- Igen, hallottam, hogy tegnap este visszatért Rómába. Nem akart távol maradni, mert a Szentatya már egészséges, és szüksége lehet reá.

Monsignor Nani ártatlan arckifejezése és hangja nem tévesztette meg Pierre-t egy pillanatra sem. Figyelmesen nézett a prelátusra, és meggyőződött róla, hogy ő is mindent tud. Hirtelen még rettenetesebbnek látta ezt a bonyodalmas, vad kegyetlenséget, melynek tanúja lehetett a sors szörnyű akaratából. Nani, a Boccanera család régi, bizalmas barátja, nem szívtelen ember, és kétségkívül nagyon szerette az elragadóan bájos Benedettát. Ezzel lehet magyarázni, hogy a házasság megsemmisítésének ügyét diadalra vitte. Viszont don Vigilio szerint a pénz által és a

legbefolyásosabb emberek igénybevételével elért válás mégis botrányos dolog volt, hiszen eleinte monsignor Nani is húzta-vonta az ügyet, és azután ugyancsak ő siettette a nagy port fölverő befejezést, hogy így megingassa a bíboros helyzetét, és eltávolítsa a tiarától a valószínűen közelgő konkláve esetére. Az intranzigens és egyáltalán nem diplomatikus Boccanera bíboros semmi esetre sem lehetett a könnyed és általános megegyezésre vágyódó Nani jelöltje; úgyannyira, hogy hosszas fáradozásával a ház körül a kedves contessina boldogságát igyekezett ugyan elősegíteni, másrészt azonban lehetetlenné akarta tenni donna Serafina és fivére égő törekvését, hogy családjukból harmadszor is pápát kapjon az egyház. Az bizonyos azonban, hogy ha Nani ebben az értelemben működött is, és valójában a Sanguinetti bíboros híve volt, mégis, Pierre sohasem hitte volna, hogy bűnre vetemedjenek, hogy méreghez forduljanak, amely célját tévesztve ártatlanokra sújtson le. Nem, nem! Amint ő maga mondta, ez igen sok! Az emberi lélek tiltakozik ellene. Nani sokkal szelídebb fegyvereket használt, és az ilyen brutalitástól irtózott, fölháborodott. Jól ápolt rózsás arcán most is méltatlankodás tükröződik, a könnyező bíboros és a helyette lesújtott két szerelmes láttára.

Pierre azt hitte, hogy Sanguinetti bíboros még mindig a prelátus titkos jelöltje, mégis gyötörte a vágy, hogy megtudja, meddig terjed Nani cinkossága a szörnyű esetben. Ezért tovább beszélt:

- Azt mondják, hogy Őszentsége haragszik Sanguinetti bíboros őeminenciájára. Az uralkodó pápa kétségkívül rossz szemmel nézi a jövendő pápát.

Monsignor Nani őszintén felnevetett.

- Ó, a bíboros már három-négy ízben is összeveszett és megint kibékült a Vatikánnal. A Szentatya egyébként tudja, hogy semmi oka sincs posztumusz féltékenységre, és ettől ugyan még jól fogadhatná őeminenciáját

Nyomban megbánta határozott kijelentését, és így folytatta:

- Csak tréfáltam! Őeminenciája kétségkívül méltó a nagy kitüntetésre, amely reá vár esetleg.

Pierre azonban most már bizonyosan tudta, hogy Sanguinetti bíborost már nem jelöli a monsignore. Bizonyára úgy találja, hogy a bíboros már lejáratta magát türelmetlenségével, és veszedelmes azért is, mert lázas kapkodásában egyezségre igyekezett lépni az egész világgal; még a fiatal, hazafias Itáliával is. A helyzet tisztán állott előtte; Sanguinetti bíboros és Boccanera bíboros elnyomják, megsemmisítik egymást. Az egyik szüntelenül intrikákba vegyül, nem riad vissza kompromittáló dolgoktól sem, és arról álmodozik, hogy szavazás útján hódítja vissza Rómát. A másik pedig mozdulatlanul áll, meg nem alkudva semmivel, kiközösíti a világot, és egyedül Istentől várja az egyházat megmentő csodát. Miért ne hagynák, hogy a két szemben álló teória a szélsőséges nyugtalanságban megsemmisítse egymást?! Ha Boccanera meg is menekült a méregtől, házának tragédiája mégis lehetetlenné tette jelöltségét; Róma borzongó suttogása megölte máris minden lehetőségét. Viszont Sanguinetti, aki azt hiszi, hogy megmenekült vetélytársától, nem látja-e be, hogy önmagát is lesújtotta? Megölte saját jelöltségét is hatalmi szenvedélyében, az eszközök aggodalmaskodás nélkül való megválogatásával, mely nagyon is veszedelmessé tette mindenkire nézve. Monsignor Nani láthatólag örült, hogy elestek mindketten. Tiszta maradt a terep, mint a mesebeli farkasok küzdelme után, amelyek fölfalták, összemarcangolták egymást, hogy semmi sem maradt meg belőlük, még a farkuk sem. A prelátus diszkrét megjelenésében, világos szemében most már csak titokzatos állásfoglalás tükröződött a végleges jelölt mellett, akit az a hatalmas sereg is támogatni fog, amelynek ő az egyik, legügyesebb vezére. Ilyen ember sohasem vonul vissza. Mindig kész megoldást kínál. Vajon ki lesz a holnap pápája?

Fölállott és barátságosan búcsúzott Pierre-től:

- Kedves fiam, azt hiszem, hogy nem találkozunk többet. Szerencsés utat kívánok...

Azonban nem ment még el. Élénk szemével érdeklődve fürkészte Pierre-t, és még egyszer leültette, ő maga is leült.

- Ugye, ha visszatér Franciaországba, minden bizonnyal fölkeresi Bergerot bíborost... Kérem, idézzen tisztelettel emlékezetébe. Ismerem abból az időből, mikor itt járt Rómában a kalapért. A francia papság egyik legnagyobb világossága ő. Ó, ha egy ilyen intelligenciájú ember a szentegyház egyetértése érdekében dolgozna! Sajnos, attól tartok, hogy faji és környezetbeli előítéletek visszatartják... Nem segíti törekvéseinket mindig...

Pierre-t meglepte, hogy most, az utolsó pillanatban, először beszélnek előtte ilyen hangon a bíborosról. Most már nem jött zavarba, nyíltan megfelelt:

- Igen, őeminenciájának nagyon határozott nézetei vannak régi francia egyházunk felől. Irtózik a jezsuitáktól.

Monsignor Nani csodálkozó és a lehető legnyíltabb arccal kiáltott föl:

- Irtózik a jezsuitáktól? Mennyiben nyugtalanítják a jezsuiták? Hiszen jezsuiták már régen nincsenek. Vagy talán látott jezsuitákat Rómában? Feszélyezték-e valamiben azok a szegény jezsuiták, hiszen már semmijük sincs a világon, még egy kövük sem, amelyre fejüket lehajthatnák?... Nem, nem, dajkamese az egész! Gyerekesség ellenük dolgozni.

Pierre most azon csodálkozott, hogy a prelátus milyen könnyedén, milyen merész nyugalommal beszél erről az égető kérdésről. Monsignor Nani nem fordította el tekintetét Pierre-ről, úgy tartotta eléje arcát, mint az igazság könyvét.

- Ó, ha jezsuitákon a bölcs papokat értik, akik nem kezdenek terméketlen, veszedelmes harcot a modern társadalommal, hanem igyekeznek emberiesen visszaterelni a népeket az egyház kebelébe, édes istenem, akkor többé-kevésbé valamennyien jezsuiták vagyunk, mert őrültség lenne nem számolni a korral, amelyben élünk... Egyébként nem akarok szavakon nyargalni. Elvégre, ha úgy akarja, mondjuk, jezsuiták! Igen, jezsuiták!

Megint mosolygott, finom, kissé gúnyos, szellemes mosolyával.

- Nos tehát, ha meglátogatja Bergerot bíborost, mondja meg, hogy esztelenség Franciaországban a nemzet ellenségeinek tekinteni a jezsuitákat, mert az nem igaz! A jezsuiták Franciaországgal tartanak, mert gazdagság, erő és bátorság a törekvésük mindig. Franciaország ma az egyetlen fennálló nagy katolikus állam, az egyetlen, amelyre a pápaság támaszkodhatik. A Szentatya is, miután előbb a diadalmas Németországgal kívánt szövetségre lépni, végül Franciaországgal, a tegnap legyőzöttjével kötött szövetséget, megértvén, hogy Franciaország nélkül nem üdvözülhet az egyház. És ebben a kérdésben a jezsuiták politikájának engedelmeskedett... A borzalmas jezsuitáknak, akiket Párizs gyűlöl... Mondja meg azonkívül Bergerot bíborosnak, hogy szép lenne tőle, ha igyekeznék lecsillapítani a kedélyeket, és megértetné, hogy a maguk köztársasága nagyon helytelenül cselekszik, mikor nem támogatja a Szentatyát kibékítési munkájában. A köztársaság úgy tesz, mintha semmibe sem venné a pápaságot, holott ez igen veszélyes hiba a kormányzat részéről, mert ha az egyház meg is van fosztva ez idő szerint a politikai működéstől, mindazonáltal hatalmas erkölcsi tényező, amely bármely pillanatban tud hatni a lelkekre, és beláthatatlan horderejű vallási agitációt fejthet ki. Még mindig rendelkezik a népekkel, miután rendelkezik a lelkekkel, és a köztársaság könnyelműen cselekszik, saját érdekei ellen vét, ha úgy tesz, mintha mindezt nem tudná... És mondja meg azt is, hogy igazán rettenetes, hogy milyen módon választja ki a köztársaság a püspökeit,

mintha ezzel is gyöngíteni akarná szántszándékkal a püspöki kart. Néhány szerencsés kivételtől eltekintve, az önök püspökei igen korlátolt agyú emberek, következőleg bíborosaik is igen közepesek, semmi befolyásuk sincs itt, és nem játszanak szerepet. Milyen szomorú látványt fognak nyújtani a legközelebbi konklávénál! Nos tehát, miért kezelik olyan ostoba és vak gyűlölettel a jezsuitákat, akik tulajdonképpen az önök politikai barátai? Miért nem használják fel az önök rendelkezésére álló nagy buzgalmat? Miért nem veszik igénybe szolgálataikat, hogy biztosítsák önöknek a jövendő pápa segítségét? Önöknek és önökért szükséges, hogy folytassák XIII. Leó helytelenül megítélt, sokat támadott munkáját, amely nem törődik a ma kis eredményeivel, hanem elsősorban a jövő érdekében dolgozik, a népek egyesítésén az anyaszentegyház kötelékében. Mondja meg... mondja meg Bergerot bíborosnak, hogy tartson velünk, hogy értünk dolgozva dolgozzék hazájáért. A holnap pápája! Ez a legfontosabb kérdés! És jaj Franciaországnak, ha a holnap pápája nem lesz a folytatója XIII. Leó művének!

Újból fölkelt, és ezúttal valóban távozott. Sohasem volt ilyen közlékeny. Mindazonáltal egész bizonyosan csak annyit mondott, amennyit mondani akart, ő egyedül tudja, hogy mi célból, de határozottan, megfontoltan, az ember érezte, hogy minden szót megérlelt, mérlegelt eleve.

- Isten vele, kedves fiam. Gondolkozzék minden fölött, amit Rómában látott és hallott, legyen okos, ne rontsa el az életét.

Pierre meghajolt, és megszorította a prelátus kövér, könnyed kezét.

- Ismételten köszönöm jóságát, monsignore. Legyen meggyőződve, hogy semmit sem fogok elfelejteni itt szerzett tapasztalataimból.

A prelátus eltűnt finom reverendájában, könnyű és hódító lépéseivel, mintha a jövő győzelmei felé indulna. Nem, nem! Pierre nem fogja elfelejteni útját! Felismerte már, mit jelent a népek egyesítése az anyaszentegyház kebelében - ahol Krisztus törvénye a világuralom vágyának diktatúrájává válik. Nem kételkedett benne, hogy a jezsuiták szeretik Franciaországot, az egyház legidősebb leányát, az egyetlent, aki segíthetné anyját a világuralom visszahódításában; de csak úgy szeretik, mint a fekete sáskafelhők a termést, lecsapnak reá és fölfalják. Végtelen szomorúság tért vissza szívébe; és tompán érezte, hogy a lesújtott, ódon palotában, a gyászban és összeomlásban is ők voltak a fájdalom és pusztulás kikovácsolói.

Amint megfordult, don Vigiliót pillantotta meg a bíboros arcképe előtt, a szekrényhez dőlve, tenyerébe rejtett arccal, mintha megsemmisülésre vágyódnék, és szeretne eltűnni örökre. Minden tagja vacogott a láztól és a félelemtől. Amikor egy pillanatra elfogytak a látogatók, rémült kétségbeesés rohanta meg.

- Szent isten! Mi baja? - kérdezte Pierre. - Beteg? Segítségére lehetek?

De don Vigilio eltakarta szemét, fuldoklott, dadogott, és csak azt kiáltotta dermedt rémületében:

- Ó, Paparelli, Paparelli!

- Mi baj? Mit vétett önnek? - kérdezte Pierre csodálkozva.

A titkár levette kezét arcáról, és engedett a vágynak, hogy kiönthesse szívét valakinek.

- Hogy mit vétett? Nem érez semmit, nem lát semmit? Nem vette észre, hogyan fogadta Sanguinetti bíborost, hogy őeminenciájához vezesse? A gyanúsított, utált versenytársat őeminenciájához, éppen most! Milyen szemtelen merészség! És néhány pillanattal előbb milyen gonosz alattomossággal utasított el egy öreg hölgyet, őeminenciája régi jó ismerősét, aki csak éppen meg akarta csókolni kezét... Pedig egy kis őszinte gyöngédség milyen jólesett

volna őeminenciájának!... Mondom önnek, hogy ő itt az úr! Kedve szerint nyitja és csukja az ajtókat, kezei között tart mindnyájunkat, mint a szélbe szórt csipetnyi homokot.

Pierre nyugtalankodva látta, hogy a titkár milyen sárga, és mennyire remeg.

- Talán túloz!...

- Túlzok!... Tudja, hogy mi történt itt az éjjel? Tudja, hogy milyen jelenetnek voltam önkéntelen tanúja? Ugye, nem?

És elbeszélte, hogy donna Serafina milyen megtört lélekkel jött haza a Vatikánból a szörnyű szerencsétlenségbe, mert rossz híreket hallott. A bíboros államtitkár és prelátus ismerősei azt mondták, hogy fivérének helyzete nagyon inog, egyre több az ellensége a Szent Collegium-ban, annyira, hogy a múlt évben még bizonyosra vehető megválasztása most már teljesen kilátástalan. Életének álma, legfőbb törekvése összeomlott, a porban hever. Miért? Hogyan? Kétségbeesetten töprengett az okok fölött, és megtudta, hogy a bíboros sok hibát követett el merevségével, kedvezőtlen megnyilatkozásaival, nem mutatkozott elnézőnek, embereket megsértett szóval, cselekedettel, egyszóval oly kihívó magatartást tanúsított, mintha szántszándékkal akarná elrontani ügyét. A legtöbb kérdésben viszont olyan ügyetlenségekről volt szó, amelyekről donna Serafina eleve lebeszélte volt fivérét, és amelyeket a bíboros mégis elkövetett konokul, Paparelli be nem vallott befolyása alatt. Az ügyefogyott, alázatos uszályhordozóban rossz szellemet sejtett az éber és alázatos hercegnő is, gonosz hatalmat, aki mindent tönkretesz befolyásával. A családi gyász ellenére is azonnal el akarta távolíttatni az árulót, annál is inkább, mert az uszályhordozó régi barátsága az irtózatos Santobonóval, a titokzatos fügéskosár, amely a plébános kezéből a titkáréba vándorolt, rettenetes gyanút keltett szívében, mindazonáltal ennek nem adott kifejezést. Az első szónál azonban, amelyet fivérének Paparelliről mondott, és követelte, hogy távolítsa el maga mellől, megdönthetetlen ellenállásra talált. A bíboros hallani sem akart róla, mindent elsöprő vad haragra lobbant, és testvérének szemére vetette, hogy egy ilyen szerény, szent életű embert meggyanúsít, sőt azzal vádolta donna Serafinát, hogy ellenségei kezére játszik, és miután megölték monsignor Galót, most ki akarják ölni szívéből az utolsó szeretetet is, amelyet a szegény és igénytelen pap iránt érez. Utálatos koholmánynak nevezte az egész históriát, megesküdött, hogy magánál tartja az uszályhordozót, már csak azért is, hogy a rágalmak iránt érzett megvetését kimutassa. Donna Serafinának hallgatnia kellett.

Don Vigilio újra remegni kezdett, és újra eltakarta kezével arcát:

- Ó, Paparelli, Paparelli!

Halk szidalmak törtek föl ajkán: aljas hipokrita, alázatosnak és szerénynek mutatkozik, és gonosz kém, akit megbíztak, hogy mindent kilessen, kihallgasson és megrontson a palotában, tisztátalan és kártékony rovar, a legnemesebb zsákmány ura, felfalja az oroszlán sörényét, szolga és zsarnok jezsuita! Jezsuita, förtelmesen aljas és diadalmaskodó féreg!

- Csillapodjék, az istenért, csillapodjék! - kérlelte Pierre, akit szintén elfogott valami titokzatos, félelmes érzés. Fenyegető és rejtelmes erőket érzett a háttér homályában.

Don Vigilio azonban, amióta majdnem evett a mérgezett fügéből, és látta a közvetlen közelébe lesújtó villámot, állandóan reszketett rémületében, és a világon semmivel sem lehetett megnyugtatni. Még éjszaka, egyedül, zárt ajtók mögött is rémület szállta meg, takarója alá rejtőzve igyekezett elfojtani félelmét, mintha emberek lépnének elő a falakból, hogy megfojtsák.

Lihegve, elgyöngült hangon folytatta, mint a küzdelem végén:

- Megmondtam akkor este, mikor szobájába bezárkózva, háromszorosan ráfordítva a kulcsot, beszélgettünk... Rosszul tettem, hogy nyíltan beszéltem róluk, hogy kiöntöttem szívemet, hogy elmondtam, mi mindenre képesek. Bizonyos voltam benne, hogy megtudják... és látja, hogy meg is tudták... azért akartak megölni... Látja, most is rosszul teszem, hogy mindezt elmondtam, meg fogják tudni, és ezúttal nem tévesztenek célt... Ó, mindennek vége, meghaltam, és ez az ódon palota, amelyben biztonságban éreztem magam, ez lesz a sírom!

Pierre mély szánalmat érzett a beteg iránt, akinek lázas agyában rémképek keltek, és megrontották elhibázott életét az üldöztetési rögeszme rémületeivel.

- El kell menekülnie innen! Ne maradjon itt, jöjjön Franciaországba vagy bárhová.

Don Vigilio megdöbbenve nézett rá, és egy pillanatig megnyugodott:

- Menekülni?... Ugyan minek? Hiszen Franciaországban is ott vannak, mindenütt ott vannak, menekülhetek akárhová, mindig köztük leszek! Nem... nem... inkább itt maradok... és haljak meg rögtön, ha őeminenciája nem tud megvédeni.

Könyörgő, reményteljes pillantással nézett a bíboros vörös moáré reverendás arcképére. A roham azonban újra feltörő erővel fogta el.

- Hagyjon, hagyjon, kérem... Ne beszéltessen tovább! Ó, Paparelli, Paparelli... ha visszajönne, látna bennünket, és hallaná, hogy beszélek... Soha többet nem beszélek. Megkötöm a nyelvemet, vagy kivágom!... Hagyjon el, kérem! Mondom, hogy megöl... Paparelli visszajön, és az lesz a halálom! Menjen el, kérem, menjen el!

Don Vigilio a fal felé fordult, hogy beleverje a fejét, hogy befalazza száját síri hallgatással. Pierre, attól tartva, hogy jelenléte még komolyabb rohamot idézhet elő, eltávozott.

A trónteremben megint a család jóvátehetetlen gyászának képe fogadta Pierre-t. Egyik mise a másikat követte; az imádságok egyre-másra könyörögték az isteni irgalmat, hogy jóindulattal fogadja a drága, elröppent lelkeket. A hervadó rózsák haldokló illatában, a gyertyák sápadt fényű csillagában a Boccanera család végső összeomlására gondolt. Dario volt a név utolsó viselője. Vele eltűnt a Boccanerák eleven történelmi neve. Érthető a bíboros ragaszkodása a fiúhoz, az utolsó sarjhoz, az utolsó csírához, amely még felvirágoztathatta volna a nevet. Nevének büszkesége volt a bíboros egyetlen bűne. Donna Serafinával együtt azért akarták a válást és a házasságot, mert nemcsak a botránynak igyekeztek véget vetni, hanem mert remélték, hogy szép gyermekek, új és erős sarjak születnek a házasságból, mert Benedetta és Dario kijelentették, hogy semmi esetre sem kötnek házasságot mással, ha nem lehetnek egymáséi. Halálos ágyon, terméketlen ölelkezésben feküdt a két fiatal test, ragyogó hercegek, hadvezérek és prelátusok hosszú sorának utolsó maradványai. A sír magába öleli majd őket. És velük mindennek vége. Az öreg leány, a donna, már nem nő, és az öreg pap már nem férfi. Meddők maradnak, mint az eltűnt erdő két utolsó tölgye, halálukkal teljesen kopár marad a talaj. Milyen rettenetes fájdalom túlélni mindent, elgondolni, hogy bennük van a vég, magukkal viszik a sírba a holnap életét és reménységét! A misék mormolásában, a rózsák ájult illatában, a két gyertya sápadt fényében Pierre érezte a kő súlyát, amely ránehezedik örökre a kihalt családra, megsemmisült világukra.

Tudta, hogy mint a ház lakójának, kötelessége látogatást tenni donna Serafinánál és a bíborosnál. Nyomban bevezették a szomszéd szobába, ahol a hercegnő fogadott. Donna Serafina még soványabbnak, még egyenesebbnek látszott feketébe öltözve. Lassú méltósággal emelkedett föl karosszékéről, úgy fogadta a belépők köszöntését. Meghallgatta a részvétnyilvánításokat, egy szóval sem válaszolt, merev arca legyőzte a fizikai szenvedést. Pierre azonban jól ismerte

már, és beesett arcán, üres tekintetén, szájának keserűségén jól látta a rettenetes belső vihart, lelkének reménytelen összeomlását, minden jóvátétel lehetetlenné válását. Nemcsak a családfa halt ki, de fivéréből sem lesz soha pápa, pedig milyen sokáig hitte, hogy odaadásával eléri célját. Lemondott mindenről, odaadta eszét és szívét az ábrándnak, minden gondját, vagyonát, elvetett asszonyi és anyai életét. A sok rom között talán ez a csalódás okozott lelkének legtöbb szenvedést. Fölkelt helyéről, mikor vendége, a fiatal pap belépett, mint ahogy mások fogadására is fölkelt. Fölállásának módjába azonban apró megkülönböztetéseket tudott bevinni, és Pierre megérezte, hogy a hercegnő számára ő most is az a jelentéktelen kis francia pap, aki lemaradt Isten szolgálatában, mert a prelátusi címig sem tudott eljutni. A hercegnő leült, és fejbólintással fogadta Pierre szavait. Néhány pillanatig még ott állott Pierre udvariasságból. Semmi nesz nem zavarta a szoba komor békéjét, pedig négy-öt hölgy is ült ott kétségbeesett mozdulatlansággal, némán. Legjobban csodálkozott Pierre Sarno bíboroson, a ház régi jó barátján, aki félig fekvő helyzetben, behunyt szemmel dőlt hátra karszékén. Részvétének kifejezése után ott felejtkezett, azután a nyomasztó csöndben, a levegő fojtó melegségében elaludt. Mindenki tisztelte álmát. Vajon most is a kereszténység térképéről álmodott, a tompa agyába véződött térképről? Sápadt, öreg hivatalnokarca mögött, félszázados, szűk látókörű, hivatali munka után vajon álmában is folytatja e hódítási tervezgetéseit, hogy az egész földet leigázza és kormányozza a Propaganda sötét irodájából? A hölgyek tiszteletteljes pillantásokat vetettek reá; szelíden megrótták már, hogy igen sokat dolgozik. Tehetségének és buzgalmának tanújelét látták abban, hogy az utóbbi időben elszunnyad mindenütt. Pierre ezt a képet vitte magával búcsúzóul a mindenható eminenciásról: kimerült aggastyán, aki ártatlan gyermeki álommal alussza ki a gyáva izgalmát és nem lehet tudni, hogy vajon a kezdődő imbecillitás, vagy munkában töltött éjszaka, mellyel Isten uralmát igyekezett megszilárdítani valamely távoli kontinensen, okozzák-e alvását.

Két hölgy távozott, három érkezett. Donna Serafina fölállott, köszönt, azután leült, mereven, egyenesen, kemény és kétségbeesett arccal. Sarno bíboros még mindig aludt. Pierre szédült, szíve hevesen dobogott. Mélyen meghajolt és kiment. Amint áthaladt az ebédlőn, hogy Boccanera bíboros dolgozószobájába menjen, Paparellivel találkozott, aki féltékenyen őrizte az ajtót.

Az uszályhordozó megérezte, hogy nem állhatja útját Pierre-nek. Különben is, holnap leverve, legyőzve távozik a betolakodó. Nincs miért tartani tőle.

- Őeminenciáját óhajtja látni? Jó, jó... mindjárt! Tessék várni.

Paparelli úgy találta, hogy Pierre igen közel áll az ajtóhoz, azért hátrább tolta, nehogy egy szót is meghalljon a bíboros beszédéből.

- Őeminenciájánál most Sanguinetti bíboros tesz látogatást... Várjon, kérem, itt!

Sanguinetti valóban sokáig időzött a trónteremben a ravatalnál, tüntetően ott térdelt, azután hosszabb időt töltött donna Serafinánál is, hogy ezzel is hangsúlyozza a gyászoló család iránt érzett részvétét. Most több mint tíz perce volt már benn a bíborosnál, beszélgetésükből néhaněha kihallatszott egy-egy szó.

Pierre-nek azonban, Paparelli láttára, megint eszébe jutott don Vigilio kitörése. Figyelmesen nézte az alacsony, vastag, puha, ráncos arcú embert, aki negyvenéves korában olyan volt koszos reverendájában, mint egy vénkisasszony, akit félig meghülyített a szüzesség. Csodálkozott rajta, hogy Boccanera bíborosra, a nagyszerű, hercegre, aki olyan magasan hordja fejét, és olyan büszke nevére, befolyást gyakorolhat egy ilyen rettenetes lény, akiről lerí az aljasság. Bizonyára az abbé fizikai leromlottsága, mély erkölcsi megalázkodása lepte meg, zavarta, majd hódította meg a bíborost, mintha mindez az üdvösség rendkívüli adománya lenne

Paparellinél. Hiszen Paparelli személye valósággal arculütése volt a bíboros tiszta szépségének, büszkeségének. Ő sohasem lehet ennyire eltorzulva, sohasem tudta leküzdeni dicsőségre való törekvését, de talán odáig jutott hitének erőfeszítésével, hogy irigyli a végtelen csúnya, végtelen jelentéktelen teremtést, bámulja és a penitencia magasabb erejével tűri, mert azt hiszi, hogy az emberi leromlás föltárja az ég kapuit. Ki tudhatná, milyen hatalmat gyakorol a szörnyeteg a hősre, hogyan hat a férgekkel borított, mindenkitől utált szent a világi hatalmasokra, akik attól rettegnek, hogy az örök tűzben kell fizetniük a földi élvezetekért? Az oroszlánt itt is felfalták a férgek, az erőt és a ragyogást megsemmisítette a láthatatlan. Olyannak lenni, mint ez a paradicsomot biztosan elnyerő gyönyörűséges lélek, amely a maga javára kerül a tisztátalan test börtönébe, oly boldogan alázatosnak lenni, mint ez az értelem; ez a kiváló teológus, aki minden reggel megvesszőzi magát, és aki kész arra, hogy az utolsó legyen a bíborosi cselédek között!

Paparelli sápadt, kövér arcával, szürke, hunyorgó szemével, ezer ráncával figyelmesen nézte Pierre-t, aki kellemetlen érzésekkel töprengett azon, hogy vajon a két eminenciás miről beszélhet ilyen sokáig a zárt ajtók mögött. Milyen találkozás lehet az, ha Boccanera gyanítja, hogy Santobono Sanguinetti híve? Milyen derűs vakmerőség az egyiktől, hogy el mert jönni, és milyen lelkierő, milyen önfegyelmezés a másiktól, hogy a vallás szent nevében, a botrány elkerülése végett hallgat, és úgy fogadja a látogatást, mint a ragaszkodó tisztelet kifejezését. Vajon mit mondhatnak egymásnak? Milyen izgató lehet őket egymással szemben látni, hallani, a diplomatikus szavakat, amelyeket ilyen körülmények között mondani lehet, míg szívükben lángol a forró gyűlölet!

Az ajtó hirtelen kinyílott, Sanguinetti bíboros megjelent, nyugodt arccal, egy csöppet sem pirosabban, mint rendesen, sőt talán inkább sápadtabban. Annyi szomorúságot mutat, amennyit éppen illendőnek és helyesnek talált. Csak ragyogó, élénk szeme árulta el örömét, hogy megszabadult egy elég súlyos kötelezettségtől. Reményteljesen távozott, azzal a meggyőződéssel, hogy most már csak egyedül ő a számba vehető pápajelölt.

Paparelli eléje sietett.

- Ha eminenciád követni kegyeskednék... Kikísérem eminenciádat...

Pierre-hez fordult:

- Most bemehet, kérem!

Pierre látta, hogy eltűnnek, egyik alázatosan meghajolva, diadalmasan a másik. Azután rögtön belépett a dolgozószobába, amelynek bútorzata egyszerű asztalból és három székből állott. Boccanera bíboros magasan, előkelően állott a szoba közepén, ahogy elbúcsúzott a rettegett, gyűlölt versenytárstól. Kétségkívül Boccanera bíboros is önmagát gondolja az egyetlen pápajelöltnek, akit a holnap konklávéja megválaszt.

Mikor az ajtó becsukódott, és megpillantotta a fiatal papot, házának vendégét, aki látta drága gyermekei halálát, hirtelen ismét leküzdhetetlen izgalom, gyöngeség fogta el, és fölemésztette egész erejét. A természetes érzések végre fölülkerekedtek rajta, most, hogy a versenytárs már nem láthatta. Megingott, mint az öreg fa a fejszecsapások alatt, lerogyott egy székre, és görcsös zokogásba tört ki. Pierre az előírt szertartás szerint meg akarta csókolni gyűrűjének kövét, de a bíboros fölemelte, leültette, szemben magával, és elfúló hangon mondta:

- Nem, nem... kedves fiam... üljön ide, várjon... Bocsásson meg... csak egy pillanatig, megszakad a szívem.

Összekulcsolt kezébe hajtotta arcát és zokogott. Nem tudott uralkodni magán, nem tudta visszafojtani fájdalmát, hiába szorította erőteljes ujjait arcára, halántékára.

Könnyek ragyogtak Pierre szemében is, átélte újból a rettenetes tragédiát, és megremegett a zokogó magas aggastyán, a máskor oly fölényes, fegyelmezett, szent herceg láttára, aki most fájdalmában szenvedő és gyönge lett, mint a gyermek. Ő is zokogásba fúló hangon fejezte ki részvétét, néhány jó szóval igyekezett lecsöndesíteni a nagy kétségbeesést.

- Könyörgök eminenciádnak, higgye el, hogy mélységes bánattal veszek részt gyászában. Eminenciád annyira elhalmozott jóságával, meg akartam mondani, hogy a pótolhatatlan veszteség...

A bíboros heves mozdulattal elhallgattatta:

- Nem, ne mondjon semmit! Kérem, ne mondjon semmit...

Csönd állott be. A bíboros még mindig sírt, megrázta a belső küzdelem, várta, hogy visszanyerje erejét, hogy úrrá legyen magán. Végre leküzdötte felindulását, kiszabadította arcát, lassanként lecsillapodott, úrrá vált rajta a hit és a megnyugvás Isten akaratában. Ha Isten nem tett csodát, és ilyen keményen sújtotta házát, kétségkívül oka volt reá, és földi udvarának nagyméltóságú szolgája nem tehet másként, meghajol akarata előtt.

A csönd még néhány pillanatig tartott, azután a bíboros fegyelmezetten mondta:

- Holnap elhagy minket, kedves fiam?

- Igen, holnap tisztelettel búcsút veszek eminenciádtól, még egyszer megköszönve kifogyhatatlan jóságát.

- Tehát tudja, hogy az Index-kongregáció elítélte könyvét, amint nem is tehetett másként?

- Igen, Őszentsége abban a kiváló kegyben részesített, hogy előtte visszavonhattam könyvemet, és alárendelhettem magam akaratának.

A bíboros nedves szemében fény csillogott.

- Ó, ezt tette, fiam? Helyesen cselekedett! Papi kötelessége volt, de manapság oly kevesen teljesítik kötelességüket!... Mint a kongregáció tagja, megtartottam ígéretemet, elolvastam könyvét, gondosan tanulmányoztam, különösen a megvádolt lapokat. És ha ezután semleges maradtam, ha úgy tettem, mintha nem érdekelne a dolog, és még csak el se mentem arra a gyűlésre, amelyen elítélték, az csak drága unokahúgom kedvéért történt, aki nagyon szerette és védelmezte nálam...

Újra zokogás fogta el, nem folytatta beszédét tovább, érezve, hogy ha Benedetta drága emlékét fölidézi, nem tud uralkodni magán. Néhány pillanat múlva folytatta csak, ismét lecsendesedve:

- Milyen rettenetes könyvet írt, kedves fiam! Ne vegye rossz néven, hogy megmondom. Azt állította, hogy tiszteletben tartotta a dogmát... Én meg azon töprengtem, hogyan tudott ennyire tévedni, ennyire elvakulni, hogy még csak tudatára sem ébredt bűnének. Tisztelte a dogmát! Nagy Isten! Az egész könyv nem egyéb, mint szent vallásunk megtagadása... Nem érezte-e, hogy új vallást követelve, teljesen elítéli a régit, az egyedül igaz, egyedül jó, egyedül örökkévaló vallást! Halálos méreggé vált ezáltal a könyve; régen hóhér kezével égették el az ilyen könyveket, sajnos, manapság büntetlenül forgalomban maradhat, s ha elítélték, csak fölkeltik iránta az aljas érdeklődést, ezért terjed századunkban olyan gyorsan a fertőző métely. Mennyire ráismertem kedvelt költő-rokonunk, Philibert de la Choue vicomte gondolataira! Íróember, igen, író! Irodalmi munkát alkot, csak irodalmit! Kérem Istent, hogy bocsásson meg neki, mert nem tudja, hogy mit tesz, milyen úton jár, elégikus kereszténységével, mikor szép szavakat mond munkásokért, mindkét nembeli fiatalságért, akiknek lelkét a tudomány

megzavarta. Csak Bergerot bíborosra haragszom, mert ő tudja, hogy mit tesz, és mit akar! Ne szóljon, ne védje, ő a forradalom az egyházban. Istentől elfordult!

Pierre föltette ugyan magában, hogy nem felel, nem vitatkozik, mégis önkéntelenül tiltakozó mozdulatot tett, mikor hallotta a kirohanást az ellen az ember ellen, akit a világon legjobban tisztelt és szeretett. De most meghajolt, engedelmeskedett.

- El sem tudom mondani - folytatta keményen Boccanera -, hogy mennyire irtózom, igen, irtózom az új vallás álomképeitől, a szenvedélyek felszításától, amely a szegényeket a gazdagok ellen tüzeli, osztozkodást és ma keresztülvihetetlen közösséget ígérve. Irtózom az aljas hízelgéstől, mellyel a népet körülveszik, és egyenlőséget, igazságot ígérnek neki, anélkül hogy valaha beválthatnák ígéretüket, mert az igazság Istentől jön, és csak ő juttathatja uralomra, mikor idejét elérkezettnek találja. Irtózom az önző könyörületességtől, ahogyan az éggel is visszaélnek, közönnyel, igazságtalansággal vádolják; irtózom a siránkozó könyörületességtől, mely nem méltó bátor, erős szívekhez. Mintha az emberi szenvedés nem volna fontos az üdvözülés szempontjából, mintha nem lennének nagyobbak, tisztábbak, a végtelen boldogsághoz közelebb állók, minél jobban szenvedünk!

A bíboros tűzbe jött. Gyásza miatt vérzett a szíve, de talpra állt, kihívó erővel letiporva a fájdalmat, makacsul hitt a mindenható Istenben, az emberek urában, aki csak kiválasztottainak adja meg az üdvösség gyönyörét.

Igyekezett nyugodtabban, de erőteljesen beszélni.

- Édes fiam, az akol mindig nyitva áll, és ön visszatért, mert megbánta tettét. Nem is képzeli, hogy mennyire örvendek.

Pierre minden önuralmát összeszedte, hogy engedékenynek mutatkozzék, nem akarta tovább sebezni a bíboros erőszakos, fájdalmas lelkét.

- Higgye el, eminenciád, hogy egyetlen jóságos szavát sem fogom elfelejteni, éppoly kevéssé, mint XIII. Leó Őszentsége atyai szavait sem.

Boccanera e szavakra megint izgatottabb lett. Eleinte csak tompa, elfojtott szavakban adott kifejezést indulatának, mintha küzdene magával, hogy meg tudja állni, és ne kérdezze ki, ne faggassa ki a fiatal papot.

- Igen, látta Őszentségét, ugye? És önnek is, mint minden idegennek, azt mondta, hogy megegyezést, békét akar, ugye? Én csak elkerülhetetlen alkalmakkor látom Őszentségét, már egy év óta nem fogadott magánkihallgatáson...

A kegyvesztettség bizonyítéka, a tompa küzdelem, amely annak idején ugyanígy folyt le IX. Pius és a pápai bíboros kamarás között, keserűséggel töltötte el Boccanera szívét.

Most nem tudott tovább uralkodni magán, nyíltan beszélt, kétségkívül abban a megnyugvásban, hogy bizalmas, föltétlenül megbízható ember előtt beszél, aki különben is elutazik holnap.

- Béke és engedékenység... Szép szavak, sokszor hasznosak, de gyakran nélkülözik az igazi bölcsességet és bátorságot... Annyi, sajnos, igaz, hogy XIII. Leó tizennyolc évi engedékenysége megingatta az egyházat, és ha még sokáig uralkodik, a katolicizmus összeomlik, romba dől, mint az épület, ha kiragadják alóla oszlopait.

Pierre érdeklődve tett néhány ellenvetést, hogy tudomást szerezzen a helyzetről.

- Hiszen a pápa nagyon bölcsnek mutatkozott, és a dogmát félrezárta egy bevehetetlen erődbe! Ha engedett is bizonyos pontokban, mindig csak a külsőségeket illetőleg történt.

- Külsőségekben! - kiáltott a bíboros növekvő szenvedéllyel. - Azt mondta önnek is, amit másoknak szokott, hogy alapjában véve nem alkuszik meg, de a formaságokban szívesen enged. Kétértelmű diplomácia, elítélendő beszéd, ha ugyan nem egyszerű és aljas képmutatás. Lelkem tiltakozik az ilyen opportunizmus, jezsuitizmus ellen, amely ravaszkodik a századdal, és csak arra való, hogy kétségeket támasszon a hívekben, a „meneküljön, aki tud" fejvesztettségét, a jóvátehetetlen összeomlások indítóokát. Gyávaság, aljas gyávaság eldobni a fegyvereket, hogy annál könnyebb legyen a visszavonulás, gyávaság álarcot viselni abban a reményben, hogy csak önmaga lehet, hogy ámíthatja a világot, behatolhat az ellenséghez, hogy árulással győzze le! Nem, nem! Hagyományos, megváltozhatatlan vallásban, amely tizennyolc század óta önnáll, és időtlen időkig Isten törvénye marad, igenis a forma minden!

Nem tudott ülve maradni a helyén, fölkelt, járkált a keskeny szobában, amelyet magas termete csaknem megtöltött. Szenvedélyesen vitatta és elítélte XIII. Leó uralmát és politikáját.

- Az egység, a híres egység, amelynek visszaállítására törekszik, és amelyet nagy dicsőségéül rónak föl, csak dühös és elvakult törekvés. Olyan hódító törekvése, aki igyekszik birodalmát kiterjeszteni, és nem kérdi, hogy a leigázott új népek nem fogják-e felbomlasztani, megrontani, tévelygéseikkel megmételyezni a régi népet, amely addig hű volt. És ha a keleti vagy más országokban élő szakadárok visszatérnének is a katolikus egyházhoz, akkor végzetesen át is alakítják majd, annyira, hogy megölik, és új egyházat csinálnak belőle! Csak egy bölcsesség van: maradjon az ember annak, ami, de szilárdan maradjon! És vajon nem veszedelem és egyszersmind szégyen az állítólagos szövetkezés a demokráciával is, azzal a politikával, amely elítéli a pápaság évezredes szellemét? A monarchia isteni jog, aki elhagyja, Isten ellen fordul, és forradalommal paktál; erről a szörnyűséges megoldásról álmodozik, kihasználván az emberek őrületét, hogy hatalmát annál inkább visszaállítsa föléjük. Minden köztársaság anarchikus állapot, a legbűnösebb hiba, örökre megingatja a tekintély, a rend, a vallás eszméjét. Bűn elismerni a köztársaság legitimitását, csak azért, hogy a lehetetlen megegyezés álmát dédelgessük... Nézze, hogy mit csinált XIII. Leó a világi hatalommal. Még mindig igényeli, és úgy tesz, mintha Róma visszaszerzése kérdésében hajthatatlan lenne. A valóságban azonban vesztét okozta, mert végérvényesen lemondott róla, minthogy elismeri, hogy a népek rendelkezhetnek önmaguk felett, a királyokat elkergethetik, és szabadon élhetnek, mint állatok a vadonban!

Egy pillanatra elhallgatott, és méltatlankodással emelte karját az ég felé.

- Ó, ez az ember az egyház vesztét okozza hiúságával, sikervágyával, ő lesz az egyház romlása! Mindent megront, szétzúz, morzsára aprít, hogy uralkodhassak a világon, mert azt hiszi, hogy így visszahódíthatja. Mindenható Isten, miért nem vetted még magadhoz?

Halált hívó kitörése oly őszintén hangzott, gyűlöletét annyira fokozta a vágy, hogy a veszélyben forgó Istent itt lenn a földön megmentse, hogy Pierre megdöbbent. Most végre látta Boccanera bíborost, aki vallásosan, szenvedélyesen gyűlölte XIII. Leót, látta, hogy sötét palotájából évek óta lesi a pápa halálát, a halált, amelyet bíboros kamarási méltóságában ő fog megállapítani. Milyen lázas türelmetlenséggel várhatja a boldog órát, mikor a kis ezüst kalapáccsal rámérheti a három szimbolikus csapást XIII. Leó homlokára, mikor már mereven fekszik az ágyán, és a pápai udvar körülállja. Igen! Végre lecsapni a koponya falára, és tudni, hogy nem felel, hogy semmi más nincs benne, csak éjszaka és csönd! És kiáltani fogja háromszor: „Giacomo! Giacomo! Giacomo!", a holttest nem felel, és a bíboros kamarás néhány pillanatnyi várakozás után kinyilatkoztatja: „A pápa meghalt!"

- Mégis - felelte Pierre, aki szerette volna a mához visszavezetni -, az engedékenység a század fegyvere, és a Szentatya a biztos győzelem tudatában kész engedni formai kérdésekben.

- Nem fog győzni! Őt fogják legyőzni! - kiáltotta Boccanera. - Az egyház sohasem győzött másképp, csak ha megmaradt sértetlennek, isteni lényegének megrendíthetetlenségében! És biztos: ha egyszer eltűri, hogy épületének egyetlen kövét is bántsák, összeomlik... Gondoljon csak vissza, hogy milyen rettenetes pillanatokat élt át a tridenti zsinat idején. A reformáció veszedelmesen megingatta, a fegyelem és az erkölcs megbomlott, a gonosz szellem új eszméket lehelt, a szabadjára engedett emberi gőg gonosz terveket nemzett. Magán a zsinaton is fellázadt sok tag, készen állottak reá, hogy a legőrültebb változtatásokat is megszavazzák, valóságos skizma állott csatlakozásra készen a többiekhez. Nos, ha ilyen válságos időkben, ilyen nagy veszély fenyegetése ellenére is megmenekült a katolicizmus a pusztulástól, az csak úgy történhetett, hogy Isten megvilágosította a többséget, amely az öreg épületet érintetlenül tartotta meg, és isteni makacssággal bezárkózott a dogmákba, és nem engedett semmit, semmit, sem a formában, sem a lényegben... Ma sem rosszabb a helyzet, mint a tridenti zsinat idejében. Tegyük föl, hogy éppen olyan. Mondja meg őszintén, hogy nem lenne-e nemesebb, bátrabb és biztosabb az egyház szempontjából, ha bátran és hangosan kinyilatkoztatná, hogy ma ilyen, ilyen volt, és ilyen lesz? Csak elvitathatatlan és teljes szuverenitással üdvözülhet, és miután mindig hajthatatlansága által győzött, egyenesen megöli, aki azt kívánja, hogy alkudjék meg a századdal.

Tovább járkált, hatalmas, töprengő lépéseivel.

- Nem, nem! Semmi alkalmazkodás, semmi módosítás, semmi gyengeség! Maradjon csak meg az utat elzáró ércfal, a világot határoló gránitoszlop!... Mondtam önnek, megérkezése napján is, fiam, hogy aki a katolicizmust az új korral akarja összeegyeztetni, az sietteti a végét, ha az egyházat csakugyan halál fenyegeti, mint ahogy az ateisták állítják. De szégyenteljesen és csúnyán fog meghalni, ha egyezkedni akarna, ahelyett hogy egyenesen állna, és büszkén, méltóságteljesen halna meg, semmit sem tagadva meg múltjából, és az utolsó percig a jövőért küzdve, megvallva teljes hitét!

A hetvenéves aggastyán még nagyobbnak látszott, nem félt a végső megsemmisüléstől, és a hős gőgös megvetésével kicsinyelte le a jövendő századokat. Hite békés derűt ajándékozott lelkének, mindent isteni törvénnyel magyarázó megnyugvást, a kielégítő bizonyosság békéjét. Hitt, tudott, és nem kételkedett a halál utáni dolgokban, nem is félt tőlük. Hangját azonban most fennkölt szomorúság fogta el.

- Isten mindent tehet! Lerombolhatja saját művét is, ha rossznak látja. Holnap minden összeomolhatik, az anyaszentegyház eltűnhet a romok között, a legáhítatosabban tisztelt szentélyek is tönkremehetnek az égitestek hullásában, de akkor is meg kell hajolni Isten előtt és imádni, mert az ő keze, ha megteremtette, meg is semmisítheti a világot saját dicsőségére. Várok... Előre is alárendelem magam Isten akaratának, mert semmi sem történhetik akarata nélkül. Ha a templomok csakugyan meginogtak, ha a katolicizmusnak holnap porba kell omolnia, ott leszek, hogy szolgáljam halálát, mint ahogy életét is szolgáltam. Sőt bevallom, hogy vannak órák, mikor rettenetes jelek döbbentenek meg. Lehet, hogy közeledik az idő vége, és végig kell néznünk világunk összeomlását, amellyel fenyegetnek. A legméltóbbak, a legnagyobbak sújtatnak le, mintha az ég tévedésből őket büntetné a föld bűneiért; nem éreztem-e én magam is a mindent elnyelő mélység veszedelmét, mióta házamat olyan vétkekért, melyekről mit sem tudok, ilyen rettenetes gyász sújtotta, és örökre sötét éjszaka mélységébe veti.

Gondolatai a szomszéd szobában fekvő két drága halotthoz szálltak. Zokogás fojtogatta torkát, keze remegett, nagy teste megingott az utolsó tiltakozásban a fájdalom ellen, nagy igyekvésében, hogy alárendelje magát Isten akaratának. Igen, ha Isten ilyen kegyetlenül sújtotta, így megsemmisítette faját, és legnagyobb, leghűségesebb szolgáján kezdi a büntetést, annak nem

lehet más oka, csak az, hogy a világ visszavonhatatlanul halálra van ítélve. És szuverén hercegi és papi büszkeségében a végső megadás kiáltása tört föl ajkán.

- Hatalmas Isten, legyen meg a te akaratod, pusztuljon minden, omoljon össze minden, térjen minden vissza a káosz éjszakájába! Én itt állok e palota romjai között, hogy temessenek maguk alá törmelékei. És ha akaratod azt parancsolja, hogy szent vallásod felséges sírásója legyek, nyugodt lehetsz, nem fogok méltatlanságot elkövetni, hogy néhány nappal meghosszabbítsam életét. Utolsó percig megtartom éppoly büszkén, mint magamat, és éppoly hajthatatlanul, mint mindenhatósága korában. Nem fogok engedni semmit, sem fegyelméből, sem szertartásaiból, sem dogmájából. És ha üt az óra, eltemetem magammal együtt, inkább egészen elviszem a föld alá, semhogy bármit is engedjek belőle. Dermedt karomban fogom tartani, hogy átadjam a te ismeretlenednek, éppen úgy, ahogy te bíztad egyházad őrizetére... Hatalmas Isten, mindenható úr, rendelkezz velem, tégy, ha úgy akarod, a romlás, a pusztulás pápájává.

Pierre félelemtől és csodálattól remegett a katolicizmust temető, utolsó pápa felidézett alakja előtt. Megértette, hogy Boccanera bíborosnak milyen álmai lehetnek! Látta villámsújtotta Vatikánjában, Szent Péter templomában, egyenesen állva, egyedül az óriási termekben, melyet rémült és gyáva főpapi udvara elhagyott. Fehér reverendába öltözve, fehérben gyászolva az egyházat, lassú léptekkel halad utolszor a szentélyig, hogy ott várja az idők estéjén a földet széttipró lezuhanó eget. Háromszor fölemeli a keresztet, amelyet a rengő talaj feldöntött. És mikor az utolsó recsegés meghasítja a márványokat, magához öleli, és megsemmisül vele a beomló boltozatok alatt. Királyibb, félelmesebb nagyságot Pierre el sem tudott képzelni.

Boccanera bíboros egyenesen és megingathatatlanul intett búcsút, hangtalan mozdulattal. Pierre lehajolva csókolta meg kezét, úgy érezte ebben a pillanatban, hogy egyedül a kardinális igazán nagy, és csak egyedül neki van igaza.

Este a trónteremben, mikor a látogatók elmaradtak, bezárták az ajtókat, és koporsóba tették a halottakat. A misék befejeződtek, az úrfelmutatás csengettyűje elhallgatott, a latin szavak mormolása elnémult, miután tizenkét óra hosszat zümmögött a drága, halott gyermekek fülében. Csak a rózsák illata ereszkedett súlyosan a levegőre a csendben és a két viaszgyertya meleg szaga. Lámpákat hoztak a terembe, minthogy a gyertyák fénye nem világított eléggé. Mint valami égő fáklyákat, úgy tartották kezükben a lámpákat a szolgák. Szokás szerint a ház egész személyzete összegyűlt, hogy utolsó istenhozzádot mondjon gazdáinak, akiket örökre átadnak a halálnak.

Némi késés történt. Morano reggeltől estig szaladgált, hogy az ezer, aprólékos részletkérdést elintézze, és még mindig kétségbeesve futkosott, mert nem hozták a hármas koporsót. Végre a szolgák megjelentek vele. Elkezdhették. A bíboros és donna Serafina egymás mellett állottak, az ágy közelében, Pierre is jelen volt, úgyszintén don Vigilio. Victorine varrta össze a szemfödelet, a széles, fehér selymet, amely nászruhaként borította tiszta vidámságával a két halottat. Azután két szolga, Pierre és don Vigilio segítségével, befektették őket a rózsaszín selyemmel bélelt fenyőkoporsóba. Nem volt szélesebb a rendes koporsóknál, a két fiatal teremtés karcsú teste úgy összeölelkezett, hogy nem foglaltak el egy testnél több helyet. A koporsóban tovább aludták most már örök álmukat, fejüket elborította egymásba kuszálódó illatos hajuk. Az első koporsót egy második ólomkoporsóba fektették, azután egy harmadik tölgyfa koporsóba, és amikor a födelekkel lezárták és becsavarták, akkor is látni lehetett a szerelmesek arcát a vastag üveggel borított kerek nyíláson át, amelyet római szokás szerint mind a három koporsón alkalmaztak. Örökre elválasztva az élőktől, a hármas koporsó mélyén, tovább mosolygott egymásra a két halott. Végtelen szerelmük örökkévalósággá lett.

16

Másnap, a temetés után, a temetőből visszatérve, Pierre egyedül reggelizett szobájában. Délután szándékozott búcsút venni a bíborostól és donna Serafinától. Este tíz óra tizenhét perckor indult a vonatja Rómából, ahova már semmi sem kötötte, még csak az öreg Orlandónál, a szabadsághősnél akart búcsúlátogatást tenni, miután határozottan megígérte, hogy addig nem utazik Párizsba, amíg nem beszél vele még egyszer. Két óra felé kocsiért küldött, és a Venti Settembre utcába hajtatott.

Egész éjjel esett, és az eső finom, szitáló nedvessége ködös párát borított a városra. Az eső már elállt, de az ég borús maradt, a Venti Settembre utca palotái, a magas homlokzatok sorai, egyforma balkonjaikkal, tömérdek ablakaikkal szomorúan álldogáltak a decemberi ég alatt. Főleg a pénzügyminisztérium hatalmas épület- és szoborhalmaza látszott halott városból valónak, mérhetetlen szomorúság áradt a nagy alkotásból, amelyből mintha elfolyt volna a vér, kihalt volna az élet. Az eső enyhébbé tette a levegőt, szinte langyos, lázas meleg volt.

Pierre négy vagy öt úrral találkozott a Prada-palota előcsarnokában, éppen vették fel felöltőiket. Az egyik szolga azt mondta, hogy a grófnak megbeszélése van vállalkozókkal, minthogy azonban az abbé úr csak a gróf apjával óhajt találkozni, menjen föl a harmadik emeletre, a lépcsőháztól jobbra eső kis ajtóhoz.

Pierre az első emeleten váratlanul szembetalálkozott Pradával, a gróf éppen vállalkozóit fogadta. Amint megpillantotta Pierre-t, arca halálsápadt lett. A rettenetes dráma óta nem találkoztak. A pap nagyon jól értette, hogy megjelenése milyen izgalmat okozhat a grófnak, mint erkölcsi bűnrészesnek, és milyen halálos nyugtalanságot kelthet benne a gondolat, hogy ismerik szerepét.

- Hozzám jön? Valami mondanivalója van?

- Nem, elutazom és búcsúzni szeretnék édesapjától.

Prada még sápadtabb lett, arca megremegett.

- Igen... az apámhoz... kissé gyöngélkedik... Nagyon kérem, lehetőleg kímélje.

Akarata ellenére is elárulta rémületével, hogy fél egy elejtett szótól, talán egy utolsó üzenettől, annak a férfinak és nőnek az átkától, akiket megölt. Apja bizonyára belehalna.

- Igazán sajnálom, de nem mehetek föl önnel. Ezek az urak várnak... Istenem, mennyire sajnálom! Mihelyt szabadulok, fölmegyek én is! Azonnal, azonnal!

Nem tudta megakadályozni, hogy a pap ne találkozzék négyszemközt apjával, míg ő egyre rosszabbra forduló anyagi ügyeivel kénytelen foglalkozni. Kétségbeesett tekintettel nézett a pap után, valami esedező arckifejezéssel. Apja az egyetlen, igazi szerelme, élete igazi, nagy, tiszta és hű szenvedélye!

- Ne engedje sokat beszélni, és vidítsa föl; ugye megteszi?

Fönn nem Batista, az öreg, hűséges katona nyitott ajtót, hanem egy fiatalember, akit Pierre eleinte észre sem vett. A kis szoba éppoly csupasz, fehér volt, mint eddig. A falon kék virágos fehér tapéta, a spanyolfal mögött egyszerű vaságy, négy deszka a falon, megrakva könyvekkel, fekete faasztal és két szalmaszék. A széles, függönytelen, világos szobából Róma gyönyörű panorámája látszott az ólmos, szomorú ég alatt, egészen a Gianicolo távoli facsoportjáig.

Az öreg Orlando azonban, fehér fürtös oroszlánfejével, hatalmas orrával, fiatalos szemével, amelynek tüzes tekintete elmúlt szenvedélyek lobogásáról beszélt, mit sem változott. Ugyanabban a karosszékben ült, ugyanazon asztal mellett, körülötte most is lapok hevertek, lábait fekete pokróc takarta... és az ember úgy érezte, hogy hónapok, évek múlva mindig ugyanazon a helyen fogja találni, erőteljes, okos arcával, mert béna lábai mozdulatlanságra kárhoztatják.

Ma azonban, ezen a szürke napon, arca szomorú volt és levert.

- Ó, kedves Froment abbé, már három napja gondolok önre. Tudom, hogy rettenetes napokat élhetett át a szerencsétlen Boccanera-palotában. Istenem! Milyen borzalmas gyász! A szívem majd meghasad, és az újságok is fölizgatnak az aprólékos részletekkel.

Az asztalon heverő lapokra mutatott. Azután olyan mozdulatot tett, mintha el akarná űzni a komor történetet, Benedetta képét lelki szemei elől.

- És mi történt önnel?

- Ma este utazom, de nem akartam elhagyni Rómát, anélkül hogy önnel kezet ne szorítsak.

- Elmegy? És a könyve?

- A könyvem... Őszentsége fogadott... Visszavontam a könyvemet, és alárendeltem magam a Szentatya ítéletének.

Orlando vizsgálódva nézett rá. Rövid szünet következett, amely alatt tekintetük elmondott minden elmondhatót az esetről. További magyarázatnak nem érezték szükségét. Az öreg mindössze ennyit mondott:

- Jól tette! Könyve álomkép volt.

- Igen, álomkép, gyerekesség, magam is elítéltem az igazság és az ész nevében.

Fájdalmas mosoly jelent meg a béna hős ajkán.

- Szóval látott, megértett és tud mindent?

- Igen, tudok! És azért nem akartam elmenni, anélkül hogy nyíltan és őszintén beszéljek önnel, amint megígértem.

Orlando örvendezett. Hirtelen eszébe jutott a fiatalember, aki Pierre-nek ajtót nyitott, és azután szerényen félreült az ablak mellé. Alig lehetett húszéves, szőke és bajusztalan; Nápolyban lehet találkozni olykor hasonló szőke fürtű, liliombőrű, rózsás ajkú, végtelen szelíd és bágyadtan álmodó szemű fiúkkal. Az aggastyán atyáskodó jósággal mutatta be: Angiolo Mascara, egyik régi bajtársának unokája, az ezrekből való Mascarának, aki száz sebből vérezve, hősi halált halt.

- Azért hívattam, hogy megszidjam! - folytatta nevetve. - Képzelje, ez a fickó a lányos arcával, egészen új eszmék útján halad. Anarchista! Alig lehet Olaszországban három-négy tucat anarchista, de ő köztük van. Alapjában véve derék gyerek. Csak anyja támogatja; valami kis állása is van, de egy szép napon el fogják kergetni onnan... Bizony, bizony, fiam! Ígérd meg, hogy okos leszel.

A kopott, de tiszta ruhába öltözött Angiolo, akiről lerítt a tisztes nyomor, komoly, melodikus hangon felelt:

- Okos vagyok... de ők, a többiek, azok nem okosak. Ha minden ember okos lenne, és igazságot, jogot akarna, boldog lenne a világ.

- Hát azt hiszi, hogy ez a kis csökönyös enged valaha?! - kiáltott Orlando. - Édes gyermekem, kérdezd meg az abbé urat, tudhatja-e az ember, hol a jog és az igazság? Majd ha eleget éltél, meglátod te is, és megérted, hogy igazam van.

Nem törődve többet a gyermekkel, Pierre-hez fordult. Angiolo ott maradt a sarokban, szemét okosan a beszélgetőkre függesztette, és fülét hegyezve figyelt, nehogy egy hangot is elveszítsen beszélgetésükből.

- Ugye, megmondtam önnek, kedves Froment úr, hogy felfogása hamarosan megváltozik, hogy Róma megismerése minden szónál jobban meggyőzi az igazságról, és helyesebb nézetekre vezeti? Egy pillanatig sem kételkedtem benne, hogy jószántából visszavonja a könyvét, mihelyt az embereken és az intézményeken keresztül megismeri a Vatikánt... És, ugye, a Vatikánnal nincs mit csinálni?! Hagyjuk összeomlani lassú és biztos pusztulással. Jobban érdekel az olasz Róma, a mi Rómánk, amelyet lelkesedve szereztünk meg, lázasan támasztottunk föl, és amelyet ön nem vett tekintetbe. De most, hogy látta és megismerte, azt hiszem, úgy beszélhetünk róla, mint akik ismerik egymást.

Orlando beismerte, hogy súlyos hibát követtek el, az anyagi helyzet nagyon szomorú. Nagy akadályok tornyosulnak minden oldalról. A küzdelemtől távol, bénán, egész napokat szentelhetett a töprengésnek, az aggódásnak Róma sorsán. Az imádott Itália, amelyért most is odaadná szívesen utolsó csepp vérét, milyen halálos nyugtalansággal és kimondhatatlan szenvedésekkel küzd. Jogos büszkeségből vétkeztek, mikor igen gyorsan, úgyszólván varázsvesszővel akarták megteremteni a nagy népet, a modern fővárost, az antik Rómából. És az új negyedek őrülete, az esztelen spekuláció a telkekkel és az építkezésekkel a csőd szélére juttatta az országot.

Pierre szelíden félbeszakította, hogy elmondja tapasztalatait, amelyekre Róma tanulmányozása és megismerése során szert tett.

- Ó, az a láz, az első idők zsákmányszerző dühe, a pénzügyi zavar még semmi. A pénz pótolható. Sokkal súlyosabb azonban az, hogy Olaszországot még meg kell teremteni. Nincs már arisztokrácia, még nincs nép, és a tegnapról mára lett polgárság falánk, és a jövendő gazdag termését már fű korában learatja.

Csend lett. Orlando szomorúan csóválta oroszlánfejét. Pierre kemény fogalmazása szíven találta.

- Igen, igen! Helyesen figyelte meg. Miért hazudjunk? Miért tagadjunk, mikor a tények nyilvánvalóak? A polgárság, ez a középosztály, amelyről már beszéltem önnek, éhes az állásokra, kitüntetésekre, és amellett fukar, bizalmatlan a pénzével, és inkább bankba helyezi, mint földművelésbe, iparba, kereskedelembe. Csak élvezni akar, és semmit sem dolgozik, nem látja, hogy megöli hazáját munkakerülésével; megveti a népet, csak a napon szeret sütkérezni, és büszke rá, ha hivatalnok lehet... A haldokló arisztokrácia, a koronájuktól megfosztott patríciusok tönkrementek, elkorcsosodtak, legnagyobb részük nyomorba került, és a kevesek, akik még megtartották vagyonukat, súlyos adók terhe alatt nyögnek. Vagyonuk halott, nem fejlődőképes, elapadt a folytonos osztozkodások következtében, nemsokára eltűnik a hercegekkel és az immár fölöslegessé vált, romladozó palotákkal együtt... És a nép, a szegény nép, mely annyit szenvedett és szenved, és úgy megszokta már a szenvedést, hogy ki sem akar kerülni belőle, se lát, se hall, és talán a régi szolgaságot is visszakívánja, úgy él szemétdombján, mint az állat, tudatlan és rettenetes tudatlansága okozza reménytelen nyomorát: meg sem érti, hogy Olaszország és Róma az övé, csak az övé; érte hódítottuk vissza, érte igyekszünk feltámasztani régi dicsőségét... Igen, igen! Már nincs arisztokrácia, még nincs nép, és a polgárság magatartása aggasztó. Nem csoda, ha levertség, rémület fogja el olykor az embert. Nem

csoda, hogy néha elhisszük az örök kételkedőknek, hogy még nagyobb szerencsétlenségek elé nézünk, ezek csak az első jelei fajtánk megsemmisülésének, és a végleges halált jelzik.

Két remegő karját az ablak felé nyújtotta; Pierre arra gondolt, hogy Boccanera bíboros ugyanilyen mozdulattal hívta tegnap az isteni hatalmat. Mindketten, habár ellentétes nézeteket vallottak, egyformán nagyok voltak és kétségbeesésükben félelmesek.

- Pedig, megmondtam már önnek az első nap, csak a logikus és a különben is elkerülhetetlen dolgokat akartuk. Lehetetlen volt nem Rómát választanunk fővárosunkul, bármennyire is reánk nehezedik régi fénye és uralma; Róma volt az egyetlen kötelék, az egység egyetlen élő szimbóluma, s az örökkévalóság ígérete, föltámadásunk és dicsőségünk álmainak megújhodása.

Beismerte azt is, hogy Rómának, mint fővárosnak, rettenetes a helyzete. Tisztán dekoratív város, kimerült talajjal, távol a modern élettől, egészségtelen, se kereskedelmi, se ipari lehetőségei nincsenek, a halál legyőzhetetlenül veszi körül, a meddő Campagna kellős közepén. A többi város féltékenykedik. Firenze közönyös és boldog nemtörődömségben él, ami érthetetlen, véres történelmét, lobogó szenvedélyét ismerve. Nápoly még mindig beéri napsütésével; nem is tudja az ember, hogy sajnálja-e gyermekes népét nyomoráért és tudatlanságáért, hiszen lusta örömét leli benne. Velence nem is akar más lenni, mint a régi művészetek csodája, üveg alá kellene tenni, hogy sértetlenül tartsák meg évkönyvei pompájában; Genova lármás és aktív kereskedelmű, a Földközi-tengernek, a ma tóvá süllyedt egykori óceánnak utolsó királynője, ahol a világ minden gazdagsága hajdan megfordult. Torinó és Milánó főleg kereskedelmi és ipari városok, annyira, hogy az utasok megvetik, nem is tekintik olasz városoknak; mind a kettő felébredt a romok álmából, bekapcsolódott a modern nyugati fejlődésbe, amely előkészíti a jövő századot. Ó, hát a régi Olaszország összeomlását úgy kell tűrni, mint egy művészlelkek élvezetére szolgáló múzeum elpusztulását - mert pusztulnak Magna Graecia, Umbria és Toscana kis városai, mint a régiségek, amelyeket nem mernek megigazíttatni, nehogy jellegüket elrontsák. Vagy a közeli, kikerülhetetlen halál - vagy pedig a rombolók kapája, földre zúzott falak, munkás, erős, egészséges új városok alkotása a régiek hamvaiból, az új emberiség új civilizációja számára.

- Miért essünk kétségbe? - folytatta erőteljesen. - Akárhogy ránk nehezedik is Róma, mégis ő a vágyaink csúcspontja. Benne vagyunk, és benne maradunk! Várjuk az eseményeket... Egyébként, ha a népesség nem is szaporodott tovább, de állandóan megmaradt négyszázezernyi, és ha eltűnnek a beözönlést akadályozó okok, megint növekedni fog. Igaz, tévesen azt hittük, hogy Rómából lehet Berlint vagy Párizst csinálni, a társadalmi, történelmi, néprajzi okok azonban nem engedik. Ki tudhatná, hogy mit hoz a holnap? El lehet-e tiporni a reményt, a régi világhódítók vérében élő hitet? Én, aki nem mozdulok ki a szobámból halott lábaimmal, néha úgy hiszek Rómában, mint édesanyámban. Megingathatatlan, hajthatatlan... és várom a kétmillió lakost, hogy benépesítsék a szomorú, új és máris összeomló városrészeket, amelyeket ön is meglátogatott. Kétségkívül eljönnek! Meglátja... benépesedik minden, sőt építkezni is kell majd... És őszintén szólva, lehet-e szegénynek mondani a nemzetet, amelynek Lombardia a tulajdona? És délvidékünk gazdagsága, ugye, kimeríthetetlen? Csak legyen békesség Észak és Dél között, olvadjanak össze, és serdüljön fel az új munkásnemzedék! A talaj termékeny, egy napon meg kell érnie az aratásnak a perzselő nap fényében!

A lelkesedés magával ragadta az aggastyánt, fiatalos szenvedély lángolt szemében. Pierre meghódítva mosolygott, és amikor szóhoz jutott, megjegyezte:

- Alulról kell kezdeni a probléma megoldását, a népnél. Embert kell csinálni belőlük!

- Úgy van! - kiáltott Orlando. - Nem győzöm ismételni, meg kell csinálni Itáliát. Mintha valami keleti szél messze sodorta volna városunktól az erő és az akarat csíráját! A mi népünk nem ember- és pénztartály, mint a francia, amelyből tele marokkal meríthetnénk, pedig ezt a kifogyhatatlan tartályt szeretném nálunk is! Azért kell alulról kezdeni! Iskolákat mindenüvé, elkergetni a tudatlanságot; könyvekkel legyőzni a durvaságot és lustaságot; erkölcsi és szellemi tanítás által olyan dolgozó népet teremthetünk, amilyenre szükségünk van, ha nem akarunk eltűnni a nagy nemzetek sorából. És kinek dolgoztunk, mikor visszafoglaltuk Rómát, hogy harmadszor is dicsőségessé legyen, ha nem a holnap demokráciájának? És minden összeomlik, semmi sem fejlődik erőteljesen, ha nincs gyökeres demokrácia!... Igen... Igen! A kérdésnek egyetlen megoldása: népet és demokráciát teremteni Olaszországban!

Pierre már megbékélt, de most újra nyugtalan lett, nem merte megmondani, hogy a népet nem olyan könnyű átalakítani, és hogy Itáliát a talaj, a történelem, a hagyományok tették azzá, ami, és a hirtelen változás veszedelmes vállalkozás lehet. A népeknek is, mint a teremtményeknek, tevékeny fiatalságuk, ragyogó érett koruk és többé-kevésbé lassú, halállal végződő öregségük van. Modern, demokratikus Róma! Istenem! A modern Rómákat Párizsnak, Londonnak, Chicagónak hívják. Azonban mindössze csak ennyit mondott óvatosan:

- A nép megújhodásának művére várva, okosan kellene viselkedniük. Anyagi helyzetük olyan rossz, és olyan nagy társadalmi és gazdasági nehézségeket kell leküzdeniük, hogy komoly szerencsétlenségek fenyegetik, még mielőtt emberük és pénzük lesz! Milyen okos miniszter lenne, aki azt mondaná: „Büszkeségünk félrevezet, rosszul tettük, mikor egy nap alatt nagy nemzetté akartunk lenni; több idő, több munka, több türelem kell hozzá, és egyezzünk bele, hogy egyelőre csak fiatal, erőinket gyűjtő nemzet legyünk, amely visszavonultan dolgozik, hogy erősödjék. Hosszú ideig ne igyekezzünk uralkodó szerepet játszani, szereljünk le, csökkentsük a katonai, tengerészeti költségvetést és minden elkerülhető költekezést, és csak belső fejlődésünkön fáradozzunk; az oktatáson, a testi és erkölcsi nevelésen, így aztán remélhetjük, hogy ötven év múlva nagy nemzet leszünk!” Fékezni, fékezni! Ez önöknél a legfontosabb!

Orlando lassanként elszomorodott, és aggódó álmodozásba merült. Fáradt, lassú mozdulattal mondta:

- Nem, nem! Kifütyülnék azt a minisztert, aki ilyesmit merne mondani. Nem lehet egy néptől sem ilyen kemény önismeretet kívánni. Meghasadna a szívünk. Meg aztán a veszély sem csökkenne, ha egyik napról a másikra lerombolnók mindazt, amit építettünk. Mennyi kudarcot vallott remény, mennyi rom, mennyi kárba veszett anyag! Nem, minket csak a türelem és a bátorság menthet meg! Előre! Mindig előre! Még nagyon fiatal nép vagyunk, és ötven év alatt akartuk megvalósítani az egységet, amelyen más népek kétszáz évig dolgoznak. Nos, meg kell fizetni a sietséget, kétségkívül, várni kell valamit, míg a termést betakaríthatjuk, és megtölti magtárainkat.

Széles mozdulattal fejezte ki, hogy szilárdan ragaszkodik reménységéhez.

- Tudja, hogy mindig elleneztem a szövetséget Németországgal. Megjósoltam, hogy tönkre fog tenni bennünket. Nem tarthattunk még lépést egy ilyen gazdag és hatalmas állammal, és a kilátásba helyezett közeli háború miatt szenvedünk ez idő szerint olyan keservesen, nagy nemzetekhez való, terhes költségeinkért. Ó, az a be nem következett háború hogy szívta a vérünket, mennyi pénzünkbe került, és semmit nem hozott! Ma nem marad más hátra, mint szakítani az olyan szövetségessel, akinek kezében csak játékszer volt a büszkeségünk, és soha nem volt hasznunkra, csak bizalmatlanságot és rossz tanácsokat kaptunk tőle. De mindez elkerülhetetlen volt, és ezt nem akarják megérteni Franciaországban. Nyíltan beszélhetek,

hiszen mindenki tudja, hogy Franciaországnak barátja vagyok, sőt némelyek rossz néven is veszik tőlem. Magyarázza meg honfitársainak, mivel sehogy sem akarják megérteni, hogy Róma meghódításának hajnalán, égő vágyakozásunkban, hogy régi rangunkat elfoglaljuk, föltétlenül szerephez kellett jutnunk Európában, meg kellett szilárdítanunk hatalmi állapotunkat, hogy ezután számoljanak velünk. Nem maradt habozásra idő. Minden érdekünk nyilvánvalóan Németország felé taszított. A létért való küzdelem törvénye éppen olyan nehezen súlyosodik a népre, mint az egyénre, ez magyarázza meg, ez igazolja a két testvér szakítását, annyi közös kötelék elfelejtését, a faj, kereskedelmi kapcsolatok, sőt a kölcsönösen tett szolgálatok semmibevevését... Igen... És a két testvér most marja egymást. Úgy gyűlölködnek, hogy minden józan meggondolás teljesen kútba esett. Szegény öreg szívem vérzik a fájdalomtól, mikor olvasom az egymás ellen írt, mérgezett újságcikkeket! Mikor lesz vége ennek a testvéröldöklésnek? Melyik fogja hamarabb belátni a kettő közül a béke szükségességét? A nemzetek szövetségének magától értetődő kényszerét, ha élni akarnak a többi népek áradatában?

Vidáman, a kor által lefegyverzett, álmokba menekülő ember kedvességével mondta:

- Ígérje meg, kedves Froment úr, hogy segít majd rajtunk, ha visszamegy Párizsba. Ígérje meg, hogy környezetében, bármilyen szűk is legyen munkaköre, dolgozni fog a békés megegyezésen Franciaország és Olaszország között, nincs szentebb föladat, higgye el! Három hónapig élt közöttünk, mondja el őszintén, hogy mit tapasztalt itten. Ha vannak is hibáink, nyilván önök sem hibátlanok. És elvégre a családi perpatvarok nem tarthatnak örökké.

Pierre kissé feszélyezve felelte:

- Kétségkívül. Csakhogy, sajnos, azok a legtartósabbak. A családokban, ha vér vér ellen támad, késhez és méreghez folyamodnak. Nincs megbocsátás.

Nem merte elmondani minden gondolatát. Mióta Rómában volt, és mindent megfigyelt, Franciaország és Itália veszekedései egy tragikus, szép történetet juttattak eszébe. Volt egyszer két királykisasszony, a világ leghatalmasabb királynőjének leányai. Az idősebb, aki a birodalmat örökölte anyjától, titokban rossz szemmel nézte, hogy húga, aki egy szomszédos országba került, hogy gyarapszik erőben, vagyonban, dicsőségben, míg ő annyira megfogyatkozott, úgy kimerült, hogy vereséget szenvedett, mikor végső erőfeszítéssel még egyszer vissza akarta hódítani a világuralmat. És milyen keserűséget okozott neki, hogy húga a legnagyobb megrázkódtatásokat is könnyedén kiheverte, ragyogó pompában élt, ereje, szelleme és kedvessége az egész világot elbűvölte. És soha meg nem fog bocsátani irigyelt nővérének, bármilyen kedvesen is viselkedjék vele szemben. Itt van elrejtve a méreg, ez a gyógyíthatatlan seb. Az egyiknek az életét megmérgezi a másiknak az élete; az öreg vér gyűlölete a fiatal vér iránt csak a halállal szűnik meg. És ha történetesen ki is békülnének, az idősebbik szíve mélyén mindig haragot tart diadalmas húgával, és nem fogja kiheverni, hogy idősebb létére ő lett a vazallus.

- Számíthat rám! - jelentette ki Pierre szeretettel. - Igazán nagy fájdalom és nagy veszedelem a két nép szenvedélyes egyenetlenkedése... Én mindenben el fogom mondani önökről az igazat. Egyebet úgysem tudnék mondani... De attól tartok, hogy önök nem szeretik az igazságot, temperamentumuknál, a megszokásnál fogva nincsenek elkészülve rá. Minden nemzet költője és művésze, ha meglátogatja Rómát, olyan elragadtatással dicsőítette antik kultúráját, hogy azt hiszem, önök sem szívesen hallanak más véleményt a mai Rómáról. Pedig föltétlenül el kell jutniuk a valóság szempontjáig, el kell fogadniuk a dolgok realitását, bárhogyan tiltakoznak is ellene; szeretik a szépet, és nagyon érzékenyek, de nem szabad úgy tenniük, mint mikor az

asszonyok érzik, hogy szépségük hervad, és kétségbeesnek a ráncaikra tett legcsekélyebb megjegyzésért is.

Orlando gyermekesen nevetett.

- Kétségkívül, mindig szépíteni kell egy kicsit. Minek beszéljünk rút arcokról? Mi csak a szép zenét, szép táncot, szép darabokat szeretjük a színházban is... és ami kellemetlen... istenem, azt legjobb elrejteni!

- De - folytatta a pap - szívesen meggyónom mindjárt könyvem főtévedését. Az az olasz Róma, amelyet elhanyagoltam a pápai Róma kedvéért, az utóbbi föltámadásáról ábrándozva - egyszóval, az olasz Róma él, hatalmas és máris diadalmas, annyira, hogy a jelekből következtetve, idővel a másikra vár elkerülhetetlenül a letűnés sorsa. Ahogy megfigyeltem, a pápa hiába ragaszkodik makacsul hozzá, hogy őt ki nem lehet mozdítani egyre repedezettebb, romba dőléssel fenyegető Vatikánjából, minden fejlődik körülötte, a fekete világból már szürke világ lett, amint összevegyült a fehér világgal. Sohasem éreztem ezt jobban, mint Buongiovanni herceg estélyén, amelyet leánya és az ön unokaöccse eljegyzése alkalmából adott. Egészen elragadtatva távoztam, ez az estély megnyert az ön föltámadási elméletének.

Az öregúr szeme fölragyogott.

- Ó, ott volt ön is? Ugye, felejthetetlen látványban volt része? És már nem kételkedik életképességünkben, a népben, amellyé fejlődnünk kell, ha majd legyőzzük a ma elénk tornyosuló akadályokat? Mit jelent egy negyedszázad? Mit egy egész század? Itália újra föléled a régi dicsőségben, mihelyt a holnapi nagy nép kinő a földből!... Igaz, hogy gyűlölöm ezt a Saccót, mert az én szememben az intrikusok, az ínyencek megtestesülése, akiknek étvágya mindent késleltet, a mi diadalunkon kérődzik, amely annyi könnyünkbe és vérünkbe került. De újra élek az én szeretett Attiliómban, ez az igazán húsomból való hús gyöngéd és értékes, ő a jövő, az eljövendő derék nemzedék jövője, ők fogják műveltté tenni, megtisztítani az országot... Ó, bár életet adnának az új nemzedéknek, ő meg a bájos kis Celia hercegnő, akit unokahúgom, Stefana, ez az alapjában józan asszony elhozott ide a minap. Ha látta volna, hogyan borult nyakamba a kedves gyermek, a leghízelgőbb nevekkel becézett, azt mondta, hogy én leszek első fiának keresztapja, hogy az én nevemet viseli majd, és megmenti másodszor is Itáliát... Igen, igen! Béke lengje körül ezt az eljövendő kis bölcsőt, legyen ezeknek a gyermekeknek egyesülése Róma és az egész nemzet között kötött fölbonthatatlan házasság, legyen minden jóvátéve, és viruljon föl minden az ő szerelmükben!

Könnyek ragyogtak szemében. Pierre-t nagyon meghatotta ez az olthatatlan hazaszeretet, mely ott égett a villámsújtotta hős szívében. Örömet akart szerezni vendéglátójának.

- Ezt kívántam magam is eljegyzésük ünnepén, és majdnem ugyanazt mondtam fiának, amit ön mondott most nekem. Úgy van, legyen a nászuk végleges és termékeny, származzon tőlük a nagy ország, melynek születését tiszta szívből kívánom, mióta megismertem önt!

- Ezt mondta! - kiáltott föl Orlando. - Ezt mondta! Akkor megbocsátom könyvét; végre megértette, hogy itt az új Róma! A mi Rómánk, melyet dicsőséges múltjához méltóvá akarunk tenni, hogy harmadszor is a világ királynője legyen!

Széles taglejtéssel, amelybe maradék életerejét beleadta, a világos, függönytelen ablakra mutatott, az eléje táruló hatalmas panoráma felé. A látóhatár egyik végétől a másikig Róma terült el előttük a messzeségben. A palaszürke égbolt alatt, ebben az oly ritka téli gyászban, még valami fönségesebb méltóságot öltött magára a város, nagyszerű, királynői melankóliájában, mert ma még bukott volt, de némán, mozdulatlanul várta a szomorú környezetben a ragyogó ébredést, királyi hatalmát, amelyet megígértek, és amelyet senki nem vitat el tőle.

Mint valami hatalmas tenger, olyan volt a Viminale új negyede, a távoli Gianicolo fáival, a Capitolium rozsdás teteje a Pincio zöld facsúcsaival, a hullámos teraszok, a harangtornyok, kupolák, a véget nem érő, mélységes szürke hullámok ringása.

De Orlando hirtelen elfordította fejét, atyai fölháborodás vett erőt rajta, amint a fiatal Angiolo Mascarához fordult:

- És te, gazfickó, arról álmodol, hogy bombával rombolod le a mi Rómánkat, arról beszélsz, hogy elsöpröd, mint valami öreg, omladozó, roskatag házat? Hogy örökre megszabadítsd tőle a földet!

Angiolo mindeddig hallgatott, de szenvedélyesen figyelte a beszélgetést. Sima, szép, szőke, leányos arcán hirtelen pírt vetett a legkisebb izgalom is; de különösen nagy, kék szeme tűzben égett, mikor az eljövendő nagy népről hallott beszélni.

- Igen - mondta csöndesen, csengő, dallamos hangon -, igen! Lerombolni, egyetlenegy követ sem hagyni meg! Lerombolni, hogy újjáépíthessük!

Orlando nevetéséből gyöngéd gúny csengett ki:

- Ó, újjá akarod építeni! Nagyon szép!

- Újjáépítem! - ismételte az ifjú és fölállott. Hangja a föllelkesült próféta izgalmától remegett: - Föl fogom építeni, nagy lesz, szép, nemes! Hiszen kell egy város, a frigyszekrény, egy világközpont, a holnapi egyetemes demokrácia, a végre fölszabadult emberiség számára. És Rómát jelölték ki, Rómát nevezték el öröknek, halhatatlannak a próféták, ahol beteljesedik a népek sorsa. De ahhoz, hogy örökös szentéllyé váljék, hogy a lerombolt királyságok fővárosa legyen, ahol összejönnek évenként egyszer minden ország bölcsei, meg kell előbb tisztítani tűzzel-vassal, semmit sem szabad meghagyni benne a régi mocsokból. Aztán, mikor a nap már fölitta az ősi talaj fertőzését, fölépítjük tízszer olyan szépre, tízszer olyan nagyra, mint amilyen valaha volt. Milyen város lesz ez a Róma! Az igazság városa, a háromezer év óta várt, csupa arany, csupa márvány; megtölti a Campagnát az óceántól a Szabin-hegyekig, az Albai-hegysorig, milyen gazdag, milyen bölcs lesz, húszmillió lakosa tiszta örömben fog majd élni benne, ha majd megszavazták a munka törvényét. Igen, igen, csak Róma, az Anya, a Királynő áll egymaga a föld színén, az örökkévalóságig.

Pierre csodálkozva hallgatta. Mi az? Ez lett Augustus dicsőségéből? A középkorban a pápák nem lehettek Róma urai, anélkül hogy múlhatatlan szükségét ne érezték volna a város újjáépítésének, világuralmi vágyukban. Most, mihelyt hatalmába kerítette az ifjú Itália Rómát, azonnal erőt vett rajta is a világuralom ősi őrülete, most ő akarta a legnagyobb várossá fejleszteni, egész negyedeket épített föl olyan lakosság számára, amely még ott sem volt. És íme, még az anarchisták is, minden fölforgatási tébolyuk mellett, ugyanazon konok, ősi ábránd megszállottai, képzeletükben már gigantikus méreteket ölt a negyedik Róma, elővárosai már földrészeket ölelnek magukba, hogy elhelyezhessék benne a fölszabadított emberiséget, egyetlenegy családdá egyesítve! Ez már fölülmúlt mindent, ékesen szóló bizonyítéka a gőgtől és hatalmi vágytól égő vérnek, amely ennek a fajnak az ereiben kering, amióta Augustus örökségképpen ráhagyta a világuralom vágyát. Dühödt ösztönnel még mindig kész elhinni, hogy a világ törvény szerint az övé, és az a hivatása, hogy visszahódítsa. A talajból árad ez a hit, a történelmi föld minden gyermekét megrészegítette ez a nedv, arra ösztönözte mindnyájukat, hogy városukból a Várost fejlesszék, azt, amelyik uralkodott, és uralkodni fog, ragyogón, a jósok által előre bemondott időben. És Pierre-nek eszébe jutott a régi, dicsőséges

Róma négy fatális betűje: S. P. Q. R.,[8] a mai Rómában is megtalálta őket mindenütt, mintegy a sorsnak megadott végső diadalmi rendelkezést, minden falon, minden fölíráson, még a városi köztisztasági kocsikon is, amelyek reggelenként összeszedték a szemetet. Pierre megértette ennek a népnek termékeny hiúságát, az ősök nagysága kísértette őket. Rómájuk múltja tartotta igézetében lelküket, hogy kijelentsék, hogy mindent magában foglal, hogy még ők maguk sem tudják megismerni, hogy ő a szfinx, amely kimondja egyszer majd az egyetemes vezényszót, hogy olyan nagy, olyan nemes, hogy megnagyít, megnemesít mindent, és végül, az egész föld imádattal határos tiszteletét követelik számára, abban az állandó, eleven illúzióban, melyben a legendák tartják őket, kibogozhatatlan kuszaságában annak, ami nagy lehetett, de most nem az.

- Ismerem a te negyedik Rómádat - szólalt meg Orlando ismét fölvidulva. - A nép Rómája ez, az egyetemes köztársaság fővárosa, melyről már Mazzini is álmodott. Igaz, hogy ő hozzávette a pápát is... Látod, fiam, ha mi, öreg köztársaságiak, egyesültünk, az azért volt, mert féltünk, hogy forradalom esetén veszedelmes bolondok kezébe kerül az ország, akik megzavarták a te eszed is. És, istenemre, beletörődtünk a monarchiába, amely alig különbözik lényegében a jó parlamentáris köztársaságtól... Nos, viszontlátásra, légy okos, gondold meg, hogy szegény anyád belehalna, ha valami bajod esnék. Gyere, hadd csókoljalak meg.

Angiolo elpirult, mint egy fiatal lány, a hős gyöngéd csókjától, aztán elment a maga szelíd, eleven, gondolkozó arcával, miután minden szó nélkül, udvarias fejbólintással üdvözölte a papot.

Csönd állott be, és miután az öreg Orlando tekintete az asztalon szétszórt lapokra esett, a Boccanera-palota rettenetes gyászáról kezdett beszélni. Ezt a Benedettát, kit úgy szeretett, mint legdrágább gyermekét, mikor nála lakott szomorúsága napjaiban, milyen lesújtó, tragikus halállal ragadta el a sors, azzal a férfival együtt, akit szeretett! De különösnek találta az újság közleményeit, szívét fájdalmasan kínozta a homály, amit mögöttük sejtett, és részletek iránt érdeklődött, mikor hirtelen belépett fia, Prada, izgalomtól égő arccal, kifulladva, mert igen gyorsan jött föl a lépcsőn. Türelmetlen nyerseséggel küldte el vállalkozóit, nem törődve a súlyos helyzettel, a vagyonát fenyegető összeomlással, csak egy vágy élt benne, hogy fönn legyen apja mellett - nem is hallgatott rájuk, nem sokat törődött azzal sem, hogy összedől-e a ház a feje fölött. És amikor fölérkezett az aggastyán elé, első aggódó pillantásával azt kutatta, vajon nem sújtotta-e halálos csapással a papnak valami meggondolatlan szava.

Megremegett, mikor apját reszketve, könnyekig meghatva találta a rettenetes tragédia hatása alatt, melyről beszélgettek. Egy pillanatig azt hitte, már későn jött, nem tudja már elhárítani a szerencsétlenséget.

- Szent isten, apám, mi baja, miért sír?

És apja lábai elé vetette magát, ott térdelt előtte, kezébe fogta kezét, és olyan szenvedélyes imádattal nézett rá, mintha szíve vérét ajánlaná föl, hogy a legkisebb szomorúságtól is megkímélje.

- Ennek a szegény asszonynak halála indított meg - mondta Orlando szomorúan. - Mondtam Froment úrnak, mennyire kétségbeejtett a dolog, és nem is értem az egész tragédiát... A hírlapok hirtelen halálról beszélnek, az pedig mindig különös.

Prada halálsápadtan állott föl. A pap nem beszélt. De milyen izgalmas pillanat. Ha felelne, ha beszélne!

---

[8] Senatus Populusque Romanus - a szenátus és a római nép. (latin)

- Ön ott volt, ugye? - folytatta az öreg. - Mindent látott... Beszélje el, hogyan történt a dolog.

Prada Pierre-re nézett. Tekintetük mereven összekapcsolódott, keresztülhatolt egymáson. Minden elölről kezdődött közöttük. Megint a végzet haladt előre. Santobonóval találkoztak a frascati lejtőn, amint kis kosarával ment Róma felé. Jöttek a szomorú Campagnán, a méregről beszélgettek, miközben a kis kosár továbbhaladt, csöndesen himbálózva a plébános ölében. Aztán főleg a pusztában alvó osteria, a csirke, amely hirtelen, lilás vércsíkkal csőrén pusztult el. Aztán ugyanazon az éjszakán a Buongiovanni-bálon - csupa asszonyillat, valóságos szerelmi diadal! Végül a sötét Boccanera-palota előtt, a hold ezüstös fényében egy férfi szivarra gyújt és elmegy, anélkül hogy hátrafordulna, hadd végezze a sötét sors a maga halálos munkáját. Mindketten ismerték ezt a történetet, újra átélték, nem is kellett elmondani, úgyis biztosak voltak benne, hogy mindent tudnak egymásról.

Pierre nem felelt mindjárt.

- Ó - mormolta aztán -, borzasztó dolgok, borzasztó dolgok!

- Sejtettem - mondta Orlando. - Elmondhat nekünk mindent... Fiam megbocsátott annak a szerencsétlen asszonynak halála előtt.

Prada tekintete ismét a Pierre-ét kereste, forró könyörgés sugárzott belőle a pap felé. Pierre megrendült. Visszaemlékezett, milyen fájdalmat állott ki ez az ember az estélyen, a kegyetlen féltékenység minden kínját elszenvedte, mielőtt a sorsra bízta bosszúját. És elképzelte, mi mehetett végbe lelkében később, a rettenetes kibontakozás után: először iszonyat a sors vadsága, a bosszú láttán, amelyet nem kívánt ennyire kegyetlennek; azután a jó játékos fagyos nyugalma, aki várja az eseményeket, olvassa a lapokat, és nincs több lelkiismeretfurdalása, mint egy hadvezérnek, akinek sok emberébe került a diadal. Mindjárt megértette, hogy a bíboros eltemeti a dolgot az egyház kedvéért. Csak szorongás maradt a lelkében; talán sajnálta a nőt, akire annyira vágyott, és aki nem volt az övé soha, és talán nem is lett volna, talán egy utolsó rettenetes féltékenység, amelyet be sem vallott magának, amelytől örökké szenvedni fog, mert ott a sírban örökre egy másik férfi karjában tudja. És íme, ebből a nagy nyugalomra törekvésből, ebből a hideg, lelkiismeretfurdalás nélküli várakozásból, amelyet a bűnhődés épített föl magának, a félelem csap föl, hogy a mérgezett fügével cselekvő sors még nem állott meg útjában, és most apjára sújt. Még egy villámcsapás, még egy áldozat, a legváratlanabb, a legimádottabb. Minden ellenállóereje összeomlott egy pillanat alatt, ott állott a sorstól való rettegésében, remegőbben, mint egy gyermek.

- De - mondta Pierre vontatottan, mintha keresné a szavakat - a lapokból tudja, hogy előbb a herceg esett áldozatul, a contessina a fájdalomba halt bele, míg utolszor csókolta meg... A halál oka... istenem, hisz tudja, hogy még az orvosok sem mernek határozottan nyilatkozni.

Elhallgatott. Hirtelen fölcsendült benne a haldokló Benedetta hangja, amint kimondja a rettenetes parancsot: „Maga elmegy apjához, megbízom, mondja meg neki, hogy megátkoztam a fiát. Akarom, hogy tudja, kell hogy tudja, az igazság kedvéért.” Szent isten, szót fogadjon-e? Vajon ez is egyike a szent parancsoknak, amelyet teljesítenie kell minden könny- és véráradaton keresztül? Néhány pillanatig a legfájdalmasabb tusát vívta a halálban fölidézett való igazság és a személyes megbocsátás ösztöne között. Iszonyodott attól a gondolattól, hogy megölheti az aggastyánt, ha tekintet nélkül bárkire, eleget tesz könyörtelen küldetésének. És a másik, a fiú, valószínűleg megértette, milyen végső küzdelem megy végbe lelkében, hogy apja sorsa függ ettől a küzdelemtől, mert tekintete még súlyosabb, még könyörgőbb lett.

- Először azt hitték, hogy a gyomrát rontotta el, de a baj hamar elhatalmasodott, és ijedten orvosért küldtek...

Ó, azok a szemek, Prada szemei! Olyan kétségbeesett kifejezést öltöttek, tele a legmeghatóbb, legerősebb könyörgéssel, hogy a pap kiolvasta belőle az összes végső okokat, melyek miatt hallgatnia kell. Nem, nem! Nem sújt le az ártatlan aggastyánra, nem ígért meg semmit, úgy érezte, bűnnel terhelné meg az elhunyt emlékét, ha engedne utolsó gyűlöletének. Prada a néhány percnyi tusa alatt egy teljes, fájdalmas életet szenvedett át, annyira, hogy valami igazságszolgáltatás mégis történt.

- Aztán - fejezte be Pierre -, mikor az orvos megjött, határozottan megállapította, hogy ragályos lázeset áll fönn. Minden kétséget kizárólag... Ott voltam ma reggel a temetésen, nagyon szép volt, nagyon megható.

Orlando nem firtatta a dolgot. Megelégedett azzal, hogy egy taglejtéssel kifejezte, mennyire meghatott volt ő is egész délelőtt, miközben a temetésre gondolt. Aztán, mialatt az aggastyán elfordulva, még mindig remegő kézzel rendezgette a napilapokat asztalán, Prada halálos verejtéktől kivert testtel, tántorogva támaszkodott hozzá egy szék hátához, nehogy elessék, és ismét Pierre-re nézett, határozott, de nagyon szelíd, hálatelt köszönetet rebegő tekintettel.

- Elutazom ma este - ismételte Pierre. Szeretett volna már véget vetni a beszélgetésnek. - Elbúcsúzom. Nincs semmi megbízása számomra Párizsban?

- Nincs semmi - mondta Orlando.

Aztán hirtelen hozzátette:

- De igen, van egy megbízásom... Emlékszik régi háborús bajtársam, Théophile Morin könyvére? Egyike volt az ezernek, Garibaldi seregének. Ezt az érettségire előkészítő könyvet szeretné lefordíttatni és terjeszteni nálunk. Nagyon örülnék. Már meg is ígérték, hogy bevezetik az iskoláinkba, de olyan föltétellel, hogy bizonyos változtatásokat eszközöl rajta... Luigi, add csak ide azt a könyvet onnan a polcról.

És amikor fia átadta a könyvet, megmutatta Pierre-nek ceruzával beleírt széljegyzeteit, megmagyarázta a szerzőtől kívánt módosításokat a mű általános tervezetében.

- Legyen olyan kedves, vigye el személyesen ezt a könyvet Morinhez, címe ott van a fedél belsején. Megtakarítanék ezzel egy hosszú levelet, ön többet mondana tíz perc alatt, és tökéletesebben, mint én tíz oldalon... És üdvözölje Morint nevemben, mondja meg, hogy még mindig szeretem. Ó, egészen a régi szívvel, mint mikor még ép volt a lábam, és úgy verekedtünk mindketten, mint az ördögök, a golyózáporban.

Pillanatnyi csönd állott be, a távozás előtti meghatott, zavart csönd.

- Nos, hát isten vele! Csókoljon meg helyette és maga helyett, csókoljon meg melegen, mint ahogy a kis Angiolo csókolt meg az imént... Olyan öreg vagyok, végem van már, kedves Froment úr, megengedheti, hogy fiamnak szólítsam, és megcsókoljam, mintha nagyapja volnék, békét és bátorságot kívánok magának, hitet az életben, mert csak az segít élni.

Pierre annyira meg volt hatva, hogy könnyek tolultak szemébe, és mikor teljes szívből megcsókolta a villámsújtott öreg mindkét arcát, érezte, hogy az is sír. Erőteljes kézszorítással tartotta még egy pillanatig tolószéke mellett, míg a másikkal, fenséges mozdulattal, még egyszer Róma felé mutatott: hatalmasan állott ott, gyászában, a hamuszürke ég alatt. Hangja elhalkult, remegett és könyörgő lett:

- És kérem, esküdjék meg, hogy mégis szeretni fogja, mindenek ellenére, mert ő a bölcső, az anya. Szeresse azért, ami már nem lehet, és azért, ami lenni akar!... Ne mondja, hogy vége, szeresse, hogy éljen, hogy örökké fennmaradjon.

Pierre nem tudott válaszolni, csak megcsókolta még egyszer az öreget. Egészen megzavarta a nagy szenvedély. Úgy beszélt városáról, mint ahogy harmincéves korukban beszélnek a férfiak az imádott asszonyról. És olyan szépnek, nagynak találta Orlandót oroszlánsörényével, a közeli feltámadás makacs akaratával, hogy ismét föléledt benne a másik nagy öreg, Boccanera bíboros képe, az is makacsul ragaszkodott hitéhez, nem lett hűtlen álmához, inkább kész lett volna elviselni, hogy ott helyben szakadjon rá az ég. Megint ott álltak egymással szemben, a város két végén, magas termetükkel, a jövendőt várva, egyedül uralkodtak a látóhatáron.

Aztán, mikor Pradától is elbúcsúzott Pierre, és künn találta magát a Venti Settembre utcában, egyetlen gondolata maradt, minél előbb hazamenni, a Giulia utcai palotába, összecsomagolni és utazni, utazni. Elvégezte összes búcsúlátogatásait, már csak donna Serafina és a bíboros voltak hátra, hogy megköszönje nekik szíves vendégszeretetüket. Egyedül Pierre-nek nyíltak meg ma az ajtóik, mert a temetésről visszatérve bezárkóztak, azzal az elhatározással, hogy senkit sem fogadnak. Szürkület beálltával egyedül képzelhette magát Pierre a nagy palotában, csak Victorine maradt vele. Mikor kifejezte abbeli óhaját, hogy don Vigilióval szeretne vacsorázni, Victorine azt felelte, hogy az abbé is bezárkózott szobájába; Pierre megpróbált kopogni szomszédja ajtaján, hogy legalább még egyszer búcsúzóul kezet szorítson vele, de választ sem kapott. Sejtette, hogy a titkárt láz- és bizalmatlanságroham gyötri, és fejébe vette, hogy többé nem találkozik Pierre-rel, félt, hogy még jobban kompromittálhatná magát. Ezzel mindent elintézett Pierre, megegyeztek Victorine-nal, hogy mivel a vonat csak tíz óra tizenhét perckor indul, szobájában költi el vacsoráját, kis asztalán, nyolc órakor, mint rendesen. Victorine maga hozott be lámpát, fölajánlotta, hogy becsomagolja fehérneműjét, de Pierre semmiképpen sem akarta igénybe venni segítségét.

Vett egy kis ládát, mert táskájában nem fért volna el minden fehérneműje, ruhája, amiket maga után küldetett Párizsból, amint ott-tartózkodása hosszabbodott. De azért nem sok időt vett igénybe az egész munka, a szekrény csakhamar kiürült, a fiókokat átvizsgálta, a kis láda meg a táska ott állottak, teletömve és bezárva. Még csak hét óra volt, egy órája volt vacsoráig, mikor tekintete még egyszer végigsiklott a falon, hogy megbizonyosodjék, nem hagyott-e mégis ott valamit, és szeme megakadt a régi képen, az ismeretlen mesterművén, mely annyiszor meghatotta ittléte alatt. A lámpa fénye egészen megvilágította élénk, éles fényével, és most is megdobbant a szíve, annál is inkább, mert római bukásának szimbólumát látta most a fájdalmas, tragikus nőalakban, amint félmeztelenül ott ült a kastély küszöbén, melyből elkergették, összekulcsolt kezébe temetve arcát. Ez a megszállott nő, ez a kitartott szerető, aki így zokogott, akiről nem lehetett tudni semmit, sem hogy milyen az arca, sem hogy honnan származik, mit csinált, nem volt-e valóságos megtestesülése az igazság kapuján hiába zörgetőknek, az irtózatos elhagyatottságnak, melybe az ember belezuhan, mihelyt az ismeretlent körülzáró falba ütközik? Hosszan elnézte, és szomorúság szállotta meg, hogy elmegy, anélkül hogy az arany hajtengerbe merülő arcot látta volna, ezt a fájdalmas szépségű arcot, melyet ifjúságtól sugárzónak képzelt el a maga titokzatosságában. És már-már azt hitte, hogy ismeri, hogy végre megnyílt a titok, mikor kopogtak az ajtón.

Meglepetésére Narcisse Habert lépett be; három napja utazott el Firenzébe. A fiatal követségi attasénak nagy kedve telt az ilyen művészi kirándulásokban. Mindjárt azon kezdte, hogy mentegetőzött, amiért így berontott.

- Látom, hogy becsomagolt, tudom, hogy elutazik ma este, de nem akartam elengedni Rómából egy búcsú-kézszorítás nélkül... És mennyi rettenetes dolog történt utolsó találkozásunk óta! Csak ma délután érkeztem vissza, nem vehettem részt a ma reggeli gyászszertartáson... De elképzelheti, mennyire megrendített, mikor a kettős halálról értesültem.

Kérdezősködni kezdett, sejtette, hogy valami borzalmas dráma játszódott le titokban, minthogy ismerte a sötét Róma legendáit. De nem erőltette a dolgot, sokkal okosabb volt alapjában annál, semhogy kétes titkokkal terhelte volna meg magát. Megelégedett a pap elbeszélésével, föllelkesedett, mikor hallotta, hogy szellemült át emberfölötti szépségben a két szerelmes, amint átölelték egymást a halálban is. És szerfelett haragudott is, hogy senki sem készített róluk vázlatot.

- Saját magának kellett volna, barátom. Az nem baj, hogy nem tud rajzolni, előszedte volna minden találékonyságát, és talán remekművet alkotott volna.

Aztán lecsillapodott:

- Ó, a szegény contessina! Szegény herceg! Látja, minden összeomolhat ebben az országban, de nem baj, övék maradt a szépség, és a szépséget nem lehet lerombolni.

Pierre-t megdöbbentette ez a kijelentés. Sokáig beszélgettek Itáliáról, Rómáról, Nápolyról, Firenzéről. - Ó, Firenze! - mondta Narcisse vágyódva. Cigarettára gyújtott, beszéde lassúbb lett, és szeme végigsiklott a szobán.

- Jó lehetett itt önnek ebben a csöndben. Még sohasem voltam ezen az emeleten.

Szeme tovább keresgélt a falon, és egyszer csak megakadt a régi vásznon, amint a lámpa rásugározta teljes fényét. Pislogni kezdett, arcán meglepetés ült. Aztán hirtelen fölállott és odament.

- Hogyan? Hogyan? De hiszen ez nagyszerű, nagyon szép!

- Ugye? - mondta Pierre. - Nem vagyok szakértő, de megfogott az első naptól kezdve, ó, hányszor álltam itt előtte csordultig megtelt, dobogó szívvel.

Narcisse nem szólt többet, a szakértő alaposságával vizsgálta meg közelről a képet, a gyakorlott hozzáértő szemével, akinek egy pillantása dönt a hitelesség kérdésében, és megállapítja az áru értékét. A legmagasabb elragadtatás ült szőke, átszellemült arcára, ujjai remegtek.

- Botticelli! Botticelli! Semmi kétség... Nézze a kezeket, a drapéria ráncait. És a haj árnyalatát és az egész kompozíció szárnyalását, ezt a megformálást!... Botticelli! Istenem, egy Botticelli!

Magánkívül volt, egyre növekvő csodálat vett erőt rajta, minél jobban belehatolt az egyszerű, de megkapó témába. Hiszen kiáltó jövőbe látás volt benne. A művész megsejtette egész szomorú századunkat, nyugtalanságunkat a láthatatlan miatt, csalódásunkat, mert nem tudunk áthatolni a titok örökre lezárt ajtaján. És milyen örökös szimbóluma ez a világ nyomorúságának, ez a láthatatlan arcú asszony, amint szívettépőn zokog, és nem lehet letörülni könnyeit! Egy ismeretlen Botticelli, mely még egyetlen katalógusban sincs benne! Micsoda fölfedezés!

Félbeszakította áradozását és megkérdezte:

- Ó, tudta, hogy ez Botticelli?

- Hitemre, nem tudtam. Megkérdeztem egyszer don Vigiliót, de nem sokat törődött az egész képpel. És Victorine-nal is beszéltem róla, ő meg azt mondta, hogy ezek az ócskaságok csak porfészkek.

Narcisse megbotránkozva kiáltott föl:

- Hogyan?! Ebben a házban van egy Botticellijük, és nem tudnak róla?! Ó, mennyire ráismerek erről az én római hercegeimre, legtöbbje nem ismeri föl a remekműveket, ha nem ragasztanak rá cédulát... Egy Botticelli, ha meg is van viselve egy kicsit, de egyszerű

tisztítással remekművé lehet varázsolni, nagyszerű vászon, nem becsülöm túl sokra, ha azt mondom, hogy egy múzeum megadna...

Hirtelen elhallgatott, nem mondta ki a számot, és bizonytalan taglejtéssel fejezte be mondatát. Az idő telt, és Victorine bejött Giacomóval, hogy megterítsék a kis asztalt, akkor Narcisse háttal fordult a képnek, és nem szólt többé egy árva szót sem. De Pierre-nek már fölkeltette figyelmét, és megsejtette, mi megy végbe az ifjú attasé lelkében, hogy most olyan hidegnek látta szürkéből acélkékre vált szemét. Már nem volt titok előtte, hogy az angyali külsejű fiúban, a Firenze-rajongóban furfangos kalmárlélek lakozik, aki bámulatosan gazdálkodik vagyonával, sőt, amint mondják, kissé fösvény is. Egy tizennyolcadik századbeli kép rossz másolata függött a remekmű mellett, egy rémséges Szűz, Habert most ez elé a silányság elé lépett. Pierre elmosolyodott.

- Lám, nem rossz! - mondta az attasé mű-elragadtatással! - Egy barátom megbízott, hogy vegyek részére néhány régi képet... Mondja, Victorine, most, hogy egyedül maradtak, donna Serafina meg a bíboros, mit gondol, vajon megszabadulnának néhány értéktelen régi képtől?

Victorine fölemelte mindkét kezét, mintha azt akarta volna ezzel jelezni, hogy ha rajta állna, elvihetnék mind.

- Ó, uram, kereskedőnek nem adnák semmi esetre sem, mert csúnya pletyka kerekednék mindjárt belőle, de egy barátnak, meg vagyok róla győződve, hogy szívesen szereznének örömet velük. Sokba kerül a háztartás, jó volna egy kis pénz.

Pierre hiába próbálta ott tartani Narcisse-t vacsorára. A fiatalember becsületszavát adta, hogy várják. Sőt, már el is késett. És elsietett, miután két kézzel szorongatta a pap kezét, és kellemes utat kívánt.

Nyolcat ütött az óra. Mihelyt Pierre egyedül maradt, leült a kis asztalhoz. Victorine ott maradt, hogy kiszolgálja, miután elküldte Giacomót, aki fölhozta egy kosárban az edényt meg az evőeszközöket.

- Megőrjítenek ezek az emberek a lassúságukkal - mondta. - Meg aztán, abbé úr, nagy öröm nekem fölszolgálni utolsó vacsorájánál. Látja, egy kis francia *diner*-t állítottam össze, kirántott halat és sült csirkét.

Pierre-t meghatotta a kedves figyelem, örült, hogy mellette maradt étkezés alatt honfitársnője, az óriás, elhagyatott és csöndes palotában. Még rajta volt egész kövér, gömbölyű lényén a nagy gyász, a drága contessina elvesztésének fájdalma, de már talpra állította mindennapi megszokott munkája, visszaadta mozgékonyságát, mint aki beletörődik a világ legrettenetesebb katasztrófáiba is. Szinte vidáman beszélgetett, miközben rendre kínálta a tálakból.

- Ha meggondolom, abbé úr, hogy holnapután reggel Párizsban lesz! Tudja, úgy tetszik nekem, mintha csak tegnap jöttem volna el Auneau-ból. Ó, milyen szép a föld arra! Kövér és sárga, mint az arany, igen, nem olyan, mint az ő itteni sovány, kénszagú földjük. És a kedves, friss fűzfák a patak partján! Meg a kis erdő a sok mohával. Nincs ezeknek afféle. Csak bádog fájuk van ez alatt az ostoba nap alatt, amely kiégeti a füvet. Istenem, eleinte nem tudom, mit adtam volna egy jó kis esőért, hogy jól lemosson, letisztogasson a piszkos poruktól. Még ma is dobog a szívem, ha a mi szép reggeleinkre gondolok, mikor előtte való nap esett az eső, és olyan csöndes, kellemes a vidék, mintha nevetne sírás után... Nem, nem! Sohasem szokom meg ezt a sátáni Rómát! Milyen emberek! Miféle ország!

Pierre-t mulattatta az asszony makacs ellenségessége. Huszonöt évi itt-tartózkodás után is idegen maradt, nem hatott reá Itália, mert irtózott az éles fényű, fekete növényzetű várostól, ő, a kedves, mérsékelt vidék leánya, ahol minden mosolyog a reggel rózsaszínű ködében. Maga

sem gondolhatott meghatottság nélkül arra, hogy nemsokára viszontlátja a Szajna gyönyörű, gyengéd partjait.

- De most - kérdezte -, hogy fiatal asszonya már nem él, mi tartja még itt, miért nem ül vonatra velem?

Az asszony őszinte bámulattal nézett rá.

- Hogy én elmenjek oda, önnel? Ó, nem, abbé úr, az lehetetlen. Először is nagy hálátlanság lenne tőlem, mert donna Serafina már nagyon hozzám szokott, és nagyon rosszul cselekedném, ha elhagynám őket, őt meg őeminenciáját, mikor ilyen szomorúságuk van. Azután mit csináljak máshol? Már nekem csak itt van a fészkem.

- Hát akkor nem látja meg soha többet Auneau-t?

- Nem, soha, az bizonyos.

- És azt sem bánja, hogy itt lesz eltemetve, itt fog aludni ebben a kénszagú földben?

Az asszony szívből nevetett.

- Ó, ha már meghaltam, mindegy nekem, hogy hol leszek... Az ember mindenhol jól alszik, abbé úr. Furcsa, hogy önt annyira foglalkoztatja, mi lesz a halál után. Hát semmi! Engem megnyugtat, mulattat, ha elgondolom, hogy vége lesz mindennek örökre, és kipihenhetem magam. Ezzel tartozik nekünk a Jóisten, nekünk, akik annyit dolgozunk... Tudja, hogy én nem vagyok nagyon buzgó, igazán nem! De azért tisztességesen viselem magam, és olyan igaz, mint ahogy itt lát, hogy sohasem volt szeretőm. Ostoba dolog ilyeneket mondani az én koromban, de azért mégis megmondom, mert ez a tiszta igazság.

Vidáman nevetett, becsületes, őszinte nevetéssel, mint aki nem hisz a plébánosnak, de semmi bűn nem nyomja a lelkét. És Pierre megint elgyönyörködött a szorgalmas, hűséges teremtés egyszerű életfelfogásában, egészséges, józan eszében; Franciaország hitetlen népének megtestesülését látta benne, akik már nem hisznek, és nem is fognak hinni soha. Ó, aki olyan lehet, mint ő, elvégzi napi munkáját, aztán örök álomra tér, minden gőgös lázadozás nélkül, eltelve a bevégzett munka fölötti örömmel.

- Hát akkor, Victorine, ha valaha elkerülök Auneau-ba, üdvözlöm maga helyett a mohás kis erdőt.

- Igen, igen, abbé úr, mondja meg, hogy szívembe van zárva, és magam előtt látom, ahogy zöldell, mindennap.

Pierre befejezte a vacsorát, és Victorine kivitette Giacomóval a csemegét. De még csak fél kilenc volt, azt tanácsolta tehát a papnak, hogy pihenjen még egy órát szép csendesen a szobában. Minek menne ilyen korán fagyoskodni a pályaudvarra? Fél tízkor elküld kocsiért, és mihelyt lent lesz a konflis, értesíti és leszállíttatja poggyászát. Egész nyugodt lehet, ne nyugtalankodjék semmiért.

Mikor Victorine elment, és Pierre egyedül maradt, valóságos űr támadt benne, valami egész különös szakadás. Poggyásza, bőröndje, kis ládája ott állottak már a földön, a szoba egy sarkában; és milyen néma, üres, kihalt volt már a szoba, milyen idegenül hatott már reá! Most már csak indulnia kell, már el is utazott, Róma már csupán kép körülötte, emlékezetében magával viszi. Végtelen hosszúnak tetszett még az az egy óra. Alatta az öreg, sötét palota elhagyatottan aludt a mélységes csöndben. Leült és várt, és mélyen elgondolkozott.

Könyve, *Az új Róma,* éledt föl benne, úgy, ahogyan megírta, ahogy megvédte. És visszaemlékezett az első reggelre a Gianicolón, a San Pietro in Montorio terasza szélén, előtte

Róma, az ifjúnak álmodott, a tiszta, hatalmas égbolt alatt, szinte röpült a reggeli üdeségben. Ott tette föl a döntő kérdést: fölújulhat-e a katolicizmus? Visszatérhet-e az ősi keresztény eszméhez? Lehet-e a demokrácia vallása, a hit, melyet halálos veszedelmek között vár a világ, hogy megnyugodjék és tovább éljen? Szíve lelkesedéssel és reménnyel volt tele akkor, alig tért magához nemrég a lourdes-i csalódásból, és végső kísérletként Rómától kérdezte, mi lesz a válasz? És most, íme, a kísérlet megbukott, ismerte Róma válaszát, melyet a romok közül küldött hozzá, épületei, földje, népe, prelátusai, bíborosai és pápája által. Nem! A katolicizmus nem újulhat meg, nem, nem tud visszatérni az őskereszténységhez, nem, nem tud a demokrácia vallásává lenni. Nem, nem a katolicizmus lesz az az új hit, amely megmenti a régi, összeomlással fenyegető társadalmat, halálos veszedelmében. Ha demokratikus eredetűnek látszik is, ehhez a Róma királyi talajához van már szegezve, kénytelen csökönyösen ragaszkodni a világi hatalomhoz, hacsak nem akar öngyilkos lenni, megköti a tradíció, láncba veri a dogma, csak látszólagosan fejlődik, a valóságban olyan mozdulatlanságra van kárhoztatva, hogy a Vatikán bronzkapuja mögött a pápaság a rab, mint tizennyolc század poros hagyományainak hazajáró lelke, amely csak a világuralomról álmodozik. Ott, ahol papi hite, a szegények és szenvedők iránti szeretettől lelkesedve, az életet kereste, ott, ahol a keresztény közösség föltámadását remélte, ott a halált találta, egy romba dőlt világ porát, minden további fejlődés lehetősége nélkül, egy kimerült talajt, amelyből már csak a zsarnok pápaság nőhet ki; a test ura, ahogy a lelkek ura volt valamikor. Új vallást követelő kétségbeesett kiáltására Róma azzal felelt, hogy elítélte könyvét, mint eretnekséggel mocskolt művet, és ő maga vissza is vonta, a kiábrándulás keserű fájdalmával. Látta, megértette, hogy minden összedőlt. És ő, az ő lelke, szíve feküdt a romok alatt.

Pierre fuldoklott. Fölkelt, sarkig kitárta a Teverére nyíló ablakot, és kikönyökölt egy pillanatig. Az eső ismét megeredt estefelé, de aztán megint elállt. Nagyon enyhe, nedvesen langyos, nyomasztó volt a levegő. A hamuszürke égen éppen fölkelhetett a hold, mert sejteni lehetett a felhők mögött, amint sárga, mocskos, végtelen szomorú fénnyel megvilágította őket. Éjjeli mécsese alvó világánál egész feketének látszott a széles látóhatár, kísértetiesen emelkedett a Gianicolo s a Trastevere, egymásra zsúfolt házaival, a Palatinus kusza épülettömege felé, míg a Szent Péter kupolája jobbra emelkedett, uralkodó félgömbjével a sápadt égen. Nem láthatta a Quirinalét, de tudta, hogy ott van mögötte, és elképzelte, amint elzárja az ég egy sarkát végtelen homlokzatával az álomszerűen határozatlan, szomorú éjszakában. Milyen más ez a pusztuló Róma, amint félig elnyeli a sötétség, mint az a fiatal, ábrándokkal tele Róma, melyet az első napon látott a Gianicolo tetejéről, és szenvedélyesen megszeretett! Egy másik emlék is fölújult benne, a három sarkalatos pont, a három szimbolikus csúcs, amely e naptól kezdve Róma évszázados történelmét foglalta össze szemében, az antik, a pápai meg az olasz Rómát. De ha a Palatinus ugyanaz a puszta tetejű hegy maradt is, amelyen csak az ős, Augustus császár és főpap, a világ urának szelleme kísért, más szemmel látta a Szent Péter-templomot meg a Quirinalét, mintha csak helyet cseréltek volna. A királyi palota, melyet akkor semmibe vett, és csak lapos, alacsony kaszárnyának látott, ez az új kormányzat, melyet csak mint valami modern, szentségtörő kísérletet tekintett egy város ellen, mint azt Orlandónak is kifejtette, tekintélyes, egyre növekvő szerepet kapott képzeletében. A nemzeti kormány még a háttérben vesztegel ugyan, de nemsokára betölti majd az egész látóhatárt; míg a Szent Péter-bazilikát, ezt az akkor diadalmasnak tetsző kupolát égszínével, amint hatalmas királyként uralkodik a városon, ledönthetetlenül - most repedezettnek látta, összezsugorodottnak, mint azokat az óriási régiségeket, melyeknek tömege néha egyetlen csapásra széjjelhull a titkos elkopás, a láthatatlan széjjelmorzsolódás folytán.

Tompa mormolás, morajló panasz szállott föl a megdagadt Teveréből, és Pierre megborzongott az arcába csapódó hideg áramlattól. Ez a három csúcs, a jelképes háromszög eszméje

fölkeltette benne a nagy néma, a nép, a kicsik és szegények szenvedéseinek gondolatát, akiknek birtoklása fölött pápa és király mindig civakodtak. Régen kezdődött ez, azon a napon, amikor Augustus öröksége kettészakadt, a császárnak meg kellett elégednie a testtel, és a lelket át kellett engednie a pápának, aki ettől a perctől fogva égett a vágytól, hogy visszahódítsa azt a világi hatalmat, melytől Istent fosztják meg az ő személyében. Ez a viszály fölforgatta, vérbe borította az egész középkort, anélkül hogy egyház és állam megtudtak volna egyezni a darabokra szaggatott prédán. Végre a nagy néma belefáradt a nyomorúságba, zaklatásba, szót kívánt, lerázta a pápai igát a reformáció idején, később ledöntötte a trónokat is 89-es kitörésében. Ettől a naptól kezdődik a pápaság különös kalandja, amint azt Pierre megírta könyvében, egy újabb szerencse, amely megengedte a pápának, hogy megvalósítsa évszázados álmát; a pápa már nem érdeklődött a levert trónok iránt, hanem a nyomorultak felé fordult, és azt remélte, hogy meghódítja a népet, és végre egészen magához láncolja. Nem volt-e ügyes lépés XIII. Leó részéről, hogy megfosztva birodalmától, szocialistának híresztelte magát, hogy megnyerje a kitagadottak csapatát, akik a király ellen fordultak, a negyedik állam, a jövő század államának tervezésében? Az örökös harc éppoly elkeseredetten folyt tovább a nép birtoklásáért Rómában is, és még szűkebb területen. A Vatikán és a Quirinale szemben állottak, király és pápa mindennap láthatták egymást ablakaikból, egyre verekedve, hogy kié lesz az uralom, szemük előtt pedig ott húzódott a régi város sok rozsdás tetője, a megfogyatkozott lakosság, amelyen veszekedtek, mint ahogy a vércse meg a kánya veszekednek az erdő madarain. Pierre szemében a katolicizmus felett itt mondották ki az ítéletet, a végzetes romlás lett a sorsa, mert lényege szerint monarchikus, és az apostoli és római pápaság soha nem mondhat le a világi hatalomról, különben megváltozik és eltűnik. Hiába tett úgy, mintha visszatérne a néphez, hiába mondta magát csupa léleknek, a mi demokráciáink körében nincs hely az ő, Istentől kapott totális és egyetemes szuverenitása számára. Pierre mindig az imperátort látta megújulni a pontifex maximusban, és főleg ez ölte meg álmát, semmisítette meg könyvét, hordta össze a sok romot, amelynek láttán erőtlenül, bátorságát vesztve, tébolyultan meghátrált.

Ez a hamuba merült Róma, elmosódott épületeivel, végül úgy összeszorította Pierre szívét, hogy elment az ablaktól, és lerogyott székére, csomagjai mellé. Még sohasem érzett ilyen csüggedést, mintha lelke haldokolna. Visszaemlékezett, hogyan adódott a római utazás, ez az újabb kísérlet lourdes-i bukása után. Nem azért jött, hogy gyermekes, naiv hitet kérjen, hanem a szellem felsőbbséges hitét, felülemelkedve jelképeken, rítusokon, és hogy az emberiség elérhető legnagyobb boldogságán munkálkodjék a bizonyosság vágya alapján. De ha ez megdől, és a megifjodott katolicizmus nem lehet az új nép vallása, ha a pápa Rómában és Rómával már nem az Atya, a frigyszekrény, a szellemi vezető, akire hallgatnak, és akinek engedelmeskednek, ez számára a végső kísérlet kudarca, az utolsó összeomlás, amelybe belepusztulnak a jelenlegi társadalmak. A szegények hosszú szenvedése lángba borítja a világot. Az egész katolikus szocialista tákolmány, melyet olyan szerencsésnek látott régebben, s olyan diadalmasnak - az öreg egyház támaszának -, most a földön hevert előtte. Egyszerű átmeneti kísérletnek ítélte az egészet, most, hogy szigorúbban nézte, amely csak néhány évig támaszthatja még alá a romba dőlni készülő épületet, mert szándékos tévedésen épült föl, ügyes hazugságokon, diplomácián, politikán. Nem, nem! Milyen szomorú, utálatos látvány a nép becsapása, a hízelgés, hogy kihasználják! Utálatos az egész mesterkedés, és veszedelmes, időleges, mert csak azért készült, hogy eltolja a nagyobb katasztrófák kitörését. Akkor hát itt a vég, nem marad épen semmi, az öreg világnak el kell tűnnie a véres válságban, melynek közeledését biztos jelek jelzik. És neki ebben a káoszban nem maradt lelke, elvesztette hitét ismét ebben az utolsó kísérletben, amelyet döntőnek hitt! Mindjárt érezte, mikor Rómába indult, hogy ez döntő lépés lesz, vagy megerősödve kerül ki belőle, vagy örökre lesújtva. És a villám lesújtotta. Most, szent Isten, most mit tegyen?

Annyira fojtogatta a kínos félelem, hogy fölkelt, föl s le járkált a szobában, egy kis nyugalmat keresve. Szent Isten, mit csináljon most, hogy ismét erőt vett rajta a rettenetes kétség?! Reverendája súlyosan nehezedett a vállára. Visszaemlékezett fölkiáltására, mikor visszautasította monsignor Nani fölszólítását, hogy adja meg magát. Azt válaszolta, hogy az ő lelke nem tud megalkudni, reménye a szeretet üdvösségében nem halt még meg, és egy másik könyvvel fog felelni, meg fogja mondani, milyen új talajból kell kinőnie az új vallásnak. Igen, lángoló könyvet írni Róma ellen! Megírni mindent, amit látott, amit hallott, legyen benne az igazi Róma, az irgalom és szeretet nélküli Róma, a bíbora gőgjében haldokló város! Vissza akart menni Párizsba, kilépni az egyházból, és elmenni akár az eretnekségig is. Nos, poggyásza itt van, elutazik, meg fogja írni az új könyvet, nagy eretnek lesz belőle! Ó, az eretnekség! Hát nem minden jel erre mutatott? Nem látszott-e szükségszerűnek a szellem termékeny mozgalmában, ahogy belefáradt az elavult dogmákba, és mégis az istenire éhezett? XIII. Leó halványan megsejtette, mert egész politikája, az egységes kereszténységre való törekvése, színlelt demokratikus törekvései, mind csak azt célozza, hogy kiszélesítse, megerősítse a pápaságot, családot gyűjtsön köréje az eljövendő küzdelem idejére. De eljött az idő, a katolicizmus rövidesen eléri az engedmények határát, nem engedhet tovább, mert belehal. Mozdulatlanná dermed Rómában, mint valami öreg papi bálvány, holott máshol tovább fejlődhetne, a Propaganda országaiban, ahol harcban állana a többi vallásokkal. Ezért mondták ki az ítéletet Róma fölött, ráadásul a világi hatalom megszűnése - ami a lelkeket hozzászoktatta a földtől megszabadult, csak a lelkek pápájának eszméjéhez - látható módon kedvez az ellenpápa eszméjének, míg Szent Péter utóda kénytelen lenne makacsul kitartani császári és római ábrándképe mellett. Támad talán egy püspök, egy pap valahol, ki tudná megmondani?! Talán ott Amerikában, ahol a szabadságban a megélhetésért küzdő papok meggyőződéses szocialisták lettek, ott támadnak buzgó demokraták, akik haladni képesek a következő századdal! És míg Róma nem tud elhagyni semmit múltjából, sem a titokzatosságot, sem a dogmát, ez a pap elejt majd mindent, ami porrá, hamuvá vált úgyis. Ilyen papnak lenni, ilyen nagy reformátornak, az új társadalmak megmentőjének, milyen hatalmas álom ez, a nyomorgó népek hívására megérkező messiás föladata ez! Pierre egy pillanatra elkábult tőle, remény és diadal szele emelte fel lelkét, és vitte magával; és ha nem lehet Franciaországban, Párizsban, lehet valahol messzebb, akárhol a világban, az óceán másik oldalán, csak termékeny talajon, hogy az új vetés gazdag aratásba szökjön. Új vallás! Így kiáltotta Lourdes után is, új vallás, amely ne a halálnak kedvezzen, hanem valósítsa meg végre itt a földön Isten országát, melyről az evangélium beszél, ossza meg igazságosan a vagyont, uralkodjék a munka törvénye által, az igazság és az igazságosság révén.

Izgalmában Pierre már látta lobogni következő könyvének lapjait, amelyben végleg romba dönti a régi Rómát, az új, megifjodott, fölszabadító kereszténység törvényeit hirdetve, mikor tekintete egy, a széken felejtett tárgyra esett, és egészen meglepődött. Az is egy könyv volt. Théophile Morin könyve, az öreg Orlando bízta rá, hogy átadja szerzőjének; bosszankodott magára, mikor fölismerte, hogy majdnem elfelejtette. Mielőtt kinyitotta volna táskáját, hogy beletegye, kezében tartotta egy pillanatig, lapozott benne, és gondolatai hirtelen megváltoztak, mint valami jelentékeny felfedezéstől, amely hirtelen és váratlanul döntő eseménnyé vált számára. Az igénytelen, érettségire szánt, klasszikus kézikönyv csak éppen a tudomány elemeit foglalta magában, de minden tudomány képviselve volt benne, és elég jó összefoglalásban számolt be a tudományok jelenlegi állásáról. A tudomány tört be Pierre álmodozásába egész hirtelenül, már mennyiségének, energiájának ellenállhatatlan tömegével is, és mindenható, fölényes erővel. Nemcsak hogy elseperte benne a katolicizmust, mint valami romhalmazt, de elsepert minden vallásos fölfogást, az istenségre vonatkozó minden feltételezést. Íme, ez az iskolás könyv, ez az egyszerű kis könyv, a tudás puszta vágya, a folytonosan terjeszkedő művelődés hatalmába ejti a népet, és a misztériumok lehetetlenné válnak, a

dogmák összeroppannak, és semmi sem marad meg az ősi hitből. Az a nép, amelyet tudománnyal tápláltak, amely nem hisz többé a misztériumokban, sem a dogmákban, a szenvedés és jutalom álnok kiegyenlítő rendszerében, az a nép elvesztette hitét örökre; és hit nélkül nincs katolicizmus. Itt vág elevenébe a kés, lesújt és kettéhasítja. Ha egy század kell, ha kettő - a tudomány eléri célját. Csakis a tudomány örökkévaló! Bolondság azt mondani, hogy a józan ész nincs ellentétben a hittel, és a tudománynak Isten szolgájává kell lennie! Az az egy bizonyos, hogy mától fogva hitelét vesztette az Írás, és hogy csak egy-egy töredéket is meg lehessen menteni, hozzá kellett alkalmazni őket az új, tudományos megállapításokhoz, annyira, hogy pusztán szimbolikus értékűvé váltak. És milyen nevetséges magatartás, hogy az egyház megtiltja, hogy bárki is végleges álláspontra helyezkedjék, ha a szent könyvvel ellentétes igazságot fedez föl - hátha egyszer rájönnek, hogy fölfedezése téves volt. Csak a pápa csalhatatlan - a tudományt bizonytalannak hirdetik, fölhozzák ellene a folytonos tapogatózást, lesben állanak rá, hogy a mai fölfedezéseket ellentétbe hozzák a tegnapi igazságokkal. Mit számít egy katolikusnak a sok szentségtörő megállapítás, mit számítanak a dogmákat eltemető tények? Hisz ő bizonyos abban, hogy az idők végezetével a tudomány és a hit összefonódik, mégpedig úgy, hogy a tudomány a szó szoros értelmében alázatos rabszolgája lesz a vallásnak. Milyen világos példája a szántszándékos vakságnak, a szemérmetlenségnek, letagadnának mindent, még a nap fényét is. De ez a jelentéktelen kis könyv, az igazságnak ez a kis kézikönyve folytatja munkáját, lerombolja a tévedéseket, és fölépíti a jövendő földet, mint ahogy a végtelen kicsiny porszemek fölépítették lassanként a szárazföldeket!

A hirtelen támadt nagy világosságban Pierre végre szilárd talajt érzett a lába alatt. Meghátrált valaha is a tudomány? A katolicizmus hátrált meg folytonosan előtte, és kénytelen meghátrálni még tovább is. A tudomány nem áll meg soha, lépésről lépésre hódítja meg a világot, az igazság feltartóztathatatlan erejével, szemben a tévedéssel! Azt állítani, hogy csődbe kerül majd, mert nem képes egyszerre megmagyarázni az egész világot, egyszerűen esztelenség! Ha meghagy is - és meg fog hagyni mindig - egy mindenesetre folytonosan kisebbedő területet a titokzatosságnak, azért mégis igaz, hogy óráról órára lerontja a régi hipotéziseket, amelyek összeomlanak a megállapított igazságok súlya alatt. Ez a valóság a katolicizmus esetében is, és holnap még inkább, mint ma! Mint minden vallás, a katolicizmus is csak világmagyarázat volt lényegében, egy felsőbb társadalmi és politikai kódex, amely a dolgok egyetemleges értelmezésével foglalkozott, és lehetőleg békét, boldogságot akart teremteni a földön. Éppen ezért a katolicizmust, ezt a dolgok egyetemességét magába foglaló kódexet sem lehet kivonni a haladás törvénye alól, nem lehet külön állítani, mondván, hogy a katolicizmus önmagában létezik egyfelől, míg másfelől hadd fejlődjék a tudomány. Túlságosan emberi már ahhoz, haladó, mint minden, ami emberi. A tudomány általános, mindent átfogó, ezt már alaposan megmutatta a vallásnak, és még jobban is meg fogja mutatni azzal, hogy állandóan réseket tör rajta, és egy szép napon elsöpri a kézzelfogható igazság egy utolsó támadásával. Nevetséges dolog kiosztani a tudomány szerepét, megtiltani, hogy csak egy bizonyos területre hatoljon be, előírni, hogy tovább ne haladjon, és kijelenteni, hogy ennek a századnak a végén kifáradva le fog omlani! Ó, kisemberek! Szűk agyvelők, rosszul berendezett elmék, kísérletező politikusok, kétségbeesett dogmatikusok, makacsul a régi álmokhoz ragaszkodó tekintélytisztelők! A tudomány átsuhan felettük, és elsöpri mindnyájukat, mint a száraz falevelet!

Pierre tovább lapozott az igénytelen kis könyvben, figyelte, hogyan szól hozzá az uralkodó tudomány. Nem mondhat csődöt, mert nem ígér abszolút eredményeket, minthogy lépésről lépésre hódítja meg az igazságot. Sohasem hirdette, hogy egy csapásra megadja az egész igazságot. Ilyet csak a metafizika, a kinyilatkoztatás, a vallás mond. A tudomány szerepe éppen ellenkezőleg az, hogy lerontsa a tévedéseket, amilyen mértékben előrehalad, és egyre

több világosságot árasszon. De ahelyett hogy csődöt mondana, föltartóztathatatlanul halad előre, és megmarad az egyetlen, lehetséges igazságnak az egészséges emberi értelem számára. Akiket ez nem elégít ki, akik eszeveszett szükségét érzik az azonnali és teljes megismerésnek, azok szabadon menekülhetnek bármilyen vallási feltételezésbe, persze azzal a feltétellel - ha úgy akarnak tenni, mintha igazuk volna -, hogy csak megszerzett bizonyosságokra építik ábrándképeiket. Mindaz, ami bebizonyított tévedésen épült föl, összeomlik. Ha fönnmarad az emberben a vallásos érzés, ha a vallás szükségessége örök volna is, abból még nem következik, hogy a katolicizmus örök legyen, mert végeredményben csak egy vallásos forma, amely nem volt mindig, megelőzték más vallásos formák, és követhetik még mások is. A vallások eltűnhetnek, a vallásos érzület még a tudomány korában is újakat teremthet. Pierre a tudomány állítólagos kudarcára gondolt, amely állítólag a miszticizmus újjászületésének következménye; az okokról könyvében szólott: a szabadság eszméje hitelét vesztette a nép előtt, amelyet az utolsó osztozásnál rászedtek, az elit rosszul érzi magát, kétségbeejti az űr, amelybe felszabadult értelme, kitágult értelme taszítja. Újjászületik az ismeretlentől való szorongás, de ez csak természetes és pillanatnyi reakció annyi munka után, az első pillanatban, amikor a tudomány még nem csillapítja sem igazságszomjunkat, sem biztonságvágyunkat, sem a boldogságról, a túlvilági életről, az élvezetek örökkévalóságáról kialakított évszázados eszméinket. Hogy a katolicizmus újraéledhessen, mint ahogy hirdetik, ahhoz meg kellene változni a társadalmi talajnak, és ez a talaj nem változhatik meg, nincs meg többé a szükséges ereje egy esendő formularendszer megújításához, amelyet az iskolák és laboratóriumok mindennap jobban és jobban megölnek. Más lett a talaj, más tölgy nő nagyra rajta. Legyen meg tehát a tudománynak a maga vallása, ha már születnie kell új vallásnak, mert nemsokára ez a vallás lesz az egyetlen lehetséges, a holnap demokráciáié, az egyre műveltebb népek számára, akik előtt a katolikus vallás már csak hamu.

És Pierre egyszerre csak az Index-kongregáció ostobaságára gondolt. Lesújtott a könyvére, és valószínűleg le fog sújtani a következőre is, amelynek eszméjét már átgondolta, ha ugyan megírja valaha. Pompás igazságosztó munka! Ó, a lelkes ábrándozók szegény könyvei, ábrándképek harcolnak ábrándképek ellen! Ostoba volt az Index-kongregáció! Ez a kis iskolai könyv az ellenség, amelyet a kezében tart, ez az egyetlen félelmes, diadalmas ellenség, amely egész bizonyosan romba dönti az egyházat! Hiába olyan szerény ez a könyv, hogy tankönyv képében jelenik meg, a veszedelem az ábécénél kezdődik, a gyermekek silabizálásánál, és nő olyan mértékben, ahogyan a tanterv halad előre az ismeretek lépcsőin, és a fizikai, kémiai és természetrajzi eredményekkel éri el tetőpontját, amelyek kétségessé teszik az Írás isteni eredetét. Ezeket az egyszerű, iskolai könyveket nyomja el, pusztítsa el a fegyvertelenné vált Index, ha tudja, ha meri! Az igazságnak ezeket az egyszerű, de rettenetes katonáit, a hit lerombolóit! Ugyan mit ér a sok pénz, amit XIII. Leó feláldoz Péter-filléreiből, hogy fönntartsa a katolikus iskolákat, abban a tévhitben, hogy a jövő hivő nemzedéket ott nevelik föl, amelyre a pápaságnak szüksége van győzelméhez! Mit számít az értékes pénzadomány, ha csak arra szolgál, hogy ezeket az egyszerű és rettenetes könyveket vásárolják meg rajta, amelyeket soha nem lehet eléggé megtisztítani, amelyekben mindig sok tudomány lesz, túlságosan sok abból a gyarapodó tudományból, amely egy napon felrobbantja a Vatikánt és a Szent Péter-bazilikát! Ó, az ostoba, hiábavaló Index! Milyen nyomorúságos és milyen nevetséges!

Aztán, mikor poggyászába tette Théophile Morin könyvét, ismét kikönyökölt az ablakba, és rendkívüli látomása támadt. A szelíd, szomorú éjszakában, a felleges ég alatt, amelyet a hold sugarai sárgára, rozsdásra festettek, lebegő ködök úszkáltak, és helyenként elfedték a háztetőket lebegő foszlányaikkal. Egész épületek tűntek el a láthatárról. És Pierre elképzelte, hogy az idő beteljesedett, az igazság elseperte a Szent Péter-templom kupoláját. Száz vagy

ezer év múlva így dől majd romba, eltűnik a fekete égbolt aljáról. Hogy ingott, repedezett alatta azon a lázas napon is - érzése szerint -, mikor egy órát töltött benne, és kétségbeesve látta, onnan felülről, milyen makacsul ragaszkodik a pápai Róma a cézári bíborhoz! Igen, akkor látta már, hogy a katolikus Isten temploma éppúgy összeomlik, mint ahogy összeomlott Jupiter temploma a Capitoliumon. Látta a kupolát szétesett romokban, már nem állott egyenesen, csak apszisa maradt fönn. A templomhajó öt oszlopa szomorúan támogatta a párkány egy részét, de ég felé emelkedett még a kupolát tartó nagy oszlop, a küklopszi pillérek fenséges erővel állottak még mindig, a lerombolhatatlanság jelképei, a környező pusztulás közepén. Lebegett tovább a sűrű köd, eltelt újra ezer év, és semmi nem maradt. Ledőlt az apszis, az utolsó oszlopok, a hatalmas pillérek, minden! A szél elhordta a port, föl kellett volna ásni a talajt, hogy találni lehessen a csalán és a cserjék alatt néhány összezúzott szobormaradványt, föliratos márványtáblát, amelyek értelmén nem tudnak majd megegyezni a tudósok. Mint azelőtt a Capitoliumon, Jupiter templomának romjai között, kecskék mászkáltak, táplálkoztak a bokrok között, a magányban, a nyomasztó nyári nap nagy csöndjében, amelyet csak a legyek zümmögése tölt be.

Pierre ekkor érezte meg a végső összeomlást. Igen, vége lesz mindennek, semmi sem marad a régi világból, és a tudomány diadalmaskodik, hatalmasan! Eretnekké lenni, az egyház nagy reformátorává - mire volna ez jó? Felépíteni egy újabb ábrándot? Nem - a tudomány örökös harca az ismeretlen ellen, nyugtalanító kutatásvágya, amely mindjobban csillapítja az ember Isten utáni vágyát, most csak ez a fontos, arra vár, hogy megtudja, vajon győzedelmeskedik-e a tudomány annyira, hogy egy napon elegendő lesz az emberiség számára, kielégíti-e minden szükségletét. És őt, a kétségbeesett apostolt, akinek összeomlott mindene, ami életének tartalmat adott, akinek meghalt a hite, aki elvesztette a reményét, hogy a régi katolicizmus felhasználható a társadalmi és erkölcsi üdv érdekében, most csak a józan ész tartotta fenn. Egy pillanatig még ez is megingott. Hogy megírta könyvét, hogy keresztülment ezen a második, borzalmas válságon is, mindez csak azért történhetett meg, mert fölülkerekedett benne egy pillanatra az érzelem a józan ész fölött. A szerencsétlenek szenvedését látva, ellenállhatatlan vágy vett erőt rajta, a segítés vágya, és olcsó könyörületessége rossz útra, az ábrándok útjára vezette. Anyjának gyöngédsége zokogott akkor a szívében, de most apja hangját hallotta, a józan és szigorú értelmet, melyet elháríthatott magától egy pillanatra, de most annál diadalmasabban visszatért. Miképpen Lourdes után, most is az ellen tiltakozott, hogy dicsőítsék a lehetetlent, a józan ész megcsúfolását. Most ő volt az értelem. Az emberi értelem emelte fel lelkét, egyenesen, határozottan emelkedett ki a hit romjai közül, még a tudomány homályosságain és tévedésein keresztül is. Ó, az értelem! Csak miatta szenvedett, és mégis csak az hozhat megelégedést, békét; megesküdött, hogy mindig eleget tesz parancsainak, mint az egyetlen úrnőnek, aki boldogságot adhat.

Hogy mit kellene tennie? Igazán, maga is szerette volna tudni ebben a pillanatban. Előtte a nagyvilág, még zsúfolva van ugyan a múlt romjaival, de lehet, hogy már holnap megszabadul tőlük. Ott messze, a szomorú negyedben, viszontlátja a jó Rose abbét, még a napokban is írt, hogy jöjjön vissza minél hamarabb szegényeihez, gondoskodjék róluk, szeresse, mentse meg őket, ha az a messziről olyan ragyogó Róma süket maradt. És a jó, csöndes pap körül ott találja majd a szegények növekvő tömegét, a fészekből kiesett kicsinyeket, akiket az éhségtől sápadtan, hidegtől reszketve szed föl, a rettenetes nyomorban sínylődő családokat, ahol az apa iszik, az anya prostituálja magát, a fiúk és lányok bűn és gonoszság martalékai lesznek, talál majd egész házakat, melyeken át csak úgy süvít az éhség, a legszégyenteljesebb keveredésben, bútor, fehérnemű nélkül, piszokban, állati létben tengődnek, úgy keresnek megkönnyebbülést és élvezetet, ahogy tudnak, a véletlen meg az ösztön szeszélyei szerint. Aztán a tél keserve, a munkanélküliség nyomorúsága, a tüdővész pusztító rohamai - de az erősek ökölbe szorítják

kezüket, és bosszúról álmodnak. Aztán egy este talán ismét belép egy borzalmas szobába, ahol az anya öngyilkos lett, és megölte öt gyermekét, és karjába szorítja még, üres emlőjéhez, a legkisebbet, a többiek meg ott feküsznek a puszta padlón, boldogok, jóllakottak végre a halálban. Lehetséges ez, lehetséges, az öngyilkossággal végződő sötét nyomor, a gazdagságtól duzzadó Párizsban, amelynek urai részegek az élvezetektől, és milliókat dobnak az utcára mulatságért?! Nem, már nem. A társadalom épülete alapjában rothadt meg, minden széthull a sárba és vérbe! Még sohasem érezte ilyen mértékben, milyen nevetségesen hiábavaló minden könyörületesség. És most megértette, villámfénynél világosabban hasított bele, hogy a várt szó, a nagy, évszázados némaság feltörő kiáltása, a megkötözött nép feltörő szava: az igazság! Ó, igen! Igazság és nem könyörületesség! A könyörületesség csak örökkévalóvá teszi a nyomorúságot. Igazságra éheznek az elnyomottak, csak az igazság ereje söpörheti el a régi világot, hogy újat építsen helyébe. A nagy néma nem lesz sem a Vatikáné, sem a Quirinaléé, sem a pápáé, sem a királyé. Hosszú évszázadokon át készülődik már, hol titkos, hol nyílt küzdelemben a pápa és császár elleni védekezésben, hogy magához térjen, hogy kinyilatkoztathassa akaratát, hogy senkié sem akar lenni. És közeleg a nagy nap, amikor igazságért fog kiáltani. Vajon holnap virrad-e föl az igazság és igazságosság napja? Pierre nagy szorongásában, az embert kínzó isteni vágyódás és az uralkodó józan ész között csak azt tudta biztosan, hogy fogadalmát megtartja. Hitetlen pap létére, ő fog mások hite fölött őrködni. Teljesíti kötelességét, tisztességesen, emberi becsülettel. Csak annyit érzett még, fennkölt szomorúságában, hogy sohasem fog lemondani az értelemről, mint ahogy lemondott teste szerelméről és ábrándjairól, hogy megmentse a népeket. És megint, éppen úgy, mint Lourdes után, várni és készülődni fog.

Ott az ablakban, a sötétbe burkolt, ködbe futó Róma előtt annyira elmélyedt gondolataiban, hogy nem hallotta a hívó szót, míg egy kéz meg nem érintette vállát.

- Abbé úr, abbé úr!

Mikor végre megfordult, Victorine-t látta maga előtt:

- Fél tíz. A kocsi lenn van, Giacomo már levitte a poggyászt... Indulni kell, abbé úr.

Mikor Victorine látta, hogy a fölriasztott pap még mindig bizonytalanul pislog maga elé, elmosolyodott:

- Rómától búcsúzik? Sötét az ég nagyon.

- Igen, nagyon sötét - mondta Pierre.

Aztán lementek. Pierre egy százfrankos bankjegyet adott át Victorine-nak, hogy ossza meg a cselédséggel. A jóasszony bocsánatot kért, hogy előremegy a lámpással, de olyan sötét van a palotában, hogy alig lehet látni.

Ó, ez az elutazás. Ez az utolsó levonulás az üres, sötét palotán keresztül! Pierre-nek elszorult a szíve. Még egy búcsúpillantást vetett szobájára, mert az ember szenvedése színhelyéről is fájó szívvel távozik. Azután don Vigilio szobája előtt mentek el. Borzongó csönd áradt ki a szobából, és Pierre elképzelte, hogyan fekszik párnájába fúrt fejjel, visszafojtott lélegzettel don Vigilio, félelmében, hogy még a lélegzete is beszélhet, és bosszúra ingerelheti a jezsuitákat. De különösen a második meg az első emeleten remegett meg donna Serafina és a bíboros csukott ajtaja előtt, hogy nem hallott semmit, még egy lélegzetet sem, mintha sírok mellett menne el. Mióta visszajöttek a temetésről, a bíboros és nővére nem adtak életjelt magukról, bezárkóztak, eltűntek; mozdulatlanságba dermedt velük együtt az egész ház, még suttogás sem hallatszott sehol, sem egy szolga halk lépte. Victorine tovább haladt lefelé, kezében a lámpával, Pierre utána, arra a két emberre gondolva, akik olyan egyedül maradtak az

omladozó palotában, egy már félig romba dőlt világ utolsó alakjai, az új világ küszöbén. Dario és Benedetta magukkal vittek innen minden életet, csak az öreg leány s a magtalan pap maradtak ott, a föltámadás, az élet minden reménye nélkül. Ó, azok a gyászos sötétségbe burkolt végtelen folyosók, az a hideg, óriási lépcsősor, mintha a semmibe vinne le, azok a hatalmas, repedezett falú termek, a maguk szegénységében és elhagyatottságában; és a belső udvar, mintha temető volna, fűvel benőtt, kedves bejáratánál Venus és Apolló torzói porladoznak; és ez elhagyatott kis kert, az érett narancs balzsamos illata, ahová soha senki sem lép többé, most már nem találkozik többé a bájos contessinával a babérfa alatt, a szarkofág mellett! Minden eltörpült a rettenetes gyászban, a halál csöndjében, ahol a két utolsó Boccanerának nincs más föladata, mint várni a maguk irgalmatlan nagyságában, amíg a palota, csakúgy, mint Istenük, összeomlik fejük fölött. Pierre nem hallott mást, csak valami egész halk zörgést, bizonyára egy egér munkálkodásának zaját, a roncsoló fogak munkáját - Paparelli is így rágja valahol a régi épület alapját, hogy siettesse összeomlását.

A kocsi a kapu előtt várakozott. Két lámpása két sárga sugárkévével vágott rést a sötétségbe. A poggyászt már fölrakták, a kis láda a kocsis mellett, a táska a kis ülésen. A pap gyorsan fölült.

- Ó, van még ideje - mondta Victorine, a járdán állva. - Minden rendben van, örülök, hogy ilyen kényelmesen utazik.

Pierre-nek jólesett, hogy az utolsó pillanatban mellette van ez a derék honfitársnője, aki megérkezésekor fogadta, és most elbúcsúztatja.

- Nem mondom, hogy a viszontlátásra, mert nem hiszem, hogy egyhamar visszajönne ebbe a sátáni városba. Isten vele, abbé úr!

- Isten vele, Victorine. És szívből köszönök mindent!

A kocsi már indult is, a ló gyors ügetéssel vitte a szűk, kanyargó Vittorio Emmanuele körútra. Nem esett, a kocsi födelét nem húzták föl; de a nedves, enyhe levegőben is érezte Pierre, hogy átjárja a hideg, mégsem akart időt vesztegetni, hogy megállítsa a kocsist, aki hallgatagon ült bakján, s látszott rajta, hogy szeretne sietve megszabadulni utasától.

Mikor a Vittorio Emmanuele körútra értek, Pierre csodálkozva látta, milyen elhagyatott, pedig még nem lehetett éjszakának mondani az időt; a házak kapui bezárva, a járdák üresek, csak néhány villanylámpa égett a szomorú magányban. Tulajdonképpen nem volt valami meleg, a köd egyre nőtt, és mindinkább ellepte a házak homlokzatát. Elhaladva a kancellária előtt, úgy rémlett Pierre-nek, mintha eltűnnék, elhalványodnék - mintegy álomba merülve - a hatalmas, szigorú épület. Tovább jobbra, a kevés gázlámpával világított Aracoeli utca végén, a Capitolium teljes sötétségben aludt. A széles körút most szűkebb lett, a kocsi a homályos Jézus-templom és a súlyos Altieri-palota között robogott, és a napsütésben is nyirkos, fojtott levegőjű sikátorban ismét álmodozásba merült Pierre, míg a hideg átjárta testét, lelkét.

Hirtelen eszébe ötlött egy gondolata, mely már azelőtt is gyakran nyugtalanította, hogy az Ázsiából származó emberiség mindig a nap járásának irányába haladt előre. Mindig keleti szél fújt, és vitte nyugatra az emberi vetés magvait, az eljövendő aratáshoz. És már régóta sújtja rombolás és halál a bölcsőt, mintha az emberiség csak lépésről lépésre haladhatna, maga mögött hagyva a kimerített földet, az összeomlott városokat, az elsatnyult, megtizedelt lakosságot, ahogy keletről nyugat felé halad előre az ismeretlen cél felé. Ott van Ninive és Babilon az Eufrátesz partján, Théba és Memphisz a Nílus mentén, porba omolva, összeestek az aggságtól és fáradtságtól, halálos merevségbe rogytak, a föltámadás lehetősége nélkül. Innen a Földközi-tenger partjára vonult az összeomlás, porba temetve Türoszt és Szidont, még tovább haladt, örök álomba ringatta Karthágót, ragyogása teljében sújtva öregséggel. Ez a

vonuló emberiség, melyet így görgetett magával a civilizáció titkos ereje keletről nyugat felé, romokkal jelezte útját; milyen ijesztő meddőség, hogy a történelem bölcsői, Ázsia, Egyiptom visszatértek a gyermeki gügyögéshez, megdermedtek a tudatlanságban, a hanyatlásban, a régi fővárosok romjain, amelyek hajdan a világ urai voltak.

Álmodozása közben Pierre úgy látta, hogy a sötétségbe burkolt Venezia-palota összeomlik valami láthatatlan támadás nyomán. A köd ellepte csipkés oromzatát, magas, kopár falait, amelyek megtörtek az egyre növekvő sötétség hatalma alatt. Azután a Corso hatalmas vágása következett balról, szintén elhagyatottan a villamoslámpák ködös fényében, jobbról a Torlonia-palota tűnt föl, a bontást végző munkások ásóitól üreges szárnyával, majd ismét balról, a Colonna-palota komor homlokzata emelkedett ki lezárt ablakaival, gazdái elhagyták, kihalt a régi pompa, mintha maga a palota is csak lebontásra várna.

Azután a kocsi meglassította menetét, fölfelé haladva a Nazionale utcán. Pierre folytatta álmodozását. Vajon nincs-e Róma is megtámadva már? Nem ütött-e az ő végső órája is ebben a rombolásban, amelyet az előrehaladó népek hagynak folytonosan maguk után? Görögország, Athén, Spárta alusznak dicső emlékeikben, nem számítanak a ma világában. Az itáliai félsziget egész alsó fele már a fölfelé törő bénulás áldozata lett. És Nápollyal együtt egész biztosan Rómára is rákerül a sor. Róma a ragály határvonalán áll, a halálos folt szélén, amely végigvonul a régi kontinensen, a határvonalon áll, ahol már nyilvánvaló a haldoklás, ahol az elszegényedett föld nem akarja többé táplálni és fönntartani a városokat, ahol mintha magukat az embereket is öregség sújtaná születésüktől kezdve. Két évszázad óta hanyatlik Róma, lassanként kiesik a modern életből, nincs ipara, kereskedelme, tudományos életre is képtelen, és művészetre, irodalomra is. És nemcsak a Szent Péter-bazilika fog összeomlani, mint hajdan a capitoliumi Jupiter temploma. Szomorú, komor álmodozásában egész Róma összeomlik egy végső roppanással, és romokkal borítja el a hét halmot, templomok, paloták, egész negyedek tűnnek el, alusznak majd a csalán meg a bozót alatt. Mint Ninive és Babilon, mint Théba és Memphisz, Róma is sík mező lesz egyszer, amelyen csak egy-egy rom púposodik föl, de hiába próbálják megtalálni köztük a régi épületek helyét, csak kígyók meg egerek tanyáznak rajta.

A kocsi befordult, és Pierre fölismerte jobbról Trajanus oszlopát. De most feketén emelkedett égnek, mint valami óriás fa kihalt törzse, amelynek az idő letördelte ágait. Majd följebb, a háromszögű téren átvágva, igazi fára esett tekintete, az ólomszürke háttérben, az Aldobrandini-villa óriás ernyős fenyője úgy állott ott, mint Róma megtestesült szépsége és büszkesége, de most csak piszkos foltnak látta Pierre, az összeomló városból fölszálló porfelhőn keresztül.

Tragikus álma végéhez érve, szomorúság fogta el testvérien nyugtalan szívét. És mikor a fölfelé haladó pusztulás, amely egyre terjed a kivénült világon, elhagyja Rómát, Lombardia kerül hatalmába. Genova, Torinó, Milánó alusznak el, mint ahogyan már alszik Velence, és azután Franciaországra kerül a sor. Áttör az Alpokon, Marseille kikötői homokba merülnek, mint Türoszé meg Szidoné, Lyon elhagyatott, magányos álomba merül, míg Párizs meddő kőtengerré válik a legyőzhetetlen pusztulás martalékaképpen, és egyenlő lesz a halálban Rómával, Ninivével, Babilonnal, míg a népek tovább vándorolnak keletről nyugat felé, az örök nappal. Egy nagy kiáltás hasította át a sötétséget: a latin fajok halálordítása. A történelem, amely, úgy látszik, a Földközi-tenger medencéjében született, tovább vonul, és ma az óceán a világ közepe. Hol tart most az emberiség a maga útján? Elindult keleten, az emberiség bölcsőjétől, lépésről lépésre haladt, romokkal szórva be útját, vajon a nap felén túl van-e már, elérte-e már a lángoló delet? Akkor hát most kezdődik az idők második fele, új világ születik a régi után. Amerika új városaiban kialakul a demokrácia, ott sarjad a holnap vallása, azok a városok, amott, túl az óceánon, az új század diadalmasan uralkodó királynői,

vagy ha visszatérünk a bölcső felé, akkor a földgömb másik felén ott van a mozdulatlan Távol-Kelet, a titokzatos Kína és Japán, ahol fenyegetően burjánzik a sárga faj.

De amint tovább haladt a kocsi a Nazionale utcán, Pierre előtt szétfoszlott a rémkép. Enyhébb szellő lengett itt, több remény és bátorság éledt benne. De a Bank épülete, a maga modernségével, krétafehér, óriás méreteiben, olyan volt, mint egy fehér lepelbe burkolt kísértet, míg a Quirinale, fönn, a szétszórt kertek között, az eget lezáró egyetlen fekete vonalnak látszott. Az utca egyre emelkedett, szélesedett, és végül a Viminale tetején, a Termák terén, mikor Diocletianus termáinak romjai mellett haladtak el, tele tüdővel fellélegzett. Nem, az ember útjának nem lehet vége, az ember útja örök! Mit törődik a keleti széllel, amely nyugat felé gördíti a népeket, mintegy a nap szekerébe fogva! Ha kell, visszajönnek a földgömb másik felén, többször megteszik a föld körüli utat, amíg végre megállapodhatnak, igazság, béke és igazságosság között. A legközelebbi civilizáció után, amely az uralkodó városokkal szegélyezett Atlanti-óceánt teszi a világ közepévé, újabb civilizáció születik meg majd, ennek középpontja talán a Csendes-óceán lesz, más parti fővárosokkal, de azokat még sejteni sem lehet, csírái még ott alusznak az ismeretlen partokon. Aztán más és ismét más civilizáció jön, és elölről kezdődik minden. És ebben a végső pillanatban egy megnyugtató, bizakodó gondolat szállotta meg Pierre-t, hogy a nemzetek nagy mozgása ösztönös, a népek életének szükségszerűsége nyilvánul meg benne: visszatérni az egységhez. Egyetlen családból indultak ki, aztán széjjelváltak, szétszóródtak, később törzsekbe csoportosultak, testvérgyilkos gyűlölet marcangolta őket, és mégis egyetlen családdá törekszenek egyesülni ismét. A provinciák népekké egyesültek, a népek fajokká, a fajok végül egyetlen halhatatlan emberiséggé tömörülnek. Végül az emberiség határok, háborúk nélkül, becsületes munkából élve, az összes javak együttes élvezetében egyesül. Vajon nem ez a fejlődés, a munka célja, a történelem végkifejlődése? Legyen Itália népe erős, egységes, fűzze egyetértés Franciaország népéhez, és a latin népek testvérisége legyen az egyetemes testvériség kezdete. Ó, az az egyetlen haza, a boldog, békés föld, vajon hány század múlva valósul meg! Ó, micsoda álom!

Aztán a pályaudvaron, a nagy tolongásban nem tépelődött többé. Jegyet váltott, föladta poggyászát, és azonnal fölszállott kupéjába. Két nap múlva, hajnalban, Párizsban lesz.

- & -